

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО
THOUGHT
POLITICAL
SERBIAN

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

СРБИЈА И ИЗБОРИ 2012. ГОДИНЕ

Милан Јовановић, Петар Матић, Марко Пејковић,
Душан Вучићевић

ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ ДРЖАВИ И ДЕМОКРАТИЈИ

Ђорђе Стојановић, Живојин Ђурић,
Миша Стојадиновић, Александар Новаковић,
Снежана Грк, Јасна Милошевић Ђорђевић, Драгутин Аврамовић,
Дарко Симовић, Александра Мировић

ТРАДИЦИЈА И САВРЕМЕНИ ДРУШТВЕНИ ПРОЦЕСИ

Јован Базић, Саша В. Мијалковић, Жељко В. Никач, Зоран
Милосављевић, Сања Шуљагић

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Дејана М. Вукчевић, Ирина Милутиновић, Дарко Гавриловић,
Владан Јончић, Предраг Р. Терзић

ПРИКАЗИ

Радивоје Кулић, Биљана Витковић, Душан Достанић

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО SERBIAN POLITICAL THOUGHT

ISSN 0354-5989

UDK 32

Година XIX vol. 38

Број 4/2012 .

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
SERBIAN POLITICAL THOUGHT

Издавач: Институт за политичке студије
Адреса: Светозара Марковића 36, Београд
Телефон: 3039-380, 3349-204
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

ISSN 0354-5989 UDK 32 Број 4/2012 . XIX vol. 38

Главни и одговорни уредник
Живојин Ђурић

Редакција часописа

Дијана Вукомановић
Јасна Милошевић-Ђорђевић
Милан Јовановић
Игор Јанев
Милош Кнежевић
Живојин Ђурић
Александар Новаковић

Секретари часописа

Александра Мирковић
Петар Матић
Миша Стојадиновић

Савети часописа

Михаило Марковић, председник
Драган Симеуновић, потпредседник
Милован Митровић
Новак Поповић
Славенко Терзић
Михаило Пешић
Радивоје Маринковић
Љубиша Митровић

Драган Суботић

Чланови савета из иностранства

Simon James Critchley; Regina Watkin-Kolb;
Виталиј Шаров; Michael J. Tsinisizelis

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић
E-mail: smiljana.paunovic@ipsbgd.edu.rs

Прелом:

Петар Милановић

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРОМЕСЕЧНО

Штампа- Еселогe д.о.о, Београд

Тираж: 500 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

С Р П С К А ПОЛИТИЧКА МИСАО

САДРЖАЈ

<i>Уводник</i>	7-8
Тема броја:	
СРБИЈА И ИЗБОРИ 2012. ГОДИНЕ	
<i>Милан Јовановић</i>	
ПАРЛАМЕНТАРНИ ИЗБОРИ У СРБИЈИ 2012. ГОДИНЕ – РЕЗУЛТАТИ И ПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ	11-32
<i>Петар Матић</i>	
ЛОКАЛНИ ИЗБОРИ У СРБИЈИ 2012.	33-48
<i>Марко Пејковић</i>	
ПРЕДСЕДНИЧКИ ИЗБОРИ У СРБИЈИ 2012.	49-65
<i>Душан Вучићевић</i>	
ИЗБОРИ ЗА ПОСЛАНИКЕ СКУПШТИНЕ АПВ 2012. ГОДИНЕ	67-93
ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ ДРЖАВИ И ДЕМОКРАТИЈИ	
<i>Борђе Стојановић, Живојин Ђурић</i>	
ТЕОРЕТСКО ЗАСНИВАЊЕ КОНТИНУУМА ЈАКЕ-СЛАБЕ ДРЖАВЕ	95-120
<i>Миша Стојадиновић</i>	
ДЕМОКРАТИЈА И „ВРЛИ НОВИ СВЕТ”	121-143
<i>Александар Новаковић</i>	
ТЕОРИЈА НЕОЛИБЕРАЛИЗМА – КВАЗИНАУКА ИЛИ УСПЕШАН ХЕУРИСТИЧКИ МОДЕЛ?	145-170
<i>Снежана Грк</i>	
ЕКОНОМИЈА ПОНИРАЊА	171-196
<i>Јасна Милошевић Борђевић</i>	
ПАРАМЕТАР СОЦИЈАЛНОГ КАПИТАЛА: ПОВЕРЕЊЕ ГРАЂАНА СРБИЈЕ У ПОЛИТИЧКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ	197-212
<i>Драгутин Аврамовић, Дарко Симовић</i>	
НАРОД КАО НОСИЛАЦ И ВРШИЛАЦ СУВЕРЕНОСТИ – РЕАНИМАЦИЈА НЕПОСРЕДНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ	213-231
<i>Александра Мирковић</i>	
ЖИВОТ У ТОРООВСКОЈ ШУМИ ИЛИ У ГЛОБАЛИСТИЧКОЈ ЏУНГЛИ?	233-251

ТРАДИЦИЈА И САВРЕМЕНИ ДРУШТВЕНИ ПРОЦЕСИ

Јован Базић

УЛОГА КОСОВСКОГ МИТА У ОБЛИКОВАЊУ СРПСКОГ
НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА 253-271

Саша В. Мијалковић, Жељко В. Никач

ЗАШТИТА НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
У ПРОЦЕСУ МЕЂУНАРОДНИХ ИНТЕГРАЦИЈА 273-299

Зоран Милосављевић

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА И ЦРНА ГОРА – (НЕ)ОДРЖИВЕ
МУЛТИНАЦИОНАЛНЕ ТВОРЕВИНЕ 301-318

Сања Шуљагић

УТИЦАЈ РАЗВОЈА ВИНЧАНСКОГ ПИСМА НА ЗАСНИВАЊЕ
СРПСКОГ ИДЕНТИТЕТА 319-352

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Дејана М. Вукчевић

„ДИЈАЛЕКТИЧКА РАВНОТЕЖА” ИНСТИТУЦИОНАЛНОГ
СИСТЕМА ЕУ У ОБЛАСТИ СПОЉНОГ ПРЕДСТАВЉАЊА:
ФИКЦИЈА ИЛИ РЕАЛНОСТ? 353-379

Ирина Милутиновић

ХАРМОНИЗАЦИЈА НАЦИОНАЛНИХ ПРОПИСА СА ЕВРОПСКИМ
РЕГУЛАТОРНИМ ОКВИРОМ У ОБЛАСТИ РАДИО-ДИФУЗИЈЕ
У СРБИЈИ 381-402

Дарко Гавриловић

УТИЦАЈ МАСОНА НА СТВАРАЊЕ И ПОЛИТИКУ СХС 403-422

Владан Јончић

ОПШТИ ПРОБЛЕМИ У ЗАШТИТИ ЦИВИЛА У ОРУЖАНИМ
СУКОБИМА И ИСКУСТВА СРБИЈЕ 423-446

Предраг Р. Терзић

СХВАТАЊЕ УНУТРАШЊЕ СЛОБОДЕ У ДЕЛУ ВЛАДИМИРА
ЈОВАНОВИЋА 447-463

ПРИКАЗИ

Радивоје Кулић

ОБРАЗОВАЊЕ И ДРУШТВО..... 465-469

Биљана Витковић

ПОТРАГА ЗА ИДЕНТИТЕТОМ 469-475

Душан Достанић

ПРАВНА ДРЖАВА ИЛИ ДИКТАТУРА? 476-481

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

CONTENTS

Introductory word	7-8
<i>This Issue's Theme:</i>	
SERBIA AND 2012 ELECTIONS	
<i>Milan Jovanovic</i>	
PARLIAMENTARY ELECTIONS IN SERBIA 2012 - RESULTS AND POLITICAL CONSEQUENCES	11-32
<i>Petar Matic</i>	
LOCAL ELECTIONS IN SERBIA 2012 th	33-48
<i>Marko PejkoVIC</i>	
PRESIDENTIAL ELECTION IN SERBIA 2012	49-65
<i>Dusan Vucicevic</i>	
THE ASSEMBLY OF THE AUTONOMOUS PROVINCE OF VOJVODINA - 2012 ELECTIONS	67-93
<i>THEORETICAL APPROACHES TO THE STATE AND DEMOCRACY</i>	
<i>Djordje Stojanovic, Zivojin Djuric</i>	
THEORETICAL POSITIONING OF CONTINUUM STRONG-WEAK STATES	95-120
<i>Misa Stojadinovic</i>	
DEMOCRACY AND "THE BRAVE NEW WORLD"	121-143
<i>Aleksandar Novakovic</i>	
THEORY OF NEOLIBERALISM – PSEUDOSCIENCE OR SUCCESSFUL HEURISTIC MODEL?	145-170
<i>Snezana Grk</i>	
THE ECONOMY OF SINKING	171-196
<i>Jasna Milosevic Djordjevic</i>	
SOCIAL CAPITAL PARAMETER: SERBIAN CITIZEN'S CONFIDENCE IN POLITICAL INSTITUTIONS	197-212
<i>Dragutin Avramovic, Darko Simovic</i>	
PEOPLE AS THE HOLDER AND PERFORMER OF SOVEREIGNTY – REANIMATION OF DIRECT DEMOCRACY	213-231

<i>Aleksandra Mirovic</i>	
LIFE IN THE THOREAUEN WOODS OR IN THE GLOBALISTIC JUNGLE?	233-251

TRADITION AND CONTEMPORARY SOCIAL PROCESSES

<i>Jovan Bazic</i>	
THE ROLE OF OF THE KOSOVO MYTH IN SHAPING SERBIAN NATIONAL IDENTITY	253-271
<i>Sasa V. Mijalkovic, Zeljko V. Nikac</i>	
PROTECTION OF NATIONAL INTERESTS OF REPUBLIC OF SERBIA IN PROCESS OF THE INTERNATIONAL INTREGRATIONS	273-299
<i>Zoran Milosavljevic</i>	
BOSNIA AND HERZEGOVINA AND MONTENEGRO – (NOT) SUSTAINABLE MULTINATIONAL CREATIONS	301-318
<i>Sanja Suljagic</i>	
THE IMPACT OF DEVELOPMENT OF VINCA LETTER ON FORMATION OF SERBIAN IDENTITY	319-352

ESSAYS AND STUDIES

<i>Dejana M. Vukcevic</i>	
„L'ÉQUILIBRE DIALECTIQUE” DU SYSTÈME INSTITUTIONNEL DE L'UE DANS LE DOMAINE DE LA REPRESENTATION EXTÉRIEURE: FICTION OU RÉALITÉ?	353-379
<i>Irina Milutinovic</i>	
HARMONIZATION OF NATIONAL REGULATIONS WITH EUROPEAN REGULATORY FRAMEWORK FOR BROADCASTING IN SERBIA	381-402
<i>Darko Gavrilovic</i>	
MASONIC INFLUENCE ON THE CREATION AND POLITICS OF SHS	403-422
<i>Vladan Joncic</i>	
GENERAL PROBLEMS IN THE PROTECTION OF CIVILIANS IN ARMED CONFLICT AND SERBIAN EXPERIENCE	423-446
<i>Predrag R. Terzic</i>	
THE UNDERSTANDING OF INTERNAL FREEDOM IN THE WORK OF VLADIMIR JOVANOVIĆ	447-463

REVIEWS

<i>Radivoje Kulic</i>	
EDUCATION AND SOCIETY	465-469
<i>Biljana Vitkovic</i>	
THE SEARCH FOR IDENTITY	469-475
<i>Dusan Dostanic</i>	
THE RULE OF LAW OR DICTATORSHIP?	476-481

УВОДНИК

Пред вама се на крају 2012. године налази четврти број часописа Српска политичка мисао посвећен анализи бројних научних питања, дилема и актуелних политиколошких тема. Централна тема овог броја разматра један од најважнијих догађаја који су обележили 2012-ту у Србији, а то су, свакако, општи избори. Избори представљају само средиште доминантног модела представничке демократије. Постоји теоријски консензус о томе да они чине основу демократије и уједно представљају најдемократскији модел одлучивања. Они су извор и темељ легитимитета државне власти, а „такмичење” више самосталних партија на слободним и равноправним изборима представља једно од основних конститутивних обележја представничке демократије. У том смислу у овом броју можете наћи четири веома значајне анализе избора и изборних резултата и њихових последица у политичком простору Србије. На самом почетку налази се рад Милана Јовановића који захвата интерпретацију најзначајнијих резултата и политичких последица парламентарних избора у Србији. Аутор истиче како су повећање апстиненције и промена странака на власти главне карактеристике избора у 2012. години. Петар Матић, са друге стране, пружа анализу локалних избора у којој се разматрају резултати и последице избора, актери у изборном процесу, као и кампања која им је претходила. Он указује на то да иако у научним и стручним полемикама преовлађује мишљење да су локални избори „другоразредни“ они ипак могу индиректно обликовати и резултате централних, било парламентарних или пак председничких избора. У овом делу, такође, можете наћи и рад Марка Пејковића који се бави председничким изборима у Србији као и последицама које они остављају на политички живот Србији, као и рад Душана Вучићевића који разматра изборе за посланике скупштине АПВ.

Након главне теме броја следи рубрика посвећена теоријским приступима држави и демократији. Унутар рубрике можете наћи концептуалне приступе и класификације везане за феномен слабих и јаких држава, критичку анализу демократије и савремених друштвених процеса, разматрање различитих теоријских приступа неолиберализму, анализу поверења грађана Србије у политичке институције, истраживање значаја народа као носиоца и вршиоца суверености, као и теоријско промишљање Тороовог концепта гра-

ђанске непослушности.

Овај број садржи још два темата под насловом „Традиција и савремени друштвени процес” и „Огледи у студије” где се, такође, може наћи велики број анализа подједнако битних и актуелних проблема.

Поштоване колеге, као и у претходним бројевима и овај број часописа садржи бројне теме које ће, надамо се, одговорити потребама вашег научног и истраживачког рада. Верујемо да смо и са овим бројем наставили традицију објављивања радова високог квалитета, што смо се трудили да и до сада чинимо. На крају овог уводника желимо да се захвалимо свим ауторима са којима смо сарађивали у 2012. години са жељом да се наша успешна сарадња настави и у следећој години, као и годинама које предстоје. Позивамо све заинтересоване да своје радове за следећи број часописа могу доставити најкасније до 10. 02. 2013. године.

ТЕМА БРОЈА

**СРБИЈА И ИЗБОРИ
2012. ГОДИНЕ**

Милан Јовановић

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ПАРЛАМЕНТАРНИ ИЗБОРИ У СРБИЈИ 2012. ГОДИНЕ – РЕЗУЛТАТИ И ПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ*

Сажетак

Повећање апстиненције и промена странака на власти, главне су карактеристике избора 2012. године. Коалиције окупљене око Демократске странке, Социјалистичке партије и Г17, које су претходним изборима 2008. године имале већину и формирале владу, освојиле су незнатно мање гласова на мајским изборима, али владајућа коалиција није задржала власт. Промену владе узроковао је пораз лидера ДС, Бориса Тадића на председничким изборима. Победа Томислава Николића, председника Српске напредне странке, на председничким изборима отворила је промене у односима парламентарних странака и формирање нових политичких савеза. СНС је победник општих избора: поразили су Српску радикалну странку тако што су јој преузели чланство, функционере и бирачко тело; њихов кандидат вршиће функцију шефа државе; формирали су Владу и врше власт у већини јединица локалне самоуправе. Лидер ДС Б. Тадић највећи је губитник општих избора: после вишегодишње доминације на политичкој сцени он је изгубио место председника Републике, а демократе су опозиција у парламенту. Тај пораз Б. Тадића коштао је и места лидера странке. Преокрет у формирање власти омогућила је коалиција окупљена око социјалиста. Освојивши око 80% гласова више него на претходним изборима, социјалисти су напустили доскоршњег „стратешког партнера”

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и омогућили изборни преокрет. Трансформисани радикали и социјалисти, политички партнери из 90-тих, после дванаест година, поново су на власти. Политика коју ће водити показате да ли су у праву скептици који тврде да се ради о рестаурацији старог режима и политике или јачању консолидације демократије.

Кључне речи: резултати избора, излазност, политичке последице

У процесу редемократизације Србије, који траје нешто дуже од две деценије, било је, не рачунајући прве конститутивне, шест превремених парламентарних избора и само два изборна циклуса, 1997. и 2012. године, која су одржана после истека уставом одређеног четворогодишњег мандатног периода Народне скупштине. Изборни календар је наговештавао да ће се они одржати истовремено са изборима посланика Скупштине АП Војводине и одборника у већини општина и градова, као и 2008. године када су се истовремено одржали избори за парламенте од локалне самоуправе, преко АП Војводине до Републике. Међутим, изборна сцена се додатно усложнила расписивањем превремених избора за председника Републике. Тако се 6. мај 2012. године претворио у опште изборе, јер је већина грађана бирала предстваничка тела од локалне самоуправе, преко аутономне покрајине, до националног нивоа. Термин истовременог одржавања избора на свим нивоима није производ случајности. Напротив. Он је пажљиво и намерно одређен вољом владајуће Демократске странке из неколико прозаичних разлога за које све странке на власти верују да ће им бити додатни адут пред бирачима. Први се огледа у образложењу да трошеће пуног мандата парламента и владе значи стабилност власти, уз очекивање да ће јавно мњење то разумети као подршку бирача странкама владајуће коалиције, као израз надмоћи над опозиционим ривалима и већом шансом за изборни успех и добијање још једног мандата и останак на власти. Зато је до последњег часа чекана одлука о добијању кандидатуре за чланство у ЕУ, отпочињање производње аутомобила ФИАТ у Крагујевцу, као највећих изборних обећања, и зато су одбијени захтеви опозиције да се годину дана раније распишу превремени избори. Други разлог је увереност демократа, вероватно заснована на интерним истраживањима јавног мњења, да ће одржавањем избора на свим нивоима додатно хомогенизовати присталице своје политике. Зато је супротно духу Устава, председник Републике Србије и Демократске странке Борис Тадић, изазвао институционални вакум „скраћивањем” мандата и расписивањем превремених избора за шефа државе. Поред ова два политичка разлога за које су веровали да ће „дати ветар у леђа” њиховим кандидатима и кандидатским листама, демократе

су посегле и за верским: избори су расписани на велики православни празник, Ђурђевдан, страначку славу, поручујући да у изборима осим бирачке, очекују и небеску подршку.

ПОЛИТИЧКИ ОКВИР

Изборним процесом доминирају странке и грађани као бирачи, али динамика избора узрокована је превасходно друштвеним контекстом. Изборна одлука је увек одраз односа снага у страначкој арени и расположења бирача, али узроци исхода изборних процеса увек су уоквирени друштвеним пољем, оним што се у њему догађа, како тренутно тако и дубински. Политички актери припремали су се четири године за мајски улазак у изборну арену. Власт је имала пун мандат да спроведе програм око којег се формирала парламентарна већина, а опозиција исто толико да критикама укаже бирачима на слабости те политике и да се наметне као реална алтернатива. Тај интервал је богат бројним догађајима и процесима од којих су неки имали улогу епизоде, а други имају дуже трајање и дугорочније последица на понашање бирача. Зато ћемо укратко указати на неке, по нама најмаркантније контексте у том пољу без којих није могуће тумачити опредељивања бирача.

Тектонско померање у политичкој арени у сегменту страначког система, прва је карактеристика друштвеног контекста и одвијало се у два корака. Прво је формирана влада Демократске странке и Социјалистичке партије Србије, а затим је дошло до сукоба у Српској радикалној странци. Оба ова процеса произвела су дисбаланс у страначком систему у корист евроинтегрита у односу на суверенисте, два доминантна блока на политичкој позорници формирана и јасно профилисана после 2000. године у контексту односа према решавању проблема нелегалне сецесије Космета и придруживања ЕУ. Декларацијом о политичком помирењу социјалисти и демократе су отворили перспективу социјалдемократизације страначке сцене и јаснијег идеолошког профилисања левог блока.¹⁾ Социјалисти су се после осам година вратили у власт и дошли у прилику да јасније репозиционирају своје место на страначкој сцени, побољшају међународну репутацију отварањем процеса уласка у Социјалистичку интернационалу, „амортизују... стигматизацију из деведесетих” и тако зауставе вртоглави пад реј-

1) Декларација о политичком помирењу и заједничкој одговорности за остваривање визије Србије као демократске, слободне, целовите, економски и културно развијене и социјално праведне земље, доступно преко: <http://www.ds.org.rs/dokumenti> [19.6.2012.]

тинга који је претио да их потисне испод законског изборног прага.²⁾ Демократе су задржале позицију водеће странке у формирању владе и обезбедиле останак на власти, добијајући могућност да се из центра политичког спектра помере у лево и доследније профилишу као странка која је на социјалдемократским позицијама програмски и политички, а не само по вољи својих лидера. Други тектонски удар у страначком систему започео је у марту 2008. године, пред изборе, када је Маја Гојковић, потпредседница СРС, напустила радикале и основала Народну партију, а наставио се у септембру, када је Томислав Николић, заменик председника СРС, поднео оставку на све функције у странци. Вољом ауторитарног лидера Војислава Шешеља који је из Хашког затвора управљао странком искључен је из странке. Т. Николића је подржало двадесетак посланика који су формирали посебну посланичку групу која је прећутном подршком владајуће већине успела да сачува мандате и тако се институционализује као фракција која ће врло брзо прерасти у нову странку, исисавајући матичниј странци чланство, бираче и утицај.³⁾

У основи оба процеса био је однос према интеграцији у Европску унију. Преласком социјалиста у блок евроинтегратора и јасним позиционирањем Српске напредне странке за чланство Србије у ЕУ, евроскептици остају у маргиналној мањини. Истовремено уз незнатна кадровска освежења и социјалистима и преображеним радикалима преведеним у СНС почиње да расте изборни рејтинг. Социјалистима захваљујући позицији у власти, а напредњацима захваљујући позицији најснажније опозиционе странке која се форматизовала као специфичан покрет незадовољних учинцима и политриком власти.

Други аспект друштвеног контекста јесте политика Владе у глобалној економској кризи и њен утицај на привреду Србије. Влада није схватила размере првог таласа економске кризе која је од 2008. године захватила САД и низ држава ЕУ и системом домина се проширила на цео свет. Пројектовани циљеви на почетку мандата који коинцидирају са почетком кризе, управо то показују: опредељење за европску будућност Србије, неприхватање независности АП Косова и Метохије, неопходност јачања економије, јачање социјалне одговорности Владе, поштовање борбе против криминала и корупције и поштовање међународног права. Влада

2) Павловић, В. (2012), Цивилно друштво, партије и избори. *Политички живот*, 5 : 12.

3) Јовановић, М. (2012), Председнички избори у Србији 6. и 20. маја 2012. године, у *Око избора 18 - Председнички и избори мај 2012*, Центар за слободне изборе и демократију и Национални демократски институт за међународне односе, Београд, стр.13.

је намеравала да економске циљеве оствари динамичним растом БДП од 7% годишње, растом запослености са најмање 200.000 нових радних места за четири године, смањивањем стопе незапослености са 18,1% на 11,9%, повећавањем стандарда грађана и равномерним регионалним развојем.⁴⁾ Уместо тога на истеку мандата незапосленост је порасла на 23,7% (новембар 2011.) са тенденцијом раста, БДП је спао на 1,5% (2012.), номинални мали раст плата и пензија обезвређен је инфлацијом од 14,7% на крају 2011. године када је јавни дуг прешао 45% бруто домаћег производа и достигао суму од 14,48 милијарди евра. Све је пратио пад индустријске производње и успорена реализација инфраструктурних пројеката: незавршен ауто-пут, кашњење са производњом аутомобила ФИАТ у Крагујевцу.⁵⁾ Негативни ефекти додатно су појачани поништавањем трећине приватизација и лошим радом приватизованих предузећа: тако је нпр. власник вратио држави железару Сартид и обуставио производњу. Кумулација негативних трендова резултирала је падом стандарда и повратно снажно утицала на незадовољство грађана и критике Владе.

Функционисање и стање политичких институција у посматраном периоду показује успоравање и девијације у процесу консолидовања демократије. Народна скупштина је показала завидан степен функционалности мерено бројем усвојених закона. Законодавни динамизам у ствари показује складно функционисање парламентарне већине и доминацију егзекутиве над законодавним телом. „Ефикасност” српског парламента подстакнута је и процедуралним изменама пословника којим је убрзан процес одлучивања, а могућност коришћења процедуре за опструкцију сведена на минимум. Изостајање студиознијег ангажовања посланика у процесу дебатовања о законским пројектима, спорадично организовање јавног слушања у закодованом процесу, коришћење знања, идеја и примедби цивилног сектора и посебно праћења спровођења закона, слабости су које су бацале сенку на рад Народне скупштине. Извршна власт оличена у председнику Републике и Влади показала је све особености мешовитог модела: доминацију шефа државе над владом и парламентарном већином. Задржавајући позицију председника Демократске странке, Б. Тадић је као председник Републике директно управљао радом парламентарне већине и Владе. Изјавама и актима - директним учешћем у склапању уговора, упли-

4) Експозе мандатара за састав Владе, Мирка Цветковића 7.6.2008. године. Доступно на : <http://www.srbija.gov.rs> [20.6.2012.]

5) Статистички прилог: становништво, макроекономска, привредна и финансијска кретања, (2012). *Преглед*, бр. 1: 126-129.

тањем у одлучивање Владе и појединих министарстава, он је преузео улогу активног дела егзекутиве која уставно припада Влади. Са политички инфериорним премијером Б. Тадић је постао централна фигура политичког система који је повремено функционисао по председничком моделу. Коалициона Влада са строго страначко издељеним ресорима појачавала је потребу арбитража са стране и то је додатно јачало позицију председника Републике. Однос према трећој грани власти, судској, потпуно је довео у питање уставно начело поделе власти и независност судства. Процес задирања у независност судске власти започет је доношењем Устава РС 2006. године, а кулминирао завршетком реформе 2009. године. Праћен отпором и оспоравањима академских и стручних кругова, али и институција ЕУ, процес реформе правосуђа претворио се, с једне стране, у лустрацију, а с друге у номинацију страначки подобних судија и тужилаца, обе спроведене по идеолошким критеријумима. Уместо да добијемо судство ојачане независности, добро организовано и ефикасно, добили смо страначки зависно правосуђе, дезорганизовано и споро. Такво стање институција умањило је могућност система да ефикасније сузбије корупцију и разне видове организованог криминала и поред евидентних успеха полиције и тужилаштва да се обрачуна са бројним криминалним клановима за шта су добијена признања утицајних држава и међународних институција. Успоравање консолидовања институција праћено је и проблемима у раду независних тела за заштиту људских права као што су Повереник за информације, Заштитник грађана, Повереник за родну равноправност, и сл. Томе треба додати лоше оцене о слободи медија. Општа оцена је да су медији под политичком контролом не инструментима политичке, него економске репресије, али и директним упливом и притиском са највишег места - кабинета председника Републике, о чему сведоче полемике уредника, новинара и саветника.⁶⁾

Мандатни период Владе на међународном плану био је у знаку изборне крилатице „и Косово и ЕУ” и обележен проблемом статуса Косова и Метохије и настојањима да Србија стекне статус кандидата за чланство у ЕУ и добије датум за отпочињање преговора. Скупштина Косова је 17. фебруара 2008. године акламацијом усвојила декларацију о независности, а покушај Србије да пред међународним судом у Хагу тај акт прогласи нелегалним са становишта међународног права осујећен је. Истовремено Србија је прихватила мисију ЕУ на Косову и Метохији и тако смањила улогу ОУН у решавању овог проблема. Под императивом убрзава-

6) Исто, стр.14-15.

ња „европског пута” отпочет је дијалог око решавања „техничких питања”, који је завршен бројним компромисима које све стране различито тумаче. Србија је хапшењем и испоручивањем Радована Караџића и Ратка Младића завршила обавезе према Хашком трибуналу, али је тек на крају мандата Владе, 1.марта 2012., добила статус државе са којом ће се разговарти о чланству⁷⁾. Прокламована спољнополитичка позиција са „четири стуба”, ЕУ, САД, Русија и Кина, критикована и оспоравана, ослањала се првенствено на прва два „стуба”. Сарадња у региону је унапређена. Посебно се ту истичу односи са Хрватском, али без довољно агилности да се инсистира на решавању имовинских и статусних проблема бројних избеглица и бриге за положај српске националне мањине у земљама бивше Југославије.

Ово је груби кроки основних карактеристика друштвеног контекста који је утицао на понашање изборних актера, тематско обликовање изборних кампања и очекивања бирача. Као што у изборима често бива, владајућа коалиција и опозиција у вредносном одређивању појединих елемената овог контекста имале су дијаметралне позиције.

НОРМАТИВНИ ОКВИР

Изборни модел успостављен 2000. године био је на снази и у овим парламентарним изборима - једна изборна јединица, затворена блокирана листа, 5%-тни изборни праг који не важи за листе странака које представљају националне мањине и расподела мандата Д'Онтовог формулом. Једина промена нормативних правила односила се на расподелу мандата. Одредбе изборног закона по којима су странке самостално расподељивале мандате, Уставни суд прогласио је неуставним, па се изменама изборног закона мандати додељују кандидатима по редоследу на листи. При томе се мора водити рачуна да свако треће посланичко место припада мање заступљеном полу, женама.

Од редемократизације овакав пропорционални модел изборног система најдуже је у примени. По њему су народни посланици бирани пет, а одборници два пута. Основни проблем код оваквог модела јесте деперсонализованост представника – грађанин не зна ко га представља у општини, граду и Републици. Посланици и одборници су делегати странке, а не представници грађана. Такав мо-

7) Ван Ромпеј: „Србија постала кандидат за ЕУ“, доступно на: [http:// www.blic.rs](http://www.blic.rs) [17.6.2012.]

дел демотивише изборну партиципацију, а посланике и одборнике усмерава искључиво на странку. У таквим условима, политички систем функционише по принципима партократије, а изборне коалиције суспендују дејство законског изборног прага, производећи фрагментацију парламентарног страначког система. Покушај да се спроведе целовита изборна реформа и ови недостатци ублаже, није успео. Међутим, ипак је промењено неколико закона који тангирају приступ изборној арени па су по тој логици утицали и на парламентарне изборе.

Прво је донет нови закон о политичком организовању којим је утврђен 100 пута већи цензус за регистрацију странке тако да се уместо досадашњих 100 оснивача сада тражи 10.000 хиљада. Толико потписа је потребно и за подршку кандидатури председника Републике. Због тога су неке странке покренуле процес оцене уставности ове одредбе. Прокламовани циљ - смањивање броја странка и стабилизација страначког система, делимично је остварен. У тренутнутку расписивања избора у регистру је било 89 уписаних странака, од чега је више од половине номинално заступала интересе националних мањина. Затим је донет закон о јединственом бирачком списку и по први пут је сачињена комплетна евиденција бирача. Критике изречене на сумње у укупан број бирача само су путоказ да систем сада треба сталним ажурирањем довести до што веће тачности. Ова чињеница је важна и за избор председника државе. Иако актуелна решења не садрже никакве цензусе који условљавају његов избор, ажурна евиденција бирача подиже кредибилитет читавог процеса. На крају су учињене значајне измене у контроли финансирања и медијском праћењу изборних кампања чиме је изборни процес, иако уз бројне критике, добио на озбиљности и подигао одговорност свих актера за регуларност ових аспеката изборне утакмице.⁸⁾

Идеја уобличена у законски пројекат да се уведе професионална изборна администрација и страначки активисти искључе из изборних органа како би се нагласила професионалност, политичка неутралност и непристрасност у вршењу изборних радњи, није прихваћена. Као што нису спремне да прихвате промене изборног модела и одрекну се монопола над представничким мандатима, странке нису хтеле да се лише могућности контроле и арбитража и у изборном процесу, и то директно преко изборних органа.

Како и техничке измене изборних правила могу имати директне последице по исход изборне одлуке, што ће се видети и на

8) Јовановић, М. (2012). Институционални оквир изборног система - „мала” или „велика” изборна реформа?. *Политички живот*, 5: 19.

примеру ових избора, важно је имати у виду основне нормативне детерминанте изборног система по којима се одвијала изборна утакмица да би разумело понашање изборних актера и резултати.

АКТЕРИ И КАМПАЊЕ

Пропорционални изборни систем претпоставља самосталан изборни наступ партија. Коалиције нису иманентне овом изборном моделу јер се свакој странци дозвољава да провери свој рејтинг у бирачком телу, односно добије гласове бирача оних социјалних слојева чије интересе заступају.

Међутим, на изборима 2012. године у Србији то није био случај. За места у Народној скупштини претендовало је 18 изборних листа, четири мање него на претходним изборима, у оквиру којих је било постројено 93 организације - 54 партије, од 89 уписаних у регистар, и 39 удружења и група грађана. Од осамнаест изборних листа, једанаест је наступило самостално - девет изборних листа партија: Демократска странка Србије, Савез војвођанских Мађара, Странка демократске акције Санџака, Ниједан од понуђених одговора, Српска радикална странка, Комунистичка партија - Јосип Броз, Социјалдемократски савез, Реформистичка странка и Црногорска партија, и изборне листе два покрета, уствари две групе грађана: Двери за живот Србије и Покрет радника и сељака. Из ове групе три изборне листе стекле су парламентарни статус, ДСС прескочивши законски изборни праг, СДА и Ниједан од понуђених одговора, освојивши број гласова већи од природног изборног прага.

Самосталан наступ већине од утврђених изборних листа ишао би у прилог тврдњи да пропорционални изборни систем смањује потребу изборних коалиција. Међутим, то је привид. У преосталих седам коалиционих листа било је сврстано 45 партија, више од половине уписаних у регистар, и 37 група грађана, удружења грађана, избеглица, предузетника и сл., и свих седам листа освојило је посланичке мандате. Само је листа Коалиција албанаца Прешевске долине користила за то природни изборни праг, док су све остале прескочиле границу законског изборног прага од 5% важећих гласова. Коалиционим наступом партије су избегле дејство изборног прага. Коалиције су биле многочлане и често изгледале као „хармонике”, растезале су се онолико колико је било интересената да коалицији приступе, без програмске и идеолошке конзистентности. Коалициони уговори, боље речено, договори лидера

коалиционих чланица, остали су ван домашаја чланова партија, па и бирача и шире јавности.

Табела 1. Изборне листе које је утврдила
Републичка изборна комисија

ред-ни број	назив листе	број кандидата	први на листи
1	Избор за бољи живот - Борис Тадић	250	Драган Ђилас
2	Српска радикална странка - др Војислав Шешељ	250	Војислав Шешељ
3	Уједињени региони Србије - Млађан Динкић	245	Млађан Динкић
4	Чедомир Јовановић - Преокрет	250	Чедомир Јовановић
5	Покренимо Србију - Томислав Николић	250	Томислав Николић
6	Демократска странка Србије - Војислав Коштуница	250	Војислав Коштуница
7	Ивица Дачић - "СПС, ПУПС, ЈС"	250	Ивица Дачић
8	Двери за живот Србије	209	Бранимир Нешић
9	Савез Војвођанских Мађара - Иштван Пастор	250	Балинт Пастор
10	Реформистичка странка - Проф. др Милан Вишњић	175	Александар Вишњић
11	Странка демократске акције Санџака - др Сулејман Угљанин	30	Ифета Радончић
12	Покрет радника и сељака	190	Зоран Драгишић
13	Социјалдемократски савез - Небојша Лековић	182	Даница Грујичић
14	Све заједно: БДЗ, ГСМ, ДЗХ, ДЗВМ, СС - Емир Елфић	68	Емир Елфић
15	Коалиција Албанаца Прешевске долине	11	Риза Халими
16	Црногорска партија - Ненад Стевовић	52	Ненад Стевовић
17	Комунистичка партија - Јосип Броз	60	Јосип Броз
18	Ниједан од понуђених одговора	93	Никола Тулимировић

Карактеристика ових избора је стапање предизборне и изборне кампање за локалне, покрајинске, парламентарне и председничке изборе. Предизборна кампања започела је знатно раније, почетком априла 2010. године. Петицијом Српске напредне странке и Нове Србије са милион потписа и низом масовних митинга захтевано је расписивање превремених парламентарних избора. Контин-

нуирано се одвијао низ избора одборника за скупштине општина у 2011. години, застоји и условљавања за добијање статуса кандидата за чланство у ЕУ, те све отвореније међусобне критике партнера у Влади. Они ће ескалирати смењивањем Млађена Динкића са места потпредседника и министра и реконструкцијом Владе половином марта 2011. године. На то се надовезује спектакуларни штрајк глађу Томислава Николића, лидера СНС у априлу исте године, као радикалан чин протеста због одбијања власти да распише превремене изборе. Владајућа већина остала је чврста у намери да потроши читав мандат и у томе је успела. То је од 1990. године друга влада која је трајала читав Уставом одређен мандатни период.

У том периоду није била актуелна идеја да се одрже и превремени председнички избори јер је мандат Б. Тадићу истицао 2013. године. Процењом изборних стратегија Демократске странке да би истовремено одржавање избора на свим нивоима имало синергијско дејство на њихов рејтинг, односно да ће вођење кампање од стране лидера повећати број гласова за њихове изборне листе, трасиран је пут да Б. Тадић оставком створи правни основ за опште изборе и то је учињено. Расписивање председничких избора у жеку изборне кампање за одборнике и посланике аутоматски је довело до промене изборних кампања. До тада претежно програмске, замењују се лидерским кампањама⁹⁾.

Издазак из кризе као логичан одговор на дубоку економску, социјалну, институционалну, политичку и моралну стагнацију у друштву, чинило је окосницу програмске кампање. У нијансама реторичке и маркетиншке природе сви су нудили решења за привлачење страних инвестиција, фаворизовање малих и средњих предузећа, подстицаје предузетницима за веће запошљавање, дотације пољопривредницима, покретање и финансирање инфраструктурних објеката, реформу пореског система, свеобухватан и издашнији систем социјалне заштите, департизацију јавних предузећа и установа, децентрализацију државе, ефикаснију, професионалнију и мању администрацију, и сл. Кохезивни фактор и аксиомски пропагирани услов за остваривање обећаног, готово свих актера у кампањи, било је што брже чланство у ЕУ. Упадљиво је потискивање у други план крупних државних и националних тема : решавање статуса Косова и Метохије, заштита и подршка Републици Српској, брига за заштиту права српске националне мањине у државама насталим на тлу бивше СФР Југославије. Инсистирањем на животним питањима актери су ослушкивали очекивања грађана и профилисали своју понуду бирачима усмеравајући их на рациона-

9) Славујевић, З. (2012). Изборна кампања 2012. године, *Политички живот*, 5:27-35

лан избор алтернатива за решавање бројних проблема. Ипак, рационалан избор је изостао. Исте теме, иста решење, иста обећање уједначили су изборну понуду која се разликовала само по страначким амблемима. То је довело до конфузије и сужавања простора за рационалан избор просечног бирача. Како су промотери изборних порука превасходно били партијски лидери, расписивањем председничких избора оно мало елемента програмског потиснуто је у други план и замењено лидерским кампањама чак и у оним странкама и коалицијама које нису имале председничке кандидате. Општа је оцена да су доминирале позитивне кампање са елементима негативне и прљаве кампање, посебно у другом кругу председничких избора.¹⁰⁾

РЕЗУЛТАТИ И ПОСЛЕДИЦЕ

Мања излазност на биралишта, пораз владине коалиције окупљене око ДС, значајно осипање броја бирача два главна изборна ривала, напредњака и демократа, велики раст гласова коалиције окупљене око социјалиста, крах радикала који су отишли у ванпарламентарну опозицију и значајан успех покрета Двери, као новог субјекта на политичкој сцени, најмаркантнији су резултати редовних Ђурђевданских парламентарних избора 2012. године.

После раста излазности бирача у последња четири изборна циклуса од 2000. до 2008. године, на мајским изборима 2012. године долази до значајног опадања изборне партиципације. На биралишта је укупно изашло 57,8% уписаних бирача, 4% или око 150.000 бирача мање него у претходним парламентарним изборима четири године раније.¹¹⁾ Много је фактора који су утицали да се у овом изборном циклусу прекине тренд раста излазности на биралишта. Први је свакако пад стандарда грађана који се најбоље види по расту незапослености и паду плата. Неповољни привредни трендови нису само производ екстерних удара светске економске кризе. Они су добрим делом последица лоше економске политике низа влада, неуспешно изведене приватизације и одсуства воље и знања политичке класе да обликује привредни и административни амбијент који би привукао стране инвеститоре. Ефекти светске економске кризе то су само појачали и оголили. Други је разочараност у изборну понуду. Странке и изборне коалиције су у изборној кампањи

10) Славујевић, З. (2012). Изборна кампања 2012. године, *Политички живот*, 5:27-35

11) Сви подаци у табелама и о избору народних посланика преузети су из извештаја Републичке изборне комисије, <http://www.rik.parlament.gov.rs> [11.5.2012.]

толико приближиле ставове да бирач није могао уочити посебно-сти које би га мотивисале да на биралиштима јасније исказе свој став и приклањао се општем ставу „да су сви исти”. Другим речима бирачи нису видели снагу која би радикално променила стање. Општој апатичности која је подстицала апстиненцију доприносила је и слика дведеценијске кризе и потрошеност енергије очекивања у низу изборних циклуса. Неиспуњена обећања, неизгледна перспектива европских интеграција, привредног опоравка, решавања низа сложених питања од „вечитог” косметског, до проблема у здравству, образовању и другим социјалним сферама чинила су неподстицајан контекст и то у толикој мери да се и оволика излазност може сматрати задовољавајућом. Трећи се очитује у одсуству активног учешћа цивилног сектора у мотивисању бирача да искористе бирачко право. Ово су после 2000. године, први избори у којима невладине организације нису водиле кампању за већу излазност, а које су често личиле на облик подршке владајућим структурама. Напротив, сада је забележено веома активно учешће интелектуалних кругова на критици избора која се одвијала кроз кампању „белих листића” што је свакако у одређеној мери утицало на један број бирача да 6. маја не искористе бирачко право. С обзиром да су ово били општи избори, да су грађани бирали председника Републике, одборнике, посланике у националном парламенту и парламенту АП Војводине, те да нико од релевантних политичких група није бојкотовао изборе, што је претпостављало већу ангажованост грађана на биралиштима, излазност је озбиљно упозорење политичким елитама и странкама. Наредни изборни циклуси показује да ли је овај пад излазности пролазна епизода или најавна тренда који не би подстицајно деловао на легитимност институција и консолидацију демократског поретка.

Већи одзив бирача од републичког просека регионално посматрано, забележен је у централном делу Србије (58,2%) и Војводини (58,3%), али и у овим регијама око 3% мање у односу на изборе 2008. године. Град Београд, као друга регија по величини бирачког тела имао је, релативно посматрано, већу апстиненцију у односу на претходни изборни циклус: маја 2012. године гласало је 5% мање бирача. Међутим, то је свега 35.000 бирача мање него пре четири године. Наиме број бирача у Београду у односу на изборе 2008. године порастао је за око 70.000 што релативизује пад излазности процентуално посматрано. Бирачи су у највећем броју изашли на биралишта ипак у окрузима на југу - Топличком (70,1%), Пиротском (69,5%), Јабланичком (69%). У само једном округу, Борском (49,6%), изашло је мање од половине уписаних бирача и

то је убедљиво најмањи одзив у овом изборном циклусу посматрано по окрузима. Детаљније анализе ће показати шта је такав одзив значио за рејтинг појединих странака и коалиција, односно чији су бирачи и присталице апстинирали.

Табела 2. Број бирача који су гласали по окрузима

Окрузи	Уписано бирача	Гласало бирача	
		<i>φ</i>	%
Град Београд	1.588.427	867.002	54,58
Севернобачки	173.212	98.239	56,72
Средњобанатски	165.206	97.630	59,10
Севернобанатски	134.271	79.624	59,30
Јужнобанатски	265.709	147.322	55,44
Западнобачки	171.142	99.989	58,42
Јужнобачки	554.614	320.396	57,77
Сремски	271.936	169.042	62,16
Мачвански	271.894	162.943	59,93
Колубарски	151.232	89.839	59,40
Подунавски	182.713	100.825	55,18
Браничевски	188.967	105.759	55,97
Шумадијски	258.353	158.408	61,31
Поморавски	208.166	121.845	58,53
Борски	129.105	64.153	49,69
Зајечарски	110.969	63.897	57,58
Златиборски	260.369	157.159	60,36
Моравички	186.098	110.219	59,23
Рашки	263.786	156.554	59,35
Расински	217.734	138.569	63,64
Нишавски	338.393	203.787	60,22
Топлички	80.947	57.661	71,23
Пиротски	81.128	56.401	69,52
Јабланички	189.306	130.777	69,08
Пчињски	196.578	108.207	55,05
Косовски	38.252	9.680	25,31

Пећки	1.907	474	24,86
Призренски	9.372	874	9,33
Косовскомитровачки	42.45	17.083	40,24
Косовскопоморавски	21.66	7.166	33,08
Иностранство	6.014	4.256	70,77
Заводи за извршење затворских санкција	9.233	7.124	77,16

Са таквим одзивом бирача трећина изборних листа успела је да пређе изборни праг од 5% или 195.645 гласова, што је био минималан број гласова потребан за учешће у расподели мандата. При томе треба имати у виду да је само једна странка, Демократска странка Србије, самостално наступила на изборима. Све остале изборне листе су колационе листе више странака и разних удружења и група грађана. Поред њих, још пет изборних листа националних мањина учествују у расподели мандата на основу природног изборног прага. Тако је чак једанаест изборних листа остварило парламентарни статус, али је зато било чак 465.618 бачених гласова. Толико је укупно гласова освојило седам изборних листа које нису освојиле мандате, што је вишеструко више него 2008.године када је број расутих гласова био близу 100.000.

Табела 3. Редослед изборних листа

назив листе	број гласова	% гласова	број мандата	% мандата
Покренимо Србију	940.659	24,04	73	29,20
Избор за бољи живот	863.294	22,06	67	26,80
СПС-ПУПС-ЈС	567.689	14,51	44	17,60
Демократска странка Србије	273.532	6,99	21	8,40
Преокрет	255.546	6,53	19	7,60
Уједињени региони Србије	215.666	5,51	16	6,40
Српска радикална странка	180.558	4,61	0	-
Двери за живот Србије	169.590	4,33	0	-
Савез војвођанских Мађара	68.323	1,75	5	2,00
Покрет радника и сељака	57.199	1,46	0	-
Комунистичка партија	28.977	0,74	0	-
Странка демократске акције Санџака	27.708	0,71	2	0,80
Све заједно	24.993	0,64	1	0,40

Ниједан од понуђених одговора	22.905	0,59	1	0,40
Социјалдемократски савез	16.572	0,42	0	-
Коалиција Албанаца Прешевске долине	13.384	0,34	1	0,40
Реформистичка странка	8.867	0,23	0	-
Црногорска партија	3.855	0,10	0	-

Два главна изборна фаворита и ривала, коалиције окупљене око СНС и ДС, добили су много мање гласова у односу на очекивања изборних штабова, али и у односу на претходне изборе. У односу на парламентарне изборе 2008. године СНС је изгубила, ако им припишемо и све гласове матичне СРС, око 100.000 гласова. Демократе су, чак ако им придодемо и гласове Уједињених региона Србије које је предводио Г17 који је на изборима 2008. године наступио под окриљем коалиције ДС, остале без подршке око 500.000 бирача.

Напредњаци су освојили највише гласова и осим изборне победе и највећег броја места у Народној скупштини победили су и свог главног ривала Српску радикалну странку. Избори су означили крај процеса поделе, конфилката и стварања нове Српске напредне странке. Радикали, најмонолитнија и најјача опозициона странка готово читаву деценију, остала је испод законског изборног прага. Отцепљено крило у новоформираној СНС придобило је готово све: чланове, бираче, посланичке мандате и медијску пажњу. Изборни суноврат бацио је радикале на маргину ванинституционалне опозиције са добрим изгледима да, по неминовном даљем осипању чланова, функционера и бирача, у дужем времену остану ван политичких институција и нестане са политичке позорнице. Програмски и политички заокрет и лидерски континуитет није био сметња напредњацима да задрже главнину бирачког тела које је подржавало радикале и придобију нове. Победа је обезбеђена управо зато што није било осипања броја гласова и поред четворогодишњег сукоба, сталног медијског подсећања на радикалско порекло, и формативовања страначке структуре које су кроз прљаву кампању потенцирале демократе.

Губитком сваког трећег бирача у односу на изборе 2008. године демократе су после радикала највећи губитници мајских избора, иако су освојили само 2% гласова мање од напредњака. Лидери ДС превидели су степен незадовољства грађана политиком коју су водили. Стигла их је казна бирача који су перципирали ДС као главног креатора политике која није испунила изборна обећања, као јединог одговорног за укупно лоше стање у држави

и друштву и казнили су их мањом изборном подршком. Интензивна маркетиншка кампања и расписивање преверемних избора за председника Републике није било довољно да компензује бежање бирача из тора демократа у апстиненцију или у друге страначке фамилије. Кумулативно са поразом лидера ДС у изборној трци за председника Републике демократе су смањиле шансе да остану на власти и поред успеха коалиционих партнера из Владе зато што су лошом тактиком потценили спремност дојучерашњих савезника да напусте “стратешког” партнера као што су 2008. године напустиле претходног.

Коалиција СПС-ПУПС-ЈС прави сје победник парламентарних избора 2012. године. За разлику од демократа које су бирачи казнили, социјалисти и коалициони партнери награђени су за рад у Влади са око 254.000 нових гласача повећавајући тако свој изборни рејтинг за око 80% у односу на број гласова на парламентарним изборима 2008. године. Стиснути између блока демократа и напредњака који нису прикривали амбиције да поларизацијом страначки систем у Србији усмере ка двопартизму, социјалисти су са коалиционим партнерима успели да прекину тренд осипања бирача и да се позиционирају не само као “језичак на ваги” у прављењу постизборних коалиција, него и као конгломерат који иако мањински партнер у власти има уцењивачки потенцијал да оствари много бољу позицију у Влади.

Демократска странка Србије и Либерално демократски савез, први самостално а други уз помоћ коалиције Преокрет, супротним политичким позиционирањем на половима политичког спектра хомогенизовали су бираче у таквој мери да су прешли изборни праг и учврстили своје бирачко тело. ДСС је освојила око 200.000 гласова мање него у изборима 2008. године када је наступала са Новом Србијом. Та чињеница је интересантна за анализу рејтинга напредњака у оквиру чије коалиције је на овогодишњим изборима наступила НС. Либерали су током кампање подешавали своје наступе ублажавајући реторику и тражећи простор да избегну дејство изборног прага. У томе им је значајно помогло нерасположење према демократима и колебање бирача у њиховом корпусу.

Уједињени региони Србије, коалициони савез десетина група грађана и регионалних странака окупљених око Г 17, играјући на карту децентрализације покушали су монополизovati овај сегмент у политичком пољу рачунајући на гласове бирача који су незадовољни “београдизацијом”, политике. Овај ризични потез лидера Г17, М. Динкића, није дао резултат који су очекивали конструктори. Једноставно, идеја деметрополизације политике у кон-

тексту општих избора није имала шансу. Лидерске кампање потпуно су у сенци оставиле програмска питања локалне самоуправе.

Важно је истаћи и изборни резултат покрета Двери. Ова политичка организација заснована на промовисању традиције врло брзо се позиционирала у политичкој арени придобијајући подршку конзервативно оријентисаних гласача. Резултат на парламентарним изборима који их је оставио незнатно испод изборног прага као и освајање одборничких места у низу скупштина општина и градова, с обзиром да се ради о новој организацији која нема ни чврсту и уиграну организацију, ни масовно чланство, кадровске, финансијске и друге материјалне ресурсе, може се сматрати успехом.

Странке националних мањина освојиле су очекивани број места у Народној скупштини. Територијално и политички концентрисаније мањине, попут мађарске националне заједнице, оствариле су максималан резултат. По први пут, користећи мањкаве одредбе о регистрацији политичких странака који омогућава странкама националних мањина упис у регистар политичких странака по блажем критеријуму, а што повратно значи избегавање услова законског изборног прага, једна странака, Ни један од понуђених одговора, која формално заступа влашку националну заједницу, стекла је парламентарни статус отварајући полемику о законској регулативи која уређује политичко организовање и изборни систем.

ЕПИЛОГ

Девети по реду парламентарни избори донели су промене на политичкој сцени Србије које резултати гласања и расподела места у Народној скупштини нису наговештавали. Демократска странка је могла задржати власт са претходним коалиционим партнерима и поред лошег изборног резултата. Међутим, Б.Гадић је, охрабрен победом у првом кругу председничких избора, одбио понуду и захтев коалиционих партнера и дојучерашњих „природних савезника” за формирање парламентарне већине и Владе одмах по одржаним изборима. Одлуку о томе одложио је за крај другог круга председничких избора рачунајући. Изгубивши мандат председника Републике Б.Гадић је изгубио партнере, могућност да формира Владу и на крају место председника ДС. Реалтивни изборни неуспех претворио се у општи пораз. Супротно, освојивши мандат шефа државе, Т. Николић је постао апсолутни победник - формирао је Владу, прузео чланство и бирачко тело СРС и новооснова-

ну СНС довео до позиције најснажније политичке странке. Мање осипање бирачког радикалско-напредњачког корпуса од бирачког тела демократа одредило је победника ђурђевданских избора 2012. године и промену власти.

Као и 2008. године коалиција окупљена око социјалиста поново је направила политички преокрет. „Стратешко” партнерство са демократама развргнуто је на основу вртоглавог изборног раста и понуде премијерског портфеља који се политички тешко одбија. Владина већина је идеолошки амалгам конзервативних, либералних и социјалдемократских идеја на којима странке које је формирају инсистирају само декларативно и програмски. Политички она је цементирана освајањем власти, прагматизмом са јаким популистичким елементима. Ова, до јуче, „немогућа” политичка комбинација уствари показује могућност и другачијих констелација које тренутно изгледају као политичка фантастика, а на коју се припрема и јавност и страначко чланство после неких следећих избора - на велику коалицију напредњака и демократа.

После дванаест година персонално незнатно измењени, програмски значајно ресетовани, коалициони партнери из 90-тих поново имају сву власт и на централном нивоу и у већини локалних самоуправа, са изузетком главног града и АП Војводине. Остаје да политика нове власти покаже да ли се ради о рестаурацији, како тврде њени критичари који још мисле да је пораз демократа случајна грешка, или суштинској промени која ће поспешити процес консолидације кроз промене које су највљиване и обећаване у изборној кампањи, како искрено очекује више пута изневерена бирачка паства. Стање у окружењу као и друштву, привреди и држави нову власт је и без ове дилеме ставила на бројне пробе и исходи ће показати коју ће улогу одиграти.

Milan Jovanovic

PARLIAMENTARY ELECTIONS IN SERBIA 2012 - RESULTS AND POLITICAL CONSEQUENCES

Summary

The increase in abstinence and the change in parties in power are the main characteristics of the 2012 elections in Serbia. The coalition gathered around the Democratic Party, the Socialist Party and the G17, which previously had a majority in 2008 elections and formed the government, won slightly fewer votes in the May elections, but this ruling coalition failed to retain power. The change of government was caused

by the defeat of the DS (Democratic Party) leader Boris Tadić in the presidential elections. The victory in the presidential elections of Tomislav Nikolić, the leader of the Serbian Progressive Party opened the door to the changes in the relations of the parliamentary parties and the formation of new political alliances. SNS (Serbian Progressive Party) was the winner of the general elections: they defeated the Serbian Radical Party (SRS) by taking over their members, officials and voters; the SNS candidate became the head of state, they formed the government and they are in power in most local governments. The leader of DS, Boris Tadić was the biggest loser in the general elections: after years of dominance on the political scene, he has lost the presidency of the Republic, and the Democrats have become the opposition in Parliament. This defeat cost B. Tadić the leadership of his Democratic Party. The turning point in the formation of the government was enabled by the coalition gathered around the Socialists. Having won 80% more votes than in the previous elections, the Socialists left their “strategic partner” thus making possible the electoral shift. The transformed Radicals and Socialists, who were political partners in the 1990’s, after twelve years, are in power again.

Key Words: Election results, Elections turnout, Political consequences

ЛИТЕРАТУРА

- Ван Ромпеј : „Србија постала кандидат за ЕУ“, доступно на: [http:// www.blic.rs](http://www.blic.rs) [17.6.2012.]
- Експозе мандатара за састав Владе, Мирка Цветковића 7.6.2008. године. Доступно на : <http://www.srbija.gov.rs> [20.6.2012.]
- Јовановић, М. (2012), „Председнички избори у Србији 6. и 20. маја 2012. године“, у *Око избора 18 - Председнички и избори мај 2012*, Центар за слободне изборе и демократију и Национални демократски институт за међународне односе, Београд.
- Јовановић, М. (2012). „Институционални оквир изборног система - “мала” или “велика” изборна реформа?“. *Политички живот*, 5: 19.
- Јовановић, Милан, „Парламентарни избори у Србији 2007. године“, *Српска политичка мисао*, бр. 3-4/2007, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Јовановић, Милан, „Изборна јединица, изборни праг и страначки систем“, *Српска политичка мисао*, бр. 1-2/2006, Институт за политичке студије, 2006.
- Павловић, В. (2012), Цивилно друштво, партије и избори. *Политички живот*, 17-27.
- Резултати избора 2012.године: Доступно на [http:// www.rik.parlament.gov.rs](http://www.rik.parlament.gov.rs) [11.5.2012.]

Славујевић, З. (2012). Изборна кампања 2012.године, *Политички живот*, 27-35

Статистички прилог: становништво, макроекономска, привредна и финансијска кретања, (2012). *Преглед*, бр. 1: 126-129.

Resume

The increase in abstinence and the change in parties in power are the main characteristics of the 2012 elections in Serbia. The coalition gathered around the Democratic Party, the Socialist Party and the G17, which previously had a majority in 2008 elections and formed the government, won slightly fewer votes in the May elections, but this ruling coalition failed to retain power. The change of government was caused by the defeat of the DS (Democratic Party) leader Boris Tadić in the presidential elections. The victory in the presidential elections of Tomislav Nikolić, the leader of the Serbian Progressive Party opened the door to the changes in the relations of the parliamentary parties and the formation of new political alliances. SNS (Serbian Progressive Party) was the winner of the general elections: they defeated the Serbian Radical Party (SRS) by taking over their members, officials and voters; the SNS candidate became the head of state, they formed the government and they are in power in most local governments. The leader of DS, Boris Tadić was the biggest loser in the general elections: after years of dominance on the political scene, he has lost the presidency of the Republic, and the Democrats have become the opposition in Parliament. This defeat cost B. Tadić the leadership of his Democratic Party. The turning point in the formation of the government was enabled by the coalition gathered around the Socialists. Having won 80% more votes than in the previous elections, the Socialists left their “strategic partner” thus making possible the electoral shift. The transformed Radicals and Socialists, who were political partners in the 1990’s, after twelve years, are in power again.

The policies they will enforce will show whether the skeptics who claim that this is the case of restoration of the old regime and policies are right or whether this is in fact the case of strengthening and the consolidation of democracy.

Political consequences of the results of the elections are numerous. The first consequence is reflected in the change in the multi-party scene. The largest and the most influential opposition party, the Serbian Radical Party, has disappeared from the political scene: after a decade of playing the role of the political party with the largest number of votes and delegates in the parliament and yet also the one with a weak coalition capacity, the Radicals have gone into opposition. Their defeat was so great that there is an equal chance that the SRS will be reduced

to a marginal party and completely extinguished. The second consequence is reflected in the strengthening of the SPS. Socialists have, thanks to the political maneuvers of their leader Ivica Dačić, stopped the diminution of their electorate. Forming and maintaining coalitions with ideologically unrelated parties, the Socialists have managed to stop the diminution of the electorate and to ensure the coalition potential which made them indispensable in the formation of a parliamentary majority. With two sudden and risky political turnarounds they have strengthened their position in the government. How will the change of coalition partners reflect the ratings and functioning of the coalition will be seen in the next elections. The third consequence is reflected in the participation of minority parties in the government. The Alliance of Vojvodina Hungarians did not accept the offer to join the government, but the parties of Rasim Ljajić and Sulejman Ugljanin, which represent Bosniaks and Muslims, participate in the government. The fourth consequence is that the Western countries, primarily the U.S. and the EU, did not interfere in the formation of the government, as they did in the previous elections. This is probably due to the fact that all the parties, with the exception of the Democratic Party of Serbia, are clearly oriented towards the continuance of European integrations. The fifth consequence is that the change of power was carried out peacefully, which emphasizes the process of further consolidation of democracy.

* Овај рад је примљен 05. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.

Петар Матић

Институт за политичке студије, Београд.

ЛОКАЛНИ ИЗБОРИ У СРБИЈИ 2012.*

Сажетак

Предмет овог рада је анализа локалних избора у Србији 2012. Разматрају се резултати и последице избора, актери у изборном процесу, као и кампања које су претходиле локалним изборима. Премда у научним и стручним полемикама преовлађује мишљење да су локални избори „другоразредни“ они, последично, могу индиректно обликовати и резултате парламентарних или председничких избора. Као примарне истраживачке методе користе се анализа садржаја и аналитички метод преко којег се интерпретирају резултати и последице локалних избора. Аутор захвата читав низ питања која директно или индиректно утичу на суштину и исход избора, као што су само изборно законодавство, изборне кампање и њихово финансирање, контекстуални фактори и сл.

Кључне речи: локални избори, хиперполитизација, фрагментација партијске сцене, изборне кампање, другоразредни избори, политичке партије, политичка стабилност, локалне власти, локална аутономија, институције, капацитет

ОПШТА ОБЕЛЕЖЈА ЛОКАЛНИХ ИЗБОРА

Локални, као и централни избори, одређују расподелу моћи, политичко представљање грађана и директно утичу на политичку стабилност у локалним заједницама.¹⁾ Међутим, изборна утакмица и тржиште политичких опција на локалном нивоу умно-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1) Evans, Matt, „Electoral Reform and Political Pluralism in Local Government“, *Party Politics*, vol. 16, no. 3, Sage Publications, 2010, стр. 396.

гоме су опредељени функцијама и надлежностима којима располажу локалне власти. Капацитет локалних власти да самостално, без уплитања центра, продукују јавна добра одређује и политичку агенду локалног нивоа одлучивања што условљава која ће питања, локална или национална, превалирати током и након локалних изборних кампања. Многобројна истраживања и анализе локалних избора долазе до различитих закључака о последицама локалних избора на целокупни политички живот једног друштва. Доминирају она која локалне изборе интерпретирају као „другоразредне“, „рефлекс“ националних избора и „полигон“ за опсежније захвате и реформе изборног законодавства.²⁾ Главни разлог таквог тумачења локалних избора огледа се у честој немогућности локалних власти да аутономно одлучују и у њиховој фискалној и буџетској зависности од државних органа.

Концепт „прворазредних“ и „другоразредних“ избора датира од Карл Хајнц Рајфа и Хермана Шмита, те према овој тези „другоразредни“ избори су сви они које сами грађани перципирају као мање битне. То се, пре свега, очитује кроз увећану апстиненцију што последично води „демократском дефициту“ и умањује легитимитет институција за које се бирају представници.³⁾ У таквим околностима, локални лидери неретко постају одговорнији партијским централама него грађанима чије би интересе, у складу са базичним демократским начелима и принципима, требали да заступају. Међутим, поред таквих схватања постоје и она која локалне изборе третирају као значајне за стварање шире слике о понуђеним политичким опцијама. Локалне изборне кампање могу утицати на резултате националних избора пошто бирачима пружају информације и неопходно знање помоћу којег они могу артикулисати понуђене политичке идеје и формулисати сопствене преференце приликом националних избора.⁴⁾ Тако, политичка социјализација кроз локалне изборе, као и „друштвени и политички тренинг грађана“ могу у великој мери допринети широј изборној партиципацији.

Локалне изборе често прати нижи ниво изборне партиципације, што се види и на основу студија случаја многих политичких система. Чак и високо развијени и стабилни демократски поли-

2) Јовановић, Милан, „Реформе изборног права локалне самоуправе у Србији“, *Политичка ревија*, vol. 16, бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2008.

3) Cutler, Fred, „One Voter, Two First-Order Elections?“, *Electoral Studies*, vol. 27, iss. 3, Elsevier Publishing, 2008, стр. 492-493.

4) Bechtel, Michael M, „Not Always Second-Order: Subnational Elections, National-Level Vote Intentions, and Volatility Spillovers in a Multi-Level Electoral System“, *Electoral Studies*, vol. 31, iss. 1, Elsevier Publishing, 2012, стр. 172.

тички поретци, са дугом изборном традицијом попут САД, где се приближно 500000, пре свега на локалних функција селекује кроз изборни процес, поседују општи тренд увећавања апстиненције „демократског дефицита“, кризе легитимитета и незадовољства учинком политичког система.

Овде би свакако требало поменути и улогу контекстуалних фактора, који, могу имати кључну улогу на излазност и резултате локалних избора. Политичко-културолошки фактори попут јавне културе и друштвеног капитала могу потенцијално одредити и последице одређеног изборног система. Компаративна истраживања и студије из сфере политичке културе потврђују ову хипотезу, те се показује да друштва са вишим нивоом унутрашње кохезије и међусобног поверења истовремено поседују израженији степен политичке партиципације, што се најевидентније манифестује у изборном процесу.⁵⁾ У складу с тим, избори за локалне органе власти могу бити одређени поменутиим факторима и општим поверењем не само у политичке партије, већ и локалне, па у крајњем случају и централне политичке институције.

Овде је неопходно поменути да су се прве промене у периоду владавине Слободана Милошевића одиграле управо на локалном нивоу, те да су текле „одоздо“, током и након локалних избора 1996-1997. године, и вероватно се могу убројати у један од пресудних фактора у каснијој смени режима током 2000. године.

ПРАВНО-ПОЛИТИЧКИ ОКВИР И РЕФОРМЕ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРИ ЛОКАЛНИХ ИЗБОРА

Као и у многим другим посткомунистичким системима, увођењем политичког плурализма и током транзиције, изборно законодавство и модели избора политичких представника били су предмет константних реформских подухвата. Из те опште слике, не може се издвојити ни систем избора локалних представника. Међутим, брзина а често и имитативност у њиховој имплементацији неретко су водили некритичком примењивању одређених модела што је у пракси, као пропратну појаву, продуковало одређене негативне ефекте било да је реч о већинском, било о пропорционалном систему.⁶⁾

5) Видети, рецимо у Macedo, Stephen et. al., *Democracy at Risk: How Political Choices Undermines Participation and What We Can Do About It*, Brookings Institution Press, 2005.

6) О томе поближе видети у Стоилковић, Зоран, „Политичке партије и политичка партиципација – случај Србија“, *Годишњак*, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, Београд, 2007, 2011. Аутор наводи да су последице примене модела већин-

Локални избори у Србији одржају се у редовном термину на сваке четири године. Гласање је тајно и непосредно, при чему сваки пунолетни и правно способан грађанин Републике Србије поседује активно и пасивно бирачко право, тако да се може кандидовати за било коју од локалних функција. Број мандата у скупштинама општина и градова није условљен величином територијалних јединица и бројношћу популације, већ су законом установљене униформне предиспозиције за све општине и градове. Тако је максимални број одборника у општинама лимитиран на 75, у градовима на 90, док је за Београд због величине и статуса главног града та лествица подигнута на 110.

Иако је систем избора представника у Скупштини Србије већ 1992. промењен из већинског у пропорционални, већински изборни систем приликом избора локалних представника остао је на снази све до 2004. године. Од првих локалних избора у Србији 1992. укупно је прошло 5 изборних циклуса, те су се локални избори одржали 1996., 2000., 2004., 2008. и коначно, последњи 2012. године. Притом, у два изборна циклуса, 1992. и 1996. примењивао се двокружни већински, док је на локалним изборима 2000. био имплементиран систем релативне већине, традиционално примењен у Великој Британији и земљама Комонвелта. Пропорционални модел избора локалних представника први пут је примењен 2004., али је за разлику од Д'Онтове формуле код парламентарних избора, као модел прерасподеле гласова у мандате приликом тих локалних избора употребљавана Хер-Нимајерова формула.⁷⁾ Умањени изборни праг од 3% и примена пропорционалног изборног система водили су својеврсној идеолошкој и партијској фрагментацији на локалном нивоу, па и, у узвесним ситуацијама, хиперполитизацији локалне политичке сцене. Међутим, и ту је приметно да коалиције на националном нивоу не морају бити исте онима које функционишу на субнационалном, што је услед бројности јединица локалне самоуправе у Србији, али и другим политичким системима, чест случај.⁸⁾ Све ове промене водиле су различитим ефектима, али је

ског изборног система у појединим случајевима без мандата остављале чак и оне који освоје 20-30% гласова. С друге стране, примена пропорционалног изборног система за општинске и градске одборнике уз умањени цензус (републички 5%, локални 3%) након 2004. водили су прекомерној плурализацији партијске сцене и константној политичкој нестабилности на локалном нивоу.

7) О поменутих реформама изборног законодавства за локалне изборе шире погледати у Јовановић, Милан, „Реформе изборног права локалне самоуправе у Србији“, *Политичка ревија*, vol. 16, бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2008.

8) Славиша Орловић каже да „постоји разлика између коалиција на националном и субнационалном нивоу...“ те да стога „...релације власти и опозиције нису једноставне ни

партијски систем на локалном нивоу, посматрано у целости, и даље остао високо фрагментиран и хиперполитизован.

До потпуног уједначавања и хармонизације прописа у области избора за све нивое у вертикалној организацији власти долази 2007., усвајањем пакета закона којима се уређује сфера локалне самоуправе. Од тада се на локалним, као и парламентарним изборима у Србији имплементира Д'Онтова формула уз цензус од 5%. Подигнути праг за 2% је, према очекивањима продуковаа смањивање броја релевантних политичких актера на локалном нивоу.

Закон о локалној самоуправи из 2007. укинуо је непосредан избор Председника општине који је био имплементиран претходним Законом (2002), иако је у Европи присутан тренд јачања позиције локалне егзекутиве, одн. градоначелника као њеног носиоца. Последњих деценија он се уводи у Италији, Пољској и у већини немачких федералних јединица, док у многим другим системима, као што су Енглеска и Норвешка има експериментални карактер и почиње да се примењује од 2000. год. у мањем броју јединица локалне самоуправе.⁹⁾ Сходно стручним и научним анализама и препорукама да ли је требало задржати непосредан избор, чиме би се задржао виши ниво легитимитета и потенцијално подигла ефикасност локалних институција или општинама отворити простор за самостално опредељивање о моделу избора Председника општине.

Овде би свакако требало размотрити могућности примене одређених алтернативних решења у циљу приближавања и јачања везе између грађана и њихових представника. Тако, актуелни ЦЕСИД-ов предлог за промену законодавства у области локалних избора и примену персонализованог пропорционалног система представљао би значајан искорак у циљу поменутог јачања везе грађана и изабраних. На основу ових препорука бирачи би се изјашњавали о кандидатима који би освојене гласове преносили политичким партијама, а странке биле у обавези да на одборничке и друге локалне функције постављају оне са највећом подршком. То би, свакако, допринело развоју локалне и унутарпартијске демократије, јер би приморало политичке странке да селектују и у своје редове доводе виђеније кандидате док би истовремено грађанима пружило јаснију слику о личностима за које гласају. С обзиром да

једнозначне“, Орловић, Славиша, „Теорија коалиција и формирање владе“, *Годишњак*, 2010, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, Београд, 2010, стр. 100.

9) Denters, Bas, „Duo or Duel? The Relations between Mayors and Councils in Democratic Local Government“, у Bäck, Henry, Heinelt, Hubert, Magnier, Annick, eds, *The European Mayor: Political Leaders in Changing Context of Local Democracy*, VS Verlag für Sozialwissenschaften / GWV Fachverlage GmbH, 2006.

је предложени модел у основи пропорционалан, с одређеним корекцијама кроз увођење позитивних елемената већинског система, он би задржао висок ниво срамерности, док би истовремено допринео подизању одговорности локалних представника, а последично и транспарентнијем и ефикаснијем управљању локалним заједницама. Не би требало сметнути с ума ни могућности паралелне имплементације већинског и пропорционалног изборног система као што је то случај у Француској и Пољској. Овде није посредни мешовити изборни систем, већ се пропорционални систем примењује у већим јединицама локалне самоуправе, са хетерогеним демографским карактеристикама, док се већински користи у мањим и хомогенијим срединама. Свакако би требало поменути и предности мешовитог изборног система, који је у нашој пракси примењен приликом избора представника у Скупштини АП Војводине. И код мешовитог система су могуће различите комбинације, па се, рецимо, на локалним изборима у Јужној Африци употребљава мешовити изборни систем којим се 40% чланова локалних већа бира пропорционалним системом, док се 60% бира већинским системом уз модел релативне већине (first past the post). У Скупштини АП Војводине је број мандата који се додељује пропорционалним и већинским методом једнак (по 60).

Током овог изборног циклуса није дошло до битнијих промена система за избор одборника у јединицама локалне самоуправе, али су догодиле одређене ревизије у ширем законодавству које посредно утиче на шире функционисање изборног система на свим нивоима власти, па и на његове последице. Најзначајнија новина уведена је Законом о политичким странкама из 2009. који је 100 пута увећао број потписа неопходних за њихову регистрацију (са 100 на 10000). Смисао овог радикалног повећавања броја потписа за регистрацију политичких странака огледао се у потреби смањивања броја активних странака у Србији, што се у пракси и остварило, па је од више од 600, након пререгистрације и уочи избора у Србији остало 87 регистрованих странака, да би се тај број до сада повећао за још четири партије. Притом, свакако би требало напоменути да је у том збиру већи број мањинских партија, што је условљено и позитивном дискриминацијом кроз смањивање броја неопходних потписа приликом њихове регистрације (1000).¹⁰⁾

Друга измена која потенцијално води укрупњавању партијске сцене како на републичком, тако и локалном нивоу имплементирана је Законом о финансирању политичких активности где се

10) Чланови 8 и 9, „Закон о политичким странкама“, Службени гласник Републике Србије, бр. 36/2009, Београд, 2009.

предвиђа да изборне листе са мање од 1%, а у случају мањинских листа 0,2% освојених гласова, не добијају повраћај средстава које су положили као изборно јемство.¹¹⁾ Својеврсна „прохибитивна клаузула“ у финансирању изборних активности додатно спречава хиперполитизацију и прекомерну фрагментацију партијске сцене, пошто онемогућава учешће у изборној трци политичким опцијама без реалних шанси да пређу постојећи изборни праг, што последично, води постепеној редукацији броја странака.

ИЗБОРНА КАМПАЊА

Ток изборне кампање на локалним изборима у Србији 2012. био је у великој мери обележен председничком и парламентарном трком које су се одигравале истовремено. Решавање економских и социјалних проблема налазили су се у самом средишту кампање, док су поједина питања која су обележила претходне кампање овог пута била у другом плану. Поражавајући економски резултати и учинак претходне Владе условили су да кампања учесника у изборима буде усмерена на политичке опоненте, док су солуције за тешкоће са којима се суочавају друштво и држава углавном остајале у другом плану. Премда „негативна кампања“ није нова појава у изборним процесима у Србији, нити је карактеристична само за Србију (одређени елементи негативне кампање присутни су у готово свим кампањама и у свим државама), надметање у изборној трци 2012. остаће упамћено по изузетно негативној конотацији порука упућених бирачима и међусобних, често неутемељених оптужби учесника у изборима.¹²⁾ Сличности у ставовима политичких партија око најзначајнијих државних питања (Косова и Метохије, европских интеграција и сл.) довели су до покушаја да лидери најзначајнијих партија представе противнике у најнегативнијем светлу. Негативна кампања СНС-а је превасходно била усмерена на највише функционере ДС-а и корупционашке афере, док је, с друге стране, оштрица ДС-ових критика и негативне кампање на рачун лидера тада водеће опозиционе странке, СНС, покушала да потенцира и нагласи заокрет у ставу према поменутиим националним пи-

11) Члан 26, „Закон о финансирању политичких активности“, Службени гласник Републике Србије, бр. 43/2011, Београд, 2011.

12) О ефектима „негативне кампање“ и политичком „(анти)рекламирању у Србији шире видети у Мирковић, Александра, Матић Петар, „Политичко (анти)рекламирање у изборном процесу 2012. у Србији - Начин вођења изборне кампање као одраз политичке културе“, Српска политичка мисао, vol. 36, бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 297-315.

тањима. Те кампање које су превасходно водиле на председничким и парламентарним изборима умногоме су обележиле природу и садржај изборних сучељавања и на локалу.

Међутим, упркос звучним слоганима на председничким и парламентарним изборима попут „Избор за бољи живот“, „Покренимо Србију“, „Истина“ или „Јаки региони јака Србија“, локалне изборе 2012. обележиле су поруке другачије садржине и симболике од горе поменутих. Један од слогана који је засигурно привукао највише пажње и био предмет полемика је ДСС-ов на изборима за одборнике града Београда. Неки маркетиншки стручњаци верују да је тај слоган под називом „Различак-јер нисмо сви исти“ у себи садржао вишеструку симболику.¹³⁾

Неки од напрепознатљивијих слогана на локалним изборима у Србији 2012. године

Јединица локалне самоуправе	Странка	Слоган
Београд	ДСС	„Различак-јер нисмо сви исти-,,
Јагодина	ЈС	„Домаћински“
Крагујевац	Заједно за Крагујевац-УРС	„Раднички, победнички, крагујевачки“, „Добро јутро, Шумадијо“
Суботица	Социјалдемократска партија	„Најбољи комшија“
Лесковац	ЛДП	„И Лесковац је Србија“
Мајданпек	Влашка демократска странка Србије	„Победићемо јер нас има највише“
Жагубица	Влашка демократска странка Србије	„Заиграјмо Влајну и Моравац“

Ефекат те „прљаве кампање“ у којој су предњачили представници две најаче политичке групације окупљене око СНС-а и ДС-а је нешто нижа излазност у односу на претходне изборне циклусе.

13) Стручњак за маркетинг Срђан Миливојевић тврди да је реч о „вишеслојној поруци“, која носиоца листе ДСС на градским изборима Александра Поповића представља као успешног, младог човека, док се различак према предању користи као лек против „жутице“, што се симболички снажно повезује са влашћу у Београду, под вођством ДС-а. Видети на интернет страници http://www.slobodnaevropa.org/content/slogani_ne_odlucuju_izbore/24524230.html

Тако су широм Србије у градовима и општинама током кампање осванули плакати са паролама попут „Они лепо живе,... а ти?“ са крајње негативним призвуком и симболиком против водећих функционера ДС-а. Насупрот њима, у водећим електронским медијима су осванули спотови у којима се недвосмислено упоређују пређашње са изјавама лидера напредњака након расцепа и одвајања од радикала али и током кампање.

Други, сигнификантнији показатељ је јако велики број тзв. „белих“ и неважећих листића (скоро 4,5%) чиме је јасно исказано назадовољство грађана актуелним политичким и страначким елитама, као и негативном кампањом.

Када је реч о медијској заступљености политичких партија како на централном, тако и на локалном нивоу, приметно је да су, нарочито у завршној фази кампање предност имале владајуће партије, посебно ДС. То се испољило како у електронским тако и у штампаним медијима.¹⁴⁾ Иако је законом о избору народних посланика изборна пропаганда у медијима забрањена¹⁵⁾

РЕЗУЛАТИ И ПОСЛЕДИЦЕ

На ђурђевданским изборима у Србији укупно је изашло приближно 58% регистрованих бирача. Истовремено одржавање избора за различите институције по хоризонтали и вертикали политичког система узроковала је да и излазност на локалне изборе буде већа него што се може претпоставити да би био случај да су одржани у другом термину. Међутим, излазност на изборе је драстично варирала када се упоредно погледају различите регије, градови и општине Србије.

Очигледно је да, за разлику од односа снага након парламентарних избора, у расподели мандата на локалном нивоу учествују бројне локалне и регионалне партије, које су у складу са изборним резултатом или коалиционим потенцијалом директно утицале на формирање локалних органа власти. У Смедереву је, рецимо, на власти остала коалиција и из претходног сазива сачињена од представника Покрета за Смедерево, ДС и СПС. За градоначелника је изабрана Јасна Аврамовић, лидер ПЗС и прва жена која је постала градоначелник тог града.

14) Детаљније податке погледати у Клочар, Бојан, „Избори 2012 – персонализација изборних кампања“, *Око избора*, бр. 18, ЦеСИД и NDI, Београд, 2012, стр. 63-76.

15) Стојадиновић, Миша, „Медији, демократија и избори“, *Политичка ревија*, vol. 32, бр. 3, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 78.

Излазност на изборе у појединим градовима
и општинама на изборима 2012.

град/општина	%
Београд	55,54
градска општина Раковица	90
градска општина Нови Београд	55,03
Краљево	51,84
Зрењанин	56
Ниш	53,97
Ужице	56,72
Лучани	63,96
Ћићевац	78,29
Алексинач	59,9
Крушевац	58
Лозница	53
Каргујевац	60,27

У Вршцу је власт формирана од представника покрета Вршачка регија – евро регија, ДС и СВМ, при чему су председник општине Чедомир Живковић и већина чланова општинског већа из редова ВР-ЕР.

Власт у општини Параћин састављена је од коалиције који чини 45 од укупно 55 мандата у Скупштини општине. У оквиру те коалиције налази се покрет „Сви за Параћин“ који заједно са странкама у претходно успостављеној коалицији (СПС-ЈС) има укупно 16 мандата, ДС располаже са 22 одборничка места, док УРС има 7 места Скупштини општине.

Ово су само неки од примера како локалне листе и кандидати у Србији утичу на конституисање локалних власти, те да је фрагментација израженија на локалном него на централном нивоу. Овим се потврђује теза да појединци „препознатљиви“ у локалним срединама неретко могу надјачати политичке партије и кандидате које делују у ширем, националном окружењу.

Неки од градова и општина у којима су локалне партије и групе грађана оствариле значајан изборни резултат

град/општина	изборна листа	број мандата	укупан број одборника
Пирот	„Пиротска нова снага“	4	66
	„Покрет за Пирот“	4	
	„Пиротски напредњаци“	3	
Лучани	„Покрет за развој Драгачева“	12	45
Параћин	„Сви за Параћин“	7	55
	„Упослимо Параћин“	5	
Свилајнац	„Покрет за Свилајнац“	8	
Ћуприја	„Раваница“	6	37
	„Морава град“	5	
Ивањица	„Миломир Зорић“	12	37
Крушевац	„Промене“	19	70
Александровац	„Покрет за Жупу“	26	59
	„За богату Жупу“	12	
Смедерево	„Покрет за Смедерево“	20	70
	„За боље Смедерево“	7	
Вршац	„Вршачка регија-европска регија“	15	45
	„За бољи Вршац“	3	
Ваљево	„Победа“	8	51
	„Покрет за Ваљево“	3	

На локалним изборима у Србији 2012. године била је присутна тенденција да јаки локални лидери доминирају у односу на своје опоненте. Ту је пресудну улогу имао локални, пре свега, привредни развој, испорука јавних добара локалним заједницама и имплементација социјалне политике на локалном нивоу. Пример Јагодине у којој је јединствена Србија Драгана Марковића у коалицији са СПС и ПУПС однела убедљиву победу од преко 60% освојених иде у прилог да социјална политика и издвајања за одређене слојеве становништва у условима продужене кризе могу донети бројне бенефите и политичке поене локалним властима. Овде би свакако требало издвојити и примере општина Инђија, Крагујев-

ца, Пирота, Зајечара са вишом стопом запослености, приливом страних инвестиција и просечним зарадама већим у поређењу са републичким просеком. Оправдано се поставља питање какви би били резултати и да ли би неке листе на парламентарним изборима прешле изборни праг да нису наступиле заједно са локалним и регионалним партијама?

Једно од кључних питања односило се на изборну крађу, при чему су у притужбама на рад изборних органа предјачили СНС и Двери. Након парламентарних, покрајинских локалних и првог круга председничких избора, уследиле су оптужбе пре свега напредњака о изборној крађи која је директно утицала на саме резултате и распоред снага у институцијама на свим нивоима. У тим изјавама истицао се учесник у другом кругу председничких избора Томислав Николић. Он је непосредно након окончања првог круга председничких избора изјавио „Два пута сам честитао Борису Тадићу победу, а изгледа да сам честитао лажову и преваранту и ономоко ме је крао и тада. Никада себи нећу да опростим што сам том човеку честитао, убеђен да сам побеђен на изборима.“¹⁶⁾ Убрзо је уследила и тужба напредњака против непознатих починитеља за манипулације у изборном процесу, а стишавање буре у јавности и помало „замрле“ тежње СНС-а да се ова афера доследно и до краја испита отварају простор за питање да ли је изборне крађе заиста било или је она искоришћена као „ветар у леђа“ њиховом кандидату у другом кругу председничких избора?

Преговори странака око формирања нове владе, при чему је помало неочекивана победа Томислава Николића након предности Бориса Тадића у првом изборном кругу имала пресудни утицај, трајали су дуже него што се у први мах очекивало. Из тог разлога, коалиције и органи власти на локалном нивоу су формирану пре републичке Владе. Они су по партијској структури остали готово у потпуности неизмењени у односу на претходни изборни циклус. Да локалне институције и дистрибуција политичке моћи на субнационалном нису безначајни за политичке актере сведоче последњи догађаји и актуелни односи унутар владајуће коалиције на државном нивоу. Повећана издвајања за потребе локалне самоуправе кроз дуплирање њихових прихода путем пореза на зараде (са претходних 40 на садашњих 80%) чине органе локалне самоуправе примамљивијом метом за деловање политичких актера. Отуда не чуди захтев напредњака упућен коалиционим партнерима за обарање постојећих и стварање нових локалних коалиција. И након

16) Видети на online презентацији ТВ „Al Jazeera“, <http://balkans.aljazeera.net/makale/pljuste-optuzbe-za-izbornu-kradu-u-srbiji>

ових избора се још једном потврђује становиште да локалне институције не поседују довољан степен аутономије, те да оне постају предмет политичке трговине, а пресудну улогу у њиховом формирању имају постојеће коалиције на републичком нивоу. Отуда и не чуде изјаве као што је последња Александра Вулина „Пада снег у Београду, пашће и власт.“

Овом приликом би требало поменути неке тешкоће и слабости које су се јављали и током претходних, али и у изборном процесу у Србији 2012. Прва и свакако слабост са најдалекосежним последица је неажурно вођење бирачких спискова, чиме је угрожена сама суштина и легитимитет изборног процеса.¹⁷⁾ Наиме, у овом процесу многе општине, а пре свега оне са мањим приходима, нередовно су водили бирачке спискове и матичне књиге што је у пракси узроковало да многе преминуле особе редовно добијају позив да учествују на изборима. Тако се преливањем ових података у Јединствени бирачки списак дошло до бројке од готово 300000 бирача више него у претходном изборном циклусу, да би се непосредно пред изборе приближно 150000 избрисало из њега (неки резултати последњег пописа показују да у Србији данас живи готово 250000 мање становника у односу на попис из 2002.).

Други проблем који, као и претходни, није нов у нашој политичкој пракси је питање тзв. „политичких пребега“. Са тренутним развојем политичке ситуације све је већи број оних који исказују спремност да промене страначки дрес и пређу у победнички тим. Такве најаве, страховања неких партија од осипања кадрова и поједини примери говоре о томе да је процес прекомпозиције и стварања новог односа снага на локалном нивоу већ отпочео.

Још једна у низу тешкоћа везаних за изборне процесе у Србији је и недостатак обједињеног „изборног кодекса“ у форми „изборног устава“ којим би се детаљно и свеобухватно уредила комплексна проблематика избора, изборног права и пратећих институционалних решења. То би значајно поједноставило ток самих избора, кампања, финансирања и читавог низа пропратних активности у целокупном изборном процесу, па и оном који се односи на локалне изборе.

17) О проблемима везаним за увођење Јединственог бирачког списка и њихово вођење детаљније погледати у Вуковић, Ђорђе, „Бирачки спискови на мајским изборима 2012.“, *Око избора*, бр. 18, ЦеСИД и NDI, Београд, 2012, стр. 91-99.

Petar Matic
LOCAL ELECTIONS IN SERBIA 2012th

Summary

This paper subject is analysis the local elections in Serbia held in May 2012th. It discusses the results and consequences of the elections, the actors in the electoral process, and the campaign before local elections. Although in academic discussions most of relevant researchers believe that the local elections are “second-order” they, in some instances, can in/directly influence and shape results of the parliamentary and presidential elections. As the primary research methods author uses content analysis and analytical method to interpret the results and consequences of local elections. Author discusses a number of issues that directly or indirectly affect substance and the outcome of local elections, such as electoral legislation, electoral campaigns and its financing, contextual factors etc.

Keywords: local elections, hiperpolitization, party scene fragmentation, the election campaign, second-order elections, political parties, political stability, local authorities, local autonomy, institutions, capacity

ЛИТЕРАТУРА

- Bäck, Henry, Heinelt, Hubert, Magnier, Annick, eds, *The European Mayor: Political Leaders in Changing Context of Local Democracy*, VS Verlag für Sozialwissenschaften / GWV Fachverlage GmbH, 2006.
- Bechtel, Michael M, „Not Always Second-Order: Subnational Elections, National-Level Vote Intentions, and Volatility Spillovers in a Multi-Level Electoral System“, *Electoral Studies*, vol. 31, iss. 1, Elsevier Publishing, 2012.
- Cutler, Fred, „One Voter, Two First-Order Elections?“, *Electoral Studies*, vol. 27, iss. 3, Elsevier Publishing, 2008.
- Evans, Matt, „Electoral Reform and Political Pluralism in Local Government“, *Party Politics*, vol. 16, no. 3, Sage Publications, 2010.
- Macedo, Stephen et. al., *Democracy at Risk: How Political Choices Undermines Participation and What We Can Do About It*, Brookings Institution Press, 2005.
- Shah, Anwar, ed., *Local Governance in Developing Countries*, Public Sector Governance and Accountability Series, World Bank, 2006.
- Вуковић, Ђорђе, „Бирачки спискови на мајским изборима 2012.“, Око избора, бр. 18, ЦеСИД и NDI, Београд, 2012.
- Вучићевић, Душан, „Манипулативни утицај изборне јединице“, *Српска политичка мисао*, vol. 23, бр. 1, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- „Закон о политичким странкама“, Службени гласник Републике Србије, бр. 36/2009, Београд, 2009.

- Јовановић, Милан, „Реформе изборног права локалне самоуправе у Србији“, *Политичка ревија*, vol. 16, бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Јовановић, Милан, *Политичке институције у политичком систему Србије*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Клачар, Бојан, „Избори 2012 – персонализација изборних кампања“, *Око избора*, бр. 18, ЦеСИД и NDI, Београд, 2012.
- Мировић, Александра, Матић Петар, „Политичко (анти)рекламирање у изборном процесу 2012. у Србији - Начин вођења изборне кампање као одраз политичке културе-“, *Српска политичка мисао*, vol. 36, бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Орловић, Славиша, „Теорија коалиција и формирање владе“, *Годишњак*, 2010, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, Београд, 2010.
- Стоиљковић, Зоран, „Политичке партије и политичка партиципација – случај Србија“, *Годишњак Факултета политичких наука*, Београд, 2007.
- Стојадиновић, Миша, „Медији, демократија и избори“, *Политичка ревија*, vol. 32, бр. 3, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- http://www.slobodnaevropa.org/content/slogani_ne_odlucuju_izbore/24524230.html
- <http://balkans.aljazeera.net/makale/pljuste-optuzbe-za-izbornu-kradu-u-srbiji>

Resume

This paper discus effects and consequences of local elections in Serbia held in May 2012th. Author focuses on different dimensions and aspects of electoral process, results and outcomes, electoral campaign and it's financing, electoral law, contextual factors as well as main characteristics of local elections.

First part of paper provides basic characteristics of local elections. They are mostly interpreted as “second-order”, because local units' capacity to implement public policies autonomously mostly depends from central government decisions and will. On the other hand, some authors states that local elections have significant influence on wider electoral participation, through political socialization and information's available to citizens. Political changes at local can profoundly lead to wider regime changes, what was case in Serbia in the middle of 90's until final regime change in 2000th.

Following part is dedicated to electoral law and its reform since adoption of political pluralism till present days. Serbia has witnessed a numerous reforms in is electoral system, quite similarly to other transitional countries. These reforms, including implementation of both majoritarian and PR representation have produced different, in some cases even negative outcomes.

“Negative” electoral campaigning is article topic in third part. Although, negative campaigning isn't new phenomenon in developed,

transitional democracies and in Serbian political practice, last electoral campaign was primarily focused on accusations between political opponents both on central and local level. Among crucial consequences of negative campaign is huge percent of no valid ballot papers.

Finally, author provides some of most important local elections results, discussing its consequences. It is proven, not for first time that strong and recognizable local candidates and lists can play significant role in elections. Even some lists on national level, wouldn't pass existing 5% threshold. Author concludes with some problems that have been present in recent electoral process.

* Овај рад је примљен 10. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.

УДК 324:342.511(497.11)“2012”

Оригинални
научни рад

Српска политичка мисао
број 4/2012.
год. 19. vol. 38.
стр. 49-65.

Марко Пејковић

Институт за политичке студије, Београд

ПРЕДСЕДНИЧКИ ИЗБОРИ У СРБИЈИ 2012.*

Сажетак

Рад у првом делу јесте резиме политичког оквира који је трасирао пут главним политичким темама око којих су се ломила програмско-маркетиншка копча истакнутих кандидата у (пред) изборној председничкој кампањи. Други део је посвећен анализи нормативног спора у вези председничких избора, тачније чињеници да је тадашњи председник Тадић одлучио да посегне за непостојећом уставном категоријом у виду “скраћења мандата”, како би спојио председничке изборе са парламентарним и локалним, кандидовавши се тако трећи пут за место шефа државе. Трећи део разматра специфичности изборне кампање и политички маркетинг. Аутор у четвртном делустатистички истражује могуће политичко позиционирање бирача на релацији два изборна круга. Укршта општинске резултате кандидата из другог круга на националном, покрајинском и градском нивоу са општинским резултатима осталих респективнијих кандидата из првог круга који су двојици првопласираних пружили подршку за другу рунду. Такође се статистички тестира веза између процената освојених гласова Тадићау другом кругу и степена излазности, али и “белих листића” на сва три поменута нивоа анализе. Рад се завршава закључком у виду последица председничких избора које оне остављају на политички живот Србије.

Кључне речи: председнички избори, председник, шеф државе, излазност, “бели листићи”, председнички мандат

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Мајски председнички избори свакако представљају један од преломних догађаја у последњој деценији српске политике. На њима је први пут дошло до смене првог председника изабраног након пада Милошевића са власти, што је без сумње врло позитиван корак и допуна за консолидацију српске демократије, већ постигнуту у домену парламентарних избора, кроз наизменичне смене егзекутива и њихових парламентарних већина. Међутим, чињеница да је у другом кругу ових избора, изашло најмање бирача и бројчано (3.133,682) и процентуално (46.28%) у историји досадашњих других кругова, сведочи подједнако о забрињавајућем степену политичке апатије или незадовољства перформансама председничке институције код грађана Србије, без обзира на величину улога који је стајао пред политичком заједницом у виду (не)успеха првог транзиционог кандидата да буде изабран на функцију шефа државе по трећи пут, што је свакако неуобичајена пракса у демократски етаблираним системима, али и онима који претендују на тај статус. Дакле, са једне стране, грађани који су одлучили да искористе бирачко право су већином гласова блокирали неуставну и политички неплодотворну праксу продужетка мандата и тиме показали сензибилитет за озбиљност политичког тренутка, али су са друге стране, slabим изласком на изборе, сасвим сигурно послали поруку шта мисле и што је важније, шта (не)очекују од председничке функције као такве у будућности, без обзира на то ко се на њој буде налазио. Зато ћемо пре резултата избора, размотрити њихове политичко-нормативне узроке и кампању.

ПОЛИТИЧКИ ОКВИР

Након избора из 2008. дошло је до тектонских промена на политичкој мапи Србије. Коалицију су формирали дотадашњи љути и чинило се непомирљиви противници – ДС и СПС. Дошло је до расцепа СРС-а, тачније до формирања СНС-а чији су лидери постали бивши радикалски прваци Николић и Вучић, који су одбацили Шешељев максималистички национални програм. Тиме су обесмислили добро уходану изборно-маркетиншку стратегију ДС-а, засновану на категоријама "страха" и "повратка у деведесете", поред чињенице да су демократе већ биле у савезу са партијом која је готово једина била на власти у Србији током деведесетих. Без обзира што су поједини функционери ДС-а и у овој кампањи повремено давали изјаве у том правцу, нема сумње да су оне на јавност имале врло мали или никакав ефекат. Демократска стран-

ка је доживела још један политички рикверц. Иако је она била тек стожер коалиционе владе као највећа странка, због хиперактивности председника Републике Тадића, који је истовремено био и шеф те странке, из његових готово свакодневних изјава и саопштења се једино могло протумачити да се исти заиста меша у рад владе и утиче на премијера овим неформалним (неинституционалним) путем. Тако је у јавности створена перцепција да су управо ДС и њен лидер скоро једини одговорни за јалове покушаје да се Србија избори са економском кризом која је захватила нашу економију након 2008. У томе ДС-у нису помогли ни партнери из власти који су константно одговорност пребацивали на старијег партнера било изјавама (Дачић) било гестовима (Динкићев излазак из владе). Опозиција није морала много да се труди како би у негативном светлу представила резултате владајуће гарнитуре. Сви економски показатељи су током мандата Цветковићеве владе почели нагло да се погоршавају да би у текућој години достигли врхунац и Србију избацили у сам врх земаља са негативним резултатима предузетих мера у покушају да се ублажи економска криза. Посебно су забрињавајући подаци у вези јавног дуга и стопе незапослености. Ове године је пробијена законска граница јавног дуга од 45% БДП-а, укупни спољни дуг се кретао око 80% БДП-а, што је такође граница високе задужености, док је дефицит државног буџета душло већи од нормалног нивоа.¹⁾ Незапосленост је почетком 2012. била преко 24%, а само је од пролећа до јесени 2011. чак 40.000 људи остало без посла.²⁾ Већа стопа незапослености од Србије у Европи је забележена само у БиХ и Македонији. Овај економски биланс и политичка доминација председника услед злоупотребе уставно-институционалних дефеката су били политички прелудијум за опште изборе 2012.

НОРМАТИВИ ОКВИР

Сам председник, као кључна фигура политичког система, предузео је два спорна маневра у нормативном (правном) оквиру, којима је покушао да обезбеди себи трећи мандат и максимизу-

- 1) Милан Јовановић, "Председнички избори у Србији одржани 6. и 20. маја 2012. године", у: *Око избора – Председнички и парламентарни избори мај 2012*, (пр: Ђорђе Вуковић), Центар за слободне изборе и демократију и Национални демократски Институт за међународне односе (НДИ), Београд, 2012, стр. 14.
- 2) Снежана Грк, "Србија тоне у економско и друштвено безнађе", Српска политичка мисао, Институт за политичке студије, Београд, бр. 01/2012, стр. 216.

је изборни учинак сопствене партије и то, прво, кроз одлуку да се кандидује на изборима и друго, кроз "скраћивање мандата".

Када је у питању одлука Тадића да "скраћењем мандата", споји председничке изборе са локалним и парламентарним, поред тога што је демонстрација уставног фелера у виду председника државе са компаративно гледано малим овлашћењима, али правом да задржи свој статус у партији и тако аркански утиче на премијера и који због тога жели по сваку цену да избегне "кохабитацију", симултаним наступом на изборима са странком, а у нади да ће његова популарност истој помоћи да оствари повољан резултат за формирање владе, спорна је и у погледу саме терминологије којом је она саопштена. Наиме, устав јасно прописује у чл. 116. да председнику мандат престаје једино истеком времена на које је изабран, оставком или разрешењем. Тадић је употребио уставно непостојећи термин како би избегао употребу речи оставка која имплицира у самом свом називу остављање или оставити. Вероватно је то плод маркетиншких калкулација да би након изговореног – оставка, било теже објаснити *ratio* поновног кандидовања на функцију, чиме је озбиљно нарушена правна и политичка култура поштовања устава и по слову и по духу. Оваквим чином Тадић је практично обесмислио и чл. 116. ст. 1. Устава Србије који предвиђа максималан петогодишњи мандат председника, за разлику од парламентарног који може трајати четири године, управо ради постизања политичке стабилности у виду континуитета вршења власти једног дела егзекутиве, док је други у изборном процесу.³⁾

Тадићевој одлуци да се уопште кандидује трећи пут посветићемо више пажње. Правни основ његовог кандидовања је лежао у Уставном закону за спровођење Устава (чл. 18, ст. 1), којим је предвиђено да ће се као први мандат председника рачунати онај који отпочне након избора, који би морали бити расписани до краја 2007, односно најкасније 60 дана од дана ступања на снагу последњег закона којим се регулише избор и положај председника државе, одбрана и Војска, спољни послови и службе безбедности (чл. 3, ст. 2). Проблем је у томе што је по свему судећи овај уставни закон неуставан, јер нови устав није донет у контексту радикалног раскида са претходним правним поретком у виду својеврсне правне револуције. Напротив, он је донет потпуно у складу са процедуром коју је прописивао ранији устав и у својим одредбама не садржи ни најмању назнаку негирања континуитета затечених државних органа и њихових аката. Готово иста ситуација се десила и у вези Закона о избору судија у којем је прописано да ће се као први избор на су-

3) Ibid, стр. 217.

дијску функцију свих затечених и нових судија рачунати само онај који је извршен по овом закону, без обзира на гарантовану судијску сталност судијама које су изабране по ранијем законском решењу. Чињеница да Уставни суд није до сада укинуо спорне одредбе ових закона је пре последица институционалног дефекта и хроничног мањка независности ове институције него исправног судског резонувања о чему је нашироко расправљано у стручној литератури.

Међутим, оно што је важније од тога јесте да је овим Тадићевим поступком готово из заборавља извучена стара Хамилтон-Цеферсон дебата о дужини мандата и реизбору председника. Осврт на њу би требало да покаже зашто троструки мандат није оптимално и одрживо решење за било коју либерал-демократску политичку заједницу, чак и када би дотични устав дозвољавао реизбор два или више пута за једну личност.

Хамилтон је своје аргументе у прилог мандата од четири године и неограниченог права на реизбор изнео у *Федералистичким списима* (бр. 71 и 72).⁴⁾ Уопште, Хамилтон је много више био забринут за могућност одсуства институционалних оквира који гарантују председнику време и средства да активно и независно врши мандат од могућности да се тај мандат, дугим боравком на власти (макар и на основу поштених избора), извитопери и злоупотреби до те мере да опозициони кандидат буде лишен сваке реалне могућности да у будућности дође на власт. Кратак мандат би обесхрабрио председника да заиста делује у оквирима својих овлашћења, јер су људи, по Хамилтону, мало вољни да се ангажују око неке ствари ако знају да ће на њу полагати право у врло кратком периоду. Сем тога, имајући у виду амерички политички систем који се градио у виду ригидне поделе власти између законодавне и извршне, Хамилтон је сматрао и да ће кратак мандат водити доминацији законодавне над извршном влашћу и да ће председник постати склонимпотентномделовању у складу са тренутним и променљивим ђудима легислативе. По Хамилтону иако грађани и њихови представници у представничком телу генерално тежеопштем добру, не може се рећи да је разумно тврдити да су они у стању и да увек тачно знајукоја су то средства неопходна за реализацију општег добра, па би детаље политике и операционализацију општих циљева требало препустити председнику и кабинету да их реализују у разумном року. С друге стране, уколико устав не предвиђа неограничени реизбор, Хамилтон сматра да то има пет негативних последица. Прва је одсуство ‘‘жеље за добрим понашањем’’. Како председник зна да неће ни у ком случају бити награђен за свој по-

4) Милан Јовановић, *op. cit.*, стр. 11.

сао новим мандатом он нема мотив да уради ништа више од онога што представља мото "не чинити штету" у најбољем случају. Друга је већа склоност председника као коруптивном понашању и узурпацији. Ако зна да више никад неће имати прилику да уживау свим благодетима и почастима функције, он ће се потрудити да што више проневери колико је мање уставно орочен мандат, укључујући ту и удар на устав путем изборног или неизборног пролонгирања функције. Трећа и четврта сулишавање нације предности која се може добити председниковим искуством за вођење нације у редовним, тј. ванредним или ратним приликама. Пета се односи на дисконтинуитет администрације која би се мењала са сваким новим председником.

Међутим, ако бисмо могли да се сложимо са тврдњом да грађани и парламент нису увек у стању да перципирају или управљају средствима за јавно добро, а релативно стабилна егзекутива на челу са председником јесте, онда би то могли да урадимо само под условом да је разлика између ових политичких актера у степену, никако у садржини. То би онда значило да ако грађани и посланици нису у прилици да ни на кратак рок компетентно располажу тим средствима, како време протиче (средњи и дужи рок) и саме компетенције председника и његове администрације у том погледу бледе. Као превенцију перпетуирања лоше владавине, Хамилтон је наравно препоручивао изборе под претпоставком да ће грађани увек моћи да казне лошу власт и уклоне председника који је кренуо погрешним путем. Али, ако постоји неограничен реизбор и ако као и Хамилтон претпоставимо да су људи на власти склони страстима као и сви други, онда чак и када би неки председник у првом мандату показао резултате и био награђен другим, па онда и трећим и четвртим мандатом, он би сигурно постепено почео себе да поистовећује са самом функцијом, тј. самим средствима за постизање општег добра. Опозиционим кандидатима или странкама би пребацивао да немају искуства и капацитета да воде државне послове, тако да би делом због тог разлога, а делом по инерцији, грађани вероватно наставили да изнова бирају исту личност за председника. Онда када би одлучили да промене избор, концентрација моћи и средстава у рукама дотадашњег председника би била тих размера да исти не би имао никаквих институционалних препрека да можда настави са владавином и мимо воље бирача. Управо током кампање, а и после ње, Борис Тадић шаље у етар поруке да његов главни конкурент као шеф најпопуларније опозиционе партије (сада шеф државе) нема не само квалитетних идеја или програм, него

“ни персоналних ни стручних потенцијала”.⁵⁾Трећи или неограничени мандат у Србији би био озбиљна препрека да се председничка функција освежава новим личностима и њиховим тимовима који би истовремено стицали и одређено искуство у вођењу државних послова, а што је неопходан услов за политичку стабилност у земљи и брана диктаторским тенденцијама из свеједно ког политичког табора. Зато би трећи мандат требало избегавати у будућности не само из правних, него и политичких разлога.

Џеферсон је тврдио да историја сведочи о томе како ће у одсуству изборног лимита одређени појединац бити вечито биран на главну функцију све док се пуки ритуал бирања не претвори у аklamацију наследног права. Вишеструки мандати крију опасност и од потонућа председника у некритичност и кидане везе са реалношћу, јер “он може бити толико дуго навикнут на безбројне аплаузе давише неће бити у стању да трпи икакве приговоре”, док су симболи сталног реизбора сенилност и апатија.⁶⁾Јер, Џеферсон је био први који је, знајући бреме председничке функције као други председник САД, физички и психички умор наводио као разлог лимитирања реизбора.

Стога, на основу размотреног, можемо да истакнемо да је одлазак Тадића изборним путем са председничке функције позитиван допринос учвршћивању консолидације демократских установа у Србији, независно од тога ко је постао нови шеф државе.

КАМПАЊА

Изборна кампања за парламентарне изборе је почела као "програмска кампања" са тематском окосницом – излазак из кризе, али је оног тренутка када су расписани председнички избори она попримила потпуно "лидерски" карактер.⁷⁾Према Зорану Славујевићу, када су у питању елементи имиџа лидера (председничких кандидата), кампања 2012. није донела темељитије промене, али јесте узроковала да се неки од њих јасније и интензивније изра-

5) Alexander Hamilton, James Madison, and John Jay, *The Federalist papers*, Oxford University Press, 2008, pp. 350-358.

6) <http://www.nspm.rs/hronika/boris-tadic-ds-mora-biti-u-vlasti-da-bi-se-srbija-menjala.html> (6.10.2012)

7) Jeremy D. Bailey, *Thomas Jefferson and Executive Power*, Cambridge University Press, 2007, p. 126.

зе.⁸⁾Иако се Тадић нашао у својој ‘‘природној средини’’ и иако је дао позитиван почетни импулс који се одликовао динамичношћу, одлучношћу и самоувереношћу, како је кампања одмицала, он је све мање успевао да сакрије умор и осећај за меру и тајминг, тако да су чак безобзирност и властољубивост били присутнији него у ранијим кампањама. Можда су ово психолошки узроци који су Тадићеву кампању од позитивне (конструктивне) пред први изборни круг, претвориле у доминантно негативну (фокус на противника), а повремено и прљаву (недозвољена поједностављивања, двоструки стандарди, увреде). Када је у питању Томислав Николић, без обзира на ретуширане билборде и спотове, он је тек делимично успео да сакрије карактеристичну меланхолију и недостатак самопоуздања (можда због свести о недовољном степену формалног образовања?), али је повремено знао да употреби тешке речи према свом главном противнику улазећи у зону прљаве кампање као и Тадић. Славујевић још оцењује да се Ивица Дачић вратио многим ставовима СПС-а и реторици из времена Милошевића са слоганом ‘‘Јасно. Чврсто. Одлучно’’ (мада се овде ради вероватно само о пренаглашавању политичког стила и парола које никада није у потпуности напуштао, охрабрен претходним изборним успехом СПС-а), док се Коштуница вратио ‘‘професорском’’ имиџу сталожених наступа са извесном дозом елитистичког сарказма и дистанце према масама, а ми додајемо вероватно поучен искуством претходне кампање када је ДСС са њим на челу добио знатно мање гласова од планираних након врло интензивне и агресивне кампање у контексту косовске сецесије. Чедомир Јовановић је уз већ стандардни урбани имиџ и модернизаторску реторику пружио своје најслабије издање у кампањама. Неповезани говори растурених мисли се нису појављивали ретко и писац ових редова сматра да се у појединим изјавама чинило као да Јовановић уопште не зна зашто је уопште ушао у изборну трку и коме би требало да се обраћа. Изјава ‘‘Николићу помози, Тадићу поведи’’ је само најилустративнији прилог у корист ове тврдње, без обзира што је настала у контексту парламентарне кампање пре него што су председнички избори расписани.⁹⁾Славујевићевој анализи би требало додати и још једног значајнијег кандидата, а то је Зоран Станковић испред УРС-а. Он је наступио као ‘‘успешан човек са трагичном судбином’’, тј. настојао је да истакне своје скромно и врло сиромашно порекло из јужне српске провинције, одакле је искључиво својим способностима и

8) Зоран Ђ. Славујевић, ‘‘Изборна кампања 2012’’, Политички живот, бр. 5/јун 2012, стр. 28-29.

9) Ibid, op. cit, стр. 29-31.

радом постао угледан медицински стручњак и јавна личност коју, оправдано или непоправдано, не прате било какви скандали и афере, за разлику од шефа УРС-а Динкића. Свакако прича у којој се могу (или желе наћи) бројни грађани Србије у крајевима где је УРС развио јаку инфраструктуру и где је касније заједно са својим председничким кандидатом остварио солидан успех. Осим већ поменутог Дачићевог слогана који несумњиво имплицира имиџ крутог реалсоцијалистичког кадровика, који моћним страним факторима сме да каже одлучно "не", интересантно је погледати и друге упечатљиве слогане председничких кандидата.¹⁰ Тадић се определио за слоган "За сигурну будућност. Борис Тадић". Ако се узму о обзир најфреквентија места у Тадићевој кампањи, која је била много више негативна него што би то у нормалним околностима могао себи да дозволи актуелни носилац функције, будући да би исти требало више да брани своје резултате него да нападе противнике, слоган је био посредно уперен на моралну дискредитацију Т. Николића, који је на прошлим изборима био против ЕУ и по мишљењу Тадића својевремено оличење ксенеофобије и шовинизма. Отуда је Николић непоуздан, а грађани Србије не би требало да се коцкају и експериментишу са новим личностима. Николић је такође имао главни слоган "Председник грађана, а не политичке партије", усмерен директно против Тадића. Да Тадић није био толико хиперактиван у српској политици и да јавност из његових изјава није стекла утисак да је он кључна фигура не само политичког живота него и политичког система у целини, која је на своја плећа тиме преузела одговорност и за послове владе, вероватно да и овај слоган не би имао маркетиншког ефекта, а овако нам се чини да управно он није представљао лош избор за кандидата СНС-а. Временски хоризонти рационалних гласача не сежу онолико далеко колико је то Тадић хтео. Они се пре одређују у складу са тренутним контекстом калкулишући са тренутним или ближним констелацијама те је Николићев слоган више био у складу са том рачуницом. Коштуничин слоган "За Коштуницу. Знаш зашто" јесте отклон од претходна два и више је у складу са Дачићевим избором да слоган искључиво симболише личност која га заговара. Како истиче Атлагић, он је неодвојив од фактичког изборног програма ДСС-а оличеног у књизи "Зашто Србија, а не Европска Унија" која је у ствари серија интервјуа са шефом ДСС-а у вези са актуелним политичким искушењима Србије, а која по њему стоји пред јасним

10) <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/313867/Jovanovic-Nikolicu--pomoz-i-Tadicu--povedi> (8.10.2012)

избором – Косово у Србији или интеграција у ЕУ.¹¹⁾ У самом уводу књиге се даје преглед Коштуничине биографије у којој се истиче да он никада није био члан комунистичког естаблишмента, како је због демократских уверења био прогањан, како је био против Милошевића, али и западних уцена у вези Косова и Метохије, итд. Одатле се закључује да су се тим слоганом хтели истаћи принципијелност насупрот прагматичности и национални интерес спрам европских интеграција као две стране исте политичке медаље. Јадранка Шешелј је водила кампању под слоганом “Верна Србији” и слично као у Тадићевом случају, слоган је био имплицитно уперен против Т. Николића, када се има у виду њена изјава да “они који су издали СРС, издаће и Србију”. Неки кандидати попут Чедомира Јовановића и Зорана Станковића, наступили су са слоганима својих странака “Истина. Преокрет” и “Јаки региони. Јака Србија” тако да њих нећемо узети у анализу. Оно што се генерално може рећи о слоганима на основу ове кампање јесте да су они уперени против опозиционог кандидата, било да долазе од стране власти или другог опозиционог кандидата осуђени на неуспех, односно да у случају свеприсутног владајућег председника *ad hominem* слогани усмерени ка њему могу имати успеха.

РЕЗУЛТАТИ ИЗБОРА

У овом делу рада ћемо укрстити резултате кандидата на општинском, градском (Београд) и нивоу централне Србије из првог и другог изборног круга, са циљем да кроз корелације и регресионе коефицијенте проценимо колику су политичку тежину имали позиви респективних лидера из првог круга (више од 5% гласова) да се гласа за Тадића или Николића у другом кругу. Овим путем ће можда моћи прецизније да се добије увид у друге политичке мотиве који бираче у датим територијалним оквирима више подстичу на секундарни политички избор од препоруке лидера њихове примарно префериране опције. Поред маневара кроз транспоновање подршке од кандидата до кандидата између два изборна круга, квантитавивно ће се пропитати на неким од ових нивоа анализе и веза између Тадићевих резултата и изборне апстиненције, али и “белих листића”, будући да су у јавности биле честе оптужбе појединих политичара из редова ДС-а, да су управо ова два фактора главни кривци за одлазак њиховог председника са власти.

11) Сениша Атлагић, “Теме у персонализованој изборној кампањи: Случај Србија 2012.”, Политички живот, бр. 5/јун 2012, стр. 42-43.

Како и у коликој мери су бирачи Дачића, Станковића и Јовановића могли да утичу на резултате другог круга показује табела 1. Као што се из ње види, значај њихових позива у прилог Тадића је био никакав или врло слаб. Или њихови гласачи нису послушали њихове позиве (Дачића и Динкића), тј. барем не у довољној мери (Јовановића) или једноставно Тадић одлично пролази у општинама где ови кандидати имају мршаве резултате (у Војводини). Односно, на калкулус бирача у другом кругу у тим местима више утичу други фактори од лидерско-идеолошке идентификације и политичке дисциплине. Вероватно се ради о мешавини оба момента. Претпоставка је да би у супротном била забележена значајна и барем средња јака тенденција истовременог пада/раста гласова Тадића и кандидата који су га подржали у другој рунди.

Ако се упореде општински резултати Дачића (I круг) и Тадића (II круг): коефицијент корелације је на националном нивоу са негативним предзнаком $r = - 0.34$ значајан на 0.01 нивоу, коефицијент детерминације $r^2 = 0.11$ (11% варијабилитета Тадићевих гласова се може објаснити варирањем Дачићевих), а коефицијент линеарне OLS регресије $b = - 0.62$, што ће рећи да уколико у некој општини Дачићеви гласови порасту за 1%, Тадићеви се смањују за 0.62%, тј. у тој мери Тадићеви гласови падају како Дачићеви расту. Овде је такође потребно имати у виду да су косовске општине укључене у националну анализу *prima facie*, али је из методолошког разлога ради добијања тачнијих резултата (у многим општинама број изашлих на изборе је тек нешто преко 200, 300 или 400) и тим прешто целокупна сума косовских гласова не може да утиче на коначне исходе избора, увек потребно националне резултате тумачити у националном кључу без општина јужне српске покрајине. У том случају у остатку Србије Дачић-Тадићев корелациони коефицијент се повећава и износи $r = - 0.45$ на 0.01 нивоу, $r^2 = 0.2$ (20%), регресиони $b = - 0.89$. Дакле, свако повећање Дачићевих гласова за 1% значи 0.89% мање гласова за Тадића. У централној Србији са подручјем Београда је ова корелација слаба $r = - 0.28$ на нивоу 0.01, $r^2 = 0.07$ (7%), $b = - 0.49$ (без Београда ове вредности су нешто ниже). Због тогана овим нивоима можемо говорити тек о инконклузивним резултатима. У АП Војводини имамо $r = - 0.61$ на нивоу 0.01, $r^2 = 0.37$ (37%), $b = - 1.72$. У самом Београду који представља велики резервоар гласова у земљи, уочавамо најизразитију негативну корелацију Дачић-Тадић. Коефицијент корелације је чак $r = - 0.8$ на 0.01 нивоу, $r^2 = 0.64$ (64%), $b = - 2.56$. Дакле, у варирању Тадићевих и Дачићевих гласова у Београду и Војводини постоји супротан тренд и статистичке тенденције показују (од умерених $r >$

0.3 до јаких $r > 0.5$) да Тадић пролази лоше тамо где Дачић има добре резултате, односно да Дачићеви бирачи тада пре апстинирају у другом кругу или гласају за Николића него што гласају за Тадића. У општинама где је Тадић побеђивао, вероватније је очекивати слаб резултат Ивице Дачића у првом кругу у тим оквирима него обрнуто.

Табела 1.

Тодић I круг II круг	Дачић	Станковић	Јовановић
Србија	-0.34 ** (-0.62)	-0.18 * (-0.5)	0.19 ** (1.04)
Србија без КиМ	-0.45 ** (-0.89)	-0.22 ** (-0.58)	0.25 ** (1.54)
ужа Србија и Бгд	-0.28 ** (-0.49)	-0.14 (-0.3)	0.21 * (1.13)
ужа Србија без Бгд	-0.24 * (-0.43)	-0.11 (-0.23)	0.15 (0.8)
Војводина	-0.61 ** (-1.72)	-0.41 ** (-2.86)	0.11 (0.68)
Београд	-0.8 ** (-2.56)	-0.59 * (-3.2)	0.87 ** (5.69)

Ознаке *, ** * су статистичку значајност на 0.05 и 0.01 нивоу, а одсуство ознаке значи одсуство статистичке значајности; у заградама табеле је регресиони коефицијент (подаци о резултатима избора са www.rik.rs)

Сви коефицијенти Станковић-Тодић такође имају негативан предзнак, али се једино они који се односе на општине у Војводини и Београду могу узети у обзир, јер су остали без обзира на статистичку значајност слаби. Оно што важи за оцену Дачић-Тодићевог коефицијента може се применити и у овом случају. Корелација Јовановић-Тодић на свим нивоима анализе има позитиван предзнак, али је само она на територији Београда значајан индикатор за истовремени пад/раст њихових гласова. Сви други су сувише слаби за неки поузданији закључак. Од подршке тројице значајнијих личности првог круга, Тодић је само од Јовановићевих гласача имао користи и то у Београду, а од присталица Дачића и Станковића у Војводини и Београду и политичку штету.

С друге стране, када је у питању подршка коју је Томислав Николић добио од Коштунице, ствари стоједругачије. Најпре, учавало умерено и високо статистички значајно позитивно коефицијент, како је и било очекивано у складу са подршком, што у случају подршке Тодићу немамо. Овакве корелације затичемо на свим осталим нивоима анализе, осим у Београду где затичемо неочекивано на врло високи негативан коефицијент. Међутим, ако су Ко-

штуничини гласачи махом апстинирали у другом кругу или их је просто било врло мало у првом кругу тамо где је Николић у другом бележио боље резултате, по свему судећи Николић је у тим општинама имао надокнаду у виду Станковићевих и Дачићевих гласача (њихови негативни коефицијенти према Дачићу се аутоматски претварају у позитивне за Николића), односно вероватно њихове претежне апстиненције тамо где је имао убедљиве скорове већ у првом кругу.

Табела 2.

Николић II круг	I круг	Коштуница
Србија		0.38** (0.74)
Србија без КиМ		0.41** (1)
ужа Србија и Бгд		0.32** (0.61)
ужа Србија без Бгд		0.39** (0.69)
Војводина		0.67** (3.58)
Београд		-0.72** (-3.64)

Када су у питању “бели листићи”, фактор излазности и Тадићеви резултати, односи су следећи. Иако се неважећи гласачки листићи не могу поистоветити са “белим листићима” и иако се не може знати тачна пропорција међу њима која се односи на разочаране и бивше Тадићеве гласаче,¹²⁾ у овом раду ће бити учињено управо то са циљем да се утврди да ли би исход другог круга избора био другачији чак и када би сви неважећи били “бели листићи” на штету Тадића. Разлика између Николића и Тадића је преко 70000 гласова више за првог, а укупан број неважећих листића је 67684, тако чак и да су сви неважећи настали из протеста према Тадићу то не би могао да буде разлог његовог пораза. Према коефицијентима из табеле 3. се види да су “бели листићи” евентуално могли да умање Тадићево гласање једино у Београду, будући да се једино ту бележи позитивна корелација. Што се тиче излазности, корелација је на само једном нивоу анализе (Србија без КиМ) статистички значајна и позитивног знака, али је она слабе јачине и стога занемарљива као и оне на другим нивоима. Дакле, малу излазност на председничким изборима 2012. не можемо схватити као један од фактора Тадићевог пораза, јер да је тако, на општинском, покрајинском или градском нивоу би морала да се уочи тенденци-

12) http://dss.rs/wp-content/uploads/2012/07/zasto_srbija.pdf (9.10.2012)

ја да Тадић боље пролази у оним срединама где је излазност већа, што уопште није случај.

Табела 3.

II круг Тадић	“бели листићи”	излазност
Србија	-0.12 (-1.99)	0.09 (0.11)
Србија без КиМ	-0.07 (-1.26)	0.18** (0.29)
ужа Србија и Бгд	-0.18 * (-2.71)	0.16 (0.21)
ужа Србија без Бгд	-0.37 * * (-5.82)	0.18 (0.23)
Војводина	-0.48 * * (-8.96)	-0.06 (-0.16)
Београд	0.92 * * (11.91)	-0.07 (-0.23)

Такве тенденције нису забележене ни на прошлим изборима када је Тадић победио Николића. У Србији без КиМ корелација је била практично нулта ($r = 0.03$), а на пример, у Београду је забележена јака негативна корелација $r = -0.64$, значајна на 0.01 нивоу, док је $b = -2.53$. То што је Тадић тада победио када је излазност била много већа (68.12%) него ове године није никакав аргумент, јер је 2004. када је такође победио, излазност била врло мала (48.36%), тј. готово иста као и на овим изборима.

ПОСЛЕДИЦЕ ИЗБОРА

Након што је Томислав Николић постао нови председник Србије, отпочели су преговори о формирању нове владе. Кључна фигура у овим преговорима као и на претходним изборима, а сходно резултатима на парламентарним изборима, био је Ивица Дачић. Сасвим је сигурно да је пре другог круга он дао подршку Тадићу, јер је очекивао његову победу над Николићем. Дачић, који је дуплирао гласове СПС-а на изборима за парламент и који рачуна и на даље проширење круга својих бирача, одлучује да направи владу са СНС-ом. Дачићев резон је био да би негирање ових момената умањило његов кредибилитет код сопствених бирача, али и код потенцијалних у будућности. Исто тако је поступио и када је 2008. Тадић поразио Николића. Још важнији разлог за ову Дачићеву одлуку је већи улог који је могао да оствари само у политичком покеру са СНС-ом, а то је премијерско место. Индиректно је тиме отворена унутарстраначка борба у ДС-у, као и прекомпоновање власти у неким локалним јединцима власти. Нова влада је наследила огромне проблеме од претходне (високи дуг, буџетски дефицит

и лошу ситуацију у правосуђу). Међутим, већ сада се могу видети извесни отклони од политике прошле владе коју је персонификвао Тадић. Нарочито у сфери спољне политике која добија нове, али тек магловите обресе. Ипак, економске реформе се изгледа одвијају по принципу један корак напред, један назад. У свему томе нова влада ће имати отежавајућу околност светске и европске економске кризе која се погоршава и чији се крај још увек не назире.

Ипак, и даље је константа српске председничке политике испољавање нормативне позиције председника у зависности од његовог положаја у односу на парламентарну већину,¹³⁾ иако је то последица једино ванинституционалног утицаја преко истовременог председниковања владајућом странком или чланством у истој, а не делом формалног преко права председавања министарским седницама као у Француској.¹⁴⁾ Николић је по избору дао оставку на место шефа странке и свакако је мање фреквантан у јавности и са вероватно мањим утицајем на владу од Тадића. Међутим, та разлика је пре у обиму него у самој суштини. Николић ређе даје изјаве које се не односе на његове надлежности, тј. улазе у делокруг рада владе, али се оне есенцијално не разликују од оних у Тадићевом мандату. Да ли је то последица његовог настављеног чланства у партији и симболичко-харизматског утицаја на партијске органе и чланство или чињенице да је пре ступања на дужност на кључна места у партији обезбедио долазак лојалних и проверених сарадника, а преко којих утиче на рад владе или мисли да би могао да утиче (што проистиче из природе његових изјава) или је пак, у питању мешавина оба фактора и у којој пропорцији, можемо само да претпоставимо.

Marko Pejkovic

PRESIDENTIAL ELECTION IN SERBIA 2012

Summary

The first part of the paper summarizes political ramification, which paved the way for respective candidates and main political issues they fought for by ideological-marketing means during (pre)electoral presidential campaign. The second part is dedicated to the analysis of "legal-normative controversy", i.e. to the fact that former president

13) Деспот Ковачевић, "Бели листићи на изборима 2012", Политички живот, бр. 5/јун 2012, стр. 89, 91.

14) Миодраг Радојевић, "Институција председника Републике у новом Уставу Србије", Политичка ревија, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2-4, 2007, стр. 643.

resorted to the nonexistent constitutional category called by him "curtailment of presidential mandate" in order to merge presidential with parliamentary elections, deciding at the same time to be presidential candidate for the third time. The third part examines specificity of the electoral campaign and political marketing. The author in the fourth part statistically explores possible political positioning of serbian voters between two electoral rounds. The municipality results of two candidates from the second electoral round at the national, regional and city level are correlated with first round municipality results from all those levels of the other more prominent candidates according to their support for these two best placed candidates after the first round. The relationship between Tadic's votes and "white votes" as well as electoral participation were also statistically tested. The paper concludes with political consequences concerning political life in light of the situation emerged after the presidential election.

ЛИТЕРАТУРА

- Alexander Hamilton, James Medison, and John Jay, *The Federalist papers*, Oxford University Press, 2008.
- Атлагић, Синиша, "Теме у персонализованој изборној кампањи: Случај Србија 2012.", *Политички живот*, бр. 5/јун 2012.
- Bailey, D. Jeremy, *Thomas Jefferson and Executive Power*, Cambridge University Press, 2007.
- Грк, Снежана, "Србија тоне у економско и друштвено безнађе", *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 01/2012.
- Јовановић, Милан, "Председнички избори у Србији одржани 6. и 20. маја 2012. године", у: *Око избора – Председнички и парламентарни избори мај 2012.* (пр: Ђорђе Вуковић), Центар за слободне изборе и демократију и Национални демократски Институт за међународне односе (НДИ), Београд, 2012.
- Ковачевић, Деспот, "Бели листићи на изборима 2012", *Политички живот*, бр. 5/јун 2012.
- Пејковић, Марко, "Ефекти полупредседничког система", *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 01/2012.
- Радојевић, Миодраг, "Институција председника Републике у новом Уставу Србије", *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2-4, 2007.
- Славујевић, Ђ. Зоран, "Изборна кампања 2012", *Политички живот*, бр. 5/јун 2012.

Resume

In this article the author attempts to discuss the issues concerning serbian presidential election 2012. The fivefold approach considers po-

litical and normative context, eletoral campaign, results and consequences. Only *via* such comprehensive method one is capable to explore extreme complexity of serbian political reality. Political pre-electoral atmosphere was highlighted with awkward relations between ruling coalition parties, i.e. minor government parties didn't want to take adequate responsibility for the terrible outcomes regarding futile policy measures to cope with the devastating economic crisis. This all led to the public perception that Democratic party with its leader Boris Tadic, were the sole responsables for a national misery. The Tadic's decision to enter the presidential race for the third time is a sign of a serious political decline and is questionable from the legal as well as political point of view. The presidential electoral campaign has shown usual struggle patterns, but it could be noticed that some candidates had more sensibility (intentionally or accidentally) for a political advertising than the others. Statistical analysis of results in municipalities at the national, regional and city level (Belgrade) indicated that the main causes for Tadic defeat were not meagre electoral participation or "blank votes" as pointed out by some Democratic party officials and Tadic himself, but rather pale support of Dacic, Stankovic and Jovanovic voters from the fist round notwithstanding the fact that all three of them sent out clear message after the first round in favour of voting for Tadic in the second. Ultimately, after Tomislav Nikolic assumed his office, many changesuedin serbian political life, but some of them are still too volatile to be assessed properly right now.

* Овај рад је примљен 21. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.

Душан Вучићевић

Факултет политичких наука, Београд

ИЗБОРИ ЗА ПОСЛАНИКЕ СКУПШТИНЕ АПВ 2012. ГОДИНЕ*

Сажетак

Релативно висока излазност, увећан број неважећих гласачких листића, неуспех УРС-а и Преокрета, улазак радикала у покрајински парламент и поред недосезања изборног прага на републичким изборима, три пута већи број мандата освојених на пропорционалним изборима коалиције окупљене око СПС-а, улазак само једне мањинске листе – СВМ – у Скупштину АПВ – неки су од резултата покрајинских избора из 2012. године. Ипак, онај најважнији резултат последица је главног обележја *паралелног* мешовитог изборног система. Велики број мандата освојених по већинском систему од стране коалиције Избор за бољи живот надоместио је њихов релативно слаб изборни резултат у пропорционалној компоненти избора и омогућио им да освоје готово апсолутну већину мандата у војвођанској скупштини и да само са једним коалиционим партнером формирају извршну власт.

Кључне речи избори, Војводина, мешовити изборни систем, Скупштина АПВ

Избори за посланике у Скупштину АП Војводине расписани су 13. марта 2012. године одлуком председника војвођанске скупштине Шандора Егересија, истог дана када је председник Србије Борис Тадић расписао парламентарне, а председница Народне скупштине Славица Ђукић-Дејановић локалне изборе. То су били седми избори за посланике покрајинског парламента од 1992. године када су одржани први вишестраначки избори у Војводини.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Ови избори су, као и сви после децембра 1992. године, расписани у редовном року, након што је покрајинска скупштина испунила четворогодишњи мандат. Први круг избора одржан је 6. маја, истовремено са парламентарним, председничким и локалним изборима у Републици Србији.

ПОЛИТИЧКИ ОКВИР

Шести сазив покрајинске скупштине обележило је усвајање новог Статута АП Војводине. Предлог Статута утврђен је са 89 гласова за 14. октобра 2008. године након чега је он упућен Народној скупштини на давање претходне сагласности. Поступак доношења инициран је одредбама Уставног закона који је Скупштину АП Војводине обавезивао да у року од 90 дана од дана конституисања припреми предлог новог Статута. Тиме је започело једногодишње натезање око Статута и Закона о преношењу надлежности у које су били укључени сви релевантни политички фактори.

Суштински, усвајањем предлога Статута подгрејан је већ постојећи расцеп између „централиста“ и „аутономаша“, оних који су указивали да је намера предлагача федерализовање Србије, које у крајњем циљу може водити сецесији Војводине, а не ширење аутономних права Војводине, и оних који су такве критике окарактерисали бесмисленим, јер је доношење Статута акт децентрализације у складу са савременим демократским тендовима, те да ће Војводини омогућити приступ европским финансијским фондовима из којих се финансирају пројекти регионалних политика и, посредно, убразати процес евроинтеграција у Србији. Стручна јавност се о тексту Статута изјаснила углавном негативно. Навођен је низ одредби Предлога статута које нису у сагласности са Уставом – одређење Војводине, територија Војводине, главни град, међурегионална сарадња, службени језици и писма, имовина, Војвођанска академија наука и уметности, правни акти, надлежности, приходи, покрајински омбудсман, покрајински управни окрузи, итд.¹⁾ На другој страни, одуговлачење Народне скупштине у вези са давањем сагласности на Предлог статута поново је подстакло и приче и потреби измене Устава РС. Корак даље отишла је коалиција седам невладиних организација „Грађанска Војводина“ која је позвала посланике у републичком парламенту да „без одлагања

1) Видети више у: *Предлог Статута АП Војводине – зборник радова са Научног скупа одржаног 1. децембра 2008. у организацији Правног факултета Универзитета у Београду*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009.

потврде предложени Статут“, оценила да је он „недовољан са становишта интереса грађана Војводине“ и упутила апел важним факторима у међународној заједници да „са посебном пажњом прате развој ситуације у вези усвајања Статута (...) имајући при том у виду да је агресивни централизам био окидач распада бивше Југославије“. ²⁾ Саопштење Грађанске Војводине прати већ познату матрицу „интернационализације војвођанског питања“ на трагу идеје о прекомпозицији државног уређења Србије коју би након „новог историјског договора“ чиниле на равноправним основама две федералне јединице, Србија и Војводина.

Коначно, након више од годину дана од усвајања Предлога статута и извршене „правно-техничке коректуре“ у Скупштини Војводине, Народна скупштина дала је потребну сагласност на Статут и усвојила Закон о утврђивању надлежности АПВ. Заслуге у решавању кризе на себе су преузели социјалисти чији је лидер Ивица Дачић славodobитно изјавио да је усвајањем шест амандмана које је у покрајинском парламенту предложила коалиција окупљена око СПС-а „стављена тачка на причу о Војводини као држави у држави“. ³⁾ Статут је проглашен у Скупштини АП Војводине 14. децембра 2009. године, 16 месеци након што је Предлог статута усвојен. Подршку Статуту у републичком и покрајинском парламенту нису пружили ДСС, НС, СНС и СРС, а ДСС је осим оптужби за сепаратизам наводила и да се њиме српски народ у Војводини претвара у националну заједницу, остале националне мањине стављају у исту раван са њим, те да се тиме ствара правни основ за њихову конститутивност у АП Војводини. ⁴⁾

Сага о Статуту АП Војводине није завршена његовим ступањем на снагу 1. јануара 2010. године, а сукоб између „аутономаша“ и „униониста“ настављен је, како политичким паролама и порукама, тако и правним аргументима. Убрзо након проглашења спорног Статута 30 посланика Демократске странке Србије и Нове Србије поднело је Уставном суду предлог којим се оспорава уставност 25 одредби Закона о утврђивању надлежности и уставност и законитост већине одредби Статута. Јавна расправа пред Уставним судом о овом питању започела је 23. новембра 2011, а одлука суда није била позната до окончања покрајинских избора и формирања покрајинских органа власти. Тако је у претходном сазиву Скупштине

2) “Грађанска Војводина: Хитно потврдити Статут Војводине“, <http://www.autonomija.info>

3) “Ивица Дачић сачувао Војводину?!“, *Press*, 9.11.2009.

4) “Сепаратистичка природа Статута Војводине“, 20.11.2009 <http://dss.rs/separatisticka-priroda-statuta-ap-vojvodine/>

Војводине Статут бацио све остале горуће покрајинске теме – тешка економска ситуација, висока стопа незапослености, депопулација, пад пољопривредне производње, итд. – у запећак. Тиме се показало да је главна оса поделе која постоји међу војвођанским политичким партијама заснована на расцепу центар-периферија, о чему сведоче и главне теме покрајинских кампања на изборима одржаним 2012. године.

НОРМАТИВНИ ОКВИР

Нормативни оквир унутар кога су се одвијали избори за посланике Скупштине АП Војводине успостављен је 2004. године и уз одређене корекције ово су били трећи избори одржани по овом изборном моделу. Пре темељне реформе из 2004. и увођења мешовитог изборног система, на изборима за покрајинску скупштину од 1992. до 2000. коришћене су различите варијанте већинског система – двокружни избори уз цензус излазности, једнокружни избори, двокружни избори са три кандидата у другом кругу.

Према актеулним изборним правилима у Скупштину АП Војводине бира се 60 посланика по пропорционалном изборном систему и 60 посланика по двокружном већинском систему. Према пропорционалној компоненти целокупна територија покрајине предствала једну изборну јединицу, за изборне листе прописан је цензус од 5%, а мандати се расподељују према Д'Онтовој формули. Партије које заступају интересе националних мањина изузете су од потребе достизања петопроцентног изборног прага и за њих важи „природни праг“ што се у потпуности поклапа са решењима из републичког закона. Преосталих 60 посланика бира се према систему апсолутне већине у 60 једномандатних изборних јединица. Уколико у првом кругу ниједан кандидат не освоји више од 50% гласова, организује се други круг са два кандидата, а на поновљеном гласању је изабран кандидат који освоји највећи број гласова.⁵⁾ Изборне јединице формиране су пре свега према административном критеријуму тако да свака општина на територији Војводине, без обзира на величину и број становника, даје макар једног посланика.⁶⁾ Овако формиране једномандатне изборне јединице, осим

5) Покрајинска скупштинска одлука о избору посланика у Скупштину АПВ, *Службени лист АПВ* 12/2004, 20/2008, 5/2009, 18/2009, 23/2010, 1/2012.

6) У 39 општина бира се по један посланик, у Кикинди и Сомбору по два, Зрењанину и Панчеву по три, Суботици четири и Новом Саду седам. Одлука о изборним јединицама за избор посланика у Скупштину АП Војводине, *Службени лист АПВ* 12/2004, 16/2004, 18/2009.

што утичу на диспропорционалност између удела освојених гласова и мандата чиме се индиректно помажу партије са већом, а слабе оне са мањом изборном подршком, доводе и до натпредстављености грађана мањих и потпредстављености грађана појединих већих војвођанских општина. Тако се, на пример, у седам општина – Ириг, Нова Црња, Нови Кнежевац, Опово, Пландиште, Сремски Карловци и Чока – са укупно 65.431 бирача додељује седам посланичких мандата, а у Сремској Митровици која има 70.431 бирача бира само један посланик.

Иако се ради о мешовитом изборном систему са једном изборном јединицом у пропорционалној компоненти изборног модела, којом се у потпуности поштује начело „један човек – један глас“, једномандатне изборне јединице образоване према административном критеријуму у већинском делу потпопадају начело једнакости грађана у остваривању изборног права. Како неједнакост изборног права до које долази конструисањем изборних јединица различите величине није транспарентна, она се назива прикривена неједнакост бирачког права.⁷⁾ У циљу спречавања манипулације изборним

правом помоћу изборне геометрије *Европска комисија за демократију путем права – Венецијанска комисија Савета Европе* препоручује конституисање изборних јединица тако да оне обухватају приближно једнак број бирача, уз дозвољено одступање $\pm 10\%$ или, у изузетним случајевима, $\pm 15\%$.⁸⁾ Блаже формулисан критеријум за образовање изборних јединица – $\pm 15\%$ – испуњава само десет изборних округа у Војводини, а строжији – $\pm 10\%$ – укупно осам. На другој страни, предност овако формираних јединица лежи у томе што се њима спречава метрополизација територијалног представљања (у већинској компоненти избора Нови Сад је изразито потпредстављен) и омогућава да територијално и популационо мање и, најчешће, слабо развијене јединице локалне самоуправе добију представника у покрајинском парламенту. Оваквим решењем избегнут је један од највећих проблема које производи актуелни изборни систем у Србији – деформација територијалног представљања.⁹⁾

7) Вучићевић, Душан, „Манипулативни утицај изборне јединице“, *Српска политичка мисао 1/2009*, Институт за политичке студије, Београд, стр. 189.

8) *Code of Good Practice in Electoral Matters – Guidelines and Explanatory Report*, European Commission for Democracy through Law, Strasbourg, 2003, p. 17.

9) Видети више у: Јовановић, Милан, „Народна скупштина - деформације територијалног представљања“, *Годишњак 2008*, Факултет политичких наука, стр. 117-132.

Активно и пасивно бирачко право у Покрајини има сваки грађанин Републике Србије који је пословно способан и има навршених 18 година живота. Ипак, постоји и једна разлика у погледу коришћења активног и пасивног бирачког права. Право да бира има бирач са пребивалиштем на територији изборне јединице у којој остварује изборно право, а право да буде биран грађанин са пребивалиштем на територији АП Војводине. То практично отвара могућност да странке у одређеним изборним јединицама кандидују особе по завичајном принципу (тамо где су рођени или провели део своје радне каријере), а не оне које у њима стварно живе. Овако постављени услови кандидовања нису новина и у Војводини постоје још од 1992. године, а потенцијално могу довести до тога да у Скупштини АП Војводине не буде посланика из свих војвођанских општина, иако се формално правно гледано у свим јединицама локалне самоуправе са територије Покрајине бира барем један посланик.

Кандидате на изборима могу предлагати политичке странке, коалиције политичких странака, група грађана и коалиције политичких странака и група грађана. У односу на републички закон предлагачи могу бити и коалиције политичких странака и група грађана што је боље законско решење. За кандидовање по пропорционалном систему неопходно је прикупити 6.000 потписа за грађанске и 3.000 потписа иа изборне листе странака националних мањина, док је за кандидатуру у једномандатним изборним јединицама потребно прикупити 200 потписа. Иако су мањинске партије критиковале одредбу према којој је неопходно да сакупе 3.000 потписа да би њихова кандидатура била валидна, очигледно је да је за само досезање природног изборног прага потребно да освоје значајно већи број гласова, па подношење листе не може да представља препреку за партије које имају реалну шансу да освоје макар један посланички мандат. Са друге стране, у већинској компоненти изборног система услови кандидовања су поопштени у односу на законске одредбе из деведесетих када је било довољно сакупити 50, односно 100 потписа.¹⁰⁾

Органе за спровођење избора у Покрајини чине изборне комисије – Покрајинска изборна комисија и изборне комисије изборних јединица – и бирачки одбори. Покрајинску изборну комисију у сталном саставу чине председник и десет чланова који се именују на предлог посланичких група у Скупштини АПВ. У делокруг ра-

10) Одлука о избору посланика у Скупштину АПВ, *Службени лист АПВ* 23/91, члан. 22; Одлука о избору посланика у Скупштину АПВ (пречишћен текст), *Службени лист АПВ* 15/92, члан 23.

да ПИК-а спада и именовање председника, чланова и секретара изборних комисија изборних јединица и њихових заменика, а ПИК именује чланове бирачких одбора на предлог изборних комисија изборних јединица. На стални састав органа изборне администрације треба додати и представнике предлагача изборних листа који улазе у проширени састав што указује да на процес формирања органа за спровођење избора директно утичу политичке партије. У том смислу, на покрајинском, као и на републичком нивоу, остаје отворено питање професионализације изборне администрације чиме би се гарантовала политичка неутралност, стручност и професионалност у спровођењу изборног процеса на свим нивоима.

Изборне листе на покрајинским изборима су затворене и мандати се додељују према редоследу кандидата на листи, почев од првог кандидата на листи, а на изборним листама трећина места је резервисана за припаднике мање заступљеног пола. Уколико посланику из неког разлога престане посланички мандат, ПИК мандат додељује првом следећем кандидату са изборне листе, изузев коалиционих изборних листа када упражњено посланичко место заузима први следећи кандидат са изборне листе коме није био додељен мандат, а који је припадник исте политичке странке. Наведена решења су истоветна онима која постоје у Закону о избору народних посланика и усвојена су последњим изменама Одлуке о избору посланике у Скупштину АПВ, а након одлуке Уставног суда Србије да се законским одредбама којима се омогућава директно мешање политичких странака у процес додељивања мандата нарушава принцип непосредности избора и врши накнадна манипулација бирачком вољом грађана. Наиме, политичке странке су биле у прилици да све (републички избори) или део (покрајински избори) мандата додељују независно од редоследа кандидата на изборној листи. Тиме се долазило у апсурдну ситуацију да изборне листе буду затворене за бираче, а отворене за страначка руководства. Пре поменутих измена у Покрајини се трећина мандата додељивала према редоследу кандидата на изборној листи, а две трећине су по свом нахођењу распоређивале политичке странке, при чему су једино биле у обавези да од тих мандата сваки четврти доделе кандидатима који су припадници мање заступљеног пола.¹¹⁾

У случају да мандат престане посланику који је изабран на већинским изборима пре истека времена на које је изабран расписују се допунски избори, осим у случајевима када је до истека мандатног периода Скупштине Војводине остало мање од шест месеци.

11) Покрајинска скупштинска одлука о избору посланика у Скупштину АПВ, *Службени лист АПВ* 12/2004, 20/2008, 5/2009, 18/2009, 23/2010, члан 76.

Мандат тако изабраном посланику траје до истека времена на које је био изабран посланик коме је престао мандат. Разлози за престанак мандата посланику покрајинског парламента у потпуности се поклапају са решењима из републичког закона – смрт, подношење оставке, губитак држављанства или пословне способности, престанак пребивалишта, неспојивост функција, правоснажна судска пресуда на безусловну казну затвора у трајању од најмање шест месеци. Иако, за разлику од Републике, институт бланко-оставки није био кодификован у покрајинском правном систему, што је и логично с обзиром на карактер изборног система, одлука Уставног суда о неуставности одредби Закона о локалним изборима, сугестија Венецијанске комисије да бланко-оставке нису у складу са европским стандардима и последичне измене Закона о избору народних посланика којима су, између осталог, оне укинуте, утицале су да се изменама покрајинских изборних прописа из 2012. прецизира да оставка мора бити оверена од стране надлежног суда, да се она подноси председнику Скупштине АПВ, лично, и то у року од три дана од дана овере.¹²⁾

АКТЕРИ И КАМПАЊА

На изборима за посланике у Скупштину АП Војводине 6. маја 2012. године за 60 места у парламенту изабраних по пропорционалној компоненти надметало се укупно 773 кандидата на 14 изборних листа. Од изборних листа које је потврдила Покрајинска изборна комисија четири су припадале националним мањинама, те за њих није важио законски изборни праг од 5%. У односу на претходне изборе укупан број изборних листа је повећан за пет, с тим што је на изборима 2008. године истакнута само једна мањинска изборна листа. На само девет од 14 листа политичке партије или коалиције су искористиле законску могућност да предложе свих 60 кандидата.¹³⁾

Истовремено одржавање парламентарних избора утицало је на то да је већина предлагача изборних листа – 11 – под истим или сличним именима узела учешће на изборима за посланике републичког парламента. По једна грађанска – Српска демократска

12) Покрајинска скупштинска одлука о избору посланика у Скупштину АПВ, *Службени лист АПВ* 1/2012, члан 80, став 2.

13) Уколико није посебно назначено, сви подаци, табеле и индекси настали су коришћењем различитих извештаја Покрајинске изборне комисије. www.pik.skupstinavoivodine.gov.rs

странка – и једна мањинска листа – Покрет мађарске наде – учествовале су само на изборима у Покрајини, док је Лига социјалдемократата Војводине на покрајинским изборима наступила одвојено, иако је у Републици била саставни део коалиције Избор за бољи живот чији је стожер била Демократска странка. Због непрецизних законских одредби којима се уређује коалициони наступ и недоступности коалиционих споразума немогуће је утврдити тачан број политичких партија које су узеле учешће на покрајинским изборима. Наравно, ово није само специфичност избора из 2012. године, али ни особеност само војвођанских избора, јер је шлепање малих странака на листама релевантних политичких партија постало устаљена пракса на изборима за све нивое власти.

За разлику од републичких избора на листи ДС-а – Избор за бољу Војводину – нису се налазили, осим већ поменутог ЛСВ-а, Демокришћанска странка Србије, Зелени Србије, али ни Социјалдемократска партија Србије, која је на покрајинским изборима наступила унутар коалиције СПС-ПУПС-ЈС. Ипак, на изборној листи Избор за бољу Војводину нашли су се, према споразуму, представници националних савета националних заједница у Војводини, Реформиста Војводине, Странке социјалне правде и различити синдикални прваци. Самосталан наступ на војвођанским изборима узеле се Српска радикална странка, Демократска странка Србије, Савез војвођанских Мађара, Црногорска партија, Покрет Двери, ултрадесничарски Покрет мађарске наде и новооснована Српска демократска странка. Лига социјалдемократата Војводине наступила је у коалицији са странком Заједно за Војводину, изборну листу Покренимо Војводину чиниле су Српска напредна странка, Нова Србија, Покрет социјалиста и Покрет снага Србије, док је коалиција Војвођански преокрет била састављена од кандидата Либерално демократске партије, Српског покрета обнове, Војвођанске партије, Социјалдемократске уније и Богате Србије. Обједињен наступ на мањинској коалиционој листи Све заједно имале су Бошњачка демократска заједница, Грађански савез Мађара, Демократска заједница Хрвата, Демократска заједница војвођанских Мађара и Словачка странка, али је за разлику од републичке изборне листе, на којој носилац био лидер БДЗ-а Емир Елфић, на листи за покрајинске изборе носилац био Ласло Рац Сабо, председник ГСМ-а. Коначно, Уједињени региони Србије представљају коалицију девет странака и великог броја удружења грађана од којих су на подручју Војводине активни Г17, Народна партија Маје Гојковић, Буњевачка партија и четири групе грађана са територија општина Бела Црква, Сремска Митровица, Панчево и Пландиште.

Међутим, како коалициони споразум на основу кога је формирана листа УРС-а није доступан јавности тешко је утврдити које су политичке организације имале кандидате на листи УРС-а.

У 60 изборних јединица у којима су се избори одржавали по систему апсолутне већине учешће у изборној утакмици узело је укупно 522 кандидата. Просечан број кандидата у једној изборној јединици је био нешто мањи од девет, при чему се најмање кандидата – 5 – надметало у изборној јединици Бач, а највише – 13 – у изборној јединици Бечеј. У односу на изборе из 2008. године укупан број кандидата у једномандатним изборним јединицама је повећан за тачно 100. С обзиром на то да, у циљу максимизовања гласова у пропорционалној компоненти мешовитих избора, партије имају јак подстицај да у једномандатним изборним јединицама наступају самостално и предложе што већи број кандидата, прилично велико изненађење представља чињеница да је само коалиција СПС-ПУПС-ЈС-СДП Србије номинувала кандидате у свих 60 изборних јединица. У већинским системима партије са слабијом изборном подршком немају мотив да наступе на изборима јер су унапред осуђене на неуспех или узимају учешће на изборима унутар разних, често и неприродних, коалиција. Претпоставка је, међутим, да ће и оне учествовати на већинским изборима унутар комбинованог изборног система како би самим појављивањем свог кандидата на гласачком листићу и истицањем појединачних кандидатура у што већем броју изборних јединица, без обзира на мало вероватну изборну победу, психолошки утицале на одлуку бирача, увећале број гласова које ће добити њихове изборне листе и тако лакше достигле изборни цензус у пропорционалној компоненти избора. Међутим, у Војводини не долази до пролиферације кандидата у већинском делу избора, па партијске стратегије кандидовања у ствари оповргавају наведену хипотезу. Чак и партије које имају значајан број мандата у републичком парламенту номинују кандидате у само три четвртине (ДСС) или у мање од две трећине изборних јединица (Преокрет). Од мањинских листа, на које се у пропорционалној компоненти избора примењује природни праг те им и мали број гласова може донети посланички мандат, једино је СВМ истакао појединачне кандидатуре у свим изборним јединицама у којима је значајније заступљена мађарска национална мањина, а посебно занимљив јесте пример Црногорске партије која је имала властиту изборну листу, али је само председник партије, Ненад Стевовић, одлучио да самостално изађе на изборни мегдан у изборној јединици Мали Иђош.

Кандидате по двокружном већинском систему, осим партија и коалиција које су учествовале на пропорционалним изборима, имале су и Демократска странка војвођанских Мађара (6), Савез бачких Буњеваца (2), Странка војвођанских Словака (1), од мањинских партија, и Комунистичка партија (1), Партија радника и сељака (1) и Социјалдемократски савез (1), од грађанских. На гласачким листићима у Покрајини нашла се и 21 група грађана са укупно 25 кандидата. Само у изборним јединицама Апатин и Пећинци на изборима су учествовале две групе грађана. Мали број кандидата предложених од стране група грађана представља изненађење из два разлога. Прво, већински изборни системи са, по броју становника и величини територије, малим изборним јединицама одговарају групама грађана које су познате, добро организоване и кадровски етаблиране на локалном нивоу, због чега у њима оне имају изгледне шансе за изборни успех. Друго, групе грађана у Војводини су у претходним изборним циклусима остваривале запажене изборне резултате. Тако је 2004. године пет, а 2008. чак шест кандидата које су предложиле групе грађана остварило победу у другом кругу покрајинских избора. Иако је одређени број релевантних грађанских удружења пре мајских избора „утопљен“ у Уједињене регионе Србије, за продубљенију анализу остаје откривање разлога малог броја нестраначких кандидата – један кандидат на 2.5 изборне јединице – и, посебно, узрока изборног краха група грађана, јер на изборима 2012. године нити један њихов кандидат није успео да се пробије у други круг већинских избора.

Истовремено одржавање председничких, парламентарних, покрајинских и локалних избора утицало је на карактер, интензитет и садржај порука у кампањи вођеној за избор посланика војвођанске скупштине. Логично, покрајинска кампања била је у сенци републичке, а медијским простором Војводине доминирале су теме покретане у кампањама за избор председника и Народне скупштине РС. Делимично, особеност изборне кампање у Покрајини јесте одређење војвођанских партија, али и огранака партија које централу имају у Београду, према питању војвођанске аутономије и проблему статуса Војводине унутар Србије. Међутим, чак и ова, „специфично војвођанска“ тема била је једна од главних у кампањама вођеним на републичком нивоу.

Табела 1. Изборне листе које је утврдила
Покрајинска изборна комисија

редни број	назив изборне листе	број кандидата на листи	број кандидата у једномандатним изб. јединицама
1	Избор за бољу Војводину - Бојан Пајтић	60	59
2	Лига социјалдемократа Војводине - Ненад Чанак	60	56
3	Уједињени региони Србије – Млађан Динкић	60	51
4	Српска радикална странка - др Војислав Шешел	60	52
5	Покренимо Војводину - Томислав Николић	60	58
6	Демократска странка Србије - Војислав Коштуница	58	45
7	Чедомир Јовановић - Војвођански преокрет	60	39
8	Ивица Дачић - СПС-ПУПС-ЈС-СДП Србије	60	60
9	Савез Војвођанских Мађара - Иштван Пастор	60	27
10	“Двери за Српску Војводину”	45	8
11	Све заједно: БДЗ, ГСМ, ДЗХ, ДЗВМ, Словачка странка - Ласло Рац Сабо	31	11*
12	Покрет Мађарске наде - Балинт Ласло	60	10
13	Црногорска Партија - Ненад Стевовић	49	1
14	Српска демократска странка, Драган Дашић	50	8

*ДЗВМ је наступио у осам, ГСМ у две, а Словачка странка у једној изборној јединици.

Усијану атмосферу насталу након усвајања новог Статута и позиционирање партија у односу на „аутономашки дискурс“ додатно је у току кампање оптеретило одржавање Четврте војвођанске конвенције на којој су учесници усвојили декларацију којом се захтева федерализација Србије и стварање Савезне Државе Србије састављене од две федералне јединице, Србије и Војводине. Међутим, челници СВМ-а, који су такође учествовали на конференцији, оценили су да решење за Војводину не треба тражити у статусу ре-

публике, већ у најширој аутономији која би обухватала законодавне, извршне и судске надлежности, али и да иако нису реалне, на уставним променама „треба инсистирати и ту тему држати стално отвореном“.¹⁴⁾ И лидер ЛСВ-а Ненад Чанак окарактерисао је иницијативу за федерализацијом Србије штетном и неодговорном у актуелном тренутку јер се њоме „додаје гориво искључиво фашистичким, клерофашистичким и ултранационалистичким снагама у Војводини, подржавајући њихову запаљиву али погрешну теорију о неком војвођанском сепаратизму с којим се они морају обрачунавати“.¹⁵⁾ Тако су се ублажавањем реторике партије које су се и саме некада залагале за формирање аутономије изграђене на етничком принципу на северу Војводине (СВМ) или стварање Војводине Републике (ЛСВ), због чега су биле оптуживане за сепаратистичко деловање, позиционирале у војвођанском политичком спектру као „системски“ актери који се, макар тренутно, противе даљој разградњи српског државног ткива. Овакав потез значајно је проширио могућности поменутих странака за привлачење нових бирача.

Декларацију о Војводини потписали су једино представници Коалиције „Преокрет“, а председник војвођанског одбора ЛДП-а Душан Мијић је у току кампање позивао на јачање идеје о војвођанској аутономији која би имала законодавну, извршну и судску власт и истицао неопходност враћања целокупне имовине Војводине у њено власништво.¹⁶⁾ Интересантно је да се покрајински огранак ДС-а и њихов носилац листе Бојан Пајтић нису у кампањи превише изјашњавали по питању војвођанске аутономије. Како у погледу статуса Војводине постоји благо размимоилажање између Покрајинског одбора и „страначке централе“ у Београду, Пајтић је успешно избегао свођење покрајинске кампање на питања статуса и надлежности, те се у фокусу предизборне кампање демократа као доминантна тема нашла кандидатура Србије за чланство у ЕУ која отвара фондове намењене за развој пољопривреде, инфраструктуре и села у Војводини, а не, по њихове гласаче потенцијално контрапродуктивна, тематика даље децентрализације Србије.

Уједињени региони Србије су капмању на републичком нивоу градили на темама децентрализације и регионализације Србије, али су њихове поруке пре свега биле усмерене на развој уже Србије, а не на Војводину и Београд. Тако се УРС залаже за асиметричан модел регионализације и стварање региона као средњег нивоа

14) *Дневник*, 1.4.2012. www.dnevnik.rs

15) *Дневник*, 2.4.2012. www.dnevnik.rs

16) *Дневник*, 28.3.2012, 9.4.2012. www.dnevnik.rs

власти којима би била премрежена целокупна територија Србије, изузев Војводине чије је надлежности потребно очувати. Отуда не чуди став шефа покрајинског одбора УРС-а Саше Павлова да је статус Војводине задовољавајући, али да статус општина није такав, за шта кривицу сноси покрајинска администрација.¹⁷⁾ Сличан став заузели су и напредњаци и социјалисти. Према напредњацима надлежности Покрајине које гарантује постојећи уставни оквир треба задржати, али их и на бољи начин користити, због чега је неопходно законски уредити питање финансирања АПВ. Сам Статут, који је раније оштро критикован, напредњаци не доводе у питање, али су поједине одредбе у њему, попут војвођанске заставе, спорне. Стога је неопходно сачекати одлуку Уставног суда Србије који ће оценити уставност највишег правног акта Покрајине, а напредњаци ће ту одлуку „прихватити и поштовати“.¹⁸⁾ И социјалисти, некада највећи борци против војвођанске аутономије, сматрају да је аутономија покрајине потребна, јер је Војводина одувек била специфична, али и да она „не сме битин уперена против Србије и у циљу њеног разбијања“.¹⁹⁾ Кључне теме предизборне кампање коалиције окупљене око СПС-а јесу реиндустријализација и смиривање социјалних тензија у друштву, а на том путу „национално освешћена“ Војводина треба да постане „локомотива развоја Србије и у економском и политичком и културном погледу“.²⁰⁾

Очекивано, у „антиаутономашком“ блоку остале су на овим изборима, премда са различитим погледима, СРС, ДСС и Двери. Радикали су у кампањи упозоравали да Статут АПВ „више подећа на полуустав једне полудржаве или полурепублике“ чиме омогућава буђење сецесионистичких снага које решење виде у другачијем уређењу статуса Покрајине. Они се залажу за промену Статута тако да он одсликава оно што пише у Уставу РС, али не и за његово потпуно укидање.²¹⁾ Демократска странка Србије је представљањем економског програма развоја Војводине указала на кризу у којој се Војводини налази. Међутим, по њиховом суду та криза није само економска, већ и политичка и криза идентитета. Мада не одустаје од критике важећег Статута АПВ, Симиша Ковачевић, драмски писац и први на листи ДСС-а, истиче значај очувања осећаја за меру који се у Војводини често губи, па је након захтева за феде-

17) *Дневник*, 10.4.2012. www.dnevnik.rs

18) *Дневник*, 15.4.2012. www.dnevnik.rs

19) *Дневник*, 14.4.2012. www.dnevnik.rs

20) *Дневник*, 23.3.2012. www.dnevnik.rs

21) *Дневник*, 2.4.2012. www.dnevnik.rs

рализацијом Србије као последица „по том незаситом политичком принципу уследио захтев за одузимањем аутономије Војводине“.²²⁾ За разлику од СРС-а и ДСС-а, чији се кандидати на покрајинским изборима не противе самом концепту аутономије, већ оспоравају широку лепезу надлежности и уставност појединих одредби Статута АПВ, једино се Двери недвосмислено негативно одређују по питању покрајинске аутономије. Тако координатор Двери за Војводину Мирослав Паровић оцењује „да је било који облик аутономије Србији тренутно непотребан“, као и да ће аутономија Војводине након што Двери дођу на власт бити преиспитана.²³⁾

РЕЗУЛТАТИ И ПОСЛЕДИЦЕ

Релативно висока излазност, увећан број неважећих гласачких листића, неуспех УРС-а и Преокрета, улазак радикала у покрајински парламент и поред недосезања изборног прага на републичким изборима, три пута већи број мандата освојених на пропорционалним изборима коалиције окупљене око СПС-а, улазак само једне мањинске листе – СВМ – у Скупштину АПВ – неки су од резултата покрајинских избора из 2012. године. Ипак, онај најважнији резултат последица је главног обележја *паралелног* мешовитог изборног система. Велики број мандата освојених по већинском систему од стране коалиције Избор за бољи живот – 41 – надоместио је њихов релативно слаб изборни резултат у пропорционалној компоненти избора – само 20,98% освојених гласова – и омогућио им да освоје готово апсолутну већину мандата – 47,5% – у војвођанској скупштини и да само са једним коалиционим партнером формирају извршну власт. Са друге стране, коалиција формирана око СНС-а са 18,32% гласова на пропорционалним изборима и slabим изборним скором у другом кругу већинских избора успела је да освоји само 18,33% мандата.

На изборима одржаним 6. маја 2012. године по пропорционалном изборним систему од укупно уписаних 1.735.616 бирача у бирачки списак гласало је 1.011.401 бирача, односно 58,24%. У односу на излазност из 2008. године проценат бирача који су на биралишта изашли 2008. године је умањен за 2,79% (61,03%), али је поредећи са првим изборима у Војводини одржаним по мешовитом изборном систему проценат гласача већи за 19,69% (38,55%). Очигледно је да је истовремено одржавање покрајинских и парла-

22) *Дневник*, 11.4.2012. www.dnevnik.rs

23) *Дневник*, 18.4.2012. www.dnevnik.rs

ментарних избора 2008. и 2012. године позитивно утицало на већи одзив.

Табела 2. *Излазност на покрајинским изборима од увођења мешовитог система*

Година	излазност (пропорционални избори)	излазност (2. круг већинских избора)
2004.	58,24%	35,68%
2008.	61,03%	35,52%
2012.	38,55%	49,30%*

У недостатке система апсолутне већине (двокружно гласање) између осталих убрајају се већи изборни трошкови који настају додатним ангажовањем изборне администрације у другом кругу изборног процеса, дужи временски период између одржавања првог круга избора и објављивања коначних резултата, утицај који резултати првог круга имају на бирача при доношењу одлуке на поновљеном гласању и огроман пад излазности између два круга. Последња мана двокружног гласања очита је и на примеру Војводине. У другом кругу избора, 20. маја 2012. године, на биралишта је изашло 49,30% уписаних бирача, девет процената мање него у првом кругу. Излазност у другом кругу мајских избора је чак и већа од уобичајене, јер је истовремено одржаван и други круг председничких избора, што је подстакло велики број грађана Војводине да искористи бирачко право и на покрајинским изборима. Када се 2008. године други круг избора за Скупштину АПВ по већинском систему одржавао засебно излазност је износила 35,52%, што је пад од преко 25% у односу на први круг.

Изузев изборне јединице Кањижа излазност у другом кругу избора је мања у свим изборним јединицама. Такође је приметно да је одзив бирача обрнуто пропорционалан броју бирача у изборној јединици. У мањим изборним јединицама већи је проценат изашлих на биралишта, док је у изборним окрузима са већим бројем становника заинтересованост грађана за изборе мања. Ако посма-

* Због непостојања податка о укупној излазности у другом кругу избора 2012. године коришћен је следећи поступак у циљу израчунавања укупног одзива бирача: у свакој изборној јединици сабиран је број гласова који су освојила два кандидата и израчунаван проценат важећих листића од укупног броја листића; на основу преосталог процента неважећих листића добијан је укупан број неважећих листића; сабиран је укупан број важећих и неважећих листића чиме се добијао број бирача изашлих на биралишта у изборној јединици; поступак је понављан за сваку изборну јединицу (пример: у изб. јединици 1 – Ада за два кандидата укупно је гласало 7.785 бирача, односно 95,96% гласалих; неважећих листића је 4,04%, односно 328; укупно је гласало 8.113 бирача). *Резултати избора за посланике у Скупштину АПВ по већинском изборном систему*, <http://www.pik.skupstinavojvodine.gov.rs>

трамо први дан гласања, све три изборне јединице са одзивом преко 70% имају мање од 20.000 бирача. Осим тога од 14 изборних јединица са мање од 15.000 бирача излазност је већа од 60% у 12, док је од истог броја јединица са преко 40.000 бирача само у три одзив прелази 60%. И у другом кругу избора слабије насељене и мање развијене војвођаснке општине имају већи проценат изашлих на бирачка места. Од укупно 10 изборних јединица са одзивом преко 55% највише уписаних у бирачки списак има у Кањижи (23.202), па Пећинцима (16.082). Очито је да је заинтересованост за изборе и изборни исход већа у сиромашним и руралним, него у богатим и урбаним јединицама локалне самоуправе у Војводини.

Једно од карактеристичних обележја општих избора у Србији 2012. године јесте повећан број неважећих листића у односу на претходне изборе. Претпоставка је да је кампања „белих листића“, као вид организоване, политичке, изборне апстиненције, вођена од стране разних политичких актера у Србији и мотивисана незадовољством изборном понудом и делегитимизацијом изабраних представника, партијске сцене и партократске државе утицала на већи број неважећих гласачких листића.²⁴⁾ Укупан број неважећих листића на пропорционалним изборима за војвођански парламент износи 47.471, односно 4,70%, што је изнад удела неважећих листића у укупном броју гласова – 4,37% – на изборима за Народну скупштину РС. На претходним изборима у Покрајини проценат неважећих листића у пропорционалној компоненти изборног система је био 3,39% (2004) и 2,97% (2008). Још упечатљивије је да је укупан број неважећих листића у другом кругу већинских избора нарастао на 68.101, односно 7,96%

Табела 3. Неважећи листићи на покрајинским изборима од увођења мешовитог система

Избори	неважећи листићи (укупно)	неважећи листићи (%)
2004. (пропорционални)	21.654	3,39%
2008. (пропорционални)	31.198	2,97%
2012. (пропорционални)	47.471	4,70%
2012. (2. круг већинских)	68.101	7,96%

Изузев Беле Цркве, у којој је неважећих листића на пропорционалним изборима одржаним 6. маја било 10,29%, у осталим

24) О кампањи „белих листића“ видети више у: Ковачевић, Деспот, „Бели листићи“ на изборима 2012“, *Политички живот* 5, Центар за демократију Факултета политичких наука, Службени гласник, 2012, стр. 87-92.

изборним јединицама удео неважећих листића у укупном броју креће се од 2,22% (Сента) до 6,86% (Панчево 1). Приметно је да је кампања „белих листића“ и позив упућен целокупној јавности о потреби „кажњавања“ политичке елите најмање одјека имао у срединама које насељавају Мађари. Најмањи проценат неважећих листића имале су општине у којима апсолутну већину чине грађани Србије мађарске националности – Сента (2,22%), Ада (3,02%), Кањижа (3,16%) и Бачка Топола (3,41%). Као што смо већ навели, у другом кругу већинских избора удео неважећих листића је знатно нарастао. Узрок је, као и код излазности веће од уобичајене за други круг, истовремено одржавање другог круга председничких избора у коме су учествовали кандидати коалиција око ДС-а и СНС-а. Од 16 изборних јединица у којима је неважећих листића било више од 8%, у 15 јединица међу двојцом није било кандидата коалиције око СНС-а, а у једној кандидата коалиције окупљене око ДС-а. Осим тога, у 22 изборне јединице у којима су се један против другог надметали кандидати поменутих коалиција удео неважећих листића износи 5,49%, што је за око 2,5% мање од скорана на нивоу целокупне покрајине. Очигледно је да је велики број присталица Тадића и Николића који су узели учешће у другом кругу председничких избора поништавао гласачке листиће на покрајинским изборима уколико у изборној понуди није било кандидата њихове партије. Отуда и мањи број неважећих листића 20. маја у изборним јединицама у којима су грађани два пута одлучивали између кандидата ДС-а и СНС-а, једном на председничким, а други пут при избору посланика у Скупштину АПВ.

Изборни праг од 5% на пропорционалним изборима успело је да пређе седам од укупно 14 изборних листа. Највећи мандата освојила је коалиција Избор за бољи живот – 16 – док је другопласирана коалиција окупљена око СНС-а освојила 14 мандата; следе коалициона листа СПС-ПУПС-ЈС-СДП Србије са девет мандата, ЛСВ са осам, радикали са пет и ДСС са четири посланика у Скупштини Војводине. Од грађанских листа ван посланичких клупа остали су УРС, Војвођански преокрет и Двери. Петопроцентни изборни цензус „прескочили“ су и представници једне мањинске партије, Савеза војвођанских Мађара. Као и остале партије које заступају интересе националних мањина, ни СВМ није био у обавези да досегне законски изборни праг, већ је за стицање парламентарног статуса било довољно надмашити природни праг представљања. Преостале мањинске листе – Све заједно, Покрет мађарске наде, Црногорска партија – нису успеле да освоје посланичке мандате, а ЦП је чак освојила мањи број гласова од броја неопходних потписа за истицање кандидатуре. Број листа које су ушле у парламент је исти као и 2004, а повећан за једну у односу на 2008. годину. На

пропорционалним изборима 2012. године расуто је укупно 153.369 гласова, односно 15,94%, што представља двоструко повећање у поређењу са претходна два изборна циклуса (2004 – 8,81%; 2008 – 7,19%). Расту броја расутих гласова допринели су повећан број грађанских и мањинских изборних листа које су учествовале на изборима и, пре свега, солидан резултат УРС-а, Преокрета и Двери који су ипак остали испод цензуса.

Висина природног изборног прага зависи од формуле која се користи за транспоновање гласова у мандате и величине изборне јединице. При томе, разликујемо теоријски праг ексклузивности који представља максималан проценат гласова који листа мора да освоји у најнеповољнијим условима да би освојила први мандат и теоријски праг инклузивности, односно минималан проценат гласова којим се може освојити први мандат. Теоријски праг ексклузивности у системима који користе Д’Онтову формулу за расподелу мандата износи $P=100/(M+1)$ при чему је М величина изборне јединице, а теоријски праг инклузивности $P=100/(M+C-1)$, при чему је С број листа које учествују на изборима.²⁵⁾ Како је Војводина конституисана као једна изборна јединица у којој се расподељује 60 мандата, а на изборима 2012. године је учествовало 14 изборних листа, теоријски праг ексклузивности износи 1,64%, а инклузивности 1,37%. То практично значи да је мањинска листа са освојених 17.773 гласова била сигуран власник једног мандата, док би у најповољнијим околностима могла да освоји мандат и са 13.180 гласова. Осим СВМ-а, ниједна мањинска листа није била ни близу неопходног изборног резултата.

Табела 4. *Резултати избора за посланике Скупштине АПВ по пропорционалном изборном систему*

ред-ни број	назив изборне листе	број освојених гласова	% освојених гласова*	број мандата	% мандата
1	Избор за бољу Војводину	212.189	22,05%	16	26,67%
2	Лига социјалдемократа Војводине	111.397	11,58%	8	13,33%
3	Уједињени региони Србије	38.965	4,05%	0	-
4	Српска радикална странка	63.748	6,63%	5	8,33%

25) Видети више у: Јовановић, Милан, „Изборна јединица, изборни праг и страначки систем“, *Српска политичка мисао 1-2/2006*, Институт за политичке студије, Београд, стр. 41-60.

5	Покренимо Војводину	185.311	19,26%	14	23,33%
6	Демократска странка Србије	59.931	6,23%	4	6,67%
7	Војвођански преокрет	48.208	5,01%	0	-
8	СПС-ПУПС-ЈС-СДП Србије	113.910	11,84%	9	15,00%
9	Савез Војвођанских Мађара	62.275	6,47%	4	6,67%
10	“Двери за Српску Војводину”	46.169	4,80%	0	-
11	Све заједно	4.842	0,50%	0	-
12	Покрет Мађарске наде	5.991	0,62%	0	-
13	Црногорска Партија	2.635	0,27%	0	-
14	Српска демократска Странка	6.559	0,68%	0	-

* проценат освојених гласова од важећег броја гласачких листића

У првом кругу већинских избора ниједан кандидат није успео да освоји натполовичну већину гласова, те је у свим изборним јединицама организован и други круг гласања. У други круг већинских избора пласирало се 50 кандидата коалиције Избор за бољи живот, 31 кандидат коалиције окупљене око СНС-а, 15 кандидата коалиционе листе СПС-ПУПС-ЈС-СДП Србије, 10 кандидата СВМ-а, осморо из ЛСВ, троје из УРС-а и по један кандидат ДСС-а, коалиције Војвођански преокрет и Демократске странке војвођанских Мађара. Од 74 жена (14,18%) колико се надметало на већинским изборима у други круг прошло је 13 (10,83%), а у посланичким клупама према већинском систему избора нашло се њих три (5,00%). Редослед првих пет листа према укупном броју гласова је исти – Избор за бољи живот, Покренимо Војводину, СПС-ПУПС-ЈС-СДП Србије, ЛСВ, СРС – а за њима следе ДСС, УРС, СВМ, Преокрет, Двери, Све заједно, СДС и Покрет мађарске наде. Већи број гласова у првом кругу већинских избора од броја гласова на пропорционалним изборима успели су да освоје коалиција окупљена око СПС-а, СРС, ДСС, УРС и кандидати чланица коалиције Све заједно. Теоријски, то би значило да су наведене партије у једномандатним изборним јединицама номиновале кандидате од угледа и ауторитета, па су и бирачи који нису симпатизери странака-предлагача одлучили да гласају за њихове кандидате препознајући индивидуалне квалитете номинованих. Највећи добитник избора одржаних по систему апсолутне већине јесте коалиција окупљена око ДС-а која је, користећи у максималној могућој мери карактеристике већинског изборног система, са 20,57% важећих гласова освојила 70% мандата у покрајинском парламенту. Све остале партије су значајно потпредстављене, изузев СВМ-а чије је гласачко тело територијално концентрисано у неколико изборних јединица, па у њиховом случају долази до благе

потпоредстављености у Скупштини АПВ. У случају да је већинска компонента изборног система заснована на једнокружном гласању распоред освојених мандата би био другачији. Симулацијом резултата избора из 2012. године у систему релативне већине коалиција око ДС-а би имала 30 мандата, Покренимо Србију 14, СВМ седам, коалициона листа СПС-а шест, ЛСВ два и Преокрет један мандат.

Табела 5. Резултати избора за посланике Скупштине АПВ по већинском изборном систему

ред- ни број	назив изборне листе*	број освоје- них гласова	% освојених гласова**	број кандида- та у 2. кругу	број освоје- них мандата	% мандата
1	Избор за бољу Војводину	193.098	20,57%	50	42	70,00%
2	Лига социјалдемо- крата Војводине	94.179	10,03%	8	2	3,33%
3	Уједињени региони Србије	53.464	5,70%	3	0	-
4	Српска радикална странка	66.692	7,11%	0	0	-
5	Покренимо Војводину	172.310	18,36%	31	8	13,33%
6	Демократска странка Србије	67.491	7,19%	1	0	-
7	Војвођански преокрет	46.404	4,94%	1	1	1,67%
8	СПС-ПУПС-ЈС- СДП Србије	124.827	13,30%	15	4	6,67%
9	Савез Војвођанских Мађара	50.915	5,42%	10	3	5,00%
10	“Двери за Српску Војводину”	9.859	1,05%	0	0	-
11	Све заједно	8.941	0,95%	0	0	-
12	Покрет Мађарске наде	3.323	0,35%	0	0	-
13	Црногорска Партија	293	0,03%	0	0	-
14	Српска демократска Странка	5.460	0,58%	0	0	-
-	Групе грађана	29.687	3,16%	0	0	-
-	Остале странке	11.678	1,24%	1	0	-

*број освојених гласова у првом кругу избора

** проценат освојених гласова од важећег броја гласачких листића

Избори који се одржавају по комбинованим изборним правилима представљају социјалну лабораторију у којој је могуће вршити „контролисана поређења“. Испитивањем мешовитих изборних система практично је могуће мерити учинке различитих типова изборних института у истом временском периоду и истим територијалним јединицама, а компарацијом последица произведених у већинској и пропорционалној компоненти избора могуће је вредновати узрочно-последичне ефекте већинског и пропорционалног изборног модела на начин на који то није могуће поређењем већинских и пропорционалних система у различитим државама. Због тога и изборни систем Војводине представља плодно тло за различите типове анализа. За изучавање последица које изборни систем производи у страначком систему важно је мерити одступања која се јављају приликом транспоновања гласова у мандате (индекс диспропорционалности) као и фрагментацију страначког парламентарног система (индекс ефективног броја политичких партија). Ефективни број парламентарних странака добија се помоћу индекса који су развили Марку Лаксо и Реин Тагепера, а који се израчунава следећом формулом:

$$N = \frac{1}{\sum Si^2}$$

где је S_i пропорција освојених мандата i -те странке.²⁶⁾ Степен (дис) пропорционалности изборних резултата на покрајинским изборима добијен је употребом Галагеровог индекса најмањих квадрата чија је предност што јаче региструје неколико већих одступања од већег броја мањих девијација.²⁷⁾

$$LSq = \sqrt{\frac{1}{2} \sum (Vi - Si)^2}$$

где је V_i проценат освојених гласова i -те странке, а S_i проценат освојених мандата.

Као што је и очекивано *паралелни* мешовити изборни систем у коме се једна половина посланика бира по пропорционалном, а друга по већинском изборном систему по партијску конфигурацију производи последице које се налазе негде између већинског и пропорционалног пола. Ако посматрамо само пропорционалне изборе

26) Laakso, Markku & Taagepera, Rein (1979) "Effective Number of Parties: A Measure with Application to Western Europe", *Comparative Political Studies*, 12(1): 3-27.

27) О осталим индексима диспропорционалности видети више у: Вучићевић, Душан, „Манипулативни утицај изборне јединице“, *Српска политичка мисао 1/2009*, Институт за политичке студије, Београд, стр. 204-206.

у Војводини Лаксо-Тагепера индекс је нешто већи од републичког просека у претходна три изборна циклуса (2003,2007, 2008 – 4,65), док Галагеров индекс поредећи са Републиком није био већи од избора из 1997. године. На другој страни, вредност индекса диспропорционалности изборних резултата на већинским изборима (36,86) далеко надмашује и републичке изборе из 1990. године (23,65) који су узимани као парадигма диспропорционалности и (зло)употребе изборног система у циљу остваривања што бољег изборног резултата неког од заинтересованих актера.²⁸⁾ Осим тога, ефективан број партија у парламенту (1,93) указује да би увођење чистог система апсолутне већине на изборима у Војводини водило стварању парламентарног страначког система са преобладавајућом странком.

Табела 6. *Индекси ефективног броја политичких партија и (дис)пропорционалности²⁹⁾*

6. мај 2012. године	N	LSq
пропорционална компонента	5,50	7,74
већинска компонента	1,93	36,86
укупно – мешовити избори	3,42	20,14

Уколико је намера законодавца у Војводини била да креирањем комбинованог изборног модела омогући представљање свих колико-толико релевантних интереса у Скупштини АПВ, а да истовремено обезбеди услове за избор стабилне и релативно хомогене владе, онда је та намера успешно остварена. Већинским изборним институтима умањен је број парламентарних партија са коалиционим и уцењивачким потенцијалом и отворен пут ка изградњи страначког система са умереним плурализмом, док је са друге стране пропорционалним изборима ублажена потенцијално изузетно висока диспропорционалност изборних резултата и омогућено освајање мањег броја мандата оним партијама које би до посланичких клупа двокружним гласањем тешко долазиле. Тако је мешовити изборни модел произвео последице карактеристичне за такав тип изборног система – репрезентативност представничког тела и јед-

28) Вредности индекса ефективног броја политичких партија и диспропорционалности за републичке изборе наведени су према: Vucicevic, Dusan, „Lijphart’s Conceptual Map of Democracy - The Case of Serbia“, *Serbian Political Thought 1-2/2010*, Institute for Political Studies, Belgrade, pp. 41-59.

29) При израчунавању Лаксо-Тагепера индекса свака коалиција-изборна листа је бројана као једна странка; кандидати група грађана на већинским изборима представљају јединствену категорију, као и кандидати странака које нису учествовале на пропорционалним изборима.

ноставније образовање парламентарне већине, националну (покрајинску) и локалну представљеност, одговорност парламентарца на локалном и националном (покрајинском) нивоу.

Окончање шестомажских избора и објављивање изборних резултата у првом тренутку засениле су оптужбе о крађи гласова и изборним нерегуларностима на свим нивоима. Осим напредњака и Двери у изношењу оптужби у Војводини предњачили су и, изненађујуће, шеф СВМ-а и председнички кандидат Иштван Пастор као и лидер покрајинског одбора ЛДП-а Душан Мијић. И док је председник Савеза војвођанских Мађара као доказ нерегуларности наводио разлику у броју освојених гласова на раличитим нивоима избора, појаву раличито тонираних гласачких листића у изборном материјалу у Суботици и одличан резултат ЛСВ-а „кога нигде није било“, а одједном се „уздигао као феникс“, Мијић је изразио сумњу у регуларност покрајинских избора тврдећи да је Преокрету покрадено око 2.000 гласова о чему сведочи „многа нејасноћа и нелогичности у извештајима изборних комисија и различитих обрачуна гласова“.³⁰⁾ Ипак, након победе Томислава Николића у другом кругу председничких избора и договора демократа и СВМ-а о формирању парламентарне већине у покрајинској скупштини утихнула је и медијска кампања о изборним малверзацијама.

Иако формирање покрајинске владе није формално у вези са конституисањем владе на нивоу Републике још једном се показало да постизборне игре на нижим нивоима власти зависе пре свега од договора и комбинаторике коју партијске централе постигну у Београду. У складу са тим, првобитна намера да у покрајинску већину буду укључени ДС, СВМ, ЛСВ и коалиција око СПС-а отпала је убрзо након отпочињања преговора о формирању републичке извршне власти од стране напредњака и социјалиста. Тако је најпре 22. јуна за председника Скупштине АПВ изабран Иштван Пастор да би двадесетак дана касније била изгласана и нова влада Војводине на челу са новим-старим мандатаром Бојаном Пајтићем. Упркос томе што је Демократска странка уз помоћ СВМ-а имала већину потребну за конституисање извршне власти у Војводини у састав покрајинске владе укључени су и чланови ЛСВ-а чиме је обезбеђена комотна већина у Скупштини АПВ. Тако је практично у Војводини формирана већина од партија које ће у Народној скупштини РС чинити опозицију и обратно. Остаје да се види какве ће репрекусије по рад покрајинске владе и њен однос са републичком владом имати таква позиција, а умиривању турбуленција на релацији Нови Сад – Београд сигурно неће допринети ни недавна одлу-

30) *Дневник*, 9.5.2012, 10.5.2012, 14.5.2012. www.dnevnik.rs

ка Уставног суда о неуставности 22 одредбе Закона о утврђивању надлежности АПВ.

Dusan Vucicevic

THE ASSEMBLY OF THE AUTONOMOUS PROVINCE OF VOJVODINA - 2012 ELECTIONS

Summary

Relatively low voter turnout, higher number of spoilt votes, URS and Preokret failure, SRS winning seats in provincial parliament despite fact they did not reach electoral threshold at national elections, three times higher number of seats under PR comparing with previous elections for coalition gathered around SPS, only one minority list – SVM – in Assembly of APV are some of the 2012 provincial elections results. However, the most important result of these elections is the consequence of the *parallel* electoral system main characteristic. A large number of seats won by coalition around Democratic Party under TRS have compensated their relatively poor result under PR and allowed them to win almost absolute majority of seats in the Assembly of Vojvodina and to form government with only one coalition partner.

Key words: elections, Vojvodina, mixed electoral system, Assembly of APV

ЛИТЕРАТУРА

- Вучићевић, Душан, „Манипулативни утицај изборне јединице“, *Српска политичка мисао 1/2009*, Институт за политичке студије, Београд, 2009;
- Vucicevic, Dusan, „Lijphart's Conceptual Map of Democracy - The Case of Serbia“, *Serbian Political Thought 1-2/2010*, Institute for Political Studies, Belgrade, pp. 41-59.
- Јовановић, Милан, „Изборна јединица, изборни праг и страначки систем“, *Српска политичка мисао 1-2/2006*, Институт за политичке студије, Београд, 2006;
- Јовановић, Милан, „Народна скупштина - деформације територијалног представљања“, *Годишњак 2008*, Факултет политичких наука, 2008;
- Ковачевић, Деспот, „Бели листићи“ на изборима 2012“, *Политички живот 5*, Центар за демократију Факултета политичких наука, Службени гласник, 2012;
- Laakso, Markku & Taagepera, Rein, “Effective Number of Parties: A Measure with Application to Western Europe”, *Comparative Political Studies*, 12(1), 1979;
- Предлог Статута АП Војводине – зборник радова са Научног скупа одржаног 1. децембра 2008. у организацији Правног факултета Универзитета у Београду*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009;

Code of Good Practice in Electoral Matters – Guidelines and Explanatory Report, European Commission for Democracy through Law, Strasbourg, 2003;

ОСТАЛИ ИЗВОРИ:

Одлука о избору посланика у Скупштину АПВ, *Службени лист АПВ* 23/91;

Одлука о избору посланика у Скупштину АПВ (пречишћен текст), *Службени лист АПВ* 15/92;

Одлука о изменама и допунама одлуке о избору посланика у Скупштину АПВ, *Службени лист АПВ* 5/96;

Покрајинска скупштинска одлука о избору посланика у Скупштину АПВ, *Службени лист АПВ* 12/2004, 20/2008, 5/2009, 18/2009, 23/2010, 1/2012;

Одлука о утврђивању коначног броја бирача у АП Војводини, *Службени лист АПВ* 13/2012;

www.autonomija.info

www.dnevnik.rs

www.pik.skupstinavojvodine.gov.rs

www.skupstinavojvodine.gov.rs

Resume

Elections for the Assembly of the Autonomous Province of Vojvodina were called on 13th March 2012 after full mandate of previous provincial parliament. The first round was held on 6th May simultaneously with the parliamentary, presidential and local elections in Serbia. Ruling coalition from previous parliament's convocation – DS, G17, LSV, SVM, SPS-PUPS – adopted new Statute of Autonomy. Basically, Statute adoption sharpened already existing social cleavage between “centralists” and “autonomists” which was proven as the one of main themes during 2012 electoral campaign.

Legal framework within elections has been held dates from 2004. Before fundamental reform and adoption of mixed electoral system Vojvodina used various types of the majoritarian electoral systems – TRS with majority turnout threshold, FPTP and TRS with three candidates in the second round of voting. According to actual rules 60 MPs were elected by PR system and 60 by TRS in single member districts. In the proportional component entire territory of the province represents one constituency, with legal threshold of 5% and D'Hondt formula of seats allocation. Legal election threshold was not applied to national minorities' parties which is entirely consistent with Serbian electoral law. Single member districts were formed primarily by administrative criteria so that each municipality in the Province, regardless of size and population, gives at least one provincial MP.

We can suppose that legislator's goal with creation of a mixed electoral model in Vojvodina had been to enable the representation of

all relevant interests in the parliament, while also ensuring relatively homogeneous and stable government formation. This presumption is true and that goal is successfully realized. Majoritarian electoral institutes reduced number of parliamentary parties with coalition and blackmail potential and at the same time opened space for developing moderate pluralism party system. On the other hand PR system lessened potentially very high disproportionality and has also created opportunities for smaller parties to win few seats. Thus, a mixed electoral model has produced typical parallel system effects - the representativeness of parliament and easier formation of parliamentary majority, national (provincial) and local representation, the responsibility of MPs to local and national (provincial) level.

* Овај рад је примљен 17. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.

ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ ДРЖАВИ И ДЕМОКРАТИЈИ

УДК 321.01

Српска политичка мисао
број 4/2012.
год. 19. vol. 38.
стр. 95-120.

Прегледни
рад

Ђорђе Стојановић

Институт за политичке студије, Београд

Живојин Ђурић

Институт за политичке студије, Београд

ТЕОРЕТСКО ЗАСНИВАЊЕ КОНТИНУУМА ЈАКЕ-СЛАБЕ ДРЖАВЕ*

Сажетак

Овај рад се бави са концептуалним приступима у разумевању класификације на јаке и слабе државе. У том смислу, анализа започиње са идентификовањем две димензије државног капацитета: ангажовањем ресурса за остварење јавних политика и легитимношћу, то јест, реализацијом тих циљева. Инструментална димензија државе је надопуњена димензијом обезбеђивања и испоруке јавних добара. Претходно имплицира раздвојеност државе и друштва, аутономију државе и, генерално, третман државе из технократске перспективе. Завршни део рада је је критика мерења државне снаге заснованог на перформансама формалних институ-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ција стављањем акцента на идеју државне моћи као подручја сложених и динамичних друштвених односа који условљавају функционисање државног апарата.

Кључне речи: држава, државни капацитет, јаке државе, слабе државе, урушене државе, конфликти, институције, демократија.

Питање јачине државе је интринсично сваком систему држава, па и овоме који ми живимо. Напомињемо, кад кажемо јачина инкорпорирамо спољну и унутрашњу чврстину државе, а апстрахујемо државу као једино и искључиво сазнатљиву преко категорије силе и природне условљености. Мишљења смо, дакле, да расправљање о држави подразумева одређени вид демократизације исте. У том смислу, исходишна ауторска позиција је да само традиционално снажна држава није нужно јака држава, мада је чисто снажна држава била прва форма конституисања државе као државе. Овоме свакако треба додати и ванстандардно технократизован приступ савременој држави, па се категорија државног капацитета намеће као релевантна за градирање држава на слабе или јаке. Имајући то на уму, пропитивању државног капацитета се може прићи из две различите перспективе: са једне стране, у игри је ефективност или способност владе да ангажује ресурсе зарад остварења жељених резултата одређених у некој конкретној јавној политици, док је, са друге стране, у фокусу легитимност или констатовање остварености тих резултата и то на фер и разуман начин саобразан неким локално (партикуларно) дефинисаним друштвеним стандардима.

У своме приступу феномену државе Френсис Фукујама прави разлику између две димензије државности: са једне стране, ради се о функционалном обиму државе и, са друге стране, у игри су њене способности да планира и реализује јавне политике, те да јасно, доследно и недвосмислено примењује законе (што би се могло одредити као државни или институционални капацитет).¹⁾ Као чест проблем овакве поставке, региструје се конфузна примена појма снаге, високог или ниског интензитета, и на обим државног ангажмана и на њене капацитете. Идентификовање ова два аспекта државности може послужити као основа за формулисање матрице њеног степеновање или скалирања у односу на меру њиховог присуства у различитим државама. Пошто не постоји нека општеприхваћена хиерархија државних активности (мада је еклатантно да неке функције претходе другима, па да сагласно томе, можемо

1) Фукујама, Ф. *Грађење државе: управљање и светски поредак у двадесет првом веку*. Филип Вишњић, Београд, 2007, стр. 16-25.

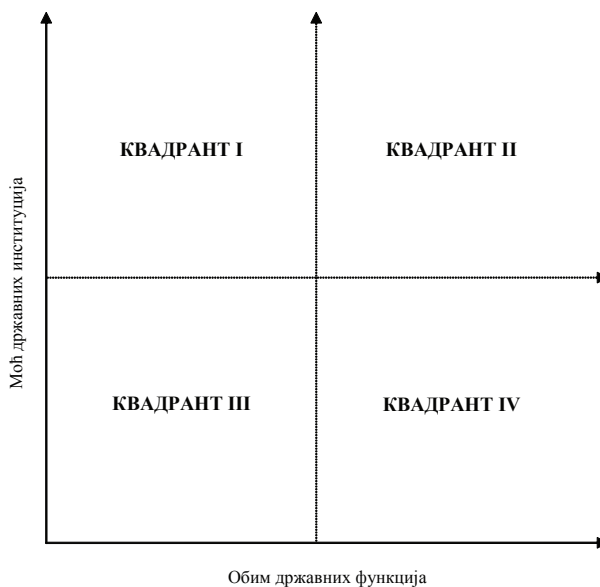
говорити о нужном и опционом полу државног ангажмана), Фукујама као користан репер узима листу државних функција организовану преко три категорије: (1) минималних функција, обухватају чиста, основна јавна добра- одбрану, ред и закон, својинска права, макроекономско управљање, инфраструктуру и јавно здравство, те заштиту сиромашних- програме против сиромаштва и ублажавање последица елементарних катастрофа; (2) средњих функција- обухватају суочавање са спољним утицајима- образовање и заштита средине, регулисање монопола- регулисање користи и анти-монополска јавна политика, кориговање несавршених информација-осигурање (живота, здравља и пензија), финансијска регулација и заштита потрошача и обезбеђивање социјалног осигурања- редистрибуција пензија, породични додатак и помоћ незапосленима; и (3) активистичких функција- обухватају координацију приватних активности- индустријска политика, потстицање тржишта и кластери иницијатива и редистрибуцију богатстава.

Без намере да се одузме на контекстуалном значају или неадекватности претходној класификацији, мишљења смо да би ваљало указати на неке од недостатаке концептуализације државе у документу из кога је преузета- *Извештаја о светском развоју* за 1997 годину, реализованом од стране истраживачког тима Светске банке.²⁾ Оно што је прво уочљиво је чињеница да се у концептуализацији државе заобилази политика, мада се ради о ентитету чија је квинтесенција политичка: држава је несумњиво политичка творевина, па је онда сасвим логично да свака ваљанија анализа државе мора елаборирати проблем моћи. Поред тога, начином који се користи за пропитивање државног капацитета и могућности његовог повећања доминирају технократски атрибути. Изостављени су нематеријални и аналитички комплексни како друштвени темељи који одређују државну власт и легитимитет, што сваки предлог за унапређење капацитета чини крајње неуверљивим, тако и политичке процене вођства неке државе. Последица истраживачког запостављања легитимитета је свакако и потцењивање симболичке улоге државе у редистрибуцији.

Поред обима државних функција, као што је већ речено, битни су и институционални капацитети, где моћ представља способност да се: (1) формулишу и спроводе јавне политике и доносе закони; (2) успешно управља уз асистенцију минимума бирократије; (3) контролишу уцене, корупција и подмићивање; (4) одржава висок ниво јавности рада и одговорности државних институција; и

2) World Bank *The State in a Changing World (World Development Report 1997)*. Oxford University Press, Oxford, 1997, стр 26-27.

(5) примењују закони.³⁾ Ако се сада искомбинују димензија обима и димензија моћи (види графикон 1.) добићемо четири квадранта који изражавају раличите последице по питању економске прогресије. Услед тога што спаја ограничени број државних функција са високом ефективношћу институција, позиционирање државе у квадранту I се може одредити као оптимално, док се померање ка квадранту II може означити као тенденција ка повећању укупног износа друштвене правде. Из економског ракурса, држава која је смештена у квадрант IV је амбициозно наметнула себи читав спектар задатака које не обавља како треба, што никако не значи да се држава лоцирана у квадранту III налазиу бољем положају, штавише- то је држава која, готово по правилу, има проблема са обављањем примарног, минималног сета функција, па је неуспешна или неостварена на више новоа. Додајмо овоме, да прецизно смештање државе у неки квадрант није могуће, јер државни успех може да варира у зависности од административног сегмента који се посматра, то јест да државе могу погоршавати или побољшавати свој статус.

Графикон 1. Однос државности и ефикасности по Френсису Фукујама (извор: Фукујама, Ф. *Грађење државе: управљање и светски поредак у двадесет првом веку*. Филип Вишњић, Београд, 2007, стр. 21.)

3) Фукујама, Ф. *Грађење државе: управљање и светски поредак у двадесет првом веку*. op. cit., стр. 19-20.

Поновимо,⁴⁾ Калеви Холсти (Kalevi Holsti) прихвата могућност да се о снази државе може говорити из перспективе инструменталних капацитета државности (степен институционализације, испоруке услуга, аутономије итд.), али потенцира важност вертикалне димензије легитимности- односи се на власт, сагласност и оданост идеји државе и њеним институцијама (ради се о повезаности друштва, политичких институција и режима, захтеви за естраховањем ресурса морају бити испраћени адекватним услугама и партиципацијом) и хоризонталне димензије легитимности- односи се на дефинисање и политичку улогу заједнице (ради се о критеријумима за припадање односној политичкој заједници, нико не сме бити искључен из исте, то јест никоме не сме бити ускраћено право да се надмеће за политичку моћ и конзумирање њених предности).⁵⁾ У том смислу, јаке државе су обележене са следећим стандардима: (1) имплицитним (метафоричким) друштвеним уговором (држава има право да екстрахује ресурсе, али мора и да обезбеди сервисе и дозволи партиципацију у одлучивању о њиховој алокацији); (2) консензусом између свих сектора друштва у вези основних правила политичке игре, обично изражених уставом; (3) једнаком могућности учествовања у доношењу одлука и алокацији ресурса или фондова (ниједној група не сме бити оспорена могућност да стигне до политичке моћи и конзумирања њених бенефиција); (4) јасним раздвајањем приватне добити од јавних услуга (држава никака не сме бити стављена у функцију личне користи); (5) ефективним суверенитетом (држава и њене институције морају осигурати безбедност, законе и поредак); (6) идеолошким консензусом и прагматичном политиком (јаке државе су доминантно обележене такорећи потпуним удаљавањем од фундаменталног пола политике ка њеном инструменталном полу); (7) цивилном контролом војске (уколико војска постане „држава у држави“ нужно доводи у питање начело суверености); и (8) међународно признатим територијалним границама и државном легитимности (јаке државе имају фиксиран и сталан међународни персоналитет).

Када се ради о слабим државама, Холсти региструје неколико важних структуралних момента:⁶⁾ (1) постојање ниског нивоа или одсуства вертикалне легитимности манифестованог парадоксом јаке деспотске а слабе инфраструктурне моћи државе (види

4) Види Стојановић, Ђ. „Проблем државног, политичког и административног капацитета: анатомија Србије као слабе државе.“ *Српска политичка мисао*, 34(4), 2011, стр. 11-31. и Стојановић, Ђ., Ђурић, Ж. и Деспотовић, Ј. „Концептуални оквир за анализу државног капацитета.“ *Српска политичка мисао*, 32(2), 2011., стр. 11-40.

5) Holsti, K. J. *The state, war, and the state of war*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996, стр. 83, 91-99.

6) *Ibidem*, стр. 63, 104-108.

графикон 1.), евидентни су добро развијени инструменти државног надгледања али поштовање владиних уредби је неадекватно ниско, власт је локализована и постоји отклон према држави као легитимном извору власти, усмеравања и услуга (ауторитаризам слабих држава се не може изједначити са капацитетом ефективне управе); (2) присуство персонализовања државе, немогућност јасног раздвајања између државе и владоаца опредељеног патримонијалном основом политике, превалентношћу патрон-клијент повезаности уместо легално-рационалних односа, држава није употребљива за практичне сврхе већ представља простор за манипулацију (када се владаци понашају као да су они држава, они је заправо радикално слабе); и (3) одсуство хоризонталне легитимности, непостојање једне заједнице са припадницима који су потписали (метафорички) друштвени уговор између себе, фигурирање више (етничких, религиозних, класних, кастинских, језичких или територијалних) заједница и категорија које обликују природу политике и структуру власти.

Уколико, дакле, држава показује недостатак вертикалне и хоризонталне легитимности, то јест ако је њена структура власти примарно патримонијалне природе, она ће дефинитивно бити слаба, није спорно да ће, са дефинисаним границама, заставом, управљачким службама, амбасадама и војском, споља и личити на државу, али ће заправо представљати „празну љуштуру“ без адекватног или било каквог садржаја. Важно за ову проблематику је и Холстијево детектовање разлике између популарности одређене владе и легитимности државе, то јест констатовања диференције између режима и државе.⁷⁾ Наиме, за западна друштва је карактеристично да тежња ка збацивању, промени непопуларне владе, не мора нужно бити повезана са резолутним нападом на државу, њене носеће идеје или државне институције и *vice versa*: изборна победа не значи нужно и захтев за суштинским променама уставног поретка, то јест нека влада може бити и релативно популарна а да држава изгуби способност за целину испољавања власти и лојалност свих грађана. Ово имплицира да одређени владар може тенденциозно, а зарад личних циљева, повластица или користи, да анулира дуалитет између режима и државе, да државу претвори у сопствено власништво, те са његовим силаском са власти да се и сама држава налази на ивици пропасти.

На тој линији, Холсти као важне факторе који утичу на интензитет легитимитета државе наводи: (1) осигуравање личне безбедности; (2) баланс између државне екстракције и услуга (порези и цене не смеју да угрожавају преживљавање грађана, алокација

7) Ibidem, стр. 84-85.

мора бити постављена на принципима правичности); (3) постојање друштвеног консензуса у вези са политичким правилима игре (делимично поштовање уставних захтева је често камуфлажа за прикривање стварних односа, нека демократска правила могу имати негативне ефекте у државама где постоје различите заједнице изведене на основу различитих културних, економских и политичких критеријума); (4) анулирање политике искључења других из партиципације и приступа ресурсима (неке државе карактеришу елите које формулишу политички поредак око изабраних група и поништавања свих оних који не деле њихов поглед на свет преко покоравања, расељавања, принудне асимилације, одузимањем права гласа или, чак, масовних убистава); (5) смањивање опсега и интензитета већемости и ултимативности у односу на идеју и природу државе, то јест у односу на карактер политичке заједнице, те у односу на функционисање и интерактивност различитих заједница унутар државе и сврху управљања (постојање значајног броја вођа, покрета, група и појединаца који не признајући идеје и институције државе у којој живе одузимају легитимитет њеним владоцима и не повећавају осећај заједништва са другим грађанима); и (6) елиминисање масовне корупције.⁸⁾ Као главна замерка Холстијеве поставке се може навести запостављање баланса између унутрашњих и спољних фактора који дефинишу слабост државе, на штету ових потоњих.

Имајући на уму горе речено, направимо једну малу али индикативну дигресију: Филип Бобит, на основу повезаности између државе и легитимности, на историјском плану идентификује пет државних форми:⁹⁾ (1) кнежевска држава је повезана са Агсбуршким миром из 1555. године и обележена је обећањем спољне безбедности, непостојањем доминације и мешања од стране спољних сила (држава даје легитимитет династији); (2) краљевска држава је повезана са Вестфалским миром из 1648. године и претходној одговорности додаје унутрашњу стабилност (династија даје легитимитет држави); (3) територијална држава је повезана са Споразумом у Утрехту или Утрехтским миром из 1713. године и претходном додаје прокламовање подизања нивоа материјалног благостања (основ легитимности је претпоставка државне ефикасности у управљању земљом); (4) држава-нација је повезана са Бечким конгресом из 1815. године и претходном додаје грађанска и политичка права народног суверенитета (основ легитимности је државно „имитирање“ идентитета нације); (5) нација-држава је по-

8) Ibidem, стр. 108-116.

9) Bobbitt, P. *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History*. Anchor Books, New York, стр. 215, 346-347.

везана са Версајским споразумом из 1919. године и претходном додаје обезбеђивање економске сигурности и јавних добара (основ легитимности је боље државно ангажовање по питању благостања нације).

Тржишна-држава, као нова државна форма (у варијантама трговачке тржишне државе, менаџерске тржишне државе и предузетничке модерне државе) усмерена је ка томе да појединцу учини свет доступним, да отвори простор за читаву палету нових избора и заштити аутономију појединца да бира властиту судбину. Она је, у односу на нацију-државу, упућена на неколико нових карактеристика:¹⁰⁾ (1) признавање људских права као норме које се придржавају све државе без обзира на њихово унутрашње законско устројство; (2) развој оружја за масовно уништење је учинио да се одбрана граница више или мање третира као неуспешан „подухват“; (3) постојање великог броја глобалних и транснационалних опасности које нација-држава не може да контролише или избегне; (4) раст глобалног капитализма је ограничио државне капацитете за управљање економијом; и (5) стварање глобалних комуникационих мрежа које директно утичу на националне језике, обичаје и културе.

У том смислу, битно је изнети и најважније одлике концепта државе благостања.¹¹⁾ Његово разматрање можемо започети са начелним ставом да уколико се омогући тржишном механизму да буде једини усмеривач судбине људи и његовог природног окружења, онда можемо очекивати уништење друштва, то јест да је функционалност тржишне привреде „условљена“ егзистенцијом тржишног друштва.¹²⁾ Имајући ово на уму, државу благостања можемо да посматрамо: (1) као сет уже постављених двадесетовековних политичко-административних аранжмана повезаних са владиним стратегијама за обезбеђивање, унапређење и сервисирање друштвеног благостања (пензије, здравствена заштита, социјална помоћ итд.), са бирократским управљањем таквим програмима и са политичко-идеолошким оправдањем таквих пракси; (2) као еквивалент целини државне структуре или конструкцији постојеће

10) Ibidem, стр. 214-228.

11) Види Pestoff, V. A. *A Democratic Architecture for the Welfare State*. Routledge, London, 2009.; Haggard, S. и Kaufman, R. *Development, Democracy and Welfare States: Latin America, East Asia and Eastern Europe*. Princeton University Press, Princeton, 2008.; Meadowcroft, J. „From Welfare State to Ecostate.“ у Barry, J. и Eckersley, R. (ур.) *The State and the Global Ecological Crisis*. The MIT Press, Cambridge, 2005, стр. 3-25.; Offe, C. *Contradictions of the Welfare State*. Hutchinson, London, 1984.; Gutmann, A. (ур.) *Democracy and the Welfare State*. Princeton University Press, Princeton, 1988.

12) Види Полањи, К. *Велика трансформација: полчка и економска исходшта нашег времена*. Филип Вишњић, Београд, 2003.

друштвено-економске формације (у овом случају њен појам је изједначен са капиталистичком државом или савременим капитализмом); (3) као скуп економских и социјалних јавних политика примењених у развијеним државама између педесетих и седамдесетих година прошлог века (понекад означених као кејнзијанска држава благостања); и (4) као свеобухватну системску варијанту карактеристичну за земље попут Шведске и Норвешке, варијанту која се узима као најпотпунији израз идеала државе благостања (познатију као социјал-демократска држава благостања).

Државу благостања карактерише то да је њена генеза непосредно упућена на реконфигурисање улоге радничке класе, синдиката и социјал-демократских партија, иако је та повезаност често проблематичнија него што изгледа- идеја благостања није ексклузивна норма ниједног идеолошког склопа („притисак одоздо“ може бити стављен под лупу сумње када је у питању настанак државе благостања, у неким специфичним поставкама синдикати су показали отпор увођењу од стране државе вођених стратегија благостања, а многе битне реформе у већем броју држава су реализоване од стране влада са десним идеолошким профилом). Поред свега, остаје чињеница да њихов активизам по питању реформи детерминише перманентно присуство питања благостања у јавној агенди. Надаље, концепт је увек третиран као комплементаран процесу економског развоја и као национални пројект, а његова носећа претпоставка је да се функционално језгро државе благостања може изразити преко опорезивања, прибављања прихода од појединаца и пословних организација, те њихово трошење у форми исплата или директног набављања одређених бенефита (социјална помоћ, здравствена заштита итд.). Томе треба додати и читав низ законодавних аранжмана и административних правила, те сложених механизма испоруке добара.

И поред тога што је трпела доста критика, концепција државе благостања је ипак успела да реализује завидан успех у заштити основних слобода и одвајању једнакости грађана од непредвидљивости тржишта рада. За унутрашњу системску интенцију егалитарног демократског концепта, који је формално дефинисан универзалним грађанским и политичким слободама, може се рећи да се изражава потпуном оријентисанишћу ка идеалу супстанцијалне политичке једнакости: (1) обезбеђивању стања у коме политички утицај није превасходно дефинисан преко економске позиције грађана; (2) захтевању стварне једнакости шанси и могућности; (3) одбацивању неједнакости утемељене на различитим социјалним датостима; и (4) давању приоритета мање имућним као основи за концептуализацију општег благостања. Данас је идеологија и

пракса социјал-демократије, укључујући и модел државе благостања као најекспонираније форме друштвене администрације и гаранта једнакости, у поприлично хаотичном стању. Актуелне потешкоће имају далеко мање везе са супстанцијалном метморфозом људске природе и тежњи, а више са организационим проблемима манифестованим како кроз дискрепанцију између квалитета организовања и управљачке праксе социјал-демократије, тако и кроз трансформацију општих материјалних услова. Потенцијални смер у амортизовању такве констелације никако не може бити, под изговором слободе избора, ангажовање приватних добављача у сфери услуга државе благостања. Избор између различитих добављача може бити нужан, али никако довољан квалитет за повећање нивоа „уплива“ обичних грађана у сферу благостања, јер само њихова директна партиципација у зони пружања услуга им може пружити прави утицај и разрешити их све већег осећаја искључености као гласача, радника, корисника услуга државе благостања и пореских обвезника.

По Цоелу Мигдалу, због своје супериорне способности да ефикасно наметне друштвену контролу, модерна држава је, још у средњовековној Европи, постала доминантна у односу на мноштво супарничких или конкурентских друштвених организација, мада је свака од њих тежила ка успостављању, прописивању и оснаживању правила друштвеног понашања.¹³⁾ Императив такве контроле над популацијом је био повезан са потребом опстанка у „предаторском“ међународном окружењу, где је степен „државног моралитета“, узрокованог ратовањем, био изузетно висок. Ерго, супрематија државе, по питањима мобилизације популације у војску, прикупљања пореза и спровођења закона, је морала да буде стално потврђивана у односу на ривалске друштвене организације. Друштвену контролу можемо да дефинишемо као успешну субординацију аутентичних склоности људи ка одређеном типу друштвеног понашања или понашању декларисаном од стране неке друге друштвене организације у корист понашања која су прописана као државна правила, то јест као државни закони.¹⁴⁾

Индикатори успешне друштвене контроле су: (1) потчињавање - усмеравање понашања људи на начин да се не поклапа са њиховим преференцијама; (2) партиципација - постојање волонтеристичког ангажмана унутар институција вођених или овлашћених од стране државе; и (3) легитимност - добровољно прихватање митова и симболичког имагинаријума путем којих држава оправ-

13) Migdal, J. *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*. Princeton University Press, Princeton, 1988, стр. 20-24.

14) Ibidem, стр. 22.

дава властито регулисање понашања. Правила понашања садрже позитивне санкције (награде), негативне санкције и симболе, који узети заједно формулишу стратегије опстанка за које се претпоставља да су важне за специфичне услове са којима се људи сусрећу у свакодневном животу. Интерна, домаћа хегемонија државе је, дакле, осигурана онда када је реализовано поковавање њеним стратегијама опстанка на уштрб оних које нуде супарничке организације.

Јаке државе су обележене високим капацитетима, то јест способностима, па је вероватније да ће остварити домаћу хегемонију: мера њиховог успеха је успостављање мреже друштвене контроле преко универзалног сета правила задужених за регулисање односа између појединаца и односа између појединаца и државе. Тиме се обезбеђује појединачни грађански статус свим онима који се квалификују за припадника или члана одређене државе, која добија прилику да наметне властите стратегије унутар њеног домена, то јест унутар одређених територијалних граница са јединственим судским системом.¹⁵⁾ Као последица чињенице да слабе државе имају ниске капацитете за регулацију, екстраховање, апропријацију и пенетрацију, друге друштвене организације са властитим стратегијама опстанка постају им конкурентне. И мада слаба држава може обзнанити да је званични носиоц суверенитета, стварно стање ствари може одударати од такве констатације: јурисдикација над становништвом и територијом може бити плурална, правила држава нису универзално примењива, а грађанство је само један од могућих политичких статуса, не нужно најлегитимнији и највреднији. Снага државе је, дакле, повезана са њеном способношћу за мобилизацију друштва, друштвену пенетрацију, регулисање друштвених односа, те за екстраховање и апропријацију ресурса. Јаке државе имају високе капацитете за комплетирање ове агенде, док слабе државе имају потешкоћа са испуњавањем тих задатака.¹⁶⁾ Рекапитулирајмо, јака држава је, тако, она држава која има висок степен друштвене контроле, један универзални сет стратегија опстанка, те висок ниво капацитета, поковавања, партиципације и легитимности, док је слаба држава она која има низак степен друштвене контроле, више партикуларних стратегија опстанка, те низак ниво капацитета, поковавања, партиципације и легитимности.

Додајмо овоме да Мигдал успешност неког државног пројекта, по горе изнетим карактеристикама, повезује и са структуром друштва које треба покорити. Он тако разликује јака друштва, она која испољавају висок ниво друштвене контроле, од слабих друштава, оних која испољавају низак ниво друштвене контроле, у

15) Ibidem, стр. 41.

16) Ibidem, стр. 22.

смислу различитих амбијенталних целина за деловање државних организација у смеру реализације домаће хегемоније. На тој линији, пирамидална структура друштвене контроле јаким друштвима се базира на организацијама које имају конгруентна правила и компатибилне структуре (јака држава која има хегемонистичку контролу над јаким друштвима заузима сам врх пирамиде). Насупрот овоме, можемо констатовати постојање мрежи сличних друштвима, где је друштвена контрола фрагментирана и хетерогена, алокација вредности није централизована, те су у оптицају различити системи правила (то, наравно, никако не значи потпуно одсуство било какве форме владања).¹⁷⁾ Оперативна поставка таквог друштва је конструисана око моћника: појединаца који преко свога статуса вође или лидера унутар друштвених организација успевају да пласирају одрживе стратегије опстанка својим следбеницима. Јаке државе такво устројство решавају деструкцијом мрежа и, следственим, наметањем својих правила, док слабе државе коегзистирају са јаким друштвеним организацијама преко процеса преговарања који обухвата узајамно зависне: (1) државне званичнике - задужене за формулисање политика на националном нивоу; (2) имплементаторе - овлашћене службенике којима је препуштено спровођење политика на локалном нивоу; и (3), споменуте, моћнике.

Роберт Ротберг (Robert Rotberg) држи да модерна национална држава (демократске провенијенције) постоји зарад обезбеђивања децентрализованог метода индивидуалне испоруке политичких, односно јавних, добара унутар датих параметара или означених граница: она је превасходно закупљена грађанским интересима и захтевима, које организује и каналише, често али не нужно, у смеру потпоре, то јест, унапређивања националних циљева и вредности.¹⁸⁾ Она ублажује или користи спољне снаге или утицаје, подржава локалне или партикуларне интересе својих држављана и посредује између ограничења и изазова међународног окружења или стварности, те динамике домаће економске, политичке и друштвене датости или стварности. Ово имплицира да државе делимично или у потпуности успевају или не успевају у остварењу тих димензија, то јест да можемо говорити о јаким, slabим и неуспешним државама у складу са њиховим перформативним квалитетима: достигнутим нивоом испоруке најважнијих политичких добара. У игри су, дакле, јавна добра схваћена као скуп захтева грађана

17) Ibidem, стр. 39.

18) Rotberg, R. I. „The Failure and Collapse of Nation-States: Breakdown, Prevention, and Repair.“ у Rotberg, R. I. (yp.) *When States Fail: Causes and Consequences*. Princeton University Press, Princeton, 2004, стр. 2. (види и Rotberg, R. I. „Failed States, Collapsed States, Weak States: Causes and Indicators.“ у Rotberg, R. I. (yp.) *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*. The World Peace Foundation, Cambridge, 2003, стр. 1-25.)

пасираних према држави, она обухватају аутохтона очекивања и свесне облигације, профилишу неку политичку културу, те, узета заједно, дају садржај друштвеном уговору између оних који владају и оних над којима се влада, што представља сам нуклеус интеракције између режима или владе и грађанства.¹⁹⁾

Јавна добра су, дакле, повезана са реализацијом оних политичких циљева који су усмерени на људске потребе чије задовољење оправдава одређену политичку заједницу и позиционира је вредном за човека, те их на најопштијем плану можемо разврстати као добра безбедности, благостања, правде и слободе.²⁰⁾ Када говоримо о јавним добрима подразумевамо и њихово рангирање. У том смислу, једна од носећих државних функција је јавно добро безбедности које обухвата: (1) спољну сигурност граница и заштити неповредивости целине територије; (2) елиминисање унутрашњих претњи или напада на национални поредак или друштвену структуру; (3) спречавање криминала и било које друге опасности која се тиче људске безбедности; (4) омогућавање грађанима да решавају и превазилазе своја размимоилажења са државом или другим грађанима без примене било какве форме физичке принуде.²¹⁾ Овоме треба придружити и: (1) *институције* за регулисање и решавање конфликта; (2) успостављање и одржавање система реда и закона (владавина права); (3) сигурност имовине (власничка права) и спровођење уговора; (4) ефикасан судски систем; и (5) сет норми које легитимишу и уважавају вредности садржане у некој локалној верзији владавине права.

Следеће битно јавно добро је оно које омогућава грађанима слободно, отворено и потпуно партиципирање у политици и политичким процесима:²²⁾ (1) право на учествовање у политици и надметање за јавне службе; (2) поштовање и подржавање националних и регионалних политичких институција (попут легислатуре и судова); (3) толерисање неслагања и разлика; и (4) основна грађанска и људска права. Остала релативно стандардизована јавна добра подразумевају: (1) систем здравствене заштите; (2) образовни систем; (3) физичку инфраструктуру (путеви, железница итд.); (3) комуникациону мрежу; (4) новац и банкарски систем на чијем се челу налази централна банка; (5) повољан фискални и ин-

19) Rotberg, R. I. „The Failure and Collapse of Nation-States: Breakdown, Prevention, and Repair.“ *op. cit.*, стр. 2-3.

20) Pennock, J. R. „Political Development, Political Systems, and Political Goods.“ *World Politics*, 18(3), 1966, стр. 420-426.

21) Rotberg, R. I. „The Failure and Collapse of Nation-States: Breakdown, Prevention, and Repair.“ *op. cit.*, стр. 3.

22) *Loc. cit.*

ституционални амбијент, који омогућава грађанима предузетничке активности и потенцијално напредовање; (6) могућност пуног развитка цивилног друштва; (7) методе регулисања дељења добара животне средине; и (8), када је у питању држава благостања, реди-стрибуцију ресурса.

Јаке државе треба да укључе: потпуну контролу над властитом територијом и испруку пуног обима и високог квалитета јавних добара властитим грађанима; заштиту од политичког насиља и криминала; гарантовање политичких и грађанских слобода; креирање општег амбијента погодног за економски просперитет; владавину права; независно судство; високо развијену комуникациону и физичку инфраструктуру; највише стандарде образовања и здравствене заштите; делотворно цивилно друштво; једном речи јаке државе су међусобно поприлично сличне ако их појмимо као простор егземпларног мира и поретка.²³⁾ Насупрот конзистентној „представи“ јаке државе фондираној на максимализованој грађанској апсорпцији јавних добара, и то на нивоу укупности и партикуларног квалитета испоруке истих (следећи Базанову дистинкцију државне моћи и снаге, овде се заправо не ради о „супер-државама“ већ о „суперлативним-државама“), слабим државама кореспондира читав низ „окрњених“ државних модалитета, у варијететима који индицирају недовољну испоруку појединачних јавних добара или сета јавних добара, са опцијом укупне недовољности која се означава као неуспешна држава. Наравно, овој квантитативној перспективи треба прикључити и квалитативну перспективу, то јест конзумирано јавно добро мора бити добро одређеног квалитета (скалираног од ниског до високог износа).

Идеја је да парцијалност која карактерише слабу државу није само констатовање присуства или одсуства неког добра, већ и констатовање одређеног степена квалитета у опсегу расположивих или доступних јавних добара (овакав увид свакако уважава и хијерархију јавних добара на начин да се износ квалитета фундаменталних јавних добара ставља испред квалитета осталих јавних добара). Слабе државе, дакле, могу бити инхерентно слабе због географских, физичких или економских ограничења или могу суштински бити јаке, али привремено или ситуационо слабе због унутрашњих антагонизама, управљачких недостатака, похлепе, деспотизма или спољног напада. Оне су обично оптерећене етничким, религиозним, језичким и другим напетостима унутар заједнице; стопа урбаног криминала је у сталном порасту. Њена физичка и комуникациона инфраструктура је на ниском или неадекватном

23) Rotberg, R. I. „The Failure and Collapse of Nation-States: Breakdown, Prevention, and Repair.“ *op. cit.*, стр. 4-5.

нивоу, образовни и здравствени системи су запуштени, посебно ван главног града, а економски параметри се налазе у сталном паду. Корупција у славим државама је изузетно висока, принцип владавине права је узурпиран од различитих актера, цивилно друштво је потиснуто или се потискује у други план- једном речи, оне су међусобно поприлично различите ако их појмимо као простор ендогеног кризног размештаја (ово имплицира да су слабе државе, државе у кризи).

Тренутно алтерирање државе се може схватити и преко комплекса добровољних и преко комплекса недобровољних процеса.²⁴⁾ У први комплекс тако можемо сврстати избегавање одговорности смањењем обима деловања на плану благостања, социјалне заштите и образовања, као и деловање усмерено на повећање економских могућности преко отварања граница, интегрисања инфраструктуре са суседним државама и прикључења разноврсним међународним организацијама. Други комплекс чине мноштво економских, технолошких и културних процеса, који на различите начине погађају различите регионе, али их не могу контролисати ни најмоћније државе, њихово активирање се често одвија аутоматски, па опирање истима може бити историјски узалудна државна стратегија. Било која друга организација која буде претендовала да заузме место државе свакако ће морати да се суочи са проблематичним зонама које манифестују „паракмастично“ стање њене друштвено-организационе важности (претпоставка је на нивоу преузимања, компензовања или кориговања). Поред тога, за разлику од садашњег начела суверености свих чланова међународне заједнице, многе од њих неће бити способне да реализују супериорну контролу над неком специфичном територијом, биће принуђене да је деле са неком другом организацијом. Позитивна, најчешће формална, једнакост међу државама ће бити замењена односом доминације и субординације, што ће условити хијерархијску структуралну поставку, те следствену ерозију достигнутог нивоа репрезентативности и демократичности. Сви они, појединци и организације, који у различитим аспектима свога постојања (економским, безбедносним, образовним итд.) буду зависили од појединачних држава ће се наћи у изузетно компликованој и немогућностима бременитој ситуацији.

Треба напоменути да постоји и посебна врста слабих држава, оних које су „камуфлирано“ јаке, ради се о аутократијама које ригидно контролишу сваку врсту противљења или отпора, а симултано обезбеђују јако мали број јавних добара. У том смислу, индикативно је разликовање јаких и чврстих држава.²⁵⁾ Док јаке др-

24) Creveld, M. van *The Rise and Decline of the State*. op. cit., стр. 417-421.

25) Zartman, I. W. „Introduction: Posing the Problem of State Collapse.“ op. cit., стр. 7.

жаве опредмећују позитивни ауторитет суштински заокупљен бенефицијама властитих грађана, дотле чврсте државе (обично неопатримонијалне провенијенције) тлаче или експлоатишу властите грађане зарад бенефиција уско постављених интереса (ово се може посматрати и као разлика између државног капацитета за намећање своје вољу друштву и њеног капацитета за имплементацију „адекватних“ јавних политика упркос друштвеном отпору). Кулминација неопатримонијалног режима се означава и као предаторска држава, у смислу да су они који контролишу државни апарат потпуно дистанцирани у односу на „колективно добро“, они пљачкају властите грађане, те су заинтересовани за њихово благостање онолико колико је грабљивац заинтересован за плен.²⁶⁾ Додајмо овоме и схватање меких држава шведског нобеловца Карла Гунара Мирдала (Karl Gunnar Myrdal), по коме оне представљају државе са ниским степеном друштвене дисциплине, обележене евидентном неспремношћу оних који су на власти да наметну облигације онима којима владају и њиховом кореспондирајућом неспремношћу да се покоре правилима утврђеним преко демократског процеса, четири „јахача апокалипсе“ меких држава су: ниска дисциплина, утаја пореза, „црно“ тржиште и корупција (овде се ради о очигледној сличности са одређењем слабих држава Џоела Мигдала).²⁷⁾

На овоме месту би било индикативно поменути размишљање Роберта Џексона (Robert Jackson),²⁸⁾ који прави разлику између „негативног суверенитета“, третираног попут формално правног услова под којим држава ужива право немешања и друге међународне заштите, и „позитивног суверенитета“, способности државе да обезбеди јавна или политичка добра за властите грађане, то јест средства које омогућава државама да искористе предности власти независности уобичајено манифестоване преко предузимљивих и одговорних владара и продуктивног и лојалног грађанства.²⁹⁾ По њему, многе од новоснованих држава у ери деколонизације нису досегле своју државност захваљујући капацитету да владају (ради се о емпиријској државности базираној на стабилној политичкој заједници и ефективној влади са централизованом администраци-

26) Evans, P. B. „Predatory, Developmental, and Other Apparatuses: A Comparative Political Economy Perspective on the Third World State.“ op. cit., стр. 562.

27) Myrdal, G. K. *Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations*. Penguin Books, London, 1968, стр. 277, 894.

28) Види Jackson, R. H. и Rosberg, C. G. „Why Africa’s Weak States Persist: The Empirical and the Juridical in Statehood.“ *World Politics*, 35(1), 1982, стр. 1–24. и Jackson, R. H. *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

29) Jackson, R. H. *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*. op. cit., стр. 29.

јом и легислативним органима), већ преко јуридичких квалификација. Ради се о јуридичкој или правној државности базираној на територији, међународно одређеним и признатим границама као основној институцији државног система и суштинском легалном обележју сваке државе, и на политичкој независности изједначеној са независношћу других држава, која не указује само на врховну правну власт на одређеној територији, већ и на чињеницу да нема ниједне друге власти над њом. У питању су квази-државе које су мањкаве и неадекватне као апарат принуде, те зависне од спољног признања од стране суверених држава. Последице таквог стања ствари су: (1) очување територијалних граница чак и онда када су политички и економски неодрживе; (2) поштовање влада чак и онда када експлоатишу своје грађане зарад своје властите користи; (3) обезбеђивање помоћи режимима који нису легитимни; и (4) промовисање неинтервенционизма, чак и онда када владари тероризишу властито становништво. Приметимо на овоме месту, да се ради о сету међународних стандарда који су супротни у односу на оно што се десило Србији.

Неуспешне државе, као својеврсни вид генералне кулминације неостварености листе јавних добара (нивоу слабих држава кореспондира парцијална реализованост), можемо да одредимо као оне државе које: немају контролу над својим границама и које су оптерећене грађанским ратом (или реалном претњом за његово избијање) узрокованим етничким, религијским или језичким хетерогеностима; не само да не могу да заштите своје грађане од организованог насиља већ их понекад и саме пљачкају; не могу да спрече раст организованог криминала; имају јако слабе или неуспешне институције (легислатива је, као и судство, у рукама егзекutive, бирократија притиска и уцењује грађане, а војска је високо политизована); не успевају да обезбеде адекватно функционисање здравственог и образовног система; располажу са демолираном или девастираном физичком и комуникационом инфраструктуром; не могу да зауставе перманентно привредно опадање, економску несигурност и корупцију (инфлација је изузетно висока, разлика између најбогатијих и најсиромашнијих је огромна); нису легитимизоване од стране властите популације.³⁰⁾ Индикатори државног неуспеха могу бити подељени у две квалитативно различите димензије државног стања: на монопол легитимне силе над државном територијом и на обезбеђивање јавних добара за своје грађане.

Сходно претходном, државе са стабилним институцијама које обезбеђују значајан износ друштвених услуга и политичких до-

30) Rotberg, R. I. „The Failure and Collapse of Nation-States: Breakdown, Prevention, and Repair.“ *op. cit.*, стр. 5-9.

бара, а немају контролу над неким делом државне територије могу да се означе као фрагментирани државе.³¹⁾ Због тога што такве државе имају одржив владавински (или управљачки) капацитет, оне могу да се „баце у коштац“ са територијалним проблемима. Међутим, уколико се тај проблем не апсолвира на прави начин, конфротација може да доведе до значајног смањивања квалитета регуларних функција, па се сама држава може „преселити“ у категорију неуспешних, чак и урушених, држава. Додајмо овоме и диференцијацију између фрагилних (или крхких) и неуспешних држава. Док код фрагилних држава затичемо стање обележено ниским капацитетом или недостатком политичке воље за обезбеђивањем јавних добара, код неуспешних држава функционисање централне државе се налази у терминалној фази неефикасности, па се политичка воља више и не третира као проблем. Ово повлачи за собом да превазилажење аномаличног државног стања код неуспешних држава не подразумева интервенисање преко утицаја на владе у смеру кориговања управљања, већ у смеру грађења капацитета.

Под урушеним („колабираним“) државама подразумевамо оне државе које више, нити збирно нити појединачно, не врше оне функције које би их квалификовале за тај статус: (1) као центар за доношење одлука владе оне су дефектне- легислатива је парализована, поредак нарушен, друштвена повезаност значајно ослабљена, суверенитет је изгубљен, а безбедност изједначена са владавином снажних; (2) као ауторитативне политичке институције оне су изгубиле легитимитет, па су, сходно томе, изгубиле и право како да руководе са јавним пословима тако и да их спроводе; (3) као симбол идентитета оне су изгубиле моћ да говоре у име свога народа, као и да дају смисао њиховом друштвеном делању. Једном речи, оне су престале да функционишу- без традиционалног, харизматског или институционалног извора легитимитета, оне су потпуно изгубиле своје право да владају.³²⁾ Урушене државе нису дисфункционалне, оне су заправо привремено афункционалне. Оно што карактерише модерни дисолуцију државе у односу на раније стање цивилизацијске пропасти јесте да савремено урушавање не подразумева друштвено цивилизацијско урушавање, друштва настаљају да функционишу и да нуде алтернативне изворе легитимне власти.

Мајкл Деш (Michael Desch) сматра да приликом разматрања државне снаге или слабости треба кренути од њиховог рашчлањи-

31) Jenne, E. K. „Sri Lanka: A Fragmented State.“ у Rotberg, R. I. (yp.) *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*. The World Peace Foundation, Cambridge, 2003, стр. 222.

32) Zartman, I. W. „Introduction: Posing the Problem of State Collapse.“ op. cit., стр. 5.

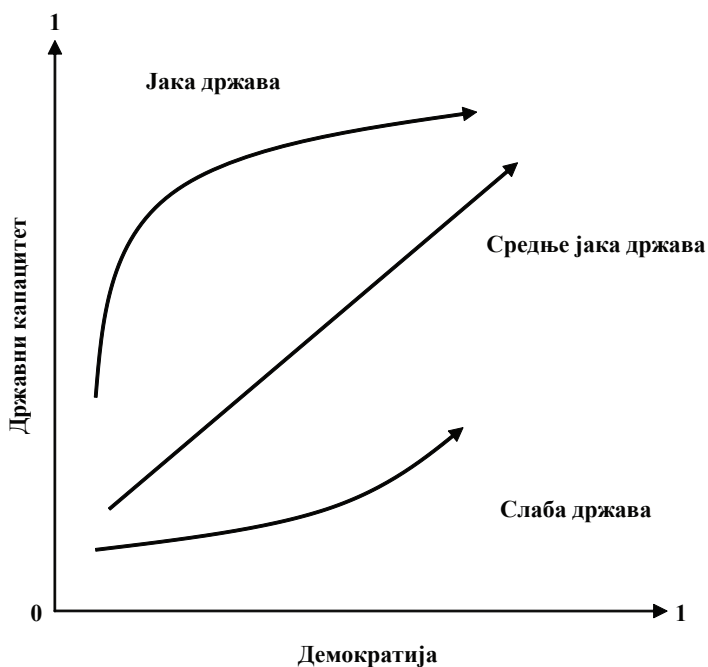
вања на обим и кохезију.³³⁾ Када се ради о обиму, он диференцира минималне и максималне државе: минималне државе се испољавају преко редукованог сета функција, обезбеђивања јавних добара попут унутрашњег реда, спољне одбране и основне јавне инфраструктуре (ово не значи да је минималној држави инхерентна слаба држава, јер се сужени скуп функција може поставити тако да захтева јаку државу у односним областима), док максималне државе карактерише обављање додатних функција, попут редистрибуције и екстензивног инфраструктуралног развоја. Када се у жижу постави кохезија државе, онда можемо говорити о бифуркацији на разједињене (или подељене) и уједињене (или целовите) државе. Начелно поматрано, јаке државе су високо кохерирајуће и тендирају ка томе да буду максималне државе, док су слабе државе разједињене (ниско кохерирајуће) и тендирају ка томе да буду минималне државе.

По Чарлсу Тилију, однос демократизације и државног капацитет се може представити преко идеализованих путања у односу на јаке, средње јаке и слабе државе (види графикон 8.).³⁴⁾ Непоменимо да се процес де-демократизације, схваћене као нарушавање носећих мрежа поверења из јавних политика, уношење нових неједнакости у јавне политике и формирање аутономних центара моћи које угрожавају како утицај јавне политике на државу тако и народну контролу над јавним политикама, може десити на било којој тачки тих идеализованих трајекторија. Идентификована су, дакле, три могућа „сценарија“: (1) код јаких држава, државни капацитет је увећан пре него што дође до демократизације, држава постаје демократска али већ располаже са средствима за оснаживање одлука, које су последица широке, једнаке, заштићене и узајамно ограничавајуће интеракције грађана, процес јачања државе иницира процес њеног подређивања јавним политикама и повећања народне или грађанске контроле јавних политика, што резултује са тим да се јавне политике одликују и смањењем неједнакости и интеграцијом мрежа поверења; (2) код средње јаких држава се може констатовати процес изградње државних институција, супримирање аутономних центара моћи и успостављање контроле државе преко јавних политика, док проширење народног утицаја над јавним политикама траје дуже него код јаких држава; и (3) код слабих држава процес демократизације је ометен немогућношћу да се анулира аутономија центара моћи и присуство неједнакости у јавним политикама, те да се поклопе мреже поверења и јавне

33) Desch, M. C. „War and Strong States, Peace and Weak States?“ *International Organization*, 50(2), 1996, стр. 240-241.

34) Tilly, C. *Democracy*. op. cit., стр. 162-163.

политике, што резултује периферном позицијом државе у честим и насилним конфликтима који је карактеришу (супротно него код јаких држава процес демократизације започиње пре значајнијег повећања износа државног капацитета).³⁵⁾ Наравно, све трајекторије су сведена манифестација изузетно комплексне стварности, где се могу срести разноразна одступања од идеализоване путање. Оно што је евидентно је да, у оквиру сваке етапе демократизације и де-демократизације, прошли и садшањи капацитет државе интензивно утичу на то како се ти процеси одвијају и одражавају на функционисање друштва у целини.

Графикон 2. Идеализоване путање ка демократији (извор: Tilly, C. *Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge, 2007. стр. 162.)

Шахар Хамеири (Shahar Nameiri) сматра да се проучавање неуспешних држава може разврстати у две шире постављене интерпретативне групе: са једне стране, ради се о нео-либералној институционалној концептуализацији, те, са друге стране, о нео-веберовској институционалној варијанти. Оба приступа су ограничена чињеницом да инклинирају ка томе да државни неуспех

35) Tilly, C. *Democracy*. op. cit., стр. 161-165.

објашњавају преко државног капацитета, који за различите приступе има и различито значење, али је уједначен у формулисању преко техничких и „објективних“ карактеристика, што резултује „маскирањем“ екстремно изражене политичке природе пројекта државне (ре)конструкције. Претходно сугерише три проблематичне и међусобно повезане импликације: (1) технократско поимање државе (фузионисање политике са управљањем), где су друштвени и политички конфликти регистровани, али су апстраховани из друштвених и политичких институција, те концептуално ситуирани као ограничење за капацитете тих институција у обезбеђивању јавних добара; (2) непризнавање да се држава и, како формалне тако и неформалне, институције развијају и мењају у зависности од контекста друштвених конфликта и структуралних расцепа (то јест подела), динамика друштвених конфликта није главни аналитички темат, па се, сходно томе, не објашњава зашто се неке институције појављују пре других и зашто функционишу тако како функционишу; и (3) повећање капацитета се позиционира као носећа материјална димензија у смислу да постаје начин мобилисања политичких пројеката изградње државе и управљања друштвеним и политичким конфликтима преко фаворизовања партикуларних интереса.³⁶⁾

Нео-либерални институционализам се, дакле, темељи на нормативним преференцијама усмереним ка „глорификовању“ тржишних односа како у економској тако и у политичкој или друштвеној сфери, са нагласком на дизајнирање и изградњу државних институција углавном због креирања амбијента за делотворно функционисање тржишта (овоме треба додати и промишљање социјалних институција, социјалног капитала и социјалне помоћи, али увек са фокусом на тржиште и тржишне односе).³⁷⁾ Због тога што се институције дефинишу преко њихових политичких капацитета, то јест функција, а не у односу на друштвене и политичке субјекте лоциране у истим, држава се, више или мање, не разматра као политички ентитет, већ као „празни оквир“ конципиран зарад обезбеђивања одређених функција, она је неутрални комплекс институција примарно усмерених ка пружању услуга приватном сектору, па је влада само имплементациони партнер и менаџер прописане институционалне матрице.

Да би се потпуно разумело нео-либерално виђење државе, напоменимо да је пре деведесетих године прошлог века држави у

36) Hameiri, S. „Failed states or a failed paradigm? State capacity and the limits of institutionalism.“ *Journal of International Relations and Development*, 10(2), 2007, стр. 125-126.

37) Ibidem, стр. 126 ff.

оквиру нео-либералног идеолошког корпуса додељен маригинални статус (понекад чак и статус главне баријере) по питању одрживог економског прогреса, а да је у каснијем периоду, заједно са креирањем институција и оснаживањем капацитета, постала један од централних темата нео-либералне агенде. Наравно, оваква поставка је заправо повезана са нео-либералним апострофирањем „минималне“ државе као покровитеља или протектора тржишта, које се само не може нити установити нити заштити, па тиме по себи није довољно за реализацију нео-либералних реформаторско-развојних интервенција и програма. Сагласно томе, добра политика је само она политика која штити логику и универзална правила једног аполитичког ентитета какво је тржиште. Како то примећује Хамеири, ово не значи игнорисање политике *in toto*, већ се може профилисати као деполитизација критеријума на основу којих се одређује добра јавна политика, те институција и њених капацитета задужених за питање јавних политика.

Интерпретирајући промишљање државе као потенцијално аутономне институције, Хамеири констатује две битне одлике такве аргументације: (1) третман државе као независне варијабле, што подразумева сепарацију државе и друштва, и (2) постојање две димензије државног капацитета- са једне стране, ради се о капацитету да се одупре утицају друштва и да се друштво обликује по властитом нахођењу (што је инкорпорирано и у приступ нео-либералних институционалиста), док је, са друге стране, у питању капацитет за интервенисање у економској сфери зарад обликовања економских резултата.³⁸⁾ Ова друга димензија је *differentia specifica* нео-веберовског приступа. Компатибилно са одликама Веберове концептуализације, за овај приступ је карактеристично да је концепт капацитета посматран из два угла: (1) он мери државну снагу у односу према друштву и тржишту (компаративни ракурс); и (2) мери државну снагу у односу према (недостижној) веберовској идеалтипској модерној држави (објективни ракурс).

За горње две димензије се може рећи да имају технократску природу. Таква констелација, стање деполитизације капацитета, није продукт неосвешћености политичке борбе унутар елита и борбе између државних елита и различитих друштвених снага, већ је, као и код нео-либералног институционализма, резултат пренебрегавања теоретског посматрања односа између капацитета, друштвених конфликта и капиталистичког развоја- капацитет се своди на техничку меру повезану са перформансама формалних институција. Нео-либерална и нео-веберовска варијанта институциона-

38) Ibidem, стр. 134.

лизма у анализи неуспешних држава потенцирају, дакле, атрибуте таквих држава, посебно капацитет државних институција да реализују одређене функције на задовољавајући начин, док пренебрегавају изузетну важност друштвених и политичких конфликта у развоју држава, посебно оних у којима је централна државна власт дезинтегрисана изнутра или оспоравана споља.³⁹⁾

Идеја је да се полази од државне моћи као комплекса сложених и динамичних друштвених односа који обликују употребу државног апарата, те да релевантност институција не почива у њиховом капацитету *per se*, већ у врсти интереса које привилегују или маргинализују и врсти конфликта које изражавају. Таква поставка омогућава истраживање односа између појаве арена политичке партиципације, попут настанка неформалне политике, и нових образаца конфликта и интереса. Ради се о пребацивању фокуса са одступања институционалних квалитета неке посебне државе у односу на идеалтипске претпоставке ка објашњењу државне моћи у контексту друштвених конфликта, о отклону према разумевању конфликта као производа ниских државних капацитета. Институционални капацитети се развијају у амбијенту друштвених конфликта и уместо да манифестују способност институција да обављају одређене априорне функције, оне указују на њихов капацитет да промовишу одређене интересе на уштрб неких других интереса (не ради се, дакле, о некој техничкој вештини, већ о заснованости на специфичном политичком и идеолошком окружењу формираном у оквиру засебног обрасца економског развоја).

Djordje Stojanovic, Zivojin Djuric

THEORETICAL POSITIONING OF CONTINUUM STRONG-WEAK STATES

Summary

This paper deals with the conceptual approaches to the understanding of the classification on strong and weak states. In this sense, the analysis begins with the identification of the two dimensions of state capacity: engaging resources for the achievement of various policy policies, and the legitimacy related to the realization of the public policies goals. Instrumental dimension of state is complemented by a dimension of provision and delivery of public goods. Previous implies separation of state and society, the autonomy of the state and, in general, the tre-

39) Ibidem, стр. 139-140.

atment of states from the technocratic perspective. The final part of the paper is a critique of state power measurements based on the performance of formal institutions by placing an emphasis on the idea of state power as a complex and dynamic field of social relations that influence the functioning of the state apparatus.

Key words: State, State Capacity, Strong States, Weak States, Collapsed States, Conflicts, Institutions, Democracy.

ЛИТЕРАТУРА

- Bobbitt, P. *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History*. Anchor Books, New York, 2003.
- Crevelde, M. van *The Rise and Decline of the State*. Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Desch, M. C. „War and Strong States, Peace and Weak States?“ *International Organization*, 50(2), 1996, стр. 237-268.
- Evans, P. B. „Predatory, Developmental, and Other Apparatuses: A Comparative Political Economy Perspective on the Third World State.“ *Sociological Forum*, 4(4), 1989, стр. 561-587.
- Фукујама, Ф. *Грађење државе: управљање и светски поредак у двадесет првом веку*. Филип Вишњић, Београд, 2007.
- Gutmann, A. (yp.) *Democracy and the Welfare State*. Princeton University Press, Princeton, 1988.
- Haggard, S. и Kaufman, R. *Development, Democracy and Welfare States: Latin America, East Asia and Eastern Europa*. Princeton University Press, Princeton, 2008.
- Hameiri, S. „Failed states or a failed paradigm? State capacity and the limits of institutionalism.“ *Journal of International Relations and Development*, 10(2), 2007, стр. 122–149.
- Holsti, K. J. *The state, war, and the state of war*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Jackson, R. H. и Rosberg, C. G. „Why Africa’s Weak States Persist: The Empirical and the Juridical in Statehood.“ *World Politics*, 35(1), 1982, стр. 1–24.
- Jackson, R. H. *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- Jenne, E. K. „Sri Lanka: A Fragmented State.“ у Rotberg, R. I. (yp.) *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*. The World Peace Foundation, Cambridge, 2003, стр. 219-245.
- Meadowcroft, J. „From Welfare State to Ecostate.“ у Barry, J. и Eckersley, R. (yp.) *The State and the Global Ecological Crisis*. The MIT Press, Cambridge, 2005, стр. 3-25.
- Migdal, J. *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*. Princeton University Press, Princeton, 1988.
- Myrdal, G. K. *Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations*. Penguin Books, London, 1968.

- Pennock, J. R. „Political Development, Political Systems, and Political Goods.“ *World Politics*, 18(3), 1966, стр. 415-434.
- Pestoff, V. A. *A Democratic Architecture for the Welfare State*. Routledge, London, 2009.
- Rotberg, R. I. „Failed States, Collapsed States, Weak States: Causes and Indicators.“ у Rotberg, R. I. (ур.) *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*. The World Peace Foundation, Cambridge, 2003, стр. 1-25.
- Rotberg, R. I. „The Failure and Collapse of Nation-States: Breakdown, Prevention, and Repair.“ у Rotberg, R. I. (ур.) *When States Fail: Causes and Consequences*. Princeton University Press, Princeton, 2004, стр. 1-45.
- Стојановић, Ђ. „Проблем државног, политичког и административног капацитета: анатомија Србије као слабе државе.“ *Српска политичка мисао*, 34(4), 2011, стр. 11-31.
- Стојановић, Ђ., Ђурић, Ж. и Деспотовић, Лј. „Концептуални оквир за анализу државног капацитета.“ *Српска политичка мисао*, 32(2), 2011, стр. 11-40.
- Стојановић, Ђ. „Савремено схватање јавне бирократије.“ *Политичка ревија*, 31(1), 2012, стр. 1-31.
- Tilly, C. *Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- World Bank *The State in a Changing World (World Development Report 1997)*. Oxford University Press, Oxford, 1997.
- Zartman, I. W. „Introduction: Posing the Problem of State Collapse.“ у Zartman, I. W. (ур.) *Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority*. Lynne Rienner, Boulder, 1995, стр. 1-14.

Resume

A question of a degree of a state power is intrinsic for each system of states and so accordingly it is also intrinsic for the system in which we live. It is necessary to underline that there are incorporated both a state's external and internal strength into the notion „power“ and also that the notion of the state is abstracted as being solely and exclusively cognizable under a category of strength and conditionality. Therefore we think that discussion regarding one state implies a certain way of democratization of the state. In accord with this, authors' starting standpoint is that a state which is traditionally strong is not necessarily a powerful state, although in the past one simply strong state used to be first form of establishment of the state as such. To this point it is certainly also necessary to add a non-standard technocratic approach to a modern state, so that the category of the state capacity has become relevant for gradation of the state as being a weak or strong one. Elaboration of the state capacity can be approached from two different standpoints: on one side there is a government's efficiency and capability to hire resources in order to achieve desired results that are reflected in a concrete specific public policy, while on the other side in the focus of this elaboration there is legitimacy or ascertainment of achievement of these results that are fairly and reasonably synchronized with some

locally (specifically) defined social standards. Critics of such approach use for their argument an idea that the state power is a complex of comprehensive and dynamic social relations which determine the use of the state apparatus and so that accordingly a relevance of the institutions does not derive from their capacity *per se*, but from a sort of interests which these institutions privilege or marginalize and also from a sort of conflicts that they express.

* Овај рад је примљен 07. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.

УДК 321.7+327::911.3(497.11)

Српска политичка мисао

Оригинални
научни рад

број 4/2012.
год. 19. vol. 38.
стр. 121-143.

Миша Стојадиновић

Институт за политичке студије, Београд

ДЕМОКРАТИЈА И „ВРЛИ НОВИ СВЕТ”*

Сажетак

Крај XX и почетак XXI века је обележен многобројним интервенцијама које су оправдаване на најразличитије могуће начине, а исти или слични догађаји се називају злочинима или праведном борбом у зависности од тога која страна их је починила. Овај рад је подељен на три дела. У првом делу аутор анализира проблем дво-струких стандарда приликом, хуманитарних интервенција, превентивног рата, борбе за демократију и људских права. У другом делу се анализирају геополитички изазови са којима се сусреће Србија, док је последњи део посвећен међународном праву, које као да је постало мртво слово на папиру и које се користи или занемарује, а све у зависности од тога на кога треба да се примени.

Кључне речи: демократија, геополитика, „нови светски поредак”, међународно право, Србија.

БОРБА ЗА ДЕМОКРАТИЈУ И/ИЛИ ОСТВАРИВАЊЕ „НОВОГ СВЕТСКОГ ПОРЕТКА”

„Хуманитарне интервенције”, „праведни рат”, „борба за демократију”, „превентивни рат”, „одговорност за заштиту”, „заштита људских права”, „борба против тероризма”, ови нови стандарди у међународним односима показују велику разлику између значења која се могу наћи у њиховим многобројним дефиницијама и њиховог практичног остваривања. Подсетимо се да данас Сједињене Америчке Државе према званично усвојеној реторици не

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ратују, већ да су оне само укључене у хуманитарне интервенције, борбу за демократију и залагање за остваривање људских права. Многобројни примери, међутим, развејавају племенитост „новог светског стандарда“.

Крај миленијума је обележило „разметљиво хвалисање“ Сједињених Америчких Држава које је надмашило своје претходнике у „задивљеним вођама идеалистичког новог света који су чврсто одлучили да окончају нехуманост и који су први пут у историји посвећени моралним начелима и вредностима”.¹⁾ Ово је „време нових просветитеља” у коме се „цивилизоване земље” под вођством САД руководе „алтруизмом и моралним вредностима”.²⁾ Оваква слика света звучи готово идеално и да бисмо је заиста прихватили морали би да занемаримо велики број „тврдоглавих чињеница”.

Дилему о томе да ли су многобројне интервенције које су обележиле нови светски поредак извршене у циљу борбе за демократију или остваривања хегемоније на глобалној светској сцени Ноам Чомски [Noam Chomsky] разрешава на један једноставан начин. Према њему, довољно је бити отвореног ума да би сами увидели да је данас на снази неоимперијални концепт глобализације где се „други” проглашавају непријатељима, а „наше” интервенције „праведним и демократским”. Погледајмо један упоредни приказ у његовом делу *Империјалне амбиције* на коме демонстрира како се за исти догађај, може тврдити да представља злочин, али истовремено, ако би се тај исти или слични догађај десио негде другде, онда би се за њега могло тврдити да представља борбу за ослобођење: „Сећамо ли се руских напада на Грозни у Чеченији 1999. године? Грозни је град приближно исте величине као Фалуца са око три до четири стотине хиљада људи. Толико је бомбардован да је претворен у прашину. Али, када ми то исто учинимо у Фалуци, то је ослобођење.”³⁾

Овде Чомски мисли на један од првих напада америчке војске усмерених на заузимање Фалуце, који је био усмерен на Општу болницу. Разлог који је том приликом наведен је да је та болница била „центар пропаганде против савезничких снага зато што је претеривала у изјавама о броју настрадалих цивила”.⁴⁾ Подсетимо се да *Женевска конвенција* јасно наводи да „медицинско и

1) Ноам Чомски, *Хегемонија или опстанак*, Рубикон, Нови Сад, 2008, стр. 65.

2) Исто, стр. 65.

3) Ноам Чомски, *Империјалне амбиције – разговори о свету после 9/11 – интервјуи са Дејвидом Барсаманом*, Рубикон, Нови Сад, Беокига, Београд, 2009, стр. 101.

4) Исто, стр. 100-101.

религиозно особље мора бити поштовано и заштићено и да му треба пружати сву расположиву помоћ”, као и да „лекарске екипе и медицински транспорт не смеју бити мета напада”.⁵⁾ Догађаји у Фалуци представљају велико кршење Женевске конвенције. „У нападу на Општу болницу у Фалуци, пацијенти су избачени из кревета и заједно са лекарима приморани да легну на под са лисицама на рукама.”⁶⁾ Овај догађај сведочи о томе да бити велики значи бити једнакији од других и да на глобалној светској сцени велики и моћни воде главну реч, док су мали и немоћни принуђени да се руководе старим стоичким начелом роба Епиктета *sustine et abstine*.

Самјуел Хантингтон [Samuel Huntington] је 1999. године у часопису *Форин аферс* написао да док САД редовно проглашавају неке земље *отпадничким државама*, у очима многих земаља управо су оне постале отпадничка суперсила и највећа појединачна спољна претња њиховим друштвима. Време униполарног света је, према Хантингтону, прошло и време је да Сједињене Америчке Државе то увиде.⁷⁾

Када се ради о оправдавању многобројних интервенција срећемо се са великом креативношћу која би требала да „обезбеди пристанак”. Узмимо пример Авганистана. Мајкл Волцер [Michael Walzer] је, описујући инвазију на Авганистан рекао да она представља тријумф теорије о праведном рату, који стоји раме уз раме са „Косовом”. Волцер, говорећи о пацифизму каже да он има доста слабости јер је употреба силе понекад легитимна. Према Чомском, аргументи који се користе да поткрепе ову теорију углавном се базирају на премисама „изгледа ми потпуно оправдано”, „ја верујем”, „ја сумњам”.⁸⁾ Такође, употреба рата иако можда и може бити оправдана у неким случајевима, то сигурно није случај када се ради о примерима које он наводи. Када је отпочело бомбардовање Авганистана октобра 2001. године председник Буш је упозоравао да ће се оно наставити све док Авганистан не преда људе које Сједињене Америчке Државе сумњиче за тероризам.⁹⁾ Кључна реч овде је „сумњиче”.

5) Исто, стр. 101.

6) Исто, стр. 101.

7) Samuel Phillips Huntington, „The Lonely Superpower”, *Foreign Affairs*, March/April 1999, доступно на: <http://www.foreignaffairs.com/articles/54797/samuel-p-huntington/the-lonely-superpower>

8) Noam Chomsky, “A Just War? Hardly”, *Khaleej Times*, May 9, 2006.

9) Исто.

Жан Беткен Елштајн [Jean Betke Elshtain], бавећи се питањем политичког морала, указује да се „готово сви слажу, али уз изузетак крајњих пацифиста, као и оних који сматрају да би требао допустити да нас некажњено убијају они који нас мрзе, да је бомбардовање Авганистана несумњиво праведан рат.”¹⁰⁾

Галуп је крајем септембра 2001. године спровео истраживање јавног мњења о томе како су се кретали ставови светског становништва у тренутку када је бомбардовање најављено. Главно питање на које су испитаници требали да дају одговор је било следеће: „Након што се сазна идентитет терориста, треба ли америчка влада војно да нападне земљу или земље у којима терористи имају своје базе, или би, пак, требало да тражи њихово изручење и доведе их пред суд?”¹¹⁾ На основу добијених резултата може се закључити да је светска јавност у том тренутку била у великој мери на страни дипломатског начина решавања проблема у односу на војну акцију. Што се тиче Европе, подршка војном деловању се кретала у распону од 8% у Грчкој, па до 29% у Француској. Латинска Америка је показала најмању подршку америчким војним интервенцијама. Распон на овим просторима се кретао од 2% у Мексику, до 11% у Колумбији и Венецуели. Може се рећи да је једини изузетак на овим просторима била Панама где је 80% становништва било склоно мирољубивим средствима, док је 16% било за војне интервенције.

Ноам Чомски истиче да се подршка војној интервенцији у великој мери заснивала на једној кључној претпоставци, а то је да је утврђен идентитет одговорних за напад 11. септембра. На основу сведочења Роберта Мулера, директора ФБИ, може се видети да се чак и осам месеци након наређења председника Буша по питању бомбардовања ове земље и даље само нагађа о посредној повезаности Авганистана.¹²⁾

Што се тиче ставова Авганистанаца по питању овога, подаци су оскудни али ипак постоје: „Крајем октобра 2001. године, након три недеља интензивног бомбардовања, 1.000 авганистанских вођа окупило се у Пешавару – неки су стигли из егзила, неки из самог Авганистана, но сви су били одлучни у томе да треба свргнути талибански режим. Био је то редак пример јединства међу племенским вођама, исламским ауторитетима, завађеним политичарима и некадашњим командантима герилских група, објавили су

10) Ноам Чомски, *Хегемонија или опстанак*, Рубикон, Нови Сад, 2008, стр. 246.

11) Исто, стр. 246-247.

12) Исто, стр. 248.

медији. Међу њима је било много неслагања али ипак су једногласно затражили од САД да прекину ваздушне нападе те се светским медијима обратили апелујући да се заустави бомбардовање недужног становништва. Затражили су примену другачијих средстава у свргавању омраженог талибанског режима, циља који се, сматрали су, може остварити без убијања и разарања.”¹³⁾

Најелементарније начело теорије праведног рата је свакако начело универзалности.¹⁴⁾ Наиме, уколико прихватимо идеју праведног рата онда би она требало да буде универзално применљива у свим деловима света. Али, тешко је замислити да би се иста начела могла примењивати на Авганистан, Египат, Либију, Велику Британију, Сједињене Америчке Државе, Француску, Немачку... Довољно је погледати овај аргуменат и увидети да је идеја о праведном рату више него бесмислена.

Жан Бетке Елштајн је, бавећи се Авганистаном, формулисала четири критеријума за праведни рат:¹⁵⁾ сила је оправдана ако недужне штити од одређене опасности; рат мора бити отворено објављен или га на други начин мора одобрити легитимно тело; мора бити покренут са праведним намерама; мора бити последња могућност, након што су исцрпљене све остале могућности за исправљање неправде или одбрану вредности о којима је реч. Према Чомском „први услов у Авганистану се не може применити; други и трећи сасвим су бесмислени: агресорова отворена објава рата нимало не подржава тврдње о праведном рату, и најгори криминалци тврде да су имали праведне намере, а увек има и оних који ће их у томе подржати; четврти услов очигледно се не може применити на Авганистан.”¹⁶⁾

Још један од многобројних примера који сасвим лепо илуструју илузорност „добрих намера” јесте свакако Ирак. Ако сами себи поставимо питање о томе због чега су Сједињене Америчке Државе и Велика Британија кренуле путем рата и санкција ка Ираку можемо на самом почетку наћи велики број оправдања која се могу свести на следеће: „Садам Хусеин је монструм. Починио је најстрашнији могући злочин, потровао је плином своје људе. Не смемо допустити да такво створење остане у животу.”¹⁷⁾

13) Исто, стр. 248-249.

14) Исто, стр. 249-250.

15) Исто, стр. 251.

16) Исто, стр. 251.

17) Дејвид Барсамиан, Ноам Чомски, *Пропаганда и јавно мњење – разговори с Ноамом Чомским*, Рубикон, Нови Сад, 2006, стр. 35.

Ова објашњења говоре истину у смислу да је Садам Хусеин [Saddam Hussein] заиста починио злочине о којима се говори. Али, оно што се нигде неће наћи јесте то да су 1988. године када су ти злочини почињени Сједињене Америчке Државе и Велика Британија давале пуну подршку Хусеину.¹⁸⁾ Савет безбедности Уједињених нација је брзо реаговао на окупацију Кувајта од стране Ирака августа 1990. године осудивши овај чин и наметнувши санкције. Чомски, питајући се зашто је реакција Савета безбедности била тако брза и неоубичајено одлучна, наводи оправдања која су понуђена од стране медија и власти: „Прво, је речено да је ирачка агресија била јединствен злочин, који је захтевао јединствен и одлучан одговор. Сетимо се чувене изјаве председника Буша: Америка је против онога против чега је увек била – против агресије, против оних који користе силу уместо слова закона. То су речи председника који је осуђен од стране Међународног суда правде због напада на Никарагву, чињеница коју не смемо заборавити. Друго, овај чин су поздравили као прекретницу која је означила да су Уједињене нације коначно почеле да раде ствари због којих су и биле формиране, посао који нису биле у могућности да обављају за време Хладног рата.”¹⁹⁾

Напад на Ирак је нешто што посебно привлачи пажњу и због тога јер је извршен у тренутку када је требало да започне хитно заседање Савета безбедности у вези с том кризом.²⁰⁾ Сједињене Америчке Државе су бомбардовале Ирак без икаквог обраћања Савету безбедности УН. Нафта је један од најважнијих разлога интересовања за ове просторе. Персијски залив представља велики извор енергије, а самим тим и моћи и материјалног богатства.

За рат у Ираку Ричард Фолк [Richard Falk] каже да он представља „злочин против мира упоредив са злочинима за које су оптужене, осуђене и кажњене нацистичке вође у Нирнбергу”.²¹⁾

Сједињене Америчке Државе и Велика Британија су кренуле у ратни поход против Ирака под изговором борбе против оружја за масовно уништење које се наводно производило на овим просторима. Тај изговор је касније замењен оправдањима зарад спровођења демократије на територији Блиског истока. Даглас Јел [Douglas Jehl] и Дејвид Сингер [David Singer] су септембра 2004. године у

18) Исто, стр. 35.

19) Ноам Чомски, *Шта то (у ствари) хоће Америка*, Чигоја, 1999, стр. 61.

20) Дејвид Барсаман, Ноам Чомски, *Пропаганда и јавно мњење – разговори с Ноамом Чомским*, Рубикон, Нови Сад, 2006, стр. 46.

21) Ноам Чомски, *Хегемонија или опстанак*, Рубикон, Нови Сад, 2008, стр. 19.

Њујорк тајмсу извештавали о једном предвиђању Националног савета за поверљиве информације које је говорило о томе да ће „инвазија на Ирак под руководством САД повећати подршку политизованом исламу и резултирати дубоком поделом ирачког друштва склоног жестокиим интерним сукобима.²²⁾

Како војне снаге у Ираку нису успеле да пронађу оружје за масовно уништење, које је иначе било оправдање за напад, влада САД морала је да промени стратегију. Она више није говорила како је „апсолутно уверена” у то да Ирак располаже оваквим оружјем, већ је почела тврдити да је америчке оптужбе „оправдало откривање опреме која би се могла користити за производњу таквог оружја”.²³⁾ Оваква промена у спољној политици забрињава јер довољно је да неко сугерише да нека држава има потенцијал и намеру за развој оружја да би се нашла на мети напада. Непоседовање таквог оружја није никакав гарант тога да нећете бити нападнути из тог истог разлога.

Нема свака држава могућност да наметне норму. „Ако Индија изврши инвазију на Пакистан да би зауставила стравичне злочине, то није норма. Али, ако Сједињене Америчке Државе бомбардују Србију са проблематичним оправдањем, то је норма. Ето, то значи поседовати моћ.”²⁴⁾

На основу анкете спроведене од стране тзв. мреже знања ПИ-ПЕ децембра 2003. године може се видети да становништво САД не пружа пуно подршке владиним напорима да задржи снажно и стално војно и дипломатско присуство у Ираку.²⁵⁾

Погледајмо како сами Ирачани виде инвазију Сједињених Америчких Држава на Ирак. Анкета коју је спровео Галуп октобра 2003. године је показала да само 1% анкетираних сматра да је главни циљ ове инвазије увођење демократије, 5% анкетираних сматра да ова инвазија има за циљ помоћ Ирачанима, а највећи део сматра да је она спроведена зарад задобијања контроле над ирачким ресурсима и преуређења Блиског истока по узору на америчке интересе.²⁶⁾

22) Ноам Чомски, *Интервенције*, Рубикон, Нови Сад, Беокиња, Београд, 2009, стр. 135.

23) Ноам Чомски, *Хегемонија или опстанак*, Рубикон, Нови Сад, 2008, стр. 20.

24) Ноам Чомски, *Имperiјалне амбиције – разговори о свету после 9/11 – интервјуи са Дејвидом Барсаманом*, Рубикон, Нови Сад, Беокиња, Београд, 2009, стр. 8.

25) Ноам Чомски, *Интервенције*, Рубикон, Нови Сад, Беокиња, Београд, 2009, стр. 77.

26) Исто, стр. 79-80.

Избори одржани 2005. године у Ираку представљају на неки начин победу ненасилног отпора коме су на крају морале да се повинују и Сједињене Америчке Државе и Велика Британија. Иако су оне инсистирале да се ова ствар што је могуће више одужи на крају су морале да попусте. „То је био прави тријумф, не оних који бацају бомбе, него тријумф народа који пружају отпор путем ненасилних средстава, заједнички успех нерелигиозних људи и исламиста.”²⁷⁾

О томе колико су поштована људска права говори и једна веома интересантна студија изашла у септембру 2012. године под називом „Metal Contamination and the Epidemic of Congenital Birth Defects in Iraqi Cities” (Метална контаминација и епидемија конгениталних аномалија рађања у ирачким градовима) од стране *Bulletin of Environmental Contamination and Toxicology*.²⁸⁾ Ова студија разматра везу између војних интервенција у Ираку и повећаног броја побачаја и рођених беба са неким озбиљнијим деформацијама закључујући на крају да је муниција која је коришћена том приликом одговорна за високу стопу побачаја, токсичног нивоа олова и живе, као и броја рођења деце са озбиљним деформацијама.

Ови и многи други примери доводе нас до потребе да је стварности потребно прићи отвореног ума уз доста критичности са сталним преиспитивањем ствари које нам се свакодневно „сервирају”. У овоме свакако кључну улогу има интелектуална елита. Ноам Чомски каже да синтагма „одговорност интелектуалца” крије једну кључну двојност: брише разлику између „требало би” и „јесте”.²⁹⁾ Што се тиче овог првог контекста њихова одговорност би требало да буде иста као и одговорност осталих људи, ако не и већа, јер привилегије доносе прилике, које пак са собом носе и моралну одговорност.

СРБИЈА У ВРТЛОГУ ГЕОПОЛИТИКЕ

НАТО снаге су 24. марта, на челу са Сједињеним Америчким Државама, отпочеле напад на Савезну Републику Југославију. Клинтон [William Jefferson Bill Clinton] је овај напад оправдавао потребом да се заустави етничко чишћење и донесе стабилност

27) Исто, стр. 118.

28) M. Al-Sabbak, S. Sadik Ali, O. Savabi G. Savabi • S. Dastgiri, M. Savabiasfahani, „Metal Contamination and the Epidemic of Congenital Birth Defects in Iraqi Cities”, *Bulletin of Environmental Contamination and Toxicology*, 89, 2012.

29) Ноам Чомски, *Интервенције*, Рубикон, Нови Сад, Беокиња, Београд, 2009, стр. 213.

Источној Европи: „Не можемо да одговоримо на такве трагедије свуда, али када етнички конфликт прерасте у етничко чишћење, што можемо да разликујемо, онда морамо да покушамо, што и јесте јасан случај са Косовом. Да смо се колебали у ономе што је (у свом говору назвао) праведан и ружан рат резултат би био морална и стратегијска пропаст.”³⁰⁾

Ово тумачење су оберучке прихватили и европски савезници, при чему је нови интервенционизам означио почетак нове ере у којој ће просвећене државе доносити правду тамо где је то потребно – наравно увек је потребно поставити питање: За кога? Мајкл Гленон [Michael Glennon], професор права на Универзитету у Калифорнији наглашава да „Криза на Косову показује нову америчку спремност да учини оно што она сматра праведним – упркос међународном законодавству”.³¹⁾

Тог истог 24. марта када је НАТО започео акцију, британски министар одбране Џорџ Робертсон [George Robertson] (касније главни секретар Северноатлантског савеза) изјавио је у Доњем дому британског парламента да је „до средине маја 1999. *Ослободилачка војска Косова* одговорна за више жртава на Косову него српске власти. При том је мислио на албанске герилце, које је до тада подржавала ЦИА, а који су изјављивали да убиства Срба имају за циљ изазивање одмазде која ће подстаћи Запад на јавну подршку НАТО.”³²⁾

Ноам Чомски указује да је криза на Косову и Метохији узбудила страсти и духове на начин који је ретко виђен до сада при чему су догађаји приказани као „међаши у међународним односима који отварају врата за дотад невиђену сцену светске историје и нову епоху моралне честитости под вођством идеалистичког Новог света решеног да оконча нехуманост”.³³⁾ Оваква схватања новог интервенционизма се могу прихватити једино са становишта „намерног непознавања чињеница”. Миломир Степић наглашава да Косово и Метохија представља једно од места „где се као у некој великој арени, традиционално сучељавају интереси великих светских сила, доказују размере достигнуте моћи, тестирају глобалне стратегијске концепције, примењују измењени принципи међународних односа, проверавају војне могућности за наметање нових

30) Ноам Чомски, *Нови милитаристички хуманизам – лекције Косова*, Филип Вишњић, Београд, 2000, стр. 9.

31) Исто, стр. 10.

32) Исто, стр. 71.

33) Исто, стр. 7.

реалности и експериментише са судбинама појединаца, породица, друштвених група, народа и држава”.³⁴⁾

Ове интервенције су окончане након 78 дана 10. јуна склапањем војно-техничког споразума и повлачењем југословенске војно-безбедносне снаге са простора Косова и Метохије. Уколико мало боље погледамо оно што се дешавало можемо видети да су се ствари одвијале мало другачијим током од званично усвојене доктрине. Овај „Милосрдни анђео” је иза себе оставио велики број мртвих, рањених и избеглих, уништену инфраструктуру, школе, цркве, медијске куће, при чему су употребљавана недозвољена средства.

Александра Солжењцин [Александр Исаевич Солженицын] справом указује да су „агресори шутнули у страну Уједињене нације отварајући нову еру где је моћ оно што има право.”³⁵⁾ Према њему не сме бити никаквог повлађивања што се тиче илузије у циљу одбране Косова, јер уколико је заштита људских права била њихова стварна брига онда би „могли да бране, рецимо, јадне Курде, који су расути по различитим земљама већ скоро 40-50 година и изложени истребљивању”³⁶⁾. На тужбу коју је поднела Југославија против НАТО међународни суд се огласио ненадлежним, али је истакао и да сматра да „све стране морају деловати у складу са својим обавезама према Повељи Уједињених нација”³⁷⁾, у којој ове интервенције свакако не могу наћи своје утемељење.

Ернест Хас [Ernest Haas] је током 1993. године на Конференцији америчке Академије поставио једно на први поглед једноставно али веома значајно питање: „Хоће ли НАТО имати исто интервенционистичко становиште када и уколико Турска почне да још више врши притисак на своје курдске побуњенике?”³⁸⁾ Ово питање је значајно пре свега због тога што од одговора у великој мери зависи дали су интервенције ових „великих просветитеља” покретане снагом интереса или хуманитарном бригом. Случајеви Турске и Србије се разликују према једној битној ствари: „Србија је једна од оних противзаконитих безбожника који спречавају институције Сједињених Држава да доминирају светским системом, док је Тур-

34) Миломир Степић, *Косово и Метохија – постмодерни геополитички експеримент*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 7.

35) Ноам Чомски, *Нови милитаристички хуманизам – лекције Косова*, Филип Вишњић, Београд, 2000, стр. 16.

36) Исто, стр. 16-17.

37) Исто, стр. 178.

38) Исто, стр. 19.

ска лојална клијент-држава која суштински доприноси овом пројекту.”³⁹⁾

Уколико погледамо 1997. годину можемо видети да је она рекордна по допремању америчког оружја у Турску.⁴⁰⁾ Те године је Турска примила више оружја него за време трајања целокупног хладног рата, које је коришћено у борбама против Курда. Турска је тада, ако се изузму Египат и Израел постала водећи прималац наоружања, при чему је 80% укупне опреме стизало из Вашингтона.⁴¹⁾ Колумбија је те исте године, такође, имала рекордни пораст пријема наоружања које је за две године са 50 милиона скочило на 290 милиона, да би се на даље само наставио тренд овог раста, да би 1999. године прстигла и Турску.⁴²⁾ У Турској је до 1997. године протерано на милионе људи из опустошених курдских крајева, десетине хиљада је побијено, док организације за људска права у Колумбији процењују да је до 1999. године протерано 2,7 милиона људи, при чему овај тренд бележи само раст тако да је само у првих девет месеци 2002. године протерано преко 350.000 људи.⁴³⁾

Погледајмо шта се дешава са неким од кључних актера који су били у врху приликом бомбардовања СРЈ данас. Велики број оних који су подржавали „косовску независност” итекако имају одређених користи од тога. Весли Кларк [Wesley Clark], командант снага НАТО за време бомбардовања СРЈ, је средином 2012. године затражио лиценцу за истраживање резерви угља од приштинских власти. Угаљ би се користио у производњи синтетичке нафте. Овај пензионисани амерички генерал преко фирме „Енвидити” намерава да инвестира 5,6 милијарди долара у наредних шест година, уколико дође до реализације, а како би остварили производњу од 16 милиона литара или 100.000 барела нафте горива, при чему се резерве угља на читавој територији Косова и Метохије процењују на око 14 милиона тона.⁴⁴⁾ Подсетимо се да се овакав начин производње користи још од Другог светског рата и оно што овде треба посебно напоменути је да он доводи до стварања огромне количине штетних гасова.

39) Исто, стр. 20.

40) Ноам Чомски, *Хегемонија или опстанак*, Рубикон, Нови Сад, 2008, стр. 66.

41) Исто, стр. 66.

42) Исто, стр. 66.

43) Исто, стр. 67.

44) Саша Францети, „26. јун – Весли Кларк инвестира 5,6 милијарди долара на КиМ”, *Печат*, 26. јун 2012, доступно на: <http://www.pecat.co.rs/2012/06/26-jun-vesli-klark-investira-56-milijardi-dolara-na-kim/>

Такође и први командант Кфора британски генерал Мајкл Џексон [Michael Jackson] се поново вратио на Косово и Метохију али овога пута као представник “Кор менаџмент групе” и то после пуних 12 година. Међутим ово нису усамљени примери. Ивана Мاستиловић Јаснић бавећи се овим проблемом лепо пише: „Сваке године у посету („Косову”) долази бивши шеф верификационе мисије ОЕБС-а и албански лобиста Вилијам Вокер [William Walker], као пријатељ такође (...) Бивши заменик шефа Унмика Стивен Шук [Steven Schook] био је саветник Хашима Тачија, а затим је почео да даје савете и партији Рамуша Харадинаја. За то прима огромну накнаду. И његов колега Џек Кови [Jack Kovi] високо је позициониран у компанији “Бехтел” која на Косову и у Албанији гради ауто-путеве (...) Онај који је почео да убира плодове још у току мандата јесте амерички амбасадор у Приштини Кристофер Дел [Christopher Dell]. Како је писао „Блиц“, Дел је био умешан у извоз шљаке из Трепче. Овим послом, али и омогућавањем појединим људима Хашима Тачија да узму део колача, заправо је обезбеђивао уносан бизнис за ћерку-фирму компаније коју поседује Медлин Олбрајт [Madeleine Korbel Albright]. Везан је и са америчком корпорацијом која учествује у градњи пута од Тиране до Мердара, од чега добија проценат. Аутопут граде америчка фирма „Бехтел“ и турски партнер „Енка“.⁴⁵⁾

Мадлен Олбрајт, бивши државни секретара САД и уједно један од најзначајнијих сарадника у администрацији председника Била Клинтона у међународној дипломатији за признавање „Косова”, намерава да купи косовску Пошту и косовске телекомуникације преко своје компаније „Олбрајт капитал менаџмент”.⁴⁶⁾ Њен захтев се налази међу још осам заинтересованих предузећа за приватизацију ПТК. Међутим то није њен први пословни подухват на овим просторима. Она је још од „2004. године била специјални саветник председника Управног одбора „Ипко нета“, телекомуникационе групације која је основана усред бомбардовања бивше Југославије од стране Међународног комитета за помоћ угроженима. Заједно са „Ипком“, најзначајнијим провајдером локалног интернета, „Олбрајт група“ је учествовала пре више година у куповини лиценце за мобилну телефонију.”⁴⁷⁾ А да не говоримо о најновијем

45) Ивана Мастиловић Јаснић, „Помогли Тачију, па развили свој бизнис на Косову”, Блиц, 21. 08. 2012, доступно на: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/338780/Pomogli-Taciju-pa-razvili-svoj-biznis-na-Kosovu>

46) „Олбрајтова купује косовски Телеком”, РТС, 19 август, 2012, доступно на: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/1159254/Olbrajtova+kupuje+kosovski+Telekom.html>

47) „Олбрајт и Кларк у освајању Косова”, Печат, 6. септембар 2012, доступно на: <http://www.pecat.co.rs/2012/09/olbrait-i-klark-u-osvajanju-kosova/>

инциденту када је приликом потписивања своје књиге у Прагу, а пошто је овај догађај прекинуо протест удружења *Пријатељи Срба са Косова*, Мадлен Олбрајт викала: „Одвратни Срби! Напоље!”⁴⁸⁾

Притисци на Србију када се ради о статусу Косова и Метохије су и даље присутни. Иако се свуда може чути да се интеграција Србије у ЕУ неће условити признавањем независности „Косова”, и то од истих оних држава које су учествовале у интервенцијама и међу првима признале независност, у пракси ствари стоје мало другачије. Погледамо најпре услове које је Берлин поставио Србији да би отпочела преговоре о приступу: „Србија мора испунити Акциони план који је склопила са Европском комисијом почетком 2011. године који обухвата 96 тачака, тј. закона и задатака који су њиме утврђени; да пронађе кривце за напад на немачку амбасаду фебруара 2008. године, пошто је Берлин признао независност Косова; да настави са помирењем у региону; да се реализују досадашњи резултати преговора дијалога између Приштине и Београда; да се укину паралелне институције на северу Косова; да Београд активно утиче на Србе са севера да сарађују са Еулексом и Кфором; и на крају онај који је и уједно за Србију и најважнији је да приступањем чланице не смеју уносити спорне сукобе у ЕУ при чему Србија пре преговора мора да покаже видљиву вољу да је спремна да постигне правно обавезујућу нормализацију односа са Косовом с перспективом да обе пуноправне чланице у смислу ЕУ уговора могу реализовати своја права и обавезе независно једна од друге и заједно.”⁴⁹⁾ Андреас Шокенхоф [Andreas Schockenhoff], шеф посланичке групе ЦДУ у Немачком Бундестагу, сматра да ових седам тачака Србија мора да реши на свом путу ка европским интеграцијама. Он је услов о томе да Србија мора да потпише споразум о добросусудским односима пре почетка преговора са ЕУ по први пут обелоданио 13. септембра 2012.⁵⁰⁾ А да не говоримо о осам принципа које је Питер Фејт [Pieter Cornelis Feith], бивши међународни цивилни представник на Косову и Метохији, саставио уочи самог проглашења „косовске независности” о којима ће се тек „ломити копча”.

48) „Одвратно понашање Мадлен Олбрајт”, *ПТС*, 01. новембар 2012, доступно на: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/Svet/1203464/Odvratno+pona%C5%A1anje+Medlin+Olbrajt+.html>

49) Жељка Јевтић, „Седам услова Немачке за почетак преговора Србије са ЕУ”, *Блиц*, 13. 09. 2012, доступно на: <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/342590/Sedam-uslova-Nemacke-za-pocetak-pregovora-Srbije-sa-EU>

50) П. Васиљевић, „Берлин: Србија да потпише споразум са Косовом”, *Новости*, 13. септембар 2012, доступно на: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.289.html:396859-Berlin-Srbija-da-potpise-sporazum-sa-Kosovom>

Ово су услови преко којих не треба прећи олако, иако неке изјаве, као што су на пример изјаве Венсана Дежера [Vincent Deger], покушавају да умање њихов значај говорећи да је то само једно мишљење и да то није званичан став немачке владе. Уосталом о овоме говори и сам Шокенхоф: „Оно што је битно и што мора да буде јасно, јесте да одлуку о отпочињању преговора о уласку у ЕУ доноси Европски савет и то једногласно, а Немачка је везана за одлуку Бундестага. Зато није одлучујуће шта предлаже ЕУ, већ да и Бундестаг да своју сагласност.“⁵¹⁾ Уосталом о овоме говори и Мартин Шулиц, председник Европског парламента, према коме се „разговори са Косовом морају завршити међусобним признањем“.⁵²⁾

У том смислу, треба обратити пажњу и на годишњи извештај о напретку земаља ка чланству у ЕУ Европске комисије где се по први пут помиње територијални интегритет Косова у делу посвећеном Стратегији проширења и главним изазовима (*Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013*). Штефан Филе је касније приликом посете Србији изјавио да је она погрешно протумачена. Он је у свом интервјуу за *PTC* истакао да помињање територијалног интегритета не би требало да буде изненађење и да нема везе са статусом.⁵³⁾ Да не би било забуне навешћемо у потпуности део у коме се ова формулација помиње: „У складу са закључцима Савета 5. децембра 2011. које је одобрио Европски савет 9. децембра 2011. о условима за почетак преговора са Србијом о приступању, Комисија ће представити извештај чим буде донела оцену да је Србија постигла неопходан степен напретка у складу са критеријумима за чланство, посебно кључног приоритета предузимања корака ка видљивом и одрживом побољшању односа са Косовом (...) Видљиво и одрживо побољшање односа Србије и Косова је неопходно да би могле да наставе на свом путу ка ЕУ, избегавајући при том да се блокирају међусобно. Овај процес би требало да доведе до нормализације односа између Србије и Косова са добрим изгледима да могу да у потпуности остваре своја права и испуне своје обавезе у оквиру ЕУ. Решавање проблема на северу Косова, уз поштовање територијалног интегритета Косова и нарочито потреба локалног

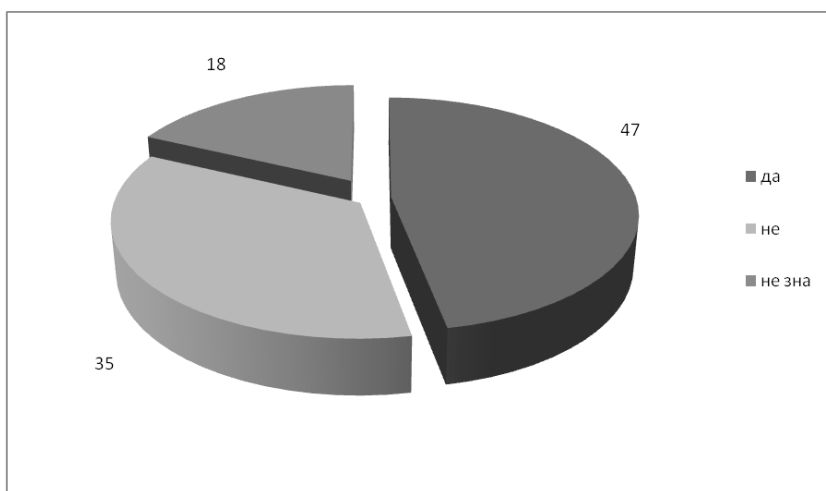
51) Никола Верзић, „Седам тачака немачког ултиматума: време је за не!“, *Печат*, 20. септембар 2012, доступно на: <http://www.pecat.co.rs/2012/09/sedam-tacaka-nemackog-ultimatuma-vreme-je-za-ne/>

52) Ратко Марковић, „Косово и Метохија: Нормализовање ненормалног“ *Печат*, 20. септембар 2012, доступно на: <http://www.pecat.co.rs/2012/09/kosovo-i-metohija-normalizovanje-nenormalnog/>

53) „Дијалог, али без признања Косова“, *PTC*, 11. октобар 2012, доступно на: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/118928/Dijalog,+ali+bez+priznanja+Kosova.html>

становништва, биће кључни елеменат тог процеса.”⁵⁴⁾ Уколико је тачно то што Филе тврди онда би било потребно да се у извештају ова формулација промени и појасни, јер она не би смела садржати елементе подложне различитим тумачењима. Све ово доводи до тога да је број грађана који су скептични када се ради о чланству у ЕУ све већи.

Графикон: Да ли Србија треба да постане чланица ЕУ? (подаци су у %)

Извор: Ивана Мاستиловић Јаснић, „Београђани и млади највише против ЕУ”, *Блиц*, 17. октобар 2012.

МЕЂУНАРОДНО ПРАВО И/ИЛИ ДЕМОНСТРАЦИЈА МОЋИ

Када се ради о међународном праву оно за моћне државе постаје „демонстрација моћи”. Став САД према међународном праву и институцијама се најбоље може видети у њиховом односу према Уједињеним нацијама. Кондолиза Рајс [Condoleezza Rice], државни секретар у Бушовој [George H. W. Bush] влади, је у издању *Форин аферс* јануара 2000. године осудила „рефлексно уважавање (...) појмова међународног закона, норми и веровања да је подршка

54) *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council – Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013*, European Commission, 10.10.2012, доступно на: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/strategy_paper_2012_en.pdf

многих држава или, још боље, институција као што су Уједињене нације, од пресудног значаја за законитост вршења власти.”⁵⁵⁾

Френсис Фукујама [Francis Fukuyama] је 1992. године бавећи се овим проблемом објаснио однос између Уједињених нација и Сједињених Држава на један веома интересантан начин: „Уједињене нације крајње су корисне као инструменат америчког унилатерализма, те су можда чак и главни механизам преко којег ће се тај унилатерализам спроводити”.⁵⁶⁾ Овај закључак се у великој мери показао тачним, што се може видети и према томе да када год УН не пристану да се повинују жељама САД оне бивају или заобиђене или се на њихове одлуке стављао вето.

Садам Хусеин [Saddam Hussein] није поштовао одлуке Уједињених нација те се за њега може рећи да је с правом осуђиван. Међутим, Ноам Чомски указује да би овакав принцип онда требало применити и на остале, тј. на све оне који те исте резолуције не поштују. Једна од најважнијих резолуција које Сједињене Државе нису поштовале јесте свакако Резолуција 687 која је „тражила укидање санкција у тренутку када Савет безбедности утврди да се Ирак придржава ранијих резолуција и да је почео уништавање оружја за масовно уништење и обуставио допремање оружја с Блиског истока”.⁵⁷⁾ Сједињене Државе не само да нису имале намеру да укину санкције, него су биле и против било каквог ублажавања истих. Чомски такође истиче да су Турска и Мароко прекршили више резолуција Савета безбедности него Ирак.⁵⁸⁾ То би онда значило да би и према поменутиим државама које су кршиле резолуције Савета безбедности требало, такође, покренути казнене мере.

Дин Ачесон [Dean Acheson], виши саветник у Кенедијевој [John F. Kennedy] администрацији, је приликом предавања у *Америчком удружењу за међународно право* изнео доктрину према којој, „не постоји никакав легални проблем уколико Сједињене Америчке Државе одговоре на неки изазов њиховој *моћи, позицији и престижу*.”⁵⁹⁾ Ова доктрина се појавила непосредно после кубанске ракетне кризе која је свет умало довела на ивици нуклеарног рата, а која је била резултат широке међународне кампање у циљу свргавања Фидела Кастра [Fidel Castro].

55) Condoleezza Rice, „Campaign 2000: Promoting the National Interest”, Foreign Affairs, January/February 2000, доступно на: <http://www.foreignaffairs.com/articles/55630/condoleezza-rice/campaign-2000-promoting-the-national-interest>

56) Ноам Чомски, *Хегемонија или опстанак*, Рубикон, Нови Сад, 2008. стр. 39.

57) Исто, стр. 40.

58) Исто, стр. 41.

59) Dean Acheson, *Proceedings of the American Society of International Law*, бр. 13 и 14. 1963.

Питање вета, такође, представља интересантан показатељ односа моћи на светској сцени. Када нека друга држава сем Сједињених Држава запрети вето то се одмах представља слабшћу и дипломатским неуспехом Уједињених нација. Један од примера је свакако Француска која је претила да ће уложити вето. Овакав чин је изавао многобројне осуде од којих су најгласније биле осуде Сједињених Држава. С друге стране, када то исто учине Сједињене Државе на то се гледа као на неважну ствар, „а повремено чак и поздрављају као симбол принципијелности непопустљивог Вашингтона”.⁶⁰⁾ Едвард Лак [Edward Luck], директор Центра за међународне организације на Универзитету Колумбија, указује да „ако мање силе намеравају да од Савета безбедности створе форум на којем ће се гласовима, речима и јавним апелима супротстављати америчкој моћи, то ће само допринети даљем слабљењу његовог легитимитета и веродостојности”.⁶¹⁾

Абрахам Софаер [Abraham Sofaer], Саветник за правна питања Стејт Департамента, је, када се ради о УН, указивао да су Сједињене Америчке Државе на самом почетку од оснивања УН могле да рачунају да ће им већина чланица пружати снажну подршку. Међутим, стање се током времена изменило. УН су се прошириле и Сједињене Америчке Државе нису могле више да рачунају на апсолутну послушност. То је захтевало да САД промене политику што се тиче УН, а какав ће она курс заузети види се из следеће Софаерове изјаве: „Имали смо сву моћ и богатство, а други су морали радити оно што смо им рекли. Међутим, када је дошло до деколонизације и када је УН приступио велики број земаља, више нисмо могли рачунати на подршку већине. Више нисмо могли допустити Светском суду нити УН да суде о било чему што радимо, јер је постојала могућност да се неће сложити с нама. Заправо, било је много вероватније да се неће сложити. Али, то не значи да ми нисмо у праву. То значи да они нису у праву.”⁶²⁾

Буш и Блер [Tony Blair] су показали велико непоштовање према међународном праву и институцијама и тиме што су на самиту одржаном на Азорским острвима поставили ултиматум Савету безбедности: „Потчините се нашим захтевима у следећа двадесет четири часа, или ћемо напасти Ирак и тамо успоставити режим по својој вољи, без ваше непотребне дозволе. А то ћемо учинити

60) Ноам Чомски, *Имperiјалне амбиције – разговори о свету после 9/11 – интервју са Дејвидом Барсамианом*, Рубикон, Нови Сад, Беокиња, Београд, 2009, стр. 42.

61) Edward C. Luck, “Making the World Safe for Hypocrisy,” *New York Times*, 22 March 2003, доступно на <http://www.nytimes.com/2003/03/22/opinion/making-the-world-safe-for-hypocrisy.html>

62) Дејвид Барсамиан, Ноам Чомски, *Пропаганда и јавно мњење – разговори с Ноамом Чомским*, Рубикон, Нови Сад, 2006, стр. 45.

без обзира на то хоће ли Садам Хусеин и његова породица напусти земљу. Наш напад је легитиман, објавио је Буш, јер Сједињене Америчке Државе имају суверено право да користе силу када треба да гарантују властиту сигурност, којој Ирак прети са Садамом или без њега. Уједињене нације су ирелевантне јер нису испуниле своје дужности – нису слушале налоге из Вашингтона. Сједињене Државе спровешће праведне захтеве света, чак иако се већина томе противи.”⁶³⁾

Дакле, или ће државе сустићи Сједињене Америчке Државе на путу коришћења силе и придружити им се, или ће све оне које им се нађу на путу снаћи страшне последице. Ноам Чомски каже да САД „јесу поднеле Резолуцију 1441, али су при том јасно ставиле до знања да им уопште није стало до тога да ли ће она бити прихваћена и да ли ће она бити испоштована од стране Ирака. Буш је питање резолуције прогласио беспредметним: САД ће поставити свој режим чак иако се Садам потпуно разоружа, иако се макну он и његове присталице, што је јасно наглашено на Азорским острвима.”⁶⁴⁾

Сједињене Државе су због великих неуспеха после војне окупације Ирака затражиле помоћ од Уједињених нација да преузму део трошкова. Чомски указује на то да је Савет безбедности Уједињених нација једногласно усвојио америчко-британску резолуцију (Резолуција бр. 1511), али и да то није прошло тако глатко.⁶⁵⁾ Кина, Француска и Русија су се као стални чланови Савета безбедности успротивиле овој резолуцији не желећи да понуде своју помоћ у војсци и новцу. Међутим, касније су ипак, заједно са Немачком, Пакистаном и осталима, подлегле америчком притиску. „Мешовити одговор на резолуцију представља реакцију на читав низ примера себичне надмености коју је Вашингтон годинама испољавао у односу на међународну заједницу и на саме Уједињене нације.”⁶⁶⁾

Сједињене Државе су следећи Стратегију националне безбедности која им је давала право да употреби силу, „ако је потребно и једнострано против свакога кога прогласи непријатељем”⁶⁷⁾, објавиле рат Ираку без сагласности Уједињених нација. Буш је на конференцији за штампу 6. марта поставивши питање о томе да ли је ирачки режим разоружан као што то захтева резолуција Уједињених нација бр. 1441 одмах разјаснио да „одговор на ово питање

63) Ноам Чомски, *Хегемонија или опстанак*, Рубикон, Нови Сад, 2008, стр. 38., стр. 44.

64) Исто, стр. 44-45.

65) Ноам Чомски, *Интервенције*, Рубикон, Нови Сад, Беокиња, Београд, 2009, стр. 45.

66) Исто, стр. 45.

67) Исто, стр. 45.

уопште није битан, јер када је реч о нашој безбедности, не треба нам ничија дозвола”.⁶⁸⁾ На основу овога се може видети да када су интереси Сједињених Држава у питању међународне институције нису много битне. САД је рекордер од шездесетих година по питању вета на резолуције Савета безбедности, Велика Британија је друга, док су Француска и Русија далеко иза њих.⁶⁹⁾ Председник Буш јесте покушао да расподели трошкове рата у Ираку са Уједињеним нацијама, али при том је Вашингтон тај који мора да управља Ираком. „Мало је оних који верују да Сједињене Америчке Државе тамо покушавају да уведу такву власт којој ће бити дозвољено да влада независно.”⁷⁰⁾

Када је Међународни суд осудио напад на Никарагву као „незакониту употребу силе” Абрахам Софаер [Abraham Sofaer], правни саветник Стејт департмента, је изјавио да се не може више рачунати да чланице Уједињених нација деле мишљење Сједињених Држава, којима се већина често супротставља у расправама о важним међународним питањима и да зато „морамо да резервишемо за себе моћ да одлучимо како ћемо деловати и која питања улазе у суштинску јурисдикцију интерних питања Сједињених Држава”.⁷¹⁾

Што се тиче проблема рата повеља УН је веома јасна. Она забрањује сваку претњу и употребу силе, осим у случају самоодбране и једино да нека земља буде нападнута она има право да се брани, док је у свим осталим случајевима сила забрањена, осим уколико то Савет безбедности изричито не одобри. Погледајмо пример напада Сједињених Америчких Држава на Либију, који наводи Чомски, а за који каже да представља „директан шамар УН и целом свету, којем је дата порука да ће САД радити оно што им је воља”.⁷²⁾ Када су Сједињене Америчке Државе бомбардовале Либију 1986. године, службено оправдање Регана и Стејт департмента је било да се ради о тзв. одбрани од будућег напада.⁷³⁾ Одбрана од нечега што се још није десило не може и не сме да постоји. Јер у том случају свака земља би се нашла лако на мети напада. Довољно је да неко „посумња” па да „ратни бубњеви започну своју музику”, без обзира на то да ли је то заиста тако.

68) Исто, стр. 46.

69) Исто, стр. 46.

70) Исто, стр. 47.

71) Ноам Чомски, *Нови милитаристички хуманизам – лекције Косова*, Филип Вишњић, Београд, 2000, стр. 179.

72) Дејвид Барсаман, Ноам Чомски, *Пропаганда и јавно мњење – разговори с Ноамом Чомским*, Рубикон, Нови Сад, 2006, стр. 44.

73) Исто, стр. 44.

Међутим, Бан Ки Мун, генерални секретар УН, је један од великих заговорника доктрине „одговорност за заштиту”, која дозвољава интервенционизам у циљу заштите народа целог света од недела својих власти. Потребно је само да „међународна заједница» процени да власт неке земље угрожава своје грађане и одмах се „пали зелено светло” за почетак интервенције. Подсетимо се да је Бан Ки Мун још на конференцији која је одржана у Берлину 2008. године изјавио да је у деловању на основу Одговорности за заштиту „неопходно преузети ране превентивне кораке – који не би требало да захтевају ни једногласност у Савету безбедности, ни слике настајућих злочина који шокирају савест света”.⁷⁴⁾

Ноам Чомски наглашава да ће Сједињене Америчке Државе своју политику наставити да спроводе пре свега кроз НАТО и Светску трговинску организацију, за које сматрају да их могу држати под надзором, док ће се и даље служити Уједињеним нацијама, нарочито у случајевима када на њих буду могле да пребаце одговорност за неке проблеме.⁷⁵⁾ Ово се може видети и на основу покушаја Европске заједнице да се побуне против наметања ембарга на Куби. Клинтонова влада је реаговала на овај покушај тако што је једноставно одузела надлежност Светској трговинској организацији. Овакав чин је оправдаван као „изузетак у случају државне безбедности”.⁷⁶⁾ Дакле, ако се неки чин не свиди великим силама, без обзира да ли је или није у складу са међународним правом, онда се то проглашава проблемом државне безбедности након чега правила игре престају да важе. Формирање НАТО није било спроведено због неких идеала. Ноам Чомски у овоме види начин на који Сједињене Државе желе да обезбеде доминацију над европским земљама. Како то Лефлер [Melvyn Leffler] лепо каже „ни интегрисана Европа, ни уједињена Немачка, ни независни Јапан не смеју се претворити у трећу силу или некакав неутрални блок”.⁷⁷⁾ Уједињене нације би можда и могле одиграти позитивну улогу али само ако им то дозволе велике силе.⁷⁸⁾

74) Александар Павић, „Бан Ки Мун: Како је Нови светски поредак бануо на Балкан”, Печат, 2. август 2012, доступно на: <http://www.pecat.co.rs/2012/08/ban-ki-mun-kako-je-novi-svetski-poredak-banuo-na-balkan/>

75) Дејвид Барсамиан, Ноам Чомски, *Пропаганда и јавно мњење – разговори с Ноамом Чомским*, Рубикон, Нови Сад, 2006, стр. 48.

76) Исто, стр. 49.

77) Melvyn Leffler, *A Preponderance of Power: National Security, The Truman Administration, and the Cold War*, Stanford University Press. 1992; Ноам Чомски, *Година 501 – конквиста се наставља*, Светови, Нови Сад, 1998, стр. 59.

78) Noam Chomsky, *Understanding Power – the Indispensable Chomsky*, Edited by Peter R. Mitchell and John Schoeffel, The New Press, New York, 2002, стр. 84.

Misa Stojadinovic

DEMOCRACY AND “THE BRAVE NEW WORLD”

Summary

The end of the 20th and the beginning of the 21st century is characterized by numerous interventions that are justified in various ways, and at the same time the same of similar events are clarified as crimes or righteous war, depending on which side committed them. This paper is divided in three parts. In the first part the author analyzes the problem of double standards during humanitarian interventions, preventive wars, and the fight for democracy and the human rights. The second part deals with the Serbian geopolitical challenges, and the last part analyzes international law, which has become only formality, and which is used or ignored depending on the actors which are involved.

Key words: democracy, geopolitics, “new world order”, international law, Serbia.

ЛИТЕРАТУРА

- Acheson Dean, *Proceedings of the American Society of International Law*, бр. 13 и 14. 1963.
- Барсамјан Дејвид, Чомски Ноам, *Пропаганда и јавно мњење – разговори с Ноамом Чомским*, Рубикон, Нови Сад, 2006.
- Васиљевић П., „Берлин: Србија да потпише споразум са Косовом”, *Новости*, 13. септембар 2012, доступно на: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.289.html:396859-Berlin-Srbija-da-potpise-sporazum-sa-Kosovom>
- Верзић Никола, „Седам тачака немачког ултиматума: време је за не!”, *Печат*, 20. септембар 2012, доступно на: <http://www.pecat.co.rs/2012/09/sedam-tacka-nemackog-ultimatuma-vreme-je-za-ne/>
- Гађиновић Радослав, *Отимање Косова и Метохије*, Новинско-издавачки центар „Војска”, Београд, 2004.
- Достанић, Душан, „Хердерово схватање нације“ Српска политичка мисао, бр. 3, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- „Дијалог, али без признања Косова”, *РТС*, 11. октобар 2012, доступно на: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/1189928/Dijalog,+ali+bez+priznanja+Kosova.html>
- Јевтић Жељка, „Седам услова Немачке за почетак преговора Србије са ЕУ”, *Блиц*, 13. 09. 2012, доступно на: <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/342590/Sedam-uslova-Nemacke-za-pocetak-pregovora-Srbije-sa-EU>
- Luck C. Edward, “Making the World Safe for Hypocrisy,” *New York Times*, 22 March 2003, доступно на <http://www.nytimes.com/2003/03/22/opinion/making-the-world-safe-for-hypocrisy.html>

- Марковић Ратко, „Косово и Метохија: Нормализовање ненормалног” *Печат*, 20. септембар 2012, доступно на: <http://www.pecat.co.rs/2012/09/kosovo-i-metohija-normalizovanje-nenormalnog/>
- Масиловић Јаснић Ивана, „Помогли Тачију, па развили свој бизнис на Косову”, *Блиц*, 21. 08. 2012, доступно на: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/338780/Pomogli-Taciju-pa-razvili-svoji-biznis-na-Kosovu>
- Масиловић Јаснић Ивана, „Београђани и млади највише против ЕУ”, *Блиц*, 17. октобар 2012.
- М. Al-Sabbak, S. Sadik Ali , O. Savabi G. Savabi, S. Dastgiri , M. Savabieasfahani, „Metal Contamination and the Epidemic of Congenital Birth Defects in Iraqi Cities”, *Bulletin of Environmental Contamination and Toxicology*, 89, 2012.
- „Олбрајтова купује косовски Телеком”, *РТС*, 19 август, 2012, доступно на: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/1159254/Olbrajtova+kupuje+kosovski+Telekom.html>
- „Олбрајт и Кларк у освајању Косова”, *Печат*, 6. септембар 2012, доступно на: <http://www.pecat.co.rs/2012/09/olbrajt-i-klark-u-osvajanju-kosova/>
- „Одвратно понашање Мадлен Олбрајт”, *РТС*, 01. новембар 2012, доступно на: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/Svet/1203464/Odvratno+pona%C5%A1anje+Medlin+Olbrajt+.html>
- Павић Александар, „Бан Ки Мун: Како је Нови светски поредак бануо на Балкан”, *Печат*, 2. август 2012, доступно на: <http://www.pecat.co.rs/2012/08/ban-ki-mun-kako-je-novi-svetski-poredak-banu-na-balkan/>
- Пешић Милена, „Концептуалне основе истраживања релација дискурса, моћи, политике и демократија”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2011.
- Rice Condoleezza, „Campaign 2000: Promoting the National Interest”, *Foreign Affairs*, January/February 2000, доступно на: <http://www.foreignaffairs.com/articles/55630/condoleezza-rice/campaign-2000-promoting-the-national-interest>
- Станчић Вишња, „Либерална демократија као остваривање слободе”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2010.
- Степић Миломир, *Косово и Метохија – постмодерни геополитички експеримент*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Стојадиновић Миша, „Демократија у XXI веку”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, бр. 1/2010.
- Стојадиновић Миша, „Изазови политичких система на Балкану”, *Српска политичка мисао*, бр. 2/2010.
- Францисти Саша, „26. јун – Весли Кларк инвестира 5,6 милијарди долара на КиМ”, *Печат*, 26. јун 2012, доступно на: <http://www.pecat.co.rs/2012/06/26-jun-vesli-klark-investira-56-milijardi-dolara-na-kim/>
- Huntington Phillips Samuel, „The Lonely Superpower”, *Foreign Affairs*, March/April 1999, доступно на: <http://www.foreignaffairs.com/articles/54797/samuel-p-huntington/the-lonely-superpower>
- Communication from the Commission to the European Parliament and the Council – Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013*, European Commission, 10.10.2012, доступно на: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/strategy_paper_2012_en.pdf
- Chomsky Noam, “A Just War? Hardly”, *Khaleej Times*, May 9, 2006.

- Chomsky Noam, *Understanding Power – the Indispensable Chomsky*, Edited by Peter R. Mitchell and John Schoeffel, The New Press, New York, 2002
- Чомски Ноам, *Година 501 – конквиста се наставља*, Светови, Нови Сад, 1998.
- Чомски Ноам, *Интервенције*, Рубикон, Нови Сад, Беокиња, Београд, 2009.
- Чомски Ноам, *Имперујалне амбиције – разговори о свету после 9/11 – интервјуи са Дејвидом Барсамианом*, Рубикон, Нови Сад, Беокиња, Београд, 2009.
- Чомски Ноам, *Нови милитаристички хуманизам – лекције Косова*, Филип Вишњић, Београд, 2000.
- Чомски Ноам, *Хегемонија или опстанак*, Рубикон, Нови Сад, 2008.
- Чомски Ноам, *Шта то (у ствари) хоће Америка*, Чигоја, 1999.

Resume

Globalization represents a complex process filled with contradictions that changes its structure and the dynamics of contemporary society on day to day basis. This process shows its Janus face daily by which it influences the fate of contemporary societies of the world. The neoliberal concept of globalization and its asymmetric showing in modernity unfortunately completely pushed back its emancipating role. One of the most important intellectuals who deal with this issue is by all means Noam Chomsky whose life and work marked the larger part of the 20th century as well as the beginning of the 21st century. This magnificent fighter for the peace cause and the democracy is a good example that the pen the most powerful weapon of all. Noam Chomsky in his works deals with the following topics that are important for sociology: connection between modern capitalism and neo-imperialism or the concept and the strategy of the internal and global development (where the profit is over people) and the aggressive foreign policy; he points to the connection between neo-liberalism and globalism as the new world order; he deals with the problem of asymmetric globalization, the production of poverty and societies social inequalities; he deliberates on the media and the democracy in the divisions of symbolic powers in the era of globalization; he points out the importance of anti-globalist and alter-globalist movements in the struggle for a more just society, humane and free world; he points to the consequences of asymmetric globalization and its influence to promotion of war as the means for achieving world hegemony; he points out the importance of creating responsible intellectuals and their role who are according to him the conscience and consciousness of the nation.

* Овај рад је примљен 02. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.

Александар Новаковић

Институт за политичке студије, Београд

ТЕОРИЈА НЕОЛИБЕРАЛИЗМА – КВАЗИНАУКА ИЛИ УСПЕШАН ХЕУРИСТИЧКИ МОДЕЛ?*

Сажетак

Термин „неолиберализам“ не може се разумети без одређене „теорије неолиберализма“ која му стоји у основи. Под тиме се не мисли на теорије оних аутора који заступају идеје слободног тржишта, минималне државе и владавине права, већ на теорије аутора који користе реч „неолиберализам“ у сврху описивања политичке и економске стварности данашњег света. У овом раду се научни статус овако интерпретиране теорије неолиберализма преиспитује на два начина: демонстрирањем њеног противречног карактера (неусаглашеност теорије неолиберализма са емпиријском евиденцијом) и расветљавањем њеног основног мотива (извантеоријска – идеолошка мотивације теорије неолиберализма). У том смислу се разматрају различите врсте теорија неолиберализма, објашњава њихова генеза и међусобне разлике. Коначно, на примеру неколико кључних детерминанти политичког и економског устројства савремене државе (величина модерне државе, опсег њених социјалних припадности, степен мешања државе у економију, улога међународних организација, као и карактер трансформација земаља некадашњег источног блока), показује се зашто теорији неолиберализма треба одрећи статус једне научне теорије.

Кључне речи: неолиберализам, теорија неолиберализма, међународне организације, демократски капацитети, политичке институције.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Једно од основних захтева научног истраживања представља коришћење јасне и прецизно формулисане терминологије у функцији што приближнијег описа феномена који се истражује. У извесном смислу може се чак рећи да је управо однос према терминологији нека врста теста за оцену квалитета научног рада. У једном од класика социолошке есејистике Роберт Нозик је интелектуалце назвао „ковачима речи“¹⁾ желећи да укаже на широке могућности (зло)употребе језика које им стоје на располагању. То се посебно односило на друштвене научнике који се због природе свог позива осећају позваним не само да тумаче друштвене прилике, већ и да утичу на њих. Уколико је њихово тумачење теоријски засновано и емпиријски поткрепљено утолико и проистичећа теорија може бити друштвено корисна. Уколико то није случај, већ је реч о интерпретацији која нема теоријску и емпиријску заснованост, онда је реч о „лажној науци“. Циљ овог рада јесте да се покаже да је у случају теорије неолиберализма реч управо о овом другом.

За велики број научних радова, студија и пројеката термин „неолиберализам“ представља средишњи појам анализе, основно методолошко полазиште, неупитну истину, „темељни“ опис стварности, историјски факат, итд. Обиље литературе у којој се овај термин користи наводи на закључак да је реч о појму без кога се не може разумети не само један краћи историјски период већ цела једна епоха. Дискурс неолиберализма – употреба овог појма у научне сврхе – представља велики наратив савремене друштвене теорије који обухвата многе друге, мање наративе. Разнолики појмови и институције попут глобализације, антиамериканизма, међународних организација (попут СТО, ММФ, СБ и сл.) и мултинационалних компанија – све то се данас најчешће разуме у светлу термина „неолиберално“ или „неолиберализам“. Свеprisитност овог појма толика је да често истраживачи попуштају пред искушењем да крупније догађаје и дешавања на међународној сцени, светске и регионалне кризе, као и потресе у појединим земљама објасне управо прибегавањем аналитичком вокабулару савремене теорије неолиберализма. У том смислу се може рећи да је термин „неолиберализам“, и њему пратећа теорија или дискурс, постао zgodно интелектуално средство описа света у коме живимо. Но, шта заправо научна литература подразумева под овим појмом?

Свако настојање да се садржина овог појма недвосмислено утврди неминовно наилази на готово непремостиве препреке. С једне стране имамо чињеницу да се термин „неолиберализам“

1) Роберт Нозик, „Зашто су интелектуалци против капитализма?“, *Нова српска политичка мисао*, Vol. 10, бр. 1-4/2005, стр. 195-203.

користи у обиљу стручне литературе што би само по себи требало да говори о његовој релевантности, а са друге то да се његово значење не може јасно артикулисати. Другим речима, то је појам који се *подразумева* а да се истовремено не може недвосмислено и дефинитивно утврдити *садржина* подразумеваног. Је ли неолиберализам само економска концепција „реакционарних“ економиста или је по среди заокружена идеологија са разрађеном тактиком примене? Ако је ово прво случај по чему се онда таква концепција разликује од неких старијих, либералних концепција? Ако нема суштинских разлика чиме се оправдава употреба новог термина за стару и познату ствар? Или је у питању „превратна“ стратегија повратка на класични либерализам али „само на идеолошком плану“ док се у пракси жели постићи нешто сасвим другачије?²⁾ Ако је пак у питању разрађена идеологија са стратегијом примене где је она формулисана и зашто је њена примена у тако великој мери супростављена духу и слову неолиберализма и самој тактици примене?³⁾ И шта је заправо неолиберализам, је ли у питању покрет, идеја, поглед на свет, политички став, специфична економска доктрина или све то заједно или ништа од свега тога?

Постоје два основна експланаторна нивоа артикулације теоријског дискурса о неолиберализму и та два нива су у међусобном конфликту. То је узрок свих недоумица и нејасноћа изражених у сету горенаведених питања. Основни проблем сваке теорије неолиберализма представља неусаглашеност *теорије* неолиберализма са *праксом* неолиберализма. То само по себи не би представљало значајну тешкоћу (ретко која идејна концепција бива остварена у целини) да се под појмом неолиберализма најчешће не подразумева нека врста пажљиво конципираног и веома амбициозног *политичког пројекта* заснованог на јасној економској доктрини који циља ка, у крајњој линији, радикалној промени друштвених и економских односа у свету. Али, ако је тако, како онда објаснити чињеницу – на коју упућују и неки од заговорника употребе овог појма – да по правилу „неолиберална политика“ коју воде „неолиберални актери“ не производи „неолибералне резултате“ већ, супротно очекивању, остварује резултате који су у супротности са прокламованом доктрином?

Логичан исход ове појмовне конфузије било би *или* да се радикално редефинише појам у складу са налазима емпиријске анализе засноване на компаративном истраживању, *или* да се одбаци.

2) Martijn Konings, „Neoliberalism and the American State“, *Critical Sociology* 36 (5) 2010, p. 741.

3) *Ibid.* p. 761.

До новог, *реформисаног* појма „неолиберализма“ дошло би се помоћу емпиријске екстракције на основу компаративне анализе реформских захвата и текућих политика савремених демократских држава. У том случају *идеологија* реформисаног појма своју артикулацију задобила би *накнадно*, што је обратни процес имајући у виду историјску генезу теорије неолиберализма. Тиме би се нужно поставило и питање терминологије, али је то, у сваком случају, од мање важности у односу на то што би проблематични садржај био, заправо, одбачен.

Термин „неолиберализам“ подразумева одређену теорију која му даје смисао и значење. У овом раду се израз „теорија неолиберализма“ (ређе „идеологија неолибарализма“) користити за описивање теза, ставова и интерперетација *теоретичара* теорије неолиберализма а не за упућивање на интелектуалне промотере слободног тржишта (Аустријске, Чикашке, Вирџинијске, и др. школа) и *free market* одређене реформаторе. Дакле, ова синтагма се не користи за ауторе које сама теорија неолибаризма сврстава у „неолибарале“, већ за оне ауторе који за опис трендова у светској политици и одређене школе економског мишљења *употребљавају* термин „неолиберализам“. Ова инверзија намеће се сама од себе управо због чињенице да по правилу *сами* „неолиберали“ не држе до своје „неолибералне“ самоидентификације. И то је још једна особеност неолибералне теорије што се ни један значајни поборник идеја које се разумеју као „неолибералне“ *није* изјашњавао као „неолиберал“, нити је користио ту терминологију. То није чинио ни Фридрих фон Хајек, ни Џејмс Бујукен али ни један од најеминентнијих економиста „неолибералне“ оријентације, Милтон Фридман. Ствар се додатно усложњава када се има у виду и то да су економске филозофије и школе мишљења ових аутора у тој мери различите, да су по питању неких кључних тачака економске теорије (схватање новца и важности макроекономије) заправо међусобно искључујуће. Пред сваку теорију неолиберализма, дакле, поред основног проблема који мора да реши – конфликта објашњења и емпирије – поставља се и задатак објашњења ове чињенице.

У стручној литератури која усваја неолибералну терминологију приметне су две тенденције. Једна, конзервативна, која истрајава на подразумеваном – конфликтном – садржају овог појма покушавајући да ту конфликтност објасни указивањем на њен фасадни карактер који служи циљевима „класне борбе“.⁴⁾ Друга, ли-

4) На пример: David Harvey, „Neoliberalism as Creative Destruction“, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 610, 2007 (March), pp. 22-44; Mislav Kukoč, „Liberalna demokracija versus neoliberalna globalizacija“, *Arhe*, V, 10, 2008, str. 41-53.

берална, која све више признаје конфликтан и противречан карактер самог појма и покушава да на неки алтернативни начин помири идеологију неолиберализма са емпиријским налазима до којих долази. Спровodeћи сложени дијалектички маневар ови последњи долазе до закључка да је неолиберализам не само компатибилан већ да он, као полуосвешћени „класни“ покрет, ради за сâму ствар „државе благостања“.⁵⁾ У последњем случају, недостаје само још један корак ка коначном одбацавању самог појма неолиберализма. Тако се заправо „научни“ неолиберални дискурс креће у широком распону од једне крајности у којој се, на пример, цитирају мисли самопрокламованих бораца за праведни свет, Фидела Кастра и Ева Моралеса⁶⁾ до друге, у којој се неолиберализам изједначава са неком врстом новог социјализма (о чему ће бити речи касније).

ПОСТМАРКСИСТИЧКА ТЕОРИЈА НЕОЛИБЕРАЛИЗМА

Но, вратимо се самом појму у његовој уобичајеној форми. Као што и сама реч каже у питању је нешто што долази након *либерализма*. Односно, имплицира се да није по среди политичка економија *класичног* либерализма већ да је реч о поновном оживљавању либерализма у неком новом (историјском) контексту. Такво нешто обично подразумева извесну промену или померање у односу на изворно значење, отуда префикс „нео“ у синтагми „неолиберализам“.⁷⁾ Оваквом схватању највише су наклоњени аутори марксистичке и постмарксистичке оријентације (они који своја становишта заснивају на основним теоријским увидима Мишела Фукоа, Алана Бадјуа и Пјера Бурдијеа) који сматрају да се свака теорија, интелектуални правац или школа мишљења, не може одвојити од контекста у којем настаје. Ова хегелијанска перспектива – без које се изворни марксизам не може разумети – априори негира могућност да се нека теорија може мислити исто (да њено значењско језгро остаје непромењено) у различитим временским периодима.

5) Yvonne Hartman, „In Bed with the Enemy: Some Ideas on the Connections between Neoliberalism and the Welfare State“, *Current Sociology*, Vol. 53 (1), 2005, pp. 57-73; Elaine Hartwick, Richard Peet, „Neoliberalism and Nature: The Case of the WTO“, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 590, 2003 (November), pp. 188-211.

6) Ximena de la Barra, „Who Owes and Who Pays? The Accumulated Debt of Neoliberalism“, *Critical Sociology*, Vol. 32, Issue 1/2006, pp. 125-161.

7) Wendy Brown, „Neo-liberalism and the End of Liberal Democracy“, *Theory & Event*, Vol. 7, Issue 1/2003, pp. 37-59.

Постмарксистичка, неомарксистичка и хуманистичка теорија „неолиберализма“ полази од тога да је идејни склоп класичног либерализма доживео неку врсту осиромашења, редукције и радикализације у новом, не тако лепом руху. То се тумачи као последица нових историјских околности, или, речено традиционалнијим марксистичким речником, као резултат динамике другачије класне борбе од оне која је постојала у 18. или 19. веку. А будући да је класични либерализам представљао само неку врсту предаха у дугом ходу историје и непрестаној борби класа то поновно јављање либерализма у времену које је одавно одбацило нека његова темељна начела није само још један анахронизам већ представља својеврсни куриозитет који за ове критичаре одише духом накарадности и „вулгарности“.⁸⁾ По оваквом схватању неолиберализам представља накарадну и вулгарну творевину јер актуелизије најпроблематичније елементе класичног либерализма. Ти су елементи нерегулисано, „стихијско“ тржиште које служи класној експлоатацији, непостојање институција социјалне државе и „нехумана“ пракса економског дарвинизма – елементе које је све заједно модерна постњуидиловска велферистичка држава одбацила као социо-економски атавизам. По мишљењу ових постмарксистичких интелектуалаца неолиберална „апотеоза“ слободног тржишта гура у други план прогресивне елементе традиције класичног либерализма оличене у институцијама поделе власти и политичких слобода.⁹⁾ Тако се неолиберализам описује као теорија која издиже принципе слободног тржишта, приватне својине, минималне државе и индивидуализма изнад сваког егалитаристички замишљеног концепта и вредности. Он промовише „лошу“ слободу (економску слободу) на рачун „добре“ слободе (политичке слободе) и тако обезбеђује механизам друштвене експлоатације.¹⁰⁾ Због тога „неолиберализам“ разграђује социјалну кохезију, слаби осећај заједништва претварајући појединца у „масу за обликовање“ (*docile body* - Foucault) без чега се не могу остварити принципи равноправности и хуманитета.

Постмарксистичко дефинисање неолиберализма у складу је са хегелијанском визијом која у развијеној Марксовој доктрини задобија контуре једне завршене теорије завера у којој бројчано

8) Иван Јанковић, „Либерализам, неолиберализам и глобализација“, Интернет: <http://katalaksija.com/2005/10/04/liberalizam-neoliberalizam-i-globalizacija> (датум приступа: 15.10.2012).

9) Загорка Голубовић, „Елементи критике неолибералног модела транзиције“, *Социолошки преглед*, Vol. 38, No. 1-2/2004, стр. 5-21.

10) David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, 2005, p. 36.

мала али моћна класа богатих експлоатише бројчано велику али немоћну класу пролетера. У позадини неолибералног пројекта тако не стоји само једно ново интелектуално промишљање старе и превазиђене мисаоне концепције – „превазиђеног модела капитализма“¹¹⁾ – већ и идеолошки рат једне посвећене групације која у новом контексту у коме се развила криза државе благостања види прилику за стицањем и увећањем друштвене, економске и сваке друге моћи. Неолиберализам стога није ништа друго до, како каже Дејвид Харви, „средство рестаурације класне моћи“.¹²⁾ Међутим, будући да рестаурација класне моћи подразумева политичку и економску моћ заступници оваквог схватања ту моћ локализују на нивоу међународних организација попут СТО, ММФ, СБ, разних мултинационалних компанија и западних влада предвођених САД.¹³⁾ Те организације пренебрегавају самопрокламоване циљеве и спроводе неолибералну агенду тако што „уцењују“ и „израбљују“ кориснике услуга. Често се у теорији неолиберализма користи синтагма „узми или остави“ што треба да значи да земље/корисници у таквој ситуацији заправо немају избора. Морају да пристану на уцене од стране међународних организација. Уместо да служе као помоћ земљама у развоју ове институције заправо испумпавају капитал и намећу реформе које највише штете најосетљивијем социјалном стратуму.¹⁴⁾ Стављене у положај зависника од стране помоћи те земље лако постају плен моћних финансијских интереса мултинационалних компанија и страних влада развијених западних земаља. Штавише, по оваквом схватању, неолиберализам не нуди само веома скупа решења за оне који желе да изађу из кризе – он, превасходно, *производи* кризе.¹⁵⁾ Стога није чудно да се неолиберални покрет појављује у времену кризе западне државе која је изграђена на два, неолиберализму крајње опречна, елемента: кејнзијанској економској концепцији и идеологији велферистичке државе.

Најрадикалнија верзија оваквог схватања у неолиберализму види не само једну класну борбу за доминацију богатих над класом сиромашних већ и много више од тога, један *тоталитарни* покрет

11) Голубовић, *op. cit.*, стр. 6.

12) Harvey, *op. cit.*, p. 31.

13) Кукоч, *op. cit.*, стр. 41-53; Вишња Станчић, Зоран Грубишић, „Неолиберализам и политика условљавања ММФ-а“, *Политичка ревија*, бр. 4/2011, Vol. 30, стр. 259-276.

14) De la Barra, *op. cit.*, p. 206.

15) Надица Пјевић, „Неолиберализам и теорија редукације социјалне државе“, *Социјална мисао*, 4, 2010, стр. 136.

и идеологију која прети да пороби читав свет.¹⁶⁾ Ова теорија неолиберализма у свом интерпретативном радикализму превазилази марксистички или постмарксистички оквир и спаја само наизглед неспојиве политичке оријентације и наклоности. У конкретном случају ради се о „непринципијелној коалицији“ левичарског ресантимана због пропасти „једне велике идеје“ (комунизма) са десничарском фобијом од сусрета са Другим услед све развијеније глобализације. Ипак, најчешће је ова теорија запаво само изданак ординарног незнања, резултат изостанка озбиљног истраживања и сигуран знак идеолошке заслепљености аутора.¹⁷⁾ Али чак и све то тешко може бити оправдање да се ствари толико симплификују и релативизују да се опис стања у којем се свет данас налази изједначи са примерима историјских тоталитаризама, нацизма и стаљинизма.

Практично сва друга „лева“, хуманистичка, прогресивистичка, социјалистичка и социјалдемократска, еколошка, антиглобалистичка и многа друга разумевања неолиберализма, у већој или мањој мери прихватају управо наведено (постмарксистичко) одређење неолиберализма. Разлика је само у томе у којој мери се признаје или одриче „заверенички“ статус и пратећа марксистичка терминологија.

ТЕОРИЈА НЕОЛИБЕРАЛИЗМА У РЕСТРУКТУИРАЊУ

Теорија неолиберализма је прошла дуг пут од времена кризе из седамдесетих година прошлог века и чилеанских привредних реформи под диригентском палицом чикашких монетариста. Она, наравно, није у почетку могла да представља оно што представља данас – један од доминантних хеуристичких модела друштвене науке. Извесно је међутим, да је своју зрелост доживела током позних деведесетих година када се најзад устоличила као „опште место“ или „велики наратив“ интелектуалне критике економских и социјалних прилика у свету. Данас се, међутим, она налази у фази самопреиспитивања с обзиром на енормну количину емпиријске

16) Видети текст Срђана Милашиновића, „Тоталитаризам и неолиберализам“, *Наука, безбедност, полиција*, Vol. 9, бр. 2-3/2004, стр. 97-124, као и студију Зорана Видојевића, *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, Београд: Институт друштвених наука 1997.

17) Као што је то, на пример, случај онда када се интервенционистичка политика САД и међунднародне заједнице у Ираку и Авганистану интерпретира као манифестација „неолиберализма“ (Уп. Michael Schwartz, „Neo-liberalism on crack: Cities under siege in Iraq“, *City*, Vol. 11, No. 1/2007 (April), pp. 21-69).

евиденције коју није лако укалупити у један једноставни објашњаваљачки калуп.

Постмарксистичка („класична“) теорија неолиберализма тврдила је да су протагонисти неолибералних политика заправо у највећој мери размонтирали већину институција савремене социјалне државе – државе благостања. Све је, наводно, почело у виду генералних проба реформа које су спровођене у Њујорку („New York Scenario“ из 1970. године) и Чилеу за време владавине Аугустоа Пиночеа, да би се потом, помоћу револуција које су извели Маргарет Тачер у Великој Британији и Роналд Реган у САД коначно усталичио један универзални модел друштвеног поретка који се од тада намеће остатку света („*imposition thesis*“¹⁸). Држава благостања је размонтирана, укунуте су њене социјалне принадлежности, спроводена су масовна отпуштања радника и смањена је администрација и све то ради једног циља – акумулације капитала од стране моћних лобија у свету. Епоха у којој живимо, по класичној теорији неолиберализма, јесте епоха неолиберализма, епоха доминације крупног капитала, моћних финансијских лобија, и „хегемона“ међу државама САД.

Оваква редукционистичка и симплификована представа вишедеценијске историје света пала је на провери своје основне тезе о свеобухватној демонтажи савремене државе благостања. Заступници реформисане теорије неолиберализма признају да је таква теза неодржива, истичући да не само да није дошло до смањења државе благостања већ да су се „појавиле нове форме социјалних институција пропраћене новим начинима администрације и подупрете теоријским оправдањем које је померено од права ка обавезама“.¹⁹ Штавише, каже се да „многа истраживања теоретичара државе благостања ... потврђују да је тврдња о кресању социјалних програма пренаглашена, иако ови аутори тврде да су кризне тенденције заиста својствене државама благостања“,²⁰ као и то да „неолибералне праксе немају ништа са тржишном разградњом (тј. процесом који води издвајању тржишта из свог институционалног окружења и наметању економске логике друштву) а све са институционалном експанзијом (тј. процесом помоћу кога специфични

18) Venelin I. Ganey, „The 'Triumph of Neoliberalism' Reconsidered: Critical Remarks on Ideas-Centered Analyses of Political and Economic Change in Post-Communism“, *East European Politics and Societies*, Vol. 19, No. 3/2005. pp. 343-378.

19) Hartman, *op. cit.*, p. 61.

20) *Ibid*, p. 64.

односи моћи постају везани за рутинске стратегије људи и тако би вају уткани у ткиво социјалног живота)²¹⁾

Треба имати у виду да ни умеренија теорија неолиберализма не одбације основне марксистичке увиде о „владавини светом“, тј. о улози крупног капитала и разних интереса који га подупиру у обезбеђивању доминације како на националном тако и на интернационалном плану. Оно што ова теорија одбацује јесу закључци, тезе и генерализације класичне теорије неолиберализма који се не могу помирити са доступном емпиријском евиденцијом. У том смислу се и ова теорија, попут њене радикалне претходнице, руководи *политичим* мотивима – што је и разумљиво, с обзиром на марксистичке темеље на којима је изграђена, и основног циља коме тежи (промена постојећег стања у свету). Разлика је, дакле, само у томе што умерена теорија неолиберализма не може више да прихвати закључке по којој је држава благостања размонтирана, а да се истовремено евидентира њен раст. Она такође не може да прихвати ни то да је улога међународних организација по свом карактеру „неолиберална“ будући да се улога међународних организација у протекле три деценије толико променила – у складу са променама у свету – да оне као своје императиве често истучу управо агенде до којих држе противници неолиберализма, попут *заштите животне средине и одрживог развоја*.²²⁾

Оно што сада нова теорија нелиберализма жели да постигне јесте да искористи (по њој) позитивни тренд трансформације глобалних институција и афирмише кејнзијанске економске политике као основни мотор *усклађеног и одрживог економског развоја* који има слуха за еколошке потребе данашњег света.

У том циљу умеренија теорија неолиберализма предлаже осмишљавање својеврсних „стратегија“²³⁾ за мирене иначе непомирљивих императива (императива тржишта и императива очувања животне средине). Једна од таквих стратегија које предлажу Хартвик и Пит била би да се озваничи употреба одређених, најзгоднијих вредносно неутралних, „здраворазумских“ и самим тим за широку јавност прихватљивих синтагми, које треба да постану компоненте стандардног, политички коректног језика:

21) Konings, *op. cit.*, p. 742.

22) Deepak Lal, „The Threat to Economic Liberty from International Organizations“, *Cato Journal*, Vol. 25, No. 3/2005 (Fall), pp. 503-520; Elaine Hartwick, Richard Peet, *op. cit.*, pp. 188-211.

23) Elaine Hartwick, Richard Peet, *op. cit.*, p 206.

„Прва стратегија представља производњу концептуалних механизма који користе привлачне појмове за које се чини да преошћују непремостиви јаз између привредног развоја и екологије, као што је то случај са појмом „одрживи развој“. Под „развојем“ у овој синтагми мислимо, у суштини, на економски раст који подстиче стално растућа потрошња, тај основни маркер задовољства и среће маса у неолибералним друштвима. Сматрамо да се термин „одрживи“ има разумети у идеолошком смислу... у овом смислу одрживост има више значења која се протежу од обезбеђивање раста путем државне интервенције, размене права на загађивање (pollution rights) на тржишту, до минимизирања ефеката загађења тако да не би дошло до претакања јавног незадовољства у организовану политичку акцију“.²⁴⁾

Ову стратегију треба да надопуни друга која:

„укључује дислокацију регулаторне власти ка „горе“, ка незабраним и само делимично одговорним институцијама глобалне власти. То би националне државе ослободило притиска и обезбедило обиман регулаторни амбијент за глатко одвијање глобалног капитализма“.²⁵⁾

Реформисана теорија неолиберализма лаконски решава два основна проблема која се нужно јављају у оквиру сваке теорије неолиберализма: проблем јаза између теорије и праксе „неолиберализма“ на једној страни, и проблем самоидентификације неолиберала, на другој. Примењујући неку врсту Окамовог бријача, она једноставно констатује да се савремена држава *не може* изједначити са неолибералном минималном државом заснованом на либералним принципима и економским доктринама „неолибералних“ теоретичара. Следствено том закључку, теоријски се не би могло оправдати ни коришћење термина „неолиберализам“ у смислу описа постојећег стања и трендова у свету.²⁶⁾ Такаве импликације, ипак, не обавезују заступнике ове теорије на одустајање од уобичајене терминологије нарочито због извантеоријских мотивација које су у њој садржане.²⁷⁾

24) *Ibid*, p. 206.

25) *Ibid*, p. 206.

26) То су следећи трендови: све већи раст глобалне „анти-неолибералне“ регулације у разним сферама живота (пре свега „еколошке“ регулације) кроз јачање утицаја глобалних институција попут УН, ММФ, СТО итд; тренд увећања државних администрација нарочито током дугог периода фазе кредитне експанзије у свету; презервирање институција државе благостања, итд.

27) Оне су јасно уочљиве и у закључку који износи Хартманова: „Стога, у тако радикалној политичкој акцији треба да спајамо два типа противдејства: хиљаде протестаната који

ТЕОРИЈА НЕОЛИБЕРАЛИЗМА КАО ИДЕОЛОШКИ КОНСТРУКТ

У досадашњем делу рада назначена је идеолошка компонента савремене теорије неолиберализма. Да би се она додатно објаснила и поткрепила важно је осврнути се на историјски контекст настанка саме теорије неолиберализма. По мишљењу аутора овог рада, преломни моменат у развоју теорије неолиберализма представља пад Берлинског зида чиме је означен нестанак биполарног света. Пре тог историјски епохалног догађаја теорија неолиберализма представља само једну од многих теорија које су се утапале у владајући наратив марксизма. Од пада Берлинског зида она сама постаје универзални наратив који генерише многе, не само марксистичке, наративе.

Марксизам, иако давно одбачен као научно објашњење света (нарочито у својој изворној, историјско-детерминистичкој варијанти) црпео је основу свог интелектуалног легитимитета из једног пола хладноратовске поделе. Од тренутка када се свет реалсоцијализма срушио, марксизам губи позицију истинске алтернативе либералној демократији. Теорија неолиберализма добија на свом значају управо захваљујући овим историјским дешавањима, јер чак ни „тачеризам“ и „реганизам“, као ни монетерне реформе у Чилеу седамдесетих година прошлог века, нису могле да јој осигурају такав реноме као што је то учинио коначни слом реалсоцијализма. Захваљујући реакцији интелектуалне елите и научних кругова који нису подржавали новонастале промене у свету, неолиберализам постоје једна од најутицајнијих теорија савремене левице, успевајући, тако, да попуни интелектуалну празнину која је настала након историјског краха социјализма. Она постаје нека врста интелектуалног отпора процесу који се доживљава као имплементирање капитализма у свету. У том, *идолошком* контексту треба разумети смисао и употребну вредност теорије неолиберализма; њен објашњавалачки потенцијал није могуће одвојити од политичких интенција којим се руководи. Штавише, он се једино помоћу њих може разумети. Да бисмо ово објаснили покушаћемо да – уз оно што је већ речено у претходном делу рада – назначимо зашто неолиберализму као теорији треба придати сличан еписте-

су спремни да се суоче са систематским полицијским и војним насиљем које штити постојећи светски поредак и хиљаде истраживачких институција и невладиних организација које треба да се посвете откривању софистицираних лажи које нам организације светске власти упорно пласирају“ (Hartman, *op. cit.*, p. 210).

молошки статус који је Карл Попер доделио теоријама марксизма, психоанализе и астрологије.²⁸⁾ Наиме, статус *квазинаучне теорије*.

НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ КАО КВАЗИТЕОРИЈА

То ћемо учинити преко неколико основних параметара који се могу детектовати и који потврђују неодрживост основне тезе теорије неолиберализма. Наиме, тезе о неолибералној идејној и политичкој супремацији у свету. Ти параметри су величина модерне државе, њене социјалне припадности, степен мешања државе у економију, улога међународних организација, као и карактер трансформација земаља некадашњег источног блока.

а) Величина државе, обим регулације и њене социјалне припадности

Историјски ток изградње велике државе (*big state*) у XX веку, процес који још увек траје, документује слабљење и нестанак класично либералних институција и облика владавине карактеристичног за деветнаестовековни *laissez-faire* капитализам. Нестанак класичног монархијског система власти у већини земаља Европе након Првог светског рата и успостављање републиканског модела са парламентарним изборима и општим правом гласа, имало је за своју основну последицу експанзију државног апарата/бирокрације²⁹⁾ и све већи уплив државе у секторе које традиционално сфера јавне политике није обухватала. У односу на раније монархистичке системе модерна демократска држава генерише огромну потрошњу – незапамћену за монархистичке системе чак и у ратним условима.³⁰⁾ У новим демократским републикама долази до експанзионог повећање удела владиног упошљавања становништва

28) Карл Попер, *Претпоставке и побијања: раст научног знања*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2002.

29) О томе Норберто Бобио каже следеће: „Демократска држава и бирократска држава историјски су много више међусобно везане него што се може мислити с обзиром на њихову супростављеност. Све државе које су постале демократскије у исто време су постале и бирократскије, јер је процес бирократизације великим делом био последица процеса демократизације (Норберто Бобио, *Будућност демократије – одбрана правила игре*, Филип Вишњић, Београд, 1990, стр. 33).

30) Укупна државна потрошња до I светског рата само је у ратним условима прелазила 15% БНП. У међуратном периоду она је порасла до неких 20-30% БНП да би се у послератном периоду кретала и до 60% БНП (Hans-Hermann Hoppe, *Democracy - The God That Failed: The Economics, Politics of Monarchy, Democracy, and Natural Order*, Transaction Publishers, 2001, p. 55).

(модел владе као примарног послодавца),³¹⁾ увођења нових врста пореза и стратегија опорезивања, због чега филозоф Петер Слотердајк модерну државу назива „државом пореза“, *Steuerstaat*.³²⁾

Круг супремације државе над економским и друштвеним токовима затворио се последњим крупним интервенционистичким кораком – укидањем златног новчаног стандарда и увођењем државног (папирног) новца. Почетак тог процеса обележен је настајањем савременог централног банкарства у Америци (Federal Reserve System, основан 1913. године) и Европи што је представљало круцијални корак ка ширењу државног интервенционизма у монетарној сфери.³³⁾ Други важан корак који је у потпуности изменио монетарну структуру света било је прихватање доларског стандарда (псеудо златни стандард) што је озваничено договорима у Бретон Вудсу (Bretton Woods Agreement) пред крај Другог светског рата (1944. године). Бретонвудски споразум престао је да важи 1971. године када је укинута златна подлога за амерички долар и у потпуности озваничена монетарна политика штампања новца (*fiat money*). Оваква економска иновација широм је отворила врата не само за већу контролу над монетарном политиком већ и примену данас веома популарних механизма одржавања на власти: финансирање потрошње из непостојећих извора и државно задуживање.³⁴⁾ Ипак, важне финансијске институције бретонвудског поретка, попут Светске Банке (најпре Међународне банке за обнову и развој) и Међународног монетарног фонда, надживеле су његов крај. Ове институције, створене ради очувања система размене на основу фиксног девизног курса у свету, након увођења

31) На основу података до којих је дошао Петер Флоре а на које у својој анализи демократског републиканизма ослања и Ханс-Херман Хопе, повећање удела владиног запошљавања радне снаге кретало се од 3% до 1900. године, 8% у међуратном периоду, до 15% у послератном добу. Из ове статистике су изузети: војнички персонал, здравствени радници, социјалне институције и агенције социјалног осигурања, као и национализоване индустрије (*Ibid*, p. 56). Јасно је да је са овим изузетим категоријама проценат повећава знатно изнад 15%. То потврђује и извештај ОЕЦД по коме државно упошљавање у неким европским земаљама захвата читавих 30% од укупне радне снаге (OECD, *The State of the Public Service*, OECD, Paris, 2008).

32) Peter Sloterdijk, “Die Revolution der gebenden Hand“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Frankfurt, 2009 (13. Juni).

33) “Усвајање Закона о федералним резервама (Federal Reserve Act) 23. децембра 1913. године представљало је важан моменат у таласу имплементације (који се јавља око 1900) прогресивистичке легислативе на локалном, државном и савезном нивоу власти. Прогресивизам је представљао двостраначки покрет који је током прве две деценије двадесетог века трансформисао америчку економију и друштво од једног *laissez-faire* етатизма ка централизованом етатизму“ (Murray Rothbard, *A History of Money and Banking in the United States: The Colonial Era to World War II*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2002, p. 183).

34) Hoppe, *op. cit.*, p. 62.

плутајућег девизног курса изгубиле су своју првобитну намену као чувара бретонвудовског монетарног поретка.³⁵⁾ Ово је важан податак који нам може помоћи у расветљавању њихове контроверзне улоге, нарочито у смислу како се та улога схвата у оквиру теорије неолиберализма.

Улога државе као регулатора економских токова посебно је ојачана током периода Рузвелтовог програма „New Deal“, чиме је представљен нови модел за устројство националних држава. Раст државног интервенционизма праћен је и растом економске филозофије протекционизма чиме се корак по корак гасила деветнаестовековна традиција слободне трговине чији је главни промотер у свету било Британско царство.³⁶⁾ Нови поредак „мешовитих привреда“ устоличен је успостављењем система послератне државе благостања у Америци и великом делу света.

Заоденут атрактивном одором „државе благостања“ (*welfare state*) демократски републиканизам осваја Европу, Сједињене Државе и неке друге земље, у периоду након Другог светског рата. Он се представља као средње решење између „необузданог“ *laissez-faire* либерализма и екстремизма социјалистичког централног планирања. Користећи се демократском процедуром и примењујући кејнзијанске принципе, велферистичка држава проширује своју улогу у друштву, нарочито у сфери економског живота.³⁷⁾ Држава постаје „мајка свих мајки“ која се брине о свему, од образовања најмлађих чланова друштва, њиховог васпитања по свом узору, до упошљавања и обезбеђивања њихове будућности. У економији овај сурогат мајке практикује стратегију „јавних радова“, „општег упошљавања“, „минималних надница“, дакле, свега оног што класично либерални поредак препушта спонтаној утакмици и добровољним аранжманима актера на тржишту.

Руковођена идејом „социјалне правде“ и „једнакости“ држава благостања повећава свој опсег до степена који више не може да финансира. Крајем седамдесетих година прошлог века, она доживљава озбиљну кризу ликвидности из које се могла избавити само повратком на старе мудрости, применом мера ограничавања и смањења државног апарата и враћањем концепту минималне владе, што се крајем осамдесетих година XX века и догодило, захваљујући

35) Lal, *op. cit.*, p. 507.

36) *Ibid.* p. 503.

37) Истраживање раста америчке државе показало је да се она „током двадесетог века увећала за пет до шест пута у односу на економију (Robert Higgs, *Crisis and Leviathan: Critical Episodes in the Growth of American Government*, A Pacific Research Institute for Public Policy, Oxford University Press, 1987, p. 25).

реформама Маргарт Тачер у Великој Британији и Роналда Регана у Сједињеним Државама.

Да су те реформе ипак биле парцијалне, иако учинковите за земље у питању, показује и најновија економска криза у свету. Реформе осамдесетих година прошлог века само су привремено зауставиле тренд увећања државне потрошње и праксе задуживања, тренд који је настављен чим су први резултати тих истих реформи донели економске бенефите водећим земљама Запада. Те реформе нису успеле да установе институте ограничавања мешања државе у привреду, која помоћу својих механизма регулације – а све у циљу испуњења популистичких обећања – креира вештачки економски раст који неминовно завршава потпуним крахом – као што је случај са кризом из 2008. године.³⁸⁾ Оне нису у битној мери допринеле промени велферистичког система света, његове монетарне структуре нити етатистичке културе у којој се држава доживљава као примарни сервис за задовољене већине људских потреба. Оне су, тачно је, довеле до одговорније фискалне политике и укидања неких сегмената државе благостања, али ни у Америци,³⁹⁾ нити у Британији,⁴⁰⁾ земљама предводницама „неолиберализма“, није дошло до размонтажа идеологије и праксе велике државе, тог архи-непријатеља сваке филозофије слободног тржишта.

Неодржива је и теза да је „неолиберализам“ (или бар оно што се под њим разуме у економском смислу) одговоран за актуелну кризу у свету. Парадигматичан пример лоцирања узрока кризе у неолибералним политикама представљају констатације овог типа: „Кулминација цинизма, манифестована екстраваганцијом званичника, демонстрирала је паничну потрагу за спасењем у форми државне интервенције, одричући се декада заклинања у тржишни

38) О узроцима кризе видети: Мирослав Прокопијевић, „Капитализам и криза“, Интернет: <http://katalaksija.com/2008/10/18/kapitalizam-i-kriza> (дат. приступа: 7.10.2012); Hernando De Soto, „Who Owns This Mess?“, *New York Times*, Интернет: <http://www.nytimes.com/2011/12/02/opinion/magazine-global-agenda-who-owns-this-mess.html?pagewanted=all>. (дат. приступа: 10.10.2012)

39) „Чак и да су Реганови саборци заиста желели повратак на режим слободног тржишта, њихове методе нису одговарале таквој реакцији. Они се нису фокусирали на институционалне промене већ на измену буџетских цифара, на смањивање пореза на доходак ... и, са много мање ентузијазма, на смањење владине потрошње... Реганова „конзервативна револуција“ једва је дотакла енормни апарат владине контроле“ (Higgs, *op. cit.*, pp. 256-7).

40) „Контра уобичајеном схватању неолиберални покрет у Британији није ослабио британску државу. Управо обратно, он је тежио да ојача ауторитет државе наспрам синдиката и извесних делова друштва – наиме, уживаоца социјалних права (Basak Kus, „Neoliberalism, Institutional Change and the Welfare State: The Case of Britain and France“, *International Journal of Comparative Sociology*, Vol. 47(6), 2006, p. 520). Вид. такође: David Marsh, W. R. A Rhodes (editors.), *Implementing Thatcherite Policies: Audit of an Era*, Open University Press, 1992.

фундаментализам и omnipotenciju ауторегулације“.⁴¹⁾ Важније од тога што аутори ове констатације не именују оне који се „заклињу“ у „тржишни фундаментализам“ и „omnipotenciju ауторегулације“ (ваљда зато што их нема, барем у „круговима моћи“, владама утицајних земаља и управним одборима међународних организација), јесте њихово игнорисање чињенице да је државна интервенција на првом месту омогућила стварање економског „балона“. Још за време прве Клинтонове владе имплементрана је популистичка политика јефтиних кредита, што је један од фактора који је касније довео до стварања балона и његовог експлодирања у виду текуће кризе.⁴²⁾ Нема никакве тржишне („неолибералне“) логике у томе да држава гарантује било ком актеру на тржишту (у овом случају банкама и инвестиционим фондовима) да ће он, шта год радио и какве год ризичне потезе спроводио, на крају бити спасен (што се управо дешава са пројектом огромних *bailout* решења која чак превазилазе и њудиловске размере). Категорија „јефтиних кредита“ није тржишна категорија (такво нешто не постоји на слободном тржишту), већ последица шпекулативних потеза финансијских институција и популистичких владиних стратегија које краткорочно могу задовољити интересе прокламоване стратегије повећања стандарда становништва, али дугорочно воде у озбиљну економску кризу. Један парадигматичан пример таквог споја политичког и економског интереса добро је познат и у нашој не тако давној прошлости, када је држава потпомогла стварање пирамидалног банкарства.⁴³⁾

б) Међународне организације

Једно од централних теза теорије неолиберализма каже да истакнуту улогу у обликовању света по неолибералном калупу имају међународне организације. Већ смо напоменули да је услед крупних промена у светској економији дошло и до мењања улога ових организација. Из неколико предстојећих назнака видеће се да се приоритети свих водећих међународних организација, попут ММФ, СБ, СТО, чак и УН не могу ускладити са економским постулатима доктрине слободног тржишта.

41) Kosta Josifidis, Alpar Lošonc, Novica Supić, „Neoliberalism: Befall or Respite?“, *Panoeconomicus*, 1/2010, p. 102.

42) Прокопијевић, *op. cit.*.

43) О узроцима краха грчке и ирске економије видети: Владимир В. Првуловић, Вучковић М. Владимир, „Од сјаја до очаја: криза државе и поуке из грчког и ирског случаја“, *Српска политичка мисао*, број 1/2011, стр. 261-280; Бранислав Пелевић, Ристановић, Владимир, „(Нео)протекционизам и светска економска криза“, *Српска политичка мисао*, бр. 4/2011, стр. 237-255; Philipp Bagus, David Howden, *Deep Freeze – Iceland's Economic Collapse*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2011.

Тако, на пример, Светска трговинска организација (СТО), једна од перјаница неолибералног капитализма (по схватању теорије неолиберализма), не само да истиче императиве очувања животне средине већ тежи успостављању неке врсте глобалне „зеле-не“ регулативе: „СТО је изашао са храбрим захтевом да се помоћу ГАТТ/СТО договора о трговини, и СТО система арбитраже обезбеди ефективни модел за примену међународне еколошке регулације. Одатле се, попут неког чуда, СТО појавио као потенцијални модел спасиоца животне средине“.⁴⁴⁾

Трансформацију улоге и основних циљева доживљава и Светска банка (СБ) чији се фокус деловања од инструмента за каналисање протока капитала за развој трећег света усмерио, током осамдесетих и деведестих година, ка „’меким питањима’ развоја попут женских права, заштите животне средине, радних стандарда, и подстицање невладиних организација“.⁴⁵⁾ Исти тренд приближавања вредностима новог времена пратила је трансформација УН, која се од организације основане пре свега за поспешивање мира у свету окренула ка „економским и социјалним питањима која увелико превазилазе ECOSOC“.⁴⁶⁾

Улога коју има Међународни монетарни фонд посебно је контроверзна, али управо због сукоба са либералним економским принципима: „ММФ се све више понаша као међународни прикупљач страног новца за централне банке. ... Јасно да ММФ који разбуктава уместо да смирује дужничке кризе не може играти улогу у либералном финансијском и економском поретку...“.⁴⁷⁾ Данас се ММФ појављује као спасилац посусталих националних економија, као нека врста гаранта да се од банкрота увек може спасити.⁴⁸⁾ Имплементирајући програме за излазак из кризе и избегавање банкрота ММФ суспендује један од најлековитијих саморегулационих тржишних механизма, истовремено омогућавајући владама дужничких земаља да уместо правих, структуралних реформи спроводе фасадне и парцијалне реформе, а страним инвеститорима да се чешће упуштају у ризичнија улагања.

44) Hartwick, Peet, *op. cit.*, p. 201.

45) Lal, *op. cit.*, p. 512.

46) *Ibid.* p. 515.

47) *Ibid.* p. 508.

48) Bagus, Howden, *op. cit.*, p. 34.

в) Карактер источноевропских трансформација

Теза о неолибералној трансформацији земаља некадашњег источног блока (земаља централне, источне и јужне Европе) представља најчвршћу упоришну тачку теорије неолиберализма. По тој тези читава посткомунистичка трансформација одвијала се по једном јединственом неолибералном концепту произашлом из Вашингтонског консензуса и уз помоћ политичких снага (партија, покрета и влада) које су подржале такву трансформацију. Та, како ју је један бивши амерички председник назвао, „Нова Европа“ представљала је велико огледно поље за потоње ширење неолиберализма у читавом свету. То је било време изградње „неолибералног консензуса“ који је и данас, по заступницима теорије неолиберализма, на снази.

Но, овакав опис историјата трансформација посткомунистичких земаља не може лако да се сравни са емпиријском евиденцијом и компаративним проучавањем источноевропских реформи. Студија Венелина Ганева представља једно од најбољих истраживања на тему научног кредибилитета теорије неолиберализма.⁴⁹⁾ На примеру „доминације“ неолиберализма у посткомунистичким земљама источне Европе Ганев преиспитује тезу о превласти неолибералне теорије и праксе проверавањем две кључне поставке теорије неолиберализма: тезу о хегемонији неолибералних идеја и тезу о наметању неолиберализма. По првој тези „након 1989, неолиберализам тријумфује у региону, а изразито неолибералне идеје уобличавају понашање доминантних политичких елита“.⁵⁰⁾ По другој тези произлази да су „раних деведесетих неолибералне идеје наметнуте источноевропским владама од стране ’међународних финансијских институција’ и генерално глобалних промотера капитализма“.⁵¹⁾ Ганев доказује неоснованост прве тезе указујући на то да током првог периода посткомунистичке трансформације (а и касније) није дошло до унисоног прихватања једне одређене идејне концепције, већ мноштва различитих, често међусобно противречних и сукобљених идејних концепата. Он констатује да су реформе биле: „...тако некохерентне, провизорне, и противречне да би њихово описивање у смислу еманације једне идеологије која је подједнако свеобухватна и радикална представљало грубу сим-

49) Venelin I. Ganev, „The ‘Triumph of Neoliberalism’ Reconsidered: Critical Remarks on Ideas-Centered Analyses of Political and Economic Change in Post-Communism“, *East European Politics and Societies*, Vol. 19, No. 3/2005. pp. 343-378.

50) *Ibid.* p. 348.

51) *Ibid.* p. 348.

плификацију“.⁵²⁾ Штавише, не само да су по свом карактеру источноевропске реформе биле шаролике и провизорне, већ практично није било политичких заговорника („реформатора“) неолибералних принципа. Анализирајући политичку елиту источне Европе и Русије из тог периода, Ганев издваја само двојицу политичких актера који се могу сврстати у табор „неолиберала“:

„Балеровиц и Гаидер су једини ’носиоци’ неолибералних идеја како их дефинишу заступници парадигме ’неолибералног тријумфа’. Оно што имамо су заправо имена два појединца из две земље, појединаца који никада нису представљали свемоћне лидере (премијере, председнике или председнике странака) и који су били приморани да се одрекну власти после мање од две године у кабинету“.⁵³⁾

Што се друге тезе тиче, налази ове студије убедљиво демистификује улогу коју теорија неолиберализма приписује међународним финансијским организацијама, пре свега ММФ-у. Она показује да теза о „наметању“ нема утемељења, јер је у питању „двосмеран пре него једносмеран саобраћај идеја и политичких обзира“ и да се чак и онда „када се усвајају пројекти спонзорисани од стране ММФ-а они систематски бојкотују у пракси“.⁵⁴⁾ Стога сарадњу земаља са ММФ-ом треба разумети као политичку нагодбу а не као техничку ствар принудне имплементације одређеног, чврсто заснованог идеолошког концепта. На искуству преговора посткомунистичких земаља са ММФ-ом може се видети да ММФ често усваја предлоге самих влада који се не могу описати као „неолиберални“, као и то да су сами предлози који долазе од стране ММФ често веома удаљени од захтева „тржишног фундаментализма“.

Закључци ове студије кажу да је генерални проблем теорије неолиберализма то што она изједначава сваку врсту реформи са неолиберализмом.⁵⁵⁾ Други, подједнако значајан недостатак ове теорије огледа се у недопустивим генерализацијама и симплификацијама: „...претпоставити да постоји директна каузална веза између идеја до којих наводно држе политички чиниоци и политичких последица, у озбиљној мери поткопава аналитичку вредност идеацијских објашњења посткомунистичких политика“.⁵⁶⁾ То све, за-

52) *Ibid.* p. 355.

53) *Ibid.* p. 362.

54) *Ibid.* pp. 368-370.

55) *Ibid.* p. 357.

56) *Ibid.* p. 372.

једно са одбацивањем две кључне тезе неолибералне теорије, води финалној констатацији да „неолиберализам“ очигледно не може да испуни аналитичку улогу експланаторне варијабле у пажљиво креираном, емпиријски утемељеном и осетљивом за контекст идеационом аргументу“.⁵⁷⁾

Уз ове закључке које се усвајају и у овом раду, треба истаћи и још један њен (интерпретативни) дефект. Наиме, она почива на премиси изједначавања антикомунистичког педигреа постсоцијалистичких земаља (присутног нарочиту у првој фази након слома биполарног света – од 1989. до 1995.), као једног *политичког става*, са „неолиберализмом“ као једном *економском теоријом*. Политичка оријентација првих демократских влада ових земаља позиционирала се, свакако, на десном идеолошком полу, али стављати знак једнакости између антикомунизма и *free market* економске агенде представља веома грубу категоријалну грешку која не може имати никаквог емпиријског утемељења. По свему судећи разлоге овог теоријског предмета и изједначавања по себи врло различитих ствари треба тражити у склоности већине радикалних заступника теорије неолиберализма да сваку промену која долази након укидања социјалистичких односа и државног власништва схвата као „пунокрвни“ капитализам и примену „неолибералних принципа“. Тај радикализам у схватању производи и радикализам у терминологији: „тржишни фундаментализам“, „тржишни болшевизам“, чак „неолиберални лењинизам“.⁵⁸⁾ У пракси пак, правилније је ова друштва описивати као друштва у којима су реализовани мешовити политички и економски концепати, најпре као социјал-демократска друштва са већом или мањом регулацијом тржишта, попут оних који постоје у земљама западне Европе.⁵⁹⁾

Важност налаза до којих је дошла ова студија премашује источноевропски оквир на који се истраживање у њој ограничило. Управо елаборирани закључци о основним тезама и поставкама теорије неолиберализма могу се транспоновати на теорију неолибарализма као такву. И на том, генералнијем, плану примећују се исти теоријски дефицити попут генерализације и симплификације без упоришта у емпиријској анализи и компарацији.

*

57) *Ibid.* p. 375.

58) Термина које многи аутори користе. Видети на пример: Josifidis, Lošonc, Supić, *op. cit.* p. 102.

59) Ово све са изузетком краткотрајне фазе „шок терапије“ у Пољској под Балеровицовим реформским захватима и двогодишњих реформи (1992-1994) које је у Естонији спроводио премијер Март Лар.

Из досадашњег излагања, видели смо да се – насупрот теоретичарима неолиберализма – не може говорити о доминацији „неолибералних“ идеја у свету нити о томе да се савремене економије обликују по „неолибералном калупу“. Свет у коме данас човечанство живи није свет минималних држава у којима господаре спонтани тржишни механизми и у коме су институције социјалне помоћи (за старе, болесне и изгладнеле) препуштене институцијама приватног добротинства и индивидуалној солидарности. Нити се данашњи свет креће ка тим идеалима. Кроз читав XX век детектује се раст државе у свим њеним сегментима, и тај се процес и даље одвија. Данашњи свет је свет великих држава, огромне државне регулације привредних токова, економског протекционизма, система разгранатих мрежа социјалних институција непојмљивих за раније векове. Какав онда може бити статус теорије која каже да је такав свет обликован по либералним економским принципима? Да ли таквој теорији можемо приписати научни статус или је сврстати у категорију квазитеорија?

У овом раду заступљен је став да има доста разлога да се основни смисао употребе термина „неолиберализам“ у научном дискурсу подведе под политички регистар. Ова теза стиче додатно оправдање нарочито онда када се детектује базична структура сваке теорије неолиберализма коју чине две стратегије: стратегија *разоткривања* (односа моћи у свету) и стратегија *ангажмана* (позива на политичку акцију и отпор). У склопу такве структуре, термини „неолиберално“, „неолиберализам“ и „неолиберални капитализам“ треба да означе искључиво негативне појаве, док сам дискурс теорије неолиберализма има за циљ да изврши неку врсту освешћивања, мобилизације и позива на ангажман у циљу укидања оних пракси, политика и институција које прете размонтирању савремене државе благостања.⁶⁰⁾ Другачије се употреба овакве терминологије не може разумети будући да је њена вредност као експланаторне варијабле и хеуристичког модела минимална, нарочито када се имају у виду неке друге термилошке алтернативе за описивање истог феномена (нпр. „социјална држава“ уместо „неолиберална држава“, „развијени или позни велферизам“ уместо „неолиберализам“, „мешовити привредни систем“ уместо „неолиберални капитализам“ итд).

У својој радикалнијој варијанти теорија неолиберализма оличава „сливник“ незадовољства и критике⁶¹⁾ услед пропасти једне

60) То је заједничка карактеристика класичне и реформисане теорије неолиберализма.

61) Горан Томка „Неолиберализам – доктрина савременог света“, *Привредна изградња*, XL-VII: 3-4/2004, стр. 230.

идеолошке парадигме. У својој оптимистичкијој, реконструисаној верзији, теорија неолиберализма представља наставак идеолошке борбе, само другим средствима. Односно, суптилнији покушај да се иста, одбачена и „превреднована“ идеја промовише на другачији начин и у новом контексту. Заједничко једној и другој јесте то да би се термина „неолиберализам“, као погодног средства за опис савременог света, одрекле само онда када би у том свету једна његова компонента – (либерална) институција приватног власништва – била најзад укинута. Једна се за то отворено и радикално залаже, друга прикривено и постепено. Да ли оваквим теоријама треба приписивати научни статус? Закључак овог рада јесте да је такво питање, када се има у виду све до сада речено, *деласирано*.

Aleksandar Novakovic

**THEORY OF NEOLIBERALISM
– PSEUDOSCIENCE OR SUCCESSFUL
HEURISTIC MODEL?**

Summary

The term “neoliberalism” can not be understood without certain “theory of neoliberalism” that stands at its base. This does not refer to the theories of those authors who advocate free market, minimal state and the rule of law, but to the theory that use the word “neoliberalism” as an appropriate description of the political and economic realities of the world in which we live. In this paper, the scientific status of theory of neoliberalism is being critically reassessed in two ways: by demonstrating its contradictory character (discrepancy between theory of neoliberalism and empirical evidence) and by revealing its core motivation (theory of neoliberalism is being run by non-theoretical, *ideological* motives). In this sense, the paper presents various types of theories of neoliberalism, explains their genesis and indicates their mutual differences. Finally, through the investigation of several key determinants of political and economic organization of the modern state (the size of a modern state, the scope of welfare programs, the degree of government interference in the economy, the role of international organizations as well as the character of the transformation of the former Eastern bloc countries), it is shown why the theory of neoliberalism should be renounced of its scientific status.

Keywords: neoliberalism, neoliberalism theory, international organizations, democratic capacities, political institutions

ЛИТЕРАТУРА

- Bagus, Philipp, Howden, David, *Deep Freez – Iceland's Economic Collapse*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2011.
- Бобио, Норберто, *Будућност демократије – одбрана правила игре*, Филип Вишњић, Београд, 1990.
- Brown, Wendy, „Neo-liberalism and the End of Liberal Democracy“, *Theory & Event*, Vol. 7, Issue 1, 2003, pp. 37-59.
- Видојевић, Зоран, *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, Институт друштвених наука, Београд, 1997.
- Ganev, Venelin, I, „The 'Triumph of Neoliberalism' Reconsidered: Critical Remarks on Ideas-Centered Analyses of Political and Economic Change in Post-Communism“, *East European Politics and Societies*, Vol. 19, No. 3/2005, pp. 343-378.
- Голубовић, Загорка, „Елементи критике неолибералног модела транзиције“, *Социолошки преглед* Vol. 38, No. 1-2/2004, стр. 5-21.
- De La Barra, Ximena, „Who Owes and Who Pays? The Accumulated Debt of Neoliberalism“, *Critical Sociology*, Vol. 32, Issue 1/2006, pp. 125-161.
- De Soto, Hernando, „Who Owns This Mess?“, *New York Times*, Internet: <http://www.nytimes.com/2011/12/02/opinion/magazine-global-agenda-who-owns-this-mess.html?pagewanted=all> (дат. приступа: 10.10.2012)
- Јанковић, Иван, „Либерализам, неолиберализам и глобализација“, Интернет: <http://katalaksija.com/2005/10/04/liberalizam-neoliberalizam-i-globalizacija> (дат. приступа: 15.10.2012)
- Josifidis, Kosta, Lošonc, Alpar, Supić, Novica, „Neoliberalism: Befall or Respite?“, *Panoeconomicus*, 1/2010, pp. 101-117.
- Јосифидис, Коста, „Неолиберализам – судбина или избор начина живота (и) у транзицији“, *Привредна изградња*, XLVII: 1-2/2004, стр. 5-16.
- Konings, Martijn, „Neoliberalism and the American State“, *Critical Sociology* 36 (5), 2010, pp. 741-765.
- Kukoč, Mislav, „Liberalna demokracija versus neoliberalna globalizacija“, *Arhe*, V, 10, 2008, str. 41-53
- Kus, Basak, „Neoliberalism, Institutional Change and the Welfare State: The Case of Britain and France“, *International Journal of Comparative Sociology*, Vol. 47(6), 2006, pp. 488-525.
- Lal, Deepak, „The Threat to Economic Liberty from International Organizations“, *Cato Journal*, Vol. 25, No. 3/2005 (Fall), pp. 503-520.
- Marsh, David, W. R. A Rhodes (editors), *Implementing Thatcherite Policies: Audit of an Era*, Open University Press, 1992.
- Милашиновић, Срђан, „Тоталитаризам и неолиберализам“, *Наука, безбедност, полиција*, Vol. 9, бр. 2-3/2004, стр. 97-124.
- Нозик, Роберт, „Зашто су интелектуалци против капитализма?“, *Нова српска политичка мисао*, Vol. 10, бр. 1-4/2005, стр. 195-203.
- OECD, *The State of the Public Service*, OECD, Paris, 2008.
- Пјевић, Надица, „Неолиберализам и теорија редукције социјалне државе“, *Социјална мисао*, 4/2010, стр. 117-138.
- Пелевић, М. Бранислав, Ристановић, М. Владимир, „(Нео)протекционизам и светска економска криза“, *Српска политичка мисао*, бр. 4/2011, год. 18, Vol. 34, стр. 237-255.

- Попер, Карл, *Претпоставке и побијања: раст научног знања*, Сремски Карловци; Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2002.
- Првуловић, В. Владимир, Вучковић, М. Владимир, „Од сјаја до очаја: криза државе и поуке из грчког и ирског случаја“, *Српска политичка мисао*, број 1/2011, год. 18, Vol. 31, стр. 261-280.
- Прокопијевић, Мирослав, „Капитализам и криза“, Интернет: <http://katalaksija.com/2008/10/18/kapitalizam-i-kriza> (дат. приступ: 7.10.2012).
- Rothbard, Murray, *A History of Money and Banking in the United States: The Colonial Era to World War II*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2002.
- Schwartz, Michael, „Neo-liberalism on crack: Cities under siege in Iraq“, *City*, Vol. 11, No. 1/2007 (April), pp. 21-69.
- Sloterdijk, Peter, „Die Revolution der gebenden Hand“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Frankfurt 2009 (13. Juni).
- Станчић, Вишња, Грубишић, Зоран, „Неолиберализам и политика условљавања ММФ-а“, *Политичка ревија*, бр. 4/2011, Vol. 30, стр. 259-276.
- Томка, Горан, „Неолиберализам – доктрина савременог света“, *Привредна изградња*, XLVII: 3-4/2004, стр. 213-232.
- Harvey, David, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, 2005.
- Harvey, David, „Neoliberalism as Creative Destruction“, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 610, 2007 (March), pp. 22-44.
- Hartman, Yvonne, „In Bed with the Enemy: Some Ideas on the Connections between Neoliberalism and the Welfare State“, *Current Sociology*, Vol. 53(1), 2005, pp. 57-73.
- Hartwick, Elaine, Peet, Richard, „Neoliberalism and Nature: The Case of the WTO“, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 590, 2003 (November), pp. 188-211.
- Higgs, Robert, *Crisis and Leviathan: Critical Episodes in the Growth of American Government: A Pacific Research Institute for Public Policy*, Oxford University Press, 1987.
- Hoppe, Hans-Hermann, (2001), *Democracy - The God That Failed: The Economics, Politics of Monarchy, Democracy, and Natural Order*, Transaction Publishers.

Resume

One of the basic requirements of scientific research is the use of clear and precise terminology formulated to function as the most approximate description of the phenomenon under investigation. In a sense, one could even argue that an attitude toward terminology represents a kind of a test for the assessment of the quality of scientific work. In one of the classic sociological essays Robert Nozick labeled intellectuals “word smiths” in attempt to show the enormous opportunities of language (mis)use standing at their disposal. This particularly referred to social scientists who – due to the nature of their profession – feel entitled not only to interpret social conditions, but also to influence them. If their interpretations are theoretically founded and empirically suppor-

ted, than the theory which formulates that interpretation can be socially beneficial. If it is not the case, and the interpretation has no theoretical and empirical foundation whatsoever, then such a theory can be labeled as a “false science.” The aim of this paper is to show that in the case of the theory of neo-liberalism comes just the latter.

This paper illuminates the basic contradiction of the theory of neoliberalism as a theory. In that respect, the term “theory of neoliberalism” is used here to describe the theory, attitudes and interpretations of the theorists of the theory of neoliberalism, rather than intellectual promoters of the laissez-faire economics (Austrian, Chicago, or Virginia school of political economy) and the free market opting reformers. This paper locates basic problem of any theory of neoliberalism in a discrepancy that exists between theory and the practice of neoliberalism. That, by itself, would not constitute a serious matter, if it was not the case that term „neoliberalism“ usually prsupose a kind of carefully conceived and very ambitious political project based on clear economic doctrines, which aims, in the end, to a radical change of the social and economic relations in the world.

In that regard, two basic theories of neoliberalism are being examined: post-Marxist theory of neoliberalism and reformed theory of neoliberalism. This paper demonstrates why the political motivations and considerations of the theory of neoliberalism outweigh its theoretical dimension, in both of its forms. The main thesis of this paper is that neoliberalism, as a theory, should be given a similar epistemological status that Karl Popper assigned to a theories of Marxism, psychoanalysis and astrology – that is, the status of quasi-scientific theory. The thesis is underpinned with the consideration of several basic parameters that can be detected and that should confirm the unsustainability of the fundamental premise of the theory of neoliberalism. Namely, the thesis of political and ideological hegemony of neoliberalism in the world today. These are following parameters: the size of a modern state, the scope of welfare programs, the degree of government interference in the economy, the role of international organizations as well as the character of the political and economic transformations of the former Eastern bloc countries.

* Овај рад је примљен 17. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.

Снежана Грк

Институт друштвених наука, Београд

ЕКОНОМИЈА ПОНИРАЊА*

Сажетак

Године које долазе ће бити веома тешке за становништво у Србији због јако лоше ситуације у привреди и друштву. Томе доприноси пад индустријске производње, пад бруто домаћег производа, највећа инфлација у региону, највећа незапосленост, најниже плате у региону, највиша цена капитала односно камата у региону, високи јавни дуг, нестабилан курс. Србија економски и друштвено вртоглаво понире. Ако се не смањи буџетски дефицит и ако се не смањи раст јавног дуга, што највероватније економски експерти на власти неће моћи сами да спроведу, тада ће Србија, ако изостане помоћ међународних финансијских организација, отићи у економски суноврат. Време у којем живимо је врло опасно јер су људи несрећни. Крајње је време да интелектуалци из друштвених наука, укључујући и економију, преиспитају своју савест.

Кључне речи: реални сектор, екстерни сектор, антикризне мере, будућност, економија понирања, Међународни монетарни фонд, међународне финансијске организације.

АНАЛИЗА РЕАЛНОГ СЕКТОРА

Економски колорит Србије је мрачан, јер је земља у веома тешкој економској и финансијској кризи. Привреда спонтано тоне. Економски показатељи су веома лоши и не наговештавају скори привредни опоравак. Макроекономско окружење се погоршава

* Рад је део истраживања на пројекту *Моделирање развоја и интеграције Србије у светске токове у светлу економских, друштвених и политичких гибања*, евиденциони број 179038, а који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

због лоше конкурентности, пада индустријске производње, раста инфлације, буџетског дефицита, незапослености и укупне задужености државе.

Заstraшујући је податак да је индустријска производња¹⁾ у Србији на око 40 одсто нивоа из 1989. године. А бруто домаћи производ (БДП) је за 32 одсто мањи него пре 30 година.

Према подацима државне статистике још у првом кварталу 2012. године догодио се реални пад БДП-а од 1,3 одсто, у другом кварталу пад је био 0,6 одсто, а у трећем пад БДП-а је износио 2,2 одсто у односу на исто раздобље прошле године²⁾.

Интересантно је погледати процене³⁾ Међународног монетарног фонда (ММФ) о кретању економије у Србији за 2012. и 2013. годину. Према подацима ММФ-а у другом кварталу 2012. године такође је забележен пад БДП-а у износу од 0,6 одсто⁴⁾. Полазећи од тога ММФ је обелоданио нове процене по којима би у овој години пад БДП-а био 0,5 одсто, а у 2013. години он би износио два одсто. Видети *Табелу 1*.

Табела 1. Процене ММФ-а о кретању економије у Србији

Показатељ	2012.	2013.
Реални БДП (%)	-0,5	2
Потрошачке цене (%)	8,6	5
Незапосленост (%)	25,6	25,6

Извор: World Economic Outlook, доступно 10.10.2012.године.

Међутим, доста су дискутабилна предвиђања ММФ-а о кретању економије у Србији у овој и наредној години. Изгледа као да се ММФ забунио, нарочито код процене кретања БДП-а! Пад економије ове године би могао дубље улетети у негативну зону. Али и остали показатељи (инфлација и незапосленост) које је проценио Међународни монетарни фонд за Србију за ову и 2013. годину су упитни.

1) Индустријска производња у Србији у септембру 2012. године била је мања за 6,8 одсто него у истом месецу претходне године. (Извор: Републички завод за статистику, доступно 01.11.2012. године).

2) Извор: Републички завод за статистику, доступно 01.11.2012. године.

3) Процене Међународног монетарног фонда дате су пре објављивања флеш процена Републичког завода за статистику за трећи квартал за БДП. Обрачун кварталног БДП за трећи квартал 2012. године биће објављен 28. децембра. (Извор: Републички завод за статистику, доступно 01.11.2012. године).

4) Извор: The International Monetary Fund (IMF), доступно 03.10.2012. године.

Разлог за сумње у процене ММФ-а треба тражити у продукцији бљивању кризе која ће наставити да погађа привреду. Уз то, наставак пада извоза, али и слабији прилив страних инвестиција из Европе у земљу, утицаће негативно на економију Србије, али и на неке државе из окружења које су изложене дејствима поменутих негативних ефеката.

Стога је и Европска банке за обнову и развој (EBRD) кориговала своје раније дате стопе раста за цео регион. Видети *Табелу 2*.

Табела 2. Процена економског раста (%)

Држава	2012.	2013.
Хрватска	-1,9	1,2
Словенија	-2,5	-2,0
Македонија	0,3	2,0
Босна и Херцеговина	0,1	0,4
Црна Гора	0,3	0,8
Србија	-0,7	1,1

Извор: EBRD, доступно 30.10.2012. године.

EBRD очекује раст од два одсто за цео регион Југоисточне Европе. Према проценама EBRD за 2012. годину у негативној зони економског раста ће бити Словенија, Хрватска и Србија. Према њиховим предвиђањима током 2013. године из рецесије ће изаћи Хрватска, Македонија, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Србија. У негативној зони остаће једино Словенија, код које прогнозирају пад од минус два одсто. Према процени EBRD најбољи економски раст у 2013. години ће имати Македонија, уз очекивање раста БДП-а од два процентна поена.

Најновије кориговане процене економског раста које долазе од стране Европске банке за обнову и развој нису ни мало охрабрујуће за државу Србију. Наиме, ова међународна финансијска организација је (у релативно кратком раздобљу од јуна до октобра) снизила процену привредног раста за Србију за 2013. годину са 1,7 одсто на 1,1 одсто. Обистине ли се прогнозе EBRD да ће бруто домаћи производ порастати за 1,1 одсто, Влада Србије ће имати озбиљне проблеме, пошто је буџет за 2013. годину прављен уз претпоставку да ће БДП порастати за два одсто⁵⁾.

5) Ако се обистине процене EBRD, разлика од скоро један одсто створиће мањак у каси од око 32 милијарде динара, а минус у буџету биће око 4,5 одсто уместо планираних 3,5 одсто.

Народна банка Србије (НБС) је објавила да ће стопа раста БДП-а у 2012. години износити минус 0,5 одсто. Али, уследила је ревизија прогнозе НБС, због пада пољопривредне производње, суше, и слабијих прогноза привредног раста еурозоне, па је за 2012. и 2013. годину централна банка прогнозирала раст БДП-а наниже (са три на 2,5 одсто).

Србија је данас у доста незавидној позицији, јер се проблеми у реалном и екстерном сектору толико компликују, да ће покретање привредног раста бити немогуће. Будући да не постоји јасна и одржива економска политика развоја, веома је тешко савладавати проблеме високог буџетског дефицита, значајног нивоа јавног дуга и високе незапослености.

За више од једне деценије ни једна владајућа гарнитура експерата и политичара није успела да смањи незапосленост. Од 2000-те године до данас без посла је остало 363.292 особе. Наиме, 2000-те године било је запослено 2.089.252 људи, док их је данас 1.725.960⁶⁾. Број запослених данас је мањи за 17,4 одсто у односу на пети октобар 2000-те године. Дакле, у поменутом раздобљу сваки шести радник је остао без посла⁷⁾. Највише су без посла остали они који су радили у производњи. Међутим, повећан је за око 15.000 број запослених који примају средства из буџета.

Осврчући се на податке државне статистике, запажа се да од краја 2008. године, када се финансијска криза озбиљније испољила, па закључно са 2011-том годином број радних места опада односно стопа незапослености расте. Видети *Табелу 3*.

Табела 3. Стопа незапослености (у %)

Година	2008.	2009.	2010.	2011.
Стопа незапослености	14,4	16,9	20,0	24,4

Извор: Републички завод за статистику, доступно 24.10.2012. године.

То потврђују и подаци Националне службе за запошљавање, према којима је за горе поменуте четири године без посла остало 290.000 људи, па сада има 750.000 незапослених. Од тог броја трећина незапослених односно 250.000 нема квалификације, док основну школу нема 80.000 незапослених.⁸⁾

6) Извор: Републички завод за статистику, доступно 24.10.2012. године.

7) У пољопривреди је око 46.000 запослених мање, у саобраћају је око 36.000 људи мање, док је број запослених у грађевинском сектору мањи за око 30.000. (Извор: Републички завод за статистику, доступно 24.10.2012. године).

8) Извор: Национална служба за запошљавање, доступно 24.10.2012. године.

Раст незапослености је континуиран. Нарочито је велики проблем незапослености код младих, где више од 50 одсто из ове популације нема посао⁹⁾. Тако да Србија, у којој је свака друга млада особа без посла, има стопу незапослености младих која је једна од највећих у Европи. Према најновијим подацима¹⁰⁾ незапослено је 206.000 младих. Од тог броја 40.000 младих је без квалификације, односно немају завршену средњу, а неки ни основну школу.

Веома је забрињавајуће што је стопа незапослености у Србији међу највећим у региону. Стопа незапослености тренутно износи 25,5 одсто¹¹⁾. Већу незапосленост од Србије имају само Босна и Херцеговина и Македонија. Видети *Табелу 4*.

Табела 4 .Незапосленост и зараде у региону

Држава	Стопа незапослености	Просечна зарада (у еурима)
Босна и Херцеговина	43,9	424
Македонија	31,0	380
Србија	25,5	345
Хрватска	18,3	750
Црна Гора	12,36	483
Словенија	8,4	985,5

Извор: Републички завод за статистику, доступно 29.10.2012. године.

Па ипак, према неким проценама, незапосленост је данас већа од 28 одсто¹²⁾. Поражавајуће је што више од 60.000 грађана за свој рад не добија плату. Многи од њих су на ивици егзистенције. Људи у Србији преживљавају захваљујући сивој економији. Чак више од 650.000 људи је на различите начине ангажовано у сивој економији, а проценат оних који раде „на црно” се стално повећава.

Зараде у Србији су мале, а права радника гарантована законом су тешко остварива, па послодавци са лакоћом отпуштају запослене за које не плаћају доприносе и отпремнине.

9) Млади до 30 година на посао чекају 1,8 година. (Извор: Национална служба за запошљавање, доступно 31.10.2012. године).

10) Извор: Национална служба за запошљавање, доступно 31.10.2012. године.

11) Извор: Републички завод за статистику, доступно 29.10.2012. године.

12) Извор: Центар за демократију, *Danas*, доступно 24.10.2012. године.

Према званичној статистици просечна зарада нето у Србији износи 42.122 динара¹³⁾ за август 2012. године, али тај просек зарада „одржавају“ запослени у јавном сектору. Истовремено потрошачка корпа¹⁴⁾ је 58.000 динара. Према статистици трочлана породица месечно може са око 58.000 динара да подмири потребе за храну и пиће, да плати рачун и друге трошкове становања, али и да покрије издатке за одећу, обућу, опремање домаћинства.

Међутим, објективно сагледавајући реална просечна потрошачка корпа за трочлано домаћинство вреди више од 100.000 динара, а већина грађана Србије најчешће ради за тридесетак хиљада динара, што значи да је ситуација у реалности још гора од оне како је приказује званична статистика. У Србији готово половина просечне зараде потроши се на храну. Примера ради, грађани Словеније за храну и пиће издвајају између 20 и 25 одсто зараде, док су и становници Хрватске близу тог процента. Генерално, храна у Србији је најскупља у региону, а зараде су међу најнижим у Европи. Тако на пример, просечна зарада (видети *Табелу 4*) у Србији је 345 еура, у Босни и Херцеговини 424 еура, Хрватској 750, Црној Гори 483, Словенији 985,5 еура, док је она рецимо у Италији 1.900, и Немачкој 2.200 еура.

Па и поред тога што су плате у еурима данас у Србији веће него пре дванаест година, чињеница је да су за исто толико порасле цене. Због тога је куповна моћ становништва јако мала. То најбоље илуструје свакодневни живот јер је становништво Србије масовно почело да користи чекове. Продужени рокови плаћања односно одложено плаћање на чекове чак иде и преко 200 дана.

Иако се Србија убраја међу три државе које имају најниже задужење по глави становника према банкама, морају се посматрати и зараде. Наиме, задуженост по становнику¹⁵⁾ у Србији је 812 еура, док је у Словенији она 3.900 еура, Хрватској 3.800, Црној Гори 1.300, Босни и Херцеговини 730, Македонији 600 еура. Одавде се изводи закључак да су грађани Србије чак 4,8 пута мање задужени него становници Словеније, или 4,6 пута мање у поређењу са становницима Хрватске, а 1,6 пута мање него грађани Црне Горе. Па ипак, мора се узети у обзир чињеница да су зараде грађана у поменутиим државама за 1,4 до чак 2,8 пута веће него зараде грађана Србије.

13) Извор: Републички завод за статистику, доступно 05.10.2012. године.

14) У трошкове потрошачке корпе поред хране за једно домаћинство спадају рачуни за комуналије и слчно.

15) Извор: Удружење банака Србије (УБС), доступно 04.11.2012. године.

У последњој прогнози ММФ-а једино је тачно - да ће Србија по висини инфлације у 2012. години бити рекордер у региону. Тако на пример, потрошачке цене¹⁶⁾ (раст септембар ове у односу на претходну годину) у Македонији су биле 5,3 одсто, Хрватској 5,0 одсто, Црној Гори 4,6 одсто, Словенији 3,3 одсто и Босни и Херцеговини 2,3 одсто.

У Србији је међугодишња инфлација у септембру ове године износила 10,3 одсто¹⁷⁾. Раст цена на мало крајем ове и почетком наредне године могао би да достигне око 14 одсто. То ће погурати инфлацију у 2013. години. Инфлација је резултат раста цена на тржишту.

Логично би било да тржиште диктира цене. Али, то није случај у Србији и то је разлог за забринутост. Раст инфлације је неминуовност због чињенице да је у Србији тржиште монополизовано и картелизовано, па цене диктирају разни картелско-монополистички интереси и договори. Тржиштем диктирају накупци. Терет последица таквих картелских договора највише носе сами грађани. Неподношљиво висок скок цена основних животних намирница, нарочито почетком октобра 2012-ге¹⁸⁾, утицао је на драстичан пад стандарда становништва и удар на њихов буџет.

Стандард грађана ће и даље опадати, јер ће инфлација и на даље бујати, због новог раста цена хране, будући да је подбацила пољопривредна сезона, затим због очекиваног раста регулисаних цена, повећања цена увозних производа, повећања стопе пореза на додату вредност (ПДВ-а) и акциза¹⁹⁾.

Према подацима *Eurostata*, Србија је и 2011. године била међу земљама са најскупљом храном. У међувремену су цене додатно погуране навише због повећања ПДВ-а и акциза на гориво. На снази је једна неогворна економска политика. Зато је неопходна интервенција мерама монетарне политике, односно корекцијама повећања референтне каматне стопе²⁰⁾, како би се ублажило да

16) Извор: Државне статистике, доступно 29.10.2012. године.

17) Извор: Републички завод за статистику, доступно 10.10.2012. године.

18) Због великог скока цена основних животних намирница почетком октобра ове године, Влада Србије је предложила да се укину царине на увоз шећера и уља. (Извор: *Politika*, доступно 03.10.2012. године).

Па ипак, нема разлога за оптимизам јер ће ово бити само привремено укидање царина за поменуте намирнице и то за прописане количине, а касније ће се све вратити као што је било раније.

19) Учешће акциза у буџетским приходима у Србији је највеће у поређењу са земљама региона и многим земљама Европске уније.

20) Извршни одбор НБС донео је одлуку о повећавању референтне каматне стопе са 10,50 на 10,75 одсто на седници 09.10.2012. године. Међутим, већ на седници 08.11.2012. го-

се ефекти раста цена основних животних намирница пренесу на остале цене и ублажио раст инфлаторних притисака.

Али ни ова монетарна мера неће имати дугорочни ефекат јер је проблем домаће економије низак ниво производње и неравнотежа између понуде и тражње. Ова неравнотежа ствара притисак на цене, чак и када потрошња опада, као што је то случај ове године. Уствари, цене расту иако државна статистика бележи пад промета робе на мало као и раст броја незапослених.

АНАЛИЗА ЕКСТЕРНОГ СЕКТОРА

Стање у екстерном сектору је више него забрињавајуће. Спољни и јавни дуг Србије се у последње четири године драматично повећава. Стопа кредитирања спољног дуга Србије је тренутно висока. Стога је присутна бојазан да, на кратак рок, криза спољног дуга може да повећа инфлацију, а на средњи рок, може да подстакне пад вредности динара.

Укупан спољни дуг је премашио 24,21 милијарде еура (видети Табелу 5), што је 79,0 одсто БДП-а²¹⁾. Овај износ²²⁾ је скоро досегнуо ниво високе задужености од 80 одсто БДП-а. На оволики износ укупног спољног дуга утицао је дуг приватног сектора који је износио 13,11 милијарди еура или 54,2 одсто, а такође и велико задуживање јавног сектора односно државе у износу од 11,10 милијарди еура или 45,8 одсто. Ради се о томе да је држава ушла у нове кредитне аранжмане на бази емитовања вредносних папира, а све у циљу да би измирила текуће обавезе према буџетским корисницима и кредиторима.

Табела 5. Спољни дуг Србије (у милионима еура)

Дужник	31.12.2008.	31.12.2009.	31.12.2010.	31.12.2011.	31.08.2012.
Јавни сектор	6.520,7	7.763,8	9.076,4	10.773,3	11.100,1
Приватни сектор	14.567,7	14.723,6	14.710,0	13.352,1	13.112,1
УКУПНО	21.088,4	22.487,3	23.786,4	24.125,4	24.212,3

Извор: Народна банка Србије, доступно 06.10.2012. године.

дине, Извршни одбор НБС донео је одлуку да повећа референтну каматну стопу за 0,20 процентних поена, тако да она сада износи 10,95 одсто. (Извор: Народна банка Србије, доступно 09.11.2012. године).

21) Извор: Народна банка Србије, доступно 06.10.2012. године.

22) Није искључено да је однос спољног дуга и БДП-а и већи од 90 одсто.

Ниво јавног дуга Србије износи 56,5 одсто БДП-а. Он би до краја године могао достићи 59,7 одсто. Јавни дуг ће наставити да расте, због задуживања државе за покривање буџетског дефицита. Ако се буџетски дефицит не почне смањивати, јавни дуг – који је на крају 2011. године износио између 45,1 одсто и 47,8 одсто БДП-а (подаци су различити због методологије обрачуна) – могао би крајем 2012. године да досегне чак 60 одсто БДП-а²³⁾.

Према подацима Управе за јавни дуг, на крају августа јавни дуг је износио 15,47 милијарди еура. Јавни дуг Србије крајем септембра 2012. године износио је 15,85 милијарди еура, што је 55,4 одсто бруто домаћег производа²⁴⁾.

Повећање износа јавног дуга израженог у еурима последица је промене методологије²⁵⁾ обрачуна јавног дуга, односно враћања на правило да се дисконтни вредносни папири у стању јавног дуга воде по номиналној вредности, што је увећало износ дуга за 382,76 милиона еура.

Упркос свему, држава је наставила и даље да се задужује. У 2012. години емитовањем обвезница (*eurobond*) држава се задужила 773,5 милиона еура, а задуживање по основу емитовања вредносних папира односно обвезница на домаћем тржишту је било 3.160,0 милиона еура, док су укупни кредити²⁶⁾ и гаранције били 592,88 милиона еура – тако да укупно задужење износи 4.526,38 милиона еура²⁷⁾.

Од 4,5 милијарди еура дуга у овој години, две милијарде је требало одмах одвојити за финансирање буџетског дефицита, а већи део остатка од укупног задуживања је отишао на враћање раније узетих кредита, док је само мањи део отишао на гаранције и капиталне инвестиције.

23) Курс динара има важну улогу, јер су државни зајмови, најчешће, у иностраној валути, а БДП се обрачунава у динарима. То значи да се са падом вредности курса динара повећава учешће дуга у БДП-у.

24) Извор: Управа за јавни дуг, доступно 18.10.2012. године.

25) Овакво објашњење је дато на сајту Управе за јавни дуг, доступно 18.10.2012. године.

26) У првих осам месеци ове године дуг по основу укупних кредита је износио 353,1 милиона еура. Највећи кредит је добијен од Владе Азербејџана од 300 милиона еура по фиксној каматној стопи од четири одсто. А 53,1 милион еура односи се на кредите узете од међународних финансијских организација, и то Европске инвестиционе банке 24,6 милиона еура и Развојне банке Савета Европе (СЕВ) 28,5 милиона еура. Ови кредити закључени су по каматним стопама у распону од 1,19 до 3,67 одсто годишње. (Извор: Народна банка Србије, доступно 28.10.2012. године).

27) Извор: Народна банка Србије, доступно 28.10.2012. године.

Објашњење због чега је дошло до великог раста јавног дуга од 2008. године па надаље могућно је пронаћи, пре свега, у великим фискалним дефицитима. Али, на јавни дуг поред фискалног дефицита утиче и стопа раста (која је била мања последњих година), затим стопа инфлације и курс (пошто је значајан део дуга у еурима, а динар је девалвирао). Динар је већ годинама прецењен. Скоро десет година је његова вредност нереална. Само од почетка 2012. године па до октобра исте године динар је изгубио на вредности 8,5 одсто, па то Србију чини рекордером у региону. Динар мора да слаби због тога што је: привреда уништена, спољни дуг велики, фискални дефицит велики, лош извоз.

Ако Србија настави да се задужује досадашњим темпом, ради враћања старих кредита, могла би већ 2013-те године да улети у кризу јавног дуга. Највероватније је да ће држава наставити да се још више задужује, уколико БДП не буде у плусу и ако се не прода компанија *Telekom*. Уколико се то не догоди обавезе државе ће да расту²⁸⁾, па ће критична година бити 2014-та, јер ће тада доспевати репрограмирани кредити.

Пошто експерти у Србији неће моћи сами да се изборе са овим проблемом мораће да затраже помоћ ММФ-а²⁹⁾, јер је економска ситуација у земљи алармантна. Томе још више доприносе, као што је већ речено, пад индустријске производње, највећа инфлација у региону, најниже плате у региону, највиша цена капитала односно камата у региону, високи јавни дуг, нестабилан курс.

Негативним тенденцијама доприносе и укупне девизне резерве које су у јулу 2012. године, у односу на децембар 2011. године, смањене за чак 14,0 одсто, односно са 12,87 милијарди пале су на 11,16 милијарди еура³⁰⁾.

Србија економски и друштвено вртоглаво пропада. Ако се не смањи буџетски дефицит и ако се не смањи раст јавног дуга – Србија без помоћи међународних финансијских организација ће отићи у банкрот. Последице ће бити страшне - ако Србију задеси грчки сценаријо.

28) Почетком новембра 2012. године је најављено да ће дуг у здравству постати јавни дуг. Наиме, предложено је да се сва дуговања Републичког фонда за здравствено осигурање (РФЗО) закључно са 31. октобром 2012. године претворе у јавни дуг Републике и да РФЗО у наредну годину уђе без дугова. (Извор: *Politika*, доступно 01.11.2012. године).

29) Србија 2012. године није повлачила новац од Међународног монетарног фонда. Ова финансијска институција је у децембру 2011. године тражила спровођење реформе пензионог система и пореску реформу, али то није остварено. Објашњење зашто нису послушани захтеви ИМФ-а може се пронаћи, између осталог, и што је то била изборна година.

30) Извор: Народна банка Србије, доступно 07.11.2012. године.

ПОГЛЕД НА АНТИКРИЗНЕ МЕРЕ ВЛАДЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Да би увела ред у јавне финансије Влада Србије је направила ребаланс буџета за 2012. годину, а који је Скупштина Србије усвојила 25.09.2012. године. Овај прекројени буџет требао би да повећа приходе у државној каси. Заправо, владини експерти су убеђени да ће планираним уштедама од антикризних мера - које подразумевају смањење непотребних трошкова државе - обезбедити милијарду еура.

Мерама је предвиђено обарање консолидованог буџетског дефицита са садашњих 7,1 одсто, односно 235 милијарди динара, на 6,7 одсто³¹⁾ до краја године. Међутим, издаци за камату су сада три пута већи од укупног буџета за пољопривреду.

На каквим прорачунима почива план фискалне консолидације? Највећа ставка је повећање ПДВ-а са 18 на 20 одсто, која ће како српски експерти процењују ове године буџету донети 6,7 милијарди динара а следеће 33,8 милијарди динара већих прихода. Основна пореска стопа од осам одсто која се углавном односи на храну неће бити повећана. Додатни приливи очекују се и преко повећања пореза на доходак, као што су дивиденде или приходи од камате. Повећан је и порез на добит и то са 10 на 12 одсто. Такође ће цигарете поскупети, јер су акцизе на дуван повећане од 1. октобра ове године. Тако ће се, на приходној страни буџета 2012. године обезбедити 16,7 милијарди динара, а следеће године 56,4 милијарде динара. Уштеде на расходној страни буџета су знатно ниже и ове године би требале да буду 6,7 милијарди динара, а следеће 46,5 милијарди динара. Видети *Табелу 6*.

*Табела 6. Планиране уштеде од актуелних
мера (у милијардама динара)*

НА ПРИХОДНОЈ СТРАНИ	2012.	2013.
Порез на доходак (са 10 на 15 одсто)	2,2	6,5
Порез на добит (са 10 на 12 одсто)	0,0	5,5
ПДВ (са 18 одсто на 20 одсто)	6,7	33,8
Акцизе на цигарета	4,0	6,3
Акцизе на деривате нафте	2,8	2,5

31) Влада Србије планира да до краја године буџетски дефицит смањи на 222 милијарде динара, односно на 6,7 одсто. Јаз између прихода и расхода само у централном буџету биће око 203 милијарде динара, односно 6,2 одсто БДП-а. План је да се до краја 2013. године он драстично смањи на око четири одсто БДП-а.

Приходи од ПДВ по основу већих акциза	1,0	1,8
Укупни порески приходи	16,7	56,4
НА РАСХОДНОЈ СТРАНИ	2012.	2013.
Ограничења раста плата и пензија	3,7	26,5
Укидање сопствених прихода	3,0	20,0
Смањење највећих плата	није познато	није познато
Укидање агенција	није познато	није познато
Уштеде на јавним набавкама	није познато	није познато
Укупне уштеде на расходима	6,7	46,5

Извор: *Политика, Данас*, доступно 11.09.2012. године.

Превисоке плате у државним агенцијама и јавним предузећима биће смањене, па највећа зарада у јавном сектору неће моћи да пређе 162.000 динара. Неке од агенција, управа, дирекција и фондова, такође, ће бити укинуте. За пола милиона пензионера чија су месечна примања мања од 15.000 динара³²⁾ Влада је обезбедила тринаесту плату у износу од 16.000 динара која ће бити исплаћена у четири рате.

Влада Србије је прописала да од 1. октобра ове године око 300.000 предузетника и власника малих и средњих предузећа више не плаћа фирмарине и таксе за истицање рекламе. То ће им донети уштеде и до 200.000 динара годишње. За мала предузећа са годишњим прометом до 59 милиона динара уводи се и могућност да од 1. јануара 2013. године плаћају ПДВ тек када наплате робу.

Примена програма треба да донесе уштеде од 26 милијарди динара у последњем кварталу 2012. године и 120 милијарди динара у 2013. години. Влади стручњаци су уверења да су програмом омогућили значајно растерећење занатлија, као и малих и средњих предузећа, а дата су и средства за подршку пољопривреди, привреди и социјалној заштити најугроженијих слојева становништва.

Грађани ће од почетка октобра 2012. године имати и мање трошкове за регистрацију аутомобила, која ће у неким градовима

32) Прва од четири рате најугроженијим пензионерима који примају до 15.000 динара исплаћена је 18. септембра 2012. године. Помоћ треба да добије 508.765 пензионера. Ову помоћ ће добити и пензионери који примају сразмерне пензије односно део припадљивости у Србији, а део у иностранству, уколико укупан износ не прелази 15.000 динара. Друга рата помоћи треба да стигне у децембру, за шта ће ребалансом буџета бити обезбеђено око 4,7 милијарди динара.

бити и до 4.000 динара јефтинија. При том ће процедура бити много једноставнија и уместо досадашњих 12, возачима ће бити неопходна само једна уплатница да измире ову обавезу.

Премијер Владе је најавио да неће бити отпуштања радника, и да нико неће остати без посла у време кризе, али плате и пензије неће моћи да расту како је најављено, већ ће бити повећане у складу са реалним могућностима буџета³³⁾.

Према замисли Владе Србије антикризни програм, који је овде презентирао, требао би да спречи могући банкрот Србије. У складу са програмом и резултатима тих мера, плате и пензије у октобру ове године биће повећане за два одсто. Па ипак, Влада се побринула да некима не буде ограничавања зарада, односно направила је изузетак. Запослени у Народној банци Србије, Фискалном савету, Државној ревизорској институцији, Контроли летења - као и увек што су били посебно повлашћени - биће изузети од ограничења плата. Другим речима, на њих се неће односити закон о максималном утврђивању зарада у јавном сектору. Овде је дошла до изражаја велика брижност од стране Министарства финансија и привреде Србије за оне институције које су посебно повлашћене. Из тог Закона биће изузета и она јавна предузећа која имају конкуренцију на тржишту, као и професије пилота и другог летачког особља, али и стручњаци за информационе технологије. Интересантно је да се не прецизира – која су то јавна предузећа на која се мислило односно на која неће важити закон! Врло маштовито!

НЕГАТИВНИ ЕФЕКТИ НОВИХ АНТИКРИЗНИХ МЕРА

У условима изузетно лоших макроекономских показатеља (пада индустријске производње, мале просечне плате, великог буџетског дефицита, великог јавног дуга, нестабилног курса) у земљи, донете антикризне мере ће имати вишеструко негативне ефекте. Ево зашто. Они који су свих ових година највише профитирали неће подносити терет тих мера.

Држава годинама уназад најављује да ће спречити злоупотребу монопола, али ништа није предузето да се злоупотребе заиста зауставе. Сада најновије мере Владе Србије само иду у прилог монополистима и шпекулантима на тржишту. У овој и следећој години у држави се морају направити велике уштеде. Неопходна је

33) Дакле, неће бити замрзавања личних примања као што је предложио Фискални савет, али ни повишице неће пратити инфлацију што предвиђа Закон о буџетском систему. Због тога је овај пропис морао да се мења.

фискална консолидација. Али, терет фискалне консолидације, односно спасавање државе од банкрота, платиће становништво и привреда. Ребалансом буџета за 2012. годину³⁴⁾ предвиђен је дефицит од 203,6 милијарди динара, а то је 6,2 одсто БДП.

Такође, направљени ребаланс буџета за 2013. годину је доста аскетски пројектован. Према предлогу буџета за следећу годину намера Владе је да у 2013. години Србију задужи за још 4,8 милијарди еура, тако што ће држава продати обвезнице у вредности од 3,9 милијарди еура, а истовремено ће подићи још 886 милиона еура банкарских кредита. Према ребалансу буџета за 2013. годину би се морало те године уштеди 1,15 милијарди еура и минус у буџету смањити на 3,6 одсто БДП-а. Велика вероватноћа је да ово неће бити остварено. Јер ће у 2013. години бити потребно да Србија позајми још више нивца него ове године, када се већ задужила 4,5 милијарди еура. Влада Србије веома амбициозно планира да смањи буџетски дефицит у наредној години, за милијарду еура, али у буџету за идућу годину није предвиђено да држава враћа дуг привреди од 1,2 милијарде еура³⁵⁾. Толико привреди дугују јавна предузећа, локалне самоуправе и држава.

У ребалансу буџета се само на први поглед чини добро то што ће се приходи повећати, смањити парафискални намети и укинути неке агенције. Али, веома брзо ће се испољити његова лоша страна кроз пад стандарда грађана, пад привредне производње, несмањену администрацију, превелике субвенције.

Ребаланс није добро урађен на расходној страни. Субвенцијама је направљен додатни терет за буџет. Морло се ићи на смањивање администрације – али то није урађено.

Повећање ПДВ-а и акциза довешће до скока цена скоро свих намирница, а будући да ће стандард грађана бити смањен, далекосежне последице осетиће и привреда, јер ће се мање производити. Дакле, овакав буџет је контрапродуктиван за грађане и привреду.

Трговцу у Србији искористили су подизање ПДВ-а и акциза на гориво како би подигли цене скоро свих производа, па чак и оних за које не постоји реалан основ за поскупљење. Поскупели су и производи на које није повећан ПДВ, попут основних животних намирница³⁶⁾.

34) Ребалансом буџета за 2012. годину предвиђени су приходи од 829,6 милијарди динара и расходи од 1.033,2 милијарде динара.

35) Извор: *Blic*, доступно 05.11.2012. године.

36) Свеже месо поскупело је најмање три одсто, месне прерађевине пет одсто, колико су скочиле и цена шећера, а уље између девет и 16 одсто, млеко и млечни производи поскупели су између два и четири одсто.

Производи у трговинама од 01.10.2012. су скупљи и до 40 одсто, иако је ПДВ повећан за свега два одсто. Поскупели су средства за личну и кућну хигијену, нафтни деривати, грејање (између 10 и 20 одсто, а у главном граду за 18,5 одсто), градски превоз у Београду (због подизања акциза на гориво за 20 одсто), и цигарете до 20 процената.

Цене нису смеле да се повећавају код основних животних намирница, јер је код њих ПДВ остао осам одсто, али то није спречило трговце да формирају нове цене тих производа. Због неодговорног понашања трговаца, али и власти да таквом понашању монополиста стане на пут, становништво ће тек осетити последице драстичних поскупљења кроз смањење куповне моћи.

Као што је напред речено, ребаланс буџета има вишеструко негативан ефекат јер се на потрошаче пребацује највећи терет кризе, али и на привреду. Шта ће се догодити? Уследиће пад животног стандарда, затим следи пад тражње, али и раст цена да се надомести пад тражње, па ће се смањити и производња. У постојећој економској ситуацији када привредна активност у целини опада, а инфлација буја, ребаланс буџета неће имати позитивне резултате. Као што ни укидање такси за привреду неће имати нека значајна побољшања.

Са друге стране, на расходној страни буџета највише су повећани трошкови за плаћање камата и обавеза. Јавни дуг је већ сада прешао половину БДП-а и убедљиво је највиши у региону. Разлог за превелики раст јавног дуга је то што Србија 20 година битише уз додатно задуживање и продају великих предузећа. Уз то, огроман део привреде послује у сивој економији па су буџетски приходи мали. Дакле, тај велики део сектора у привреди који ради на црно не плаћа никакав ПДВ, па садашње повећавање стопе ПДВ-а на 20 одсто само ће додатно утицати на бежање из легалне у сиву економију.

Тотално је погрешна мера Владе Србије да од октобра ове године порез на додатну вредност повећа са 18 на 20 одсто. Јер ће ова мера само привремено мало попунити буџет, а гушиће привреду³⁷⁾, и треба очекивати за неколико месеци још гору ситуацију и веће проблеме неликвидности. Стање у привреди је такво да скоро нико никоме не плаћа ништа и тај негативни ланац неликвидности

37) Тако на пример, "негативан биланс завршног рачуна у 2011. години имало је 31.000 предузећа, 8.000 је пословало око нуле, а 12.000 уопште није ни предало завршни рачун. Тренутно је у блокади чак 33.000 малих и средњих предузећа, а за првих шест месеци 2012. године угашено је око 11.200 фирми". (Извор: Infotmer, доступно 11.09.2012. године).

само са пребацује и шири са једног привредника на другог. Привреда овај нови намет Владе Србије неће моћи да издржи. Повећањем ПДВ-а за два одсто само се извлачи новац из привреде којој је више него потребан, и тај новац одлази у државу где се користи непродуктивно. Другачије речено, ова мера Владе Србије неће дати резултате, јер привреду не сме више да гуши презадуженост³⁸⁾ и бројни намети. Неопходно је да се смањују трошкови код државе - а то се пре свега односи на енорман бирократски апарат, државну администрацију која је захваљујући партијским везама нашла сигурну зараду и лагодан живот у бројним државним агенцијама. Мера повећања ПДВ-а би имала смисла само ако би се прописало да ће се порези подићи неколико месеци - док се не смање расходи везани за државу и док се не отпусти прекомерни број људи који примају зараде из државног буџета - а онда ће се порези вратити тамо где су били.

БУДУЋНОСТ – ИЗГУБЉЕНЕ ГОДИНЕ

Србија нема јасну и одрживу економску политику. Српска економија спонтано тоне. Влада је неспособна да донесе праве мере које би зауставиле суноврат привреде. Велика је вероватноћа да ће до краја ове године пад бруто домаћег производа бити барем 2,5 одсто, очекивати раст инфлације око 14 одсто, губици у пољопривреди ће бити најмање милијарду долара, а јавни дуг ће можда и премашити 60 одсто БДП-а, при чему је горња граница дозвољена законом 45 процената. Предложене антикризне мере Владе Србије утицаће на смањење потражње и пропорционално мању производњу. Смањење потражње уз неадекватне мера економске политике ће негативно утицати на развој.

Влада Србије се задужује невероватном брзином, не размишљајући о будућим генерацијама које ће тај дуг морати враћати. Такође, нема дилеме да ће велики део позајмљеног новца, који је планиран за 2013. годину, отићи на потрошњу и сервисирање јавног дуга, а не на инфраструктурне пројекте и друге инвестиције.

Буџетски дефицит ће и даље бити велики проблем. И као што је већ напред у тексту речено, за покривање буџетског дефицита само у 2012-тој години треба више од 4,5 милијарди еура. Влади стручњаци процењују да је до краја ове године потребно обезбедити још око 1,5 милијарди еура за покривање мањка у

38) Процењује се да су привредници у Србији укупно дужни више од 20 милијарди еура. Реч је о дуговима привредника на домаћем и страном тржишту, за такозване крос бордер кредите, а дугују и једни другима.

буџету. До тог новца би требало доћи емисијом еурообвезница на међународном тржишту, као и емитовањем вредносних папира на домаћем тржишту. Влада Србије рачуна и на руски зајам, али и на евентуалну подршку буџету од стране ММФ-а.

Због тога је држава крајем септембра 2012. године емитовала на међународном финансијском тржишту дужничке папире у вредности од милијарду долара са приносом од 6,62 одсто, и задужила се по повољнијим условима у односу на претходну годину. Наиме, десетогодишње обвезнице је купило око 200 страних инвеститора³⁹⁾, највише из САД и Велике Британије. Експерти на власти жељно очекују и давно обећану милијарду долара од Русије. Дакле, они рачунајући на кредите добијене од међународних финансијских институција, продају еурообвезница и кредите појединих држава намеравају покривати дефицит у буџету. Експерти веома оптимистички очекују, као да не живе у реалности, да ће снижавати буџетски дефицит ако само донесу средњорочни план⁴⁰⁾ структурних реформи. Суштина је у томе да се структурне реформе морају заиста и спроводити, уз уважавање сугестија свих међународних финансијских институција без чије помоћи се не би могло ништа остварити у економској и друштвеној сфери.

Светска банка спремна је да помогне посрнулој економији Србије, али уз одређени услов. У ствари, Светска банка је спремила 300 милиона долара буџетске подршке за Србију, и жели да подржи и програм структурних реформи у привреди као и унапређење пословне климе, а пре свега укидање бирократских процедура код издавања грађевинских дозвола. Услов да тај програм постане оперативан јесте да Србија потпише нови аранжман са ММФ-ом.

Аранжман са Фондом је веома важан, ради ублажавања негативних ефеката нове кризе у Србији. Нови аранжман је битан и као подршка реализацији фискалне политике, а и за поправљање инвестиционе климе у земљи.

Инвестиције су неопходне за развој. Али у Србији нису створени услови за стране инвестиције. Углавном су приватне инвестиције одлазиле у монополе. Србија има лошу структуру инвестиција или су оне незнатне, и данас постоје само жеље за излазак из проблема у којима се земља налази.

39) Ово је велико изненађење да су страни инвеститори ипак постали поверљиви према државним папирима Србије, будући да је пројектовани пад БДП-а ове године од најмање 0,5 одсто, а ни аранжман са IMF-ом није склопљен.

40) Владини стручњаци су у уверењу да би он помогао снижавању буџетског дефицита на 1,9 одсто у 2014. години, и на један одсто у 2015. години, а да би у 2016. години буџет био доведен у равнотежу. (Извор: Министарство финансија Републике Србије, доступно 10.10.2012. године).

Србија нема индустрију. Садашњи обим индустријске производње је на нивоу из шездесетих година. Скоро је почела са радом аутомобилска индустрија, јер је Србија склопила сарадњу са Фијатом. То је модел по коме улагач доноси знање, технологију и тржиште. Радници се упошљавају, али је радна снага која ради у тој аутомобилској индустрији далеко слабије плаћена, у односу на друге државе у којима је Фијат развио производњу. Аутоиндустрија је овде измештена због јефтине радне снаге. Да ли ће Србију договор са Фијатом, као и можда још нека паметна политика заснована на знању, извући и покренути развој – велико је питање, јер политиканство не изводи земљу из кризе.

Због политиканства је прекинут раније договорени аранжман са Међународним монетарним фондом. Претходни аранжман из предострожности, вредан 1,1 милијарду еура, ММФ је замрзнуо још у фебруару 2012. године. Разлог замрзавања овог аранжмана је што се показало да Влада Србије не испуњава предвиђене обавезе, односно да троши знатно више новца од договореног. Од тада макроекономска ситуација је у тој мери погоршана да су у новој Влади и у Фонду закључили да је једино решење да се постојећи аранжман раскине и да се закључи потпуно нови (када за то дође време). Замрзавање аранжмана са ММФ-ом један је од фактора који су утицали на пад динара и раст кредитног ризика земље. У међувремену су и међународне агенције смањиле кредитни рејтинг Србије.

Веома лоше ће бити ако дође до даљег пада кредитног рејтинга, чија оцена је са стабилног пала на негативан односно са ВВ на ВВ- (оцена америчке агенције *Standard and Poor's*), а то значи знатан кредитни ризик.

Смањење кредитног рејтинга би могло да има далекосежне негативне последице, како на неповољна кретања у пољопривреди, тако и на повећање инфлаторних притисака, и на негативан привредни раст. Успорени привредни раст и велики фискални дефицит били су разлог што је бонитетна кућа *Dan and Brendstrit (D&B)*⁴¹⁾ снизила рејтинг Србије, па је тако из групе земаља са умереним ризиком сврстана у групу високозадужених земаља.

Србија се убраја међу земље које се задужују под неповољним каматама. Аналитичари британског банкарског гиганта *HSBC* и јапанске банке „*Nomura*” оцењују да би трошкови задуживања

41) Према оцени D&B најбољи рејтинг имају Словенија и Хрватска, и не припадају земљама са благим ризиком, док у групу земаља са умереним ризиком спадају Бугарска, Македонија, Румунија, Албанија и Мађарска, а земље са рејтингом веома високог ризика су Србија и Босна и Херцеговина, која је иза Србије.

Србије могли додатно да порасту ако Међународни монетарни фонд настави да одлаже кредитни програм вредан 1,3 милијарде долара.

Озбиљно упозорење је и то што су каматне стопе на српске обвезнице изражене у доларима, које на наплату доспевају 2021, скочиле 31. августа 2012. године на 7,10 одсто са 6,45 одсто колико су износиле пре општих избора одржаних 6. маја 2012. године, а динар је истовремено ослабио за 5,5 одсто према еуру, спутивши се 10. августа на рекордно низак ниво⁴²⁾.

Осим тога што се пад кредитног рејтинга негативно рефлектује на дугове исту рефлексију има и на стандард грађана. Другим речима, са смањењем кредитног рејтинга држава ће теже и скупље репрограмирати дугове, више ће плаћати за камате и биће принуђена да додатно смањује јавне расходе а то ће утицати на даљи пад стандарда грађана. У таквим околностима помоћ ММФ-а се види као спас. Ево зашто. Са једне стране смањење кредитног рејтинга, а са друге стране, не постојање одрживе развојне политике ставља Владу Србије у незгодан положај – јер она мора смањивати плате у јавним службама, субвенције, социјална давања и пензије. Без помоћи ММФ-а Србија не би имала излаза из финансијске кризе.

До даље сарадње са овом светском финансијском институцијом ће доћи само ако представници власти почну да спроводе оно што је договорено – а не да једно обећавају а друго раде. Дакле, спровођење реформи у свим сегментима друштва и одржива економска политика могу извући земљу из проблема – а не политиканство експерата. Економски експеримент који се сада спроводи над становништвом Србије не може дуго потрајати.

ГДЕ СУ ВИЗИОНАРИ РАЗВОЈА?

Видици боље будућности Србије трасирани су у развоју и интеграцијама у Европску унију. Али проћиће још доста времена док Србија не уђе у окриље Уније. То време чекања представници власти у земљи морају искористити да ојачају фискалну дисциплину и уреде финансије, али и да побољшају пословни амбијент, спроведу реформу јавног сектора⁴³⁾, уведу професионализацију у управљању јавним предузећима и спроведу реформу пензионог и образовног система.

42) Извор: *Blumberg*, доступно 04.09.2012. године.

43) Несразмеран је број запослених у јавном и реалном сектору, јер у јавном има око 500.000, а у реалном нешто више од 400.000 запослених, што је неприродно и мора да се промени.

Знају ли визионари развоја – шта је најбоље за посрнула економију Србије? Знају ли – како успоставити макроекономску стабилност? Знају ли – како уопште изаћи из економске кризе и обезбедити пристојан живот становништву ове земље? Ево неких решења.

За излазак из економске кризе, која је темељно потресла привреду и друштво, решења се налазе у извозу, стабилизацији динара и подржавању куповне моћи становништва. До пораста животног стандарда грађана ће доћи тек када уследи већи пласман домаћих производа на друга тржишта.

Држава мора настојати да се трговински и финансијски јаче повезује са земљама Европске уније. Најважнији ризици за регион односе се на чврсту трговинску и финансијску повезаност са државама ЕУ, јер у просеку око 45 одсто извоза из региона иде у Европску унију. Повећање извоза на ЕУ-тржиште обезбедиће бољу позицију свих директних и индиректних учесника у домаћој производњи, како у пољопривредној тако и у осталим делатностима. Повећањем извоза решиће се и проблем дефицита у спољној трговини⁴⁴⁾.

У средишту проблема конкурентности налази се и национална валута. Динар је већ годинама прецењен. Слабљење националне валуте, односно депресијација, повећава конкурентност земље. Но, власт одлаже тај процес покушавајући да одржи снажну валуту.

Србија има озбиљан проблем јер слабљење динара повећава задуженост, пошто је дуг државе углавном деноминован у еурима. Креатори економске политике су сада пред великим искушењима, јер до краја 2012. године морају да обезбеде за финансирање дефицита и отплаћивање главнице јавног дуга око 1,7 милијарди еура, а у 2013. години додатних око пет милијарди еура, што је око 14 одсто БДП-а.

Мора се престати са праксом да се троши више него што се производи, и да се буџетски дефицит покрива задуживањем. Исто тако, инсистирање на ригорозним мерама штедње није добро, јер ће гурнути привреду у колапс. Инсистирати на штедњи по сваку цену – није решење⁴⁵⁾. Подстицање куповне моћи становништва је пожељан модел који је примењив и на Србију. Треба да постоји

44) Платнобилансни дефицит Србије за осам месеци 2012. године износио је 2,17 милијарди еура, и за 33,6 одсто виши је у односу на исто раздобље претходне године. Расту дефицита највише је допринео раст негативног салда робне размене од 14 одсто и пад прилива дознака из дијаспоре, за око 125,6 милиона еура. (Извор: НБС, доступно 05.11.2012. године).

45) Видети Снежана Грк, (2012), “Друштвени ефекти изопачености модерне економије”, *Српска политичка мисао*, бр 2/2012, Институт за политичке студије, Београд, год.19, Вол 36, стр. 125-148.

граница штедње, јер само повећање потрошње је полуга опоравка. Другим речима, није добро терати грађане да штеде, већ је држава та која треба да штеди.

Гледајући са економског и социјалног аспекта превелика јавна потрошња се мора смањивати. Али и таква потрошња на крају завршава на тржишту и кад тај новац нестане, потражња ће се смањити, а затим и производња. Мудро је не смањивати потрошњу већ је треба преусмеравати у „економски оправданију и социјално праведнију потрошњу“⁴⁶⁾. Дакле, Влада мора да има развојну политику којом би компензирала негативне ефекте резова и штедње. Штедња је неопходна, али само ако се преусмерава новац у економски оправдану потрошњу. Наиме, потрошњу која ће завршити у домаћој производњи.

Влада Србије мора да се определи за подстицање производње финалних производа. Али, проблем је што држава није створила потребне услове за профитабилну производњу. Без постојања добре политике одрживог развоја, ни фискална ни монетарна политика не могу обезбедити жељене резултате.

Због одсуства визике развоја, и због тешкоћа да државу изведе на узлазну економску путању, јер недостају потребна финансијска средства за макроекономску стабилност, нова Влада Србије се понаша као јагње које игра на две стране. Заправо, као што „умиљато јагње две мајке сиса“ тако се слично понаша и Србија. Једна мајка је на Западу а друга на Истоку. И премда је мајка са Запада нежнија, Србија је заслепљена превеликом љубави у грубљем загрљају мајке са Истока. Заслепљеност је толика да улази у аранжмане у којима се не знају правила игре – не зна се које су камате зајма и под којим условима се добија зајам. Тек кад се Србија освести схватиће да „нема бесплатног ручка“ ни код мајке са Истока.

Србија се нада да ће из Русије стићи новац за плате и пензије, као и инвестиције у инфраструктуру. Но, сада је то немогуће⁴⁷⁾. Русија има својих проблема са буџетом. Тако да је раније договорени кредит од милијарду долара⁴⁸⁾ доведен у питање⁴⁹⁾. Сви су изгле-

46) Ljubo Jurčić, (2012), *Globus*, 10.08.2012.godina, Hrvatska, str.27.

47) Anton Siluanov, руски министар финансија, је изјавио да “у овом тренутку нема планова за кредит Србији”. (Извор: *Blic*, доступно 29.10.2012. године).

48) Кредит Србији у вредности од милијарду долара помињао се први пут 2009. године. Планирано је да са 300 милиона долара буде попуњен буџет, а да 700 милиона буде инвестирано у инфраструктуру. Бивша Влада Србије је чак договорила и услове зајма, али од договора се ништа није остварило.

49) Упитно је и најављено руско улагање у железару из Смедерева., јер је руски “Уралвагон-завод”, који је једини откупио тендерску документацију за куповину железаре, тражио додатни рок за достављање понуде.

ди да ће се на овај руски зајам још чекати. Упркос томе једнострана љубав постоји, премда жељно очекиваног кредита са Истока нема, којим би могао да се у овој години закрепи буџет Србије. Истовремено, нова власт у Србији обмањује народ са „новом страницом у српско-руским односима”. Србија нема шта да понуди руској страни осим пријатељства. Разуме се, Русија има користи од пријатељства са Србијом, јер ће се тако лакше позиционирати у региону Балкана. Њен циљ је да развије економске односе и са земљама ЕУ.

Светлија будућност Србије извеснија је уз њено окретања према „мајци са Запада”, а првенствено према Европској унији. Разуме се, ако је Унија буде хтела, када за то дође време, због не баш мудрих потеза које власт у земљи чини.

Истина, сада су се над Европском унијом надвили тамни облаци. Криза која је избила крајем 2008. године озбиљно је уздрмала неке чланице ЕУ. Дошле су до изражаја велике економске неједнакости у појединим државама које стварају политичке неједнакости, а ове опет генерирају економске неједнакости. Међутим, пројекат Европске уније се мора спасити⁵⁰. Европска унија гарантује развој и мир. Уједињење Европе препуштено је капиталу. Али како капитал има свој интерес, догодило се да у земље Источне Европе нису ишли технологија и знање, него кредити. Нису грађена постројења, него су преузимани локални монополи. То је довело до тога да нове чланице ЕУ постану полигон са најамним радницима. Другим речима, нове чланице ЕУ постале су нека врста савремених колонија, док су старе чланице остале капиталисти. И док не крене развој и у slabим чланицама Уније ситуација ће бити као и сада – доста компликована. Нуде се кредити, који би требали да помажу развоју националних привреда и друштва. Тако се финансијски моћници богате на терет осталих.

Иста ситуација је и у Србији, која није чланица Уније. Док земља упада у све дубљу кризу – тајкуни се богате. Данас Србија има све више политички проблем од кога зависе финансије и њен даљи развој. Економски развој мора бити заснован на новом моделу како се не би догодило да представници крупног капитала који су манипулисали финансијама и направили велике проблеме у економији и друштву из свега тога прођу некажњени.

Владини експерти ће морати да се уозбиље, јер су пред великим искушењима, како не би државу дугорочно уназадили и гурнули у дужничко ропство. Они морају смањити буџетски дефицит

50) Видети Снежана Грк, (2012), „Свет – димензије кризе и спашавање европског пројекта», *Српска политичка мисао*, бр 3/2012, Институт за политичке студије, Београд, стр. 41-60.

и смањити раст јавног дуга. Они морају зауставити велику неликвидност и негативне трендове пада запослености и привредне активности. Они морају да покрену економску машину повећавајући капитална улагања. Новац треба трошити на социјалну заштиту и на велике инвестиције, попут изградње инфраструктуре.

Време у којем живимо је врло опасно јер су људи несрећни. Крајње је време да интелектуалци из друштвених наука, укључујући и економију, преиспитају своју савест. Економија мора да буде очишћена од политиканства. Политиканство гура државу у понор. Нажалост, не постоје или још нису на сцени прави визионари развоја Србије.

Snezana Grk

THE ECONOMY OF SINKING

Summary

The forthcoming years are going to be the years of hardship for the population of Serbia, due to a very bad situation in the economy and the society. This is brought about by the drop in the industrial production, the decrease of the gross domestic product, the highest inflation in the region, highest rate of unemployment, lowest salaries in the region, the highest cost of capital, i.e. interest rates in the region, a high public debt, an unstable exchange rate. Serbia is sinking at a dizzying speed both economically and socially. Unless the budget deficit is decreased and the growth of the public debt lowered, which most probably the economic experts in power will not be able to implement on their own, Serbia will, if the aid of international financial institutions fails, face an economic disaster. The times we are living in are very dangerous because people are unhappy. It is high time intellectuals from the social sciences, including economy, probed their conscience.

Key words: real sector, external sector, anti-crisis measures, the future, the economy of sinking, International Monetary Fund, international financial organizations.

ЛИТЕРАТУРА

Грк Снежана, (2012), „Друштвени ефекти изопачености модерне економије«, *Српска политичка мисао*, бр.2/2012, Институт за политичке студије, Београд.

Грк Снежана, (2012), „Србија тоне у економско и друштвено безнађе«, *Српска политичка мисао*, бр. 1/2012, Институт за политичке студије, Београд.

- Грк Снежана, (2011), „Србија – у потрази за смислом будућности«, *Српска политичка мисао*, бр.3/2011, Институт за политичке студије, Београд.
- Грк Снежана, (2012), „Свет – димензије кризе и спасавање европског пројекта«, *Српска политичка мисао*, бр 3/2012, Институт за политичке студије, Београд.
- Grk Snežana, (2011), „Srbija i svet – integracije ili igra čekanja«, ur. S.Grк, *Srbija i svet- razvoj i integracije*, Institut društvenih nauka, Beograd.
- IMF, (2012), *Regional Economic Outlook Reports*, Last Updated: October 12, 2012.
- IMF, (2012), *The International Monetary Fund and Europe, Reforming the Economic System*, Press Conference – Global Financial Stability Report (GFSR) Main Chapters, October, 2012.
- Joseph E. Stiglitz, (2012), *The Price of Inequality - How Today's Dividend Society Endangers Our Future*, Columbia University.
- Jurčić Ljubo, (2012), *Globus*, 10.08.2012, Hrvatska.
- Krugman Paul, Wells Robin, (2010), *The Conscience of a Liberal*, Prijevod djela: *Šavjest liberala*, Algoritam, Zagreb.
- World Bank, (2012), *Analyzing of The World Bank*, Washington.
- World Bank, (2012), *World Economic Outlook*, October, 2012.
- [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Unemployment statistics](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Unemployment_statistics)
- <http://data.worldbank.org/topic/financial-sector>
- <http://www.imf.org/External/NP/LOI/2012/GIN/091112.pdf>
- http://www.mfin.gov.rs/pages/news.php?id=7&change_lang=1s
- <http://www.nbs.rs/internet/latinica/80/index.html>
- <http://www.oecd.org/sti/ict/broadband>
- <http://www.webrzs.stat.gov.rs/WebSite/>

Resume

The economic colours of Serbia are dark, as the country is in a deep economic and financial crisis. The economy is sinking spontaneously. The economic indicators are very bad and do not suggest an economic recovery soon. The macroeconomic environment is deteriorating due to poor competitiveness, the drop in industrial production, the rise of inflation, the budget deficit, unemployment and an overall indebtedness of the country.

Investments are very modest, and their initiation is very slow. And without private investments there can be no recovery of the country. The business environment is unsatisfactory for investors. The capital inflow from abroad has declined, and interest rates are rising. The situation on the capital and the labour markets does not suggest a quick recovery. Unemployment in the country is enormous. Salaries in Serbia are low, and the majority of population is on the verge of existence. More than half a million people are engaged in the grey economy, in one

way or another, and the percentage of those who are „moonlighting” is on the rise. In a situation where the economy is on the verge of a breakdown, labour rights guaranteed by the law are hardly attainable, and employers easily opt for laying off workers for whom they do not pay contributions, neither do they pay severance later on.

Furthermore, controversial and unsystematic privatisations, slow economic growth and an inefficient economy, a slowed down transition and slow modernization, unfavourable import and export structures, an overrated dinar exchange rate, and the growth of the debt in Euros, are all important indicators impeding economic development.

The improvement of the labour and capital markets must be a priority. However, the recovery of these markets requires an increase in export. This is naturally also affected by the situation on the EU market, as Serbian export is mostly connected to the European Union. Having in mind that the situation on the European financial scene is still not on such a level permitting consideration of countries that are not EU members, the capital that Serbia needs is both too expensive and not easily available. Nevertheless, this country cannot find itself on a rising path of economic recovery without investments. For investors to put money into a country, a credit rating is essential. And Serbia does not have an enviable credit rating. That is why Serbia cannot go without the International Monetary Fund (IMF) and other international financial organizations. A new arrangement with the IMF would be a guarantee for reducing the investment risk assessment for the country.

The situation in the external sector is more than alarming. The Serbian external and public debt has been on a dramatic rise for the past several years. The external debt financing rate of Serbia is high at the moment. Therefore, there is a concern that in the short run, the external debt crisis could increase inflation, and mid-term, it could advance the fall in the value of the dinar.

The next year will be even more challenging in view of the finances, i.e. the burden of the debt service. The problem of how the debt will be financed and at what rate, still remains. With the explosion of the national debt, interest rates have become an enormous burden for the budget, disrupting the fiscal stability. This situation asks for stopping the public debt growth and lowering the deficit. Besides, the decreased foreign currency inflow should be considered as being a threat for ensuring monetary stability.

Aware of the danger that the country will go bankrupt, the economic experts in the new Government of Serbia have made an anti-crisis measure programme. According to the ideas of the Government

experts, new anti-crisis measures, presented in this paper, should prevent the bankruptcy of Serbia. However, some anti-crisis measures are so wrong that, in the present circumstances faced by Serbia, they would cause multiple negative effects. Raising the value-added tax (VAT) from 18 to 20% will have a negative indirect effect on producers, as it will further discourage an already low personal consumption level, which will have a negative effect on the capacity utilisation rate. Since this measure is not followed by a reduction in personal income taxes and contributions, it may be concluded that the creators of the economic policy had only been thinking of the state budget, and that they had never considered the national economy. Namely, in spite of lower para-fiscal taxes, the high price of raising the value added tax will be paid for by the economy.

Due to the wrong measures of the Government of Serbia, personal consumption increase is not possible – and it would need to happen. An economic recovery is not in view soon. The gross domestic product (GDP) rate is lower this year, and the next year it will be lower than planned. An absence of economic recovery requires curtailment on the side of budget expenditure.

The proclaimed goals – financial consolidation, investments and reforms – are far from realization. Since the speed of economic recovery will be very slow, a long-term fiscal consolidation will be needed.

It is essential that the Government of Serbia have a unique goal - increasing the efficiency of the public administration, improving business competitiveness and dropping barriers for investors. Reforms are a key to consolidation of the budget expenditure and jump-starting the economy. The economic system must be reformed more deeply.

Being faced with great ordeals, Government experts must get serious, so as not to hold back the country long-term and push it into debt slavery. They have to stop great illiquidity and the negative trends of employment and business activity fall. They have to jump-start the economic machinery by increasing capital investments. Money must be spent on social safety and large investments, such as the building of the infrastructure. Otherwise, Serbia is awaiting the Greek scenario. The old Government has brought Serbia to the edge of an abyss, and the new Government will push it into the abyss.

* Овај рад је примљен 15. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.

Јасна Милошевић-Ђорђевић
*Институт за политичке студије,
Факултет за медије и комуникације*

ПАРАМЕТАР СОЦИЈАЛНОГ КАПИТАЛА: ПОВЕРЕЊЕ ГРАЂАНА СРБИЈЕ У ПОЛИТИЧКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ*

Сажетак

Социјални капитал је комплексан и свеобухватан појам. Може бити теоријски и операционално дефинисан на различите начине, најчешће преко економских или/и грађанских параметара земље. У раду су разматране различите дефиниције и критеријуми за класификовање социјалног капитала.

Посебна пажња посвећена је једном елементу социјалног капитала: поверењу у институције државе. Анализирани су подаци комерцијалних истраживања о поверењу у институције Србије, прикупљени током периода од 8 година, и упоређени са сличним подацима из других земаља. Издвајају се три групе институција по степену поверења које грађани имају у њих. Прву групу институција чини црква којој поверење указује преко 50% грађана Србије; другу групу институција чине војска, Председник Србије и полиција којима поверење указује између 20% и 40% грађана; трећу групу институција чине Републичка Влада, Скупштина и судство којима поверење указује мање од 20% грађана Србије. (Не)Поверење у институције је стабилно током испитиваног периода, а начин груписања институција указује да је процена поверења зависна од актуелне политичке власти. Преовлађује негативна процена правца у коме се земља креће међу грађанима, што имплицитно указује на спрегу укупног поверења у државу и појединачних поверења које грађани имају у институције система.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Кључне речи: поверење, институције, социјални капитал, истраживање, дескриптивна статистика.

СОЦИЈАЛНИ КАПИТАЛ: ДЕФИНИЦИЈЕ И ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈА

Појам социјалног капитала је постао веома популаран у социологији, политикологији и економији последњих неколико деценија, и користи се у разним академским и свакодневним анализама (Portes, 1988; Dasgupta&Serageldin, 2000). Ова чињеница довела је до нејасне операционализације појма као и до непостојања јасног теоријског модела (уобичајено за свеобухватне појмове сличне судбине). Социјални капитал може се дефинисати на разне начине, и представља један од кључних покретача за развој демократских начела и економског просперитета. Којим год параметрима да је социјални капитал дефинисан, јасно је да постоји велика разлика у степену развијености социјалног капитала различитих држава. Стога се овим феноменом бави не само академска заједница, већ и политички и економски аналитичари.

Прву дефиницију социјалног капитала дао је Боурдијеу, давне 1980 године (Bourdieu, 1985). Та прва дефиниција обухвата скуп свих стварних и потенцијалних ресурса за институционализоване односе једне државе. Концепт се пре свега фокусира на инструменталну корист коју индивидуе имају од стварних и потенцијалних односа у једној држави. Колеман потом дефинише социјални капитал фокусирајући се на корпоративне или појединачне друштвене структуре, а не више на њихове односе (Coleman, 1988). Социјални капитал је касније дефинисан и мерен најчешће као генерално поверење у систем (државу), демократске норме, реципроцитет и умрежавање (Putnam, 1996; Voix&Posner, 1996), или као допринос институција у развоју интелектуалног капитала (Nahapiet, Ghoshal, 1998). Јасно је да су дефиниције социјалног капитала различите, разнородне, у великој мери зависне од научног полазишта самих аутора. Управо због разноврсности дефиниција и свеобухватности овог концепта, корисни су покушаји да се све дефиниције социјалног капитала групишу по различитим критеријумима, ради њиховог јаснијег разумевања.

Теоријске концепте социјалног капитала можемо сврстати у различите правце: социјално психолошке (који наглашавају психолошке елементе, као што су групни идентитети и везаност), културолошке моделе (који се баве друштвеним уређењима), моделе учинка институција (основни елементи су поверење у инсти-

туције система) и економске моделе. Следећи ову класификацију неки аутори (Newton, Norris, 1999) наводе три кључна елемента која чине социјални капитал: национални идентитет као меру поноса и вере у земљу; тип друштвеног уређења (задовољство грађана начином на који демократија или неки други политички систем функционише у земљи); генерално поверење у посебне и актуелне институције једне земље. У овој дефиницији се наводе пре свега грађански потенцијали, а мање или готово уопште се не разматрају економски параметри социјалног капитала. Јасно је да је један од важних елемената национални идентитет. Инструменталистичко разумевање националног идентитета (за разлику од примордијалистичког) управо указује на јасну везу између снаге институција, степена поверења које грађани имају у њих и значаја који високо поверење у институције има на формирање позитивног и снажног националног идентитета. Такав идентитет је важан за развој појединца, јер постоји потреба да грађани позитивно перципирају себе, али и групе којима припадају (Moscovitz, 2005; Hogg, Abrams, 1988).

Обухватнија класификација дефиниција социјалног капитала представља поделу на економске и дефиниције које садрже елементе грађанског потенцијала. По овим критеријумима бисмо могли да групушемо схватања социјалног капитала у две групе: економске и социјалне. Економска схватања би била искључиво везана за економско богатство земље, а социјална за културни, друштвени и грађански (индивидуални људски) капитал. Могуће су и другачије поделе према спољашњим и унутрашњим критеријумима на: спољашње (људски и институционални ресурси и њихове карактеристике) и унутрашње показатеље (односи и функције између институција и људи) (Adler&Kwon 2002). Такође, могуће су и дистинкције на микро и макро институционални контекст у формалним и неформалним институцијама једног система (Sera-geldin&Grootaert, 2000).

Јасно је да се социјални капитал тешко може операционализовати само једним параметром. Најчешће се он операционализује преко објективних, званичних и мерљивих економских података (БНД, економски рејтинг, економска моћ), али важне параметре представљају и елементи грађанске свести, као што су степен поверења које грађани имају у систем у целини, али и поједине институције. Неки аутори управо своде снагу једне државе на поверење грађана у њене институције (Rothstein&Stolle, 2002).

Поверење у институције се разликује од интерперсоналног поверења. Поверење је пре свега психолошка категорија, и веома је важан параметар социјалног капитала, јер је темељ демократије и основа цивилног друштва управо подршка грађана политичком систему. С друге стране, иако је поверење основа демократског друштва, цивилно друштво управо подстиче развој критичности и критичког мишљења (Rothstein&Stolle, 2002), стога је тешко наћи савремена друштва са високо развијеним (некритичним) поверењем. Јасно је да је поверење повезано са економским и општим друштвеним просперитетом.

Поверење у систем и појединачне институције система су један од честих елемената којима се операционализује социјални капитал (Voix&Posner, 1996; Putnam, 1996). У овом раду бавићемо се пре свега поверењем које грађани Србије имају према различитим институцијама, и како се поверење мења током дужег временског периода. Дискутоваћемо податке који указују на јавну подршку грађана Србије, различитим институцијама током дужег временског периода. Сведоци смо губитка поверења у институције и политичке системе, као глобалног феномена на који указују бројна истраживања. Опадање грађанског социјалног капитала манифестује се и у смањеној политичкој партиципацији (слабије учлањивање у политичке странке и слабије учешће на политичким изборима). Очигледно је продубљен јаз између власти и грађана, која је узрокована повећањем критичности (чешће и суштинско преиспитивање ауторитета и устаљених истина). Управо због свега наведеног, јасна је важност проучавања социјалног капитала у Србији, и посебно поверења у институције као једног од параметара социјалног капитала.

Неке анализе указују да је снага социјалног капитала српске државе слаба (Стојановић, 2011). Процес трансформације српске државе је започео, али се слабост капацитета српске државе манифестује кроз недовољно развијене државне, политичке и административне капацитете. Најслабији елементи огледају се пре свега кроз: финансијску зависност, корупцију, територијалне проблеме, партијске борбе, регионалну фрагментацију, неефикасну бирократију и администрацију. Јасно је да је социјални капитал у директној и позитивној вези са развијеношћу демократије (Стојановић и други, 2011), јер држава не може ни достићи висок степен демократичности, без високог нивоа државног капацитета.

ИСТРАЖИВАЊА ПОВЕРЕЊА У ИНСТИТУЦИЈЕ

Бројна су истраживања која се баве мерењем поверења грађана у државни систем и његове институције и политичке актере широм света. Подаци у свету све чешће показују глобални феномен опадања поверења грађана у институције система (Craig, Stephen, 1993; Putnam, 2000; Hibbing&Theiss-Morse, 2001). Емпиријска истраживања откривају неколико крупних дилема приликом мерења и интерпретације података о поверењу грађана у институције: а) Прва је да ли постоје групе институција, које грађани слично процењују, и које их институције чине; б) Друга дилема је однос између поверења у институције и актуелне власти; ц) Трећа дилема је да ли опште поверење у земљу представља скуп поверења у све институције система, или пре свега у неке специфичне институције појединачно. На ове дилеме покушаћемо да одговоримо у раду, на основу података који су нам доступни у Србији.

Анализирајмо прво нека истраживања у свету. Најчешће се поверење испитује преко скала процене (скеале су од 1 до 5 или од 1 до 10). Истраживања указују на високо неповерење међу грађанима у амерички систем (Cook, Gronke, 2004). Тако је 23% американаца у категорији са најнижим поверењем у институције (на скали од 1 до 10 су дали оцену испод 5), 28% американаца је у средишњој категорији, док су остали грађани са високим степеном поверења у систем (49% га процењује на скали од 1 до 10 оценама 6, 7 или 8). На питање да ли верују да влада ради оно што је исправно, 54% американаца одговара са никада или само понекад; док 63% американаца одговара да је влада руковођена интересима неколицине моћних људи. Ипак, аутори наводе да оваква операционализација не омогућава снажну интерпретацију података да не постоји поверење америчких грађана у систем, већ само интерпретацију о присутности тренутног неповерења у актуелне политичке власти. То потврђује и налаз да је међу најважнијим предикторима позитивног поверења: степен социјалне укључености и повезаности; степен међусобног поверења; лојалност и снага везаности за актуелне политичке структуре; политичка заинтересованост; религиозност; дугорочна идеолошка и институционална посвећеност;

Подаци из Шведске указују на сличне закључке (Rothstein &Stolle 2002). У Шведској је највеће поверење у здравство, полицију, образовни систем, одбрану (војску), потом у Парламент и Владу. Опште поверење у земљу у корелацији је са поверењем према појединачним институцијама. Уколико постоји поверење гра-

ђана у појединачне институције система и уколико су гарантована основна права грађана, онда ће и опште поверење у државу бити веће. Уколико опада поверење у појединачне институције система, тада ће и опште поверење у државу опадати. Опште поверење у земљу се формира као просек поверења у све институције система. Подаци студије дају емпиријску аргументацију за постојање три групе институција добијених факторском анализом. У прву групу (димензију) по степену поверења спадају парламент, влада и друге управљачке политичке институције са члановима који се бирају. У другу групу спадају институције са мање политичке основе (здравство, образовање, полиција, одбрана, правни систем). Трећу групу представљају институције и организације које су махом контролне (медији). Факторска анализа дакле указује на груписање институција у три групе: политичке институције (влада, скупштина и политичке странке), контролне институције (медији и цивилни сектор) и неутралне институције (полиција, војска, судство) (Rothstein&Stolle, 2002). Неке друге студије указују на другачију категоризацију институција: извршне институције (конгрес, војска, судство), медији и синдикати (Cook, Gronke, 2004).

Поједини аутори се баве степеном поверења у пост комунистичким земљама (Mishler, Rose, 1997). То је посебно интересно, обзиром да је логично да трендови у Србији буду слични. Једно велико истраживање даје податке о 15 институција у девет централно и источно европских земаља. На седмостепеној скали испитаници су процењивали степен поверења у разне институције и организације. Генерално постоји неповерење у политичке институције у испитиваним пост комунистичким земљама. У посткомунистичким друштвима само три институције имају нешто позитивнији степен поверења: то су војска, црква и председник; нижи степен поверења грађани указују политичким странкама, скупштини и синдикатима. Грађани у пост комунистичким земљама у периоду испитивања не праве разлику између цивилних и политичких институција (потврђено факторском анализом), као што је то случај у стабилнијим демократијама. Предиктори степена поверења у институције су искуства социјализације, и актуелно економско социјални положај појединца, као и степен оптимизма у процени економске будућности.

Шта показују подаци за Србију? У светлу поменутих дилема и приказаних трендова у свету, анализираћемо у овом раду како се групишу институције по степену поверења у Србији. Да ли је тренутно поверење у институције система Србије зависно од актуелне политике и популарности политичке опције која врши власт.

По неким ауторима поверење је високо зависно од актуелне популарности државничке политике, док је по неким другим ауторима перцепција и вредновање институција система од стране грађана независно од актуелне политичке климе. Прецизан одговор на ово питање, наравно зависи од бројних фактора као што су развијеност земље и њених институција, типови конкретних институција које се анализирају. Док су неке институције високо зависне од актуелне политичке опције која врши власт (Влада), неке друге су или би требало да буду мање зависне (образовање, здравство, судство). У најразвијенијим земљама, институције су независне од актуелне политике и имају своју релативну аутономију (Стојановић, 2011а). Карактеристично за те земље је да непопуларност једне конкретне владе не мора нужно да резултира нападом на државу. Такође ћемо анализирати да ли је поверење у систем у целини у вези са поверењем у појединачне институције у Србији?

ЦИЉ РАДА

У Србији постоје мерења поверења у институције система, али су преваходно заступљена комерцијална примењена истраживања (истраживања која се спроводе уочи избора, Галупова истраживања), а мање академска истраживања којима би се тестирале јасно и унапред дефинисане хипотезе. У овом раду дискутоваћемо и анализирати управо примењена комерцијална истраживања. Свесни лимитираности анализе секундарних података на коју с правом указују неки аутори (Cook, Gronke, 2004), користимо податке комерцијалних истраживања јавног мњења услед недостатка других.

Користећи већ прикупљене податке из комерцијалних истраживања, покушаћемо да одговоримо на три питања. То су уједно и циљеви овог рада:

а) Да ли се институције групишу по степену поверења које им грађани указују?; б) Да ли је поверење у институције у корелацији са актуелном владом или влашћу?; ц) У каквом су односу поверење у појединачне институције система, са општом оценом о правцу кретања и просперитету земље?

МЕТОД

Анализираћемо одговоре испитаника на питање: Колико имате поверења у наведене институције. Молим Вас процените степен поверења на скали од 1 до 5 (где је 1=уопште немам поверења, а 5 = имам веома много поверења). Анализираћемо и одговоре на питање: Генерално, да ли бисте рекли да је Србија кренула правим или погрешним путем. Важно је напоменути да је формулација питања током различитих истраживања била увек иста, што омогућава компарацију добијених података. Комерцијално истраживање обично обухвата различита питања из разних области живота. Упитник је структуриран и траје око 45 минута. За потребе овог рада приказаћемо само податке на два наведена питања.

Укупно су приказани подаци са 30 истраживања у периоду од седам и по година. Техника за прикупљање података је „лицем у лице“. Сва истраживања су реализована на репрезентативним узорцима већим од 1000 грађана Србије, старијих од 18 година. Подаци приказују мишљење популације Србије без Косова и Метохије. Тип узорака је троетапни, случајни, репрезентативни стратификовани у свим истраживањима. Јединица прве етапе формираног узорка је територија бирачких места, јединица друге анализе су домаћинства (бирана случајним кораком), а јединице треће етапе су испитаници у оквиру домаћинстава бирани Кисховим таблицама. У просеку се оваквим истраживањима испитају грађани у 65 до 70 општина у Србији, у око 130 месних заједница, које припадају и градским и приградским и сеоским срединама. Период прикупљања података обухвата неколико година: од 2005. године до 2012. године. Истраживања су спроведена у ИПСОС Стратегик Маркетингу у оквиру сталних месечних истраживања ове Агенције за испитивање јавног мњења тржишта и медија.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Табела 1: Колико имате поверења у наведене институције (дескриптивна статистика)

Веома много поверења + много поверења (%) Оцене 4+5		Црква	Војска	Председник Републике	Полиција	Републичка Влада	Републичка скупштина Србије	Судство
2005	Фебруар	53,1	22,3	23,1	16	9	6,4	10,2
	Мај	51,4	28,7	28,1	14,8	8,2	6,4	7,7
	Август	53,7	25,2	26,9	18,9	8,3	5,8	9,7
	Новембар	54,8	25,7	24,9	18,2	10,3	7	7,9
2006	Фебруар	50,2	22,5	28	13,5	9,7	6,1	7,2
	Мај	59,8	36,2	33,3	21,1	11,2	7,5	9,5
	Август	57,1	33,2	38,1	19	19,7	10,7	9,8
	Новембар	55,7	26,6	31,5	17,1	14,5	9,7	9
2007	Фебруар	53,8	25,1	35,6	16,3	15,9	10	10,3
	Мај	54,2	19,9	33,1	14,8	12,3	8	9,2
	Август	52,7	26,4	33,5	16,8	12,4	8	9,4
	Новембар	55,5	26,5	32,8	-	16,8	11,8	10,4
2008	Фебруар	58,1	28,1	35,3	-	12,5	11,3	12,6
	Мај	52,2	25,9	42,9	-	13	8,1	9,8
	Август	52,1	23,1	37,3	-	18,8	11,9	9,3
	Новембар	49,3	26,6	36,9	-	15	8,6	11,6
2009	Фебруар	50,9	28	28,6	22,7	9,5	3,6	10,5
	Мај	50,6	29,5	28,8	25,2	9,1	4,7	9,4
	Август	52,8	29,1	28,7	23,7	7,3	4,8	10,4
	Новембар	65,1	37,2	39,4	31,4	12,2	7,3	10,9
2010	Фебруар	35,7	28,6	31,9	26,6	8,4	4,9	9
	Мај	51,2	34,4	32,6	29,2	10,3	6,2	11
	Август	53	25,3	22,8	24,6	7,2	4,4	10
	Новембар	51,4	33,4	23,1	32,6	8,6	6,4	13

2011	Фебруар	48,2	28,2	20,1	22	5,4	4,2	7,5
	Мај	51,5	25,4	18,9	22,9	6,5	4,7	9,5
	Август	49,9	30,7	22,3	25,5	7,8	6,8	10,6
	Новембар	54,8	33,9	21,2	33,3	8,8	6,4	14,7
2012	Фебруар	50	29,1	21,1	25,3	4,8	4	8,7
	Мај	58	35,3	30,2	36,5	13,7	9,3	11,9

Груписање институција по степену поверења

Уколико анализирамо податке у Табели 1. уочавамо три групе институција у Србији према степену поверења које им грађани указују: 1) углавном преко 50% поверења јавности; 2) између 20% и 40% поверења; 3) мање од 20% поверења. У табели су приказане суме два одговора: веома много поверења и углавном поверења.

Током испитиваног периода од 2005. године до 2012. године највише је поверење у Цркву. У ову институцију има поверења преко 50% грађана током испитиваног периода од преко 7 година. То је уједно и једина институција у првој групи.

Друга група са укупним позитивним поверењем између 20% и 40% укључује војску, председника Републике Србије и полицију (полиција припада овој групи у другом испитиваном периоду од 2009. године).

Најмање поверење грађани исказују према трећој групи институција која укључује републичку Владу, републичку Скупштину и судство. Поверење у ову групу је мање од 20% током целог испитиваног периода. Можемо рећи да наведене институције (осим судства) припадају институцијама које у највећој мери зависе од актуелне политичке власти. Присуство судства у овој групи указује на заиста велико неповерење (које се не одсликава толико ни у ниским процентима поверења, већ и самим присуством судства у групи коју чине институције актуелне власти, иако би по природи њене функције требало да буде независно). Такође, указује на недиференцираност цивилних и политичких, односно извршних и контролних институција.

Логичка веза између институција које су се груписале по степену поверења које им грађани указују у Србији, није јасна. У првој групи је само црква, а у другој и трећој групи су заједно политичке и репресивне институције (војска и полиција) и судство. Овај би податак могао да указује на непостојање јасне диференцијације и профилисања институција по њиховој функцији и улози у

друштву, већ и њиховој високој зависности од актуелне партијске структуре која врши власт. Истраживања која се баве предикцијом поверења у институције потврђују ову хипотезу, наводећи да је најбољи предиктор управо партијска идентификација (Бешић, 2011).

Приказани подаци су у сагласности са подацима неких других истраживања у Србији (Бешић, 2011). Најмање поверења грађани Србије имају у НАТО (само 13% грађана има велико или углавном има поверења у испитиване институције), хашки трибунал (13%) и политичке партије (18%), невладине организације (22%), скупштину (29%), судство (30%) и Владу Србије (33%) по анализи наведене студије. Највише поверења грађани имају у Цркву (70%), Војску (65%) и систем образовања (58%). Потом у полицију (50%) и председника Србије (49%). Груписање институција према степену поверења у овом истраживању изведеном 2010. године слично је као и у табели 1. Факторска анализа указује на три групе институција у Србији према степену поверења грађана: политичке институције (Влада, председник, скупштина, судство, политичке партије); међународне организације (ЕУ, НАТО, Хашки трибунал, НВО); идеолошке и репресивне институције (полиција, војска, црква, образовање и здравствени систем). Као најбољи предиктор поверења у институције издваја се партијска идентификација, као и идентификација са политичким лидерима (у односу на друге две групе предиктора: социодемографске варијабле и проблемске предикторе).

Аутори који се баве овом темом, смештају Србију међу земље са слабијим социјалним капиталом судећи пре свега по економским параметрима и степену развијености демократије (Стојановић, 2011). На то указују и други параметри социјалног капитала, као што су поверење у институције система приказане у табели 1. Шведска као једна од земаља са највишим степеном поверења у институције система (Rothstein&Stolle, 2002), логично има значајно веће поверење својих грађана према државним институцијама. У Србији има институција којима поверење указује мање од 20% грађана, док у Шведској таквих институција нема. Када постоји овако ниско поверење у институције система, потребно је да се институције одвоје од актуелне политике, али такве стратегије могу да важе у стабилним демократијама, а питање је да ли су применљиве и могуће у Србији у савременом тренутку (Simonsen, 2005).

*Зависност поверења у институције и актуелне власти
– испитивање тренда током периода од 8 година*

Подаци указују да нема великих разлика у испитиваном периоду у степену поверења према институцијама. У највећој мери се променило поверење у полицију у испитиваном периоду (из групе најлошије процењених у групу боље процењених институција). Можемо рећи да је присутна стабилност у степену поверења које грађани указују институцијама, током испитиваног периода. У том периоду, били су одржани избори на свим нивоима (2008. године), али није дошло до суштинске промене власти. Стварна промена власти десила се године 2012., и било би добро да се након те промене прати и анализира не само степен поверења већ и његова веза са партиском идентификацијом.

Тренд је стабилан, али груписање институција према степену поверења ипак указује на зависност поверења у институције од актуелне политичке власти у Србији.

*Општа оцена о стању у земљи и поверење
у појединачне институције система*

Табела 2: Генерално гледано, да ли бисте рекли да је Србија кренула правим или погрешним путем

	%	Правим путем	Погрешним путем	Незнам
2009	Фебруар	25	46	29
	Мај	35	45	20
	Август	28	53	19
	Новембар	37	41	22
2010	Април	26	50	24
	Мај	25	53	22
	Август	25	51	24
	Новембар	28	58	14
2011	Фебруар	21	67	12
	Мај	18	70	12
	Август	22	66	12
	Новембар	20	70	10
2012	Фебруар	17	73	10
	Мај	35	45	20

Процена грађана да се Србија креће правим путем варира од 17% до 37%. Највећи оптимизам је исказан новембра 2009. године, након визне либерализације, и маја 2012. године након избора.

Процена да се Србија креће у погрешном правцу варира од 46% до 73%. Обзиром да је присутан и висок степен неодобравања правца у коме се земља креће, могли бисмо да закључимо да постоји веза између опште процене земље и поверења у појединачне институције система.

И подаци у табели 2. говоре о лошем расположењу грађана Србије везаним за перспективе земље у којој живе, што свакако даје још једну потврду слабој развијености социјалног капитала у Србији. Из свега наведеног можемо закључити да је социјални капитал Србије низак, односно да Србија нема велики капитал у параметрима које смо испитивали, а то су пре свега елементи грађанског потенцијала.

ОГРАНИЧЕЊА И БУДУЋА ИСТРАЖИВАЊА

Подаци приказују снимак стања током дужег временског периода. Недостају анализе детерминишућих варијабли, односно истраживање узрока слабог грађанског капитала (из домена социјалних, психолошких варијабли). Будућа испитивања могла би ићи у правцу детаљнијег груписања (факторизације) институција, које би понудила и објашњења узрока (не)поверења. Истраживање такође, није одговорило на критике концепта поверења (Cook, Gronke, 2004), и проблеми у операционализацији појма нису разматрани, јер су били доступни само подаци комерцијалних истраживања.

Jasna Milosevic – Djordjevic

SOCIAL CAPITAL PARAMETER: SERBIAN CITIZEN'S CONFIDENCE IN POLITICAL INSTITUTIONS

Summary

This paper critically analysis various conceptual approaches to social capital phenomenon. Criterias for social capital definition categorisation are also discussed. Social capital is complex phenomenon and could be defined differently, theoretically and operationally. The most frequent definitions are based on economic and/or civil parameters of one country. All parametes of social capital alone, has limited theoretical and explanational power. But it is important to operationalize the

concept, in order to make comparison of different states possible, to develop the strategy for strengthen the state and to follow the trends.

Focus is on one element of social capital: trust in the state institutions. Analysis has been made based on the data from the commercial surveys, exploring Serbian citizen's confidence in the political and state institutions, during the period of 8 years. Data are interpreted and compared with the trends from other countries.

Church is in the first group of institutions in Serbia (grouped by citizens confidence), in which more than 50% of the citizens have confidence; second group of institutions are presented by army, President of Serbia and police to which between 20% to 40% of citizens show confidence; third group of institutions are represented by government, parliament, and jurisdiction to which less than 20% of Serbian citizens show confidence. (Dis)Trust in state institutions is stable, during the surveyed 8 year's period, and group structures shows that trust in institutions is dependent on actual political power. Negative perception of the direction in which country is going, is dominant among most citizens. There is a link between general confidence in the state and confidence toward state institutions. This paper concludes with agreement to other author's findings, that the social capital of Serbian state is not developed enough, argued by the low confidence of Serbian citizen's in the state institutions compared to other developed countries.

Key words: trust, institutions, social capital, research, descriptive statistic

ЛИТЕРАТУРА

- Adler, P. & Kwon S. (2002). Social Capital: prospect for a new concept. *Academy of Management Review*, 1, 17-40.
- Бешић, М. (2011). Политички и ситуациони предиктори поверења у институције. Политичка теорија, политичка социологија, политички систем, 6, 119-148.
- Bourdieu, P. (1985). The forms of capital. Richardson, J.G. (eds). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, 241-258. New York: Greenwood
- Boix, C. & Posner, D., (1996). Making Social Capital Work: A Review of Robert Putnam's Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Harvard University. 96-4.
- Craig, Stephen C. (1993). *The Malevolent Leaders: Popular Discontent in America*. Boulder, CO: Westview Press.
- Cook, T., Gronke, P. (2004). The Skeptical American: Revisiting the Meanings of Trust in Government and Confidence in Institutions.
- Coleman, J.S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-121.

- Dasgupta, P. & Serageldin, I. (2000). *Social Capital*. The World Bank, Washington.
- Hibbing, J. R. & Theiss-Morse E. (eds). (2001). *What Is It About Government that Americans Dislike?* New York: Cambridge University Press.
- Hogg, M., Abrams, D. (1988). *Social Identifications*, Routledge, London and New York, Routledge.
- Moscovitz, G. (2005). *Social Cognition: Understanding Self and Others*. Guilford Press.
- Mishler, W., Rose, R. (1997). Trust, Distrust and Skepticism: Popular Evaluations of Civil and Political Institutions in Post-Communist. *The Journal of Politics*, 2, 418-451.
- Nahapiet, J., Ghoshal, S. (1998). Social Capital, Intellectual Capital, and the organisational advantage. *Academy of Management Review*, 23, 242-266.
- Newton, K., Norris, P. (1999). Confidence in Public Institutions: Faith, Culture or Performance. *Annual Meeting of the American Political Science Association*, September 1999.
- Portes, A. (1988). Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, 1-24.
- Putnam, R. (1996). Making Democracy Work. *American Political Science Review*, 90, 389-397.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Rothstein, B. & Stolle, D. (2002). How Political Institutions Create and Destroy Social Capital: An Institutional Theory of Generalized Trust. *98th Meeting of the American Political Science Association in Boston*, August 29 - September 2.
- Serageldin, I. & Grootaert, C. (2000). Defining Social Capital: An integrating view. *Social Capital*. The World Bank. Sage Publication.
- Simonsen S. G. (2005). Ethnic Divisions in Post-Conflict Institution-Building PI-RO. *Security dialogue*, 3, 297-318.
- Стојановић, Ђ. (2011). Проблем државног, политичког и административног капацитета: "Анатомија Србије као слабе државе". Српска политичка мисао, 4, 11-31.
- Стојановић, Ђ., Ђурић, Ж., Деспотовић, Ј. (2011). Концептуални оквир за анализу државног капацитета. Српска политичка мисао, 2, 11-40.

Resume

The most frequent definitions of social capital are based on economic and/or civil parameters of one country. Focus in this paper is on one element of social capital: trust in the state institutions. Analysis has been based on data from the commercial surveys, exploring Serbian citizens' confidence in the political and state institutions, during the period of 8 years. The Church is in the first group of institutions in Serbia (grouped by citizens' confidence), in which more than 50% of the citizens have confidence; second group of institutions are presented by army, President of Serbia and police to which between 20% to 40% of citizens

show confidence; third group of institutions are represented by government, parliament, and jurisdiction to which less than 20% of Serbian citizens show confidence. (Dis)Trust in state institutions is stable, during the surveyed 8 year's period, and group structures shows that trust in institutions is dependent on actual political power. Presented data shows that social capital of Serbian state is not developed enough, argued by the low confidence of Serbian citizens in the state institutions compared to other developed countries.

* Овај рад је примљен 27. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.

Драгутин Аврамовић

Правни факултет, Универзитет у Новом Саду

Дарко Симовић

Криминалистичко-полицијска академија у Београду

НАРОД КАО НОСИЛАЦ И ВРШИЛАЦ СУВЕРЕНОСТИ – РЕАНИМАЦИЈА НЕПОСРЕДНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ*

Сажетак

Аутори у раду разматрају могућност поновног оживљавања непосредне демократије у савременим условима. Полазећи од идеје да се вршење суверене власти не сме сувише удаљити од народа као стварног носиоца суверености, аутори се залажу за ширу употребу институција непосредне демократије, што би могло представљати само први корак ка ревитализацији непосредне античке демократије атинског типа, али у другачијим околностима. Уз убрзани технолошки развој и напредовање информационих технологија, техничка ограничења не представљају више велику препреку успостављању онога што се може назвати „електронска агора“. Електронске народне иницијативе и електронски референдуми би могли постати брз, ефикасан и јефтин начин постизања друштвеног консенсуса око најважнијих правних и политички питања. Аутори стоје на становишту да би један облик Русоовог друштвеног уговора данас могао заживети у сајбер простору, у некој врсти сајбер еклезије.

* Овај рад је резултат научноистраживачког пројекта под називом *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција*. Пројекат финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 179045), а реализује га Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014).

Кључне речи: Народна сувереност; Непосредна демократија; Електронска демократија; Народна иницијатива; Референдум.

Постојећи раскорак између идеалног и стварног носиоца суверености је један од највећих проблема са којим је суочена теорија. Наиме, сведоци смо две контрадикторне чињенице које обележавају савремене демократске системе.¹⁾ Са једне стране, може бити речи о апсолутном тријумфу демократије, као владавине народа, јер у досадашњој историји човечанства никада није постојао већи број људи који, бар номинално, живи у демократским системима и бира своје представнике на слободним и фер изборима. Ипак, са друге стране, увелико је одмакао процес отуђивања и измицања суверености од њеног идеалног носиоца, бирачког тела и њеног преношења на представничке институције. На том фону тешко је отклонити јаз који постоји на линији номинални носилац суверености - вршилац суверености. У савременим представничким демократијама тај проблем је посебно истакнут, с обзиром на то да највећи број данашњих устава прокламује принцип народне суверености. „Очигледно је да овај принцип (народне суверености – прим. аутора) има само симболично и декларативно значење, с обзиром на то да се он правно, у смислу правне институционализације не може спровести. Народна сувереност је у основи метаправни политички појам.“²⁾

Дакле, реалност нас одвраћа од идеалистичких представа о владавини народа, јер се улога грађана у демократском процесу своди на избор представника који ће у њихово име вршити државну власт. Народна представништва су у савременим страначким системима само место где се сусрећу изабраници народа везани налозима својих странака (*G. Leibholz*).³⁾ Међутим, и ове речи, иако делују изразито поражавајуће за савремене демократске системе, на известан начин проносе и дозу наивног оптимизма. Наиме, грађанима се, у правом смислу те речи, оставља једино могућност да врше избор између кандидата политичких странака, па се не може говорити о изабраницима народа, већ о изабраницима политичких странака чији избор грађани само потврђују.

Остаје дилема како потиснути и ублажити олигархијску срж савремених политичких система који само по форми остају демократски путем периодичног организовања избора за представничке институције. Јер, како бележи Волцер (*M. Walzer*), „владае су у

1) D. Altman, *Direct Democracy Worldwide*, New York, 2011, p. 33.

2) М. Живковић, *Основи теорије државе и права*, Београд, 2003, стр. 100.

3) Д. Стојановић, *Уставно право*, Књига II, Ниш, 2007, стр. 46.

принципу демократске, према (либералној) теорији мешовите, а у пракси олигархијске⁴⁾. Као један од могућих начина премошћавања све упадљивијег јаза између бирача, као носилаца суверености, и њихових представника јесте покушај ублажавања отуђености институција представничке демократије облицима непосредне демократије. Наиме, уколико су грађани незадовољни радом институција представничке демократије, њима мора бити остављена могућност да активирају своју суверену власт преузимањем одговорности за доношење најважнијих политичких одлука путем народне иницијативе или референдума. У том случају, долази до подударања идеалног носиоца суверене власти и стварног вршиоца државне власти (*T. Maunz*)⁵⁾, што је идеал, који се, као и сваки други, не може у потпуности остварити, али се може настојати да му се у што већој мери приближи.⁶⁾ Обично се сматра да је једна од основних препрека отеловљења непосредне демократије у савременим мега-државама у суштини техничке природе, јер је у државама са више милиона или десетина милиона становника, практично неизводљива. Ипак, могло би се замислити да се убрзани технолошки развој почне у већој мери користити као једна од могућности превазилажења поменутог јаза, кроз поновно оживљавање непосредне демократије атинског типа, само данас у форми електронске агоре.

КРАТАК ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ

Не спорећи да је слобода њена базична вредност, Платон је демократску владавину критиковао због претераности којима је склона. Претераност је изражена како на пољу једнакости, тако и на пољу слободе. Тако се, по његовом схватању, непримерено изједначавају синови са очевима и очеви са синовима, старци са младићима и младићи са старцима, досељеници са домородцима и ови са досељеницима.⁷⁾ Стога, демократија је „дивно државно уређење, анархично, шарено, које свима без разлике, и једнакима и неједнакима, дели некакву једнакост“.⁸⁾ Уз то, Платон је био мишљења

4) Наведено према: D. Altman, *Direct Democracy Worldwide*, New York, 2011, p. 5.

5) Д. Стојановић, *op. cit.*, стр. 33.

6) Више о томе: Д. Симовић, „Перспективе развоја институција непосредне демократије“, *Правна ријеч*, 31/2012, стр. 221-223.

7) Платон, *Држава*, 563а-в, Београд, 2002.

8) Платон, *Држава*, 558с.

да се демократски човек задовољава једино неограниченом слободом. Због тих претераности које су јој својствене, демократија се изопачује и претвара у тиранију, јер претерана слобода прераста у претерано ропство, како за појединца, тако и за државу.⁹⁾ Наиме, слобода омогућава људима да се, руковођени својим природним нагонима, препуштају тренутним задовољствима због чега и није могуће установити поредак који ће почивати на општој добробити. Аристотел, такође, није био ништа благонаклоњенији демократији, јер ју је, уз тиранију и олигархију, сматрао неисправним обликом владавине. Демократија је, по његовом виђењу, изопачени облик политике која почива на остваривању опште користи. Као један од облика демократског уређења Аристотел наводи и демагошку демократију која постоји тамо где врховна власт припада маси, а не закону. „Демагози су криви што народне одлуке имају већу моћ него закон, јер они преносе сва права на народ. На тај начин и они сами постају моћни због тога што је врховна власт у рукама народа, а они имају највећи утицај на мишљење народа, јер народ њих слуша“.¹⁰⁾ Зато је могуће ставити знак једнакости између демагошке демократије и тираније, јер обе настоје да „угњетавају боље грађане“.¹¹⁾ Дакле, владавина већине није јемство да ће донете одлуке бити на општу корист, будући да и она може бити изопачена у тиранију над мањином.¹¹⁾

Иако је атински модел непосредне демократије често био критикован од филозофа који су живели у то време и уочавали мане таквог политичког уређења, идеја непосредне демократије је доживела ренесансу у делу Жан-Жак Русоа, који је очигледно био инспириран узорима античког света, тачније његовом идеализованом сликом. Идеја народне суверености, премда је била прокламована још у 13. веку, своје коначно теоријско уобличење добија у Русоовом „Друштвеном уговору“. Русо је развио ову идеју, тако да народ није само извор, него и носилац суверености, тј. народ је и носилац и вршилац суверене власти, јер је сувереност, како каже, недељива.¹²⁾ Одбацивши идеју политичког представништва, Русо је стао на становиште да је народ једини законодавац, једини

9) Платон, *Држава*, 564а.

10) Аристотел, *Политика*, 1292а (IV, 4, 6) Београд, 1960.

11) Видети: Д. Симовић, *op. cit.*, стр. 226-227.

12) Русо је критиковао политичаре који се служе триковима и стварају заблуду о појму суверене власти „чијим се деловима сматра оно што су само њене манифестације“, Ж.Ж. Русо, *Друштвени уговор*, Београд, 1993, стр. 44. Такође, Русо додаје: „Они од суверена чине фантастично биће, састављено од делова прикупљених са свих страна; то је као кад би саставили човека из више тела, од којих би једно имало очи, друго руке, треће ноге и ништа више“, *ibid.*

легитимни суверен који непосредно склапа друштвени уговор.¹³⁾ „Суверенитет не може имати представнике, из истог оног разлога из кога не може ни да се отуђи; он се у својој битности налази у општој вољи, а општу вољу не може нико замислити: она је или она сама, или друга; средине нема.“¹⁴⁾ С обзиром на то да народ у целини, код Русоа представља суверена, евидентно је његово залагање за непосредно учешће свих грађана у вршењу законодавне власти, јер како каже „суверен и може да дела само када је народ сакупљен у једној скупштини“.¹⁵⁾ Међутим, Русо је свој модел демократије схватао као идеални облик владе, који је реално немогућ или је могућ у ограниченом обиму, у малим државама. Један од главних разлога оваквог негативног става, поред песимистичног погледа на људе свог времена, Русо је видео и у разлозима политичко-техничке природе.¹⁶⁾ „Ако се схвати у строгом смислу речи, права демократија није никада постојала, нити ће икад постојати. Противно је природном поретку да велики број људи влада над малим. Не може се замислити да народ остане непрекидно сакупљен у једном телу да би се бавио јавним пословима, и лако се може увидети да се у ту сврху не би могли установити одбори, а да се облик управе не измени.“¹⁷⁾

Међутим, данас се ситуација драстично променила. Технички разлози више не представљају тако непремостиве препреке размишљањима о могућности повратка непосредне демократије атинског типа. Иако Дејвид Хелд овај класични модел демократије једним делом ставља у заборав, сматра превазиђеним и везује за опште услове постојања,¹⁸⁾ ипак није искључено, колико год то делује утопистички, да би се у модерним државама могла десити реинкарнација оваквог или њему сличног модела непосредне демократије.

13) Видети: Г. Вукадиновић, Р. Степанов, *Увод у филозофију права*, Нови Сад, 2004, стр. 46.

14) Ж.Ж. Русо, *op. cit.*, стр. 95.

15) Видети: Г. Вукадиновић, *Жан Жак Русо и природно право*, Нови Сад, 2005, стр. 103.

16) Видети: Љ. Тадић, *Филозофија у свом времену*, Београд, 1998, стр. 101.

17) Ж. Ж. Русо, *op. cit.*, стр. 74.

18) Према мишљењу Дејвида Хелда, општи услови постојања античке демократије су: мали град-држава; робовска привреда ствара слободно време за грађане; рад жена ослобађа мушкарце за јавне послове; грађанство је ограничено на релативно мали број особа. Видети: Д. Хелд, *Модели демократије*, Загреб, 1990, стр. 46, наведено према: Г. Вукадиновић, *Теорија државе и права I*, Нови Сад, 2007, стр. 95.

МОГУЋНОСТ ПОВРАТКА АТИНСКОМ МОДЕЛУ НЕПОСРЕДНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

Пре само педесетак година чинило се апсолутно немогућим успостављање непосредне демократије по атинском узору. Јер, државно уређење у коме грађани непосредно учествују у вршењу државне власти било је нужно повезано са карактером самог полиса, територијалним и демографским обухватом мале заједнице у којој су се могли окупити сви грађани (пуноправни атињани) и одлучивати о важним државним питањима. Порастом броја становника, нарочито у модерним државама, такав модел демократије се чинио у најмању руку технички неодрживим. Међутим, не треба изгубити из вида чињеницу да се некадашњи полис данас у великој мери приближава космополису. У новоствореном технолошком окружењу савремене информационе и комуникационе технологије отварају се неслућени потенцијали у корист институција непосредне демократије. На тај начин се у ери глобализације, појављује низ нових, бржих, ефикаснијих и једноставнијих могућности учешћа грађана у вршењу државне власти. Информационе технологије могу имати велики демократизујући потенцијал као медијум који приближава грађанима процес политичког одлучивања, пре свега кроз разне модалитете електронског гласања, електронске политичке интеракције, итд. Први корак на том путу је већ учињен: разне форме друштвених група, попут Фејсбука и сличних, увелико почињу да моделују политичке односе и све чешће задају главобољу (изабраним) управљачима, који би желели да из једног центра контролишу процесе у својој држави, па и у целом свету (случај Викиликс). Дух непосредне демократије као да је изашао из боце у којој је био заточен више од 2.000 година.

Елементарни, први корак на том дугом могућем путу је већа распрострањеност модела електронског гласања. Тако, на пример, Кенг закључује да је електронско гласање неизбежно, јер има огромне предности, које се на првом месту огледају у великом смањењу трошкова приликом гласања. Уместо пробијања кроз градску гужву, може се без трошкова, комфортно, гласати у пиџами путем електронских уређаја.¹⁹⁾ Интернет такође може повећати партиципацију грађана, не само олакшавањем гласања и смањивањем трошкова, већ и понудом већег броја могућих начина гласања (интернет, СМС порукама, путем дигиталне телевизије, итд). То подразумева да грађани могу гласати из својих кућа, канцеларије или чак када су на одмору. Интернет омогућава и бољу информисаност

19) J. Kang, "E-Racing E-Lectrons", *Loyola of Los Angeles Law Review*, Vol. 34, 2001, p. 1156.

грађана о јавним стварима, што значи да би грађани могли и да директно учествују у одлучивању о битним политичким питањима.²⁰⁾ Међутим, овакав начина гласања има и своје слабе стране, на шта указују, између осталих, Моглен и Карланова. Основни проблем представља чињеница да грађани углавном неће гласати уколико се не осете потпуно информисаним и да ће углавном гласати са „не“ уколико не разумеју пропозиције гласања.²¹⁾ Други проблем представља ослањање грађања на мишљење група са којима се идентификују. Највећи проблем, од кога страхује и Кенг јесте, страх од „сајбер популизма“, односно бојазан од тираније већине.²²⁾

Интернет гласање није више питање далеке будућности и најразвијенијих земаља попут САД, већ треба бити свестан да нам се такав систем сасвим приближио (Естонија,²³⁾ премишљања у Швајцарској и е-гласање у пилот кантонима, пилот е-гласање у Аустрији, Немачкој, Великој Британији, Холандији, колебања у Норвешкој и другим скандинавским земљама).²⁴⁾ Први обавезујући интернет избори на свету су били реализовани у САД у марту 2000. године. Интернет гласање је било само једна од опција за давање гласа у Аризони, поред традиционалних гласачких листића. Излазност грађана је била удвостручена, нису регистровани хакерски напади, а млађа популација је показала нарочиту заинтересованост и ентузијазам за интернет гласање.²⁵⁾

Дакако, постоји и низ могућих приговора на рачун електронског система гласања, јер оно може угрозити основна људска права. Интернет још увек није у потпуности доступан сваком појединцу (како из техничких и финансијских разлога, тако и због психолошког отпора према технолошким новинама, недовољног познавања или потпуне информатичке неписмености, итд.) што се

20) E. Moglen, P. Karlan, „The Soul of a New Political Machine: The Online, The Color Line and Electronic Democracy“, *Loyola of Los Angeles Law Review*, Vol. 34, 2001, p. 1107.

21) *Ibid.*, p. 1108-1109.

22) “Direct democracy is the kissing cousin of tyranny of the majority”, J. Kang, *op. cit.*, p. 1166.

23) „Република Естонија је била и јесте широко призната као пионир у е-владавини и посебно е-демократији, што се одражава на насловима попут ‘Естонија: 10 година од комунизма до напредне е-демократије’. Тако је Естонија водећа држава и у електронском гласању, које је уведено већ на националним изборима 2003. године“, W. Drechsler, U. Madise, “Electronic Voting in Estonia”, *Electronic Voting and Democracy – A Comparative Analysis* (ed. N. Kersting, H. Baldersheim), New York 2004, p. 97.

24) Видети: M. Alvarez, T. Hall, *Electronic Elections – The Perils and Promises of Digital Democracy*, Oxford 2008, p. 78., 98.

25) F. Solop, „Electronic Voting in the United States: At the Leading Edge or Lagging Behind?“, *Electronic Voting and Democracy – A Comparative Analysis* (ed. N. Kersting, H. Baldersheim), p. 61. О овоме видети: Д. Аврамовић, „Електронска демократија – пут ка непосредној демократији“, *Правни живот* 12/2012.

у литератури често означава као „дигитална подела“ (*digital divide*) између оних који имају и оних који немају приступ интернету. „Дигитална подела“ подразумева више аспеката. Поред глобалне поделе између високо индустријализованих, богатих држава и држава у развоју, унутар њих самих је евидентна подела између различитих категорија људи. Физички радници, старији, сиромашнији, ниско образовани, незапослени по правилу немају приступ интернету на послу, нити имају велико интересовање да га користе чак и када им је доступан на други начин (нпр. од куће, уколико га користе други чланови породице). Јасно је да је људима нижег социо-економског статуса у много мањој мери доступан интернет, што показују истраживања која потврђују да је интернет гласање на располагању углавном образованијим људима, белцима и онима са већим приходима.²⁶⁾ На крају крајева, „дигитална подела“ је могућа и унутар група које имају приступ интернету, као и између оних који учествују у политичком животу путем интернета и оних који немају жељу или имају отпор да учествују у таквом облику испољавања демократије.²⁷⁾

Све то може да угрози саме темеље демократског система који почива на једнакоправности и равноправности. Оваква техничка ограничења могу да утичу на губитак вере у демократске процедуре и неприкосновеност људских права. Уосталом, чак и у развијеним, индустријализованим демократијама мањина становништва има приступ интернету.²⁸⁾ Но, и када би се та околност узела само као привремено ограничење које ће у некој блиској будућности бити превазиђено, с обзиром на то да су електронски комуникациони апарати све доступнији због енормног појефтињења у кратком временском року, остају други, озбиљни проблеми.

Суштински проблем, који је вероватно и најзначајнији, везује се за велике и прилично реалне потенцијалне злоупотребе (могућност угрожавања анонимности изражене воље гласача, могућност надгледања грађана и угрожавања њихове приватности, електронске преваре, намерно изазивање техничких проблема у нечијем интересу) које су у стању да битно утичу на стварну или

26) M. Alvarez, J. Nagler, „The Likely Consequences of Internet Voting for Political Representation“, *Loyola of Los Angeles Law Review*, Vol. 34, 2001, p. 1119-1120.

27) K. Grönlund, „Cyber Citizens: Mapping Internet Access and Digital Divides in Western Europe“, *Electronic Voting and Democracy – A Comparative Analysis* (ed. N. Kersting, H. Balderheim), p. 22.

28) Само је око 1/3 грађана Европске Уније (око 35%) пријавило да користи интернет и само четири земље (Шведска, Холандија, Данска и Финска) могу се похвалити тиме да је већина њихове популације *on-line*. R. Gibson, „Internet voting and European Parliament elections“, *The European Union and e-Voting*, (ed. F. Mendez, A. Trechsel), London - New York 2005, p. 45.

реално изражену вољу бирачког тела. Изјашњавање од куће или са радног места би итекако могло угрозити тајност гласања, јер би гласачи могли бити под великим притиском или утицајем чланова породице или колега, поготово надређених. Све то би озбиљно могло утицати на независно формирање мишљења гласача или на то да се они устежу да искажу своје искрено уверење.

Укључивање интернет избора у политички живот је само претходни корак ка увођењу народног одлучивања о свим битним питањима и успостављању савремене демократске политичке сцене, која би се могла назвати „електронска агора“.²⁹⁾ У новим околностима предизборне кампање и информисање грађана би се вршило преко интернета, уз све предности и мане које би један такав политички процес носио са собом. Чињеница је да све мање људи гледа телевизију, па на том трагу поједини аутори закључују да, као што лавови који лове морају пратити миграције антилопа од којих се хране, тако и политичке кампање морају преусмерити своју пажњу ка интернету.³⁰⁾ „Важност у интернет кампањама неће бити у томе колико је новца кандидат има да би себе препоручио пажњи гласача кроз нежељено рекламирање преко телевизије, већ колико је његова кампања атрактивна, информативна и забавна, те је вредност његове кампање у томе колико ће вољне пажње она изазвати.“ У једном оваквом иновираним политичком окружењу, политичка интеракција би добила нове импULSE и условила нова правила игре. Тако би предизборни процес (*pre-voting sphere*) подразумевао учешће барем три кључна актера, од чијег би ангажовања зависило демократски процес. Политичке странке и кандидати би представљали своје електронски дизајниране политичке програме, док би *net* – грађани користили те информације на интернету и учествовали у различитим разменама мишљења на електронским форумима. Државни органи би имали деликатан задатак да одлуче да ли би уопште требало дозволити предизборну кампању. Уколико би је прихватили, морали би поставити нова правила игре (нпр. како обезбедити предизборни дан ћутања, уколико би то уопште било могуће), нову врсту контроле и у целости изнова осмислити како би она требало да изгледа.³¹⁾ Овакав модел успоставио би електронски политички трг и демократску размену

29) H. Buchstein, „Online Democracy, Is it Viable? Is it Desirable? Internet Voting and Normative Democratic Theory“, *Electronic Voting and Democracy – A Comparative Analysis* (ed. N. Kersting, H. Baldersheim), p. 54.

30) D. Morris, „Direct Democracy and the Internet“, *Loyola of Los Angeles Law Review*, Vol. 34, 2001, p. 1033.

31) R. Kies, H. Kriesi, „Internet voting and opinion formation“, *The European Union and e-Voting* (ed. F. Mendez, A. Trechsel), p. 149.

мишљења, уз већу интерактивност кандидата и бирача, а притом се не би робовало ограниченом времену као у другим медијским кампањама. Теоријски се повећава вероватноћа да би се на такав транспарентан начин олакшало и фаворизовало формирање квалитетнијег мишљења гласача. Подједнако доступна би била и мишљења не само политичара, већ и истакнутих новинара, професора, експерата. Чак би и најмање и сиромашне странке добиле прилику да промовишу своје програме под једнаким условима. Све би то несумњиво утицало на већу заинтересованост и партиципацију грађана у политичким процесима, па и у дебатама са политичким неистомишљеницима, које би се протеком времена вероватно боље артикулисале, објективизирале и цивилизовале.

Међутим, на том фону долази се до старе теоријске дилеме о компетентности грађана за доношење битних политичких одлука. Ствари о којима треба да се изјасне могу бити исувише компликоване за свеобухватну перцепцију просечног *homo politicus*-а, који се не може посветити дубинском сагледавању узрока, последица, могућих излаза и његових консеквенци. Наравно, тај *homo politicus* не би био ни налик ономе кога је познавао свет до сада, јер би истовремено био и *homo interneticus*.³²⁾ Па ипак, и поред тога што ће му доступност информација бити фасцинантно велика, остаје један важан, непремостиви, природни лимит: када ће и да ли ће, у свакодневној борби за обезбеђивањем сопственог економског опстанка и егзистенције своје породице, такав човек уопште бити у стању да посвети довољно времена свим тим бројним, више-мање значајним информацијама које су му на дохват руке. Јер, оне се више не броје стотинама и хиљадама, него милионима података, и не дају се конзумирати у томе обиму, поготово од стране политичког аматера. Утолико ће актуелнија бити опомена коју су пре доста времена изrekli поједини теоретичари, попут Норберта Бобиа, да грађани током дана немају довољно времена да размотре сва питања која треба да буду стављена на гласање.³³⁾ Међутим, на теоријском нивоу могло би се размишљати о увођењу једног дана, на пример недеље, када би се грађани, само неколико сати бавили политичким одлучивањем, уколико се код њих створи свест да ће то уистину утицати на њихове животе. Уколико грађани имају компетентности да изаберу своје представнике, зашто не би били способни и да самостално учествују у политичком одлучивању?

32) Видети: Д. Аврамовић, *op. cit.*

33) N. Bobbio, *The Future of Democracy. A Defence of the Rule of the Games*, Minneapolis 1987, наведено према: F. Mendez, A. Trechsel, „The European Union and e-voting: upgrading Euro-elections”, *The European Union and e-Voting*, (ed. F. Mendez, A. Trechsel), p. 4.

Наравно, постоји и низ других могућности које би могле отклонити или барем ублажити један овако фундаментални приговор. Један број писаца решење налази у томе што би се грађанима учиниле доступним сведене информације прилагођене потребама просечног гласача, које би му омогућиле релевантно предзнање, чиме би му се олакшао избор.³⁴⁾ Међутим, овакво виђење врло је подложно критици, јер би свака селекција доступних информација носила са собом и могућност злоупотребе. Ко има моћ, односно право да врши такву селекцију информација, тај би свакако био у могућности да, барем у одређеном обиму, обликује јавно мњење и политичку вољу које би те информације генерисале. Многобројна емпиријска истраживања указују на то да и релативно неинформисани грађани могу да користе делове информација (информационе пречице) као замену за детаљне информације које претходе доношењу политичке одлуке. То се нарочито огледа у идентификовању са групама које подржавају или се противе одређеним мерама. „Такви докази ојачавају тврдњу да гласачи са очигледно ниским нивоом политичких информација, могу користити информационе пречице како би имитирали гласачко понашање коме би иначе били изложени уколико би били информисани као најбоље информисана особа у том истраживању.“³⁵⁾ На тај начин се овим истраживањем и његовом аргументацијом настоје делимично уклонити стереотипи о некомпетентности гласача, мада не делују до краја уверљиво.

Чињеница је да данас народна иницијатива, као једна од институција непосредне демократије, нарочито у западним друштвима, спада међу главне корективе и ограничења законодавне власти.³⁶⁾ Иницијатива у пракси производи двоструке ефекте. С једне стране њоме се подстичу политичке мере са којима су сагласни грађани, док с друге стране она утиче на понашање и ставове законодавства.³⁷⁾ Када је предложено увођење народне иницијативе у САД почетком 20. века, постојала је бојазан да ће се она претворити у средство спровођења социјалистичке идеологије. „Уколико би се социјализам икада увео у САД – уколико је уопште могуће да

34) R. Kies, H. Kriesi, *op. cit.*, p. 160.

35) A. Lupia, J. Matsusaka, „Direct Democracy: New Approaches to Old Questions“, *Annual Review of Political Science*, Vol. 7, 2004, p. 468.

36) У САД рекордер у развијености институција непосредне демократије је држава Орегон. Орегон има највећи број народних иницијатива у Америци. У периоду од 1904-2000 у Орегону је поднето чак 318 иницијатива. Видети: С. Hoesly, „Reforming Direct Democracy: Lessons From Oregon“, *California Law Review*, Vol. 93, 2005, p. 1196.

37) A. Lupia, J. Matsusaka, *op. cit.*, p. 472.

буде успостављен – то би било кроз иницијативу и референдум.³⁸⁾ Међутим, не би се могло рећи да је иницијатива искључиво идеолошко оружје. Она је и корективна институција која законодавну власт приближава грађанима, уколико се превише отуђи и удаљи од њихових ставова. Тако грађани добијају још једну опцију о којој треба да се изјасне, а не само да безусловно прихвате одлуке легислативе.

У САД се нарочито страхује од утицаја крупног капитала и појединачних интереса на народне иницијативе. Несумњиво у САД постоји један вид куповине гласача, како би се подстакло покретање неке иницијатива.³⁹⁾ Међутим, с друге стране истраживања указују на то да када гласачи не могу да предвиде политичке последице неке одлуке, они најчешће гласају против ње. Наиме, бирачи се везују за политику коју су искусили, управо за ону која ће се наставити уколико иницијатива не успе. Самим тим, и улагање великих сума новца, како би нека иницијатива успела, чини гласаче још више збуњеним и неповерљивим, тако да ће се и тада одредити за *status quo* и гласати против.⁴⁰⁾ У сваком случају, утицаји различитих интересних група су неизбежни. Како поједини аутори закључују, остаје отворено само питање да ли различити интересни снажније утичу на законодавну власт или на процес подношења народних иницијатива.⁴¹⁾

Међутим, електронске иницијативе (*e*-петиције), којима се у одређеној мери смањује могућност куповине гласача, су већ увелико у употреби у Енглеској. Учитавањем одређене интернет странице⁴²⁾ се на врло једноставан начин може направити електронска петиција о било ком питању које је у надлежности Владе. Када за неку петицију електронски гласа 100.000 грађана, она мора бити разматрана од стране представничког дома Парламента.

На сличан начин би се могла отворити могућност и за увођење електронског референдума, где би се грађани непосредно изјашњавали о неким битним политичким питањима или о доношењу неког правног акта, много чешће него што се данас те институције непосредне демократије користе. Нека истраживања указују да се институције непосредне демократије данас примењују приближно

38) J. Boyle, *The Initiative and Referendum: Its Folly, Fallacies, and Failure*, Columbus, OH: Smythe, 1912, p. 29, наведено према: A. Lupia, J. Matsusaka, *op. cit.*, p. 473.

39) C. Hoesly, *op. cit.*, p. 1193.

40) A. Lupia, J. Matsusaka, *op. cit.*, 471.

41) *Ibid.*, 477-478.

42) <http://epetitions.direct.gov.uk/>

два пута учесталије него ли пре педесетак година, а чак четири пута чешће него ли што је то био случај на почетку XX века.⁴³⁾ Присталице „референдумске демократије“, као главне аргументе у прилог овог модела демократије истичу: обуздавање свемоћи парламента и појачану одговорност парламента у законодавној делатности, спречавање корупције, смањивање утицаја странака у законодавном процесу, едукативни утицај на грађане, који морају постати информисанији и опште јачање стабилности у друштву.⁴⁴⁾ Референдум, као један од механизма који омогућава да народ непосредно влада, има и ту предност што почива на уверењу највећег броја грађана да одлука коју они сами донесу има снажнији легитимитет него ли одлука коју доносе њихови представници.⁴⁵⁾ За Дајсија (A. Dicey) је референдум представљао средство зауздавања тираније политичких странака.⁴⁶⁾ Овај аргумент афирмисања референдума заправо почива на две неспорне претпоставке: прво, политичке одлуке треба да имају што је могуће виши степен легитимности; и друго, највиши степен легитимности се постиже доношењем одлука непосредно од стране грађана.⁴⁷⁾ Додајмо: легитимитет одлука је утолико већи уколико је већи број оних који су се изјаснили о одређеном питању, а интернет механизми омогућавају управо повећање процента оних који ће се укључити у политички процес. Неспорно је и то да би одлучивање путем *on-line* референдума било много лакше и јефтиније реализовати. С обзиром на то да овакав начин одлучивања не кошта много, мисли неких писаца сежу чак до идеје о увођењу савременог облика непосредне демократије који би се могао назвати „инстант демократијом“, где би се грађани могли свакодневно референдумски изјашњавати.⁴⁸⁾ Активна партиципација грађана у политичком животу на један овакав начин доводила би до корените трансформације политичког процеса и представничке демократије, али и до суштинске демократизације политике и њеног приближавања појединцима, а тиме и народу у целини као носиоцу суверенитета.

43) D. Altman, *op. cit.*, p. 65.

44) М. Јовановић, „Облици директне демократије – народна иницијатива и референдум“, *Српска политичка мисао* 4/2011, стр. 40.

45) D. Butler, A. Ranney, *Referendum around the World*, London, 1994, p. 14.

46) Видети: M. Qvortrup, *A comparative study of referendums*, Manchester, 2002, p. 54.

47) D. Butler, A. Ranney, *Referendums – A Comparative study of Practice and Theory*, Washington, 1980, p. 24.

48) N. Kersting, R. Leenes, J. Svensson, „Conclusions: Adopting Electronic Voting – Context Matters“, *Electronic Voting and Democracy – A Comparative Analysis* (ed. N. Kersting, H. Baldersheim), p. 280; Видети и: N. Kersting, H. Baldersheim, „Electronic Voting and Democratic Issues: An Introduction“, *Electronic Voting and Democracy – A Comparative Analysis* (ed. N. Kersting, H. Baldersheim), p. 3.

У САД већ постоји пракса увођења једне врсте неформалног, приватног референдума. Он је укључио велики број гласача, који су се изјашњавали о различитим политичким питањима. Наиме, Дик Морис је још 1999. године основао вебсајт под називом *vote.com*, у оквиру кога су корисници могли да се улогују и референдумски изјасне о појединим важним државним и федералним питањима. Према тврдњама власника овог сајта, већ након 11 месеци рада, више од милион људи се регистровало и приступило изјашњавању о различитим политичким темама.⁴⁹⁾ Свакога дана овај сајт поставља нова политичка питања везана за саму државу и позива кориснике да гласају, а неколико пута недељно постављају се референдумска питања о спорним стварима у свакој од 50 држава.⁵⁰⁾ Међутим, треба имати у виду да се, поред политичких питања, на овом сајту нуде и разматрање и питања везана за спорт, забаву, бизнис, технологију, путовања, итд. *Vote.com*, након изјашњавања грађана о политичким питањима, шаље *e-mail* представницима грађана, како би их упознао са резултатима гласања, односно са ставом бирача у погледу појединих питања.⁵¹⁾ На такав начин се приближавају бирачи својим представницима а, како закључује овај аутор, када кандидат има *e-mail* листу за свој округ, он може допрети до својих бирача у сваком тренутку и оставити чак и видео поруку са жељеном садржином, све то без трошкова.⁵²⁾

Шварц, један од главних Морисових критичара, који га иначе назива интернет пророком, у једном свом раду настоји да у великој мери оспори Морисово истраживање. Као прво, Шварц указује на већ поменути проблем „дигиталне поделе“, при чему истиче да 57% оних који тренутно немају приступ интернету, ни не намеравају да га добију, су углавном лица нижег социо-економског статуса.⁵³⁾ С обзиром на неједнак приступ интернету поставља се питање репрезентативности резултата интернет гласања. Међутим, главна мета критике код интернет гласања је усмерена на оно што Шварц назива *framing effect*.⁵⁴⁾ Наиме, они који постављају питања око којих се треба изјаснити путем *on-line* референдума, у великој мери могу утицати на исходе гласања, а често бивају и под утицајем различитих интересних група. Суштински проблем пред-

49) D. Morris, *op. cit.*, 1041.

50) *Ibid.*

51) *Ibid.*

52) *Ibid.*, 1042.

53) P. Schwartz, „Vote.com and Internet Politics: A Comment on Dick Morris’s Version of Internet Democracy“, *Loyola of Los Angeles Law Review*, Vol. 34, 2001, p. 1080.

54) *Ibid.*, 1081.

ставља питање: ко на крају одлучује – да ли грађани који учествују у електронском референдуму или провајдер информација, који (може да) врши масовну *on-line* индоктринацију грађана, у најгорем сценарију, а у најбољем случају администрира процес уз могуће поручене или нежељене грешке. Међутим, као и код народне иницијативе, те утицаје је могуће ублажити, али не и потпуно избећи. С друге стране, чак ни народни представници, као и њихове странке, у условима представничке демократије, често нису имуни на утицаје економских центара моћи. Могло би се чак закључити да се дисперзијом процеса одлучивања на велики број људи умногостежава продор различитих интересних група у законодавни процес.

*

Један од кључних теоријских аргумената против непосредне демократије јесте бојазан од тираније већине. У данашње време таква аргументација постаје неодржива. Не постоји ниједан снажан рационални аргумент којим се може доказати да је тиранија мањина боља од тираније већине. У сваком случају, јасно је да треба избегавати сваки вид тираније, што би се вероватно могло данас најбоље постићи успостављањем *on-line* консензуса, који би подсећао на савремену, усавршену варијанту Русоовог друштвеног уговора и поимања суверености као вршења опште воље. У циљу постизања потпуне једнакости грађана, потпуног легитимитета државних одлука, спречавања деформисања воље грађана од стране представника, могуће је да би имала смисла настојања ка поновном успостављању непосредне демократије и обликовања највећег броја људи у оне који су *politicoi*. То би се можда за почетак могло постићи ограничавањем утицаја представничког тела, паралелним успостављањем „електронске агоре“ и широком употребом електронског референдума. Грађани би се могли само пар сати недељно бавити политичким животом, кроз интернет гласање о актуелним питањима која су постављена на вебпорталима. Алтернативни предлагачи закона би могли бити влада (која би била непосредно бирана од стране грађана) и народ кроз електронске иницијативе. Ставови усвојени на „електронској агори“ референдумским изјашњавањем би морали бити обавезујући за представничко тело. Наравно, овакве замисли би било нужно прво покушати реализовати на локалном нивоу, где су грађани заинтересованији за одлучивање о питањима која се непосредно њих тичу. Међутим, *conditio sine qua non* оваквог или њему сличног модела демократије би морало бити компјутерско описмењавање грађана и већа доступност интернета, како би се превазишао проблем дигиталне поделе.

Да таква настојања у свету већ постоје сведочи и велики број стручних удружења, која делују у циљу поновне афирмације различитих видова непосредне демократије. Један од лидера на пољу непосредне демократије је и *C2D (Centre for Research on Direct Democracy)* који је основан још 1993. године у оквиру департмана за Уставно право на Женевском универзитету. Ова организација је коорганизатор са *IRI (Initiative & Referendum Institute – University of Southern California)* међународне конференције под називом `2012 Global Forum on Modern Direct Democracy - World Conference on Citizens Participation`, која би требало да буде одржана у новембру ове године у Уругвају. Можда ће таква или слична настојања омогућити да се у блиској будућности учини још бар један мали корак ка поновном афирмисању и ревитализацији непосредне демократије, у потпуно новим условима, окружењу и техничком амбијенту, али са сличном, ако не и истом основном идејом – народ треба да буде и носилац и вршилац суверености.

Dragutin Avramovic, Darko Simovic

**PEOPLE AS THE HOLDER AND PERFORMER
OF SOVEREIGNTY – REANIMATION
OF DIRECT DEMOCRACY**

Summary

The authors examine possibility of direct democracy revival in contemporary environment. Based upon thought that performance of sovereign power should not be placed too far from the people as the real holder of sovereignty, they foster idea of a wider use of institutions typical for direct democracy. They suggest that it might be the first step towards revitalization of ancient Athenian type of democracy in new circumstances. Along with the fast technological development and expansion of new information technologies, technical limitations are not a vast obstacle anymore in establishing something what could be qualified as an “electronic agora”. Electronic popular initiatives and electronic referendums could be become quick, efficient and inexpensive modes in acquiring social consensus upon the most important legal and political issues. The authors hold that a kind of Rousseau’s social contract could have a chance to be realized in a cyber space, through a kind of cyber ecclesia.

Key words: Popular sovereignty; Direct democracy; Electronic democracy; Popular initiative; Referendum.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић, Д., „Електронска демократија – пут ка непосредној демократији“, *Правни живот* 12/2012.
- Alvarez, M., Nagler, J., „The Likely Consequences of Internet Voting for Political Representation“, *Loyola of Los Angeles Law Review*, Vol. 34, 2001.
- Alvarez, M., Hall, T., *Electronic Elections – The Perils and Promises of Digital Democracy*, Oxford 2008.
- Altman, D., *Direct Democracy Worldwide*, New York, 2011.
- Аристотел, *Политика*, Београд, 1960.
- Butler, D., Ranney, A., *Referendum around the World*, London, 1994.
- Butler, D., Ranney, A., *Referendums – A Comparative study of Practice and Theory*, Washington, 1980.
- Buchstein, H., „Online Democracy, Is it Viable? Is it Desirable? Internet Voting and Normative Democratic Theory“, *Electronic Voting and Democracy – A Comparative Analysis* (ed. N. Kersting, H. Baldersheim), New York 2004.
- Вукадиновић, Г., *Жан Жак Русо и природно право*, Нови Сад, 2005.
- Вукадиновић, Г., Степанов, Р., *Увод у филозофију права*, Нови Сад, 2004.
- Вукадиновић, Г., *Теорија државе и права I*, Нови Сад, 2007.
- Gibson, R., „Internet voting and European Parliament elections“, *The European Union and e-Voting*, (ed. F. Mendez, A. Trechsel), London - New York 2005.
- Grönlund, K., „Cyber Citizens: Mapping Internet Access and Digital Divides in Western Europe“, *Electronic Voting and Democracy – A Comparative Analysis* (ed. N. Kersting, H. Baldersheim), New York 2004.
- Drechsler, W., Madise, Ü., „Electronic Voting in Estonia“, *Electronic Voting and Democracy – A Comparative Analysis* (ed. N. Kersting, H. Baldersheim), New York 2004.
- Живковић, М., *Основи теорије државе и права*, Београд, 2003.
- Јовановић, М., „Облици директне демократије – народна иницијатива и референдум“, *Српска политичка мисао* 4/2011.
- Kang, J., „E-Racing E-Lectons“, *Loyola of Los Angeles Law Review*, Vol. 34, 2001.
- Kersting, N., Baldersheim, H., „Electronic Voting and Democratic Issues: An Introduction“, *Electronic Voting and Democracy – A Comparative Analysis* (ed. N. Kersting, H. Baldersheim), New York 2004.
- Kersting, N., Leenes, R., Svensson, J., „Conclusions: Adopting Electronic Voting – Context Matters“, *Electronic Voting and Democracy – A Comparative Analysis* (ed. N. Kersting, H. Baldersheim), New York 2004.
- Kies, R., Kriesi, H., „Internet voting and opinion formation“, *The European Union and e-Voting* (ed. F. Mendez, A. Trechsel), London - New York 2005.
- Lupia, A., Matsusaka, J., „Direct Democracy: New Approaches to Old Questions“, *Annual Review of Political Science*, Vol. 7, 2004.
- Mendez, F., Trechsel, A., „The European Union and e-voting: upgrading Euro-elections“, *The European Union and e-Voting*, (ed. F. Mendez, A. Trechsel), London - New York 2005.
- Moglen, E., Karlan, P., „The Soul of a New Political Machine: The Online, The Color Line and Electronic Democracy“, *Loyola of Los Angeles Law Review*, Vol. 34, 2001.

- Morris, D., „Direct Democracy and the Internet“, *Loyola of Los Angeles Law Review*, Vol. 34, 2001.
- Платон, *Држава*, Београд, 2002.
- Русо, Ж.Ж., *Друштвени уговор*, Београд, 1993.
- Симовић, Д., „Перспективе развоја институција непосредне демократије“, *Правна ријеч*, 31/2012.
- Solop, F., „Electronic Voting in the United States: At the Leading Edge or Lagging Behind?“, *Electronic Voting and Democracy – A Comparative Analysis* (ed. N. Kersting, H. Baldersheim), New York 2004.
- Стојановић, Д., *Уставно право*, Књига II, Ниш, 2007.
- Schwartz, P., „Vote.com and Internet Politics: A Comment on Dick Morris’s Version of Internet Democracy“, *Loyola of Los Angeles Law Review*, Vol. 34, 2001.
- Тадић, Љ., *Филозофија у свом времену*, Београд, 1998.
- Hoesly, C., „Reforming Direct Democracy: Lessons From Oregon“, *California Law Review*, Vol. 93, 2005.
- Qvortrup, M., *A comparative study of referendums*, Manchester, 2002.

Resume

Existing discrepancy between an ideal and real holder of people’s sovereignty belongs to utmost issues of contemporary theory. To eliminate gap between nominal holder of sovereignty and real performer of sovereignty looks like a mission impossible. This problem is particularly actual in contemporary representative democracies, as most modern constitutions proclaim people’s sovereignty principle. A possible mode to overcome the gap between voters, as sovereignty holders, and their representatives, as sovereignty performers, is an attempt to soften alienation of representative democracies by some forms of direct democracy.

Not more than about fifty years ago it seemed that it is absolutely unattainable to establish democracy according to the ancient Athenian model. For state organization in which citizens directly take part in performing state power was closely connected to the character of polis itself. Its territorial and demographic size of a small community enabled all citizens to gather and decide upon crucial state issues. The size of modern states looked like insurmountable obstacle, and therefore that form of democracy was considered at least technically impossible. However in contemporary technological societies there is a growing possibility that new information and communication technologies may affect institutions of direct democracy. They may have a huge democratizing potential as a medium which gets closer citizens to the political decision making process, particularly through different modes of electronic voting, electronic political interaction, etc.

In order to achieve full equality of citizens and complete legitimacy of state decisions, avoiding deformation of citizens will by their

representatives, new technical possibilities are at hand. They may encourage efforts towards re-establishment of direct democracy, trying to shape most part of contemporary citizens to become *politikoi*, both holders and performers of sovereignty. A step in that direction might be at first parallel establishment of “electronic agora” and wider use of electronic referendums or electronic popular initiatives, nevertheless how futuristic they may still look like.

* Овај рад је примљен 21. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.

Александра Мировић

Институт за политичке студије, Београд

**ЖИВОТ У ТОРООВСКОЈ ШУМИ ИЛИ У
ГЛОБАЛИСТИЧКОЈ ЦУНГЛИ?
– ГРАЂАНСКА НЕПОСЛУШНОСТ:
ИНТЕРПРЕТАЦИЈА И ПРИМЕНЉИВОСТ
ТОРООВОГ КОНЦЕПТА ДАНАС –***

Сажетак

Ауторка, указујући у чланку на постојање различитих, па и погрешних (ре)интерпретација Тороовог концепта грађанске непослушности, настоји да пружи једно другачије тумачење којим се разоткрива његова заправо значајна корисност, инспиративна и ревитализујућа улога, када је у питању савремени човек, са окрњеним људским дигнитетом, изгубљеним духовним вредностима и нарушеним моралним интегритетом, и његово отуђено и дехуманизовано друштво, који су се нашли у вртлогу глобалистичке цунгле. Жели се показати да Тороов концепт нуди једну алтернативу живљења, која у неоробовласничким условима наше неолибералистичке стварности може бити спасоносна. Овај стари, али данас изванредно актуелан и савремен концепт захтева новог, ослобођеног и морално обновљеног човека који је и одговоран и делатно оријентисан грађанин. А само удружени делатни грађани чине снагу социјалног капитала који може играти потенцијално значајну улогу у јачању демократских, институционалних и ванинституционалних капацитета, и то како у националним, тако и у интернационалним, транснационалним и глобалним оквирима.

Кључне речи: Основна људска права, слобода, живот, делатни грађани, грађанска непослушност, политичка власт, принцип

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

савести, морални интегритет, неправда, дехуманизовано друштво, човеково самостварење, демократизација, демократски и национални капацитети, институционални и ванинституционални капацитети, глобалистичке стеге, неоробовласнички услови.

На самом почетку треба истаћи да је реч о политичком учењу и деловању једног од најпознатијих, најутицајних и најцитиранијих америчких писаца - Хенрију Дејвиду Тороу (Henry David Thoreau, 1817-1862), који се сматра и првим утемељивачем модерног концепта грађанске непослушности, без обзира на његово, како се назива, традиционално схватање ове специфичне врсте цивилне политичке праксе. При томе, одредница „традиционално“ се користи да би се истакла диференцијација Тороовог схватања, које је још увек било скопчано са неким елементима старијих концепција приговара савести, у односу на еволуирано схватање савременог, у основи ролсовског концепта¹⁾, где се прави строго разграничење између приговора савести и грађанске непослушности као посве различитих врста протестног деловања грађана. С обзиром на веома широк дијапазон делатности или, другим речима, разноликост форми и начина деловања овог посленика јавне речи, није чудно што се међу биографским подацима о Тороу неретко може наћи његово представљање и као писца, филозофа и књижевника, и као јавног говорника и аболиционисте, тј. активисте покрета усмереног против ропства, али и као инжењера, истраживача и иноватора, односно природњачког научника или, како га чак неки називају, креативног уметника (*creative artist*).²⁾ Поврх свега тога, Торо је припадао и кругу трансценденталиста³⁾ и, поред јудеохришћан-

1) Мисли се на доминантан утицај Цона Ролса (John Rawls) и његове концепције на савремена схватања грађанске непослушности.

2) Овакву одредницу Тороовог занимања, између осталих квалификатива, даје, на пример, Рендол Конрад (Randall Conrad), директор пројекта „Торо“ (*The Thoreau Project*), иза којег стоји *Calliope Film Resources, Inc.* Видети: Randall Conrad, “Henry David Thoreau: Who He Was & Why He Matters”, in: *The Thoreau Reader*; интернет: <http://thoreau.eserver.org/whowhy.html> (16/10/2012).

3) Трансцендентализам – који је развијен у првој половини XIX века од стране мале групе интелектуалаца из Нове Енглеске (регија које обухвата неколико држава на источној обали САД-а: Масачусетс, Мејн, Вермонт, Род Ајленд, Конектикат и Њу Хемшир, и која је била центар америчког покрета против робства), на челу са Ралфом Валдом Емерсоном (Ralph Waldo Emerson), који је, иначе, био Тороов блиски пријатељ, али и Тороов ментор у почетној фази његовог стваралаштва – заснован је на једној хуманистичкој филозофији у чијем је средишту идеја човека и његовог самостварења, а темељи се на веровању у човекову божанску суштину и божанственост природе. Настojeћи да помире хуманизам и религију као институцију, његови заступници су у изражавању својих идеја о човеку користили и теолошку терминологију. Више о трансценденталистичком учењу и његовој улози и значају у оквиру историје хуманистичких покрета, видети: Зора Миндеровић, „Предговор“, у: Хенри Дејвид Торо, *Валден; О грађанској непослушно-*

ства и грчких и римских класика (а посебно Софоклеове *Антигона*), у традицијама америчког радикалног протестантизма нашао је – слично као и два века раније квекери⁴⁾ – инспирацију за своје политичко учење и деловање. Но, током Тороовог конципирања и спровођења непослушности према америчким властима, проблем је била расна (а не верска, као код квекера) дискриминација, то јест робовласнички систем који у јужним америчким државама још није био укинут. Такође, он се супротставио и империјалистичкој политици своје земље, која се у то време, средином XIX века, манифестовала у двогодишњем америчко-мексичком рату (1846-1848).

У сваком случају, реч је о аутору који је, насупрот својој слабој познатости у широј јавности током живота, данас постао несумњиво „једна од централних фигура америчке мисли и књижевности“⁵⁾, и то фигура која се смешта у срце периода данас познатог као ера америчке ренесансе (*the American Renaissance*).⁶⁾ Наиме, сматра се да је он дао веома значајан допринос како развоју оригиналне америчке књижевности, тако и развоју америчке филозо-

сти, Српска књижевна задруга, Београд, 1981, стр. VII-X. Такође, видети и: *American Transcendentalism Web* (<http://www.vcu.edu/engweb/transcendentalism/>), 15/10/2012.

- 4) Квекери, пореклом из Енглеске, представљали су једну од радикалних протестантских секти за које је било карактеристично исповедање екстремног пацифизма, изражаваног кроз став да се не треба одупирати злу. Међутим, за разлику од неких других, сличних радикалних секти, као нпр. менонита и анабаптиста, квекери су дозвољавали ненасиљан отпор злу, илити такав отпор нелегитимним одлукама политичке власти. И не само да су дозвољавали, већ су то и заговарали и спроводили, кроз своје организовано и ненасиљно супротстављање репресивним мерама и дискриминаторним одлукама колонијалних власти, које су за резултат имале језиву религијску дискриминацију квекера којој су они били изложени још од свог доласка у америчке колоније средином XVII века, а само због својих верских уверења. Иако се овде радило о протестној борби против неправде произашле из верске дискриминације, дакле, још увек о непослушности заснованој на принципу савести и одређеној религијској, тј. приватној етици, случај квекера у америчким колонијама из XVII века, у проучавању историјског развоја грађанске непослушности, узима се као пример прве примене модерног облика овог вида политичког деловања грађана. Но, поред тога, вредно је поменути и то да је ово био први нововековни случај грађанске непослушности који је уједно и успешно окончан. Више о томе видети у: Александра Мирковић, *Оглед о грађанској непослушности - Редефинисање савременог концепта грађанске непослушности и граница политичке облигације: Случај Србије*, Службени гласник, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр. 66-7; Александра Мирковић, „Кратки осврт на историјат модерног развоја идеје и праксе грађанске непослушности“, *Политичка ревија*, вол. 31, бр. 1, 2012, стр. 215-28; Александар Молнар, „Историјски развој грађанске непослушности“, у: исти аутор, *Расправа о демократској уставној држави 4: Грађанска непослушност*, Самиздат Б92, Београд, 2002, гл. XXIV, стр. 232-3; и Ивана Спасић, „Грађанска непослушност“, у: Предраг Крстић (ур.), *Критички појмовник цивилног друштва* (II), Група 484, Београд, 2004, стр. 45.
- 5) Видети напомену преводилаца у: Хенри Дејвид Торо, *О дужности грађанина да буде непослушан и други есеји (Civil Disobedience and Other Essays)*, прев. Зора Миндеровић и др Предраг Новаков, Global Book (едиција „Слобода избора“, књ. 6), Нови Сад, 1997.
- 6) Randall Conrad, “Henry David Thoreau: Who He Was & Why He Matters”, *op. cit.*, <http://thoreau.eserver.org/whowhy.html> (16/10/2012).

фије и политичке мисли, а тај вишеструки допринос је свакако био могућ „у времену када ‘писац’ још није била нека специјализована професија“⁷⁾. О његовој популарности у ери наше савремености, пре свега у америчком друштву, али и шире, у глобалним размерама, најбоље говори податак да он не само што спада међу најцитираније америчке ауторе, него да је вероватно и на самом врху те ранг-листе.⁸⁾ Поред његовог неспорног значаја за саму тематику грађанске непослушности која је овде у фокусу пажње, поменути податак о цитираности додатно нас инспирише, али истовремено и обавезује, да делу овог великог промотера вере у човека, његову човечност, креативност и његову моћ као слободног грађанина, посветимо адекватну истраживачку пажњу, у виду продубљене анализе која нужно захтева и један квалитативно виши ниво анализе. Уз све то, оживљавање интереса за проучавање Хенрија Дејвида Тороа, његове филозофије и концепта грађанског отпора, оправдано је већ и самом чињеницом његовог утицаја на касније великане – попут Лава Толстоја (Leo Tolstoy), Махатма Гандија (Mahatma Gandhi) и Мартина Лутера Кинга (Martin Luther King, Jr.) – чија се учења и дела, али и сама имена, доводе у непосредну везу са развојем модерне идеје и праксе грађанске непослушности. Тако, на пример, можемо приметити да је Толстојева идеја о моралном преобраћању људи као предуслову друштвених промена, коју ће касније преузети и сам Ганди, заправо делимично заснована на Тороовом пионирском учењу о грађанској непослушности. Такође, иако се Кинг у развоју концепта грађанске непослушности за потребе своје борбе против расне дискриминације америчких црнаца ослањао пре свега на Гандијев метод пасивног, тј. ненасилног, али масовног отпора, вероватно зарад мобилизаторске сврхе, њему је изгледало пријемчљивије да се у свом јавном деловању позива на Тороа и његово наслеђе, ваљда као на једну аутентичну америчку традицију. Поред ових утемељивача модерног концепта грађанске непослушности, и неке друге познате, историјске и јавне личности, и то по њиховом сопственом признању, биле су под утицајем Тороових идеја; ту спадају, рецимо: бивши амерички председник – Џон Кенеди (John F. Kennedy), судија Врховног суда САД – Вилијам Даглас (William Orville Douglas) или, пак, чувени писац Ернест Хемингвеј (Ernest Hemingway), као и многи други амерички

7) *Ibid.*

8) Овај податак се истиче на званичном сајту друштва које управо и носи назив по имену овог америчког писца (The Thoreau Society); видети: “**About Henry David Thoreau**”, http://www.thoreausociety.org/_news_aboutdtd.htm (20/10/2012). Ту је истакнута и још једна занимљива информација која, такође, говори у прилог потврде данашње велике популарности и заправо непролазне актуелности Тороових речи. Наиме, подвлачи се да су одломци из његових списа нашли место не само у америчкој мисли, већ и у конверзацији, па чак и на мајцама, постерима и честиткама.

писци⁹⁾. Али, Торо је извршио значајан утицај и на многе ван САД, на пример, на енглесте социјалисте крајем XIX века, а посебно на лабуристичку партију¹⁰⁾, па чак је снажан печат Торових идеја био присутан и у срединама изван енглеског говорног подручја, попут Холандије (где је основано „Друштво Валден“ као колонија радника, организована у складу са Тороовим учењем) или Јапана (где је такође основано друштво „Торо“).

Ради бољег разумевања Тороовог концепта, неопходно је најпре разјаснити општу филозофску оријентацију која стоји у основи целокупног опуса овог несумњиво значајног америчког писца. Стога ћемо настојати да одмах овде дамо једну концизну презентацију и ближу експликацију трансценденталистичког учења, као својеврсног универзалистичког погледа на свет који је био прихваћен и дубоко интериоризован од стране самог Тороа.

Сходно свом основном начелу – принципу човековог самоостварења – и веровању у божанственост човека, али као у нешто што не потиче од ауторитарног Бога, то јест веровању првенствено у човечност човека, трансцендентализам је подразумевао радикалну критику званичне религије. Но, у том свом критицизму, Емерсон и његови следбеници, попут и самог Тороа, отишли су корак даље, усмеравајући оштрицу своје критике на све облике репресије у тадашњем америчком рано-капиталистичком систему. Тако су они критиковали, поред установе ропства, и потрошачку културу, примитивизам и насиље у друштву, нехуманост услова рада и друге нехумане елементе друштвеног система, који су, по њима, отуђено људско друштво претварали у једну неприродну структуру. Управо природа, схваћена као нешто чему је иманентна доброта, дакле, природно окружење човека као амбијент ослобођен наметнутих друштвених стега, јесте други битан елемент овог учења, карактеристичног по једној заиста специфичној хуманистичкој филозофији. Та трансценденталистичка „поетска апотеоза природе“¹¹⁾ доживела је врхунац код Тороа, у његовом чувеном *Валдену* (*Валден или Живот у шуми – Walden; or, Life in the Woods*, 1854) који, уз ништа мање чувен есеј овог аутора о грађанској непослушности, спада у ред његових најпознатијих дела.

9) Видети: W. Barksdale Maynard, *Walden Pond: A History*, Oxford University Press, New York, 2005, стр. 265.

10) Зора Миндеровић истиче да је „лабуристичкој партији *Валден* (је) служио као нека врста уџбеника“ (З. Миндеровић, „Предговор“, у: Хенри Дејвид Торо, *Валден; О грађанској непослушности*, *op. cit.*, стр. XX)

11) *Ibid.*, стр. IX.

Ту се, кроз један веома сведен мото – «*Simplicity, simplicity, simplicity!*»¹²⁾ – апострофира једноставност живљења у природи и у складу с њом, и то као пут ка слободи. Ово је Торо настојао и експериментално да докаже, одласком да извесно време живи у шуми, да би, по његовим сопственим речима, пронашао слободу и био суочен само са суштинским чињеницама живота, а како не би у тренутку свог умирања био у ситуацији да открије како није ни живео (“*I went to the woods because I wished to live deliberately, to front only the essential facts of life, and see if I could not learn what it had to teach, and not, when I came to die, discover that I had not lived*”).¹³⁾ Валден је, дакле, на трагу трансценденталистичке логике: „Упоредивање хармоничне лепоте природе с контролисаном наказношћу живота у примитивном капитализму крије важну имплицитну осуду целокупног друштвеног система и његове нељудске економске базе“.¹⁴⁾ У својим каснијим радовима посвећеним разматрању природе (“*Thoreau’s nature writing*”), Торо је тај поетски симболизам из Валдена развио до праве научне методе¹⁵⁾, антиципирајући на тај начин како будуће методе, тако и достигнућа екологије и амбијенталне историје. Стога и не чуди што га многи сматрају оцем савременог амбијентализма, али и фигуром која заслужује статус иконе у научној области екологије и у студијама биодиверзитета.¹⁶⁾ Но, оно што је за нас много значајније и што се, такође, попуно поздано може тврдити, јесте то да он с правом заслужује такав централни статус и у оквиру теоретизације грађанске непослушности.

Опет, као и други трансценденталисти, и Торо је веровао – савременом терминологијом речено – у нужност активне инклузије човека у друштвену стварност, како би својим активизмом он могао и да утиче на ову, а тиме и на сопствену судбину. Наиме, генерално, следбеници овог учења изражавали су у теоријској рав-

12) Једна од Тороових упечатљивих мисли гласи: “*Simplicity, simplicity, simplicity! I say, let your affairs be as two or three, and not a hundred or a thousand ... Simplify, simplify*”. Нав. према: “Selected Thoughts of Henry Thoreau”, <http://www.thoreausociety.org/> (20/10/2012).

13) *Ibid.*

14) Зора Миндеровић, „Предговор“, у: Хенри Дејвид Торо, *Валден; О грађанској непослушности*, *op. cit.*, стр. IX.

15) Ово примећује Рендол Конрад. По њему, Тороова методологија обухватала је: методу посматрања и прикупљања информација, потом формулисање хипотезе и, коначно, верификацију хипотезе путем методе тестирања. Према: Randall Conrad, “Henry David Thoreau: Who He Was & Why He Matters”, *op. cit.*, <http://thoreau.eserver.org/whowhy.html> (16/10/2012).

16) О савременој дистинкцији између приговора савести и грађанске непослушности, као два различита вида праксе отказивања послушности властима, видети: Александра Миrowsкић, „Грађанска непослушност и приговор савести: Концептуални развој и појмовно разграничење“, *Политичка ревија*, вол. 22, бр. 04/2009, стр. 1-26.

ни протест (при томе, остајући на нивоу рационалне критике) због угрожавања основних људских права и слобода, те су сматрали да, уколико друштво делује као ограничавајући фактор у самоостварењу човека, онда он има право да се таквом друштву супротстави. Торо је, међутим, међу трансценденталистима, био најрадикалнији у критици тадашњих америичких друштвених и државних институција и једини је од њих одбио да прави компромисе са неправедним друштвом.

У знак протеста против америчког робовласништва на Југу, које је подржавала и држава Масачусетс у којој је живео, Торо није годинама (још од 1842. год.) плаћао порез, сматравши да је то једини начин да он, као појединац, ускрати послушност државној власти, и због тога није био кажњаван. Када су, међутим, маја 1846. године САД ушле у рат са Мексиком, америчке власти су настојале да, услед ратних трошкова, појачају пореску дисциплину, те је и Торо добио опомену, уз претњу затвором, да плати порез (гласачку таксу). Одбијањем да ту законску обавезу изврши, он је заиста и доспео у затвор. То искуство му је омогућило да увиди да је и вођење рата, а не само ропство, повезано са порезом. Наиме, као и други аболиционисти, и Торо је сматрао да је сврха рата који је водила његова држава против Мексика била заправо у ширењу робовласничког системана на југозапад, путем освајање нових територија као ресурса за обезбеђивање нових робова. Он је, дакле, схватао да грађани плаћањем својих пореских обавеза дају прећутну подршку и легитимитет таквој империјалистичкој политици, чији крајњи циљ није био ништа друго до даље ширење и јачање робовласничког поретка.

Стога је у „задавању ударца“ фискалној политици и отказивању послушности пореским властима своје државе препознао стратегију и за спровођење антиратног протеста. Мада је он провео практично само једну ноћ у затвору, као резултат његове рефлексije о том догађају, настаће једна специфична концепција оне врсте политичког деловања грађана која ће касније бити названа грађанском непослушношћу и која ће до данас бити довођена у везу с његовим именом и ставовима.

Торо се, наиме, данас сматра првим теоретичарем грађанске непослушности и утемељивачем њеног модерног концепта, иако је, како смо раније већ истакли, код њега ова политичка пракса поимљена у тзв. традиционалном или ширем смислу, у коме се она поистовећује с приговором савести, што значи да се ту још не прави разлика између ова два облика непослушности.¹⁷⁾ Мада сама

17) Тај чланак је објављен 14. маја 1849. год. у првом броју часописа *Aesthetic Papers* (Elizabeth Peabody /ed./, *Aesthetic Papers*, The Editor, Boston, 1849), а настао је као резултат

синтагма „грађанска непослушност“ није Тороов конструкт, нити ју је он икада употребио, овај амерички мислилац је, у свом чувеном есеју са изворним насловом „Отпор грађанској влади“ (*Resistance to Civil Government*, 1849)¹⁸⁾, дао заправо „прву елаборирану одбрану права на грађанску непослушност“¹⁹⁾, у модерном значењу тог појма, и то базирану на извесној природноправној аргументацији, додуше још увек прожетој ако не баш религијском етиком, онда засигурно религијском терминологијом. Овај други (по реду појављивања) наслов чувеног рада („Отпор грађанској влади“) требало је да укаже на дистинкцију између Тороовог концепта и оног анархо-пацифистичког који је изражавао сличне погледе, али одбацујући отпор као такав („*non-resistants*»). Такође се истиче и да је термин „отпор“ за Тороа био прихватљив јер је могао послужити као део његове чувене метафоре са компарацијом владе и машине: када машина (тј. влада или, може се рећи, владина машинерија) системски производи неправду, онда је дужност савесних грађана да пруже отпор (*to be «a counter friction»*), што би у буквалнијем преводу значило – да буду контра-сила или сила трења, али у енглеском језику, као у осталом и у српском, овај израз може имати синонимно значење у односу на термин «*resistance*» /отпор/) како би зауставили ту машинерију.²⁰⁾ Поред тога, можемо додати и то

Тороових предавања која је он држао почетком претходне године под насловом „Права и дужности појединца у односу на владу“ (“*The rights and duties of the individual in relation to Government*”). Ауторство над изразом „грађанска непослушност“ припада, пак, уредницима зборника, одн. једне збирке Тороових радова - *Јенки у Канади, са чланцима против ропства и о реформама* (H.D. Thoreau, *A Yankee in Canada, with Anti-Slavery and Reform Papers*, Ticknor and Fields, Boston, 1866), који су њиме и насловили овде штампано реиздање поменутог Тороовог дела, и то седамнаест година након његовог првог објављивања и четири године након ауторове смрти. Постоје индикације да су они извршили ово преименовање Тороовог есеја с намером да ублаже његов „отпор“, сматрајући да појам грађанске непослушности подразумева и закониту казну за непослушнике због кршења легалитета. Међутим, како се испоставило, та идеја да чин отказивања послушности изискује правне последице, није била својствена самом Тороу. Али, без обзира на то, он је ипак у свом концепту одупирања неправедним законима и политикама власти следио логику грађанске непослушности. На овај парадокс указује више теоретичара, међу којима су и Хоув Данијел Вокер (Howe Daniel Walker, *Henry David Thoreau on the Duty of Civil Disobedience*, Clarendon Press, Oxford, 1990, стр. 3) и Молнар (А. Молнар, „Историјски развој грађанске непослушности“, *op. cit.*, стр. 234-5). Ваља поменути и то да неки истичу како и даље није јасно порекло наслова „Грађанска непослушност“ (видети, на пример, „Напомену“ у: Хенри Дејвид Торо, *О дужности грађанина да буде непослушан и други есеји*, прев. Зора Миндеровић и др Предраг Новаков, *op. cit.*). Такође, у литератури се овај чувен Тороов есеј може наћи и под насловом „О грађанској непослушности“ или „О дужности грађанске непослушности“, док је у српском језику постао уобичајен горенаведен превод „О дужности грађанина да буде непослушан“.

18) Ивана Спасић, „Грађанска непослушност“, *op. cit.*, стр. 45.

19) “*Civil Disobedience* (Thoreau)”, [http://en.wikipedia.org/wiki/Civil_Disobedience_\(Thoreau\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Civil_Disobedience_(Thoreau)), 15/10/2012.

20) Хенри Дејвид Торо, „О дужности грађанина да буде непослушан“, у: *Валден; О грађанској непослушности*, *op. cit.*, стр. 303.

да се из овог оригиналног наслова Тороовог кључног политичког списка види да он, не само што није правио разлику између приговора савести и грађанске непослушности, него је ову конципирао и као својеврсну разраду права на отпор, уз искључивање оружаног отпора, макар у ранијој фази његовог политичког опуса. Но, важно је подвући, а то ћемо касније и ближе објаснити, да је он, наравно, правио разлику између права на (оружани) отпор тиранији и права мирољубивог грађанског отпора.

Он је сматрао да савест појединца, заснована на Творчевим налозима и њима иманентним природним правима, тј. „елементарним људским правима“, треба да буде надређена позитивном праву: законима и другим одлукама власти с правним дејством, али и самом уставу и позитивираним основним правима човека, као и судским пресудама („закон савести“ или „закон Христа“ као виши закон). У складу с тим, Торо ће и поручити Американцима: „Треба да будемо прво људи, па тек онда поданици. Пожељније је неговати поштовање правде но закона“²¹⁾; а то би се постигло „покораванњем оном једином и једино праведном уставу, који је Он, а не неки Џеферсон (Jefferson) или Адамс (Adams), уписао у твоје биће“²²⁾.

Такав став је произлазио, између осталог, и из његове критике мајористичког принципа одлучивања. Можемо рећи да је Торо снажно иступио против правног позитивизма и формализма, ма се они оправдавали демократском процедуром одлучивања. За њега је демократска уставна држава била ипак само „делимично људска сила“²³⁾; а посебно је наглашавао да одлуке које су донете по демократској процедури, у складу са принципом већине, нису самим тим, аутоматски, и легитимне, те ни обавезујуће. Полазећи од једне елитистичке позиције да су заблуде, предрасуде, манипулације, склоност ка насиљу и нехајност према правди, карактеристичне за већину, која у либералној демократији игра улогу конститутивног чиниоца одлучивања, Торо је закључио да то што је неко мишљење већинско не мора значити да је оно уједно и исправно мишљење. Он, међутим, није био никакав антидемократ, већ је сматрао да тада постојећу америчку демократију треба даље унапређивати, пре свега у правцу универзалног поштовања основних права човека. То се види из питања које он поставља на самом крају свог огледа о непослушности, уједно дајући и одговор на њега: „Да ли је демо-

21) Henry D. Thoreau, “Slavery in Massachusetts”, у: *The Writings of Henry D. Thoreau*, Vol. 3: *Reform Papers*, Princeton University Press, New Jersey, 1973, стр. 103; нав. према: А. Молнар, „Историјски развој грађанске непослушности“, *op. cit.*, стр. 240.

22) Видети: Хенри Д. Торо, „О дужности грађанина да буде непослушан“, *op. cit.*, стр. 321.

23) *Ibid.*, стр. 325.

кратија коју ми познајемо најбољи могући облик владавине. Није ли могуће коракнути напред ка признавању и организовању права човека? Неће бити заиста слободне и просвећене државе све док држава не схвати да је појединац виша и независна сила из које произлази њена моћ и власт, и док се не буде понашала према њему у складу с тим схватањем²⁴⁾.

По њему, мишљење чак и усамљеног појединца, ако је оно исправно и ако је он њиме више у праву од других, представља „већину од једног гласа“²⁵⁾ која му даје пуно право на акцију. Стога ће он у свом концепту грђанске непослушности као главне актере, то јест субјекте овакве политичке праксе, одредити припаднике друштвене елите, односно оне интелектуално и морално супериорне мањине чија је дужност да се, отказивањем послушности влади и вршењем притиска на већину која стоји иза ње, супротстави неправедним законима и нелегитимним политикама. Сматрао је, дакле, да је то морална обавеза „праведног човека“, који се првенствено равна по својој савести, а тек онда по законима државе, па макар завршио због тога и у затвору. Штавише, у случају власти чија је владавина утемељена на неправди, морални појединци и треба да буду „... на том издвојеном, али слободнијем и часнијем месту, где држава ставља оне који нису с њом, него *против* ње – у јединој кући у робовласничкој држави у којој слободан човек може живети часно“²⁶⁾ Логика коју Торо овде следи гласи: „У сваком погледу кошта ме мање да навучем казну због отказивања послушности држави, но да је слушам. Кад бих је слушао, осећао бих се мање вредним.“²⁷⁾ При томе, он је увидео још једну, потенцијално значајну корист од затворске казне за непослушника, а она се састоји у томе што када праведан човек борави у затвору, неправду и лично искуси, па се онда против ње може и ефикасније борити.

Премда је мислио да је пружање ненасилног отпора легалној неправди првенствено морална обавеза појединца, Тороу је било јасно да се само таквим деловањем свих „поштених људи“, односно целокупне морално супериорне мањине, може ефикасно извршити притисак на власт да одустане од својих неправедних одлука и политика. Јер, уколико ова морална елита „удари целом тежином,

24)

25) *Ibid.*, стр. 311.

26) *Ibid.*, стр. 312.

27) *Ibid.*, стр. 315.

ништа јој се не може одупрети²⁸⁾; политичкој власти онда преостаје једино то да све њене припаднике ухапси и држи у затвору, али би тиме био угрожен онај „морални минимум“ на којем и сама грађанска држава почива. Треба, међутим, нагласити да овај писац није веровао у неку организовану борбу против легалне неправде, али за њега је на моралном закону заснована одлука слободног појединца да се њој супротстави, имала снагу моћног покрета.

Такав отпор овој неправди од стране припадника интелектуално супериорне мањине није, дакле, само оправдан, нити је само њихово природно право, већ је то и њихова морална, што ће рећи, природна дужност. Овде видимо већ неке елементе који ће добити кључно место и у савременом концепту грађанске непослушности.²⁹⁾ Сличан је случај и са Тороовим одређењем карактера неправде која чини отказивање послушности легитимним чином. Имајући у виду да су извесне неправде нужна последица функционисања државне машинерије, он је сматрао да грађански отпор треба пружити онда када није више реч о таквим инцидентним случајевима, него о оној неправди која је уграђена у саме темеље државе, проузрокујући системско ширење неправде и стварајући обавезу неправедног поступања људи према другим људима: „...ако је природа неправде таква да тражи од вас да чините неправду другоме, онда, кажем, прекршите закон. Посветите живот заустављању машине. У сваком случају, не треба да служим злу које осуђујем“.³⁰⁾ Формулишући овако неправду која је довољан основ легитимног грађанског отпора, Торо је, заправо, имао на уму америчку установу ропства. Но, и у доминантном савременом концепту, такође ће случај „суштинске и јасне неправде“ (Ц. Ролс) бити постављен као један од лимитирајућих услова оправданости грађанске непослушности.³¹⁾

Ово Тороово поређење државе и машине показује и његов прави однос према држави, који није био анархистички, како се то

28) Нав. према: А. Молнар, „Историјски развој грађанске непослушности“, *op. cit.*, стр. 237.

29) Видети: Александра Мировић, „Криза легитимности и престанак политичке облигације, или право и дужност грађанске непослушности“, *Српска политичка мисао*, вол. 27, бр. 01/2010, стр. 109-132.

30) Хенри Д. Торо, „О дужности грађанина да буде непослушан“, *op. cit.*, стр. 310.

31) Опширније о савременом концепту грађанске непослушности, базираном на данас још увек доминантној Ролсовој концепцији, легитимирајућим критеријумима и лимитирајућим условима које он поставља, као и о његовим општим слабостима и временски превазиђеним елементима, видети: Александра Мировић, *Оглед о грађанској непослушности*, *op. cit.*; за краћи увид, видети: Александра Мировић, „Савремена схватања грађанске непослушности“, *Политичка ревија*, вол. 23, бр. 01/2010, стр. 1-20; као и: Aleksandra Mirovic, “Moving Conceptual Limits of Civil Disobedience: The Case of Serbia”, *Serbian Political Thought*, Vol. 2, No. 1-2/2010, стр. 23-40.

често интерпретира. Он је, као што примећује Хоув Данијел Вокер, имао разумевања за „мање кварове“ на државној машини, сматрајући да само ону машинерију која служи „квару“, то јест неправди, треба одбацити, али не њеним физичким рушењем, већ откзујући јој послушност.³²⁾ И поред његове критике људског друштва и пледирања за живот у природи и у складу с њом, овај трансценденталиста је ипак знао да се изван организованог друштва не може живети, те оно што је он покушао јесте проналажење модуса како „човек може живети у друштву против друштва“.³³⁾

Управо уважавајући америчко уставно устројство са грађанском владом, Торо је правио разлику између отпора који треба пружити према неправедним одлукама такве једне власти успостављене са демократским легитимитетом у формално-правном, тј. процедуралном смислу (мада је изражавао скепсу у погледу принципа већине, уз инсистирање на потреби преиспитивања легитимитета тако утемељеног легалитета, одн. демократских процедура одлучивања) и отпора тиранској власти. Он је, међутим, увиђао и да нека грађанска власт, с демократским легитимитетом, може водити тиранску (империјалистичку) политику према споља (као у случају рата који су САД водиле против Мексика). Тада, они над којима се спроводи таква политика (каква је, према Тороовом уверењу, била позиција Мексиканаца) имају право на (оружани) отпор према тој власти, али исто тако и њени сопствени грађани, према којима она не примећује насиље, морају да јој се одупру због такве спољне политике, пружајући јој грађански отпор у виду, како га Торо назива, „мирољубиве револуције“. Он каже: „Ако ... хиљаду људи не би платило порез, то не би била насилна и крвава мера као што ће бити ако плате и омогуће држави да врши насиље и пролива невину крв. То је, у ствари, дефиниција мирне револуције, ако је таква револуција могућа... Кад поданик откаже послушност, а службеник да оставку, револуција је извршена.“³⁴⁾

Важно је напоменути да је Торо касније променио свој однос према употреби насиља у примени стратегије непослушности. То је било проузроковано погоршавањем саме ситуације у Сједињеним Државама по питању ропства, чему је посебно допринео доношење Закона о одбеглим робовима (*The Fugitive Slave Act, 1850*), којим је грађанима северних држава наметнута обавеза при-

32) Видети: Howe Daniel Walker, *Henry David Thoreau on the Duty of Civil Disobedience*, op. cit., стр. 15.

33) Зора Миндеровић, „Предговор“, у: Х. Д. Торо, *Валден; О грађанској непослушности*, op. cit., стр. X.

34) Хенри Д. Торо, „О дужности грађанина да буде непослушан“, op. cit., стр. 313.

јављивања одбеглих робова из јужних држава и пружања помоћи у њиховом хапшењу, уз претњу казнама за неизвршавање исте. То је значило да се од северноамеричких грађана не тражи више само толерисање робовласничког система на Југу, већ и његово активно подржавање. Ова промена, према Тороовом мишљењу, захтевала је и измењен начин спровођења отпора у борби против ропства: „мирну револуцију“ и „морални притисак“ на власт путем одласка „поштених људи“ у затвор, требало је заменити оправданом употребом насиља, која је укључивала и убиство робовласника. Поред тога, Торо је, у овој каснијој фази, променио мишљење и по питању субјекта који спроводи отпор. То више није била цела морално супериорна елита, већ сам морално супериоран појединац, који предузима своју индивидуалну („усамљеничку“) акцију, сада уз употребу свих средстава, па и насиља. Ово је још један моменат који указује на то да је погрешно интерпретирање Тороовог концепта непослушности као оног који би био лојалистички усмерен искључиво на општеприхваћене друштвене форме деловања или, другим речима, на деловање које нужно подразумева цивилну културу (мирног и цивилизованог) отпора властима. Стога се овај концепт и не може у потпуности користити као валидан аргумент у прилог пацифизма и искључиво ненасилног отпора (*nonviolent resistance*).³⁵⁾ Иако се често у дефиницијама појма грађанског (или цивилног) могу наћи формулације у том духу и премда су оне и сасвим прихватљиве, то ипак не одговара ономе што је Торо имао на уму. У његовом случају, овај атрибут треба опрезно тумачити, јер се он ту првенствено односи на субјекте спровођења ове врсте политичке праксе, дакле, на саме грађане, а потом и на њихов међуоднос и, такође, на њихов однос према власти.

Посматрано из угла савременог концепта грађанске непослушности, Торов лични, индивидуални чин отказивања послушности властима, и то из разлога савести, може се тумачити само као приватна непослушност (*private disobedience*). Већ и сама усмереност његовог деловања против постојећег поретка (робовласничког поретка), према ролсовским схватањима, дисквалификује га као пример практиковања грађанске непослушности у модерном значењу тог појма. Такође, тај аспект посматрања налаже и да се читав То-

35) На пример, и сам Ганди је користио овакву, у основи, погрешну интерпретацију Тороа, како би показао да наводно постоји еквиваленција између његове стратегије *satyagraha* и Торовог концепта. О томе видети: Lawrence Rosenwald, "The Theory, Practice & Influence of Thoreau's Civil Disobedience", in: William E. Cain (ed.), *A Historical Guide to Henry David Thoreau*, Oxford University Press, New York, 2000, стр. 153-79.

роов теоријски концепт сврста у оно традиционално, шире поимање праксе непослушности где се принципу савести, без обзира на то да ли се он заснива на религијској или некој другој приватној етици, придаје улога утемељујућег основа ове врсте политичког деловања грађана. Наиме, у савременом концепту такву легитимизирајућу улогу може имати само принцип правде, и то схваћен у смислу уставних, дакле, општеважећих или већински прихваћених политичких принципа и, међу њима, посебно принципа људских права. Уз то, из угла доминантних савремених схватања, Тороов концепт се може оспорити као концепт грађанске непослушности и због дозвољавања индивидуалног чина непослушности (јер, појам грађанског изискује колективно, тј. групно деловање), па чак, по потреби, и (оружаног) отпора уз употребу насиља (појам грађанског или цивилног носе, пак, конотацију цивилизованог; такође, и цивилно као супротност милитантном). Међутим, видели смо да је Торо овим елементима прибегао тек касније под принудом погоршавања друштвене стварности у вези са институцијом ропства.

Принцип савести јесте у основи Тороовог концепта непослушности, али управо ту видимо да овај принцип као такав, са својом приватно-етичком позадином, може бити усмерен и ка јавној етици, односно на изазивање јавних ефеката. Јер, код Тороа мотив за позивање на принцип савести нису лични, верски или неких други приватни разлози, већ је то управо јавна и „световна“ неправда у виду расне дискриминације према делу америчких грађана, дакле, кршење њихових основних људских права, а што чини саму срж и данас владајуће логике у савременом концепту и пракси грађанске непослушности. Друго, важно је имати на уму границу када нека приватна непослушност прераста у јавну, тј. грађанску; то је онда када такво приватно деловање, како каже Стивен Шредер (Steven Schroeder), постане довољно значајно, тако да има приметан ефекат на друштвену заједницу.³⁶⁾ Из Тороовог есеја јасно је уочљива управо оваква интенција аутора. У средишту Тороовог концепта је тензичан однос између суверенитета грађана и суверенитета нелегитимне власти или, како је то, говорећи о Тороовој *Грађанској непослушности*, бриљантно формулисао Мартин Бубер (Martin Buber), „борба између истинске немоћи деловања и моћи која је постала непријатељ истини“, а која у сваком мемонту јесте човекова дужност, и то дужност њега као човека («*man's duty as man*»)).³⁷⁾

36) Steven Schroeder, "All Things New: On Civil Disobedience Now", *Essays in Philosophy*, Vol. 8, No. 2, June 2007, Article 11, <http://commons.pacificu.edu/eip> (11/10/2012).

37) Martin Buber, "Man's Duty as Man", in: John Harland Hicks (ed.), *Thoreau in Our Season*, University of Massachusetts Press, Amherst, 1962, стр. 19.

Чини се да ништа друго не може јасније указати на моћ удружених и делатних, а по потреби и непослушних грађана који заправо чине снагу социјалног капитала, било да је реч о (даљој) демократизацији савремених друштава (и оних развијених, а посебно оних у процесу транзиције и демократске консолидације, попут српског друштва), одн. о јачању њихових институционалних и ванинституционалних, демократских и националних капацитета, или, пак, о демократизацији самог глобалног поретка, тј. о јачању демократских капацитета интернационалних и транснационалних, економских и политичких институција.

Ако би, наиме, успело да се направи отклон од крајње ригидних услова и једне доста догматске схеме владајућих схватања, могло би се увидети да је, и поред постојања разноврсних, често и погрешних интерпретација Тороовог концепта, у суштини то ипак само једна „реформска тактика“ (Х. Д. Вокер)³⁸⁾, која је усмерена на изазивање и спровођење промена у друштву путем утицаја на јавно мњење. И не само то, него би се онда дошло и до спознаје вишеструке корисности овог концепта, његове инспиративне и просто ревитализујуће улоге, када је у питању савремени човек, са окрњеним људским дигнитетом, изгубљеним духовним вредностима и нарушеним моралним интегритетом, и његово отуђено и дехуманизовано друштво, који су се нашли у вртлогу глобалистичке џунгле. Тороов концепт нам нуди управо једну алтернативу живљења: постизање моралног прочишћења и духовне обнове ослобођеног човека, спремног да и, кроз свој активизам против легалне неправде, конкретно демонстрира своје саосећање и солидарност са другим људима, а наспрам постојећих глобалистичких стега и бројних софистицираних механизма контроле, који опет као у Тороово време, само сада у другој форми, спутавају човеково самоостварање, наметајући му из разних глобалних центара моћи неолибералистичке, а уствари неоробовласничке услове живота. Стога смо ту алтернативу, на коју нас подсећа поново читање Тороа, симболички и формулисали као живот у тороовској шуми *vis-à-vis* реално понижавајућег живота у глобалистичкој џунгли наше данашњице.

Залагањем за оживљавање спиритуалног код човека, за развој моралног интегритета људи, заснованог на њиховој савести, што је видео као нешто изузетно важно у доба доминирања социјалног конформизма и културе усмерене ка материјалном, Торо се снажно супротстављао институционалном деградирању људског живота

38) Howe Daniel Walker, *Henry David Thoreau on the Duty of Civil Disobedience*, op. cit., стр. 7.

и људских вредности. Ово је заправо и кључно место код Тороа, које њега чини изузетно актуелним и данас, у времену кулминације материјалних интереса и масовне потрошачке културе, који су, такође, човеку донели нов робовски статус, удаљујући га све више од суштинског појма слободе. Стога се и можемо у потпуности сложити са оним пројективним запажањем да ће Торо бити чак блиставија и инспиративнија фигура у XXI веку, него што је он то био у двадесетом.³⁹⁾

На основу упечатљивих догађаја из Тороовог живота о којима је сам писао, као што су његов експеримент у шуми и његово затворско искуство, можемо закључити да је он своје учење настојао и да у целости спроведе у сопственом животу. Но, засигурно не стоје оне, углавном раније дате, површне примедбе, типа да је он само „песник-пустињак“ или „чудак чија се дјела угодно читају“⁴⁰⁾. Иако се, читајући Тороа, читалац може на моменте запитати није ли реч само о једној крајње интригантној особи, ако би се мало дубље замислио над његовом концепцијом непослушности и препустио стрпљивом промишљању његовог концепта живота уопште, извесно је да онда не би могао да се не сложи са сјајним закључком Миндеровићеве, као једног доброг, а можда и најбољег познаваоца овог аутора у нас: „Торо нас својим примером учи како да савладамо оно страшно незадовољство са животом којим живимо, онај чемер и тегобу који нас даве... јер он воли живот и не престаје нам казивати како је живот драгоцен ствар“⁴¹⁾

39) Ову оцену је дао један теоретичар књижевности – Лоренс Бјуел (Lawrence Buell); нав. према: Randall Conrad, “Henry David Thoreau: Who He Was & Why He Matters”, *op. cit.*, <http://thoreau.eserver.org/whowhy.html> (16/10/2012).

40) Ово је једна давнашња оцена Тороа, дата на овим просторима на самом концу XIX века (чланак о Тороу и одломак из *Валдена* у листу *Нада*, бр. 18, 1899, Сарајево; нав. према: Зора Миндеровић, „Предговор“, у: Х. Д. Торо, *Валден; О грађанској непослушности*, *op. cit.*, стр. XXIII), која иако показује тадашње недовољно разумевање овог аутора, ипак сведочи да овај део света ни онда није био потпуно искључен из светских теоријских и књижевних токова (преводи Тороових дела и критички чланци о њима у Европи су иначе почели да се објављују тек у последњој деценији XIX века).

41) *Ibid.*

Aleksandra Mirovic

**LIFE IN THE THOREAUIEN WOODS OR
IN THE GLOBALISTIC JUNGLE?**

**– CIVIL DISOBEDIENCE: AN INTERPRETATION
AND APPLICABILITY OF THE THORE-
AU'S CONCEPTION TODAY –**

Summary

The author, pointing in the article to the existence of various, including wrong (re)interpretations of Thoreau's conception of civil disobedience, strives to offer a different interpretation which discovers his significant importance, inspiring and revitalizing role when it comes to modern man, with truncated human dignity, lost spiritual values and disturbed moral integrity, and his alienated and dehumanized society, which is placed in the vortex of the globalistic jungle. An aim is to show that Thoreau's conception offers an alternative of life, which in the neo-slaveholding conditions can be sanative. This old, but today very contemporary and modern conception requires a new, liberated and morally renewed man, who is both responsible and actively oriented citizen. Only associated acting citizens form the strength of the social capital which can play potentially significant role in strengthening democratic, institutional and non-institutional capacities, in national, international, transnational and global framework, respectively.

Key-words: Basic human rights, freedom, life, acting citizens, civil disobedience, political authority, principle of conscience, moral integrity, injustice, dehumanized society, man's self-realization, democratization, democratic and national capacities, institutional and non-institutional capacities, globalistic restraints, neo-slaveholding conditions.

ЛИТЕРАТУРА

"About Henry David Thoreau", http://www.thoreausociety.org/_news_aboutdtd.htm (20/10/2012).

American Transcendentalism Web, <http://www.vcu.edu/engweb/transcendentalism/>, 15/10/2012.

Buber, Martin, "Man's Duty as Man", in: John Harland Hicks (ed.), *Thoreau in Our Season*, University of Massachusetts Press, Amherst, 1962.

"*Civil Disobedience* (Thoreau)", [http://en.wikipedia.org/wiki/Civil_Disobedience_\(Thoreau\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Civil_Disobedience_(Thoreau)), 15/10/2012.

- Conrad, Randall, "Henry David Thoreau: Who He Was & Why He Matters", in: *The Thoreau Reader*, <http://thoreau.eserver.org/whowhy.html> (16/10/2012).
- Lewis, Leary, Review of the Books: *The Days of Henry Thoreau* by Walter Harding; *Thoreau in Our Season* by John H. Hicks, *The New England Quarterly*, Vol. 40, No. 1, Mar. 1967.
- Maynard, W. Barksdale, *Walden Pond: A History*, Oxford University Press, New York, 2005.
- Миндеровић, Зора, „Предговор“, у: Хенри Дејвид Торо, *Валден; О грађанској непослушности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1981.
- Мировић, Александра, „Грађанска непослушност и приговор савести: Концептуални развој и појмовно разграничење“, *Политичка ревија*, вол. 22, бр. 04/2009. Мировић, Александра, „Кратки осврт на историјат модерног развоја идеје и праксе грађанске непослушности“, *Политичка ревија*, вол. 31, бр. 1/2012.
- Мировић, Александра, „Криза легитимности и престанак политичке облигације, или право и дужност грађанске непослушности“, *Српска политичка мисао*, вол. 27, бр. 01/2010.
- Mirovic, Aleksandra, "Moving Conceptual Limits of Civil Disobedience: The Case of Serbia", *Serbian Political Thought*, Vol. 2, No. 1-2/2010.
- Мировић, Александра, *Оглед о грађанској непослушности - Редифинисање савременог концепта грађанске непослушности и граница политичке облигације: Случај Србије*, Службени гласник, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Мировић, Александра, „Савремена схватања грађанске непослушности“, *Политичка ревија*, вол. 23, бр. 01/2010.
- Молнар, Александар, „Историјски развој грађанске непослушности“, у: исти аутор, *Расправа о демократској уставној држави 4: Грађанска непослушност*, Самиздат Б92, Београд, 2002.
- Rosenwald, Lawrence, "The Theory, Practice & Influence of Thoreau's Civil Disobedience", in: William E. Cain (ed.), *A Historical Guide to Henry David Thoreau*, Oxford University Press, New York, 2000.
- Schroeder, Steven, "All Things New: On Civil Disobedience Now", *Essays in Philosophy*, Vol. 8, No. 2, June 2007, Article 11, <http://commons.pacificu.edu/eip> (11/10/2012).
- "Selected Thoughts of Henry Thoreau", <http://www.thoreausociety.org/> (20/10/2012).
- Спасић, Ивана, „Грађанска непослушност“, у: Предраг Крстић (ур.), *Критички појмовник цивилног друштва* (II), Група 484, Београд, 2004.
- Торо, Хенри Дејвид, *О дужности грађанина да буде непослушан и други есеји (Civil Disobedience and Other Essays)*, прев. Зора Миндеровић и др Предраг Новаков, Global Book (едиција „Слобода избора“, књ. 6), Нови Сад, 1997.
- Торо, Хенри Дејвид, *Валден; О грађанској непослушности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1981.
- Walker, Howe Daniel, *Henry David Thoreau on the Duty of Civil Disobedience*, Clarendon Press, Oxford, 1990.

Resume

The center of the Thoreau's conception comprises the tension between sovereignty of the citizens and sovereignty of non-legitimate power, or how Martin Buber, speaking of Thoreau's *Civil disobedience*, brilliantly formulated, "the fight between true impotence of action and the power which has become an enemy towards the truth", which is a man's duty in every moment, "*man's duty as man*".⁴²⁾ It seems that nothing else can more clearly point to the power of associated and acting, and by need, disobedient citizens who actually make the strength of the social capital, whether in the context of (further) democratization of modern societies (developed, or especially those in the process of transition and democratic consolidation, like the Serbian society), that is, in the context of their institutional and non-institutional, democratic and national capacities, or in the context of democratization of the global order itself, i.e. the strengthening of democratic capacities of international and transnational, economic and political institutions, respectively.

If one could make a deflection of the extremely rigid conditions and pretty dogmatic scheme of the dominant comprehension, one could see that, apart from the existence of various, often wrong interpretations of Thoreau's conception, it essentially represents a "reform tactics" (Howe Daniel Walker), aimed at provoking and implementation of the changes in society by influencing the public opinion. Not only that, one could come to the cognition of multiple usage of this conception, its inspiring and revitalizing role when it comes to modern man, with truncated human dignity, lost spiritual values and disturbed moral integrity, and his alienated and dehumanized society, which is placed in the vortex of the globalistic jungle. Thoreau's conception offers an alternative of life: achieving of moral purification and spiritual renewal of free man, ready to, through his activism against legal injustice, demonstrate his compassion and solidarity with other men on a concrete manner, against the existing globalistic restraints and numerous sophisticated mechanisms of control, which, like in Thoreau time, only now in different form, restraint man's self-endeavour, by imposing upon him the conditions of life from various global centres of power, which look like neoliberal, but are actually neo-slaveholding. Therefore we symbolically formulated the alternative, arising upon the repeated reading of Thoreau, as a life in the Thoreauien woods vis-à-vis the degrading life in the globalistic jungle of our present.

42) Martin Buber, "*Man's Duty as Man*", in: John Harland Hicks (ed.), *Thoreau in Our Season*, University of Massachusetts Press, Amherst, 1962, p. 19.

* Овај рад је примљен 11. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.

ТРАДИЦИЈА И САВРЕМЕНИ ДРУШТВЕНИ ПРОЦЕСИ

УДК 323.1(=163.41)

Српска политичка мисао
број 4/2012.
год. 19. vol. 38.
стр. 253-271.

Оригинални
научни рад

Јован Базић

Учитељски факултет у Призрену - Лепосавић

УЛОГА КОСОВСКОГ МИТА У ОБЛИКОВАЊУ СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА*

Сажетак

У овом раду се разматра улога косовског мита у обликовању српског националног идентитета кроз веома сложене друштвено-историјске процесе, као и његове рефлексије у савременој српској политици. Настанак косовског мита је везан за наративе о Косовској бици из 1389. године утемељене у црквеној књижевности и српским епским песмама косовског циклуса, а потом и континуираном приповедању о овом догађају које припада различитим дискурсима. Косовски мит је најважнији српски мит који чини основу српског националног идентитета. Он је био важан чинилац националних осећања и имао је веома значајну улогу у процесу културне и политичке хомогенизације Срба, нарочито у време ослободилачких ратова од Отоманске империје. Свој врхунац, косовски мит, је

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

достигао у време Балканских ратова (1912-1913), када је ослобођење Косова и Метохије, као и других српских крајева, тумачено као испуњење завета предака и освета Турцима за пораз из 1389. године. Касније, је слабије долазио до изражаја, осим у два снажнија таласа. Најпре у време Првог светског рата када је инструментализован у функцији уједињења Срба, Хрвата и Словенаца и третиран као заједничко културно наслеђе које уједињује ове народе; а потом, крајем XX века, у време заоштравања кризе на Косову и Метохији и обележавања 600-те годишњице Косовске битке (1989).

Кључне речи: косовски мит, национални идентитет, евроинтеграције

Митови су веома важни конститутивни елементи обликовања националног идентитета. Митски идентитет нације је објективизација фикције као стварних карактеристика једног народа. На то указују многе савремене теорије етницитета, јер се национални идентитет и нација, без обзира на њихова различита разумевања, у суштини, заснивају на свести о сазнању неких заједничких карактеристика припадника једне нације које је разликују од других нација (језик, раса, религија, етнос, митологија, менталитет, култура, географске одлике, итд). Али “представе о идентитету не настају само на бази посебних идентификатора, какви су језик, вера, култура, и хиперболизацији њихових вредности, већ и у процесима митизације основних параметара људског постојања”.¹⁾ Зато национални идентитет, као самосвест, историјски настаје, развија се и испољава у процесима културног развоја и обухвата целовите системе културних вредности. Процес успостављања и развоја националног идентитета “претпоставља стално преиспитивање културних вредности, па је зато често на видику сукоб између традиције и иновације”.²⁾ У конституисању српске нације до изражаја су дошла нарочито два мита: светосавски и косовски мит. Из њих се изводе наративи, стереотипи и значења која им се дају у литератури, политичком дискурсу и концептима националне идентификације.

Косовски мит је кључни српски државотворни мит који се налази у основи српског националног идентитета, он је “успео да све што је нацији потребно за дефинисање и самопрепознавање

1) Gordana Đerić M.: “Mitski aspekti srpskog identiteta”, *Filozofija i društvo*, Beograd, 29-20/2002., str. 253

2) Јован Базић: “Национални идентитет у процесу политичке социјализације”, *Српска политичка мисао*, Београд, 4/2011. стр. 335

угради у једну једину целину”³⁾ У процесу настајања модерне српске нације и државе косовски мит је деловао као фактор политичке, културне и националне хомогенизације. Настанак косовског мита је везан за наративе о Косовској бици из 1389. године утемељене у црквеној књижевности и српским епским песмама косовског циклуса, а потом и континуираном приповедању о овом догађају које припада различитим дискурсима. Овај мит је вековима надахњавао бројне уметнике, песнике и приповедача. Косово је у српском народу сматрано светим местом, извориштем националног духа и националних вредности. Косовски мит представља тријаду светости, херојства и издаје оличене у цару Лазару, Милошу Обилићу и Вуку Бранковићу. Символика ове тријаде је иницирана избором цара Лазара, у митској интерпретацији, небеског царства које означава тријумф слободне воље и несаломивог духа. Херојска снага о бесмртности поетизује жртвовање за веру и слободу, а мотив издаје оправдава пораз. У митологији покосовског циклуса, Косово је током векова, постало синоним за пропаст српске државе.

Косовски мит је био саставни део свих чинилаца конституисања српске нације, који су садржани у слојевитим и компликованим друштвено-историјским процесима развоја српског народа, а нарочито у његовој борби за национално ослобођење и обнову српске државе. У време конституисања српске нације, током XIX века, политички су се конституисали и други европски народи, након чега је стварана нова политичка мапа Европе и успостављани су нови друштвени односи.

УТИЦАЈ КОСОВСКОГ МИТА НА КОНСТИТУИСАЊЕ СРПСКЕ НАЦИЈЕ И ДРЖАВЕ У XIX ВЕКУ

Косовски мит настаје у XIX веку на основу црквене књижевности и српске народне епике која опевава битку између Срба и Турака на Косову пољу из 1389. године, познату као Косовска битка. Ова битка се догађа “на размеђи епоха, између српске слободе и турског ропства”, она је “догађај који ће постати симбол и знамење српске историје”⁴⁾ Након Косовске битке моћ средњевековне Србије је почела нагло да опада и она је убрзо, са остатком

3) Јелена Миљковић Матић: “Трагична судбина косовског мита или преиспитивање српског националног идентитета”, *Политичка ревија*, Београд, 3/2006., стр. 569-570.

4) Димитрије Богдановић: *Књига о Косову*, Београд, Српска књижевна задруга, Београд, 2006., стр. 91

Балканског полуострва, потпала под турску власт. Кроз хронике и записе, који настају одмах после Косовске битке, као и наративе који су се вековима преносили и надограђивали, "легенда о Косову је постепено еволуирала и временом премашила значај битке и њене последице".⁵⁾ За настанак косовског мита најважније су српске епске песме косовског циклуса у којима се описују догађаји пре, за време и после битке. У догађајима пред битку, нарочито је важан опис кнежеве последње вечере, која је обликована по узору на Христову тајну вечеру, на којој "кнез захтева да сви буду спремни да изгину за царство небеско, да жртвују царство земаљско".⁶⁾ Основна веровања на којима почива косовски мит јесу: а) да је српско царство пропало на Косову пољу; б) погибија кнеза Лазара Хребелановића је у историјској свести народа добила значење мученичке смрти за "царство небеско"; в) Милош Обилић је узор светог ратника који херојски убија непријатељског вођу, даје живот у борби за православну веру против иноверника и оличава врлине верности и храбрости; и г) Вук Бранковић је, својим чином издаје, допринео поразу и пропасти српског царства, па се кривица за пораз њему приписује. У косовском миту, бој на Косову се не сматра поразом, већ узвишеном победом хероизма и жртвовања у име виших циљева, као жртвовање за хришћанску веру, то је "хероизам мучеништва као сведочења вере у Христово васкрсење, тријумф жртве и опредељења за вечни живот, за духовно и 'небеско царство'".⁷⁾ Тако је овај пораз на бојном пољу преобраћен у моралну и духовну победу, а Лазарев избор небеског царства сугерише да је боља достојна смрт него недостојан живот. У ликовима кнеза Лазара и Милоша Обилића пројектовани су етички идеали и духовна стремљења српског народа, а Вук Бранковић је означен као негативан јунак и издајник. Ова виђења и тумачења косовске трагедије имају велике сродности са црквеним текстовима посвећеним кнезу Лазару и другим косовским јунацима, које су писали савременици косовског боја (патријарх Данило III, Деспот Стефан Високи и монаси манастира Раваница), па се зато сматра да су "први зачетници наших народних песама били (су) наши калуђери и духовници".⁸⁾

5) Ljubinka Trgovčević: *The Kosovo Myth in the First World War*, http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/sanu/KOS_MIT.html, 1996. Преузето 15. 08. 2012.

6) Зоран Константиновић: "Косовски култ у савременом српском менталитету", *Срби на Косову и у Метохији* (ур. Стеван Карамата и Часлав Оцић), Српска академија наука и уметности - Одељење друштвених наука, Књ. 26, Београд, 2006., стр. 40

7) Д. Богдановић: *Исто*, стр. 91.

8) Атанасије Јевтић: *Од Косова до Јадовна*, Манастир Тврдош, Требиње, 2007., стр. 380.

Почетком XIX века, још од Првог српског устанка (1804-1813), почиње све изразитије да се истиче косовски мит кроз неке од својих елемената, нарочито кроз питање слоге и издаје. Уочи Првог српског устанка, у Орашцу о Светом Аранђелу 1803. године, на првом збору устаничких завереника, прота Атанасије Буковички упозорио је присутне на последице косовске издаје Вука Бранковића и заклео их на веру, проклевши потенцијалне издајнике.⁹⁾ Али, без обзира на то, у току устанка било је доста примера издаје, почев од издаје да се врше припреме за подизање устанка, након чега је уследила *сеча кнезова*, па све до краја устанка и нарочито током 1813. године. Устаничка издаја се у српској традицији, и у самој суштини косовског мита, доживљава као део континуитета и последица проклетства косовске издаје, која се од тада увукла у српски народ и која се повремено актуелизује и обнавља. Иако је Први српски устанак имао превасходно национално-ослободилачке мотиве, он је истовремено изазвао и дубље друштвено-економске и политичке промене, што је навело Ранкеа (Leopold von Ranke) да га назове *Српска револуција*. У време Другог српског устанка (1815) први пут је објављена песма из косовског циклуса *Мусић Стефан*, у којој је садржана заклетва кнеза Лазара. Ова заклетва, у митској интерпретацији, није упућена само онима који ће одбити да се прикључе кнезу Лазару у боју на Косову, већ свим Србима да не забораве своју дужност да у тешким временима бране свој народ. То је имало великог утицаја на обликовање националне свести и моралне обавезе, не само у току овог устанка, већ и касније у српским ослободилачким ратовима. Још у првој половини XIX века, српски писци, особито они који су живели под хабсбуршком влашћу, радо су узимали за тему својих дела Косовску битку.

Од половине XIX века, у време националног романтизма, актуелизована је косовска легенда, најпре у делима Вука Стефановића Караџића, а потом Петра II Петровића Његоша, црногорског владара и православног епископа. Вук се изражавао у идејама народне прошлости, култу народне поезије и проповедао »враћање к народу«. Као следбеник Хердерових (Johann Gottfried von Herder) идеја о националном буђењу, Вук се ослањао на живи народни говор, на језик народне поезије и на том језику је сређивао збирке српских епских песама и народних умотворина. У Вуковим делима се могу наћи основе српске етике, мистичног маштања средњевековних монаха о Божјем царству и васкрснућу Српског царства, о

9) Бранко Златковић: "Казивања о устаничком издајству - Обнова и континуитет мита о косовској издаји", *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, Нови Сад, 3/2008., стр. 596.

витешкој части, о хајдучима и ускоцима који, у име Божје правде, суде људској неправди. Вук је још 1814. године објавио своју збирку народних песама, коју је касније све више допуњавао и стандардизовао у кохерентну причу, а у свом делу *Срби сви и свуда* (1836) први је у XIX веку обележио просторе Балканског полуострва где живе Срби. У усменом предању код Срба, како се може видети из Вукових дела, веома је изражен и косовски мит, према коме на Косову није победила јача сила, већ је Царство изгубљено због унутрашње неслоге и издаје. Зато Косово није било само пораз него и грех који је ваљало окајати. А Његош је у својој епској драми *Горски вијенац* (1847), на основу различитих елемената косовске легенде, формулисао јединствен образац према коме су средњевековни српски владари починили смртни грех раздора, неслоге и нелојалности. Зато их је Бог казнио преко пораза на Косову, након чега су Срби пали под турску власт. Тај пораз представља националну паралелу библијском наративу о паду, по којој је људски пад казна за првобитни Адамов грех непослушности Богу. Да би се Срби искупили пред Богом, они морају бити јединствени. Главна претња српском јединству није турска војска, већ Срби који су прихватили муслиманску веру, "потурице". У Његошевом систему потурице постају људска жртва којом се искупљује првобитни грех националног нејединства. Његош ствара и култ Обилића, светог ратника који даје живот у борби за веру. Као што се човечанство може спасити следећи Исуса, тако и Срби могу следећи Обилића. Новак Килибарда указује да је Његош обликовао косовски мит и оформио култ Милоша Обилића "вођен резоном своје државничке политике".¹⁰⁾

Национални романтизам, прожет кроз Вуково и Његошево дело, као и идеје немачког романтизма и панславизма, веома су утицали на књижевнике и уметнике, а нарочито на младе српске интелектуалце у другој половини XIX века. Ове идеје су подстицале њихова национална осећања и ослободилачке тежње, што је довело и до стварања револуционарног, панславистичког и романтично-националног покрета српске омладине - *Уједињена омладина српска*. Омладина истиче српски национализам и Душаново царство, подстиче историјско сећање и љубав према народној прошлости, а косовска легенда у њеним редовима постаје све по-

10) Novak Kilibarda: *Usmena književnost Crne Gore - od slovenske paganske pjesme do poezije starca Milije*, http://www.montenegrina.net/pages/pages1/knjizevnost/usmena_knjizevnost_crne_gore_novak_kilibarda.html, 2011, Преузето: 20. 08. 2012.

пуларнија.¹¹⁾ У ово доба све више долази и до револуционисања српске националне свести чему су допринели и устанци у Црној Гори и Херцеговини, као и бомбардовање Београда (1862). Сви ови чиниоци прожимају српску културу и просвету током друге половине XIX века у којој косовски мит добија све значајнију улогу.

У време националног романтизма долази до истицања борбене крилатице *За крст часни и слободу златну!* и установљења Видовдана, као једног од кључних елемената косовског мита, који је до тада био готово непознат празник и није постојао у црквеном календару.¹²⁾ Тек од прве половине XIX века Видовдан се помиње у написима и песмама о Косовској бици по алманасима и књижевним листовима, а касније све учесталије, тако да ће шесдесетих година бити у свакодневној употреби и у политичком дискурсу. На Видовдан 15/28 јуна 1876. године Србија је објавила рат Турској у коме је српска војска однела победу и Србија стекла независност (1878). То је изазвало велико одушевљење у српском народу, а песници, писци и свештеници су све више били закупљени Видовданом. У време обележавања 500 годишњице Косовске битке (1889) српска патриотска јавност је захтевала да се Видовдан уведе у црквене празнике Српске православне цркве и од тада започиње национално-верска прослава Видовдана.

КОСОВСКИ МИТ У СРПСКОЈ ПОЛИТИЦИ ТОКОМ XX ВЕКА

Почетком XX века косовски мит је имао све већу улогу и у српској политици, националној хомогенизацији и учвршћивању српске државе. Он постаје значајан чинилац националне идеологије. Након Првог Балканског рата, када су ослобођени Косово и Метохија, као и други српски крајеви, истицано је да је косовски завет, након пет векова, испуњен и да је Косово освећено.¹³⁾ Кумановска битка је била од изузетног значаја. Као што је Косовска

11) Јован Базић: *Српско питање - Политичке концепције решавања српског националног питања*, Јавно предузеће Службени лист Србије и Црне Горе, Институт за политичке студије, Београд, 2003., стр. 29.

12) Miodrag Popović: *Vidovdan i časni krst*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2007., str. 157.

13) На дочеку српске војске у Београду, 10/23. 08. 1913. године, град је био окићен пароланама: "Добродошли осветници Косова", "Косово је освећено, - Сливница је покајана" и сл. А Никола Пашић, председник Владе је, у свом поздравном говору, обраћајући се краљу Петру, истакао: "У овим историјским данима дозволите ми, Ваше величанство, да узмем себи слободу да дадем израза општој народној радости, што је Косово освећено" (Раде Рајић С.Н.: *Обележавање дочека српске војске после ослобођења Косова*, http://www.vidovdan.org/index.php?option=com_content&view=article&id=33836:obelevanje

битка била симбол турског освајања Балкана и поробљавања Србије, тако је Кумановска битка била симбол борбе за ослобођење српског народа али и симбол борбе за слободу и независност Балкана. Исход Балканских ратова означио је и експанзију књижевности и уопште уметничког стваралаштва са тематиком Косова. Илустративан пример је песничка збирка Драгутина Илића *Освећено Косово* (1913), где он у предговору указује да су српске победе у Балканским ратовима и ослобођење Косова “надљудска појава”, да то није био рат једне државе или политике, већ “ограшје оног великог народног Предања са којим од чобанина до краља цео српски народ од Косова до данас леже и устаје”.¹⁴⁾ На сличан начин, у то време, певали су многи српски песници, а Милош Ђурић је у загребачком часопису *Вихор*, објавио спис *Видовданска етика* (1914), у коме дефинише етичко језгро народне филозофије и програм националне обнове.

До краја 1914. године косовски мит је третиран искључиво као део српске традиције и националне идеологије, али се већ након изложбе скулптура Ивана Мештровића у Лондону (1915), почео третирати као заједничко културно наслеђе југословенских народа, чиме се желело доказати да су ови народи заједничког порекла, културе и традиције. Овај хрватски уметник је дао велики допринос развоју косовског мита и његовом ширењу међу другим југословенским народима. Он је истицао: “У цијелом југославенском народу, кад се спомене Косово, свакоме прође језа кроз тијело, легне нека дубока туга на срце, а неко узвишено чувство сиђе му у душу и спаја га са небом”.¹⁵⁾ Мештровић је још 1907. године започео свој *Видовдански храм*, замишљен као “храм посвећен религији крајњег жртвовања”.¹⁶⁾ Поред тога, Мештровић је израдио монументалне скулптуре косовских јунака (*Краљевић Марко*, *Милош Обилић*, *Срђа Злопоглеђа*) које су постале основ за стварање новог националног стила.

Током Првог светског рата, косовски мит је био присутан у рату и у емиграцији, нарочито међу српским песницима, као и међу српским и хрватским уметницима у емиграцији. Објављива-

doeka-srpske-vojske-posle-osloboenja-kosova-i-stare-srbije&catid=40:tradicija&Itemid=75, 02.09.'012., 2012. Преузето 05. 09. 2012.

14) Весна Матовић: “О неким облицима рецепције и транспозиције косовског мита у епохи модерне”, *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима* (ур. Драги Маликовић), Књ. 2, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2010., стр. 291.

15) *Исто*, стр. 287.

16) Лј. Трговчевић, *Исто*.

не су публикације са косовским темама у САД и Јужној Америци. Затим, косовски мит је био веома изражен и у различитим манифестацијама којима се давала подршка Србима у рату, нарочито у Енглеској и Француској.¹⁷⁾ Непосредно после Првог светског рата долази до промене општег расположења и разградње косовског мита. Основне вредности на којима је почивало све у предратном периоду, убрзо се мењају. Мимо тога није остала ни митска слика о Косову. Најпре се Милош Црњански у *Видовданским песмама* са иронијом односи према “славној прошлости”, а потом Милан Ћурчин и други, тако да је косовски мит све више слабио у књижевности, уметничком стваралаштву и уопште у целокупној српској култури и националној свести.

Косовски мит је убрзо потиснут и готово заборављен, а уместо њега, на сцену су ступили други национални митови, најпре “мит о троименом народу” у Краљевини Југославији, а потом “мит о братству и јединству” у социјалистичкој Југославији. Први мит је створен у циљу формулисања новог националног идентитета, постизања националне стабилности и изградње друштвено-политичких установа унитарне државе; а други у циљу регулисања међунационалних односа у федеративној држави. Мит о троименом народу убрзо је почео да се урушава и потискује током националне кризе која је довела до политичког преуређења Краљевине Југославије и њеном поделом на бановине, а потом и до њеног распада у току Другог светског рата. А мит о братству и јединству, такође је урушен у националној кризи у СФРЈ крајем осамдесетих година XX века што је довело до разбијања Југославије и сецесионистичких ратова на њеним просторима. Дакле, ови митови су стварани из прагматичних идејно-политичких разлога као инструмент уређења међунационалних односа вишенационалне државе, али су брзо нестали, јер нису били довољно утемељени у националној свести, нити су могли да издрже изазове националних криза и великих друштвено-политичких промена. Такође, овом приликом ваља указати и на мит *Срби народ најстарији*, који је током XX века био изражен углавном у публицистици најразличитијег жанра, али није успео да се озбиљније укорени у српском народу.¹⁸⁾

Почетком Другог светског рата, косовски мит је поново постао инспирација у политичким догађајима. У марту 1941. године, у демонстрацијама против приступања тројном пакту, на улицама Београда ношене су и извикиване пароле *Боље рат него пакт*,

17) *Isto*.

18) Ивица Тодоровић: *Митска истина Срба: анализа митских сагледавања улоге и значаја српског народа*, Звоник, Београд; Будућност, Нови Сад, 2005., стр.17-62.

Боље гроб него роб. Поново су дошла до изражаја косовска етичка начела и узвишени морални принципи који упућују на одлучну борбу за слободу. Косовски мит је “идеолошки обликовао војни удар српске владе која је устукнула пред Хитлеровим претњама и приступила Тројном пакту сила осовине”.¹⁹⁾ А српски патријарх Гаврило, који је био противник потписивања пакта, преко радија је поручио: “Пред нашу нацију у ове дане судба је поново ставила питање коме ће се приволети царству? Јутрос у зору на то питање дат је одговор: приволели смо се Царству небеском, то јест царству Божијем истине и правде, народне слоге и слободе”.²⁰⁾

После Другог светског рата, косовски мит је акуелизован почетком шездестих година и све више еволуирао до почетка XXI века. Његова актуелизација започета је полемиком између Зорана Мишића и Марка Ристића о косовској тематици у поезији Растка Петровића, која се водила у јесен 1961. године. Ристић је, са становишта авангардне књижевне левице, критиковао истицање националних, етичких и духовних вредности косовског наслеђа, јер оне, по Ристићу, нису у складу са реалном и књижевном стварношћу нити Србе приближавају европском духу и европским вредностима. Мишић се противио овим ставовима и залагао се за рехабилитацију косовског опредељења и свих других националних вредности, за које је сматрао да су потиснуте још од Првог светског рата. Он је истицао да је косовско опредељење највиша духовна, поетска и етичка вредност и указивао да оно чини део европске културе (Љуштановић, 357-366; Делић, 367-380).²¹⁾ У овом периоду започета је и слободна драмска интерпретација националних тема у којима су и садржаји косовског мита све више долазили до изражаја. Истовремено, дошло је и до преиспитивања прошлости с наглашеном критичком дистанцом према националним вредностима, историји и легендама, као и до њихове реконструкције са честим “историзованим кориговањем”, чиме се у уметничкој форми наметао један други поглед на свет. Тај процес отпочиње драмом Борислава Михајловића *Бановић Страхиња* (1963), “која ће постати одређујућа особеност националне литературе” све до краја XX века.²²⁾ Ова врста српске драме нарочито је дошла до изражаја

19) Ger Dejjings: *Religija i identitet na Kosovu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2005., стр. 254.

20) Timothy Judah: *The Serbs: History, myth, and the destruction of Yugoslavia*, Yale University press, New Haven, 1997., стр.113.

21) *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима* (ур. Драги Маликовић), Књ. 2, Косовска Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2010.

22) Бранко Брђанин: “Косово и српска драма у другој половини XX вијека”, *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима*, исто, стр. 387.

у време обележавања 600 годишњице Косовске битке (1989), када су на сцену ступила дела многих писаца. Упоредо са овим појавама у драмском стваралаштву, косовски мит је дошао до изражаја и у поезији, нарочито песмама Десанке Максимовић, Васка Попе, Миодрага Павловића, Љубомира Симовића, Матије Бећковића и Рајка Петрова Нога.

У политичком дискурсу косовски мит је актуелизован крајем осамдесетих година XX века у време велике кризе југословенске државе, нарочито на Косову и Метохији, када долази до све учесталијих сецесионистичких побуна тамошњих Албанаца. Драматични догађаји разбијања Југославије започињу на Косову и на Косову се завршавају. У том процесу све је више долазило до појачавања геноцидног протеривања српског становништва са Косова и Метохије. Зато су уследили протести српског народа, најпре на Косову, а потом и све масовнији митинзи у Србији и Црној Гори, тако да је косовски проблем постао главна преокупација најпре црквених великодостојника, а потом и многих српских песника, писаца, уметника и интелектуалаца, што је имало великог одраза у јавности, али и у популарној култури. Државно руководство је у таквој ситуацији деловало беспомоћно и аутистично, политичари су се немушто оглашавали, што је све скупа створило простор за буктање национализма и призивање митске прошлости. У Удружењу књижевника Србије дуго су одржаване протестне вечери *О Косову - за Косово* (1986-1988), као и друге манифестације којима се изражавала солидарност и подршка Србима на Косову, *Меморандум САНУ* (1986), а потом је дошло и до великог обрачуна у српском руководству по питању Косова (Осма седница ЦК СКС, 1987).

У време обележавања 600. годишњице Косовске битке, митска прошлост је снажно дошла до изражаја. Актуелизовању косовског мита нарочито је допринела Српска православна црква многобројним активностима, а нарочито током 1988. и 1989. године, приликом преноса моштију кнеза Лазара Хребелановића по Србији и источној Босни. Символичка моћ косовског мита је била свуда присутна: у црквама, медијима, политици, култури, јавним скуповима, породичним окупљањима. На митинзима и другим скуповима говорници своје говоре ките “наводима из народних песама и пословица и призивају јунаке и непријатеље из прошлости као узоре патриотизма или издајства”.²³⁾ Слободан Милошевић је, у свом говору на Газиместану 1989. године, Косово назвао срцем Србије, што је веома широко прихваћено, а он је постао национални српски лидер и обожаван као светац: “Неки људи су обожаваће Слобе

23) G. Deijzings, *Isto*, str. 259.

испољили на начин на који се обожава светац: они су се крстили испред његове слике пре него што је пољубе”.²⁴⁾ Поменуте године објављено је много књига, драма и филомова посвећених Косовској бици, а фолк певачи су стварали нове епске и популарне песме о савременим “јунацима” и “зликовцима” у којима су неки политичари упоређивани и поистовећивани с ликовима из косовског мита. После прославе 600. годишњице Косовске битке, митска прошлост у српском народу је све мање изражавана. Наступили су сецесионистички ратови на територији Југославије у којима је српски народ претрпео огромне губитке и страдања.

Крајем 1998. и почетком 1999. године криза на Косову и Метохији се радикално заоштрила тако да је после, многобројних преговора и уцена, дошло до бомбардовања НАТО снага Србије и Црне Горе (1999). Након окончања ове војне агресије, трупе Уједињених нација запоседају подручје Косова и Метохије, али истовремено настаје нови и снажнији талас насиља и терора према Србима, њиховој имовини и културној баштини светског значаја, настаје колективна одмазда против српског народа на Косову и Метохији. Државно руководство Србије и у оваквој ситуацији је показало своју немоћ, а у строго контролисаној јавности све што је везано за Косово попримало је пежоративне конотације.

САВРЕМЕНА РАЗУМЕВАЊА УЛОГЕ КОСОВСКОГ МИТА У СРПСКОЈ ПОЛИТИЦИ

Савремена разумевања улоге косовског мита у обликовању српског националног идентитета заснована су на различитим теоријским и идејно-политичким ставовима разумевања нације и националног идентитета. О томе постоји мноштво различитих ставова у литератури, који у суштини полазе од основне дилеме: “да ли је национални идентитет урођен или стечен”.²⁵⁾ Разматрања националног идентитета утемељена на разјашњавању ове дилеме су у великој мери парадигме савременог теоријског разумевања нације и националног идентитета. Зато се као основни типови националног идентитета истичу етнички и грађански, који се у литератури често означавају и као: примордијални и конструктивни; органски и либерални; и сл. Етничком или источном моделу националног идентитета главна обележја су „наглашавање заједнице рођења и родне

24) *Isto*, стр. 263.

25) Јасна Милошевић: “Значај националног идентитета”, *Српска политичка мисао*, Београд, 1-4/2003., стр. 156.

културе“²⁶⁾ односно претпостављене везе по лози и генеалогiji, као и специфичних културних садржаја: језик, обичаји, митологија, традиција и народна мобилизација. А према грађанском моделу разумевања националног идентитета, нација је политичка заједница установљена на либералном принципу једна нација - једна држава. Овде се нација изједначава са државом, а припадност нацији, као свест о заједништву коју имају њени припадници, поистовећује са припадношћу одређене државе.²⁷⁾ Овај модел националног идентитета чине: историјска територија; јединствена политичка заједница у којој је обезбеђена правно-политичка једнакост њених припадника; и заједничка култура и идеологија.

У изложеним моделима разумевања нације и националног идентитета садржана су и савремена схватања косовског мита. Аналогно томе, могу се условно означити и два приступа у разумевању улоге косовског мита у српској политици, а то су: *етнички* и *грађански*. У етничком моделу косовски мит се разуме као најважнији део српског културног обрасца и кључни чинилац српске националне свести, он је “симбол идентитета српског народа”.²⁸⁾ Затим, да је косовски мит духовна вертикала у колективној свести Срба и особено културно наслеђе: “духовна, верска и културна самосвест српског народа; енергија која ствара нацију; историјска и државотворна свест српске нације; енергија која од народа обликује политичку нацију”.²⁹⁾ У косовском миту је изражена узвишена филозофија у чијем је средишту начело слободe, “слобода је једина вредност за коју ваља живети и умирати”.³⁰⁾ У основи овог мита, изграђен је специфичан колективни менталитет који се изражава у сваком припаднику колектива, “у садржајима његове свести и начину његовог мишљења, у његовом понашању и његовим навикама, у начину његовог изражавања, пре свега кроз језик, али и кроз уметности, а нарочито и у начину како испољава своја осећања, како исказује своје емоције”.³¹⁾ Улога косовског мита у српској историји и политици се оцењује као позитивна, јер је имао одлучу-

26) Antoni Smit D: *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Zemun; Čigoja štampa, Beograd, 1998., str. 26.

27) Љубомир Тадић: “Национално питање и демократија”, *Трећи програм*, Београд, 2/1990., стр. 43.

28) Михаило Марковић: “Косово и европска цивилизација”, *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима*, исто, стр. 16.

29) Милан Радуловић: “Косовски завет у српској књижевности - генеза мотива”, *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима*, исто., стр. 34.

30) Мирко Зуровац: “Луча косовског мита”, *Срби на Косову и у Метохији*, исто., стр. 81.

31) З. Константиновић, *Исто*, стр. 40.

јућу улогу у обликовању српског националног идентитета, конституисању српске нације, ослободилачким борбама српског народа и стварању модерне српске државе. Уз косовски мит увек се везује и питање Косова, јер се оно разуме као суштински део бића српског народа и његово отуђење се схвата као одузимање најбитнијег садржаја српског идентитета и ишчезавање српског народа из историје: “одузети нам ову покрајину - исто је као да сте нам исцупали срце из груди”.³²⁾

У грађанском моделу, чији заступници себе називају *Друга Србија*, косовски мит се сагледава искључиво кроз политичку призмину и одређује као национални политички мит који чини покретачко језгро српског национализма. Сматра се да је косовски мит током историје постао “симбол крваве освете према свим ‘Турцима’ и муслиманима уопште”.³³⁾ А након слома Отоманског царства, таква освета је окренута према Албанцима на Косову. Током рата у Босни и Херцеговини, према овим схватањима, традиционално негативна улога је намењена Бошњацима, које је српска пропаганда прогласила Турцима, и да је политичка манипулација страхом од поновне доминације “Турака” постала идеолошка основа која је довела до трагедије у Босни и Херцеговини током деведесетих.³⁴⁾ Неоспорно је да косовски мит чини део историјске свести, “али његова политичка функционализација, која историјском сећању додаје Косово као област ‘у коју једног дана треба да се врати’ водила је и води у сукобе у односима Срба и Албанаца”.³⁵⁾ Зато се улога косовског мита у политици сматра фаталном јер, како се указује, негује ирационалне појмове о расној специфичности, промовише мирење са судбином и фатализам, заговара нужност жртвовања обећавајући “царство небеско” и фаворизује смрт над животом.³⁶⁾ Косовски мит је, како указује Иван Чоловић, прича о убијању, страдању и освети, а стандарди Европске уније захтевају спремност на живот у миру и сарадњу са суседима.³⁷⁾ Зато, према

32) Емир Кустурица: “Косовски мит” и митологија Бреда Пута, <http://vizionarski.wordpress.com/2012/03/19/косовски-мит-и-митологија-брета-пита/>, 2012. Преузето: 27. 08. 2012.

33) Sonja Biserko: *Collapse of the Kosovo Myth*, <http://balkanwitness.glypx.com/biserko-kosovo-myth.htm>, 2008. Преузето: 18. 08. 2012.

34) Branimir Anzulovic: *Heavenly Serbia: From Myth to Genocide*, University Press, New York, 1999.

35) Latinka Perović: *Otkazano predavanje*, <http://pescanik.net/2008/10/otkazano-predavanje/>, 2008. Преузето: 21. 08. 2012.

36) Lj. Trgovčević, *Isto*.

37) Omer Karabeg: “Zašto je kosovski mit toliko prisutan u savremenoj Srbiji”, (intervju sa Svetlanom Slapšek i Ivanom Čolovićem), *Danas*, Beograd, 8.05.2009.

овим схватањима, истицање косовског мита отежава добре односе са суседним народима и приступање Србији евроинтеграцијским процесима.

* * *

У обликовању српског националног идентитета косовски мит је био важан чинилац националних осећања и имао је веома значајну улогу у процесу културне и политичке хомогенизације Срба, нарочито у време ослободилачких ратова од Отоманске империје током XIX и почетком XX века. Настанак овог мита је везан за наративе о Косовској бици из 1389. године утемељене у црквеној књижевности и српским епским песмама косовског циклуса, а потом и у континуираном приповедању о овом догађају које припада различитим дискурсима. У процесу настајања модерне српске нације и државе косовски мит је прожимао све друштвено-историјске и културне процесе. Још од Првог српског устанка (1804-1813), косовски мит је почео све изразитије да се истиче у културном и политичком животу Срба, нарочито кроз питања слоге и издаје, као и националног јединства. Током XIX века, српски писци су радо узимали за тему својих дела Косовску битку, а нарочито у време националног романтизма, када је косовска легенда актуелизована, најпре у делима Вука Стефановића Караџића, а потом Петра II Петровића Његоша. Национални романтизам, прожет кроз њихова дела, као и идејна струјања, кроз омладинске националистичке покрете у Европи у другој половини XIX века, подстицали су национална осећања и ослободилачке тежње младих интелектуалаца, песника и књижевника у српском народу. Омладина је истицала српски национализам и Душаново царство, подстицала историјско сећање и љубав према народној прошлости, а косовска легенда у њеним редовима је постајала све популарнија. У ово доба дошло је и до револуционисања српске националне свести чему су допринели и устанци у Црној Гори и Херцеговини, а потом рат Србије против Турске (1876-1878) након чега је Србија стекла независност и извесно територијално проширење.

Косовски мит је свој врхунац достигао у време крајем XIX и почетком XX века, у три веома снажна таласа: Први је у време обележавања 500 годишњице Косовске битке (1889), када је косовска тематика била доминантна тема у књижевном и уметничком стваралаштву, јавним манифестацијама и од тада је започета национално-верска прослава Видовдана; други, током Балканских ратова, када је ослобођење Косова и Метохије, као и других српских крајева, тумачено као испуњење завета предака и освета Турцима за пораз из 1389. године. И трећи, током Првог светског рата, када

је косовски мит инструментализован у функцији уједињења Срба, Хрвата и Словенаца и третиран као заједничко културно наслеђе које уједињује ове народе. У прва два таласа дошло је до одлучујућег утицаја косовског мита на обликовање српског националног идентитета, а у трећем до његове реконструкције у циљу стварања шире националне заједнице. У другој половини XX века, косовски мит је поново актуелизован, нарочито у време заштравања кризе на Косову и Метохији и приликом обележавања 600. годишњице Косовске битке (1989). Поново долази реконструкције националног идентитета, али сада у циљу јачања српске националне хомогенизације.

Савремена разумевања улоге косовског мита у обликовању српског националног идентитета заснована су на различитим теоријским и идејно-политичким ставовима разумевања нације и националног идентитета, који се могу условно означити као: *етнички* и *грађански*. У етничком моделу се полази од тезе да косовски мит чини основу српског националног идентитета, да је он духовна вертикала у колективној свести српског народа и особено културно наслеђе које не штети Србима у односима са другим народима на Балкану и у евроинеграцијским процесима. А у грађанском моделу, косовски мит се види искључиво као покретачко језгро српског национализма који штети Србима у односима са суседним народима и евроинтеграцијским процесима.

Jovan Bazic

THE ROLE OF OF THE KOSOVO MYTH IN SHAPING SERBIAN NATIONAL IDENTITY

Summary

This paper examines the role of Kosovo myth in shaping Serbian national identity through a very complex socio-historical processes, as well as his reflections on modern Serbian politics. The emergence of the Kosovo myth is related to the narratives of the battle of Kosovo in the 1389th founded in the church literature and the Serbian poems of Kosovo epic cycle, and then in continuing storytelling about this event which belong to different discourses. The Kosovo myth is the most important Serbian myth that forms the basis of Serbian national identity. It was an important element of national feelings and had a very important role in the cultural and political homogenization of Serbs, especially during the wars of liberation from the Ottoman Empire. Its peak, the Kosovo myth reached during the Balkan Wars (1912-1913), when the

liberation of Kosovo and other Serbian regions, was interpreted as the fulfillment of the covenant of ancestors and revenge to Turks for the defeat from the 1389th year. The myth was later not so emphasised except it two more powerful waves. First, during the First World War when it was instrumentalized in the function of unification of Serbs, Croats and Slovenes and was treated as a common cultural heritage that unites these nations; and then, at the end of the twentieth century, during the escalation of the crisis in Kosovo and Metohija and the celebration of the 600-year Battle of Kosovo (1989).

Keywords: Kosovo myth, national identity, European integration

ЛИТЕРАТУРА

- Anzulovic Branimir: *Heavenly Serbia: From Myth to Genocide*, University Press, New York, 1999.
- Базић Јован: "Национални идентитет у процесу политичке социјализације", *Српска политичка мисао*, Београд, 4/2011.
- Базић Јован: *Српско питање - Политичке концепције решавања српског националног питања*, Јавно предузеће Службени лист Србије и Црне Горе, Институт за политичке студије, Београд, 2003.
- Biserko Sonja: *Collapse of the Kosovo Myth*, <http://balkanwitness.glypx.com/biserko-kosovo-myth.htm>, 2008. Преузето: 18. 08. 2012.
- Богдановић Димитрије: *Књига о Косову*, Београд, Српска књижевна задруга, Београд, 2006.
- Dejzings Ger: *Religija i identitet na Kosovu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2005.
- Đerić M. Gordana: "Mitski aspekti srpskog identiteta", *Filozofija i društvo*, Beograd, 29-20/2002.
- Златковић Бранко: "Казивања о устаничком издајству - Обнова и континуитет мита о косовској издаји", *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, Нови Сад, 3/2008.
- Јевтић Атанасије: *Од Косова до Јадовна*, Манастир Тврдош, Требиње, 2007.
- Judah Timothy: *The Serbs: History, myth, and the destruction of Yugoslavia*, Yale Univesity press, New Haven, 1997.
- Karabeg Omer: "Zašto je kosovski mit toliko prisutan u savremenoj Srbiji", (intervju sa Svetlanom Slapšek i Ivanom Čolovićem), *Danas*, Beograd, 8.05.2009.
- Kilibarda Novak: *Usmena književnost Crne Gore - od slovenske paganske pjesme do poezije starca Milije*, http://www.montenegrina.net/pages/pages1/knjizevnost/usmena_knjizevnost_crne_gore_novak_kilibarda.html, 2011, Преузето: 20. 08. 2012.
- Косово и Метохија у цивилизацијским токовима* (ур. Драги Маликовић), Књ. 2, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2010.
- Кустурица Емир: "Косовски мит" и митологија Бреда пита, <http://vizionarski.wordpress.com/2012/03/19/косовски-мит-и-митологија-бреда-пита/>, 2012. Преузето: 27. 08. 2012.

- Милошевић Јасна: "Значај националног идентитета", *Српска политичка мисао*, Београд, 1-4/2003.
- Миљковић Матић Јелена: "Трагична судбина косовског мита или преиспитивање српског националног идентитета", *Политичка ревија*, Београд, 3/2006.
- Perović Latinka: *Otkazano predavanje*, <http://pescanik.net/2008/10/otkazano-predavanje/>, 2008. Преузето: 21. 08. 2012.
- Popović Miodrag: *Vidovdan i časni krst*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2007.
- Рајић С.Н. Раде: *Обележавање дочека српске војске после ослобођења Косова*, http://www.vidovdan.org/index.php?option=com_content&view=article&id=33836:obelevanje-doecka-srpske-vojske-posle-osloboenja-kosova-i-stare-srbije&catid=40:tradicija&Itemid=75, 02.09.2012. Преузето 05. 09. 2012.
- Smit D. Antoni: *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Zemun; Čigoja štampa, Beograd, 1998.
- Срби на Косову и у Метохији* (ур. Стеван Карамата и Часлав Опцић), Српска академија наука и уметности - Одељење друштвених наука, Књ. 26, Београд, 2006.
- Тодић Љубомир: "Национално питање и демократија", *Трећи програм*, Београд, 2/1990.
- Тодоровић Ивица: *Митска истина Срба: анализа митских сагледавања улоге и значаја српског народа*, Звоник, Београд; Будућност, Нови Сад, 2005.
- Trgovčević Ljubinka: *The Kosovo Myth in the First World War*, http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/sanu/KOS_MIT.html, 1996. Преузето 15. 08. 2012.

Resume

This paper examines the role of the Kosovo myth in shaping Serbian national identity in the nineteenth and twentieth century. The emergence of this myth is related to the narratives of the battle of Kosovo in the 1389th founded in the the church literature and the Serbian poems from Kosovo epic cycle, and then in a continuous narration of this event, which belongs to different discourses. In the process of the formation of the modern Serbian nation and states Kosovo myth has been around since the First Serbian Uprising (1804-1813) began ever more clearly stand out, especially the issues of unity and betrayal. Later, in the period of national romanticism, the myth becomes more and more a factor in the overall sense of national cultural and artistic creation and educational revival of the Serbian people, which have contributed their works especially Vuk Stefanovic Karadzic and Petar II Petrovic. All the more encouraged historical memory and love of folk past, it was pointed out Dusan's Empire, and the Kosovo legend has become increasingly popular, particularly among young Serbian intellectuals. Because there has been revolutionizing the Serbian national consciousness and facilitated by the uprisings in Montenegro and Herzegovina, Serbia

and then the war against Turkey (1876-1878) and then Serbia gained independence and certain territorial expansion.

The Kosovo myth has reached its peak during the late nineteenth and early twentieth century, in three very strong waves: first in time, marking the 500 anniversary of the Battle of Kosovo (1889), when the Kosovo theme was the dominant theme in the literary and artistic creation, and public events since then it has started a national-religious Vidovdan celebration the other, during the Balkan wars, when the liberation of Kosovo and other Serbian regions, interpreted as the fulfillment of the covenant ancestors and revenge for the defeat of the Turks from the 1389th year. And third, during the First World War, when the Kosovo myth instrumental in the function of the unification of Serbs, Croats and Slovenes and treated as a common cultural heritage that unites these nations. In the first two waves, there has been a decisive influence on the formation of the Kosovo myth of Serbian national identity, and the third to its reconstruction in order to create a broader national community. In the second half of the twentieth century, the Kosovo myth has again become acute, particularly during the escalation of the crisis in Kosovo and Metohija and to mark 600th anniversary of the Battle of Kosovo (1989). Again comes the reconstruction of national identity, but now in order to strengthen the Serbian national homogenizing.

Modern understanding of the role of the Kosovo myth based on various theoretical and ideological and political views, which are tentatively defined as follows: ethnic and civil. The ethnic model stresses that Kosovo myth is the basis of the Serbian national identity, that he is a spiritual verticals in the collective consciousness of the Serbian people and the particular cultural heritage, which is not harmful to Serbs in relations with other nations in the Balkans and in processes of European integration. And in the civic model, the Kosovo myth is seen solely as the driving core of Serbian nationalism and suggests that his emphasis on harming relations with Serbs in neighboring nations and processes of European integration.

* Овај рад је примљен 14. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.

Саша В. Мијалковић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Жељко В. Никач

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

ЗАШТИТА НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ПРОЦЕСУ МЕЂУНАРОДНИХ ИНТЕГРАЦИЈА*

Сажетак

Достизање и заштита националних интереса се, традиционално, везује за стање безбедности државе и нације: национална безбедност управо подразумева несметано достизање, уживање и развој националних вредности и извесност реализовања националних интереса, одсуство претњи по националне вредности и интересе, као и одсуство страха да ће бити угрожени. Од способности државе да правилно утврди и ефикасно реализује националне интересе, зависи и степен безбедности друштва, државе и међународне заједнице. Политика спровођења националних интереса је сложена и у дисперзији између реалних националних потреба, интереса друштвених, политичких и неформалних (интересних и лобистичких) група, националне моћи, стања националне и међународне безбедности, националног и међународног права, спољне политике других држава и политике међународних организација. Уз то, у пропагирању националних интереса државници некада нису објективни,

* Рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта: „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“. Пројекат финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр.179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014). Руководилац пројекта је проф. др Саша Мијалковић.

а честе промене режима у транзицијским државама неретко условљавају и драстичну промену агенде националних интереса. Најзад, опречност ставова у погледу декларисања и начина достизања националних интереса може да подстакне конфликте националних и међународних размера, посебно у друштвима са неразвијеном толеранцијом, безбедношном и политичком културом, и у којима и не постоји континуитет у вођењу националне политике. У тако турбулентним околностима није једноставно дефинисати и достићи националне приоритете, а тиме ни осигурати националну безбедност. У таквој ситуацији се налази и Република Србија, као земља у транзицији која тежи међународним интеграцијама.

Кључне речи: политика, национални интереси, националне вредности, национална безбедност, међународне интеграције, Република Србија.

ДИЛЕМА АГЕНДЕ САВРЕМЕНИХ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА И ОДНОС СА БЕЗБЕДНОШЋУ ДРЖАВЕ И ДРУШТВА

„Безбедност је једна од основних људских потреба“.¹⁾ То је симбиоза *безопасности* (одсуство претњи) и *сигурности* (одсуство страха) у односу на извесне вредности и интересе. С обзиром на то да су предмет овог рада национални интереси, у раду ће се најпре указати на обим, садржај и корелације појмова вредности, интереса и безбедности. Затим ће се на примеру Србије указати на однос националних интереса и националне безбедности, као и на битне чиниоце који утичу на остваривост националних интереса.

Вредности су идеална својства извесних предмета, друштвених појава, процеса и садржаја свести које им људи (појединачно и/или колективно) придају, а које их чини пожељним јер им омогућавају задовољење потреба, побољшавају живот, односно уживају у њима. „Могу да буду материјалне и духовне. Релативно су трајне и динамичне појаве, условљене историјским, културолошким, религијским, идеолошким, географским, временским и другим критеријумима, због чега се и разликују међу државама и друштвеним групама“²⁾ (*вредносни системи*). Вредности које имају релатив-

1) Anthony Burke, “Aporias of Security”, *Alternatives: Global, Local, Political*, Sage Publications, Inc, Vol. 27, No. 1/2002, стр. 1.

2) Војин Димитријевић, „Безбедност и политичка заједница“, у зборнику: *Реформа сектора безбедности* (ур. Хаџић Мирослав), Институт Г 17 плус и Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2003, стр. 37–38.

но трајан и велики значај за појединца или колектив, називају се друштвеним. У зависности од тога чије су (појединац, друштвене групе и друштво, држава, међународна заједница, човечанство и планета), вредности могу да се поделе на индивидуалне, друштвене, државне и националне, међународне и глобалне – човечанске вредности.

Националне вредности су од значаја за целокупно друштво и државу. То су: опстанак државе и нације; мир, слобода, права и безбедност људи и друштвених група; квалитет живота народа и нације и социјално благостање; уставни и правни поредак државе и владавина права; јавни поредак, ред и мир; економски просперитет, енергетска стабилност и информациони ресурси; политичка стабилност и национално јединство; територијални интегритет; суверенитет; национални понос и достојанство; национални идентитет; здрава животна средина и друге вредности.³⁾

С друге стране, *интерес* се налази у средишту разматрања о појединцу, друштвеним групама, али и о настанку, природи и функцији државе. Семантички, интерес на латинском језику (*interestum, interesse*) значи учествовати у нечему, бити заинтересован за нешто. Модерно, проширено поимање интереса обухвата и категорије попут вредности, ставова, очекивања и тежњи; речју, интерес је мотивациони фактор, регулатор појединачног и колективног понашања, синоним за потребу и тесно је везан за вредности. У одређењу интереса треба поћи од потреба и циља оног о чијим интересима се расправља. Од преовлађујуће свести, система вредности и идеја зависи и дефинисање интереса и приоритета у њиховом достизању; истовремено, интереси покрећу друштвено понашање, али и повратно редефинишу систем вредности и идеја.⁴⁾

Значи, „интереси су рефлексија пројектованих потреба за достизањем, уживањем, заштитом и унапређењем одређених вредности, који их детерминишу и у чијој су функцији. Генерално, интерес је тежња ка достизању и остварењу конкретних циљева, планова, идеја, који рађају нове интересе. Однос националних вредности и интереса је каузалан, али није увек двосмеран. Начелно, интереси земље могу да буду угрожени, а да истовремено нису угрожене њене виталне вредности, и обрнуто. Истовремено, субјекти праве хијерархију приоритета и значаја личних интереса. Тако се некад на путу остваривања претежних интереса свесно пристаје на штету по

3) Саша Мијалковић: *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011, стр. 33–34.

4) Мирослав Живковић: *Теорија државе и права – Теорија државе*, Полицијска академија, Београд, 1995, стр. 205–207.

друге интересе. Најзад, неретко појединци или интересне групе личне интересе представљају као опште.⁵⁾

Виталне националне вредности прокламоване су међународним јавним правом и уставима држава. Национални интереси се прокламују националним стратегијским документима, а спроводе националним политикама. Начелно, национални интереси би морали да буду у духу међународног и националног права, што у пракси често и није случај.⁶⁾

Значи, интереси и вредности могу, али и не морају да се подударају. Генерално, појам интереса је ужег обима од појма вредности када подразумева корист, добитак којим се унапређује квалитет постојећих, али може да буде и ширег обима, када се њиме остварују нове вредности. Такође, виталне вредности су база из које се црпу потенцијали за реализовање интереса. Уколико се и не подударају, сигурно су комплементарне категорије. Друштвене вредности и интереси одржавају групе, друштво и државу у целини, чине их стабилнијим, компактнијим и усмеравају њихово деловање ка заједничком напретку. Жељене вредности и интереси могу да буду снажан чинилац промена. Такође, временом долази до промена у вредносном систему друштва, па се одређене вредности одбацују, мењају или се прихватају нове, односно може доћи до промене у хијархији интереса. Најзад, национални интереси често су пројекција владајуће друштвене групе, тј. режима, што се увек не подудара са општим интересима народа.⁷⁾

Савремена национална безбедност се разликује од традиционалног поимања државне безбедности (заштићеност државе од политичког криминала и заштићеност поретка власти и режима).⁸⁾ То је синтеза безбедности друштва (без обзира на етничко, верско, расно и идеолошко опредељење његових чланова) и безбедности државе, али и њихово партиципирање у међународној и глобалној безбедности. Реч је о извесном стању заштићености њихових виталних вредности и интереса које се оптимизује функцијом војног и цивилног, државног и недржавног сектора националног система безбедности, уз ослањање на видове међународне сарадње у безбедности и на бројне међународне (невладине и међувладине) актере.

5) Саша Мијалковић, *Исто*, стр. 36.

6) О односу националних интереса („државних разлога“) и владавине права види – Радослав Гађиновић, „Демократија и безбедност у националној држави“, *Српска политичка мисао*, број 1, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 158.

7) Саша Мијалковић, *Исто*, стр. 36.

8) Упореди: Саша Мијалковић, Милан Милошевић: *Обавјештајно безбједносна дјелатност и службе*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2011, стр. 9.

Значи, савремена национална безбедност је стање несметаног остваривања, развоја, уживања и оптималне заштићености националних и државних вредности и интереса, као и одсуство (појединачног, групног и колективног) страха од њиховог угрожавања, те колективни осећај спокојства, извесност и контрола над развојем будућих појава и догађаја од значаја за живот друштва и државе. Такво стање се достиже, одржава и унапређује функцијом безбедности грађана, националног система безбедности и наднационалним безбедносним механизмима.⁹⁾

Овај концепт је извесна „раскрсница“ осталих концепата (система и модела) безбедности, као и вредности и интереса који се у оквиру њих штите. Ово стога што у заштити националне безбедности, поред држава и међународне заједнице, учествују и тзв. *недржавни, субнационални и транснационални актери* (појединци, друштвени и приватни колективи, невладине организације). Иако код савремених држава, нарочито код националних, увелико слабе нека традиционална онтолошка обележја државности (суверенитет, територијални интегритет), државе и даље једине имају све капацитете (људске, материјално-техничке и организационе) за заштиту свих нивоа безбедности од највећег броја изазова, ризика и претњи.¹⁰⁾

Дефинисање *националних интереса* је, због могућности њиховог „фалсификовања“, проблематично. Генерално, *национални интерес* је операционализација основних потреба нације или државе и (не)посредно се односи на њихову безбедност. *Витални национални интерес* је погодност од великог или пресудног значаја за опстанак и развој нације. *Остали* су национални интереси чијим се нереализовањем и недостизањем не доводе у питање опстанак и развој нације.

Витални национални интереси (попут самоочувања, заштите суверенитета, територијалног и националног интегритета) су ретко кад предмет преговарања. Ради њихове заштите нација и држава су спремне да ангажују све расположиве снаге и духовне и материјалне ресурсе, те да креирају и спроводе разне политике.¹¹⁾ Међутим, интереси државе не морају да се поклапају са њеним

9) Шире: Саша Мијалковић, „Национална безбедност – од вестфалског до постхладноратовског концепта“, *Војно дело – општевојни научно-теоријски часопис*, Министарство одбране Републике Србије, Београд, број 2/2009, стр. 55–73.

10) О проблемима и кризи савремених држава опширније, у: Љубиша Деспотовић, Живојин Ђурић, „Разградња националне државе: национална држава у процесима денационализације, детериторијализације и десуверенизације“, *Српска политичка мисао*, број 2, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 41–57.

11) Митар Ковач: *Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности – Теоријске основе*, „Свет књиге“, Београд, 2003, стр. 31–37.

вредностима, односно остваривањем интереса једних могу да се угрозе вредности и интереси других држава.¹²⁾ То значи да, иако су вредности и интереси легитимни и легални, могу да се остваре и на нелегитиман и нелегалан начин. Најзад, национални интерес може да буде и неморалан и нелегалан, кад држава његовим достизањем свесно угрожава своје становништво, друштвену групу, другу државу или међународну заједницу.¹³⁾

Република Србија је, као и друге државе, увек настојала да реализује своје националне и државне интересе, превасходно ненасилним средствима. Истовремено, више је пута била принуђена да штити сопствене интересе које су други нападали. Најзад, треба поменути и то да све до 2009. године, када је усвојена *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, нисмо имали јасно и прецизно дефинисане националне и државне интересе чијем бисмо достизању систематски тежили.

У данашњим, тешким временима за Србију која је политички нестабилна и у (предугој) економској транзицији, као интереси од виталног значаја (*национални приоритети*) могли би да се издвоје: очување територијалне целокупности; успостављање пуног суверенитета над територијом Косова и Метохије; европска будућност Србије и пријем у евроатланске интеграције (у Европску унију и евентуално у НАТО); унапређење односа са Русијом и осталим земљама, али и са чланицама Европске уније и САД; унапређење положаја у оквиру међународних организација, пре свега, у Уједињеним нацијама; помирење и унапређење односа са суседима; унапређење социјалне контроле криминала, пре свега, тероризма, организованог криминала и корупције; економски развој и унапређење енергетске стабилности; унапређење квалитета животне средине; демографски развој; развој науке, технике и образовања; враћања државног дуга повериоцима и смањивање обима задужености грађана код страних банака и други.¹⁴⁾

Да би се ови национални интереси реализовали, неопходно је испунити и одређене *националне обавезе* (који су такође врста националних интереса, односно *националних приоритета*), пре све-

12) На пример, експлоататорском економијом, моћне државе остварују своје економске интересе на штету сиромашних земаља, што свакако није вредност демократске државе. Или, оружаном побуном, сепаратисти теже отцепљењу дела територије суверене државе на којој живе. Тако се, реализовањем њихових интереса за стварањем сопствених вредности (нова држава са сувереном влашћу над отцепљеном територијом), угрожавају вредности и интереси матичне државе.

13) Види: Peter Hough: *Understanding Global Security*, Routledge, London–New York, 2008, стр.4; Саша Мијалковић, *Национална безбедност*, стр. 155.

14) Саша Мијалковић: *Исто*, стр. 157.

га: усагласити национално законодавство са међународним правом и стандардима, првенствено са нормативним системом Европске уније; омогућити грађанима да неометано остварују своја права; заштитити права националних мањина; окончати сарадњу са Хашким трибуналом; заштитити имовину других држава и страних држављана у Србији; испунити друге легалне и легитимне обавезе на које нам указује међународна заједница и друго.

Према *Стратегији националне безбедности Републике Србије*¹⁵⁾, националне вредности штите се остваривањем националних интереса. Интереси Републике Србије израз су виталних вредности и потреба грађана, народа и државе и произилазе из највиших вредности које су утврђене Уставом Републике Србије. Обухватају све области друштвеног живота и у сагласности су са универзалним вредностима и стремљењима демократских друштава савременог света. Заштита националних интереса је општи циљ и смисао постојања и функционисања система националне безбедности.

Национални интереси Републике Србије у области безбедности су: очување суверенитета, независности и територијалне целовитости Републике Србије; очување унутрашње стабилности, владавине права и развој демократије и демократских институција, као и интеграција у Европску унију и друге међународне структуре; заштита живота и имовине грађана Републике Србије; економски развој, уз очување животне средине и природних ресурса; стварање мирног, стабилног и сигурног безбедносног окружења; очување и развој међународног поретка; стално одржавање и учвршћивање везе Срба који живе и раде у иностранству са матичном државом, унапређење културних, економских и других облика сарадње са њима и подржавање очувања њиховог националног и културног идентитета.¹⁶⁾ Стратегијом се наглашава и то да је Република Србија одлучна да употреби све расположиве капацитете и ресурсе за заштиту својих националних интереса.¹⁷⁾

Динамичност друштва и безбедности, као и друштвених и безбедносних потреба условљавају и динамику националних инте-

15) Види главу III. (*Национални интереси у области безбедности*) *Стратегије националне безбедности Републике Србије*, званични сајт Владе Републике Србије: www.srbija.gov.rs. О промишљањима о савременим националним интересима Републике Србије, види и – Драгослав Словић: *Српски национални интереси*, Plato-Books и Финекс, Београд, 2010.

16) Види – Сања Шуљагић: *Заснивање српског националног идентитета*, Институт за политичке студије, Београд, 2012; Момчило Суботић: *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

17) Саша Мијалковић, *Исто*.

реса. Стога се разликују актуелни, будући, реализовани и превазиђени интереси; општи, посебни и појединачни интереси; приоритетни и мање приоритетни интереси; краткорочни, средњерочни и дугорочни интереси; лакше и теже оствариви интереси итд.

Остваривост националних интереса условљена је бројним факторима – детерминантама. Они, генерално, могу да се поделе на *субјективне*, који постоје у сфери друштвене свести и на *објективне*, који постоје у спољном свету (ван друштвене свести) а могу, али и не морају, да буду продукт субјективних фактора.

Све ове детерминанте могу да буду *конструктивне* (прогресивне), односно да имају *позитивне* ефекте, а могу да буду и *деструктивне*, тј. да *негативно* (регресивно) утичу на националне интересе. Уз то, у зависности од тога да ли настају унутар земље или долазе из њеног окружења, све детерминанте остваривости националних интереса могу да се поделе на тзв. *унутрашње* и *спољне* (међународне). Практично, готово је увек евидентно комбиновано деловање наведених типова детерминанти; односно поједине детерминанте, по својој природи, могу истовремено да се сврстају у више различитих наведених типологија.

И политички живот и интереси Републике Србије су условљени свим наведеним факторима. Генерално, концепцијско опредељење Републике Србије у погледу пропагирања и заштите виталних националних интереса у актуелном процесу међународних интеграција буквално је условљено и „разапето“ између националне историје државе и права и друштвене традиције, безбедносне културе друштва, демографског фактора, географско-климатских фактора, националнополитичких фактора, дистрибуције моћи, односа интересних сфера и интересних група у друштву, стања културе и морала, доминирајуће идеологије и религије и супротстављености интереса одређених друштвених група, с једне, и моћи државе, стања међународних односа и геополитичких концепција великих сила и утицајних држава, с друге стране.

УНУТРАШЊИ ФАКТОРИ ОСТВАРИВОСТИ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Идеја о *историји државе и права и друштвеној традицији и култури* као детерминантама националних интереса црпи се из цивилизацијских чињеница да су данашње, модерне државе заправо продукт генерацијске доградње и усавршавања овог облика друштвеног организовања, од тренутка њиховог оснивања. Готово ниједна озбиљна модерна држава није се одрекла организационих, нормативних и функционалних решења из државног и друштвеног

живота за које је историја потврдила да су конструктивна. Многе су земље чак дословно преузимале оваква решења других држава. Ефекте развоја друштва, државе и права по националне интересе најлакше је сагледати кроз призму традиције друштва, нарочито политичку традицију и традицију безбедности.

Током бурне историје Српског народа, грађани и припадници система безбедности нису заборављали „епски блесак давне и славне прошлости државе Немањића, чије су вредности и интересе настојали да поврате, унапреде и заштите.“ При том су били ангажовани сви национални капацитети (додуше често недовољно (прим. аут.)), па и безбедносне службе. Међутим, њихова ефикасност је била одраз друштва из којег потичу: у организационом и егзекутивном смислу, увек су зависиле од друштвенополитичких околности у којима су деловале.¹⁸⁾

Традиција је процес преношења, предавања и одржавања идеја, вредности, начела и модела, усмено и писмено с генерације на генерацију. То је вишезначна категорија која има своја социолошка, културолошка, антрополошка, психолошка, религијска, историјска, социјализацијска, естетска, политиколошка, филозофска и бројна друга одређења, тако да обухвата све области човековог живота, делатности и културе. Реч је о основи без које не би постојала и опстајала друштва, културе, цивилизације и исказује се у историјском току стваралачке комуникације мисли, вредности, дела и добара. Традиција у многоме одређује психологију, менталитет и начин живота појединца, група, народа и нације. Чак и психолошка категорија *колективно несвесно* није ништа друго до рефлексивна традиције.¹⁹⁾

Значај традиције је важан из аспекта историјског односа српског друштва и друштвених група према одређеним друштвеним вредностима и интересима. Иако су више пута трансформисане, бројне су службе које негују дух и континуитет првооснованих субјеката безбедности. Многе државе – актуелни политички пријатељи традиционално су нам наклоњени (нпр., Грчка, Русија), а били су нам и савезници у ратним окршајима и при решавању других озбиљних безбедносних проблема. Са неким од њих, на жалост, односи су „захладили“ (нпр., са Француском, која је у Првом светском рату пружила велику помоћ и подршку Србији). Српска

18) О традицији безбедности нашег друштва опширније, у – Милан Милошевић, Бранко Богдановић: *Безбедност обновљене Србије*, Службени гласник, Београд, 2004.

19) Лат. *traditio* – предање, преношење с колена на колена, усмено ширење прича, поука, веровања, обичаја, вест. Веселин Илић, „Традиција“, у: *Енциклопедија политичке културе* (група аутора), Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 1 204.

традиција је, између осталог, извор патриотских и родољубивих образаца понашања, али и оних који се негативно рефлектују по националне интересе (нпр., слободарски дух, мирољубивост и пријатељство народа, агресивност друштва, изражени култ ватреног оружја, изражени култ вође – лидера итд.). Најзад, цивилизацијски промашај српске нације је тај што готово никада нисмо учили на сопственим грешкама, а још мање на туђим. Због тога је историја нашег народа готово историја ратова и конфликта у које смо (по правилу) увлачени без наше воље, и у којима смо, чак и када смо побеђивали, били велике жртве (велика људска и материјална страдања) и ретко када реализовали националне интересе.

Култура је скуп свих материјалних и духовних вредности ствараних физичким и духовним радом човека, а чији би се основни смислови састојали у напору за одржавање, продужетак и напредак људског друштва и појединца у њему. То је укупност научног, уметничког стварања и знања људи, њиховог искуства и ширине осећајности, који се изражавају као укупност или степен развоја појединца и друштвених група, њихова усавршеност у владању светом.²⁰⁾ Један о конститутивних елемената, али и продуката културе, управо је систем вредности и интереса.²¹⁾

Култура има велики значај из аспекта заузимања става и односа друштва према виталним националним интересима. У тесној је вези са традицијом, па се на културу односи готово све што је речено и за традицију. Такође, култура је и „чувар“ националног идентитета, поноса и достојанства, али и стимулатор националне толеранције. Наравно, култура може да се злоупотреби, пре свега масовна култура као њена поткатегорија, за развој одређених регресивних и деструктивних идеологија.

Даље, за достизање националних интереса важна је и *безбедносна култура*. Наиме, традиционално схватање по коме је само и првенствено држава одговорна за заштиту безбедности и националних интереса увелико се напушта. Гради се „нова филозофија“ безбедности по којој државне службе безбедности све више добијају улогу субјеката који селективно делује према одређеним („најопаснијим“) облицима угрожавања, док је друштву (заједници – појединцу) остављено да се штити од оних других, „мање опасних“ појава. Наравно, није реч о неповезаним субјектима и њиховим једнократним акцијама, већ напротив – о систе-

20) Ратко Божовић, „Култура“, у: *Енциклопедија политичке културе* (група аутора), Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 575.

21) Љубомир Тадић: *Политиколошки лексикон*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996, стр. 182.

му који, кроз континуирани процес, реализује функцију заштите безбедности и националних интереса. Тиме се ствара једна нова култура безбедности у којој учествују сви друштвени субјекти, која има првенствено превентивну функцију и која је најпродуктивнија на микротериторији државе – у локалној заједници.²²⁾ Из аспекта заштите националних интереса, безбедносна култура може да се подели на индивидуалну, масовну и професионалну.

Индивидуална и масовна безбедносна култура су способност грађана да препознају националне интересе, да дају лични допринос њиховом достизању и заштити, да препознају опасности које могу да их угрозе и да у вези тога правовремено алармирају надлежне државне органе. *Професионална безбедносна култура* се огледа у умешности и успешности вршења службене дужности у вези са заштитом и унапређењем општих вредности и интереса. С тим у вези, нарочито је интересантна безбедносна култура припадника националног система безбедности, а пре свега: парламентарца, чланова владе, служби безбедности, органа иностраних послова, представника у међународним организацијама и ауторитетима у сектору националне економије. Осим реформе државне управе, један од актуелних приоритета Републике Србије свакако је деполитизација (департизација) јавног сектора и сектора безбедности, као и спречавање и сузбијање корупције.²³⁾ Евидентни су и напори на успостављању владавине принципа законитости, моралности, хуманности, доследности, одговорности, непрекидности и правовремености у обављању службене и јавне дужности. Тиме би се национални интереси Републике Србије уздигли изнад партијских интереса и намера извесних интересних група.

Даље, не сме се занемарити ни утицај *идеологије и религије* на концепцију националних интереса. Идеологија је групно условљена свест, систем идеја, веровања и вредности којима се изражавају основни интереси једне групе, али не непосредно, већ посредно, тј. по правилу тако да се ти интереси мање или више свесно приказују као интереси већине у друштву да би, тако рационализовани, били лакше наметнути другим друштвеним групама као њихови властити интереси и као њихови властити вредносни системи оријентације и акције. Нужно се везује за потребу заштите интереса и очувања положаја група које су на власти, не нужно и истине. Све

22) Љубомир Стајић, Саша Мијалковић, Светлана Станаревић: *Безбедносна култура*, Драганић, Београд, 2004, стр. 29–30.

23) Види – Јелена Тодоровић, „Реформе државне управе у Србији и процес европских интеграција“, *Политичка ревија*, број 2, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 193–206.

је истина што повећава моћ ових горе и смањује моћ ових доле: да би се наметнуо другима, интерес се маскира рационализацијом, па се тако изопачује истина, свест и слика једне стварности. Лични интерес приказује се као интерес групе, а интерес групе као општи друштвени интерес који тежи да се нормативизује и институционализује, а неретко и интернационализује.²⁴⁾ Генерално, идеологије могу да буду *прогресивне* и *деструктивне*.

Религија је специфичан вид идеологије. То је форма друштвене свести, део идеолошке надградње чија се специфичност састоји у фантастичном одразу односа људи према природи и њихових међусобних односа.²⁵⁾ Доминантни пропагатор религије је црква. Оба вида друштвене свести злоупотребљавају се ради индоктринације појединих категорија циљних група.²⁶⁾

Посебно опасан вид идеологије је *национализам*. То је оданост својој нацији која може досезати до жртвовања индивидуума стварним или имагинарним интересима нација. Ова оданост често може да прерасте у фанатизам и спремност да се, у име нације почини свакојака неправда, па и злочин. Претерана оданост својој нацији изражава се, пре свега, у уверењу и идеолошком ширењу таквог уверења да је сопствена нација највиша вредност пред којом треба да изгледе вредности и интереси других, посебно суседних и ривалских нација.²⁷⁾ Значи, квалитет национализма креће се у опсегу од крајње позитивног, до крајње деструктивног, односно од интегративног до дисруптивног и агресивног.²⁸⁾ Национализам се сматра и највероватније најмоћнијом политичком силом савременог света. Због тога ирационални национализам и националистичка мегаломанија спадају међу највеће претње безбедности човечанства што је, нажалост, доказано Првим и Другим светским

24) „Онај ко лаже добро зна шта је истина, док онај ко идеолошки мисли често није свестан да је у заблуди и да обмањује и себе и друге.“ Ђуро, Шушњић, „Идеологија“, *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 374–376.

25) Лат. *religio* – поглед на боже и свето, побожност, вера. *Мала политичка енциклопедија* (група аутора), Савремена администрација, Београд, 1966, стр. 1 038.

26) *Индоктринација* је свако планско, систематско и контролисано ширење идеологије владајућих елита и група којим оне покривају, оправдавају и ојачавају своју друштвену моћ и политичку власт, како би младе генерације, преко васпитно–образовног система, усвојиле ту идеологију као властити систем интерпретације, оријентације и акције, не осећајући потребу за другачијим погледом на свет. Ђуро Шушњић, „Индоктринација“, *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 399–405.

27) Љубомир Тадић: *Исто*, стр. 146–147.

28) Јовица Тркуља: *Освајање демократије – Оглед о посткомунизму*, Синг-Логос, Београд, 1995, стр. 49.

ратом, бројним локалним и регионалним сукобима, геноцидима и сличним појавама угрожавања безбедности.²⁹⁾

Изнете тврдње илуструје и скорија историја на подручју СФРЈ, односно Босне и Херцеговине где је дошло до процвата *етничког* и *верског национализма* између Хрвата, Бошњака и Срба који, иначе, имају заједничко етничко (словенско) порекло, односно ситуација на Космету где су тежње за отцепљењем Албанаца од Србије подгрејане *етничким* и *верским национализмом*. Уз то, Република Србија је мултинационална и мултирелигијска земља, у којој живе Срби, Бугари, Румуни, Мађари, Македонци, Црногорци, Бошњаци и припадници бројних других мањина. Заступљени су и Хришћанство (Православље и Католичанство), Јудаизам, Ислам и друге верске заједнице. С тим у вези, евидентне су и извесне „неуралничне тачке“ потенцијалних етнички и верски мотивисаних конфликата: Космет, Рашка област, Бујановачко-Прешевско удоље и Војводина. Уз то, у прошлости су биле заступљене бројне идеологије, међу којима се свакако може издвојити марксистичка јер је утрла пут многим немилим збивањима у СФРЈ крајем деведесетих година прошлога века. Данас постоје идеологије које пропагирају међународне интеграције, а постоје и идеологије које пропагирају изолационизам. На жалост, постоје и идеологије које пропагирају сепаратизам појединих делова територије Републике Србије, али и оне које пропагирају унитаризам са Републиком Српском. Друштво је врло нехомогено, па је тешко и постићи идеолошки консензус у погледу пропагирања националних интереса и начина њиховог достизања.

Следећа битна одредница националних интереса, која се „ослања“ на претходну, јесте *дистрибуција моћи, интересних сфера и интересних група унутар друштва*. Као способност извесног наметања сопствене воље другима, моћ у друштву може да буде *формална*, односно да проистиче из позиције власти и *неформална*, тј. да потиче и да је концентрисана ван званичних структура власти. Поменути видови моћи могу да имају садржај *политичке* (утицај са позиције официјелног политичког положаја или ван њега), *економске* (материјално-финансијске) и *духовне* (идеолошке, религијске, научне, културне) *моћи*. Уз то, примена моћи може да буде *легална* и *леgitима*, односно *нелегална* и *нелеgitимна*, а понекад и *легална* и *нелеgitимна*, и обрнуто. Из моћи произилази власт, односно утицај на власт и на доношење политичких одлука што, у крајњем случају, може да се рефлектује на достизање националних интереса.

29) Најдан Пашић: „Нација и национализам“, у: *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 706.

Формалну моћ има држава и помоћу ње врши друштвену регулацију и стара се о безбедности друштва и себе саме. Истовремено, поједини видови моћи концентрисани су у рукама појединаца или колектива ван државног система (тзв. *неформални центри моћи*). Према томе, моћ је истовремено средство (не)легалне и (не)легитимне друштвене регулације и усмеравања друштва и државног система ка остваривању националних вредности и интереса, односно ка остваривању појединачних или групних интереса.

Интересне групе настоје да утичу на политичке странке и на различита министарства. Њихов је специфичан циљ да заступају неки одређени интерес у друштву. Деле се на *протективне интересне групе*, које штите интересе одређених сегмената друштва и на *промотивне интересне групе*, које више заговарају неки одређени циљ него што штите интересе одређене друштвене групе. Оне врше притисак на разне начине: легалним финансијским донирањем; илегалним плаћањем заступника и државних чиновника; апелима на јавно мњење; разним облицима грађанске непослушности; осигурањем стручног мишљења итд.³⁰⁾

Своје циљеве, интересне групе остварују напосредним лобирањем или преко пријатељских (лобистичких) група за притисак на јавно мњење, владу, управу, парламент, да би пресудно утицале на остварење неких својих циљева. Опасност њиховог деловања састоји се у могућем фалсификовању правих интереса које заступају.³¹⁾ Методи помоћу којих интересне групе остварују своје циљеве су разноврсни, од примене разних облика присиле (у чему се некад злоупотребљавају националне и међународне институције) ради наметања воље и условљавања, до прибегавања пропаганди и разним „политичким играма и трговинама“.

Све наведене врсте моћи често се злоупотребљавају с циљем доласка појединаца и група на власт, односно с циљем задржавања власти и неутралисања политичких неистомишљеника. Из аспекта националних интереса, опасно је то што се често појединачни и групни интереси представљају као национални, односно што се национални интереси занемарују на рачун појединачних, ситносопственичких интереса. Тако се искривљује слика о параметрима друштвених вредности, а тиме и пројектује жељено стање безбедности које је фокусирано око наметнутих вредности.

30) Мајкл Хараламбос; Мартин Холборн: *Социологија: Теме и перспективе*, Голден маркетинг, Загреб, 2002, стр. 594–595.

31) Енгл. Lobby – парламентарно предсобље. Љубомир Тадић: *Исто*, стр. 122–123.

Такође, у недемократским, псудодемократским и тоталитарним режимима, моћници утичу на законодавну функцију државе, којом се дефинише државни поредак, па и организација националног система безбедности. У том смислу, они неретко утичу на постављање највиших руководилаца државе, пре свега у службама безбедности и у правосудном систему. Тиме настоје да се заштите од санкција које им прете због разних злоупотреба и злочина које су починили, а све на штету националних интереса.

Ови проблеми су и наша реалност: осим тоталитаристичког приступа вршењу власти и њеној злоупотреби током деведесетих година прошлога века, сведоци смо и бројних корупционашких афера у које су уплетени бивши министри и извесни „тајкуни“, а на штету националних интереса Републике Србије (злоупотребе у процесу приватизације, злоупотребе при јавним набавкама, злоупотребе при додељивању извођења јавних радова, разрачунавање са политичким неистомишљеницима итд.).

Становништво земље је један од конституената државе, а демографски фактор је у директној корелацији са националном безбедношћу и достизањем националних интереса. Наиме, државе које су многољудне често су и способније да организују бројнију војску, па је и њихова војна моћ већа него код „малих“ држава. Истовремено, војна моћ зависи и од старосне и националне структуре становништва. Даље, државе са израженим позитивним природним прираштајем постају „тесне“, немају довољне привредне капацитете да упосле становништво, што поспешује развој сиромаштва, па и криминала, конфликта и миграција. С друге стране, код држава са негативним природним прираштајем постоји опасност од губљења националног идентитета, услед културолошких притисака који долазе од стране имиграната. То може довести до експанзије националних мањина над домаћим становништвом, па и до стварања сецесионистичких аспирација, политичког насиља и других конфликта. Најзад, у последње време је изражен проблем илегалних миграција, који озбиљно угрожава функционисање Европске уније. Важна одлика становништва је и степен развијености њихове безбедносне културе.

Република Србија има озбиљне демографске проблеме и поражavajuћа је њена демографска статистика: у односу на стање од пре једног века, Турака је више за 400%, Албанаца за 700%, Румуна за 45%, Бугара за 38%, а Грка за 35%. Једино Срба данас има мање него пре 100 година. Просечна породица у Србији је тро-члана, а просечан брачни пар има 0, 85 деце. Србија има највећи морталитет, а најмањи наталитет у Европи, због чега је Срба сваке

године мање за око 20 000. Године 1950., после Финаца, Срби су били најздравији народ у Европи; данас су физички најболеснији. У Србији има више оних који су старији од 65 година, него оних који су млађи од 15 година. Просечна старост становништва креће се у опсегу година шесте деценије, а просечна дужина живота је око 73–74 године. Око 72% српских села је „умрло“. Претпоставља се да ван матице, широм света, живи око 4 000 000 Срба. Изражене су миграције из пограничних места ка градовима, и из градова ка главном граду у којем је концентрисано око четвртине укупног становништва. Због негативне стопе наталитета, Срба је сваке године мање и мање. Уколико се такав тренд настави, Срби ће у својој домовини у догледно време бити мањина, а да не говоримо о слабљењу војних капацитета и одбрамбених способности земље.³²⁾

Уз то, већ смо више пута од Европске уније добијали упозорења да ће нашим грађанима поново бити уведен „визни режим“ за међународна путовања уколико држава не унапреди праксу спречавања и сузбијања илегалних миграција из наше земље и преко наше земље ка Европској унији. То ствара лош имиџ наше земље на међународној сцени и никако не погодује националним интересима Републике Србије.

Даље, из аспеката националних интереса значајан је и тзв. *географско-климатски фактор*. Наиме, територија није само простор и граница суверенитета и надлежности државе. Она је друштвено економска средина која значајно утиче на историју и политику једне земље. Она је политички фактор некад од битног значаја за судбину и развитак појединих народа. У том правцу, она не утиче само као географско место и облик, већ и на политичко–географски однос. Она је саставни део историје и националног бића појединих народа, а била је основ и повод за експанзије, али и за сарадњу: она је одвајала и спајала у политици, па је и озбиљан фактор државне политике, националне безбедности и националних интереса.³³⁾

Географски фактор несумњиво утиче на положај и понашање земље на међународној сцени. Ово стога што од *географског положаја, облика земље, њеног рељефа и климе* неретко зависе и економска, геостратешка и геополитичка моћ, што се непосредно рефлектује на њену способност да оствари своје интересе. Сувишно

32) Из документарне ТВ емисије (назив емисије аутору није познат) која је у марту 2011. године емитована на Првом програму Радио Телевије Републике Српске. Наведено према – Саша Мијалковић: *Национална безбедност*, стр. 117.

33) *Мала политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1966, стр. 1 232–1 233.

је објашњавати значај плодне земље, велике територије, богатства водом, изласка на море, равничарског и плодног земљишта, развијене путне мреже, тешко проходних планинских венаца према суседним (непријатељским) државама, заступљености природних енергетских ресурса (нафта, природни гас, руде, шуме, снага воде и ветра, број сунчаних дана у години итд.), биљне и животињске разноликости и бројности и слично, за укупну моћ државе.³⁴⁾

Географске детерминатне држава од њих могу да чине озбиљне *геостратешке играче* и *геополитичке стојере*, односно субјекте од којих зависе национална и међународна безбедност.³⁵⁾ С тим у вези, развијени су и теоријски правци који полазе од тезе да природа тла и простор (географски положај, величина територије, излаз на море, саобраћајни значај територије) који заузима једна држава одређују друштвене институције, расне и националне особине, културу итд. (тзв. *геополитичка школа*).³⁶⁾

Србија је планинска, али и равничарска земља; балканска, али и јужноевропска и подунавска држава; водна, пловидбена и плодна, са богатим биодиверзитетом. Такав географски положај је предодредио да простор који насељава српско становништво има велики геополитички значај, јер се на њему укрштају супротстављени геополитички интереси великих сила, различити религијски утицаји и цивилизације и преко њега пролазе важни саобраћајни коридори и цевоводи. У том смислу, Србија је у тактичкој позицији да лакше достигне националне интересе; истовремено, њене интересе угрожавају моћне државе чији се национални интереси протежу над геопростором Србије.³⁷⁾

34) Опширније, у – Бобан Милојковић, „Савремени геотопографски материјали за потребе полиције – карактеристике и начин коришћења“, *Безбедност*, број 4, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, 2007, стр. 108–139.

35) *Активни геостратешки играчи* су државе које имају способности и националне снаге да своју моћ и утицај спроведу и ван својих граница како би променили постојеће геополитичко стање ствари. *Геополитички стојери* су оне државе чији значај се не изводи из њихове моћи и мотивације, већ пре из њиховог осетљивог положаја и због тога што њихово потенцијално рањиво стање може да изазове последице на понашање геостратешких играча. Збигњев Бжежински: *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, 2001, стр. 42–43.

36) Војин Димитријевић; Радослав Стојановић: *Основи теорије међународних односа*, Службени лист СФРЈ, Београд, 1977, стр. 95.

37) Из говора проф. др Саше Мијалковића на промоцији књиге Душана Пророковића: *Геополитика Србије – положај и перспективе на почетку XXI века*, која је одржана 20. новембра 2012. године.

<http://www.slglasnik.com/%D0%B0%D0%BA%D1%82%D1%83%D0%B5%D0%BB%D0%BD%D0%BE/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D1%99%D0%B5%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D1%9A%D0%B8%D0%B3%D0%B0-%D0%B3%D0%>

МЕЂУНАРОДНИ ФАКТОРИ ОСТВАРИВОСТИ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Под тзв. међународне факторе остваривости националних интереса Републике Србије у условима међународних интеграција могу да се подведу: реална „моћ“ Републике Србије и доживљај те моћи у међународном оркужењу, стање савремених међународних односа и утицај актуелних доминантних геополитичких кретања на унутрашњи и међународни политички живот Србије.

Заштита националних вредности и остваривање националних интереса у надлежности је националног система безбедности. То значи да се у заштити националних вредности и достизању националних интереса држава ослања на потенцијале своје моћи.³⁸⁾

У савременој геополитичкој стварности, поимање и практиковање моћи држава је значајно измењено у односу на време „хладног рата“. Некада је моћ била одређена величином територије, бројем становника, војном моћи, богатством у тзв. грубим сировинама и изворима енергије. Данас су значајни извори моћи још и степен техничко-технолошког развоја, образовна и старосна структура становништва, али и утицај на доношење одлука у међународним организацијама. Даље, нови видови испољавања моћи државе су и привлачност културних добара, идеологије, начина размишљања и живота итд. Речју, моћ се црпи из *привлачности укупног цивилизацијског обрасца*. Тако „тврду моћ“ (*hard power*), која је оличена у војној моћи, све више потискују економско-финансијска, техничко-технолошка, комуникацијско-информативна, политичка и својеврсна демократско-друштвена моћ („мека моћ“ – *soft power*). Међутим, нова невојна димензија безбедности свакако још дуго неће у потпуности искључити војна средства у промишљању безбедности.³⁹⁾

Моћ земље је продукт више видова моћи, који се базирају на свим наведеним националним и државним вредностима. Генерално, то су:

B5%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D1%81%D1%80%D0%B1%D0%B8%D1%98%D0%B5, доступно 25. новембра 2012.

38) Опширније, у – Радослав Гађиновић: *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

39) Драган Р. Симић: *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*, Службени лист СРЈ и Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 37–38.

- *војна моћ*, тј. поседовање мобилних и обучених људских и респективних материјалних војних капацитета који су способни да у сукобу са противничком снагом извојују победу и покре га, наметајући му вољу и штитећи интересе своје владе;
- *економско-енергетска моћ*, односно поседовање сировинских, стручних кадровских, производних, енергетских, финансијских и сличних капацитета који државу чине богатом, а њеним грађанима гарантују задовољавајући животни стандард. Такве државе су и војно, технолошки и културно моћне, и утицајне у међународним односима;
- *моћ знања и технолошко-информациона моћ*, као континуирани развој науке, технике и технологије којим се унапређују образовни, производни, комуникацијски, истраживачки и животни процеси, али и војна и економска моћ земље. *Информациона моћ*, коју поседују земље са развијенијом информационом технологијом унапређује технолошку моћ и омогућава им контролу чворова транснационалних комуникација и електронског саобраћаја;
- *културна моћ*, тј. развијеност културе, традиције, националне свести, националног идентитета и безбедносне културе, чиме друштво постаје модерна, сложна и хармонична целина способна да се одупре претњама по националне вредности и интересе и да свој допринос њиховом превазилажењу;
- *политичка моћ*, која се јавља као резултанта наведених типова моћи државе, а огледа се у способности државе да доминира или да бар равноправно учествује у збивањима на међународној сцени, тј. да у односима са другим државама и субјектима међународних односа неутралише све претње и повећа извесност задовољења националних интереса.⁴⁰⁾

Даље, међународни односи су односи субјеката међународног права, односно субјеката међународних односа. То су, пре свега, политичка територијална потпуна друштва (државе); затим међународни субјекти међународних односа – међународне (међу-државне – међувладине) организације и транснационални субјекти међународних односа (међународне невладине организације, транснационални политички покрети, транснационалне верске

40) Саша Мијалковић: *Исто*, стр. 159–160. Упореди са – Збигњев Бжежински: *Исто*, стр. 28–29.

организације, транснационалне привредне организације и транснационалне неформалне друштвене групе – секте, тајна друштва, друштва финансијских олигарха итд.).⁴¹⁾ У том смислу, и национални интереси Републике Србије условљени су интересима наведених субјеката међународних односа. Овде није реч само о спољнополитичким, него и о тзв. унутрашњим интересима земље, који се често преплићу са интересима наведених субјеката међународних односа.

Достизање националних интереса и, уопште заштита националне безбедности је битно условљено међународним односима, и то из најмање два аспекта: међународни односи могу да буду гарант националних интереса, али и узвор њиховог угрожавања. Због тога многе државе своју безбедност, а тиме и безбедност свога друштва везују за војне силе, ступајући са њима у извесне савезе, дајући им извесне уступке, затим приступају у извесне међународне организације, везују своју привреду и енергетику за привреду и енергетику других држава, развијају пријатељске односе итд. Република Србија је, осим чланства у Уједињеним нацијама, Организацији за европску безбедност и сарадњу и бројним другим међународним организацијама, уједно и чланица програма Партнерство за мир и потенцијална чланица Европске уније. Тиме се аутоматски неће решити пројни проблеми Републике Србије, али ће се олакшати реализовање појединих националних интереса, нарочито уколико то зависи и од одлуке поменутих међународних организација.

Најзад, када је реч о *геополитичким концепцијама* „великих сила“ и утицајних држава на остварљивост националних интереса Републике Србије онда се, пре свега, мисли на гео-идеологије тзв. атлантизма, евроазијатства, (средњеевропског) континентализма и неоосманизма.⁴²⁾ Ови спољнополитички фактори снажно детерминишу националну стратегију прокламовања, достизања и заштите националних интереса:

- *атлантизам* пропагирају Сједињене Америчке Државе, уз снажан ослонац на Велику Британију. Овде није реч само о утицају НАТО на глобална политичка збивања, већ и о тенденцији „позападњачавања“ остатка света, односно уређивања политичког, економског, социјалног и безбедносног система, као и уподобљавању идеологије, културе и психологије малих земаља стандардима „богатог, слободног и срећног“ Запада. Генерално, све се своди на тзв.

41) Војин Димитријевић; Радослав Стојановић: *Исто*, стр. 141–196.

42) Душан Пророковић: *Геополитика Србије: Положај и перспективе на почетку XXI века*, Службени гласник, Београд, 2012. стр. 421.

геополитичком постављању позиције САД у односу на националну и светску економију, а у последње време и на тзв. борбу против глобалног тероризма и недемократских режима и борбу за људска права. „Притисци“ на Републику Србију овде се врше кроз захтеве која она мора да испуни као чланица Партнерства за мир на евентуалном путу ка НАТО, односно као кандидат за учлањење у Европску унију. Додатне притиске на Републику Србију чини и војно присуство НАТО на подручју јужне српске покрајине и отворено подржавање независности самопрокламоване „Републике Косово“;

- *евроазијатство* пропагира Руска Федерација („мајка Русија“), а огледа се у ширењу руских геополитичких утицаја ван Русије, а пре свега на геопростор Азије и Европе. Генерално, он је конкурентски осталим геополитичким концепцијама, а „опозициони“ је атлантизму. Према њему, свет је подељен између два центра око којих се формирају „велики простори“. Један од тих центара је Русија, а простор који се око ње формира требало би да чине: земље чланице Заједнице независних држава и поједине државе Источне Европе (земље тзв. Евроазијске уније). Идеолошки, извесни центри политички моћи Србије су веома блиски овој концепцији; географски, Србија је удаљена од Русије, Украјине и Црног мора; реално, за очекивати је велику реакцију опозиционе идеологије (тзв. атлантистичку контрареакцију). Чињеница је да Србију за Русију веже дугогодишње пријатељство, али и да Србија има користи од руске економске помоћи и инвестиција⁴³⁾;
- (*средњеевропски*) *континентализам* пропагира Немачка, уз подршку Аустрије, а касније и Словеније и Хрватске. Циљ је ширење утицаја Немачке на средњу Европу. Међутим, немачка превласт захтева даље територијално распарчавање Србије, јер јачање немачког утицаја захтева слабљење Србије. Иако је ривалство са Немачком значајно изражено још од Првог светског рата, Немачка је (нажалост, и војно) присутна на простору Републике Србије, кроз учешће у тзв. међународним мировним снагама на подручју Аутономне покрајине Косово и Метохија. У реализовању ове идеологије могући су конфликти са носиоцима евроазијатске геополитичке концепције;

43) Упореди са – Александар Саша Гајић: „Перспективе српско-руских односа у контексту савремене светске кризе“, *Национални интерес*, број 2, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 59–78.

- неоосманизам пропагира Турска. Ова се концепција су-среће са више дилема у погледу кохабитације са неком од наведених стратегија, када би извесност њеног реализовања значајно порасла: из историјског угла, врло је вероватно приближавање англосаксонском атлантизму, јер је Турска значајна чланица НАТО и савезник САД. Истовремено, из стратешког угла, неоосманизму је најисплативије да пактира са немачким континентализмом, јер би се тако створио геополитички блок који би се протезао од Медитерана до Атлантика; географски, најприродније би било да се неоосманизам приближи евроазијатству, јер је Турска заправо евроазијска држава. Иначе, утицај неоосманизма већ је одавно неспоран и, осим у јавним наступима бројних албанских, босанских, македонских, српских и бугарских политичара, евидентан је и у економским инвестицијама, образовном систему, медијском простору, на пољу хуманитарног рада и у тзв. шоу-бизнису у земљама наведених политичара.⁴⁴⁾

Поред ових, за извесност достизања и реализовања националних интереса Републике Србије значајне су и геополитичке концепције Француске, Италије, Црне Горе, Кине, Албаније итд., али је њихов утицај на националне интересе Републике Србије мањи него утицај геополитике великих сила.

Генерално, све поменуте геополитичке концепције имају велики утицај на пропагирање и остваривање националних интереса Републике Србије. Деловање неких од њих директно је уперено против појединих националних интереса: атлантизам подржава независност лажне „Републике Косово“; континентализму не одговара јака и велика Србија; неоосманизам подржава муслимане од којих неки у Рашкој области имају сепаратистичке тежње, а неки са подручја Босне и Херцеговине и претензиционистичке намере. Истовремено, поједини од националних интереса су тешко оствариви без подршке земаља које су њихови идеолошки пропагатори (нпр., пријем у Европску унију без подршке носилаца атлантизма и континентализма; развој спољнотрговинске размене и економска инвестирања без носилаца евроазијатства итд.). У таквом амбијенту, политички лидери би морали да мудро дипломатијом и вештим „балансирањем“ на међународној геополитичкој сцени створе услове за остварење националних интереса, што није ни мало лако.

44) Душан Пророковић: *Исто*, стр. 421–466.

Sasa V. Mijalkovic

Zeljko V. Nikac

**PROTECTION OF NATIONAL INTERESTS
OF REPUBLIC OF SERBIA IN PROCESS OF
THE INTERNATIONAL INTREGRATIONS**

Summary

The realization and the protection of national interest is, traditionally, linked with the state of national security; national Security implies unobstructed achieving, enjoying and developing of nacional values and certainty of realizing national interests, absence of threats to national values and interests, as well as absence of fear that they will be endangered. Capability of state to regularly determine and efficiently realize national interests, depends on the level of security of society, state and international community. The policy of carrying out national interests is complicated because it is “stretched” between real national needs, social interests, political and informal (interest and lobbying) groups, national power, the state of national and international security, national and international right, foreign policy of other states and political international organizations. As well as to propagation of national interests, statesmen are not always objective, and often changes in regime in countries in transition sometimes require drastically change in agenda of national interests. Eventually, contra positive attitudes in terms of declaring and the manner of achieving national interests can encourage conflicts of national and international proportions, especially in societies with undeveloped tolerance, security and political culture, in which the continuity in leading national politics does not exist. In such turbulent circumstances it is not that simple to define and achieve national priorities, and with that ensure national security. That is the situation with the Republic of Serbia too, which is a country in transsition and in the process of international integrations.

Key words: politics, national interests, national values, national security, international integrations, Republic of Serbia.

ЛИТЕРАТУРА

- Бжежински, Збигњев: *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, 2001.
Burke, Anthony, “Aporias of Security”, *Alternatives: Global, Local, Political*, Sage Publications, Inc, Vol. 27, No. 1/2002.

- Божовић, Ратко, „Култура“, у: *Енциклопедија политичке културе* (група аутора), Савремена администрација, Београд, 1993.
- Гајић, Александар Саша: „Перспективе српско-руских односа у контексту савремене светске кризе“, *Национални интерес*, број 2, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Гађиновић, Радослав, „Демократија и безбедност у националној држави“, *Српска политичка мисао*, број 1, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Гађиновић, Радослав: *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Деспотовић, Љубиша, Ђурић, Живојин, „Разградња националне државе: национална држава у процесима денационализације, детериторијализације и десуверенизације“, *Српска политичка мисао*, број 2, Институт за политичке студије, Београд, 2012..
- Димитријевић, Војин; Стојановић, Радослав: *Основи теорије међународних односа*, Службени лист СФРЈ, Београд, 1977.
- Димитријевић, Војин, „Безбедност и политичка заједница“, у зборнику: *Реформа сектора безбедности* (ур. Хаџић Мирослав), Институт Г 17 плус и Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2003.
- Живковић, Мирослав: *Теорија државе и права – Теорија државе*, Полицијска академија, Београд, 1995.
- Илић, Веселин, „Традиција“, у: *Енциклопедија политичке културе* (група аутора), Савремена администрација, Београд, 1993.
- Ковач, Митар: *Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности – Теоријске основе*, Свет књиге, Београд, 2003.
- Мала политичка енциклопедија* (група аутора), Савремена администрација, Београд, 1966.
- Мијалковић, Саша: *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011.
- Мијалковић, Саша, „Национална безбедност – од вестфалског до постхладноратовског концепта“, *Војно дело – општевојни научно-теоријски часопис*, Министарство одбране Републике Србије, Београд, број 2/2009.
- Мијалковић, Саша; Милошевић, Милан: *Обавјештајно безбједносна дјелатност и службе*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2011.
- Милојковић, Бобан: „Савремени геотопографски материјали за потребе полиције – карактеристике и начин коришћења“, *Безбедност*, број 4, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, 2007.
- Милошевић, Милан; Богдановић, Бранко: *Безбедност обновљене Србије*, Службени гласник, Београд, 2004.
- Пашић, Најдан: „Нација и национализам“, у: *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.
- Пророковић, Душан: *Геополитика Србије: Положај и перспективе на почетку XXI века*, Службени гласник, Београд, 2012.
- Симић, Драган Р.: *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*, Службени лист СРЈ и Факултет политичких наука, Београд, 2002.
- Суботић, Момчило: *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Словић, Драгослав: *Српски национални интереси*, Plato-Books и Финекс, Београд, 2010.

- Стајић Љубомир; Мијалковић Саша; Станаревић Светлана: *Безбедносна култура*, Драганић, Београд, 2004.
- Тадић, Љубомир: *Политиколошки лексикон*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.
- Тодоровић, Јелена, „Реформе државне управе у Србији и процес европских интеграција“, *Политичка ревија*, број 2, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Тркуља, Јовица: *Освајање демократије – Оглед о посткомунизму*, Синг-Логос, Београд, 1995.
- Хараламбос, Мајкл; Холборн, Мартин: *Социологија: Теме и перспективе*, Голден маркетинг, Загреб, 2002.
- Nough, Peter: *Understanding Global Security*, Routledge, London–New York, 2008.
- Шуљагић, Сања: *Заснивање српског националног идентитета*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Шушњић, Ђуро, „Идеологија“, у: *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.
- Шушњић, Ђуро, „Идоктринација“, *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.

Resume

The function of national interests is to achieve, promote and protect national values and, in turn, national security. Their definition should, therefore, derive from the determination of the highest-ranking state leadership regarding the most appropriate ways of protecting and promoting the social and national values. The agenda of the national interests shall be conditioned by the existing system of values, as well as by both the existing and projected security needs of the state and society, because the interests may also produce the need; prevalent values influence the contents and the physiognomy of the interests, and the interests play a significant role in the formation, maintenance, and modification of the value system.

However, one of the most common problems associated with the national interests is their “false presentation” and “achievement by inappropriate methods”. Namely, the national interest are, as a political category, ideologically coloured, and thus may, sometimes, actually cover up for the interests of political and economic oligarchs, interest groups and lobbies or other informal centres of power. The plurality of proclaimed interests can lead to their mutual confrontation, both at the national and the international levels, which in turn may generate conflicts. At the same time, achieving the national interests at any cost, including even illegitimate means, may threaten the interests and values of a part of the population of the state or other states, thereby also inciting conflicts. The danger is even greater because the state govern-

ments frequently rely on the instruments of national power in their attempts to achieve the national interests, which eventually implies resorting to the use of coercion of a political, economic, or military nature. The relationship between the national interests and (national) security is therefore very complex.

More specifically, state security is uncertain unless there are clearly defined national interests; the achievement of the national interests protects and promotes the national values and thereby also national security; a failure to achieve the national interests does not necessarily present a threat to the national values and national security; by failing to achieve its own interests, a state may threaten the security, values, and interests of other states and subjects; if falsely proclaimed (due to the lobbying of interested groups), the national interests can jeopardize the security of the state that proclaimed it; the plurality of interests often leads to confrontations of different interests that induces conflicts between their advocates.

Therefore, in order to avoid the pitfalls of biased propaganda, unlawful and illegitimate realization, the national interests should, among other things, be based on the national values, on the real security needs of the society and the state, as well as on the national and international law; they must not jeopardize the values of other stakeholders at the national and international scene. These interests should be proclaimed as the strategy of national security together with other national strategies, which are to be the result of multidisciplinary scientific research. It is also vital to ensure transparency in the work of state bodies and non-state bodies responsible for the realization of national interests, which should be combined with measures of effective anti-corruption policy. It is necessary to promote human rights and freedoms and improve the mechanism of their protection. The public opinion regarding the needs and ways of realising the national interests that might bring into question the integrity or survival of certain national values should be sought in a referendum. The development of international relations and accession of the state to international organizations increase the certainty of realizing national interests, while promotion of security culture, political culture, and tolerance in particular, reduces the possibility of escalation of internal and international conflicts between the promoters of different interests.

Although in the era of globalization and comprehensive international integrations the state has been gradually losing some of its ontological features and functions, it will probably remain the primary form of organized society and the key factor of international security for a long time. It is a known fact that the survival of the state, national

survival, territory, political independence, and physical self-preservation are crucial values that no state or nation of the world will willingly give up completely. This leads us to a conclusion that the concept of national security shall long dominate the international scene, calling for unhindered implementation of the policy of national interests.

* Овај рад је примљен 19. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.

Зоран Милосављевић*Институт за политичке студије, Београд***БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА И ЦРНА ГОРА – (НЕ)
ОДРЖИВЕ МУЛТИНАЦИОНАЛНЕ ТВОРЕВИНЕ*****Сажетак**

У овом научном раду аутор се позабавио мултиетничким и мултинационалним творевинама које себи стављају у изглед конституисање грађанског концепта државе-нације, и проблемима са којим се по том питању сусрећу две недовршене државолике творевине: Босна и Херцеговина и Црна Гора. *Предмет* истраживања је (не)могућност конституисања Босне и Херцеговине и Црне Горе на принципима грађанске државе. *Значај* истраживања огледа се у указивању на (не)могућност њиховог конституисања у стабилне државне творевине национално-грађанског типа, у указивању на положај српског народа у овим државним творевинама, те у покушају да се обезбеди регионална стабилност на Западном Балкану кроз покушаје расветљавања и овог проблема. *Проблемско питање* трагало би за запитаношћу: како омогућити стабилизацију мултиетничких и мултинационалних творевина какве су БиХ и Црна Гора, а да при томе ове творевине не буду сметња за остваривање националних права српског народа у њима? Методи који су у раду примењени су: аналитички метод, метод посматрања, анализа садржаја, метод генерализације, упоредни метод и сл. Овај рад ће се, дакле, позабавити Босном и Херцеговином и Црном Гором као мултиетничким и мултинационалним државама, и могућностима њиховог конституисања на принципима модерних, ефикасних грађанских држава, а да се из тога избегну сложености државног устројства и стабилизације политичког легитимитета.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

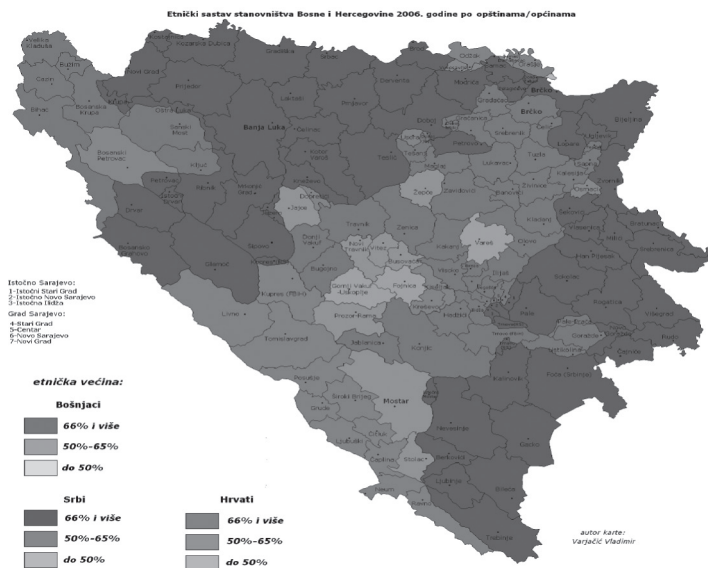
Кључне речи: мултиетничност, мултинационалност, Босна и Херцеговина, Црна Гора, конститутивност, грађанска држава

МУЛТИЕТНИЧКИ САСТАВ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ И ЦРНЕ ГОРЕ

Када је о мултиетничком саставу БиХ и Црне Горе реч, тада ваља упозорити на важност демографских података и међуетничког распореда како би се могло успешно изанализирати проблеми конституисања БиХ и Црне Горе као грађанских држава.

Мултиетнички и мултинационални састав БиХ

Садашња Босна и Херцеговина не носи атрибут Републике, што већ указује на њен крајње сложен државноправи састав. Према Уставу БиХ она се састоји од три конститутивна народа: Бошњака (до 1993: Муслимана), Срба и Хрвата. По последњем попису још из давне 1991. године у СР БиХ је живело: 44% Муслимана 31% Срба и 17% Хрвата, док се 6% људи декларисало као Југословени, а 2% као остали.¹⁾

(Мапа 1: Национални састав БиХ)

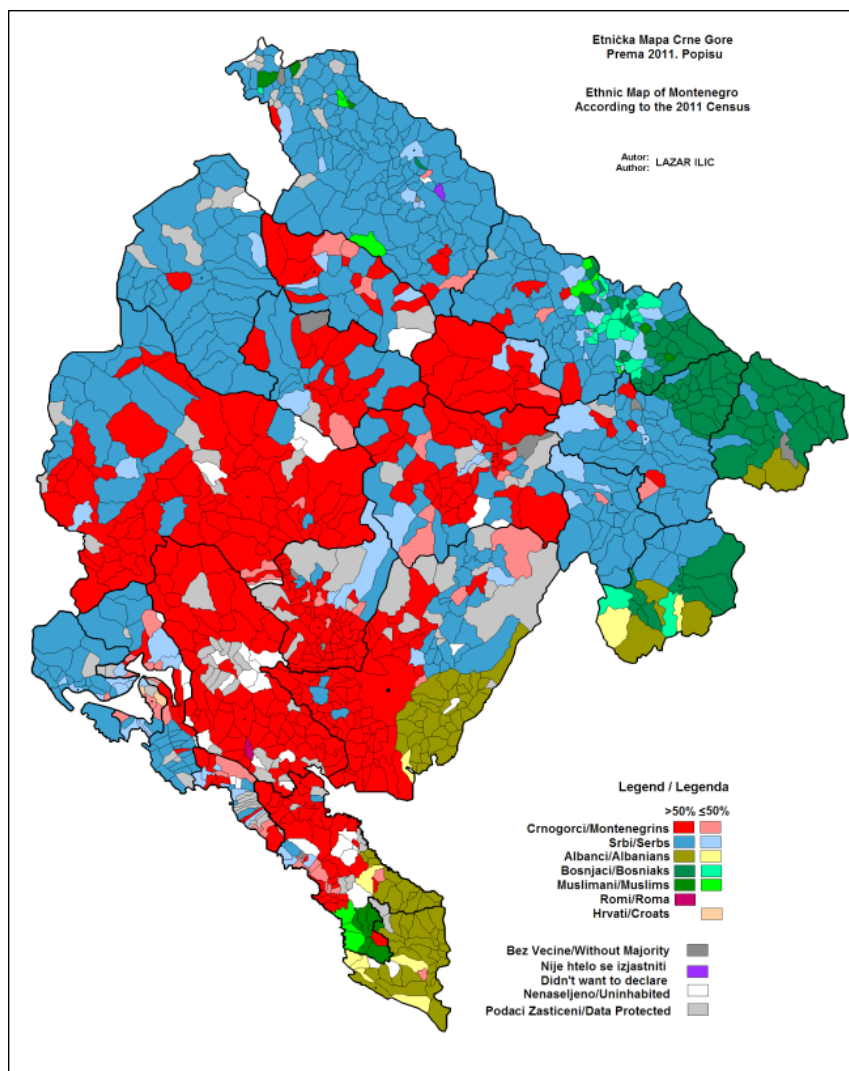
1) sr.wikipedia.org/sr/Босна_и_Херцеговина

До грађанског рата 1992-1995. године бројне општине у БиХ су биле мешовитог састава, док је данас слика сасвим другачија. Примећујемо следеће чињенично стање, а то је: готово једнонационални карактер Републике Српске (нешто мало мањег од два ентитета у БиХ), али и претежно моноетнички састав кантона у Федерацији БиХ настањеној муслиманским и хрватским становништвом. У централној Босни је састав хрватских и бошњачких кантона мешовит, али су и ту насеља углавном једнонационална и моноконфесионална, и ретко када знатније измешана. Занимљиво је да је и данас, упркос етничком чишћењу које су спровеле хрватске (пара)војне формације 1995. године, број Срба у три западне општине које су припале Федерацији БиХ и даље већински (Дрвар, Грахово и Гламоч). Како год било, БиХ јесте мултиетничко, али и мултинационално друштво, у коме су етноси задобили обличје нације, па се овде заправо ради о сложеној мултинационалној држави три конститутивна народа. Индикативно је да су иако историјске – што се нарочито може рећи за Србе, па и за Хрвате, а од краја XIX века и за Муслимане (сада Бошњаке) – све ове нације у основи настале из више-мање јединствене протоетничке групе, и то тако што је од средине XIX века, а нарочито од управе Бенјамина Калаја и Аустроугарске владавине 1878-1918, дошло до националне хомогенизације: католика у Хрвате, православних у Србе и муслимана у засебну протонацију (Муслимане, касније Бошњаке). На тај начин је БиХ, и Балкан као део света, јединствен по националном самодређењу (проишашлом) из конфесионалне припадности.

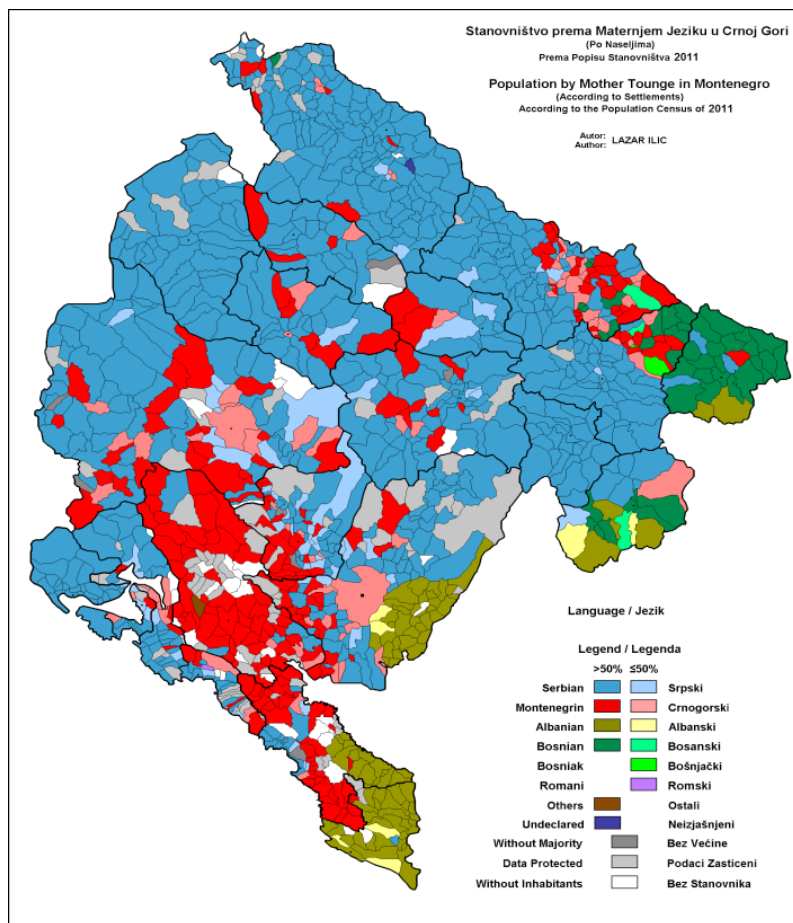
Мултиетнички и мултинационални састав Црне Горе

Према последњем попису обављеном у Црној Гори током 2011. године, када је реч о етничкој (и националној) припадности, добијени су следећи резултати: Црногорци – 278.865 (44,98%), Срби – 178.110 (28,73%), Бошњаци – 53.605 (8,65%), Албанци – 30.439 (4,91%), Муслимани – 20.537 (3,31%), Роми – 6.251 (1,01%), Хрвати – 6.021 (0,97%). Када је реч о језику којим се говори у Црној Гори слика је битно другачија: српским језиком говори – 265,895 (42,88%), црногорским се служи – 229,251 (36,97%), босански употребљава – 33,077 (5,33%), албански језик користи – 32,671 (5,27%), ромским језиком барата – 5,169 (0,83%), бошњачким прича – 3,662 (0,59%), хрватски обнаша – 2,791 (0,45) становника Црне Горе.²⁾

2) sr.wikipedia.org/wiki/Демографија_Црне_Горе

(Мапа 2: Етнички састав Црне Горе)

(Мапа 3: Језички састав Црне Горе)

Из горе постављених мапа закључујемо следеће стање. Концентрација црногорске нације најприсутнија је у општинама Цетиње, Бар, Подгорица, Даниловград и Никшић. Са друге стране, концентрација становништва које се служи црногорским језиком најприсутнија је у општини Цетиње и нешто мање у општини Бар, док је црногорски превладао и у два највећа града Црне Горе: Подгорици и Никшићу (истина ни приближно убедљиво као што се очекивало).

Из приложеног се види да је етнички елемент у обе државне творевине изузетно значајан и да делује центрифугално на питање изградње грађанског идентитета кроз концепт државе-нације. У оба случаја етнички субјект који је други по снази у обе земље је

српски, и он не исказује тенденцију утапања у грађански концепт државе-нације. Шта више он се у обе државне творевине исказује као аутохтон. У случају Босне и Херцеговине као обавезно конститутивни, и насилно придржан у државној заједници каква је БиХ, а у случају Црне Горе такође као аутохтон, али и као државотворан, и (бар за сада) неконститутиван.

Заправо овакве позиције српског народа у Босни и Херцеговини и Црној Гори (уз сличан положај хрватског народа у БиХ), имаће за последицу немогућност постојања примордијалног консензуса на коме би се изграђивао грађански концепт државе-нације какве познају модерне државне творевине Запада.

МОГУЋНОСТИ ПРЕУРЕЂЕЊА НЕДОВРШЕНИХ ДРЖАВНИХ ТВОРЕВИНА БИХ И ЦРНА ГОРА

Овде ћемо истаћи узроке недовршености државних творевина: Босне и Херцеговине и Црне Горе, из чега би могао и да проишаје закључак о могућностима њених заокруживања у тзв. државе пуног обима.

Босна и Херцеговина: од «Слова» до «Духа» Дејтона

Босна и Херцеговина је преконфигурисана правна творевина. То заправо значи да је она постојала, најпре, као међународно непризната федерална јединица бивше велике Југославије, под именом Социјалистичка Република Босна и Херцеговина, па да је чином међународног признања у Уједињеним нацијама (у тренутку врхунца светске доминације САД и њених сателита почетком 90-тих година XX века) доживела распад «на терену» (заједно са бившом савезном државом – СФРЈ), и да се на крају, под огромним војним и дипломатским притиском САД и НАТО-а, поново уобличила као државноправна творевина, задобивши легитимитет сва три конститутивна народа под њеним кровом. Запад, на почетку рата у БиХ, није желео да одустане од третирања простора бивше СР Босне и Херцеговине као јединственог међународног правног субјекта, али је на терену слика изгледала толико другачија од прижељкивања тзв. међународне заједнице (САД+земље Квинте), да се рат могао окончати само исказаном вољом Запада да призна затечено стање на терену. А затечено стање је почетком 1994. године изгледало тако да су све три етничке групације држале више-мање етнички хомогене територије, и да су у њима остваривале сопствене културно-цивилизацијске моделе живљења и саобраћања.

Због тога је Запад био, истина нерадо и уз огромне отпоре, након многобројних неуспешних дипломатских и војнообавештајних покушаја, приморан да призна право српском народу да се конституише као нација на територији на којој од памтивека живи, те је тако коначно решење гордијевог чвора било на видику. Остало је још само да се Срби у БиХ сведу на договорену меру, а та мера је била половина БиХ (Русија је чврсто стајала на становишту да српска Република у БиХ не сме бити мања 50% БиХ). Тако су Американци натерали Хрвате и Бошњаке да формирају заједничке савезне органе власти од делова територије под сопственом контролом, те је тако настала Муслиманско-хрватска федерација, која је касније преименована у Федерацију БиХ.³⁾ Вашингтонским споразумом из 1994. године била је предвиђена Федерација БиХ као федерална или савезна држава кантона од којих су неки формирано као вишемање етнички чисти муслимански кантони, други као понајвише етнички чисти хрватски, а неки су се формирали и као мешовити (углавном у централној Босни). Циљ је био да Бошњаци и Хрвати здружено и уз јаку логистику САД и војске Републике Хрватске запоседну виталне тачке на територији под контролом Републике Српске, и тако присиле челнике са Пала на велике уступке. Након операција *Бљесак* и *Олуја*, којим је Хрватска етнички очишћена од Срба, започела је офанзива хрватске војске, припадника ХВО БиХ и Муслиманских снага на виталне комуникационе тачке Републике Српске. Операција је обустављена оног часа када се проценило да је створен баланс снага у БиХ између муслиманско-хрватске коалиције (подпомогнуте логистиком САД и НАТО-а) и Републике Српске.⁴⁾ Париско-дејтонским мировним споразумом српска држава у оквиру БиХ ступила је у конфедерални савез са Федерацијом

3) Saša Mrduljaš: „Hrvatska politika unutar BiH u kontekstu deklarativnoga i realnoga prostornog opsega hrvatske zajednice – Republike Herceg-Bosne (1991-1994)“, *Društvena istraživanja*, 4-5/2009, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Split, 2009, str.485: “Pobjedonosni pohod ABiH na prostore pod kontrolom HVO-a bit će okrunjen u veljači 1994. (...)Kako izostanak te potpo- re ne bi doveo do vojnoga pada ne samo enklava nego, s vremenom, i do pada samoga južnog dijela HB-a (Lucić, 2005., knj. 2., 48) te domasovnog iseljavanja hrvatskoga naroda pred ABiH, hrvatska strana odustaje i od HB-a i od utemeljenja vlastite jedinice unutar (kon)federativne BiH te pristaje na formiranje hrvatsko-bošnjačke Federacije BiH (FBiH) (ožujak 1994.).“

4) “U konačnici, usuglašenim djelovanjem HV-a, HVO-a i ABiH potkraj ljeta 1995. prostori BiH pod srpskom kontrolom svedeni su na manje od polovice bh. teritorija. Daljnji prodor zaustavlja sama međunarodna zajednica inzistirajući na opstanku srpske jedinice koja bi obuhvaćala, prethodno dogovorenih, 49% BiH (Bilt, 1999., 171-172, 183; Holbrooke, 1998., 198-199; Owen, 1998., 399). Time su stvoreni uvjeti za srpsko prihvatanje političke osnove iskazane u Planu kontaktne skupine za BiH (travanj – srpanj 1994.), po kojem se ta zemlja zamišlja kao složena država formirana od dvaju entiteta: FBiH i RS.” (Saša Mrduljaš: „Hrvatska politika unutar BiH u kontekstu deklarativnoga i realnoga prostornog opsega hrvatske zajednice - Republike Herceg-Bosne (1991-1994)“, *Društvena istraživanja*, 4-5/2009, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Split, 2009, str.846)

БиХ зарад међународног објективитета затеченог стања, те је тако, према изворном Дејтону, настала више него лабава творевина “три конститутивна народа, и два ентитета”. Овим путем је Република Српска иако међународно непризната држава, постала објектом међународног права, а као Република у оквиру БиХ поседовала је знатно већи степен оригинерне власти од федералних јединица бивше СФРЈ према Уставу из 1974. године.

Од тог тренутка започиње процес измене Дејтонског мировног споразума који се, у сада већ историјској литератури из политиколошких научних дисциплина, третира крилатицом Карла Билта из 1997. године, да: «слово Дејтона треба заменити духом Дејтона». Овај дух Дејтона није ништа друго до слободна интерпретација општих одредби Париско-дејтонског мировног споразума којим се исказује непрестано настојање да се спроводи централизација власти и пресељавање институција са ентитета (Републике Српске и Федерације БиХ) у централу у Сарајево. Босном и Херцеговином и њеним ентитетима практично управља Високи представник, који наводно оличава „међународну заједницу“. Тај представник је по правилу долазио из ЕУ, а најнепосредније деловао уз значајну сагласност спољне политике САД.

До данас је самовољом високих представника пренето, противно вољи власти у Српској, чак 56 надлежности са Републике Српске на централне органе у Сарајеву.⁵⁾ Читаве области инструменталне власти сада су, противно и вољи народа али и слову па и духу Дејтона, пренете на заједничке органе.⁶⁾ Тако је порески систем преко индиректног опорезивања пренесен на органе БиХ, иако је Дејтон предвиђао да је опорезивање у искључивој надлежности ентитета, који су обавезни само да део убраних прихода слију у заједничку касу за потребе БиХ.⁷⁾ Ситуација је слична и када су у

5) Н. Кеџмановић: “Будућност Републике Српске у маказима САД и ЕУ”, *Нова српска политичка мисао*, 3-4/2010: 45-63, Београд, 2010, стр.49: “...у име могућности необавезног тумачења тог споразума, почело је систематско и континуирано развлашћивање Републике Српске, и то преношењем ентитетских надлежности на централне органе у Сарајеву.”

6) Н. Кеџмановић: “Босна у трећој деценији овог вијека – петнаест сценарија расплета”, *Српска политичка мисао*, 2/2012: 401-420, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр.415: “Када је насиље ОХР-а над Српском и Србима (суспендовање, закона донетих у парламенту, смењивање демократски изабраних лидера, кршења дејтонског споразума), прешло у мјеру европског укуса и БиХ стекла репутацију посљедње диктатуре у Европи, прешло се на суптилније моделе (пријетње, притисци, условљавања) и неутралније формулације (Дејтон 2, уставне реформе, функционалнија држава, усмјерени договори локалних политичара).

7) И не само то: „Tako je Bosna i Hercegovina stekla ovlasti u sudstvu, tužiteljstvu, sigurnosti, statistici, ljudskim pravima te poreskoj i carinskoj politici.“ (Vesna Kazazić, „BiH i Evropska unija“, *Adrias*, 12/2005, Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 2005, str.110)

питању нови правосудни органи и нове надлежности из области судства и тужилаштва које су преотете Републици Српској. Новим законима формиран су Суд БиХ и Тужилаштво БиХ као две неуставне категорије.⁸⁾ Тужилаштво је одпочело не само да отвара нове поступке и да их процесуира арбитражно без консултација са властима у два ентитета, већ и да преузима предмете који су започети у редовном поступку пред правосудним органима ентитета.⁹⁾ Уставни суд за БиХ, уместо да се придржава строго (за)датих оквира надлежности по Дејтону непрестано излази из својих овлашћења, арбитра (најчешће у корист високих представника) и прегласава (најчешће два од три конститутивна народа захваљујући тројници странаца који се у најважнијим стварима увек приклањају мишљењу Бошњака).¹⁰⁾ Када се говори о извршној власти Високи представник је противуставно зашао у области царинских служби и прекограничне полиције и предао их централним органима у Сарајеву, потом је објединио цивилнобезбедносне службе (оформљена је свемоћна централна служба *СИПА*), затим је укинуо омбудсмане на ентитетском нивоу, проширио Савет министара са 3 на 10 чланова... Уз измене ентитетских устава у делу које се дотичу полагања права конститутивних народа из другог ентитета на конститутивност и у Републици Српској, те свођењу војске Републике Српске на ниво трећег пука Оружаних снага БиХ ове реформе су у доброј мери пољуљале саме темеље Париско-дејтонског мировног уговора. Последњи наум страног протектората у БиХ – да уведе мешане и прекограничне службе ентитетских полиција – није успео. Он би и коначно значио укидање ентитетских линија разграничавања, и нестанак Републике Српске...¹¹⁾

8) Damir Banović, Saša Gavrić: "Ustavna reforma u Bosni i Hercegovini", *Politička misao*, 2/2010, Fakultet političke znanosti, Zagreb, 2010, str.161: "... da se primijetiti da Ustav ne predviđa postojanje sudske vlasti na državnom nivou, te niti bilo kakvih mehanizama za vođenje ekonomske i socijalne politike."

9) М. Додик, "О суду и тужилаштву БиХ, или како је БиХ настала", *Нова српска политичка мисао*, 3-4/2010: 117-135, Београд, 2010, стр.131: "Преузимање предмета из надлежности ентитетских судова успостављено је *Законом о Суду БиХ* (члан 13. првобитног текста). Ниједно континентално законодавство не даје одређеном суду право да узима предмете из надлежности другог суда."

10) С. Савић, "Уставни положај Републике Српске у Босни и Херцеговини", *Нова српска политичка мисао*, 1/2011: 79-86, Посебно издање, Београд, 2011, стр.80: "(...) нас четворо судија гласали смо против те одлуке, двоје Хрвата и нас двоје Срба. Одлука је донесена гласовима Бошњака и тројице страних судија."

11) В. Станковић, З. Милосављевић: "Уставни положај Републике Српске", *Српска политичка мисао*, 1/2012: 461-486, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр.480.

*Црна Гора: од федералне јединице
до нестабилне државне творевине*

Маја месеца 2006. године Црна Гора је постала најмлађа међународно призната држава у Европи. Њено прво пуно међународно признање десило се на Берлинском конгресу 1878. године, да би до 2006. године територија данашње Црне Горе припадала ширим државним оквирима: Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Краљевини Југославији, Демократској Федеративној Југославији, Народној Федеративној Републици Југославији, Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, Савезној Републици Југославији и, коначно, Државној заједници Србија и Црна Гора. Већ са стварањем бановина у Краљевини Југославији 1929. године Црна Гора се појављује као Зетска бановина¹²⁾ са значајним територијалним проширењем до пред леву обалу Неретве (са све Корчулом, Мљетом, Дубровником, Источном Херцеговином и Конављем), док је на северу бановина Зета укључивала и Пријепоље, Ибарски Колашин (све до ушћа реке Ибар у Западну Мораву), и читаву западну Метохију са градом Пећ. Без обзира на сукобе *бјелаша* и *зеленаша*, велика већина становништва се, у међуратном периоду, изјашњавала као Срби (из Црне Горе), а србско порекло чак ни код најљућих присташа династије Петровић није довођено у питање.

(Мапа 4: Зетска бановина 1929-1939)

12) О средњовековној Зети, претечи данашње Црне Горе више у: Милош Благојевић, Немањини и државност Дукље – Зете – Црне Горе, *Зборник Матице српске за историју*, 83:7-24, Нови Сад, 2011.

Након Другог светског рата Црна Гора постаје федерална јединица у оквиру Брозове Југославије. Већ према попису становништва из 1948. године у Црној Гори је тек 1,78% Срба, и чак 90,67% Црногораца. Поставља се питање: где су нестали толики Срби којих је према попису из 1905. године било чак 95% (већином православних, али и нешто католика – нарочито у Боки, па чак и муслимана на северу Црне Горе и у граду Бару на приморју)? Одговор је лако дати, јер је сада изјава припадности црногорском идентитету била политичка, а не етничка или психолошка категорија. Ипак за све време титоизма нико није оспоравао да су Црногорци Срби, са државотворним традицијама (нешто попут Бавараца у Немачкој).¹³⁾

Међутим, ствар се суштински мења током 90-тих година ХХ века. Најпре је црногорска политичка елита у оквиру Савеза комуниста Црне Горе (СКЈ ЦГ) и потоње велике Демократске партије социјалиста (ДПС) почела да негира да су Црногорци и Срби “име и презиме истог етноса”.¹⁴⁾ Почело је да се увелико инсистира на независном путу Црне Горе,¹⁵⁾ и да се преиспитује српска историја Црне Горе, те да се доводи у питање статус митрополије Црногорско-приморске у оквиру Српске православне цркве (СПЦ). Идентитетска питања подигнута су на виши ниво конфликта оснивањем Дукљанске академије наука и уметности (ДАНУ), која је проповедајући дукљански, црвенохрватски и антисрпски карактер Црне Горе, отпочела да агитује идеологију *монтенегринства*.¹⁶⁾ Конструисан је нови, историјски и научно неутемељен језик који је

13) В. Станковић, “Српско питање у постреферендумској Црној Гори”, *Политичка ревија*, 03/06: 521-530, Институт за политичке студије, Београд, 2006, стр.527: “Према овом мишљењу и етнички Срби су заправо Црногорци, јер је њихова матична држава Црна Гора.”

14) Већ из угла присталица црногорског народа добијамо признање да је већина црногорских владара ХХ века била национално освешћена: „Od sedam Petrovića-Njegoša, samo se za dvojicu (vladiku Vasilija i knjaza Danila) sa sigurnošću može reći da su bili protivnici utapanja Crne Gore u neku veliku “bratsku” državu. Obožavani vladika Njegoš, koji svojim stvaralaštvom i istorijskim profilom predstavlja noseći stub čitavog crnogorskog identiteta, smatrao je da crnogorska država ima istorijsku ulogu jedino u tome da u izuzetno nepovoljnom okruženju obezbijedi opstanak Crnogoraca dok Turci opštim srpsko-slovenskim ustanom ne budu protjerani sa Balkana.“ („Korjeni protivljenju crnogorskoj državnosti“, www.network54.com/.../KORJENI+PROTIVLJENJA+CRNOGORSK...)

15) О томе више у: Д. Петровић, В. Станковић: *Заједничка држава Србије и Црне Горе*, Институт за политичке студије, Београд, 2006.

16) М. Кнежевић: *Изневјерена држава – Србија и Црна Гора у времену разлаза*, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр.385: “Они су, наиме уверени да је црногорски народ настао још у раном средњем веку на територији негдашње римске провинције Превалис или Превалитана, од племена под другим именом, и да се онда развијао читав миленијум све до настанка савремене црногорске нације. Том народу је првобитно било име Дукљани, по области Дуклеа, потом Зећани, по реци Зети, да би се напослетку ustalilo име Црногорци које траје и данас.”

ништа друго до *новојезик* или политичка конструкција језика.¹⁷⁾ У Црној Гори, која је поново постала самостална држава 2006, званични језик од 1992. до 2006 био је српски. Потом је у полицијској станици на Цетињу основана и самозвана Црногорска православна црква (ЦПЦ). Сви ови удари на српски карактер Црне Горе утицали су да се православно становништво у Црној Гори подвоји на Србе и Црногорце. Попис из 2003. године бележи раст Срба на готово 1/3 становништва (32%). По том попису Црногораца је сада тек 43,16%. Као последица горе наведених чињеничних дешавања Црна Гора уз Босну и Херцеговину постаје једина држава у Југоисточној Европи чије матично становништво није већинско, већ мањинско (мање од 50% укупне популације). Шта више, да околности и ситуација по Црну Гору буде тежа (иако је она избегла грађански рат), Босна и Херцеговина је сложена држава три (конститутивна) народа и два ентитета, док је Црна Гора проста држава која непрестано исказује тенденцију да буде грађанско-црногорска држава, иако читав један народ у њој (убедљиво други по бројности, и тек нешто мање бројан од “матичног”) одбија грађански концепт црногорске нације, јер је он јако средство асимилације Срба у Црногорце.¹⁸⁾ Наиме, одбијањем монтењегринске власти Мила Ђукановића (и коалиције ДПС, Социјал-демократска партија – СДП, Либерална партија Црне горе – ЛП ЦГ) да србском народу у Црној Гори допусти макар статус националне мањине и одлагањем решавања тог питања, омогућава се најгрубља асимилација србског националног бића у Црној Гори. Срби су као народ стварали (српску) Црну Гору, и докле је Црна Гора била србска држава, није постојала бојазан по идентитет Срба. Међутим, када се Црна Гора претворила у грађанско-црногорску државу која идеологијом монтењегринства негира значај Срба (мењањем симбола, језика и основа колективног идентитета) Срби су, легитимно, затражили право да постану *corpus separatum*, и да се тако издвоје од “црногоршћујуће већине”, како би спречили непрестану асимилацију малих разлика. Србски народ у Црној Гори опирајући се грађанском концепту црногорске нације и свом недефинисаном статусу, опире се да постане резервоар из кога ће се захватати онолико колико је неопходно за идентитетска питања новонастале нације Црногораца, “који није нити су икада

17) Момчило Суботић, „Евроатланско расрбљавање Црне Горе“, *Политичка ревија*, 4/2011:89-105, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр.89

18) М. Кнежевић, “Црногоризација кроз грађанизацију”, 423-426, *Недовршена држава*, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр.425: “Привид истоветности црногорског као грађанског и националног је у томе што се Србима као мањинском народу – или народу у мањини – не признаје конститутивни национални статус, него се Срби из Црне Горе у Црној Гори растварају у Црногорце као држављане, а онда преображавају у нови национални идентитет – Црногорце по националности.”

били Срби”. Кључна питања између Срба и Црногораца бивају толико продубљена да су сада Црногорци у већем политичком савезу са албанским, бошњачким и хрватским фактором, него са својом српском браћом, често из истих породица. Питање односа према заједници са Србијом, однос према НАТО-у, Српској православној цркви, језику, историји, указују да су ове разлике велике, и нажалост, за сада, непремостиве.

Сви набројани разлози и чињенични догађаји онемогућавају институционалну и легитимизациону стабилизацију Црне Горе као државе, која овако насилно-грађански конципирана, на дуже стазе не може бити одржива државолика целина.

ПЕРСПЕКТИВЕ ОДРЖАЊА НЕДОВРШЕНИХ ТВОРЕВИНА – БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ И ЦРНЕ ГОРЕ

Овде се при самом крају постављају бар два кључна питања.

Понајпре, какве су перспективе одржања недовршених творевина БиХ и Црне Горе? Закључак који се сам намеће јесте да се ради о поприлично нестабилним грађанским држава које имају проблем са дефинисањем свог националног идентитета. У недостатку већинске нације примичемо се идеји грђанског одређења држава-нације.

У босанскохерцеговачком случају унапред се мора одустати од ове идеје. Готово је немогуће замислити да би етнички, и национални, Срби и Хрвати у БиХ, пристали на самоодређење да су Босанци. Ова идеја већ дуго егзистира у главама неких западних етноинжењера, и када о томе пишу и говоре, под тим подразумевају босански концепт нације Бенјамина Калаја са почетка XX века.¹⁹⁾ Одатле датирају, тј. су муслимани Бошњаци, јер Босанац би требало да представља држављанина БиХ: био он Бошњак, Србин или Хрват. Ова концепција је мртво слово на папиру, и сва је прилика да ће тако и остати... Тренутно је на делу други покушај изградње босанскохерцеговачке нације, а то би било радикално заобилажење Дејтона, простом чињеницом да су сви расељени (углавном Бошњаци) и сви њихови потомци (без обзира на страну и двојно држављанство) држављани БиХ. Имајући у виду чињеницу да је број Хрвата видно опао, и да Република Српска има проблем са

19) Момчило Суботић, „Проблеми етничког идентитета и политичког-државног ентитета босанско-херцеговачких Муслимана“, *Политичка ревија*, 3/2008:741-764, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр.744-745.

наталитетом, креатори босанско-херцеговачке нације снивају сан да већ сада у БиХ и расејању живи бар 51% Бошњака, што би отворило врата докидању конституивности три народа, и покренуло питање основаности два ентитета у БиХ. У том случају могло би се већ говорити о статистичкој чињеници да су Срби и Хрвати као хришћани мањина у “поприлично секуларизованој сунитској Босни”. Такорећи, до босанства би се дошло и преко захваљујући бошњанству. Тада би се државна заједница Босне и Херцеговине као сложена конфедерално-федерална држава свела на просту државу консоцијативног типа, по узору на једну Холандију, са регионалним аутономијама: Бања Луке, Мостара, Тузле и Сарајева као дистрикта. Експеримент звани Брчко-дистрикт, тек је увод у овакве високопредставничка замешатељства...

Када говоримо о Црној Гори, тада ваља подсетити да је вештим манипулацијама, преварним радњама, и читавом технологијом неконфликтног решавања политичких спорења, Црна Гора заоденула монтењегринство као владајућу идентитетску идеологију, да је спровела референдум у корист издвајања из заједнице са Србијом, и да је српски национални корпус у Црној Гори оставила у недефинисаном и небраћеном брисаном простору, који служи као резервоар за попуњавање потребне црногорске већине, која још увек недостаје.²⁰⁾ Декларисати се као Србин у Црној Гори данас практично, са становишта мултиетничког и мултинационалног конституисања државности Црне Горе, означава припадност асимилационом резервоару над којим се спроводи национални и грађански инжењеринг. Режим Мила Ђукановића, успео је да избегне постављање питање статуса Срба у Црној Гори, најпре на *територијалном принципу* разграничајног ентитета (као просторног *corpus separatum-a* по узору на Републику српску у БиХ), потом као *конститутивног народа* у свему једнаког и равноправног са црногорским народом, и коначно као мањинског народа или бар *националне мањине*, која по свим међународним стандардима има колективна права загарантована међународним конвенцијама и другим међународноправним прописима. Овакав сценарио је српски народ у Црној Гори ставио у веома тешку позицији, без права која имају знатно малобројније националне мањине у Црној Гори. Да се приметити да тренутни црногорски режим доживљава политичко деловање Срба као атак на стабилност државе Црне Горе, јер српски народ својим упорним обстојањем делегитимише црногорску државу, па је режим радије спреман на пактирање са националним мањинама у Црној Гори, него да подели интересе, права и

20) Момчило Суботић, „Српски национални идентитет – историјски и савремени изазови“, *Политичка ревија*, 3/2011:1-34, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр.10.

обавезе аутохтоног дела сопствене популације која се национално препознаје као Срби, а не као Црногорци. Разлози овоме свакако су геостратешке природе (однос према НАТО-у, однос према Србији, према Руској федерацији и сл)

На самом крају поставља се питање: како омогућити стабилизацију државних (не)прилика у ове две државолике творевине? Одговором на ово питање оствариће се и циљ читавог истраживачког поступка.

Претензије одређених структура у БиХ и Црној Гори да од ових државних творевина направе “озбиљне државе” Бошњака и Црногораца не могу уродити плодом из неколико разлога. Најпре, и у једном и у другом случају припадника тзв. “матичне нације” има мање од половине у уделима читаве популације. Ту се ради пре о *мањини нације*, него о већинској нацији. Националне заједнице у којима већинска популација тек прелази 50% су на дуги рок неодрживе. Ту ће кад-тад започети борба мањинских народа за сопствена права, а такво друштво и таква држава су праћене великом нестабилношћу, националним (а не идеолошко-програмским) сучељавањима, недостатком консензуса у друштву по основним питањима и сл. Треба ли подсетити да би тзв. “матичне нације” имале само релативну, исподполовинску већину?²¹⁾ Друго, етничка хетерогеност унутар БиХ и Црне Горе толика је да би било крајње недемократски и реперсивно спроводити политику државе-нације уколико бројне (и бројчано доминантне!) етничке групације одбијају да се идентификују са државом која им је наметнута као матична. Ови етнички колективитети у тој и тако наметнутој “матичној” творевини, пре виде “тамницу народа”, него простор за исказивање сопственог колективног идентитета. Коначно, треће (мада не и најмање важно), одвајањем на свакакве начине србских националних групација у Републици Српској, Црној Гори, па и у једном делу Федерације БиХ од остатка србског националног бића додатно се повећавају тензије како у тим земљама, тако и на ширем простору Западног Балкана.

Од изузетног значаја је битно предузети онај корпус мера, који би омогућио релаксирање затегнутих међунационалних и међуетничких односа, осигурати институционалну али и партиципативну заштиту србског народа у обе државне творевине, и омогу-

21) То запажа и Владан Станковић: “Црногораца је нешто више него према попису из 2003. године, али уз сву кампању медија и државне инфраструктуре – то је, ипак, недовољно. Црногорци ће и даље остати једини народ у Европи који има своју државу, али нема своју (већинску) нацију.” (В. Станковић: “Грађански концепт црногорске нације – технологија асимилације Срба *in vivo*”, *Политичка ревија*, 4/2011: 69-88, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр.82)

ћити функционисање ових међународно признатх земаља на бази узајамног уважавања и обостране сарадње. Србском народу унутар сложене државне заједнице БиХ омогућити остваривање оних права која му припадају према изворном Париско-дејтонском мировном споразуму, уз пуну заштиту његових националних права у Федерацији БиХ. Са друге стране, руководство Србије треба да уложи велики напор да седне за преговарачки сто са црногорским руководством, и да уз претходну сагласност са истинским представницима Срба из Црне Горе, издејствује конститутивност консociјативног типа за Србе у Црној Гори, а уколико то није могуће, онда бар да примора званичну Подгорицу да Срби и коначно добију статус националне мањине у Црној Гори, како би престали да буду акумулациони резервоар за асимилацију и конверзију из Срба у (ново)Црногорце.

У истраживачком циљу, покушају објашњењу дешавања поштованом аудиторijуму целокупне чињеничне ситуације, препознавању даљег тока ситуације и наведеним предлозима мера могуће је на дужи рок очувати стабилност у региону Западног Балкана и Југоисточне Европе.

Zoran Milosavljevic

BOSNIA AND HERZEGOVINA AND MONTENEGRO – (NOT) SUSTAINABLE MULTINATIONAL CREATIONS

Summary

In this research work the author discusses the multi-ethnic and multi-national formations that put itself in the appearance of the civil concept of state nation (Nation Building), and the problems they are facing with regarding the concept of “state formation” instead of the “nation-state”, focusing on two unfinished creations: Bosnia and Herzegovina and Montenegro. The analysis is (not) based on the reseach on the possibility of establishing of Bosnia and Herzegovina, and Montenegro on the principles of civil state. The importance of this research is in pointing to the (im)possibility of their constitution as the national state formation of a stable civil-type democracy, concerning the position of the Serbs in their state structure, and as well as an attempt to ensure regional stability in the Western Balkans and the possible solution to this problem . Problem sought to the couriosity lead question: how to allow stabilization multi-etnichs and multi-national societies, such as Bosnia and Herzegovina and Montenegro, and the fact that these arrangements were not to be an impediment to the fullfilment of national rights of the

Serb national community in them? The methods applied in this paper are: analytical methods, methods of observation, content analysis, the generalization method and comparative method and so on. This paper will therefore dealt with Bosnia and Herzegovina and Montenegro as a multiethnic and multinational states, and the possibility of their constitution on the principles of modern, efficient civil government, and to avoid the complexity of this state organization and stabilization of political legitimacy.

Key words: multi-ethnic, multinational, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, constituency, civil state

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић Русидор: *Ново државно уређење Државне заједнице Србија и Црна Гора*, Номос, Београд, 2003.
- Vanović Damir, Gavrić Saša: "Ustavna reforma u Bosni i Hercegovini", *Politička misao*, 2/2010, Fakultet političke znanosti, Zagreb, 2010.
- Бошковић, Петар: *Бела књига одбране државне заједнице Србије и Црне Горе*, НИЦ Војска, Београд, 2005.
- Додик, Милорад: "О суду и тужилаштву БиХ, или како је БиХ настала", *Нова српска политичка мисао*, 3-4/2010: 117-135, Београд, 2010.
- Кецмановић, Ненад: "Босна у трећој деценији овог вијека – петнаест сценарија расплета", *Српска политичка мисао*, 2/2012: 401-420, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Кецмановић, Ненад: "Будућност Републике Српске у маказама САД и ЕУ", *Нова српска политичка мисао*, 3-4/2010: 45-63, Београд, 2010.
- Кнежевић, Милош: *Изневерена држава – Србија и Црна Гора у времену разлаза*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Коматина, Милија: *Црна Гора и српско питање – прилог проучавању интегративних и дезинтегративних токова*, Завет, Београд, 1999.
- Мрдuljaš, Saša: „Hrvatska politika unutar BiH u kontekstu deklarativnoga i realnoga prostornog opsega hrvatske zajednice - Republike Herceg-Bosne (1991-1994)“, *Društvena istraživanja*, 4-5/2009, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Split, 2009.
- Петровић, Драган, Станковић, Владан: *Заједничка држава Србије и Црне Горе*, Институт за политичке студије, Београд, 2006.
- Савић, Снежана: "Уставни положај Републике Српске у Босни и Херцеговини", *Нова српска политичка мисао*, 1/2011: 79-86, Посебно издање, Београд, 2011.
- Савић, С.: "Уставни положај Републике Српске у Босни и Херцеговини", *Нова српска политичка мисао*, 1/2011: 79-86, Посебно издање, Београд, 2011.
- Станковић, Владан: "Српско питање у постреферендумској Црној Гори", *Политичка ревија*, 03/06: 521-530, Институт за политичке студије, Београд, 2006.

- Станковић, Владан: "Грађански концепт црногорске нације – технологија асимилације Срба *in vivo*", *Политичка ревија*, 4/2011: 69-88, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Станковић Владан, Милосављевић Зоран: "Уставни положај Републике Српске", *Српска политичка мисао*, 1/2012: 461-486, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Суботић, Момчило: „Евроатланско расрбљавање Црне Горе“, *Политичка ревија*, 4/2011:89-105, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Суботић Момчило: „Проблеми етничког идентитета и политичког-државног ентитета босанско-херцеговачких Муслимана“, *Политичка ревија*, 3/2008:741-764, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Суботић, Момчило: „Српски национални идентитет – историјски и савремени изазови“, *Политичка ревија*, 3/2011:1-34, Институт за политичке студије, Београд.
- Шуковић Мијат: *Црна Гора – од федерације ка независности*, ЦАНУ, Цетиње, 2001.

Resume

The work ahead of us looks at the problems of the constitution of Bosnia and Herzegovina and Montenegro as a civic state. For the civic concept of nation it is a necessary condition prevailing influence of one nation, as in the example of Bosnia and Herzegovina, and Montenegro is not the case. Bosnia and Herzegovina is in the Paris-Dayton Peace Agreement, and subsequent Constitution of Bosnia and Herzegovina, is defined as a complex state board of two entities and three constituent ethnics nation. There were attempts at constitutional reform this situation changes, however, all these attempts failed, because two of the three constituent ethnic nations rejected changes that would go at the expense of their collective rights, in favor of a third – Boshniak. In Montenegro, the problem of the constitution of the civic nation is even harder, because the Montenegrin regime rejects the reality that the Montenegrins, the largest number of people, in fact only one of the nation's diverse ethnic compositions of the country, and it is impossible to constitute a civic-nation on the basis of one non-majority ethnic and people group.

* Овај рад је примљен 13. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.

Сања Шуљагић

Институт за политичке студије, Београд

УТИЦАЈ РАЗВОЈА ВИНЧАНСКОГ ПИСМА НА ЗАСНИВАЊЕ СРПСКОГ ИДЕНТИТЕТА*

Сажетак

У овом чланку аутор разматра повезаност настанка и развоја праисторијског Винчанског писма са развојем етникума Срби и Словени, те са оригиналним записима о сазнатим праисторијским догађајима. У склопу те теме аутор разматра распостирање винчанског писма, тзв. „србице“ као праписма, односно извора настанка осталих писама у Медитерану и затим у осталим деловима Европе. Тим разматрањем су створене полазне основе за суптилнија разматрања утицаја развоја писмености српских прото-етнија на њихов „проход ентитета“ од праисторије до данас, те на утицај развоја писмености на заснивање и суштинско успостављање српског националног идентитета.

Кључне речи: Винчанска култура, писмо „србица“, распостирање Винчанског писма, буквица, глаголица, ћирилица, Свети Ћирил и Методије, Свети Сава, Номоканон, национални српски идентитет

Почетни траг у покушају проналаска одговора на дилеме научника¹⁾ о народима који су први употребљавали слова као средство комуникације може да буде тврдња појединих српских и северноамеричких филолога да је Винчанско писмо, настало у јужном делу реке Дунав и њеним притокама, прото-писмо - праизвор писмености пост-потопног периода Источног Медитерана и Евро-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1) William Drummond, Thomas James Matthias, *Origines: or, Remarks on the origin of several empires, states and cities*, Vol. 2, A. J. Valpy, 1825, pp. 276-316

пе.²⁾ Овој тврдњи иде у прилог чињеница да су пронађене истоветности или деломично велике сличности у Винчанском фонетском писму, у старојерменским словима исписаним на стенама у периоду пред Велики потоп у Јерменији³⁾ и у данашњој Македонији на стенама и стећцима из шестог миленијума пре Христа.⁴⁾ Једна од основних лингвистичко-антрополошких веза које повезују винчанско писмо „србицу“ са древним македонским, санскрит⁵⁾ и тројанским хетским (гетским) писмом⁶⁾ на малоазијским каменим споменицима, повезаним лингвистички са каснијим етрурским писмом, је праисторијски пагански симбол сунца као изворишта живота, односно знак „ille“ (“Plium, Plios, Helios”) у седам хиљада старим археолошким налазиштима култура Лепенског Вира,⁷⁾ Старчева и Винче у данашњој Србији и Илиној Гори – Осунчани крај Скопја

-
- 2) *Signs of Civilization*, Међународни симпозијум у Новом Саду, 24 до 29 маја 2004., САНУ/ Institute for Archaeomythology, U.S.A. (Симпозијум „Знаци цивилизације“: „Platoneum“ SANU ogranak za Novi Sad i Institut za arheomitolgiju SAD, 25-29. маја, 2004. године.) Такође видети S. Winn (1981:246ff; 1990:280). M. M. , 1981. *Pre-Writing in Southeastern Europe: The Sign System of the Vinča Culture ca. 4000 B.C.* Western Publishers, Calgary; 1973. *The Signs of the Vinča Culture: an Internal Analysis; Their Role, Chronology and Independence from Mesopotamia.* University Microfilms, Ann Arbor, Michigan, Радомир Пешић, *Оптужујем ћутањем – Записи и предавања (1982 -1992)*, Пешић и синови, Београд, 2001, <http://www.scribd.com/doc/46958335/Radivoje-Pesic-Optuzujem-Cutanjem>
- 3) Vahanyan Vahan, Vahanyan Grigori, „The Intercultural relations between Old Europe and Old Armenia“, XXIII Valcamonica Symposium “Making history of prehistory, the role of rock art” 28 October - 2 November 2009, Capo di Ponte - Valcamonica, Italy, <http://www.iatp.am/vahanyan/articles/valcamonica1.pdf>
- 4) Vasil Ilyov, „Some synthetic characteristics of the ancient macedonian language - Pre - Vedic grave monument with inscription in ancient Macedonian writing and in an ancient Macedonian tongue“, <http://www.unet.com.mk/ancient-macedonians-part2/spomenici9-e.htm>
- 5) Malati J. Shendge, *The Language of the Harappans : From Akkadian to Sanskrit*, Abhinav Publications, 1997, pp. 100; 103: Према сачуваним таблама са староакадским језиком, најстарији бог у РигВеди је био бог Сунца – Илу или Ашур, Ашур Србинда (цит. RV VIII.32.2.26, X.144.3), (pp. 204), односно “bog na visini”, „bog Bilu, Belum“ – „господар, газда“, Akk. „Ilabrat“ – „изасланици Бога“, (pp. 218) Akk. „Сурару“, “Сур” – „светлећи, светли, сјајни“, “Сурја” – соларно божанство, бог Сунца, (pp. 26) „соларни диск“, (pp. 312) „испод сунца“ (pp. 291 – Илуша), pp. 234 – Илу – бог, „светлећи, сјајни“, Ilika, Pa – “земља”.
- 6) Strabo, *Geography*, 7.3.10: Према Страбону језик Трачана је био идентичан са језиком Гета. Такође видети Ovidius, Trist. II, 198-199; III. 10.4-5; III.3.5-7: Овидије је сматрао да су Гете и Сармати говорили истим језиком и имали исте обичаје; Teofilact Simocatta, *History*, 7.2.5: Теофилакт Симоката је изједначавао Словене и Гете, а Касијус Дион старе Србе (Сармате), Дачане и Гете (Cassius Dio, *Roman History*, Epitome of Book LXVIII, 14) и њихов град Сармигетуша назива „градом Сармата и Гета“.
- 7) Vasil Ilyov, “Macedonian alphabet and the peculiarities of the macedonian alphabets”, са фотографијом тотемског каменог божанства из Лепенског Вира са натписом „Иле“ („Сунце“) (7000 – 5500.г пре Христа), <http://www.unet.com.mk/ancient-macedonians-part2/spomenici5-e.htm>

у данашњој Македонији.⁸⁾ Присуство овог знака у овим праисторијским насељима посредно може да објасни атрибут „светлећи“ и „сјајни“ који се односи на древне хиперборејске⁹⁾ сарматске Алане, Арјане, Пелазге, Илире и Трачане (Рашане, Етрурце).¹⁰⁾

Сазнавање карактеристика ове лингвистичке везе уједно може да помогне утврђивању архео-антрополошке основе простирања припадника древних прото-српских етнија кроз простор и време, односно утврђивању основе за развој њихове писмености, религије, обичаја, манира и друштвеног и државног уређења у процесу заснивања српског националног идентитета кроз историју. Припаднике древних „сербскорашанских“¹¹⁾ племена као потомке Нојевог сина Јафета, односно као припаднике племена која су насељавали подручја од чувене библијске реке Арарат (грузијски „Рашки“) на кавкаској планини Арарат и река Дон, Волга и Дњепар у црноморском базену до Егејског мора и северне Африке, Подунавља и средње Европе различити антички и пост-антички путописци и историчари су називали „руси“ („светли, црвенокоси“),¹²⁾ „сјајни“, „светли“, „просветљени“, „благосиљајући“ сарматски Аорси, Алани¹³⁾ или сарматско-скитски Кимбри (Кимери).¹⁴⁾

8) Vasil Ilyov, „Some synthetic characteristics of the ancient macedonian language - Pre - Vedic grave monument with inscription in ancient Macedonian writing and in an ancient Macedonian tongue“ : “KRret se si ul'ts'ls iqu” (“Kresht se si u l't s'l s ilju”) што се односи на слављење сунчаног сјаја; Iliina Gora, Upper Shrine, Osinchani, near Skopje (7000-6000 B.C.).“, <http://www.unet.com.mk/ancient-macedonians-part2/spomenici9-e.htm>

9) Guy Smoot, *The Mitoses of Akhilleus*, M.A. Thesis, the Graduate School-New Brunswick Rutgers, The State University of New Jersey, 2008, cit. Homer, *Odyssey* 4.563; *Oxyrhynchus Papyri* 1358 fr. 2

10) Plinius, *Natural History* Ch. LV: „Слова су у Египту била одувек у употреби, али се не зна тачно од када. Пелазги су били први народ који је донео слова у Лацио (Италију).“

11) Чудинов, В.А., *О сербском камне с законима VIII века из Сирбины*, http://www.runitsa.ru/publications/publication_512.php

12) John E. Bowle, (Ed.), *The Concise Encyclopedia of World History*, Hutchins of London, 1958. п. 154; Јован Деретић, *Културна историја Срба*, стр. 32; Александар М. Петровић, *Српске старине – Опис и тумачења српске повеснице*, Нови Сад, 2002., <http://www.scribd.com/doc/56585637/2/O-starijem-pominjanju-srpskog-imenai-njegovoj-rasprostranjenosti>; „Procopius on the Slavs“, *Procopius in Seven Volumes*, (VII. 14. 22-30), Transl. H. B. Dewing, vol. 4 (London/New York, 1924), pp. 269-273.: Прокопије тврди да су прото-словенска племена Склавени и Анти били „руменог тена“ и говорили „исти варварски језик“.

13) Moses of Kalankatuyk, *The History of Aluank*, Book I, Erevan, Matedanaran, 1984: Један део потомака древних паганских Алана (Алуанка) потицао је из области митске Нојеве барке и планине и реке Арарат познате под именом Дербенд (некадашњи Албанополис). Они су били прото-Алани (Албани, „сјајни“, „бели“, „светлећи“ Пелазги) из огранка народа од Нојиног сина Јафета Азију. Такође о Аланима види Christensen, Arne Søby, *Cassiodorus, Jordanes, and the History of the Goths: Studies in a Migration Myth*, Museum Tusulanum Press. The University of Copenhagen, Denmark, 2002, pp. 346-348.

14) Victor Kachur, *The Trans-Caucasion Migration of the Rusi Tribes*, Dublin, Ohio, 1972, pp. 5-7

Управо атрибут „сјајни“, „светли“ или „благосиљајући“, везан уз пред-хеленске и античке верзије назива етникума прото-словенских етнија Пеласта (Пелазги),¹⁵ Трибали,¹⁶ Илири,¹⁷ Македонци,¹⁸

- 15) Strabo, *Geography*, 7,3,1; 7,3,2: Страбо цитира Хесиода да су потомци Пелазга и Лелега (Луљуба) разна племена на подручју од Јадранског мора, Хумског (Балканског) полуострва, леве стране Црног мора, Пелопонеза, Ликије, Феникије и Фригије у Малој Азији. S. W. J. Lamberts, *The Ethnicity of the Sea People*, p. 99, <http://repub.eur.nl/res/pub/7686/Woudhuizen%20bw.pdf>: Сматра се да су Пелазги са Крита и западне обале Ликије описменили Филистинце, односно пренели им познавање Микејског писма. Такође о томе видети I. M. Diakonoff, *The Pre-history of the Armenian People, Predystoria armianskogo naroda*, Erevan, 1968 (Transl. by Lori Jennings, Delmar, New York, 1984) <http://rbedrosian.com/Classic/diakph10.htm>
- 16) Laonicus Chalcocondylae Atheniensis, *Historiarum Libri decem*, 1650, *Laonici Chalcocondylae atheniensis Historian Libri decem*, interprete Conrado Clausero Tigruriano, Parisiis, MDCL. (Appian, *Roman History*, 9.3.14.) Павел Шафарик, *О пореклу Словена*, стр. 58, цит. Salomon, *Mater Verborum, Cod. Mus. Boh.* p. 303. c.3: „Sarmatae nuncupati... Sirbi tum dicti.“; Wacerad, *Cod.Mus.Boh* p. 471c. 1: „Sarmatae populi, Sirbi.“
- 17) Павел Шафарик, *О пореклу Словена*, , стр. 17-18, цит. Ф. М. Appendini, *De praest. et vet. I. illuz. Rag.* 1806. У истом делу на стр.16-17 Шафарик цитира П. Пулжања и Ј. Pastorius von Hirtenberg који сматрају да су Словени након Великог потопа прошли из Синеара и Колхиде, Халдеје и Јоније до Константинопоља и даље за Бугарску, Русију, Корушку, итд. С друге стране Сипријан Робер сматра да је балкански Илирик и пре Великог потопа био нуклеус словенских племена. Appiani Alexandrini. *De historia Romanorum*. Firmin Didot. Paris. 1877, (5.X.I.6): „Панонци, Раси, Норици, европски Мези или Меди и суседна племена од реке Дунав до Црног мора су сви Илири и плаћају један илирски порез.“ Аустро-Угарска монархија је такође изједначавала Илире и Србе: *ILLYRIO-SERBICA 1683-1715 (1723)*, Haus, Hof u. Staat. Archiv Wien, „Privileges of Emperors Leopold, Josef and Charles VI, and also of Her Royal Majesty Maria Theresa to glorious Illyrico-Rassian nation“, Прев. Zhefarovic и Nenadovic, Музеј Мatica Srpska, Нови Сад, 1745. (<http://i32.tinypic.com/28rin93.jpg> и <http://i27.tinypic.com/293fuwj.jpg>)
- 18) Сипријан Роберт, *Le monde slave, son passe, son etat present et son avenir*, Tome II, Paris, 1852: Сипријан Роберт је тврдио да су „илирски Срби изашли из пелазгијског стабла“ (стр. 8) и као један од многобројних примера за то навео име назива града Србика (Србејка) у античкој Македонији (стр. 20-21). Паузиније у свом делу *Описи Грчке* (3. 15. 1) помиње храм Себра, сина Хипокона и име насеља Себрово у Спарти. Платон помиње Србе из Танагре, а Страбон реку и град Сирбис у Малој Азији. Суида тврди да се богиња Семеле у малоазијској Фригији звала Сарбис, а Херодот у својој *Историји* (7.73) и Страбо у *Географији* (Фрагменти 7.11.; 7.29) малоазијске Мизе („буквичане“, Фриге) изједначавaju са пелатонским Трачанима и Македонцима. Ronald A. Crossland, „Linguistic Problems of the Balkan Area in Late Prehistoric and Early Classical Periods“, (Ed. John Boardman et al.), *The Cambridge Ancient History – The Prehistory of the Balkans; The Middle East and the Aegean World, Tenth to Eight Centuries B.C.*, III Part 1, Cambridge University Press, 1982, pp. 841-843: Филолог Роналд Кросланд је, уз констатацију да у данашњој средишњој и северној Грчкој има „илирских“ назива насеља, утврдио и истоветност лингвистичких карактеристика древних Илира, Македонаца, Трачана, Фрига и Јермена у касној праисторији. Marijana Riel, „Phrygian Votive Steles“, *Epigraphica Anatolica* 33, 2001, 196-197; Vasile Parvan, *Getica*, Al.Vulpte - Memoria antiquitatis, II, 1970, John Boardman et al, *The Cambridge Ancient History*, Volume 3, Part 1: *The Prehistory of the Balkans, the Middle East and the Aegean World, Tenth to Eighth Centuries BC*, Cambridge University Press, 1982, Statius, *Acchileid*, 1.134, Valerius Flaccus, *Argonautica*, vi. 135 – Ови стихови доказују повезаност дунавско-карпатских Дачана и црноморских Трачана са малоазијским Тројанцима и античким Македонцима. Ксенофон је називао Битинију „Трачка у Азији“ (*Anabasis* 4.2.17ff), а Пиндар (*Nem.* 4.49-50) је тврдио да су Ахил и Патрокло били црноморски Трачани. Валериј Флакус међу Гете убраја и Тирсагете са Дњестра који су славили култ

Трачани,¹⁹⁾ Сарди²⁰⁾ и Алани²¹⁾ на подручју данашњег Балканског полуострва, Егејског мора и Мале Азије у праисторији²²⁾ има своје објашњење у лингвистичкој повезаности винчанског писма са развојем култура прото-словенских етнија у балканско-црноморско-малоазијском географском басену. На овакву лингвистичку слику надовезују се и резултати епигенетских проучавања према којима је словенска митохондријална генетска слика најближа балканској популацији.²³⁾ Сличност праисторијског фонетског „винчанског“ писма, праисторијског македонског писма,²⁴⁾ критског линеарног писма,²⁵⁾ „сербско-рашан-

трачког Дионизија. Philostratus the Elder, *Imagines* 1. 1 помиње да Хиперборејци живе на обали реке Кистрос у Ликији у Малој Азији и поред реке Дунав.

- 19) Strabo, *Geography*, 7.3.4, 12.4.4: „Гети, Дачани, Мизи, Мези, Лидијци, Фриги, Тројанци и Битини су исти народ. Сви су они Трачани и не разликују се много међу собом.“ Такође о словенском племену Музима (Мизима) и њиховом владару Ардагасту видети Теофилакт Симоката, *Историја*, 6.7-6.8
- 20) *Kleineres conversations-Lexicon*, В. Fleischer dem jüng, 1815, p. 136 – Sarbis (Sardis)
- 21) Moses of Kalankatuyk, *The History of Aluank*, Book I, Agustí Alemany, *Sources on the Alans: a critical compilation*, Iss. 8, Vol. 5, BRILL, 2000, pp. 8-9, цит. Абу Хамид Ал-Гарнати, Ал Масуди и друге тадашње арапске и персијске путописце и историчаре да је прото-словенске Алане монголски двор називао „хришћанима грчке вере“. О цивилизацији Алана на Апенинском полуострву у пред—римско доба видети http://en.wikipedia.org/wiki/Alba_Longa: Паганска цивилизација Алана-Етрураца-Расена трајала је све до победе римског краља Тулија Хостилија (673–642. пре Христа) над њима.
- 22) Moses of Kalankatuyk, *The History of Aluank*, Book I, Kapitulo 1: “Ot Babylonske veze a o sedmidcad jazycich“, (25), (30); Kapitulo 2: „O potatce jazyka ceskeho“ у *Nejstarsi ceska rymovana kronika tak receneho Dalimila*, <http://www.scribd.com/doc/47305208/Dalimilovahronika>, Nestor of Kiev, *The Russian Primary Chronicle, Laurentian Text*. Trans. and Ed. by Samuel Hazzard Cross and Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor, Cambridge, MA, The Mediaeval Academy of America, 1953. Такође Хомер у *Илијади*, Глава 10, Глава 14 изједначава древне Тројанце, Македонце и Трачане.
- 23) В. А. Malyarchuk, „Differentiation and Genetic Position of Slavs among Eurasian Ethnic Groups as Inferred from Variation in Mitochondrial DNA“, *Russian Journal of Genetics* 37 (12): 1437-1443, December 2001. Такође видети Anatole Klyosov, “DNA Genealogy, Mutation Rates, and Some Historical Evidence Written in the Y-Chromosome, Part II: Walking the Map”; Marija Gimbutas, “Anza, ca. 6500-5000 B.C.: A Cultural Yardstick for the Study of Neolithic Southeast Europe”. Такође о налазу археолога Луија Карпентијера о сродности прото-словенских крвних група на поменутом подручју видети Радивоје Пешић, *Оптужујем ћутањем*, стр. 25, <http://sr.scribd.com/doc/36616908/Radivoje-Pesic-Optuzujem-Cutanje>. Такође видети Jarl Charpentier, „The Original Home of the Indo-Europeans“, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Вол. 4, Ис. 1, 1926, pp. 147-17 и Yuriy Zaytzev, „Neapolis Scythica – the Capital of the Kingdom of Skiluros“, http://www.pontos.dk/e_pub/Zaytzev.htm
- 24) Vasil Iljov, “Articulative and acoustic characteristics of the ancient macedonian language” - Натписи на стенама у местима Осинчани крај Скопја (7000 – 6000.г. пре Христа) и Младо Нагоричани (5000-4500.г. пре Христа).
- 25) Tacitus, *Historiae*, 1.2, Гвозден Вукашиновић, *Корнелије Тацит о Србима*, <http://www.scribd.com/doc/56281028/2008-Kornelije-Tacit-o-Srbima-Gvozdren-Vukašinović>

ског⁴²⁶⁾ писма уклесаног на Обелиску у Сирбису²⁷⁾ (Ксантосу) у малоазијској Ликији из седмог века пре Христа²⁸⁾ и Минојског писма,²⁹⁾ сачувана писана ознака за феничанског митског јунака Херакла као „словенског Херакла“ из четвртог века пре Христа³⁰⁾ и сличност паганских обичаја,³¹⁾ топонимије, грнчарије, оруђа и оружја у археолошким налазиштима Балканског полуострва са истоветним материјалом у егејским, црноморским и малоазијским археолошким налазиштима,³²⁾ потврђују записе античких писаца Хекатеја, Псеудо-Скимуса, Ератостена и Полибија о повезаности фригијских (бригијских), илирских, енхелејских, трибалских и трачких племена из Пелагоније и Епируса као једног народа у шестом веку пре Христа.³³⁾ Страбон је у свом делу *Географија* писао да је један широк простор на коме су живели Феничани, Ликијци, Тројанци, Мизи, Мези, Гети, Трачани и скитскосарматски Абии,³⁴⁾ за које је децидно тврдио да су били племена једног те истог народа,³⁵⁾ протезао се од северног Дунава преко Трачке и Мале Азије до Египта.³⁶⁾ Трачки Фриги, односно народ који је живео на широком географском подручју подунавске винчанске културе, су најстарији

26) В. А. Чудинов, *О сербском камне с законима VIII века из Сирбини*, http://www.runitsa.ru/publications/publication_512.php

27) Strabo, *Geography*, 14.3.6

28) R. D. Đorđević, *Obelisk iz Ksantosa. Zakonik pravnih, običajnih i moralnih načela Srba pre 2600-2800 godina*, (Prevod zakona Svetislav S. Bilbija), Edicija *Srpski koreni*, Serbona Niš, 2003.; В. А. Чудинов, *О сербском камне с законима VIII века из Сирбини*

29) Радивоје Пешић, *Винчанско писмо и други граматолошки огледи*, Пешић и синови - Београд Dugan – Milano, 1995., <http://www.scribd.com/doc/22475999/Radivoje-Pešić-Vinčansko-pismo>;

30) Theodor Mommsen, *Die Unteritalischen Dialekte*, Leipzig, 1850. и Т. Volanskii, *Pamjatniki pismenosti Slovan do rizdva Hristovoga*, Moskva, 1854, str. 3 (tab I, lb), Радивоје Пешић, *Отпукујем ћутањем – Записи и предавања (1982 -1992)*

31) Викторија Соколовска, *Етничките Носители На Требенишката Некропола*, Музеј на Македонија, Скопје, Охрид, 1997, стр. 55-60

32) Stojan Dimitrijević, „Eneolitsko doba“, *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, III, (Ur.) A. Benac, : Svjetlost, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1979; B. Govedarica, „Rano bronzano doba na području istočnog Jadrana“, *Djela ANUBIH* 67, Sarajevo, 1989; Marjeta Šašel-Kos, *Cadmus and Harmonia in Illyria*, p. 119, cit. J. Maran, такође стр. 121, cit. Christodorus, *Anthologia Palatina*, VII, 697 у епиграму са почетка шестог века начелнику Илирије Јован Драчком пише да су „његови преци из Лихнида (Охрида) којег је основао Феничанин Кадмо.“

33) О томе опширније у Marjeta Šašel-Kos, *Cadmus and Harmonia in Illyria*, cit. Strabo, Pliny, Hecateus, Pseudo-Scylax, Pseudo-Scymnos, Hyginus, Apollodorus of Rhodes

34) Ptolemy, *Natural History*, 6. 15 из назива Abii односно Abioi Schythai, Arrianus of Nicomedia, Exp. Lib. IV. 1. 1, Homer, Iliad, XVI. V. 5-6; Eschyl, Prom. fr. 72,

35) Страбо, *Географија* 7.3.2

36) Страбо, *Географија*, 7.3.6: 7.3.7, 7.7.1

народ на свету за које се вежу записи о првој поезији на пелашком језику.³⁷⁾ Антички писци Цицеро и Плутарх су у својим делима уочили повезаност митских личности Херакла Аркаиоса (Херакла - „сина Нојеве Арке“),³⁸⁾ божице пољопривреде Изис (Деметре) и настанка фригијског писма, с тим што је Цицеро сматрао да је Херакло измислио слова, а Плутарх да су Херакло и друга божанства тог времена били само опевани помоћу тих слова, али не и изумитељи тих слова.³⁹⁾ Хиперборејски песник Музос, који је живео у пред-хомерско време, био је Хиперборејац Трачанин који је живео у земљи између Македоније и реке Дунав,⁴⁰⁾ која кореспондира са територијом данашње Србије. Многи антички писци и песници су тврдили да је прва поезија била записана на језику древних Хиперборејаца Пелазга и називали древног „оца поезије“ Орфеја Трачанином.⁴¹⁾ Трачка орфејска поезија⁴²⁾ и египатски и фригијски (прото-словенски)⁴³⁾ записи (*litterae* или *grāmata*) о Хераклу и осталим митским божанствима предантичког и античког Медитерана описивали су природне појаве и цивилизацијске процесе, а не права божанства.⁴⁴⁾ На основу анализе најранијих сачуваних фригијских рукописа из малоазијског насеља Гордион и Богашкој (некадашња Хатуша) може да се уочи веза писма народа који се исељавао из Трачке и Македоније, односно из круга винчанско-тесалијске културе у Малу Азију.⁴⁵⁾ Етникум-атрибут „фригијски“ био

37) Herodot, *History*, 2.2., A. Corcella, “Dionisio Skytobrachion, i phoinikeia e l’alfabeto pelasgico”: Per una corretta interpretazione di Diodoro III.67.1 (*FGRHist* 32, Diodor of Sicily, 3.63-66

38) Jacov Bryant, *A New System or an Analysis of Ancient Mythology*, Vol. III, T. Payne, P. Elmsly, B. White, J. Walter, London, 1807, pp. 507-508, cit. Strabo, L.10.95; Plutarch: Херкулес је у Сидону изворно називан Алкаиос или Аркалес („син из Арке“, (Нојеве барке – Арке), Арка-ел, Аркле, Арклус, Аркалус).

39) *Исто*, Cit. Cic. *Nat.D.* 3.42, Plut. *De Is. et Os.* 29, 362B: Сматрало се да је Триптолем био син Херакла.

40) Pausanias, *Description of Greece*, 1.22.7, Aristoxen, *Frag. Hist. graec.* II. fragm. 51, p.284

41) Pausanias, *Description of Greece*, 3.13.1; 9.28.7, Virgil, *Eclg VI.* 67, Diodorus Siculus, lib. III.c.67.2, 67.4, Eschyl, *Agamemnon*, v.121, Sophocles, *Ajax*, 2.627.

42) Diodorus of Sicily, *Library of History*, III, 67, Euripid, *Alkest*, 966-969: Орфеј, Лин, Хомеров учитељ Пронапид и Хомер су писали на трачком (пелашком) језику. Такође видети Радивоје Пешић, *Оптуђујем ћутањем, Винчанско писмо и други огледи*

43) R. Đ. Đorđević, *Obelisk iz Ksantosa. Zakonik pravnih, običajnih i moralnih načela Srba pre 2600-2800 godina*, (Prevod zakona Svetislav S. Bilbija), Edicija *Srpski koreni*, Serbona Niš, 2003.; В. А. Чудинов, *О сербском камне с законима VIII века из Сирбины*, http://www.runitsa.ru/publications/publication_512.php

44) J. B. Rives, *Phrygian Tales*

45) Lynn E. Roller, “The Art of Writing in Gordion”, *Expedition* Vol. 31, No. 1, pp. 54/61, <http://www.penn.museum/documents/publications/Expedition%20/PDFs/31-1/The%20Art.pdf>

је употребљаван као синоним за „тројански“ до касног петог века пре Христа.⁴⁶⁾ Антички песник Дионизије Скитобракијски, којег је често цитирао антички песник Диодорус са Сицилије, јасно је изједначавао фригијску азбуку са тројанским писмом.⁴⁷⁾

ПОВЕЗАНОСТ ВИНЧАНСКОГ ПИСМА И ОРИГИНАЛНИХ ЗАПИСА О ПРАИСТОРИЈСКИМ ДОГАЂАЈИМА

У објашњењу значења често и нашироко употребљаваног етникума Словени за древни прото-српски (прото-словенски) народ на широком географском подручју од некадашње „Скитије“ до Римског царства⁴⁸⁾ историчар, етнолог и путописац Ђон Вилкинсон је у једном свом путопису кроз балканске земље у деветнаестом веку, за етникум Словени уз атрибут „славни“ навео и израз „слово“, односно атрибут „писмени“.⁴⁹⁾ Кроз историју су многобројни антички грчки и римски антички писци,⁵⁰⁾

46) J. B. Rives, “Phrygian Tales”, *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 45, 2005, p. 235, cit. *De Daedalis Plataeensis* F 157 Sandbach (= Eus. *Praep. Evang.* 3.1.1), Eustathius (*Il.* 2.862 = I 574.12–13 van der Valk; cf. S A *Il.* 2.862 = I 348–349 Erbse), Aeschylus (FF 242–259 Mette, Euripides (e.g. *IA* 1053, *Hel.* 369, *Or.* 1381, 1480); E. Hall, “When Did the Trojans Turn into Phrygians? Alcaeus 42.15,” *ZPE* 73 (1988) 15–18, and *Inventing the Barbarian: Greek Self-Definition through Tragedy* (Oxford 1989) 38–39. Страбо (*Географија*, 12.8.7, 14.3.3, 14.5.16) се жалио на обичај трагичара да замењују Тројане и Фриге.

47) J. B. Rives, “Phrygian Tales”, *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 45, 2005, p. 237, За објашњење Тројанског писма као „фригијског писма“ видети cf. S Eur. *Or.* 432, и редове о Агамемнону, Одијесу, Диомеду и Паламеду.

48) Raoul McLaughlin, “Silk Ties: The Links Between Ancient Rome and China”, *History Today*, Vol. 58, January 2008, pp. О „серским“ „плавокосим“ трговцима свилом и другим производима описаним у Птоломејовим и Мелиним античким путописима потврду су дала и савремена епигенетска истраживања: С. Keyser et al, „Ancient DNA provides new insights into the history of south Siberian Kurgan people“, *Human Genetics*, Vol. 126, No. 3, 2009, pp. 395-410, Anatole Klyosov, “DNA Genealogy, Mutation Rates, and Some Historical Evidence Written in the Y-Chromosome, Part II: Walking the Map”, *Journal of Generic Genealogy*, 5 (2), 2009, p. 217, <http://www.jogg.info/52/files/Klyosov2.pdf>

49) John Gardner Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro*, John Murray, Albemarle Street, London, 1848, pp. 7-12

50) Seneca, *Thyestes*, 369; Стојан Бошковић, *Историја света: за народ и школу*, Књига Прва, Историја старог века, Државна штампарија, Београд, Србија, 1866.; Стојан Бошковић, *Балканска питања, 1886-1905*, Штампарија Краљевине Србије, Београд, 1906, стр. 229, цитирајући Херодот, Плиније Старији, Тацит, Птоломеј и Страбон као и византолог Јан Томка Саски (Joan Planka Tomka Saskin, *Skitske kartine*, прев. Jovan Rajic, I, стр. 28) и готово осамнаестог века касније историчар Павел Шафарик пишу о земљи Србанији између Кавказа и реке Дон у којој су у подручју Берђанско живели четири стотине година Срби звани „Брђани“. (Павел Шафарик, *О пореклу Словена по Лоренцу Суровјејцком*) Страбон, Плиније, Ливије и други историчари (Strabo, *Geography*, 7.5.6., Plinius, *Natural History*, 3.23. s. 26, Arrian., *Illyr.* 2, 10; Livius. *Periochae*, LVI, John J. Wilkes, *The Illyrians*, 1992, p. 216, Tomo Maretić, *Slaveni u davnini*, Naklada “Maticе Hrvatske”, Zagreb, 1889.

затим баварски⁵¹⁾ или византијски историчари⁵²⁾ или новији филолози и историчари,⁵³⁾ су сматрали да су Срби били старије опште име за словенску расу од етникума Словени.⁵⁴⁾ Према мишљењу новинара британске ревије *The Foreign Quarterly Revue* у деветнаестом веку у науци је било уврежено мишљење да је у прошлости заједничко име за све Словене било Срби (Сирби),⁵⁵⁾ што је у оригиналном значењу на старословенском језику био назив за „сроднике, саплеменике“ или „народ, род“.⁵⁶⁾ Придавање атрибута „писмени“ од деветнаестог века широко употребљаваном етникуму „Словени“ за многобројне припаднике праисторијских прото-српских етнија уклапа се у тврдње Шпан Вина, Радивоја Пешића, Светислава Билбије, Петра Милосављевића и других филолога да је Винчанско писмо било праизвор свих писама Источног Медитера-

51) Louis-Gabriel Du Buat-Nançay cit. Geographus Bavarus, *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*, Bavarian State Library, Munich. 1772; Geographus Bavarus, Hormayers Archiv, XVIII, München, p. 282.-283

52) Laonicus Chalcocondylae Atheniensis, *Historiarum Libri decem*, Laonici Chalcocondylae atheniensis *Historian Libri decem*, interprete Conrado Clausero Tiguriano, Parisiis, 1650: „Sarmatorum ac Sueborum gentes“; „Serblo... Triballo, autem gentes esse totius orbis antiquissimam et maximam, compertum habeo.“

53) Павел Шафарик, *О пореклу Словена - по Лоренцу Суровјецком*, (прев. Стојанка Чекеревац), 1823, Архив Војводине Нови Сад - Словенски институт Нови Сад, 1998., стр. 17-18, цит. F. M. Appendini, *De praest. et. vet. Lillzr. Rag.* 1806: „Илирско-словенским језиком“ су говорили стари Трачани, Македонци, Сармати, Келто-Скити и неки други народи старог света.“ Такође Сурпrian Robert, *Le monde slave, son passe, son etat present et son avenir*, Tome II, Paris, 1852, pp. 31;35

54) Маја Николић, „Српска држава у делу византијског историчара Дуке“, *Зборник радова Византолошког института Србије*, XLIV, 2007, цитирајући Georgio Sfranze, Critobuli, Ducas, Laonici Chalcocondylae, Georges Pachymeres, Nicephori Gregorae, Metochites, Kantakouzenos, итд. Вукашиновић, Гвозден, *Корнелије Тацит о Србима*, <http://www.scribd.com/doc/56281028/2008-Kornelije-Tacit-o-Srbima-Gvozden-Vukasinovic>. Такође видети Ivo Vukchevic, *Rex Germanorum Populi Sclavorum*, University Center Press, p. 51, cit. L. Quandt, *Die Liutizen und Obodriten*, BaL 22, 1868: „Северни Кавказ је био *the Urheimat* древних Словена, односно Срба-који су Сармати-који су Словени-који су Срби који су били знани по многим различитим именима.“

55) *The Foreign Quarterly Revue*, „*Slavic Antiquities*“, Vol. 26, October 1840-January 1841, (Amer. Ed.,) J.M. Mason, Corner of Broadway and Fine Street, New York, 1841, pp. 39-40: „Због мешаности словенске расе са Чудима и Татарима од шеснаестог века интелектуалци Московљани или Велики Руси почели су да уместо са словенском расом повезују своје порекло са народом Рос који је поменуо пророк Езекиел. Због тога су од тог времена становници Велике Русије називали себе Русинима, а земљу Русијом. Дошло је до промене и у граматичкој структури њиховог језика, што је одвојило овај простор од древне Русије... Име Словени показало се дуготрајнијим од раније старог имена Анти и због своје велике популарности истиснуло је име Сирби и постало општи одомаћени назив за све Словене. Срби су једини народ који је сачувао оригинално име своје древне расе и остали су немешани до данашњег дана.“ (p. 34:) „Шафарик је такође установио да је старо заједничко име за све Словене било Сирби, које су такође раније помињали Плиније и Птоломеј са малом изменом Срби и Сирбои.“

56) *Исто*, p. 34: „Ранији назив Сорби, Сирби и Серби, што је на словенском језику значило у оригиналном значењу „род, сродници, народ или саплеменици“ заменили су Прокопије и други (историчари) називом Спори.“

на и Европе. На међународном симпозијуму *Знаци цивилизације (Signs of Civilization)* одржаном у Новом Саду 2004. године различити филолози су, уз потврду да су Винчанско писмо и етрурска азбука идентични, установили да Винчанско писмо дели са индијским Брахми писмом пет идентичних слова, са критским линеарним А писмом четири слова, са линеарним Б писмом два,⁵⁷⁾ са западносемитским писмом осам, са старофеничанским десет, кипарским девет, палестинским седам, старогрчким писмом дванаест, англосаксонским рунским писмом четири, са глагољицом седам слова и да са азбуком српске ћирилице оно дели (преко) двадесет слова.⁵⁸⁾ Десет идентичних знакова Винчанског писма са старофеничанским и палеохебрејским писмом показује на могућност да је Винчанско писмо од четвртог века пре Христа надаље пренето у Крит, да су га филистински морепловци пренели са Крита у Феникију⁵⁹⁾ и да је након тога старофеничанско писмо послужило као основа за палеохебрејско писмо, односно да су старофеничанско писмо преузели Јевреји и Арамејци крајем другог миленијума пре Христа.⁶⁰⁾ Археолог Милоје М. Васић је пронашао у Винчанској култури јужног тока реке Дунав материјалне остатке посуђа, прибора, фигура и алатки на којима се први пут јавља линеарно „Винчанско“ писмо.⁶¹⁾ Васић је, као што показује пример фигуре праисторијског митског бића које вози Дупљајске кочије⁶²⁾, установио многе сличности винчанске културе са културама плодних карпатских, црноморских и анадолских (малоазијских) поља и ливада, за

57) John Chadwick, *The Mycenaean World*, Cambridge University Press, 1976: n the Linear B Mycenaean Greek tablets of circa 1400-1200 BC found at Pylos

58) *Signs of Civilization*, Међународни симпозијум у Новом Саду, 24 до 29 маја 2004., САНУ/ Institute for Archaeomythology, U.S.A. (Симпозијум „Знаци цивилизације“: „Platoneum“ SANU ogranak za Novi Sad i Institut za arheomitologiju SAD, 25-29. маја, 2004. године.) Такође видети S. Winn (1981:246ff, 1990:280). М. М. , 1981. *Pre-Writing in Southeastern Europe: The Sign System of the Vinča Culture ca. 4000 B.C.* Western Publishers, Calgary; 1973. *The Signs of the Vinča Culture: an Internal Analysis; Their Role, Chronology and Independence from Mesopotamia.* University Microfilms, Ann Arbor, Michigan. Такође видети Egbert J. Bakker, *A Companion to the Ancient Greek Language*, John Wiley and Sons, 6. 4. 2010, стр. 222-223, цит. Thucydides (4.50) i Schmitt, 1992:26-27

59) Željko Stanojević, *Кумранску сницу -Dokaz verodostojnosti Biblije*, Metaphysica, 2009, стр. 21-22, http://www.cps.org.rs/Knjige/kumranski_spisi.pdf

60) *Исто*, стр. 18. Такође видети фотографију гранитних табли са планине Синај: HaShem - The Name, The Two Stone Tablets, <http://hashemartworks.net/stone-tablets/two-stone-tablets/>

61) Petar Milosavljević, *Srpska pisma*, Banja Luka: Besjeda ; Beograd : Ars Libri, 2006.; Svetislav Bilbija, *Staroevropski jezik i pismo Etruraca*, Biblioteka Slovenski istočnici, Miroslav, Beograd, 2000.

62) “Дупљајска колица”, http://sr.wikipedia.org/wiki/Дупљајска_колица, Petar Milosavljević, *Srpska pisma*, Banja Luka: Besjeda ; Beograd : Ars Libri, 2006.; Svetislav Bilbija, *Staroevropski jezik i pismo Etruraca*, Biblioteka Slovenski istočnici, Miroslav, Beograd, 2000.

чије житеље историчари тврде да су изумели кочију и разна оруђа везана за развој пољопривреде.⁶³⁾ У круг ових култура спада и култура поља, ливада са маковима и винограда тесалонијско-фригијског Аргоса и Ларисе⁶⁴⁾ за које су везани орфејска музика лира и фрула и антички митови о божанствима пољопривреде Хери и Триптолему који је кочијом преносио народима знање из пољопривреде. Са културом Винчанског круга, Поморавља, Ларисе, Одесе (Водене), Аргоса и феничанске Мале Азије повезани су приче и митови о Орфеју, Хомеру, Езопу, Ахилу, Троји и о митском илирско-хераклеидском брачном пару Кадму и Хармонији.⁶⁵⁾ Ови епови, басне, приче и поезија били су записани на трачком (пелашком)⁶⁶⁾ и касније на античком грчком или на феничанском „бустрофидон“ писму.⁶⁷⁾ Међу ове древне народе или „синове Нојине арке“ антички историчари су уврстили и Хераклову краљевску Аргеидску династију владара Каран, Темен, Македон и Мида и њихових наследника краља Филип и његовог сина цара Александра Македонског, којег су словенски народи у својим предањима звали „Лесандар Србљанин“.⁶⁸⁾ У времену непосредно након Великог постопа, разне светске митологије су забележиле веровање да је кавка-

63) *Arheologija*, <http://www.muzejvrsac.org.rs/Arheologija/Arheologija.htm>, John M. Coles, A. F. Harding, *The Bronze Age in Europe: An Introduction to the Prehistory of Europe, C. 2000-700 BC*, Taylor & Francis, 1979, p. 408; „Дупљајска колица“, http://sr.wikipedia.org/wiki/Дупљајска_колица

64) Pliny, *Natural History*, 4.8. Homer, *Iliad*, 16.570, Strabo, *Geography*, 9.5.; „Larissa Cremaste“ - John Lempriere, *Bibliotheca classica; or A classical dictionary*, T. Cadell, London, 1788, , p. 173

65) О сличности феничанског и винчанског писма видети Владимир Миловић, Радивоје Пешић, *Винчанско писмо*, <http://raska.greatnow.com/Vinca/Vinca.html>. О првој писмености илирско-феничанског митског јунака Кадма видети Jacov Bryant, *A New System in Ancient Mythology*, Vol. 2, pp. 155-156, cit. Hoffman – Academia. Hornius. Hist. Philos. 1.7. cit. Diogen Laertius, 1.3.6, Hornius, 1.7.c3, Suida, 1135: „Academia a Cadmo nomen accepit, non ab Ecademo.“ Такође видети Nonnus, *Dionysiaca*, Book 2.481-486; 513

66) Diodorus of Sicily, *Library of History*, III, 67, Euripid, *Alkest*, 966-969

67) Thomas Dobson, *Encyclopaedia Britannica; or, a dictionary of arts, sciences, and miscellaneous literature*, Вол. 14, Bell and Macfarquhar, 1797, Единбург, p. 535

68) Todor Chepreganov, *History of the Macedonian People*, Institute for National History, Скопје, 2008, стр. 8-13; Justin, *Ancient State of Macedonia*, 7.1, cit. Marsyas of Pella. Такође видети „Аргос“, http://www.etymonline.com/index.php?term=Argus&allowed_in_frame=0, Плутарх, *Славни ликови антике II*, Матица Српска, Нови Сад, 1987., Петар Велики, *Грамата Србима*, 3. марта, 1711 у Орфелин Захарије Стефановић, *Житие и славные деяния государя Петра Великого, с приложением краткой географической и политической истории о российском царстве*, Венеция 1772, Россия 1774, cit. *Грамоты русского царя Петра I* от 03 марта 1711); Quintus Curtius Rufus, *The history of the life and reign of Alexander the Great*, Vol. II 2, Samuel Bagster, London, 1809, pp. 271-273, Јован Деретић, *Александар Велики, цар српски*, <http://www.scribd.com/doc/13864096/Jovan-Deretic->, Миодраг Милановић, *Стари српски век*, Vandalija, Beograd, 2008, Ivan Gundulić, *Osman*, Рјевање Треће, http://sr.wikisource.org/wiki/Osman/3._pjevanje; Vinko Pribojević, *De origine successibusque Slavorum*, Venezia, 1532

ска планина Арарат била сматрана Светом планином-Барком, прамајком свих народа, примордијалном људском барком, материцом, трудном богињом, односно према астрономима као констелација Велики медвед („Барис“, Барка, медвед), или је, према песнику Хомеру, била сматрана и небеском кочијом која је повезивала Нојеву барку и спасење људске расе. Са овим примордијалним веровањем било је повезано веровање да у планини Бересинт у Фригији живи богиња Кубеле, Сибила, Сарбис или Деметра, приказана на многим античким медитеранским и црноморским вазама и амфорама.⁶⁹⁾ Пелазги⁷⁰⁾ су имали древно предање да је њихов род био први на земљи („gegeneis“),⁷¹⁾ о чему сведоче фигурица „Мислиоца“ из села Цернево крај румунске Добруце, чија неолитска култура је била повезана са неолитском анатолском феничанском културом,⁷²⁾ винчанске фигуре жена, глинена фигурица првог човека Адама из села Грвулево крај Скопја из 5478. године пре Христа⁷³⁾ и пронађени керамички печат са локалитета Церје из села Грвулева на којем је исписана праисторијска монотеистичка порука о веровању у Бога „С’л’с бо с’м“.⁷⁴⁾ Остали праисторијски камени натписи са овог

69) Gerald Massey, *The Natural Genesis*, Cosimo, Inc., 2007, pp. 236-237: Марија Гимбутас, “Deities and Symbols of Old Europe and Their Survival in the Indo-European Era: A Synopsis”, *Sprung from Some Common Source: Investigations into the Prehistory of Languages*, (Ed. Sydney Lamb, E. Mitchell), Stanford University Press, 1991, стр. 94-99: Почетна слова и симболи тадашњих веровања су били повезани са знаковима за материцу и воду (рађање живота), јелене, медведе, змије, вукове, псе, дивље свиње, морска и речна створења, билке, итд. Harold Haarman, Joan Marler, *Introducing the Mythological Crescent: Ancient Beliefs and Imagery Connecting Eurasia With Anatolia*, Otto Harrassowitz Verlag, 2008, p. 100 описујући примере повезаности веровања о Нојевјој барки на подручју данашње Бугарске, Малте, Литваније и других земаља тог времена. Такође видети E. J. W. Barber, “On the Antiquity of East European Bridal Clothing”, (Ed. Linda Welters), *Folk Dress in Europe and Anatolia: Beliefs about Protection and Fertility*, Berg, 1999, p. 19-20 (13-28): О древној лингвистичкој повезаности географског простора некадашње Скитије (Сарматије) сведоче заједничке речи из древног прото-словенског језика и касније старог црквенословенског језика за ендемски део женске народне ношње на тим подручјима.

70) Strabo, *Geography*, 7,3,1; 7,3,2: Страбо цитира Хесиода да су потомци Пелазга и Лелега (Луљуба) разна племена на подручју од Јадранског мора, Хумског (Балканског) полуострва, леве стране Црног мора, Пелопонеза, Ликије, Феникије и Фригије у Малој Азији. Surlin Robert, *Le Mondes Slaves*, p. 8: „Илирски Срби су изашли из пелазгијског стабла.“

71) Nicolae Densusianu, *Dacia Preistorica*, <http://www.scribd.com/doc/48054293/NICOLAE-DENSUSIANU-DACIA-PREISTORICA-VERS-ENGLEZA>, стр. 23, cit. Eschyl, *Supplices*, v. 250, Pausanias, *Descriptio Graeciae*, VIII, 1. 4; Dionysios of Halicarnassus, *Antiq. Rom.* I. 36; Quintilliani, *Inst.* III., такође стр. 23, cit. Lupascu, *Medicina babelor*, p.13

72) Ion Calafeteanu, *The History of Romania*, <http://www.romania.org/romania/history1.html>; M. Nica, *Unitate și diversitate în culturile neolitice de la dunărea de jos = Unity and diversity of Neolithic cultures along the lower Danube*, *Revista Pontica* vol. 30 (1997), pp. 105-116

73) Милева Лазова, „Мушкото торзо нукулец на Библијата“, *Македонско сонце*, бр. 501, 06.02.2004., Скопје, http://www.makedonskosonce.com/broevis/2004/sonce501.pdf/44_46_arheo.pdf

74) Васил Иљов, *Aural and written communication and semiotic characteristics of the ancient macedonian language*, <http://www.unet.com.mk/ancient-macedonians-part2/spomenici10-e.htm>

старог трачко-илирско-македонског подручја такође сведоче о првим људским заједницама сакупљача, ловаца, земљорадника, ратника,⁷⁵⁾ грађевинаца⁷⁶⁾ и песника-музичара⁷⁷⁾ на простору од Мраморног (Црног) мора и Карпата до југа Балканског полуострва. Са археолошким доказима о ширењу прото-словенских племена из круга Трипољске и Винчанске културе⁷⁸⁾ на подручју од река Дњепар и Дњестар преко Балканског полуострва до острва Крит поклапају се открића крвних група припадника тих праисторијских прото-етнија које је извршио француски археолог Луиј Карпантје.⁷⁹⁾ Пример који доказује језичку повезаност ових праисторијских протосрпских етнија је и истоветност морфологије графема винчанског писма са морфологијом графема у натписима на каменим стенама и на грнчарији из географског подручја данашње Македоније. Тако је филолог и историчар Радивоје Пешић на основу аналогije морфологије графема натписа из насеља Бело Брдо крај Церја у данашњој Македонији са морфологијом графема из винчанског писма са истоветним називом насеља Бело Брдо крај Петровца на Млави у данашњој Србији превео праисторијски натпис из Церја о потреби поштовања заједничке Богиње Мајке појединих тадашњих праисторијских народа.⁸⁰⁾ Ту праисторијску Богињу Мајку стари Срби из

75) Васил Иљов, "Great Battles of the Ancient Macedonians", <http://www.unet.com.mk/ancient-macedonians-part2/index1-e.htm>

76) Vasil Ilyov, "The wooden book with a macedonian inscription from 5.260 B.C. from the prehistoric lakeside settlement at the Kostur Lake", <http://www.unet.com.mk/ancient-macedonians-part2/spomenici8-e.htm>

77) Diodorus of Sicily, *Library of History*, III, 67, Euripid, *Alkest*, 966-969. Филолози Тачко Белчев, Одисеј Белчевски, Александар Донски, Васил Иљов и остали филолози су пронашли и превели стотине македонских речи словенског порекла у књигама Хомера, као и у натписима на старом македонском језику из времена Александра Великог. (Васил Иљов, <http://www.unet.com.mk/>)

78) Lessing Photo Archive <http://www.lessing-photo.com>. <http://www.mgb.org.rs/sr/zbirke/praistorija/picture/praistorija/119-figurina>, Muzej grada Beograda, <http://www.virtuelnavinca.com/figurine-tip1-sc.html>: Слично фигури из Дупљаја, фигуре са птичјом главом. Maria Gimbutas, *The Goddesses and Gods of Old Europe: Myths and Cult Images*, University of California Press, 2007.п. 164; 190-191: Женске фигуре у Винчи и Старчеву са симболима рађања и дојења.

79) Радивоје Пешић, *Оптужујем ћутањем – Записи и предавања (1982 -1992)*, Пешић и синови, Београд, 2001., стр. 24-25; 60-61, цит. Хвојка, Руденко, Песак, Герасимов, Черниш, Горнунг

80) Toby Griffen, LACUS Forum XXX, : *Language, Thought and Reality*, (Ed.) G. Fulton, W.J. Sullivan & A. R. Lommel. 2004, p. 100-101, http://www.lacus.org/volumes/30/201_griffen-Toby.pdf : Грифен сугерише да постоји могућност да је Винчанско писмо утицало неким својим знаковима, као што је, нпр. затварајући знак за богињу на египатско писмо. (р. 104:) Један натпис "Богиња медведа и богиња птица су заиста једно – богиња медведа" односи се на богињу Артемиду, односно на богињу ткања, како су је Харман и Гимбуташ називали. Радивоје Пешић, *Оптужујем ћутањем*, стр. 105-127; 112: Радивоје Пешић тврди да може да се пронађе извесна аналогija винчанских натписа са критским и минојским писмом, иако се они појављују касније у историји. Васил Иљов, „Discover-

данашње Мале Азије (некадашње Фригије) звали су према античким писцима Сарбис,⁸¹⁾ или у античко доба на егејском острву Лемнос Серона (Сербона).⁸²⁾ Интердисциплинарно проучавање ових археолошких и лингвистичких материјалних доказа о насељавању Срба на територији данашње Румунија и Молдавије и у југозападној Србији упућује на закључак да су сеобе из правца средишње Азије, и поготово из подручја јужних степа данашње Русије, одвијале се у правцу Балканског полуострва у периоду заснивања винчанске, поморавске, скопске и тесалијско-егејске предантичке културе. У ова истраживања уклапа се и теорија слависте Олега Н. Трубачова према којој подунавски и винчански ареал одређује заједнички словенски језик чија археолошка димензија сеже до неколико миленијума пре наше ере, сачувана пре свега у преношеним семиолошким грађама прастарих божанских назива и имена.⁸³⁾ Предантички споменици који доказују да су Илири и Трибали користили заједничко писмо су у црногорским брдима пронађена камена стела звана *Шудиковски Квадар* са натписом сличном винчанском писму или у Јужној Србији на планини Јастребац мегалит из Срнадаља, камен из Вукаље и гробно камење у Шиљеовцу са писмом сличним Винчаници из гвозденог доба, у Војводини *Ватински пршљенак* потиче из 1250-1075.г. пре Христа, у Источној Србији камен из места Маргум-Дубравица, код Пожаревца из другог-трећег века који садржи знаке сличне ћирилици и глагољници⁸⁴⁾ и у Боки Которској архаична плочица из Сушћепана и *Натпис из Крушевице* код Херцег-Новог исписан писмом сличним старој ћирилици, иако се одређени број знакова не могу препознати као ћирилски знакови.⁸⁵⁾ Филолог Петар Милосављевић сматра да је из првог писма древних Пелазга и Винчанаца, односно из винчанске, пелашке и руско-кијевске србице настала касније црквенословенска азбука којом су записана највреднија духовна и културна заве-

ries about the Literacy, Language and Culture of the Ancient Macedonians”, http://www.unet.com.mk/ancient-macedonians/govrlevo_a.htm и Васил Иљов, „Novi soznanija za pismenosta, jayikog i kulturata na drevnite Makedonci”, <http://www.unet.com.mk/ancient-macedonians/lac.htm>; *Prehistory Knowledge*, “Neolithic facsimile to the classic Greek letters?”, <http://www.prehistory.it/fase2/grecia2.htm>

81) Suidae, *Lexicon*, Tomus II, Oxonii, E Typographeo Academico, 1834, Ed. Ludolphum Kusterum, Thomas Gaisford, <http://ia600204.us.archive.org/7/items/suidaelexiconpos02kustuoft/suidaelexiconpos02kustuoft.pdf>, p. 3300

82) George Hempl, *Mediterranean Studies, IV Etruscan, V Venetic*, Stanford University Press, 1932, pp. 87, 89

83) О. Н. Трубачов, *Етногенез и култура древнейших Славян*, Наука, Москва, 1991

84) „Маргумски натпис“, <http://www.dijaspora.ch/sr/main/mostovi/zanimljivosti/margumski-natpis-print>

85) Živojin Andrejić, *Sveti Znaci*, Mitološki Zbornik, Centar za mitološke studije Srbije, Rača, 2000., str 77-114.

штања српских, руских, бугарских и других словенских црквених достојанственика.⁸⁶⁾ Шан Вин, Радивоје Пешић и други поменути филолози су на основу вишедеценијског упоредног проучавања подунавског винчанског писма (староевропског писма или писма „србица“, како га поједини филолози и историчари називају) и суседних карпатских, црноморских и тесалијско-фригијских култура⁸⁷⁾ дошли до закључка да је фонетско винчанско писмо протописмо осталих светских писама. Према филологу Милтон Шан Вину винчанско писмо је своједобно било писмо комуникације на једном широком евроазијском простору.⁸⁸⁾ Филолог Радивоје Пешић је на основу компаративног проучавања предантичких и античких фонетских и пиктографских писама утврдио да је Винчанско писмо било девет миленијума пре Христовог рођења најстарији познати линеарни систем са двадесет и шест слова, односно први буквар у људској историји, да је најсличније Винчанском писму било Етрурско писмо из древне Италије,⁸⁹⁾ као и да су на основу Винчанског писма настали глагољица, латинско и грчко писмо.⁹⁰⁾ Винчанско писмо није било само претеча пан-хеленског језика,⁹¹⁾ него и претеча древног писма „буквице“, глагољице,⁹²⁾ древног етрурског,

86) Petar Milosavljević, *Srpska pisma*, Banja Luka: Besjeda ; Beograd : Ars Libri, 2006. Такође о томе видети Svetislav Bilbija, *Staroevropski jezik i pismo Etruraca*, The Institute of Etruscan Studies, Chicago, 1984

87) Marijana Ricl, "Phrygian Votive Steles", *Epigraphica Anatolica* 33, 2001, 196/197; Херодот (7.73) Фриге повезује са Македонцима у Пелагонији. У „Каталогу бродова“ у *Илијади* (2: 484–877) као блиски рођаци су приказани Дарданци, Пелазги, Фригијци, Трачани, Ликијци, Кари и други анатолски и палеобалкански народи. Овидије такође изједначава Трачане, Гете, Ските и Сармате и тврди да говоре једним те истим језиком. (*Trist.Eleg. Book 3*)

88) Shan M. M. Winn, „A Neolithic Sign System in Southeastern Europe“, *The Life of Symbols*, Ed. by Mary Le Cron Foster and Lucy Jayne Botscharow. Boulder, Colorado, Westview Press, 1990;

89) Edward M. Thompson, *Handbook of Greek and Latin Palaeography*, The International Scientific Series, Volume LXX, D. Appleton Company, New York, 1893, p. 9-10, <http://quod.lib.umich.edu/m/moa/APL0171.0001.001?rgn=main;view=fulltext>: Латиница, Фаријско, Етрурско, Умбријско и Осканско писмо су настали из примитивног, односно такозваног Пелазгијског писма халкедонског типа из времена када су Грци писали са десна на лево. Претпоставља се да је грчка азбука постала позната домаћим племенима Италије у осмом или деветом веку пре Христа и то највероватније преко најраније Халкедонске колоније у Италији.

90) Radivoje Pešić, *Scrittura di Vinča – prima sistematizzazione*, Milano: Istituto di Studii Orientali, 1985, Miloje M. Vasić, *Praistoriska Vinča I*, Beograd, 1932; Радивоје Пешић, *Винчанско писмо*

91) Plutarch, *Alexander*, (III, 51). M.Z. Kopidakis, *History of the Greek Language*

92) Bartholomäus Kopitar, *Glagolita Clozianus*, Prostat apud Carolum Gerold Bibliopolam, 1836, стр. 49-50: Копитар је тврдио да су у прошлости Руси и Срби говорили и писали глагољцом.

латинског,⁹³⁾ грчког писма⁹⁴⁾ и данашњег званичног српског писма ћирилица.⁹⁵⁾ Оно што одваја ово винчанско писмо „србицу“ од писменог материјала из археолошких налазишта у Румунији и Бугарској у истовременој временској епохи је чињеница да је Винчанско писмо било азбучног карактера, за разлику од материјала пиктографског карактера из Бугарске и Румуније.⁹⁶⁾ Култура Лепенског вира већ је била дала у својим знацима пиктографског карактера назнаке алфабетског система и то је добило свој наставак и врхунац око 3.500-3.400 године пре Христа у писменој култури подунавског Винчанског круга која је повезивала реку Дунав и њене притоке у местима као што су Градешница у данашњој Бугарској, Парта у Румунији, Доња Брањевина у Србији и Ситагрои у Грчкој.⁹⁷⁾ Њихова лексичка веза имала је великог утицаја на заснивање античке трачке и атичке грчке прозе и поезије.⁹⁸⁾

Лексичку везу између ових прастарих култура уочили су и историчари и филолози Лудмир Нидерле, Милан Будимир и Миха-

93) Anonymous (opt. Sextus Aurelius Victor), *Origo Gentis Romanae*, (*The Origin of the Roman People*, Trans. in Eng.) http://www.tertullian.org/fathers/origo_01_trans.htm: Из Илијума (Троје) дошли су Евандер и његови људи на Апенинско полуострво, научили тамошње људе да читају и пишу писмом које је делимично било оно писмо које је он одраније научио, затим да узгајају стоку и да помоћу упрегнутих волова обрађују земљу.

94) Радивоје Пешић, *Винчанско писмо: Хигиније (Huginus, Fabulae, 277) је тврдио да су у античко доба Кадмо и Евандер „пелазгијску азбуку“ пренели у Грчку и у Италију. Такође према Херодоту (Herodot, *History*, 5.58.1), Феничанин Кадмо је научио античке Грке да пишу његовим писмом.*

95) Исто. Такође о томе видети опширније у Shan M. M. Winn, „A Neolithic Sign System in Southeastern Europe“, *The Life of Symbols*, Ed. by Mary Le Cron Foster and Lucy Jayne Botscharow. Boulder, Colorado, Westview Press, 1990; Toby D. Griffen, *Deciphering the Vinca Script*, str. 23-24, <http://www.fanad.net/vincascript.pdf>, cit. Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, vol. 1 (Bern: Francke Verlag, 1959), p. 875; Baring & Cashford, *The Myth of the Goddess: Evolution of an Image* (London: Penguin, 1993), p. 323.

96) Радивоје Пешић, *Винчанско писмо*, стр. 64, цит. Н. Todorova 1986: 207-213, sl. 113-117. Исту чињеницу потврђује упоредба праисторијске македонске азбуке исписане на стенама и винчанског писма, јер је винчанско писмо прво у низу праисторијских палеобалканских натписа који има синтетизован и класификован ред азбуке: <http://www.unet.com.mk/ancient-macedonians-part2/spomenici2-e.htm>

97) Marco Merlini, Sabin Adrian Luca, *An Inquiry Into the Danube Script*, Vol. 33 Bibliotheca Brukenthal, Romania, Muzeul Brukenthal, Ed. Altip, 2009, „Conclusions. The Danube Script“ http://www.brukenthalmuseum.ro/pdf/Biblioteca_Brukenthal/XXXIII/27%20Conclusions.pdf

98) Павел Шафарик, *О пореклу Словена - по Лоренцу Суrowејцком*, (прев. Стојанка Чекеревац), 1823, Архив Војводине Нови Сад - Словенски институт Нови Сад, 1998., <http://www.scribd.com/doc/2868779/> str. 17. cit. Nicolas Freret, *Oeuvres*, ed. 1796. T. I. Mem. de l'Acad. d. Inscr. T. XXI. О мешању култура пелашких, јонских и микенских прото-становника данашње Грчке и становника Крита које се надовезују на културу Старчева, Лепенског вира и Винче сведоче писани трагови, односно истоветна или слична писма народа тих култура, као на пример сличност у обичајима балканских Миза (Хераклеида) и егејских Миза у Микени и Аргосу у слављењу божице пољопривреде Деметре (Pausanius, *Descriptions of Greece*, 7. 27, 9)

ил Ростовцев који су сматрали да су најстарији Словени или „Старосрби“ били црноморско-карпатски Неури из области Триполске културе повезујући у другом миленијуму пре Христа изворну сарматску⁹⁹⁾ Триполску културу и Трансилванијску културу Стоичани-Бузау-Болград са културом Закавказја и Анатолије, а у дванаестом веку пре Христа и са културом Лужичке области.¹⁰⁰⁾ Резултата истраживања ових филолога већим делом се уклапају у тврдње појединих научника који на основу проучавања различитих светских светих списа, митологије и историјских хроника о Великом потопу сматрају да је нуклеус велике скупине српских прото-етнија, односно прото-Словена био у јужном делу кавкасских планина,¹⁰¹⁾ одакле су се припадници ових прото-етнија селили у правцу Индије, Мале Азије, севера Африке, Балканског полуострва и јужне, средње и западне Европе.¹⁰²⁾ Граматолог и историчар Радивоје Пешић је својим компаративним проучавањем винчанског писма утврдио да су се њиме служили стари Срби и њихови наследници Пелазги, Трибали, Илири, Трачани, Ликијци, Лидијци и Етрурци.¹⁰³⁾

У резултате његових истраживања уклапају се осим резултата радиоизотопних мерења камених натписа са винчанским писмом такође и искази античких писаца Диодора Сицилијског и Еурипи-

99) *Encyclopaedia britannica: or a dictionary of arts, sciences and miscellaneous literature*, 1810, p. 565, William Williams, *A Primitive History from Time of Cadmus*, J. Seagrave, Chishester, 1789, p. 378, cit. An. Un. Hist. 89.19.638

100) Milan Budimir, *Problem bukve i protoslovenske domovine*, Rad. JAZU, knj. 282, 5; Zagreb, 1951., cit. P. Boš-Gimper (Etudes Celtiques, 1950 - 51, 365) i B. Hrozni; Aleksandar M. Petrović, *Srpske starine: Opisi i tumačenja srpske povesnice*, Cornelia-Magda Mantu, “Cucuteni–Tripolje Cultural Complex: Relations and Synchronisms with other Contemporaneous Cultures from the Black Sea Area”, *Studia Antiqua et Archaeologica*, VII, Iași, 2000, pp. 11; 20

101) John Gardner Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro*, John Murray, Albemarle Street, London, 1848, pp. 7-12, cit. Plin. iv. 13. Tacitus, 46.: Историчар и путописац Вилкинсон, проучавајући дела Прокопија, Валеријана Красинског и Бопову компаративну граматичку, на основу упоредби старословенског језика са старим персијским Зенд и Санскрит језицима, сврстава старе Словене у прастари индо-европски народ који се налазио на обалама црноморских река и који се касније у историји појављује под именом „Словени“ („Славни“ или „Словни“ - народ који има „слово“, „језик“) и „Спори“, односно „Сбори, Сберати“ („Срби“, „они који се сабирају и који одржавају народне саборе“).

102) Павел Шафарик, *О пореклу Словена*, стр. 16-17, цитира П. Пулкања и J. Pastorius von Hirtenberg који сматрају да су Словени након потопа прошли из Синеара и Колхиде, Халдеје и Јоније до Константинопоља и даље за Бугарску, Русију, Корушку, итд, док историчари и филолози као Сипријан Робер сматрају да је балкански Илирик и пре Великог потопа био нуклеус словенских племена.

103) Радивоје Пешић, *Отпушћујем ћутањем – Записи и предавања (1982 -1992)*, такође видети Радивоје Пешић, *Винчанско писмо*, Пешић и синови, Београд, 1995., <http://www.scribd.com/doc/52179974/Radivoje-Pešić-Vinčansko-pismo>, “Turdash-Vinca Symbols”, “The Karanovo and Gradeshnitsa Tablets (Bulgaria)”, “The Sacred Tablet from the village of Karanovo”, *Pegasus Research Consortium*, http://www.thelivingmoon.com/46ats_members/Lisa2012/03files/Vadu_Rau_Stones.html

да да су трачки (рашки)¹⁰⁴⁾ песници Орфеј, Лин, Хомеров учитељ Пронапид и Хомер писали на трачком (пелашком) језику,¹⁰⁵⁾ као и резултати дешифровања „србско-рашанског“ писма¹⁰⁶⁾ на обелиску у малоазијском граду Сирбин у Малој Азији.¹⁰⁷⁾ Битно место у „проходу ентитета“ прото-српскословенских етнија¹⁰⁸⁾ и распострању њиховог архаичног писма и културе из винчанско-тесалијског круга на записе и предантичке и античкеспоменика у источном Медитерану заузимају култура старе Троје, односно фригијско писмо и култура као извориште културе источног Медитерана.¹⁰⁹⁾ Древни песници Хомер и Пиндар су у својим еповима помињали митолошке кочије које вози прастаро винчанско божанство сунца Хелиос (Илиос)¹¹⁰⁾ и које су од прастарих Винчанаца-Трачана преузели касније малоазијски Фриги-Тројанци.¹¹¹⁾ Пиндар је у свом античком делу *Питија* назначио везу пољопривреде, односно орања

104) Гвозден Вукашиновић, *Корнелије Тацит о Србима*, <http://www.scribd.com/doc/56281028/2008-Kornelije-Tacit-o-Srbima-Gvozden-Vukasinovic>: Хелени су називали и записивали Рачане као Трачани, односно „Тхракои“.

105) Diodorus of Sicily, *Library of History*, III, 67, Euripid, *Alkest*, 966-969. Радивоје Пешић, *Оптужујем ћутањем – Записи и предавања (1982 -1992), Винчанско писмо, Пешић и синови*, Београд, 2005., <http://www.scribd.com/doc/52179974/Radivoje-Pesic-Vinčansko-pismo>, Радивоје Пешић, *Оптужујем ћутањем*, стр. 56: “У својој компаративној студији *Homerus Slavicis dialectis cognata lingua* (1829) Грегоријус Данковски документовано образлаже Хомеров пелашки језик као супстрат словенских језика. Још је енциклопедиста Алијан истицао да је постојала *Илијада* на језику Бруга (Брижана или Фрижана), блиских сродника Дарданаца. Та *Илијада* је постојала, дакле, 560 година пре Христа када је Пизистрат тиранин заповедио њено ново, језички редиговано издање.“

106) Чудинов, В.А., *О србском камне с законима VIII века из Сирбини*, http://www.runitsa.ru/publications/publication_512.php

107) *Obelisk iz Ksantosa, Zakonik pravnih, običajnih i moralnih načela Srba pre 2600-2800 godina*, R.D. Ђорђевић (Ur.), Prevod zakona Svetislav Bilbija, Edicija Srpski koreni, Serbona Niš, 2003.

108) Софија Давидовић-Живановић, „Прилог проучавању односа Сармата и Словена“; В. Slijivic, „Knochenfunde in einem prähistorischen Grab bei Trebenishte“; S. Zivanovic S., „Radiocarbon dating of a Cro-magnon population from Padina, Yugoslavia with some general recommendation for dating human skeletons“; Радивоје Песић, „On the scent of Slavic autochthony in the Balkans“, Vladimir Markotic, *The Vinca Culture*; Miloje Vasic, *Preistoriska Vinca I-IV*

109) Herodot, *History*, 1.6; 1.7; 1.94; Ioulous Hector, „Anatolia – The Land of Civilization“, *Acta Divina*, Volume III, Issue III, December 15, 2003: Древна Троја је била повезница пољопривреде, занатства и трговине анатолијског подручја са црноморско-балканском и египатском културом у неолитском периоду све до победе персијског краља Кира над прото-српским ликијским краљем Критом 546. године пре Христа

110) Хомер, *Илијада* 16.779, Пиндар, *Олимпијске оде*, 7.71

111) „Troy / Wilusa / Ilium, Troy VIII“, http://www.livius.org/to-ts/troy/troy_VIII-IX.html: Приказано божанство Сунца (с.390 BCE), из Атениног храма (Altes Museum, Berlin) било је једно од првих открића Хајнриха Шлимана. Шлиман је открио да су Илионци (Тројанци) славили бога сунца као наставак култа сунца још од Лепенског вира - видети слику http://www.livius.org/a/turkey/troy/troy_helios_berlin.JPG

земље плугом са начином исписивања тадашње поезије.¹¹²⁾ То тако звано „бустрофедон“ писмо, које је у историји записано као феничанско писмо са својим специфичним линијама и обликом слова, подсећало је вековима касније и теолога и историчара Исидора од Севиле на трагове које волови и плуг остављају за собом на ораницама.¹¹³⁾ Поједини филолози и антрополози у проучавању лика Ахила и тројанског рата у Хомеровој *Илијади* сматрају да је Ахил био скитскогетски Трачанин и по тумачењу порекла његовог имена и имена његових другова,¹¹⁴⁾ као и због трачке народне ношње коју он носи на цртежима античких медитеранских амфора.¹¹⁵⁾ Такође битно место у повезници винчанске и тројанске (тројанско-феничанске) културе заузима и легенда о митским феничанским јунацима Кадму¹¹⁶⁾ и Евандеру који су након пораза Троје у рату напустили Троју и пренели „пелазгијску азбуку“ у Грчку и у Италију.¹¹⁷⁾

Према многобројним античким писцима феничански јунак Кадмо, изворно звани Акадмус, Академус или Екадемус изумео је азбуку и основао Академију наука у старој Грчкој која је по њему и добила тај свој назив.¹¹⁸⁾ Према античким писцима Тукидиду и Еузебију, Теменидска династија Пердика потиснула је из Агроса (територије повезане са реком Дунав)¹¹⁹⁾ владара Кадма и његову

112) J. G. M. Heirman, „Space in archaic Greek lyric: city, countryside and sea“, p. 88, cit. Gianotti 1975, 68-80, Mullen 1982, 82-94 and MacLachlan 1993, 87., <http://dare.uva.nl/document/352269123>.

113) Isidore of Seviglia, *Origin* 6; Leslie Threatte, *The grammar of Attic inscriptions*, W. de Gruyter, 1980, pp. 54–55.

114) Исто, p.8, cit. Liddell and Scott s.v. akhilleios. Такође видети **Strabo**, *Geography*, 7.3.4, 12.4.4

115) Guy Smoot, *The Mitoses of Akhilleus*, <http://mss3.libraries.rutgers.edu/dlr/outputds.php?pid=rutgers-lib:24887&mime=application/pdf&ds=PDF-1>, pp. 127-46, cit. Gloria Ferrari Pinney, *Achilles, Lord of Scythia - Ancient Greek Art and Iconography*, ed. Warren Moon. Madison: University of Wisconsin Press, 1983, стр. 42; 139.

116) Herodot, *History* 9.12.2: О феничанском пореклу Кадма који је дошао из старог Египта у Грчку.

117) Hyginus, *Fabulae*, 277

118) Jacov Bryant, *A New System in Ancient Mythology*, Vol. 2, pp. 155-156, cit. Hoffman – Academia. Hornius. Hist. Philos. 1.7. cit. Diogen Laertius, 1.3.6, Hornius, 1.7.c3, Suida, 1135; Nonnus, *Dionysiaca*, Book 2.481-486; 513: За Кадма је Нонус у свом делу *Дионизијака* писао да је био сточар и да је добро свирао фурулу и лиру. Karl Otfried Müller, *Introduction to a Scientific System of Mythology*, Arno Press, 1978 (Ориг. Ayer Publishing, 1844), pp. 86-87, cit. Lycophron, Phavorinus, Dionysodorus.

119) Nicola Desedinau, *Prehistoric Dacia*, Part 6 – Ch.XXXIX.6.V, http://www.pelasgians.org/website6/39_06_V.htm, Homer (*Odyssey*, XII. 1; XI. 21. 639; XII. 1; *Iliad*, XVIII), Hesiod (*Theogonia*, v.242. 959; Op. 566): „Argos“ на грчком језику значи „поље“, „њива“, „територија насељена пољопривредницима“. Према Стефану Византијском, Монеру и Хесиоду, Аргос у причама о Данаусу је исти онај који се односио на територију звану „Гаја“ или „Тера“, са севера Трачке, близу места које се звало „отац свих богова“ или „велико

трачанску супругу Хармонију,¹²⁰⁾ те су они са једним делом народа Спартанаца или Спорада,¹²¹⁾ касније познатих у историји као Сарди,¹²²⁾ Варди, Арди или Ардеи (према Птолемеју и Ливију „Eor-daei“)¹²³⁾ населили источну обалу Јадранског мора.¹²⁴⁾ На том подручју од реке Дрим до реке Неретве митски јунак Кадмо, супруга му Хармонија и њихови потомци саградили су градове Охрид,¹²⁵⁾ Будву,¹²⁶⁾ Улцињ¹²⁷⁾ и Рисањ¹²⁸⁾ и њихови потомци су ту живели пре доласка римске војске на те просторе.¹²⁹⁾ Овидије, Нонус и други

море које тече“ („Okeanos Potamos“). М. Parović-Pešikan, *Najnovija istraživanja u Boki Kotorskoj s posebnim osvrtom na problem ilirskih i predilirskih veza s Egejom, Materijali SADJ*, 12, 1976, стр. 76-87; David Malcolm Lewis, John Boardman, *The Cambridge Ancient History: The Fourth Century B.C.*, Cambridge University Press, 1994, p. 427; Marjeta Šašel-Kos, „Cadmus and Harmonia in Illyria“, p. 129, cit. H. W. Catling, *Archaeological Reports for 1981-1982, Sindos*, katalogos tes ekhteseos

- 120) Friedrich Max Miller, *Contributions to the Science of Mythology*, Vol. II, Longmans, Green and Co., London, 1897, pp. 645-649: Хармонија је божица богатства и лепоте и у древним грчким и арјанским митовима је повезана преко мајке Хемере (Електре), супруга Кадма, брата Дарданоса и оца Зеуса са пољопривредом, музиком, архитектуром и рударством. Ivan Mortimer Linforth, „Two Notes on the Legend of Orpheus“, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 62, (1931):5-17), цит. Alcidas: Поједини аутори су Кадма изједначавали са творцем медицине Есклапијом или са Ликургом од Орга, краљем Едоније (Македоније) и Трачке, или са Триптолемом као творцем пољопривреде. (О краљу Ликургу видети Хомер, *Илијада*, 6. 130-6. 140.)
- 121) *Lemonuc Mamiце Српске* 104.43, Србејка у Лаконији – топоними од Епира до Лаконије у данашњој Грчкој који говоре о словенском карактеру пре-хеленске пелашке културе. Данас је остао топоним Сервенка (Еика – земља) на планини Олимпији близу некадашње Спарте: <http://hellas.teipir.gr/thesis/pellana/english/serveng.htm>
- 122) Dio Cassius, *Historiarum Romanarum*, Kuehniana, 1825, pp. 379, 509: “Sardie / Ardiei”; Johann-Ludovic Schönleben, *Carniolia antiqua et nova, sive incltyti ducatus Carnioliae anales sacro-prophani*, Tomus I, Joann. Baptistae Mayr, 1681, p. 100: “Ardi, koje Floris naziva Vardi, a Strabon Sardi”; Nikola Desidinau, *Prehistoric Dacia*, Part 5 – Ch.XXXIII.5, http://www.pelasgians.org/website5/33_05.htm.
- 123) Ptolomy, *Tetrabiblos*, 3.13.36; Livy, *History of Rome*, 45.30,
- 124) Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, 2.99; Livy, *History of Rome*, 44, 31 (штампано у William A. McDevitte. York Street, Covent Garden, London. Henry G. Bohn. John Child and son, printers, Bungay. 1850)
- 125) Marjeta Šašel-Kos, *Cadmus and Harmonia in Illyria*, str. 121-122, cit. Christodorus, *Anthologia Palatina*, 7,697
- 126) *Исто*, стр. 121, cit. Philon of Byblus, Stephanus of Byzantium
- 127) Plinius, *Natural History*, III, 22: „Колхијани су основали Колхиниј, који се сада зове Олциниј.“
- 128) Ptolomy, *Geography*, 2.15; Marjeta Šašel-Kos, „Cadmus and Harmonia in Illyria“, стр. 122, cit. Pseudo-Scylax, 24-25, Herodianus
- 129) Herodianus, *Techici Reliquiae*, El. A. Lentz. Vol. I, Lipsiae, Teubner, 1867, p. 27; 13-17; Christodorus, *Anthologia Palatina*, VII, p. 697, Đ. Basler, „Nekropola na Velim Ledinama u Gostilju, Donja Zeta“, Glas. Zem. Muz. n.s. 24, 1969, str. 9, 43, Tab. 25, 126/3. Такође видети Nieburle, p. 277: „Македонци су били Илири – имали су исти језик и исте обичаје и изгледали су као Илири.“

антички писци су искористили митски Кадмов одлазак на Балканско полуострво и растanak њега и сестре му Европе пред њен прелазак на леђима бика на Апенинско полуострво да на метафоричан начин опишу праисторијски разлаз и каснији различити развој култура Источног Медитерана.¹³⁰⁾ Још увек није постигнут концензус између филолога и историчара о томе да ли легенда о одласку Кадма и Хармоније у Охрид и Рисањ и ширењу њихове писмености метафорично говори о одласку или повратку у те крајеве једног дела тадашњег прото-словенског становништва широко насељеног по балканско-црноморско-медитеранском подручју.¹³¹⁾ Тако историчар Диодор Сицилијски у делу *Историјска библиотека* тврди да су источномедитерански Феничани преузели писмо од древних Пелазга и да се „феничанска, односно Кадмова египатска азбука коју су преузели Грци“ може у ствари називати „пелашка азбука“. ¹³²⁾ Диодор пише да су по предању славни трачки музичар и песник Лин и његови ученици Орфеј¹³³⁾ и Тамир писали пелашким словима и оставили на њима причу о делима првог Дионизија (Пелазга, Кадмовог оца),¹³⁴⁾ као и друге приче. Диодор наставља: „Пелашким

130) Nonnus, *Dionysiaca* 3. 84 ff

131) Насељеност и сеобе српских прото-етнија и простирање винчанског писма са подручја јужног тока реке Дунав према Црном мору и источном Медитерану и обрнуто показује и чињеница да је у пред-античко и античко доба река Дунав била називана „река Ноје“, Океанос, Истар и Фижи. Према записима различитих летописаца и хроничара један део старих Срба након библијског Великог потопа из Јерменије и Мезопотамије доселио се и придружио становништву које је живело поред реке Дунав („реке Ноје“). О томе видети Реља Новаковић, *Срби и рајске реке: библијске „Четири рајске реке“ и кавкаско-еуфратски Срби*, Библиотека Словенски источници, Супра либрос, Панчево, Мирослав Београд, 1995; Драшко Шћекић, *Сораби - историонис*, Саборна сфера, 3, Сфаирос Тимор, Београд Подгорица, 1994., <http://www.scribd.com/doc/23856582/Sorabi-Draško-Šće-kić>, цит. Теофана Исповедника. Такође видети *Herodotus*, W. Beloe, (Transl. Ed.) Vol. II, F.C. and J. Rivington at al, London, 1821, p. 406: Da-Nau, Da-Nausis, Da-Naubis; Steph. Byzant. Vol.iii.229: Danousis, Danoubis. Такође видети Mario Alinei, *Origini delle Lingue d'Europa*. Vol 1: “La teoria della continuita”, Il Mulino, Bologna, 1996.; Vol 2: “La continuita delle principali aree etnolinguistiche dal Mesolitico all’eta del Ferro”, Il Mulino, Bologna, 2000. Видети такође Mario Alinei, *An alternative model for the origins of European peoples and languages: The Continuity theory*, “Le radici prime dell’Europa: Stratificazioni, processi diffusivi, scontri e incontri di culture”, 27/28 ottobre 1999. Milan, Italy: Геоллингвиста Марио Алинеи је уочио значајну сличност у траговима развоја металургије међу Словенима на овом подручју који досежу све до Анатолије и истакнуо извесност њиховог живота на Балканском полуострву вековима пре претпостављеног насељавања Словена на Балканско полуострво у такозваним „Великим сеобама“ Словена, Авара и Хуна на Балканско полуострво у шестом и седмом веку.

132) Диодор Сицилијски, *Историјска библиотека*, 3.67.1

133) Радивоје Пешић, *Отпузујем ћутањем, Винчанско писмо и други огледи*, цит. Euripid. *Alkest*. 966-969: Грчки трагичар Еурипид је такође тврдио да је Орфеј исписивао „трачку абуку на дрвеним таблицама.“

134) Diodorus of Sicily, *Library of History*, Book 19, Vol. 9, c. 53; Strabo, *Geography*, VII, 7.3.c322; VII,7.8.c.326: „Становници Будве, Рисња и Охрида са различитим именима, али који потичу од једне краљевске династије Агенора и Кадма“. Агенор је био познат

словима су писали Орфеј и Пронапид, Хомеров учитељ“ и истиче да је Тимотије написао спев *Фригија* пелашким писмом „служећи се знацима првих Пелазга и пелашким говором“.¹³⁵⁾ Он је тврдио и да је пре Кадмовог писма неколико генерација раније постојало писмо у старој Грчкој које је кориштено на јавним споменицима и које је уништено у Великом потопу. Паузиније је тврдио да је он лично видео у Мегари на најстаријем споменику у Грчкој из 1.678. г. пре Христа пелашку азбуку.¹³⁶⁾ На основу тих првих доказа о почцима писмености уклесаних на камену и касније на дрвеним таблицама, листовима палме, маслине или на папиру и пергаменту, древни писци су сматрали да су трачански Фриги, односно Срби-Трибали, како их византијски историчар Лаоникус Халкокондил означава,¹³⁷⁾ били „најстарији народ на свету“.¹³⁸⁾

То се огледа на примеру обичаја древних Руса, Срба, Јермена и припадника осталих словенских прото-етнија да пишу „крте и резе“ сличне онима на винчанском писму на „буквици“.¹³⁹⁾ На

још и под именима Посејдон или Киликс. Diodor of Sicily, *Library of History*, 5.58.2ff. Кадмо, син Агенора, направио је Феничанску колонију на Родосу чији су становници и преци били наследници Посејдона. О томе говори откриће званичне мермерне табле са феничанским словима у храму Лндијске Атене на Родосу. (Chr. Blinkenberg, *La Chronique du temple Lindien*, Copenhagen, 1912, p. 324)

135) Diodorus of Sicily, *Library of History*, 3.67

136) Johann Joachim Eschenburg, *Manual of Classic Literature: The first six books of the Iliad of Homer*, literally translated into English prose, with copious explanatory notes, and a preliminary dissertation on his life and writings, Key and Biddle, 1836, p. 31, cit. Diodorus of Sicily 5.57.75, Pausinius 1.43, Larcher. Неки писци сматрају да су Пелазги употребљавали феничанску азбуку уписујући је на камену и металу, а да је Кадмо само додао „нови материјал у њу. О томе видети Johann Joachim Eschenburg, *Manual of Classical Literature*, p. 31-36, cit. Schoell, *Hist. Lit. Gr. Li.iii*, Ch.3; Werber, *Geschichte der Schreibkunst*; Diod. Sic.3.67: Ови писци претпостављају да је Кадмо уместо ранијег тежег начина исписивања слова на металу и камену представио писање на палминим листовима које је било старије од начина писања на папирусу у Египту. До времена Пронапида, Хомеровог учитеља, Пелазги и Грци су писали по узору на Феничане и остале источне народе назимично са десна на лево и са лева на десно, правећи заокрете на лишћу, кори дрвета, кожи животиња (пергаменту), металу, камену, дрвеним таблама, египатском папирусу и на некој врсти „крпеног“ папира, на слоновачи, ланеном платну и касније и на памучном платну.

137) Laonicus Chalcocondylae Atheniensis, *Historiarum Libri decem*, 1650, *Laonici Chalcocondylae atheniensis Historian Libri decem*, interprete Conrado Clausero Tiguriano, Parisiis, MDCL; Маја Николић, „Српска држава у делу византијског историчара Дуке“, *Зборник радова Византолошког института Србије*, XLIV, 2007, цитирајући Georgio Sfranze, Critobuli, Ducas, Laonici Chalcocondylae, Georges Pachymeres, Nicephori Gregorae, Metochites, Kantakouzenos итд.

138) J. V. Rives, *Phrygian Tales*, стр. 241, cit. Paus. 1.14.2, Arr. *F.Gr.Hist* 156 F 82, Apul. *Met.* 11.5, Hippol. *Haer.* 5.7, Origen C. *Cels.* 4.36, Claud. *In Eutrop.* 2.238-273

139) Радивоје Пешић, *Отпузујем ћутањем – Записи и предавања (1982 - 1992)*, Пешић и синови, Београд, 2001., стр. 24-25: <http://www.scribd.com/doc/46958335/Radivoje-Pesic-Ortuzujem-Cutanjem>. Такође Павел Шафарик, *О пореклу Словена*, стр. 33, цит. Суоро-

једну врсту старог „словенског“ писма које је настало на основу тих древних „чертама и резама“,¹⁴⁰⁾ односно на примерке *Јеванђеља* и *Псалтира* написане на тадашњем старосрпском (староруском) писму глагољица,¹⁴¹⁾ наишао је у деветом веку хришћански византијски мисионар Ћирил у време своје просветитељске мисије у Херсону на Криму. Према предању оно му је послужило као основа за састављање ћирилице.¹⁴²⁾ Поједини филолози тврде да је на стварање ћирилице просветитељске браће Ћирила и Методија утицала не само глагољица, него и још једна варијанта старотрачко-македонског писма из ореала прастаре винчанске културе са дрвених таблица из 567. године са потписом македонског писца Трп Руен.¹⁴³⁾ Етапа трачке орфејске поезије о природним земаљским и небеским појавама у облику божанстава који су живели високо у планинама, али и поезије о виноградима, пољима макова и орани-

вјецки: „Словени су звали своје писмо *Буквица* или *Bogwedza* због тога што су помоћу њега проповедали Божију заповест и учење приликом свечаног култа. Да су уобичавали да пишу своје правне законе од старина на таблицама, имамо више неоспорних доказа. У нордијским сагама и предањима сматра се да су Вани (Wannen), што значи Словени, готово без изузетка просвећени.“ Такође је према одобрењу тадашњег Папе на словенском писму *буквица* свечану свету литургију написао и Свети Јероним. О томе видети у Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slovena*, стр. 6, <http://www.scribd.com/doc/82561611/Mavro-Orbini-Kraljevstvo-Slovena>. Такође видети Страбон, *Географија*, 12.8.3: Како је писао Страбон, древни малоазијски Ликијци су Мизе који су дошли из тадашње Трачке (данашње Србије, Румуније и Бугарске) и Македоније у Малу Азију називали тако (буква – „Мизос“) према врсти дрвета на којој су писали. Због тога постоји могућност да се трговина у Источном Медитерану првобитно одвијала на древном хатушком, односно пелашко-арменијско-хеленском језику.

- 140) “Из наше књижевности феудалног доба”, приредили: др Драгољуб Павловић; др Радмила Маринковић, Библиотека Просвета, књига 102, Београд, 1975.; (Johan Fridrih, *Istorija pisma*, 1966.; Đorđe Trifunović, *Ka počecima srpske pismenosti*. Petar Đorđić, *Istorija srpske ćirilice*, Zaharije Orfelin, *Kaligrafija za izobraženije mladeži serpske i valahijske*, 1778.), V. Istrin, *Voznikovenije i razvitije pismja*, Moskva, 1965, str. 467.; Радивоје Пешић, *Винчанско писмо и други граматолошки огледи*, Београд, 1995.; Therese Albertine Louise von Jacob Robinson. *Historical View of the Languages and Literature of the Slavic Nations*, <http://www.hotfreebooks.com/book/Historical-View-of-the-Languages-and-Literature-of-the-Slavic-Nations-Therese-Albertine-Louise-von-Jacob-Robinson.html>, цитирајући Vostokof, Kopitar, Grimm, Waclaw Aleksander Maciejowski, *Istorija slavenski prava*, Matica srbska, 1856 и остале слависте лингвисте и историчаре.
- 141) Bartholomäus Kopitar, *Glagolita Clozianus*, Prostat apud Carolum Gerold Bibliopolam, 1836, стр. 49-50: Копитар је тврдио да су у прошлости Руси и Срби говорили и писали глагољцом.
- 142) Svetozar Nikolić, *Staroslovenski jezik II*, Trebnik, Beograd, 2001.; V. Istrin, *Voznikovenije i razvitije pismja*, Moskva, 1965, str. 467.; (Ур.) Драгољуб Павловић, Радмила Маринковић, *Из наше књижевности феудалног доба*, Библиотека Просвета, књига 102, Београд, 1975.; Đorđe Trifunović, *Ka počecima srpske pismenosti*. Petar Đorđić, *Istorija srpske ćirilice*, Zaharije Orfelin, *Kaligrafija*; Zaharije Orfelin, *Kaligrafiju za izobraženije mladeži serpske i valahijske*
- 143) Vasil Il'ov, „Ancient macedonian alphabet and later reformators: Trp Ruen, St. Cyril and Metodi and St. Kliment Ohridski“, <http://www.unet.com.mk/ancient-macedonians-part2/spomenici3-e.htm>, ca „Facsimile on the wooden bar no.15 from the wooden book from 567 A.D.“

цама и уопште о пољопривреди, може да објасни зашто су касније антички приморски уметници и филозофи амбивалентно сматрали своје планинске суседе Трачане истовремено и варварима и чуварима древних мудрости.¹⁴⁴⁾

ПОВЕЗАНОСТ ВИНЧАНСКОГ ПИСМА И ПИСАМА У АЗИЈИ

Сличности и истоветност винчанског писма са појединим кинеским идеограмима који се односе на сунце, пољопривреду, природу и друштво¹⁴⁵⁾ може да се објасни историјским простирањем знакова и симбола којим су древни народи означавали животне прилике и природне појаве и веровања у времену након Великог потопа.¹⁴⁶⁾ Након Великог потопа на обали Црног мора од планинског ланца Кавказа до Егејског мора обрадиве лесне површине, алувијално наносно земљиште и влажна иловача¹⁴⁷⁾ условиле су нове сеобе праисторијских људских заједница такозваних „Арјана“, „Индоевропљана“ или „синова Нојеве Барке“. Тако се лингвистичка веза винчанског писма и индијског брахми писма може објаснити праисторијским империјалним походима древног српскословенског митског освајача

144) J. B. Rives, *Phrygian Tales*, p. 244, cit. Hall, *Inventing the Barbarian*, p. 149.

145) Постоји и сличност између идеограма у Pinyin Zhōngguó („средишња држава“), Thian („поље“), Ri („сунце“) и слично. За Винчанско писмо видети *Omniglot*, „Old European Script/Vinca/Danube“, <http://www.omniglot.com/writing/vinca.htm>, такође за упоредбу неких знакова из винчанског писма видети: <http://makedonija.tv/images1/Intervjua/08c.jpg>; као и Александер Донски, *Early civilization and literacy in Europe - An Inquiry into Cultural Continuity In the Mediterranean World*, edit. Mouton de Gruyter-Berlin-New York 1996.

146) Kui Shin Voo, Rich Sheeley and Larry Hovee, „Noah’s Ark hidden in the ancient Chinese characters“, *Journal of Creation* (Previously TJ) 19,2 (August 2005), pp. 96-108. Такође видети о томе William Williams, *Primitive History from the Creation to Cadmus*, p. 80; 136: Вилиамс сматра да су Кинези назвали првог човека Фохи, а да се име краља Син-Ну читало као Чин-Нон (Chin-Nong). О Chin-Nong и о утемељивачима кинеске царске династије видети Jacob Bryant, *A New System or an Analysis of Ancient Mythology* и Jean-Baptiste Du Halde, *The general history of China*, J. Watts, London, 1741, p. 272 (p. 269-277) Derk Bodde, „Types of Chinese Categorical Thinking“, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 59, No. 2, American Oriental Society, University of Michigan, U.S.A., 1939, p. 215; Joseph Needham, „Biology and Biological Technology, Science and Civilization in China, Ed. Francesca Bray, Vol. VI, No. 2, Cambridge University Press, Great Britain, 1984, p. 1: Неки научници верују да да је Ноје овековечен у лику првог кинеског цара Хоанг-Ти (2.737-2.698. пре Христа), познатог и по имену Шен-нунг („Божански фармер“).

147) William B. F. Ryan, et al., „An abrupt drowning of the Black Sea Shelf“, *Geo-Eco-Marina*, 2/1997, 138: 119–126, National Institute of Maine Geology and Geo-ecology of Romania, <http://ocean-ridge.ideo.columbia.edu/BlackSeaShelf/BlackSeaText.html>

Серба Макелидова¹⁴⁸⁾, Херакла, Бака¹⁴⁹⁾ или Дионизија, чији поход у правцу Индије је био обележен огромним земљаним траговима који су остављени у земљи или на стенама¹⁵⁰⁾ у облику писма „бустрофедон“, односно у смеру наизменичног орања плугом. Древни арјански народ, потомци Ноје и његовог сина Јафета из југоисточне Европе и Источног Медитерана били су достигли довољно висок степен економске, комуникацијске,¹⁵¹⁾ транспортне, градитељске и војне моћи да изграде праисторијске цесте које су водиле од луке Драч у јадранском мору, преко Црног мора до Индије и натраг.¹⁵²⁾ Империјална освајања територија карактерисала

148) Ezio Baglini, *San pier d'Arena*, "Aurelia", <http://www.sanpierdarena.net/Aurelia.htm>: Оно што је био антички Херкул за Римљане, то је био Гилгамеш за Вавилонце, Мелхарт за Феничане и Макелид за Египћане. Morris Jastrow, *The Religion of Babylonia and Assyria*, Vol. 2, *Handbooks on the History of Religions*, Ginn & Company, Boston, London, 1893, http://www.gutenberg.org/files/20758/20758-h/20758-h.htm#Page_242 :

„Неки научници сматрају да је Бел-Сарб или Шар-Сарб, бог Бак био титула а не име, као на пример краљ или господар Сарба (Срба). Неки филолози су чак сматрали да израз „сарби“ значи писмо, односно лист за писање, али нису дали довољно доказа за ту тврдњу. Глагол „сарабу“ је значио и „горити“, односно имало је везе са неким соларним божанством или божанством ватре.“

149) Sanja Pilipovic, „The Triad Zeus, Herakles and Dionysos: A Contribution to the Study of Ancient Cults in Upper Moesia“, *Balkanica*, XXXIX, pp. 59-66: У античком времену Херакле, Бак и Дионизије су повезивани у заједничком култури народа југоисточног дела Европе.

150) Herodotus, *Histories*, 4.82: Херодот је на својим путовањима наишао на велики отисак ноге у стени крај реве Тира за који се причало да га је ту оставио јунак Херкул на својим путовањима. Опширније о огромним бустрофедон отисцима за које је становништво Сарматике и Скитике сматрало да их је оставио Херакло у својим освајачким походима у Nikola Desedenau, *Prehistoric Dacia and Pelasgians*: <http://romanianhistoryandculture.webs.com/pelasgians.htm>

151) Plinius, *Natural History*, 1, 5.c.29; 1.7.c.56: Плиније је тврдио да је творац феничанског писма Кадмо био први човек у свету који је записао историју и који је писао прозу.

152) Jacob Bryant, *A New System or an Analysis of Ancient Mythology*, p. 407; p. 538, via Puteolana cit. Propert. Eleg. L. 3. 16.. v. 3., Strabo, L.9, p.375; p. 538, cit. Strabo, L. 7. p. 496.; Antoninus. p. 317.; Hieron, Surruta. Climat. Sext. pars nona. p. 267; Marjeta Šašel-Kos, „Cadmus and Harmonia in Illyria“, *Arheološki vesnik* 44, 1993, str. 128-129, cit. P. Lisičar, K. Killian, J. Bouzek.: У време митова о Херкулу сматрало се да је он, познат још и под називом Бак, Дионизије или Сербо Макелидов са својим народом саградио на путу својих освајања, осим пута Елора (*Via Herculeana*) у Сицилији, пролаза кроз Алпе (*the Alpes Cottiae*) и Херкулове цесте у Иберији такође и цесту-претечу „Игњацијеве цесте“ (*Via Egnatia*) у Трачкој која се протезала од насеља Драч до Црног мора. На „Хераклову“ и „Кадмову цесту“, које су повезале Егејско море преко Тесалонике са луком Драч и јужним Јадраном, надограђена је касније „Игњацијева цеста“ преко које се обављала трговачка размена производа из источног Медитерана према јужном Јадрану и преко античке Македоније према долини реке Морава у Трачкој. Jacov Bryant, *A New System or an Analysis of Ancient Mythology*, „Dionys.Per.V.1189, Climat. Sext. pars nona. p. 267. Olearius. L. 7. p. 403. Struys Travels, c. 20. p. 222: Међу античким народима сматрало се да је митски Дионизије направио пут Ниса (Nysa) према Индији и да је на том путу правио заштитна утврђења слична оном у Дербенду у Јерменији, које је служило за комуникацију између Црног и Каспијског мора.

Такође видети John Lemprière, Lorenzo Da Ponte, John David Ogilby, *Bibliotheca classica*, W.E. Dean, New York, 1838, p. 192; John Anthony Cramer, *A geographical and historical description of ancient Greece: with a map, and a plan of Athens*, Clarendon Press, 1828, pp.

је округлост и декаденција у складу са варварским обичајима и паганском религијом тог времена,¹⁵³⁾ али она такође на својеврстан начин сведоче и о повезаности развоја пољопривреде и развоја писмености на широком географском подручју Источног Медитерана, некадашње Скитије и Индије. Митски освајач Сербо Макеридов, Бак или Дионизије¹⁵⁴⁾ описан је као митски лик Сарабешвара („Лорд Сараба“) или као претходно отелотворење Буде у прастарој индијској митологији.¹⁵⁵⁾ Иконографија у описивању митског лика Сарабе у митолошким староиндијским еповима подсећа не само на античког митског Херакла који је приказан на античким медитеранским вазама и амфорама како убија лавове и змије, него има сличности и са српскословенском богињом земље, птица, медведа, плодности и сунца и месеца Артемиду, односно са богињом Сарбис.¹⁵⁶⁾

73-74: Све до двадесетог века у употреби за мост код Струге у Македонији био је назив „Српски мост“ (Pons Servilii).

- 153) Jacov Bryant, *A New System or an Analysis of Ancient Mythology*, pp. 554-556; G. S. Shrimpton, *Theopompus – the Historian*, McGill-Queen's Press – MQUP, 1991, pp. 170-173; „Phoenicia“, *Dictionary of Greek and Roman Geography, illustrated by numerous engravings on wood*, William Smith, LLD. London. Walton and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row; John Murray, Albemarle Street. 1854., <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0064:entry=phoenicia-geo>: Тада је симбол округле Хераклове силе била вафра, односно империјални походи су били као зли овековечени у њиховим паганским веровањима. Такође о „декаденцији на античким дворовима“ видети Polybius, „The extravagance of Theopompus's account of Philip II.“, <http://websfor.org/alexander/minor/polybius.asp>
- 154) *The Odes of John Keats*, Ed. by A.R. Weeks, W. B. Clive, London University Tutorial Press, 19?, <http://ia600304.us.archive.org/4/items/odesjohn00keatuoft/odesjohn00keatuoft.pdf>, pp. 42-46: Славни британски песник је описао Дионизија или Бака, односно трачке обичаје, манире и веровање у походу Бака на Индију.
- 155) О томе видети Jacov Bryant, *A New System or an Analysis of Ancient Mythology*. Такође видети N. R. Waradpande, *The mythical Aryans and their invasion*. Books & Books, 2000, pp. 43, 46: Сарабешвара („Lord Sarabha“) се у Будизму појављује као претходно утелотворење Буде. *Древни старосарбатски владари су у тим митовима описани под именима Србинда, Даса, Илублиша, Анарсани, итд.* У епу *Махабарата* Шарба или Сарба је приказан као монструм који убија лавове. О сличности митског јерменског, хајског, гетско-трачког јунака Шандана, познатог такође и под називо „Бели, Сјајни“, који је убијао лавове, Херакла и Сарбе који је убијао Нарашиму, као и о сличности приказа индијских митова о Шиви Сараба и богињи птица и земље Артемиде и Атени погледати античке бургон амрофе и јужноетрурске вазе на „Black Figure Pottery“, http://en.wikipedia.org/wiki/Black-figure_pottery и Rao, T. A. Gopinatha (1997). *Elements of Hindu iconography*, Volume 2. Motilal Banarsidass Publishers. pp. 171-173.
- 156) Suidae, *Lexicon*, Tomus II, Oxonii, E Typographeo Academico, 1834, Ed. Ludolphum Kusterum, Thomas Gaisford, <http://ia600204.us.archive.org/7/items/suidaelexiconpos02kustuoft/suidaelexiconpos02kustuoft.pdf>, p. 3300: „Σιβυλλα Φρυγία, η, κληθεῖσα ὑπο τινον ΣΑΡΒΙΣ“ – „богиња Сибила из Фригије по имену Сарбис“; Joannis Albertus Fabricius, *Bibliotheca graeca: sive, Notitia scriptorum veterum graecorum, quorumcunque monumenta integra, aut fragmenta edita exstant tum plerorum e mss. ac deperditis*, Tom 9, C. Liebbezeit & T.C. Felginder, 1737, p. 787: Фригијска Сибила се звала Сарбис, Касандра или Тараксандра. Такође видети *Hellenismos: mēniata ethnikē epithēōrēsis*, 1906, „Thesaurus Graecae Linguae“, cit. Suida: Име фригијске Сибиле, коју су називали САРБИС највероватније по њеном поре-

Неки савремени историчари у току истраживања митова о прастарој несталој земљи Атлантиди¹⁵⁷⁾ тврде да су се преживели становници ове некадашње митске земље помешали са својим сродницима хиперборејског порекла у области северно од Црног мора¹⁵⁸⁾ и да су ту засновали нову Прапостојбину Индовропљана чије име се временом мењало из „Бхарат“ у „Арата“, „Арта“ и „Артанија“.¹⁵⁹⁾ Тадашњи Арјани вршили су сличне обреде паралелној пољопривредно-сточарској пољопривреди у долини реке Дунав и њеним притокама и источног Медитерана, укључујући ту и начин орања сличан начину писања у старофеничанском и етруском „бустрофедон“ писму. Језик и писмо цивилизације Барата или Дева („веда-барата“) имао је свој најстарији облик у индоанатолијском писму.¹⁶⁰⁾

Сам назив Барата, прастара земља словенских Арјана, био је повезан са Нојевом планином Барис (Барата, Арта, Артанија), а начин обележавања слова у азбуци показује трасу којом се распостирало источномедитеранско феничанско писмо чији је творца био митски јунак Кадмо. Као и у случају индијске митологије поштовања краља предводника и краве и бика као светих животиња, тако и у Кадмовој феничанској азбуци прво слово значи предводник, бик, краљ,¹⁶¹⁾ уз постојање појединих архаичних верзија

клу. Са богињом Сарбис и краљем Океанос, чијег порекла је наводно био краљ Трачке, били су повезани и река Струмица у данашњој Македонији, планина Ида у Вилуши (Троји) и краљ Крит који је довео народ са острва Крит у Вилушу у Троји (Apolod. 2. 1. 2, Hesiod, *Theogony*, 339, Virgil, *Aeneid* 3.104). Такође видети George Hempl, *Mediterranean Studies, IV Etruscan, V Venetic*, Stanford University Press, 1932, pp. 87, 89

157) Plato, *Critias*, Transl. by B. Jovett, The Internet Classics Archive, <http://classics.mit.edu/Plato/critias.html>:

158) Павел Шафарик, *О пореклу Словена*, стр. 55-56, цит. Птолому: Географ Птоломеј је забележио да су Сармати живели на целокупној територији земаља између реке Висле, Карпата и реке Волге и на високом северу азијске Сарматije коју назива „Hyperboraei S., Basilici S., Hippophagi S“.

159) Vijaya Bharaati, *The Deciphered Indus-Harappan*, <http://www.scribd.com/doc/86660649/The-Deciphered-Indus-Harappan-Indo-Anatolian-Inscriptions>, cit. *Rig Veda* (RV10.75.5-6): „Пре него што су степски Арјани ушли у тај крај, могуће је да су из правца запада у кретању ка истоку анадолијски Арјани дошли и населили се у долини реке Инд.“ Такође видети о „Краљевским Скитима“ *Rig Veda*, 1999: VII.65 и Александар Асов, „Атланти – Арии – Славяне. История и вера“, с. 313, Гранд фаир пресс, Москва, 2000.

160) Vijaya Bharaati, *The Deciphered Indus-Harappan*, S.W. J. Lamberts, *The Ethnicity of the Sea People*, p. 99, <http://repub.eur.nl/res/pub/7686/Woudhuizen%20bw.pdf>: Сматра се да су Пелази са Крита и западне обале Ликије описменили Филистинце, односно пренели им познавање Микејског писма.

161) „The Greek Age of Bronze – Trojan War“, <http://www.salimbeti.com/micenei/war.htm>, Хигиније, *Фабуле*, Александар Парис, (91, ХСI), Касандра (Александра, Сарбис) 93, ХСI-II., Robert Fischer, „Die Ahhijawa-Frage. Mit einer kommentierten Bibliographie“, *Dresdner Beiträge zur Hehitologie* 26, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2010. p. vii, 125., cit. Emil Forrer, „Vorhomerische Griechen in den Keilschrifttexten von Boghazköy“, *MDOG* 63, 1924, pp. 1-22

објашњења тог првог слова такође и у астрономској констелацији звезда на небу. На културолошку повезаност малоазијске Анадолије и Индије указује такође и обичај „бустрофедон“ писања на листу палме и других биљака трачко-гетских народа који су живели на подручју некадашње Троје,¹⁶²⁾ мноштво топонима са изразом „Срб“ или „Срби“ на том подручју и етимолошка истоветност, сличност мноштва речи које означавају породичну, родбинску и друштвену хијерархију у старом санскритском¹⁶³⁾ и српском језику,¹⁶⁴⁾ као и и резултати изучавања епигенетичара Анатола Кљосова према коме су праисторијски народи из Сибира генетски повезани са праисторијским народом Балканског полуострва.¹⁶⁵⁾

О епигенетској и лингвистичкој вези старих Срба на том подручју говоре и записи из доба Римског царства о старосрпским трговцима-коњаницима који су у прошлости „владали трговином“ на подручју од древне Скитије до Римског царства.¹⁶⁶⁾

Према античким писцима у време владавине римског цара Аугуста „Исток је жељно ишчекивао славног месију који ће ослободити свет од дивљаштва, као што је било предвиђено старим списима и пророчанствима, тако да је и кинески цар био променио свој назив из „Победник“ у „Помиритељ“.¹⁶⁷⁾ Јован Исаија је Спаситеља означио као већног Оца. Свети Дух се појавио у облику Голуба ка-

162) Mallory, J. P., *In Search of the Indo-Europeans: Language, Archaeology, and Myth*. London: Thames & Hudson, p. 38f, 1989

163) Arthur Anthony McDonell, *A Practical Sanscrit Dictionary, Digital Dictionaries of South Asia*, p. 351, Emile Burnouff, *Essais sur le Veda*, Paris, 1863.; Александар Фомич Вељман, *Аттила и Ручија IV и V века*, <http://www.scribd.com/doc/8123521/-IV-V->; Lorenz Surowiecki, *Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki*, 1828; X. Шустер-Шевц, Порекло и историја етнонима Serb, „Лужички Србин“, <http://www.rastko.rs/rastko-u/jezik/hsuster-srbn.html>; ДрашкоШћекић, *Сораби-Историонис*, Сфариос-Тимор, Београд-Подгорица, 1994., Милош С. Милојевић, *Одломци историје Срба и српских-југославенских-земаља у Турској и Аустрији*, Прва свеска, Државна штампарија, Београд, Србија, 1872., стр. 8-30

164) Tomo Maretić, *Slaveni u davnini*, Naklada "Matice Hrvatske", Zagreb, 1889., http://www.archive.org/stream/slaveniudavnini01maregoog/slaveniudavnini01maregoog_djvu.txt; Миодраг Милојевић, *Одломци историје Срба и српских-југославенских-земаља у Турској и Аустрији*, Прва свеска, Државна штампарија, Београд, 1872, (Обновљено издање, Графос, Панчево, 1996. Anatole Klyosov, "DNA Genealogy, Mutation Rates, and Some Historical Evidence Written in the Y-Chromosome, Part II: Walking the Map", *Journal of Generic Genealogy*, 5 (2), 2009, p. 217, <http://www.jogg.info/52/files/Klyosov2.pdf>

165) Bharaati, *The Deciphered Indus-Harappan*: Сумерски – патра (веда) и варта (бартер-трговина) = Барата (људи који су били господари трговине у ранијем добу). О серским трговцима видети Raoul Mclaughlin; "Silk Ties: The Links Between Ancient Rome and China", *History Today*, Vol. 58, January 2008

166) William Williams, *Primitive History*, p. 69, cit. *Hist.* 5.13, Suetonius, *Vita Vespasiani*; pp. 69-70

167) *Јованова посланица*, 4.9, *Свето крштење*, Матеј 3.16-17; Суетониус, Сенека, Гропиус, (Amian Marcellinus, *Roman History*, 23.1.2-3).

да је Исус крштаван и испуњење свих пророчанстава су сведочили његови Свети апостоли и следбеници и по цену својих живота.¹⁶⁸⁾ Још шест-седам векова пре доласка Христа илирско-трачка паганска пророчанства, слично старозаветном пророчанству израелског Данила из Вавилона о доласку Месије, гласила су да ће доћи месија Солиош (Христ), умрети и ускрснути. Та пророчанства су била раширена по читавом Илирику у доба Македонских и Римских освајања све до доласка хришћанских Апостола из Јерусалима који су људима у првом веку обзнанили да је Христ дошао, умро и васкрснуо, испунивши тако своје божанствено посланство. Зато су Апостоли и могли лако да изврше своје мисије покрштавања од Јерусалима до Сремске Митровице.¹⁶⁹⁾ За време владавине Римског царства у првом веку на Балканском полуострву апостоли Светог Петра и Павла су основали епископију у Сремској Митровици са локалним бискупима, епископима и ђаконима и покрштавали локално становништво вршећи црквену службу на локалном словенском језику.¹⁷⁰⁾ Многи антички и византијски монаси, писци, теолози и хроничари забележили су да је апостол Андреј покрштавао становништво Тракије и Скитије.¹⁷¹⁾ Ова историјско-лингвистичку чињеницу може да објасни сличност језика и писма најбројнијег црноморског словенског племена Иљмени са њиховим западним суседима, карпатским Србима.¹⁷²⁾ Ове старе словенске кнежевине постале су поново културолошки повезане у деветом веку путем

168) Anonimni autor, *Serbska beseda u latinskom pismu*, Franz Selch, Beč, 1860, Sveska I, „Illyrica“, str. 42-43, <http://sr.scribd.com/doc/25781253/Serbska-Beseda-u-Latinskom-Pismu>, cit. Dion Cassius, LIV.34).

169) Ljubomir Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Srpska kraljevska akademija, Sremski Karlovc, 1927., str. 46, 53, 194. О црквеној служби бискупа Никете Ремезијанског на подручју Хомољских планина, Тимока, Поморавља и Подунавља видети у Павел Шафарик, *О имену Словена*, цит. *Vita S. Theodos.* ap. Pag. T. II. p. 9; I. Zonaras, *Hronika*, Ruski Prevod u Vokolomanskom Manastiru. Napecetan u Ct 31 Istor. I Drevn. Rus. U Moskv. Univ. 1847 god, str 58; Petre Mocanu, „The Carpathian-Danubian-Pontic Space – the Geographical Area of the Birth of the Romanian Christianity, *Annals of the University of Craiova – Series Geography*, vol. XI, 2009; Milos S. Milojevic. *Odlomci Istorije Srba*. Tom I. str 208-210

170) Eusebius, *Church History* III. 1, Adrian Radulescu and Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Constanta, Ex Ponto, 1998), p. 155; Hippolithus of Rome, *On the Twelve Apostles*, PG.X cols. 951, FHRD, 1, p. 713.. Mihail Diaconescu, *Antologie de literatura daco-romana [An Anthology of Dacian-Roman Literature]* (Bucuresti, Corifeu, 2007), p. 412.; Mircea Pacurariu, „Romanian Christianity“, *The Blackwell Companion to Eastern Christianity*, (Ed. Ken Parry), John Wiley & Sons, 2010, p. 186, cit. Hippolithus of Rome d. 236; 186-189

171) Д. Николић, „Словенско право“, <http://www.rastko.rs/rastko-ukr/istorija/dnikolic-slovenskopраво.html>; Радивоје Пешић, *Отпужујем ћутањем*

172) Vasil Ilyov, „Ancient macedonian alphabet and later reformators: Trp Ruen, St. Cyril and Metodi and St. Kliment Ohridski“, <http://www.unet.com.mk/ancient-macedonians-part2/spomenici3-e.htm>. О даљем развоју и ширењу старословенског црквеног језика видети *Book of Easter*; http://slovo-aso.cl.bas.bg/images/Sinai-XFR_analysis.jpg: Комплетну верзију *Новог завета* на црквенословенском и старогрчком језику су између 330.-350. године написали плагољницом свештеници манастира Свете Катарине на планини Синај (раније

хришћанских мисија цариградске браће Тирила и Методија који су познавали основе старословенског језика, том језику прилагодили посебно писмо и превели на њега најважније богослужбене текстове.¹⁷³⁾

Писменост као део српског идентитета и државности у времену пре него што су браћа Тирил и Методије синтетизовали ћирилицу као писмо доказује и натпис на сачуваном прстену српског кнеза Стројимира Властимировића (с.836-851.) који има кружно натписно поље са крстом око којег пише на азбуци „Боже, помози Стројимиру!“.¹⁷⁴⁾ Касније о развоју писмености средњовековне Србије сведоче црквени документи *Мирославово јеванђеље* (1185) и *Вуканово јеванђеље* (1197-1199), те основни правни кодекс српске цркве *Номоканон* или *Крмчија Светог Саве*, који је у исто време „по Божјем праву“ био и врховни закон средњовековне српске државе.¹⁷⁵⁾ Сматра се да су након замене старословенског писма српскословенским писмом у другој половини дванаестог века црквени документи из тог века одиграли не само пресудну улогу у евангелизацији, него и у укупном погледу на уметност и развој друштвених односа у средњовековној Србији.¹⁷⁶⁾ Такви црквени правни закони су уједно својим духовним и правним садржајем синтетизовали линеарни историјски развој српског писма, као и линеарни историјски развој друштвеног уређења старосрпских породичних и сеоских заједница са елементима геронтократије, патријархалности и међусобне солирадности њихових чланова.¹⁷⁷⁾

Сербал) у Египту. Тај манастир је посетио зачетник описмењавања српског народа Свети Сава на свом ходочашћу по Источном Медитерану.

173) Ј. Јевремовић, „Печат српског кнеза Стројимира“, *Глас Јавности*, 27.07.2006., Београд: Peter, Prince of Serbia, <http://sh.wikipedia.org/wiki/Duklja>: Такође постоји и печат кнеза Петра од Дукље из десетог века на којем пише ћиричним словима „Петар Архонт Дукље Амин“.

174) Сима Ћирковић, *Историја српског народа*, стр. 322, цитирајући С. Троицки, Р. Н. Шапов

175) Исто, стр. 218-220, стр. 226, стр. 292.

176) Сима Ћирковић, *Историја српског народа, Књига прва*, Српска књижевна задруга, Београд, 1981.; Драгослав Срејовић, „Кад смо били културно средиште света“, ТИА Јанус, *Ars libri* и Кремен, Београд, 2001, Библиотека Лавиринт, Књига 10

177) Сима Ћирковић, *Историја српског народа, Књига прва*, Српска књижевна задруга, Београд, 1981.; Драгослав Срејовић, „Кад смо били културно средиште света“, ТИА Јанус, *Ars libri* и Кремен, Београд, 2001, Библиотека Лавиринт, Књига 10

Sanja Suljagic

**THE IMPACT OF DEVELOPMENT OF VINCA
LETTER ON FORMATION OF SERBIAN IDENTITY**

Summary

In this paper author presented a link between formation and development of prehistoric Vinca letter with development of ethnicums „Serbs“ and „Slavs“ analysing original historical documents and prehistoric and historic events regarding this issue. Within the topic of the paper the author analyzed temporal and spatial distribution of the prehistoric Vinca letter, so-called „Serbica“ letter, as a precursor-letter of other letters in the Mediterranean region and other parts of Europe. By this analysis there are set starting positions for more subtle elaboration of the impact of development of literacy of ancient Serbian proto-ethnic groups on their „walkthrough of entities“ from prehistory up to these days, as well as the impact of their literacy on formation and substantial establishment of Serbian national identity.

Key Words: Vinca culture, Serbica letter, distribution of Vinca letter, bukvița, glagolitsa, cyrillic letter, Saint Cyril and Methodius, Saint Sava, Nomokanon, national Serbian identity

ЛИТЕРАТУРА

- Anonimni autor, *Serbska beseda u latinskom pismu*, Sveska I, „Illyrica“, Franz Selch, Већ, 1860.
- Асов, Александар, „Атланти – Арии – Славяне. История и вера“, с. 313, Гранд фаир пресс, Москва, 2000.
- Bryant, Jacob, *A New System or an Analysis of Ancient Mythology*, Vol. III, T. Payne, P. Elmsly, B. White, J. Walter, London, 1807
- Ђорђевић, R. D., *Obelisk iz Ksantosa. Zakonik pravnih, običajnih i moralnih načela Srba pre 2600-2800 godina*, (Prevod zakona Svetislav S. Bilbija), Edicija *Srpski koreni*, Serbona Niš, 2003.
- Иљов, Vasil, „Ancient macedonian alphabet and later reformators: Trp Ruen, St. Cyril and Metodi and St. Kliment Ohridski“, „Macedonian alphabet and the peculiarities of the macedonian alphabets“, <http://www.unet.com.mk>
- Пешић, Радивоје, *Винчанско писмо и други граматолошки огледи*, Пешић и синови, Београд, 1995., *Оптужујем ћутањем – Записи и предавања (1982-1992)*, Пешић и синови, Београд, 2001
- Signs of Civilization / Знаци цивилизације*, Међународни симпозијум у Новом Саду, 24 до 29 маја 2004., Платонеум, САНУ, Нови Сад и Институт за археомитологију, САД

Стојановић, Љубомир, *Стари српски записи и натписи*, Српска краљевска академија, Сремски Карловци, 1902. (1927.)

The Foreign Quarterly Revue, "Slavic Antiquities", Vol. 26, October 1840., January 1841.

Чудинов, В. А., *О сербском камне с законима VIII века из Сирбины*, http://www.runitsa.ru/publications/publication_512.php

Williams, William, *A Primitive History from Time of Cadmus*, J. Seagrave, Chichester, 1789

Winn, S. M. M., *The Signs of the Vinča Culture: an Internal Analysis; Their Role, Chronology and Independence from Mesopotamia*. University Microfilms, Ann Arbor, Michigan, 1981.

Original Ancient Sources:

Appiani, *Roman History*; Библија, *Нови завет*; Диодор Сицилијски, *Историјска библиотека*; Dion, Cassius, *Roman History*; Euripid, *Alkest*; Eusebius, *Church History*; Flaccus Valerius, *Agronautica*; Herodianus, *Techici Reliquiae*; Herodotus, *Histories*; Hesiod, *Theogonia*; Homer, *Iliad*; Homer, *Odyssey*; Hyginus, *Fabulae*; Hyppolitus of Rome, *On the Twelve Apostles*; Isidore of Seviglia, *Origin*; Livy, *History of Rome*, Marcellinus; *Roman History*; Nonnus, *Dionysiaca*; Pausinius, *Descriptions of Greece*; Philostratus the Elder, *Imagines*; Пиндар, *Олимпијске оде*; Plato, *Critias*; Plinius, *Natural History*; Plutarch, *Alexander*; Ptolomy, *Geography*; Ptolomy, *Tetrabyblos*; Seneca, *Thyestes*; Simocatta, Theofilact, *History*; Statius, *Acchileid*; Strabo, *Geography*; Suidae, *Lexicon*; Tacitus, *Historiae*; Thucydides, *History of the Peloponnesian War*; Xenophon, *Anabasis*

Resume

In this paper author analyzed first use of letters, namely a prehistoric Vinca letter called „Serbica“ in history of Serbia, its origins, directions of temporal and spatial distribution and its impact on formation of Serbian national identity. The author also analyzed a link between the development and distribution of the Vinca letter and the origin of ethnics „Serbs“ and „Slavs“ in original historic documents and prehistoric and historic events. Within the analysis the author focused on the origin of some prehistoric stone monuments with the signs written in phonetic and pictograph letters in the Balkan region and underlined its complementary compliance with original historic documents and historic chronicles mentioning culture of ancient Serbs in the region of Balkan peninsula, Black Sea and Eastern Mediterranean region. Of special interest for comparative understanding of linguistic and historic temporal and spatial distribution of ancient Serbs during their migrations on the region from the Balkan, Eastern Mediterranean, Caucasus, Black Sea

to India is linguistic similarity of the ancient Vinca letter with ancient Macedonian, Etrurian, Sanscrit, Troya and Caucasus mountain inscriptions. In that context the author underlined equality of close similarity of ancient „bustrophedon“ way of writing, which was characteristic for ancient inscriptions, Homer and Pindar’s poems and scripts of ancient proto-Serbian ethnic groups of Pelasgians, Thracians, Illyrians, Sarmatian Alans, Aryans and Etruscans. The author also underlined similarity of prehistoric pagan sign of the Sun (so-called „ille“ – Ilium, Ilios, Helios“) in prehistoric archeological sites of Lepenski Vir, Starcevo and Vinca on the shores of the Danube river of today’s Serbia, Ilina Gora in today’s Macedonia and archeological site of Troya as the symbol of the Sun as a source of life for prehistoric people, as well as similarity in their joint ancient mythology regarding mythic figure of Ilios (Helios) riding the carriages or the plough and mythic figures such as Heraclon, Artemis (Sarbis, Demetra, Sybilla), Dionisius, Kadmo and Harmonia, Achylleus, etc. It is also compatible in terms of epigenetic factors of these ancient proto-Serbian ethnic groups regarding the temporal and spatial distribution of their ancient letters, pagan mythology, pottery and other archeological evidence, trade contacts, customs and manners, etc. In the context a part of the paper is focused on findings of some modern Serbian, Northern American and other linguists who researched and confirmed equality or similarity between the Vinca and Etrurian ancient letters and partial similarity of the Vinca letter with Crete Linear A, Linear B, Indian Brahmi, Western Semitic, Old Phoenician, Old Greek, Anglo-Saxon Runic, Latin, Bukwitsa, Glagolitsa and Cyrillic letters. Then in the paper sense there is analyzed a historic link between ancient mythology regarding the Great Flood and the Ark of Noah and establishment of the ancient Vinca and Troy cultures as well as some important trade and migration routes from Europe to Asia at that time. In that sense the author underlined similarities between ancient Vinca letters and mythology with some ancient Chinese and Indian letters and mythology. Further development of ancient Vinca letters, Homer and Pindar’s poems and emergence of ancient Slavic buk-witsa, glagolitsa and cyrillic letters is related to establishment of first Slavic states and first documents on the law and social order in these states written in pre-cyrillic and cyrillic letters. The author then made a linear historic link between these first state documents with later state and church documents issued in the time of Serbian medieval dynasty such as Miroslavovo Jevandjelje (1185), Vukanovo Jevandjelje (1197-1199) and a basic legal codex of Serbian Orthodox Church and State Nomokanon or Krmcija Svetog Save which considerably influenced establishment of legal order in some Eastern Slavic states later during medieval century

and determined main medieval and post-medieval legal and spiritual discourse for Serbian national identity and cultural history.

* Овај рад је примљен 20. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

УДК 316.334.5:327(4-672EU)

Српска политичка мисао

број 4/2012.

Прегледни
рад

год. 19. vol. 38.

стр. 353-379.

Дејана М. Вукчевић

Институт за политичке студије, Београд

„ДИЈАЛЕКТИЧКА РАВНОТЕЖА” ИНСТИТУЦИОНАЛНОГ СИСТЕМА ЕУ У ОБЛАСТИ СПОЉНОГ ПРЕДСТАВЉАЊА: ФИКЦИЈА ИЛИ РЕАЛНОСТ?*

Сажетак

Аутор у овом раду анализира институционални идентитет ЕУ у области спољног представљања. Упркос тежњи за већим степеном кохерентности и ефикасности у области деловања ЕУ на међународном плану, Лисабонски уговор ствара комплексну институционалну слику у којој је јединствено представљање ЕУ на међународном плану отежано због постојања великог броја актера, као и одређеног степена конфузије око надлежности у области спољног деловања Уније. Нови уговор остаје заточеник хибридне мешавине међувладине и супранационалне организационе логике, која се одликује недовољно јасно дефинисаном улогом сваке институције. Рад је подељен у два дела. Први део се бави анализом новог институционалног идентитета ЕУ у области спољног представљања. У другом делу, аутор разматра примену институционалних одредби, која је обележена непрестаним тензијама у циљу контроле позиција моћи, захваљујући непрецизним и нејасним од-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

редбама Лисабонског уговора, које остављају могућност државама чланицама и институцијама да „широко тумаче” своје надлежности. Аутор закључује да плуралитет актера у овој области сведочи о компромису Лисабонског уговора када је реч о алокацији политичког вођства у оквиру ЕУ. Отуда је и тешко успоставити баланс између интереса држава чланица и институција ЕУ у пост-Лисабонском деловању у области спољног представљања ЕУ, што се одражава и на „видљивост” ЕУ на међународном плану.

Кључне речи: институционални капацитети, институционални идентитет, Европска унија, институције, спољни односи, европске интеграције.

Чини се да је некадашњи председник Европске комисије Жак Делор (Jacques Delors) поседовао одређену дозу видовитости када је пре тачно двадесет и једну годину, уочи преговора о потписивању уговора из Мастрихта, говорио о неопходности успостављања „дијалектичке равнотеже” у оквиру институционалног система ЕУ, указујући притом на деликатност односа између „оних који желе нову институционалну динамику” и „оних који се плаше успостављања обавезујућих механизма”.¹⁾ И заиста, читав процес европске интеграције праћен је настојањем да се успостави ова дијалектичка равнотежа, будући да је често било тешко пронаћи компромис између супранационалних и међувладиних тенденција, што је понекад имало за резултат образовање хибридних и нефункционалних институционалних решења. Да ли је, и уколико јесте, у којој мери је Лисабонски уговор успео да оствари ову равнотежу у области представљања Уније на међународном плану?

Једна од највећих слабости спољног деловања ЕУ био је недостатак јединственог и јасног преговарача према трећим државама, као и недовољан ниво централизације за доношење и извршење одлука целокупне спољне акције ЕУ. Отуда је циљ новог уговора био да обезбеди кохерентност, ефикасност и континуитет својих политика и активности у области спољних послова. То је значило неопходност институционалног повезивања више различитих актера у области спољне акције ЕУ. Укидање „стубова” на којима је почивала Унија и груписање свих спољних активности ЕУ у оквиру Главе V Лисабонског уговора требало је да доприне се том циљу. Ипак, нова институционална слика коју ствара Лисабонски уговор је комплексна. Основни разлог оваквог стања лежи у чињеници да овај уговор нема тенденцију укидања дихотомије супранационално/међувладино деловање, већ је усмерен на неу-

1) *Agence Europe*, n° 5424, 4-5 février 1991.

тралисање овог дуализма кроз реформу постојеће институционалне шеме. Институционални „идентитет“ ЕУ у области спољног представљања је, као и до сада, хибридна мешавина међувладине и супранационалне организационе логике, која се одликује недовољно јасно дефинисаном улогом сваке институције. Аутор је рад поделио у два дела. У првом делу, анализира се нови институционални идентитет ЕУ у области спољног представљања. У другом делу, аутор разматра обликовање нове институционалне структуре у овој области. Пракса показује да је ово обликовање обележено непрестаним тензијама у циљу контроле позиција моћи које, услед непрецизних и нејасних одредби Лисабонског уговора, остављају могућност државама чланицама и институцијама да „широко тумаче“ своје надлежности. Закључује се да плуралитет актера у овој области сведочи о компромису Лисабонског уговора када је реч о алокацији политичког вођства у оквиру ЕУ, и да је тешко успоставити баланс између интереса држава чланица и институција ЕУ у „пост-Лисабонском“ деловању у области спољног представљања ЕУ, што се одражава и на „видљивост“ ЕУ на међународном плану.

НОВИ ИНСТИТУЦИОНАЛНИ „ИДЕНТИТЕТ“ ЕУ У ОБЛАСТИ СПОЉНОГ ДЕЛОВАЊА

Усмеравајући се на развој једног кохерентнијег, ефективнијег и видљивијег спољног деловања ЕУ, Лисабонски уговор уноси новине на два нивоа. Прво, циљеви спољне акције Уније су обједињени у члану 21 Уговора о ЕУ, што је требало да допринесе интегрисаном приступу у изради и реализацији спољне политике ЕУ. Друго, измењени су институционална архитектура и процедурални оквир спољне акције ЕУ.²⁾

Лисабонски уговор је објединио спољне активности Уније у оквиру главе V Уговора о ЕУ, која носи наслов „опште одредбе о спољним активностима Уније и посебне одредбе о заједничкој спољној и безбедносној политици“. У оквиру ове главе, посебно је значајан члан 21(3), који истиче да „Унија обезбеђује доследност између различитих подручја свог спољног деловања, као и између тих подручја и осталих политика“. Ову доследност спроводе Савет и Комисија уз помоћ Високог представника ЕУ за спољне послове и безбедносну политику, који у ту сврху сарађују. Такође, члан 7 Уговора о функционисању ЕУ наводи да ће „Унија обезбедити

2) Steven Blockmans, „The European External Action Service One Year On: First Signs of Strengths and Weaknesses“, *CLEER Working Paper*, n° 2, 2012, p. 7.

доследност својих политика и активности”. Дакле, Уговор установљава јасну обавезу у погледу хоризонталне кохерентности, али проширује ову обавезу и на вертикалну кохерентност, истичући, у члану 4(3) Уговора о ЕУ, да ће државе чланице „предузети све потребне мере, опште или посебне природе, како би обезбедиле испуњење обавеза које проистичу из Уговора или из аката институција Уније”.

Ипак, заједничка спољна и безбедносна политика ЕУ (ЗСБП) задржала је специфичан положај у Лисабонском уговору. На то указује неколико одредби. Најпре, члан 24(1) Уговора о ЕУ истиче да ова политика „подлеже посебним правилима и поступцима”. Затим, глава V Уговора о ЕУ указује на тежњу да се ова политика смести у јединствени систем спољне акције ЕУ, а да истовремено задржи специфичан карактер. Коначно, Уговор о функционирању ЕУ (УФЕУ) предвиђа различите категорије надлежности ЕУ (чл. 3,4 и 6 УФЕУ), не сврставајући притом спољну и безбедносну политику ЕУ ни у једну од наведених категорија. Тако члан 2(4) УФЕУ каже да „Унија има надлежност, у складу са одредбама Уговора о Европској унији, да одређује и спроводи заједничку спољну и безбедносну политику, укључујући постепено одређивање заједничке одбрамбене политике”. Специфична, *sui generis* природа ове политике није јасно прецизирана у новом уговору, што спречава да се оствари потпуна хармонизација инструмената и процедура који су били подељени по „стубовима”.³⁾ Дакле, јединствени правни поредак који настаје укидањем „стубова” не нарушава специфичност ове политике. Државе чланице остале су незаобилазни актер у заједничкој спољној и безбедносној политици. На то указује и једногласност као основно правило доношења одлука у овој области.

Лисабонски уговор уноси три значајне институционалне новине у области спољног представљања ЕУ. Најпре, уводи се фигура председника Европског савета. Затим, предвиђена је функција Високог представника ЕУ за спољне послове и безбедносну политику. Коначно, предвиђено је образовање Европске службе за спољне послове која је замишљена као ембрион европске дипломатске културе. Нова „дијалектичка равнотежа” институционалног система ЕУ одликује се, с једне стране, повећањем броја институционалних актера, чиме се повећава сложеност институционалног система у односу на некадашњи, а с друге стране, недовољно јасно дефинисаном улогом сваке институције, упркос тежњи за већим степеном кохерентности и ефикасности у области спољне акције ЕУ.

3) Marise Cremona, “The Draft Constitutional Treaty: External Relations and External Action”, *Common Market Law Review*, vol. 40, n° 6, 2003, p. 1354.

Према одредбама Лисабонског уговора, Европски савет заузима значајно место у институционалном систему ЕУ. Ради се о „институционализацији“ овог органа, који је по први пут уведен у одредбе уговора као аутономна институција. Његова овлашћења су значајно ојачана у области спољне акције ЕУ. Академска мишљења су опречна када је реч о овом органу. Док неки аутори сматрају да процес његове „институционализације“ не представља преокрет у погледу институционалног „идентитета“ ЕУ, већ консолидацију постојеће политичке реалности,⁴⁾ други истичу да овај процес доводи до доминације међувладине сарадње у односу на „комуни-тарни“ начин деловања у оквиру институционалног система ЕУ.⁵⁾

Према члану 15(1) Уговора о ЕУ, Европски савет даје „неопходан подстицај“ за развој Уније и „утврђује опште политичке смернице и приоритете“. Ова овлашћења не представљају новину с обзиром да их Европски савет већ поседује на основу досадашњих институционалних одредби. Међутим, Лисабонски уговор проширује поље деловања Европског савета. Док је према некадашњем члану 13 Уговора о ЕУ овај орган требао да утврђује начела и опште смернице само за вођење заједничке спољне и безбедносне политике, укључујући и питања која су везана за област одбране, према новом члану 22(1) Уговора о ЕУ, Европски савет има овлашћење да утврди „стратешке интересе и циљеве Уније“ и у другим областима спољног деловања ЕУ. У складу са овим овлашћењем, Европски савет може једногласно доносити одлуке о стратешким интересима и циљевима ЕУ везаним како за заједничку спољну и безбедносну политику, тако и за друга подручја спољне акције Уније, као што су одлуке о односу Уније са неком државом или регионом, или одлуке тематске природе. Доношење ових одлука врши се на препоруку Савета министара ЕУ.

Европски савет чине шефови држава или влада држава чланица, његов председник, као и председник Комисије, а новина је да Високи представник Уније за спољне послове и безбедносну политику учествује у његовом раду (чл. 15(2)УЕУ). Такође, за разлику од досадашњих одредби које су предвиђале састанке овог органа „најмање два пута годишње“, члан 15 Лисабонског уговора предвиђа да се овај орган састаје „два пута сваких шест месеци, на

4) Deborah Lassalle, Nicolas Levrat, „Un triangle à quatre côtés: l'équilibre institutionnel et le Conseil européen“, *Journal of European Integration*, vol. 26, n° 4, 2004, p. 432.

5) Lucia Serena Rossi, „Le paradoxe du mode intergouvernemental. L'équilibre institutionnel dans le projet de traité - Constitution“, in Lucia Serena Rossi (dir.), *Vers une nouvelle architecture de l'Union européenne. Le projet de traité-Constitution*, Bruxelles, Bruylant, 2004, p. 117; Jean-Louis Quermonne, „Les institutions de l'Union européenne après le traité de Lisbonne“, *L'Europe en formation*, n° 362, 2011, p. 36.

позив свог председника”, дакле четири пута годишње, а уколико налаже ситуација, председник може сазвати и ванредно заседање Европског савета. Председник не може бити члан националне владе, а бира се од стране Европског савета квалификованом већином на период од две и по године, уз могућност проширења још једног мандата.

Две значајне новине везане су за положај Европског савета у институционалном систему ЕУ. Прва новина је овлашћење овог органа да доноси обавезујућа акта. Иако је Уговором експлицитно наведено да Европски савет „нема законодавну функцију” (чл.15(1)УЕУ), овај орган поседује овлашћење да доноси одлуке које, иако нису законодавног карактера, обавезују у целини и непосредно онога коме су упућене.⁶⁾ Друга новина односи се на увођење функције председника Европског савета, чиме је додатно ојачан положај овог органа. Циљ је био да се укине „ротирајуће” председништво и да се омогући континуитет спољног деловања ЕУ. Тако председник председава састанцима Европског савета, обавезан је да обезбеди припрему и континуитет у његовом раду у сарадњи са председником Европске комисије, да олакша кохерентност и постизање консензуза у Европском савету, и да подноси извештај Европском парламенту након сваког састанка Европског савета (чл.15(5) УЕУ). Ради се, дакле, о репрезентативним и процедуралним функцијама, а не о функцији одлучивања. Замишљено је да председник Европског савета делује као покретач Европског савета који би представљао „политички мотор” институционалног система ЕУ.⁷⁾ Међутим, ово ограничење овлашћења је само делимично постигнуто, јер председник има значајну улогу у области ЗСБП-а, будући да је задужен за представљање Уније на спољном плану када се ради о питањима која се односе на заједничку спољну и безбедносну политику, „не доводећи притом у питање овлашћења Високог представника Уније за спољне послове и безбедносну политику”.

Другу значајну институционалну новину представља функција Високог представника ЕУ за спољне послове и безбедносну политику (у даљем тексту Високи представник ЕУ). Ова функција представља одговор на многобројне критике у погледу кохерентности и ефикасности спољне акције ЕУ подељене по „стубовима”, која је допринела и „подељеном” представљању Уније у међуна-

6) Зоран Радивојевић, „Нова институционална реформа Европске уније“, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 1, 2009, стр. 198.

7) Josiane Auvret-Finck, „Quelques aspects des relations internationales de l’Union“, *Perspectives internationales et européennes*, n° 2, 2006, <http://www.revel.unice.fr>.

родним односима. Високи представник обједињује три функције: комесара за европске послове, некадашњег Високог представника за ЗСБП и министра иностраних послова која председава ЕУ (ротирајуће председништво).⁸⁾ Високог представника бира Европски савет квалификованом већином, а уз сагласност председника Комисије. Иста процедура се примењује и за окончање његовог мандата (чл.18(1) УЕУ).

Као наследник некадашњег Високог представника за ЗСБП, нови Високи представник ЕУ је, према члану 18(2) Уговора о ЕУ, задужен за „вођење“ заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ, те у том својству, својим предлозима доприноси развоју ове политике „коју спроводи у складу са мандатом које му додељује Савет“. Ово овлашћење укључује и формално право иницијативе (чл. 22(2)), што раније није био случај. Надаље, према члану 26(2) Уговора о ЕУ, Високи представник, заједно са Саветом, обезбеђује „јединство, доследност и ефективност акције Уније“. Такође, према члану 26(3) Уговора о ЕУ, Високи представник спроводи, заједно са државама чланицама, заједничку спољну и безбедносну политику ЕУ, „служећи се средствима држава чланица и средствима Уније“. Дакле, Високи представник ЕУ има значајнију улогу од оне коју је имао Високи представник за ЗСБП, јер доприноси, својим предлозима, утврђивању и реализацији заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ. Иста овлашћења Високи представник ЕУ има и у области заједничке безбедносне и одбрамбене политике (ЗБОП), у којој је задужен за координацију цивилних и војних аспеката у управљању кризама.

С обзиром да Високи представник ЕУ обједињује и функцију комесара за спољне послове ЕУ, он је истовремено и члан Европске комисије у својству подпредседника, задуженог за кохерентност спољне акције ЕУ. Притом Високи представник ЕУ ужива специјалан статус који проистиче из његовог именовања од стране Европског савета.⁹⁾ У својству подпредседника Комисије, Високи представник треба да обезбеди „кохерентност спољне акције Уније“, и одговоран је, у Комисији, за њене обавезе у области спољних односа и за усклађивање других аспеката спољне акције Уније (чл.18(4) УЕУ). Као и остали комесари и председник Комисије, Високи представник ЕУ је одговоран пред Европским парламентом.

8) Sophie Vanhoonaeker, Karolina Pomorska, Heidi Maurer, „The Presidency in EU External Relations: Who is at the helm?“, *Politique européenne*, n° 35, 2011, p. 150.

9) Kateryna Koehler, „European Foreign Policy after Lisbon: Strengthening the EU as an International Actor“, *Caucasian Review of International Affairs*, vol. 4, n° 1, 2010, p. 66.

Високи представник ЕУ обавља и функције председништва, јер представља Унију у питањима која припадају спољној и безбедносној политици (чл. 27(2) УЕУ). Ово овлашћење укључује вођење политичког дијалога са трећим државама и изношење ставова Уније у међународним организацијама и конференцијама. Новину представља одредба која предвиђа да када Унија изнесе неки став о теми која је на реду у Савету безбедности УН, државе чланице ЕУ које су и чланице Савета безбедности УН „захтевају да Високи представник буде позван да изнесе став Уније” (чл. 34(3) УЕУ).

Лисабонским уговором поништене су одредбе некадашњег члана 18 Уговора о ЕУ, који се односи на овлашћење „ротирајућег” председништва да заступа Унију на међународном плану у питањима које односе на заједничку спољну и безбедносну политику. Ипак, и поред укидања овог овлашћења, ротирајуће председништво задржава функције председавања у оквиру Уније, јер председава састанцима разних формација Савета, изузев Савета „спољни послови”, задуженог за израду спољне политике ЕУ према „стратегијским смерницама” које утврђује Европски савет, а којим председава Високи представник ЕУ. Некадашњи Савет за опште послове и спољне односе подељен је у две формације: Савет „спољни послови” и Савет „општи послови”. Савет „спољни послови” задужен је за израду спољне политике ЕУ према „стратегијским смерницама” које утврђује Европски савет, као и за обезбеђење доследности у деловању Уније, док је Савет „општи послови” обезбеђује доследност у раду различитих формација Савета, припрема састанке Савета и омогућава спровођење његових одлука, у сарадњи са председником Европског савета и Комисијом (чл. 16(6) УЕУ).

Нови уговор уноси одређене новине када је реч о систему председавања. Према пракси која је важила до усвајања Лисабонског уговора, председавање Саветом се обављало према систему ротације, према којем је сваких шест месеци једна држава чланица обављала ову функцију. Председавање Саветом помоћу система ротације често је критиковано због нестабилности и одсуства јасног правца у вођењу спољне и безбедносне политике: сматрало се да овај систем не обезбеђује кохерентност и континуитет у раду Савета, већ да изражава посебне интересе држава чланица.¹⁰⁾ Одсуство кохерентности је посебно значајно у политици према трећим државама, јер може да угрози политички дијалог Уније у оквиру њених међународних обавеза. Лисабонски уговор је настојао да измени одредбе које се односе на систем председавања, у циљу повећања ефикасности и кохерентности у раду председавајућег.

10) Anand Menon, „Playing with the Fire: the EU’s Defence Policy“, *Politique européenne*, n° 8, 2002, p. 39.

Према одредбама Уговора, председништво је убудуће образовано од групе које чине три државе, а на период од осамнаест месеци. Свака држава чланица групе председаваће, на период од шест месеци, свим формацијама Савета, изузев Савета „спољни послови“, којим председава Високи представник ЕУ, и Комитетом за политичка и безбедносна питања, којим председава „представник“ Високог представника ЕУ. Остали чланови групе ће у том периоду помагати председавајућем у обављању његових функција на основу заједничког програма који установе.¹¹⁾ Дакле, према одредбама новог уговора, ротирајуће председништво наставиће да игра значајну улогу у институционалном систему ЕУ. Ипак, измене везане за председништво не представљају поједностављење процедуре председавања Саветом. Нови систем ствара „хибридну ситуацију“ у области спољне политике, ништа мање комплексну од претходне, иако је циљ био да се установи стабилнији систем.¹²⁾

Лисабонски уговор не прецизира улогу председништва у односу на Европски савет и његовог председника. Према одредбама Уговора, Савет „општи послови“ припрема и обезбеђује континуитет заседања Европског савета заједно са председником Европског савета и Комисијом. Такође, Европски савет квалификованом већином доноси одлуку о листи других формација Савета министара. Једна од могућности ове нове институционалне реалности је да државе чланице фаворизују Савет „општи послови“ као могућност јачања националног престижа, што може довести до изузимања спољних односа из Савета „спољни послови“ и његовог ограничења на спољну, безбедносну и одбрамбену политику ЕУ.¹³⁾

Трострука функција Високог представника ЕУ има одређене предности у погледу ефикасности вођења спољне акције ЕУ. Њен позитиван ефекат је прагматизам, који омогућава да се одржи институционална равнотежа између држава чланица, Савета и Комисије, и појача усклађеност међувладиних и комунитарних аспеката у области спољних односа, како би ЕУ могла да наступа као „јединствени глас“. Међутим, ово решење може бити и извор проблема, јер ће бити неопходно обезбедити добру координацију између различитих актера спољне политике Уније, а да не превагне улога ниједног од њих. То се посебно тиче односа између Високог представника ЕУ и председника Европског савета, будући да

11) Декларација 9 Лисабонског уговора.

12) Antonio Missiroli, Janis Emmanouilidis, „Implementing Lisbon: the EU Presidency’s other (rotating) half“, *EPC Policy Brief*, December 2009, p. 2, <http://www.epc.eu>.

13) Simon Duke, „Consistency, coherence and European Union external action: the path to Lisbon and beyond“, in Panos Koutrakos (ed.), *European Foreign Policy*, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2011, p. 39.

је председник Европског савета такође задужен за представљање Уније на спољном плану. Ова ситуација може довести до нарушавања равнотеже између две нове институционалне фигуре.¹⁴⁾ То се посебно односи на члан 15(6) УЕУ који каже да председник Европског савета, „на свом нивоу и у том својству”, обезбеђује спољно заступање Уније у области спољне и безбедносне политике, „не доводећи притом у питање овлашћења Високог представника ЕУ”. Кључне смернице за поделу надлежности између ове две институције у области спољног представљања Уније леже у тумачењу термина „ниво” и „капацитет”, који упућују на деловање председника Европског савета на нивоу шефова држава или влада, док би Високи представник ЕУ био усмерен на деловање на министарском нивоу. Такође, члан 15(2) УЕУ предвиђа да Високи представник ЕУ учествује у раду Европског савета, али притом не даје никаква прецизнија одређења ове одредбе. Остаје нејасно и како могу бити комбиноване различите институционалне логике Савета и Комисије у једној функцији, будући да је Високи представник ЕУ, као мандатар Савета, задужен за спровођење спољне, безбедносне и одбрамбене политике ЕУ, али да је као члан Комисије у обавези да делује у општем интересу Уније, не примајући притом инструкције ни од једног органа.¹⁵⁾ Такође, када је реч о концептуализацији функције Високог представника, Лисабонски уговор избегава да се јасно определи између извршне и административне инфраструктуре, смештајући га тако у „институционални вакум”.¹⁶⁾

У обављању својих активности, Високи представник ЕУ ће се ослањати на европску службу спољних послова (у даљем тексту Европска служба), која представља „административни одговор” на троструку функцију Високог представника¹⁷⁾, будући да је предвиђено да се састоји од службеника надлежних служби Генералног секретаријата Савета и Комисије, као и особља које пошаљу националне дипломатске службе. Према члану 27(3) УЕУ, одредбе о Европској служби су широко дефинисане и упућују на одлуку Савета министара када је реч о њеној организацији и функционисању. Савет треба да донесе одлуку на предлог Високог представника

14) Daniel Thym, “Reforming Europe’s Common Foreign and Security Policy”, *European Law Journal*, vol. 10, n° 1, 2004, p. 21.

15) Stephan Keukeleire, Jennifer MacNaughtan, *The Foreign Policy of the European Union*, Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2008, p. 81.

16) Daniel Thym, „The Intergovernmental Constitution of the EU’s Foreign, Security & Defence Executive”, *European Constitutional Law Review*, vol. 7, n° 3, 2011, p. 457.

17) Christophe Hillion, „Cohérence et action extérieure de l’Union européenne”, *EUI Working Paper*, n° 14, 2012, p. 14.

ЕУ, а после консултовања Европског парламента и сагласности Комисије. На основу наведених уговорних одредби, Савет министара је 26. јула 2010. године усвојио одлуку о оснивању ове службе (у даљем тексту Одлука Савета)¹⁸⁾, којом је успостављена институционална равнотежа као правни и политички принцип. У правном смислу, равнотежа установљава обавезу поштовања одредби од стране институција, уз могућност санкционисања повреде од стране Суда правде. У политичком смислу, прецизира се организација међуинституционалних односа у оквиру Уније.¹⁹⁾ Према одлуци Савета, Европска служба је „тело Европске уније, које функционише на независан начин“, које је „одвојено је од Генералног секретаријата Савета и од Комисије“, и које поседује „правни капацитет који је неопходан за испуњење његових обавеза и реализацију циљева“.²⁰⁾ Службу чине централна администрација са седиштем у Бриселу и делегације Уније у трећим државама и међународним организацијама. Високи представник ЕУ је одговоран за рад ове службе. Основни задаци Европске службе су да пружи „помоћ“ Високом представнику ЕУ у извршењу његових задатака као мандатара Савета (вођење заједничке спољне и безбедносне политике, укључујући заједничку безбедносну и одбрамбену политику, допринос изради ове политике кроз предлоге, извршењу ове политике као мандатар Савета, „старање“ о кохерентности спољне акције Уније), као председника Савета за спољне послове и као подпредседника Европске комисије. Такође, Европска служба пружа помоћ и председнику Европског савета, председнику Комисије и Комисији у обављању њихових функција у области спољних односа. Ради постизања ових циљева, одлуком Савета о успостављању Европске службе уведена је обавеза сарадње ове службе са другим институцијама Уније. Тако се предвиђа да Европска служба ради у сарадњи са дипломатским службама држава чланица, Генералним секретаријатом Савета и службама Комисије, и пружа им помоћ у циљу обезбеђивања кохерентности у различитим областима спољног деловања Уније. Посебне одредбе посвећене су односу Европске службе и Комисије. Параграф 2 члана 3 Одлуке Савета предвиђа да се Европска служба и службе Комисије „консултују“, у обављању својих функција, о свим питањима које се

18) Décision du Conseil du 26 juillet 2010 fixant l'organisation et le fonctionnement du service européen pour l'action extérieure, *Journal officiel de l'Union européenne*, n° L 201 du 3 août 2010, p. 30.

19) Bart Van Vooren, „A Legal-Institutional Perspective on the European External Action Service“, *Common Market Law Review*, vol. 48, n° 2, 2011, p. 481.

20) Члан 1 Одлуке Савета.

односе на спољно деловање Уније, изузев о питањима која потпадају под заједничку безбедносну и одбрамбену политику. Европска служба може закључити и аранжмане о сарадњи са одговарајућим службама Генералног секретаријата и Комисије.

Када је реч о централној администрацији Европске службе, предвиђено је да радом ове службе руководи извршни генерални секретар, који ће се старати о ефикасној координацији између свих служби централне администрације као и координацији између ових служби и делегација ЕУ. Извршни генерални секретар има два заменика, док је централна администрација подељена на генералне дирекције. Постоји „одговарајући број” генералних дирекција састављених од географских „дескова” који обухватају све државе и регионе света, као и од мултилатералних и тематских дескова. Уколико је неопходно, ови дескови координирају своју активност са генералним секретаријатом Савета и службама Комисије. Такође, постоји и генерална дирекција за административна, кадровска и буџетска питања, питања безана за безбедност и комуникационе и информационе системе. Високи представник ЕУ бира генералног директора за буџет и администрацију, који је одговоран за административно и буџетско управљање у оквиру Европске службе. Према Одлуци Савета, постоји и посебна дирекција која је „у директној надлежности Високог представника ЕУ”, а која се односи на управљање кризама и планирање, цивилне капацитете планирања и вођења операција, Штаб ЕУ и Ситуациони центар ЕУ.²¹⁾ Централна администрација Европске службе обухвата и одељење за стратешко планирање, правно одељење које ће „интензивно сарађивати” са правним службама Савета и Комисије, као и одељења задужена за међуинституционалне односе, информисање, јавну дипломатију, послове ревизије и унутрашње контроле, и заштиту личних података.

Према члану 6(9) Одлуке Савета, особље из држава чланица треба да чини једну трећину укупног броја, док би „стално запослени функционери Уније” представљали 60% особља. Такође, унификација спољног представљања Уније подразумева и председавање, од стране функционера Европске службе, радним телима Савета, и вршење задатака које су некада обављала „ротирајућа предсеништва” при трећим државама (израда извештаја шефова

21) Ова дирекција се односи на заједничку безбедносну и одбрамбену политику ЕУ (ЗБОП). Француска се противила интеграцији ових структура у оквиру нове службе, док је Висока представница инсистирала на томе, желећи да „приближи” цивилне и војне структуре у оквиру ЗБОП-а. Компромисно решење представља специјалан статус ових структура - Philippe Ricard, Jean-Pierre Stroobants, „Catherine Ashton présente l'architecture du futur service diplomatique européen”, *Le Monde*, 25.03.2010.

делегација, председавање састанцима амбасадора Уније). Одлуком Савета јасно су прецизиране службе Савета и Комисије које ће бити пребачене у Европску службу.²²⁾

Одређење Европске службе као „функционално независног тела” не подразумева његову политичку независност, већ организациону одвојеност од Савета и Комисије.²³⁾ Дуализам супранационално/међувладино деловање се задржава у оквиру Европске службе. Иако ово тело поседује фактичку аутономију у свакодневном вођењу послова, са правне тачке гледишта, оно је ограничено на припрему и извршење одлука које су донете од стране институција у складу са правилима која владају за одређену област политике.

Члан 221(1) Уговора о функционисању ЕУ наводи да „делегације Уније у трећим државама и међународним организацијама представљају Унију”. Ова нова одредба Лисабонског уговора јасно изражава амбицију да се укине пракса међународног присуства ЕУ преко делегација само једне њене институције (Комисија), или преко дипломата држава чланица које председавају Унијом. Дакле, нова амбиција је да се образује јединствено дипломатско присуство Уније, које ће омогућити представљање Уније у свим областима, укључујући и заједничку спољну и безбедносну политику ЕУ. Делегације ЕУ су део Европске службе, и делују под „надзором” Високог представника ЕУ. Одлуку о отварању и затварању делегације ЕУ доноси Високи представник ЕУ, у сагласности са Саветом и Комисијом. На челу сваке делегације се налази шеф делегације, који прима инструкције од Високог представника ЕУ и директно је одговоран за њихово извршење. Шефови делегације могу примати инструкције и од Комисије „у областима у којима (Комисија) извршава надлежности које су јој поверене уговорима”.

И Европској комисији експлицитно је дато право спољног представљања Уније. Тако члан 17(1) Уговора о ЕУ каже да Европска комисија, „осим у области заједничке спољне и безбедносне политике, обезбеђује спољно представљање Уније”. Ова одредба је широко формулисана и не прецизира посебне модалитете или процедуре о начину спровођења овог задатка од стране Комисије.

22) Тако је у анексу Одлуке Савета наведено да, када је реч о Комисији, генерални директорат спољни односи (DG RELEX) у потпуности постане део Европске службе, као и један део генералног директората за развој. Када је реч о Савету, један део структура из области безбедносне и одбрамбене политике ЕУ премештен је у Европску службу.

23) Bart Van Vooren, „A Legal-Institutional Perspective on the European External Action Service“, *op. cit.*, pp. 486-491.

„ПОСТ-ЛИСАБОНСКО” ОБЛИКОВАЊЕ ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ СТРУКТУРЕ У ОБЛАСТИ СПОЉНОГ ПРЕДСТАВЉАЊА ЕУ

Највећи изазов институционалних решења Лисабонског уговора огледа се у успостављању равнотеже између деловања институција ЕУ и држава чланица у вођењу спољне политике ЕУ. Иако је консолидација Лисабонског уговора остала у сенци финансијске кризе и кризе еврозоне у оквиру ЕУ, обликовање новог институционалног система је, према неким ауторима (чије мишљење делимо), подједнако важно као што је било преговарање о одредбама новог уговора.²⁴⁾

Имплементација Лисабонског уговора у области изградње новог институционалног „идентитета” ЕУ показује да је највећи изазов у пост-Лисабонском деловању у области спољног представљања ЕУ успостављање и одржавање баланса између интереса држава чланица и институција ЕУ у вођењу спољне политике. Овај баланс је утолико теже остварити због непрецизних и нејасних одредби Лисабонског уговора, које остављају могућност државама чланицама и институцијама да „широко тумаче” своје надлежности. Како је то остварено у пракси?

Када је реч о институционалним новинама у области спољне политике и спољног представљања ЕУ, Европски савет је 19. новембра 2009. године изабрао Хермана ван Ромпеја (Herman van Rompuy), бившег белгијског премијера, за председника Европског савета²⁵⁾, и Кетрин Ештон (Catherine Ashton), бившег европског комесара за трговину, за Високу представницу ЕУ.²⁶⁾ Оба кандидата ступила су на дужност 1. децембра 2009. године.²⁷⁾

24) Antonio Missiroli, „Implementing the Lisbon Treaty: The External Policy Dimension“, Bruges Political Research Papers, n° 14, 2010, p. 4.

25) Décision du Conseil européen du 1er décembre 2009 portant élection du président du Conseil européen (2009/880/UE), *Journal officiel de l'Union européenne*, n° L 315 du 2 décembre 2009, p. 48.

26) Décision du Conseil européen prise avec l'accord du président de la Commission du 1er décembre 2009 portant nomination du Haut représentant de l'Union pour les affaires étrangères et la politique de sécurité, *Journal officiel de l'Union européenne*, n° L 315 du 2 décembre 2009, p. 49.

27) Херману ван Ромпеју је након истека двоипогодишењег мандата (31. маја 2012. године), поверен нови мандат председника, који ће трајати до 30. новембра 2014. године. Ван Ромпеј је био кандидат Француске и Немачке за избор председника Европског савета у новембру 2009. године. Пољска је, плашећи се француско-немачког диктата, захтевала да избор буде „демократски и транспарентан“, да у њему учествује свих 27 шефова држава или влада који ће појединачно износити своја мишљења. Ипак, иако Лисабонски уговор предвиђа једногласност у Европском савету, устаљена је пракса да се одлу-

Од почетка свог мандата, председник Европског савета је „видљив“ и активан у задацима који му додељује Лисабонски уговор. Поједини аутори описују његов „лидерски стил“ као „отворен и неформалан“, који се огледа у честим јавним изјавама и доступности медијима.²⁸⁾ Неретко се наводи и његова решеност да пронађе своје место на дипломатској сцени, и да подстакне државе да на највишем нивоу расправљају о постојећем стању и будућим односима ЕУ са глобалним актерима.²⁹⁾ Дакле, од самог почетка, председник Европског савета настојао је да омогући већу „видљивост“ Уније и да служи као медијатор између држава чланица.

Лисабонски уговор отвара могућност потенцијалног „сукобљавања“ ове фигуре са председником Европске комисије, имајући у виду његову неодређеност око поделе задатака у погледу представљања Уније на спољном плану. Међутим, председник Европског савета је брзо успоставио контакте са председником Комисије са циљем прецизирања улоге две функције у овој области. На његову иницијативу, два председника се састају једном недељно у циљу расправљања о пословима ЕУ, и постигли су договор о практичним аранжманима у погледу спољног представљања ЕУ на председничком нивоу.³⁰⁾ Овај „динамични дуо“ оцењује се као значајан у побољшању представљања Уније на највишем нивоу у односу на претходне уговоре и аранжмане.³¹⁾

Ипак, највећи напредак председника Европског савета представља еволуција улоге Европског савета у економској сфери. У мају 2010. године, Ван Ромпеј је постављен на чело радне групе за

чује консензусом - Arnaux Leparmentier, Philippe Ricard, Jean-Pierre Stroobants, „Union européenne: la revanche des fédéralistes belges“, *Le Monde*, 10.11.2009. Бивши француски премијер социјалистичке струје Мишел Рокар (Michel Rocard) истакао је својевремено да избор Ван Ромпеја значи да је „Европа политички мртва“, а да је „карикатурално“ изабрати Ештон за Високог представника ЕУ, будући да долази из државе која ни у ком случају не жели постојање европске дипломатије - „Michel Rocard: le tandem Van Rompuy et Ashton est un mauvais choix“, *Le Monde*, 20.11.2009.

28) Desmond Dinan, „Governance and Institutions: Implementing the Lisbon Treaty in the Shadow of the Euro Crisis“, *Journal of Common Market Studies*, vol. 49, Annual Review, 2011, p. 105.

29) Antonio Missiroli, „Implementing the Lisbon Treaty: The External Policy Dimension“, *op. cit.*, p. 5; Philippe de Schoutheete, „Conseil européen et méthode communautaire“, Policy Paper n° 57, 2012, p. 18.

30) Desmond Dinan, „Governance and Institutions: Implementing the Lisbon Treaty in the Shadow of the Euro Crisis“, *op. cit.*, p. 106. Овај договор односи се на представљање Уније на састанцима Г8 и Г20, на којима ће оба председника бити присутна, али ће само један од њих, зависно од теме, изнети став ЕУ.

31) Simon Duke, „A Difficult Birth: The Early Days of the European External Action Service“, in Panos Koutrakos (ed.), *The European Union's external relations a year after Lisbon*, CLEER Working Paper, n° 3, 2011, p. 79.

економско управљање, која је требала да поднесе предлоге о новој буџетској дисциплини, смањењу разлика у конкуритивности држава чланица и о реформи Пакта за стабилност и раст. Затим, на састанцима Европског савета у марту, јуну и октобру 2010. године, Европски савет је донео смернице за економску реформу кроз измену Стратегије Европа 2020, предлога радне групе за економско управљање и реформу Пакта за стабилност и раст. Овај орган је такође донео одлуке о пакету мера штедње за Грчку, Ирску и Португалију, и постепено постао „природни” оквир за расправљање о економској кризи у оквиру ЕУ. На основу француско-немачког споразума од августа 2011. године, одлучено је да шефови држава или влада еврозоне делују као „економска влада” у циљу давања подстицаја за даљи економски развој ЕУ, и да се састају најмање два пута годишње. Тако је усвојена пракса да се осим редовних заседања Европског савета, одржавају састанци овог органа у саставу шефова држава или влада еврозоне. Ипак, не треба сметнути с ума да је овај „замах” председника Европског савета у великој мери олакшан поверењем које му указују Француска и Немачка. Ово поверење, како наводе поједини аутори, указује на потребу да се кроз нове институционалне могућности обезбеди подршка великих држава чланица, а да се истовремено маскира утисак да се ради о диктату „великих сила”.³²⁾

Кључни елемент за деловање председника Европског савета је, дакле, поверење које му указују (велике) државе чланице. Отуда и Високи представник ЕУ такође треба да ужива поверење држава, нарочито ако се имају у виду недоречености одредби члана 15(6) УЕУ који каже да председник Европског савета, „на свом нивоу и у том својству”, обезбеђује спољно заступање Уније у области спољне и безбедносне политике, а да притом „не доводи у питање овлашћења Високог представника ЕУ”. Ипак, да ли у пракси постоји ово поверење према Високој представници ЕУ? За разлику од председника Европског савета, почетне активности Високе представнице оцењене су као „конфузне”, и (многобројне) критике су се махом односиле на одсуство искуства у области спољне и безбедносне политике, које је условило недостатак стратешке и политичке оријентације у деловању.³³⁾ Иако поједини аутори сматрају да именовање Кетрин Ештон за Високу представницу

32) Oliver Höing, Wolfgang Wessels, „New Institutional Opportunities or Old Hegemony? The Franco-German Tandem in the European Council after Lisbon“, *L'Europe en formation*, n° 362, 2011, p. 94.

33) Piotr Kaczynski and al., *The Treaty of Lisbon: A Second Look at the Institutional Innovations*, Joint CEPS, EGMONT and EPC Study, September 2010, p. 144.

ЕУ никада није било питање искуства у области спољне политике, већ чин компромиса,³⁴⁾ чињеница је да избор особе без претходног спољнополитичког искуства значи и одбијање држава чланица да прихвате кључну улогу ове функције у новој спољнополитичкој институционалној архитектури. Тиме се ова функција суочава са недостатком политичког ауторитета, што се, опет, одражава на нерешеност односа између држава чланица и институција ЕУ у области спољне политике и спољног деловања ЕУ. Наведимо неке примере који илуструју (почетно?) неповерење држава чланица у фигуру Високог представника. У току 2010. године, Немачка је предложила образовање „политичког и безбедносног комитета на министарском нивоу” између ЕУ и Русије, а да притом Високи представник није консултован о овом предлогу. Преговори између руског, немачког и француског врха су настављени до краја 2010. године, такође без учешћа Високог представника.³⁵⁾ Затим, у фебруару 2011. године, лидери Француске, Немачке, Британије, Италије и Шпаније наступили су са заједничком изјавом, којом су изразили „забринутост погоршањем ситуације у Египту”.³⁶⁾

Неповерењу држава у функцију Високог представника сигурно је допринела и „шизофрениост” ове функције када је реч о броју задатака које једна особа треба да обавља (11!). Основни проблем Лисабонских одредби је комбинација различитих институционалних логика Савета и Комисије у једној функцији. Отуда је тешко успоставити баланс између њих. Одредбе Лисабонског уговора о функцији Високог представника могу се различито тумачити. За државе чланице, ова фигура је, пре свега, мандатар Савета, а онда подпредседник Комисије. Међутим, „почетни кораци” Високе представнице ЕУ нису показали „одговарајућу” дистанцу у односу на Европску комисију, што је допринело стицању неповерења држава чланица у ову нову функцију. И саме изјаве Високе представнице ЕУ допринеле су овом неповерењу, као нпр. њене

34) Fraser Cameron, *An Introduction to European Foreign Policy*, Routledge, 2012, p. 66; Tony Barber, „The Appointments of Herman van Rompuy and Catherine Ashton“, *Journal of Common Market Studies*, vol. 48, Annual Review, 2010, p. 56. Фрејзер Камерон наводи да се избор Кетрин Ештон за овако комплексну и захтевну функцију као што је Високи представник ЕУ, и поред њеног недостатка професионалног искуства, може објаснити чињеницом да се, пре свега, ради о жени, која долази из велике државе, и припадница је Лабуристичке партије, насупротив председнику Европског савета који долази из мале државе и припадник је десног центра- Fraser Cameron, *An Introduction to European Foreign Policy*, *op. cit.*, p. 66.

35) Valentin Misteli, „EU Foreign Policy: Still in the Making“, *CSS Analysis in Security Policy*, n° 96, June 2011, p. 2, <http://e-collection.library.ethz.ch/eserv.php>.

36) Joint Statement by Heads of State and Government of France, UK, Germany, Italy and Spain (February 3, 2011), <http://www.diplomatie.gouv.fr>.

изјаве о жељи „да, пре свега, остане комесар”, да „се усаглашава са својим колегама комесарима око важних питања”, што ствара утисак да не постоји одређена дистанца у односу на Комисију.³⁷⁾ С друге стране, нова Европска комисија на челу са Жозе Мануел Барозом (Jose Manuel Barroso) је од почетка била усмерена на јачање супранационалног приступа у области спољне акције ЕУ. Две „маневарске” акције Бароза су нарочито значајне за положај Високе представнице ЕУ и њен однос са државама чланицама и Комисијом. Прва је да се Високој представници ЕУ, у духу члана 18(4) Уговора о ЕУ, повери задатак „координације” комесара за проширење и политику суседства, комесара за развој, и комесара за међународну сарадњу и хуманитарну помоћ.³⁸⁾ Ипак, специјалан статус Високе представнице у Комисији није значио и „координацију” над европским комесаром за трговину, што је значило потпуну контролу председника Комисије над трговинском политиком ЕУ. Ови први административни потези Европске комисије су у очима држава чланица виђени као покушај да се „однесе превага” над функцијом Високе представнице ЕУ.³⁹⁾ Друга активност тиче се делегација ЕУ у свету. Као што је раније истакнуто, делегације Европске комисије су са Лисабонским уговором постале делегације ЕУ, и њихови шефови делегација, за чије је именовање задужена Висока представница, представљају „амбасадоре ЕУ”. Међутим, председник Комисије Барозо је, пре ступања на снагу Лисабонског уговора, поставио шефа свог кабинета Жоаоа Валеа де Алмеиду (Joao Vale de Almeida) најпре за комесара за проширење, а затим на чело делегације Европске комисије у Вашингтону. Овај потез је изазвао отворено негодовање држава чланица, с обзиром да се ради о значајној позицији, на којој су државе желеле да виде националног дипломату, а не европског комесара, а критике су биле упућене неактивности Високе представнице ЕУ.⁴⁰⁾ Такође, занимљива

37) Pierre-Henri d'Argenson, „Les enjeux de la création du service diplomatique européen“, *Politique étrangère*, n° 1, 2010, p. 130.

38) До Лисабонског уговора, функција подпредседника Комисије била је почасна, а не хијерархијска: он је могао да има одговорност за одређене политике, и да председава групом комесара, али никада није био „изнад” других комесара, будући да је постојао принцип једнакости свих комесара. Видети: Graham Avery, „Europe's Future Foreign Office”, *International Spectator*, vol. 43, n° 1, 2008, p. 32.

39) Tony Barber, „The Appointments of Herman van Rompuy and Catherine Ashton“, *Journal of Common Market Studies*, vol. 48, Annual Review, 2010, p. 64. Такође, у јануару 2012. године, Комисија и Европска служба су постигле договор око „радних аранжмана” у имплементацији чланова 3 и 4 Одлуке Савета.

40) Такође, током шпанског председавања Унијом у првој половини 2010. године, шпански министар спољних послова Мигел Анхел Моратинос (Miguel Angel Moratinos) представљао је Унију уместо Високе представнице током путовања у иностранство и председавао састанцима министара одбране, што је изазвало критике Европског парламента,

је изјава Бароза поводом договора са Ван Ромпејем око практичних аранжмана у погледу спољног представљања ЕУ. Након најаве Ван Ромпеја да ће присуствовати великим међународним самитима (Г20), Барозо је истакао да „за све остало, Комисија има овлашћења на спољном плану”.⁴¹⁾ Да ли заиста Лисабонски уговор може да се тумачи тако да надлежности Високе представнице на пољу спољног представљања Уније буду у надлежности Комисије?

Поједини аутори сматрају да је „оклевајуће” деловање Високе представнице ЕУ очекивана ствар, имајући у виду противречности одредби везаних за ову функцију. Тако Веселс (Wolfgang Wessels) и Боп (Franziska Bopp) сматрају да ће Ештон у најбољем случају бити „маргинално ефективна” у обављању својих задатака, највише због сукобљене лојалности различитим институцијама.⁴²⁾ Ово мишљење деле и други аутори. Тако Гасперс (Jan Gaspers) сматра да је мало вероватно да ће ова фигура допринети повећању кредибилитета ЕУ као међународног актера.⁴³⁾

Дугорочно гледано, Високи представник ЕУ представља личност која има значајну стратешку тежину, за разлику од председника Европског савета. Ова нова функција може значајно ојачати свој утицај захваљујући образовању Европске службе за спољне послове, која јој омогућава да преузме иницијативу на плану спољне акције ЕУ. Међутим, кључно је да постоји поверење држава чланица. Јер, у противном, државе чланице могу поверити председнику Европског савета задатке у области спољне политике, које би, пре свега, требало да обавља Висока представница ЕУ, утолико пре што је Европски савет израз међувладине сарадње, док је Висока представница ЕУ „нешто између” комунитарног и међувладиног органа.

И образовање Европске службе био је резултат отвореног конфликта између актера ЕУ, „још једна епизода игре преговарања за контролу позиција моћи”.⁴⁴⁾ С једне стране, приметан је међу-

који је сматрао да нису поштоване одредбе Лисабонског уговора. Видети: Christophe Hillion, Maxime Lefebvre, „Le Service Européen pour l'Action Extérieure: vers une diplomatie commune?”, *Question d'Europe*, n° 184, 25 octobre 2010, p. 3.

41) Pierre-Henri d'Argenson, „Les enjeux de la création du service diplomatique européen”, *op. cit.*, p. 131.

42) Wolfgang Wessels, Franziska Bopp, „The Institutional Architecture of CFSP after the Lisbon Treaty - Constitutional breakthrough or challenges ahead?”, *Research Paper*, n° 10, 2008, pp. 22-23.

43) Jan Gaspers, „The quest for European foreign policy consistency and the Treaty of Lisbon”, *Humanitas Journal of European Studies*, vol. 2, n° 1, 2008, p. 27.

44) Franck Petiteville, „Les mirages de la politique étrangère européenne après Lisbonne”, *Critique internationale*, n° 51, 2011, p. 100.

влади приступ, који је заговарао независност ове службе, а са друге, супранационалан приступ, који би ојачао улогу Комисије. Први приступ се огледао у предлогу шведског председништва из октобра 2009. године, којим је предвиђено оснивање *sui generis* службе, одвојене од Комисије и Савета, у коју би биле укључене структуре из области безбедносне и одбрамбене политике ЕУ (управљање кризама), које би, међутим, деловале према међувладиној логици. На овај предлог се надовезује и предлог Високог представника ЕУ од марта 2010. године, који се залагао да Европска служба буде функционално аутономно тело Уније одвојено од Савета и Комисије, под надлежношћу Високог представника, у којој би биле укључене структуре из области безбедносне и одбрамбене политике, под директном одговорношћу Високог представника ЕУ.⁴⁵⁾ Овај предлог је скоро у потпуности садржан у Одлуци Савета о образовању Европске службе, и био је резултат сарадње Комисије и држава чланица, док председници Европског парламента нису били позвани да учествују у изради овог предлога. Парламент је, са своје стране, представник другог приступа. Овај орган је припремио, у октобру 2009. године, свој предлог устројства Европске службе, који је заговарао *sui generis* природу Европске службе, и њено смештање у оквиру административних структура Комисије⁴⁶⁾, инсистирао на „политичкој одговорности” нове службе, посебно шефова делегација ЕУ, увођењу функције генералног директора за буџетска питања, и овлашћењу Парламента да расправља о ангажовању и слању мисија ЕУ у свету. Резултат компромиса је, осим раније наведене Одлуке Савета, и „Декларација Високог представника ЕУ о политичкој одговорности”⁴⁷⁾, којом је предвиђена обавеза Високог представника ЕУ да информисе и консултује Парламент о питањима из области ЗСБП-а, у складу са чланом 36 Уговора о ЕУ.⁴⁸⁾ Високи представник ЕУ ће се убудуће појављивати

45) Proposition du Haut représentant pour les affaires étrangères et la politique de sécurité du 25 mars 2010 sur le projet de décision du Conseil fixant l'organisation et le fonctionnement du Service de l'action extérieure de l'Union, <http://register.consilium.europa.eu/pdf/fr/10/st08/st08029.fr10.pdf>.

46) European Parliament Resolution of 22 October 2009 on the institutional aspects of setting up the European External Action Service (2009/2133(INI)), <http://www.europarl.eu/sides/get-Doc.do>.

47) Notices from European Union Institutions, Bodies, Offices and Agencies, Adoption of a Council Decision establishing the organisation and functioning of the European External Action Service, Draft Declaration by the High Representative on political accountability, *Official Journal of the European Union*, n° C 210, 3 August 2010, p. 1.

48) Члан 36 Уговора о ЕУ наводи да „Високи представник Уније за спољне послове и безбедносну политику редовно консултује Парламент о најважнијим питањима и основним опредељењима заједничке спољне и безбедносне политике и заједничке безбедносне и одбрамбене политике и информисе га о развоју ових политика”, те се „стара да

на пленарним седницама Парламента, док су функционери Европске службе „позвани да се изјасне“ пред разним комисијама Парламента. Такође, Парламент ће имати право „аслушања“ шефова делегација после њиховог номиновања, али пре њиховог ступања на дужност.⁴⁹⁾ Чини се да је Парламент „однео победу“ у односу са Саветом у области ЗСБП-а, нарочито ако се има у виду одредба Декларације 14 Лисабонског уговора, у којој се истиче да „одредбе које се односе на заједничку спољну и безбедносну политику не дају нова овлашћења Комисији у погледу доношења одлука, и не јачају улогу Европског парламента“. Што се тиче држава чланица, оне најмоћније су настојале да ограниче утицај Комисије на Европску службу. Будући да Европска служба представља комбинацију националних дипломатија, координираних преко заједничке спољне и безбедносне политике, и „комунитарне“ дипломатије, оличене у супранационалној интеграцији, за ове државе кључно је да се обезбеди одговарајућа „артикулација“ између ова два нивоа. Другим речима, амбиција великих држава је била да обезбеде кључна места у Европској служби.⁵⁰⁾ С друге стране, „мале“ државе чланице су инсистирале на одговарајућем представљању свих националности на свим хијерархијским нивоима, како би се избегла доминација великих држава у европској дипломатији. То се нарочито односило на појам „географске равнотеже“.⁵¹⁾ Такође, за „мале“ државе, председавање ЕУ је годинама уназад било значајно „средство“ обликовања политичке агенде ЕУ у складу са њиховим политичким преференцијама. Отуда председавање Високе представнице Саветом „спољни послови“ ограничава њихов утицај на обликовање политичке агенде Савета. Политички и војно најмоћ-

се ставови Европског парламента размотре са одговарајућом пажњом“. Остаје нејасно о ком виду консултовања се ради (ex-ante или ex-post), и о којим „најважнијим питањима“ и „основним опредељењима“ Парламент треба да буде консултован. Видети: Anna Herranz-Surrallés, „The Contested 'Parliamentarisation' of EU Foreign and Security Policy“, PRIF-Report No. 104, 2011, p.

49) Bart Van Vooren, „A Legal-Institutional Perspective on the European External Action Service“, *op. cit.*, p. 500.

50) Christophe Hillion, Maxime Lefebvre, „Le Service Européen pour l'Action Extérieure: vers une diplomatie commune?“, *Question d'Europe*, n° 184, 25 octobre 2010, p. 4. Тако је Пјер Вимон (Pierre Vimont) из Француске постављен за генералног секретара Европске службе, Хелга Шмит (Helga Schmidt) из Немачке за заменика генералног секретара, а Мачеј Поповски (Maciej Popowski) из Пољске такође за заменика генералног секретара. Видети: http://www.eeas.europa.eu/background/organisation/index_fr.htm.

51) Овај термин остаје неодређен око питања да ли ова „равнотежа“ треба да се оствари на основу броја становника, величине или дипломатске „тежине“ државе чланице. У сваком случају, када је реч о делегацијама ЕУ, расподела места, како наводе поједини аутори, нарушава „равнотежу“ у корист великих држава- Raïssa Marteaux, „Staffing the EEAS: More Diversity“, in Paul Quinn (ed.), *Making European Diplomacy Work: Can the EEAS Deliver?* EU Diplomacy Papers, n° 8, 2011, p. 21.

није државе чланице сада лакше могу да наметну своје политичке преференције, о којима, пак, мора да води рачуна и Висока представница ЕУ, што ће се одразити на будуће обликовање и вођење спољне и безбедносне политике ЕУ. То, опет, може, угрозити позицију Високе представнице ЕУ, јер ће мале државе имати утисак да је њихова улога маргинализована.⁵²⁾

* * *

Консолидација Лисабонског уговора показала је да је адаптација институционалног оквира, упркос прокламованом циљу да се обезбеди ефикасност, кохерентност и континуитет активности и политика у области спољних послова, била праћена „институционалним ратом” у циљу максимизовања овлашћења различитих актера на основу одредби Лисабонског уговора.

Централна фигура припада Високој представници ЕУ за спољне послове и безбедносну политику. И поред тога што је циљ увођења ове нове фигуре био да се превазиђе некадашњи дуализам Високи представник за ЗСБП/комесар за спољне односе, тај дуализам није нестао. Европска служба представља конкретан израз овог дуализма. Јединствено представљање ЕУ на међународном плану је компликовано због постојања великог броја актера којима је додељена ова улога. Плуралитет актера у овој области сведочи о компромису Лисабонског уговора када је реч о алокацији политичког вођства у оквиру ЕУ. Који од мноштва телефона окренути да би се добила ЕУ? Да ли је са умножавањем актера побољшана „видљивост” Уније на међународном плану? И да ли уопште ово умножавање представља најбољи пут за побољшање присуства ЕУ на међународној сцени? Чињеница је да постоји одређени степен конфузије око надлежности у области спољног деловања Уније. Видљиви пример ове конфузије је Европска служба, чија организација и надлежности делују „збркано и компликовано”.⁵³⁾ Такође, мање је видљиво разграничење између овлашћења у области заједничке спољне и безбедносне политике и других овлашћења на плану спољног деловања. Обједињавање циљева спољне акције Уније чини ЗСБП мање видљивом и јасном, без сопственог „идентитета”, за разлику од, рецимо, заједничке трговинске политике или политике развоја, чији су сопствени циљеви задржани. Члан 24(1) Уго-

52) Jan Gaspers, „The quest for European foreign policy consistency and the Treaty of Lisbon“, *op. cit.*, p. 27.

53) Израз потиче од бившег финског министра иностраних послова Александра Стаба (Alexander Stubb). Према: Fraser Cameron, *An Introduction to European Foreign Policy*, *op. cit.*, p. 78.

вора о ЕУ каже да ЗСБП обухвата „све области спољне политике и сва питања која се односе на безбедност Уније”, али те циљеве следе и друге области спољног деловања ЕУ. Иако је експлицитно наглашено да ова политика ужива специјалан статус у новом уговору, поставља се питање како ће се овај статус обезбедити у пракси.⁵⁴⁾ Дакле, хоризонтална подела надлежности чини се мање видљивом и јасном него у претходним уговорима.

Dejana M. Vukcevic

**„L'ÉQUILIBRE DIALECTIQUE” DU
SYSTÈME INSTITUTIONNEL DE L'UE DANS
LE DOMAINE DE LA REPRESENTATION
EXTÉRIEURE: FICTION OU RÉALITÉ?**

Sommaire

Dans cet article, l'auteur s'efforce d'analyser l'identité institutionnelle de l'UE en matière de la représentation extérieure. Malgré la tentative proclamée d'une plus grande cohérence et de l'efficacité dans le domaine extérieur de l'UE, le traité de Lisbonne crée une image institutionnelle complexe dans laquelle une représentation extérieure unique de l'UE est difficile. Cela est dû au fait qu'il y a un grand nombre d'acteurs et une confusion quant à la compétence dans le domaine de l'action extérieure de l'Union. Le nouveau traité demeure prisonnier d'un mélange hybride des logiques intergouvernementale et supranationale qui se caractérise par un manque de clarté des rôles des institutions prévus par le traité. L'article est divisé en deux parties. Dans la première partie, l'auteur analyse la nouvelle identité institutionnelle de l'UE dans le domaine de l'action extérieure. Dans la deuxième partie, l'auteur traite l'application des dispositions institutionnelles, marquée des tensions permanentes pour le contrôle des positions de pouvoir. Cela est dû à des dispositions vagues et imprécises du traité de Lisbonne laissant aux Etats membres et aux institutions une grande marge de manœuvre quant à l'interprétation de leurs compétences. L'auteur conclut que la pluralité d'acteurs dans ce domaine témoigne d'un compromis du traité de Lisbonne quant à l'allocation du leadship politique dans le cadre de l'UE. Pour cette raison, il est difficile d'établir un équilibre entre les intérêts des Etats membres et des institutions dans la consolidation post-Lisbonne en matière de représentation extérieure ce qui n'est pas sans répercussions quant à la visibilité de l'UE sur la scène internationale.

54) Christophe Hillion, „Cohérence et action extérieure de l'Union européenne“, *op. cit.*, p. 19.

Mots-clefs: capacités institutionnelles, identité institutionnelle, représentation extérieure, Union européenne, institutions, relations extérieures, intégration européenne.

ЛИТЕРАТУРА

- Auvret-Finck, Josiane, „Quelques aspects des relations internationales de l'Union”, *Perspectives internationales et européennes*, n° 2, 2006, <http://www.revel.unice.fr>.
- Avery, Graham, „Europe's Future Foreign Office”, *International Spectator*, vol. 43, n° 1, 2008.
- Barber, Tony, „The Appointments of Herman van Rompuy and Catherine Ashton”, *Journal of Common Market Studies*, vol. 48, Annual Review, 2010.
- Blockmans, Steven, „The European External Action Service One Year On: First Signs of Strengths and Weaknesses”, *CLEER Working Paper*, n° 2, 2012.
- Cameron, Fraser, *An Introduction to European Foreign Policy*, Routledge, Abingdon, 2012.
- Cremona, Marise, „The Draft Constitutional Treaty: External Relations and External Action”, *Common Market Law Review*, vol. 40, n° 6, 2003.
- D'Argenson, Pierre-Henri, „Les enjeux de la création du service diplomatique européen”, *Politique étrangère*, n° 1, 2010.
- De Schoutheete, Philippe, „Conseil européen et méthode communautaire”, *Policy Paper* n° 57, 2012.
- Décision du Conseil du 26 juillet 2010 fixant l'organisation et le fonctionnement du service européen pour l'action extérieure, *Journal officiel de l'Union européenne*, n° L 201 du 3 août 2010, p. 30.
- Décision du Conseil européen du 1er décembre 2009 portant élection du président du Conseil européen (2009/880/UE), *Journal officiel de l'Union européenne*, n° L 315 du 2 décembre 2009, p. 48.
- Décision du Conseil européen prise avec l'accord du président de la Commission du 1er décembre 2009 portant nomination du Haut représentant de l'Union pour les affaires étrangères et la politique de sécurité, *Journal officiel de l'Union européenne*, n° L 315 du 2 décembre 2009, p. 49.
- Dinan, Desmond, „Governance and Institutions: Implementing the Lisbon Treaty in the Shadow of the Euro Crisis”, *Journal of Common Market Studies*, vol. 49, Annual Review, 2011.
- Duke, Simon, „A Difficult Birth: The Early Days of the European External Action Service”, in Panos Koutrakos (ed.), *The European Union's external relations a year after Lisbon*, CLEER Working Paper, n° 3, 2011.
- Duke, Simon, „Consistency, coherence and European Union external action: the path to Lisbon and beyond”, in Panos Koutrakos (ed.), *European Foreign Policy*, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2011.
- European Parliament Resolution of 22 October 2009 on the institutional aspects of setting up the European External Action Service (2009/2133(INI)), <http://www.europarl.eu/sides/getDoc.do>.
- Gaspers, Jan, „The quest for European foreign policy consistency and the Treaty of Lisbon”, *Humanitas Journal of European Studies*, vol. 2, n° 1, 2008.

- Herranz-Surrallés, Anna, „The Contested ‘Parliamentarisation’ of EU Foreign and Security Policy“, PRIF-Report No. 104, 2011.
- Hillion, Christophe, „Cohérence et action extérieure de l’Union européenne“, *EUI Working Paper*, n° 14, 2012.
- Hillion, Christophe, Lefebvre, Maxime, „Le Service Européen pour l’Action Extérieure: vers une diplomatie commune?“, *Question d’Europe*, n° 184, 25 octobre 2010.
- Höing, Oliver, Wessels, Wolfgang, „New Institutional Opportunities or Old Hegemony? The Franco-German Tandem in the European Council after Lisbon“, *L’Europe en formation*, n° 362, 2011.
- Kaczynski, Piotr, and al., *The Treaty of Lisbon: A Second Look at the Institutional Innovations*, Joint CEPS, EGDMONT and EPC Study, September 2010.
- Keukeleire, Stephan, MacNaughtan, Jennifer, *The Foreign Policy of the European Union*, Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2008.
- Koehler, Kateryna, „European Foreign Policy after Lisbon: Strengthening the EU as an International Actor“, *Caucasian Review of International Affairs*, vol. 4, n° 1, 2010.
- Lassalle, Deborah, Levrat, Nicolas, „Un triangle à quatre côtés: l’équilibre institutionnel et le Conseil européen“, *Journal of European Integration*, vol. 26, n° 4, 2004.
- Leparmentier, Arnaud, Ricard, Philippe, Stroobants, Jean-Pierre, „Union européenne: la revanche des fédéralistes belges“, *Le Monde*, 10.11.2009.
- Marteaux, Raïssa, „Staffing the EEAS: More Diversity“, in Paul Quinn (ed.), *Making European Diplomacy Work: Can the EEAS Deliver?* EU Diplomacy Papers, n° 8, 2011.
- Матић Петар, „Регионализам и територијална политика у Европи“, Национални интерес, б р.2, 2012.
- Menon, Anand, „Playing with the Fire: the EU’s Defence Policy“, *Politique européenne*, n° 8, 2002.
- Missiroli, Antonio, „Implementing the Lisbon Treaty: The External Policy Dimension“, Bruges Political Research Papers, n° 14, 2010.
- Missiroli, Antonio, Emmanouilidis, Janis, „Implementing Lisbon: the EU Presidency’s other (rotating) half“, *EPC Policy Brief*, December 2009, <http://www.epc.eu>.
- Misteli, Valentin, „EU Foreign Policy: Still in the Making“, *CSS Analysis in Security Policy*, n° 96, June 2011, p. 2, <http://e-collection.library.ethz.ch/eserv.php>.
- Notices from European Union Institutions, Bodies, Offices and Agencies, Adoption of a Council Decision establishing the organisation and functioning of the European External Action Service, Draft Declaration by the High Representative on political accountability, *Official Journal of the European Union*, n° C 210, 3 August 2010, p. 1.
- Petiteville, Franck, „Les mirages de la politique étrangère européenne après Lisbonne“, *Critique internationale*, n° 51, 2011.
- Proposition du Haut représentant pour les affaires étrangères et la politique de sécurité du 25 mars 2010 sur le projet de décision du Conseil fixant l’organisation et le fonctionnement du Service de l’action extérieure de l’Union, <http://register.consilium.europa.eu/pdf/fr/10/st08/st08029.fr10.pdf>.
- Quermone, Jean-Louis, „Les institutions de l’Union européenne après le traité de Lisbonne“, *L’Europe en formation*, n° 362, 2011.

- Ricard, Philippe, Stroobants, Jean-Pierre, „Catherine Ashton présente l'architecture du futur service diplomatique européen”, *Le Monde*, 25.03.2010.
- Rossi, Lucia Serena, „Le paradoxe du mode intergouvernemental. L'équilibre institutionnel dans le projet de traité - Constitution”, in Lucia Serena Rossi (dir.), *Vers une nouvelle architecture de l'Union européenne. Le projet de traité-Constitution*, Bruxelles, Bruylant, 2004.
- Thym, Daniel, „Reforming Europe's Common Foreign and Security Policy”, *European Law Journal*, vol. 10, n° 1, 2004.
- Thym, Daniel, „The Intergovernmental Constitution of the EU's Foreign, Security&Defence Executive”, *European Constitutional Law Review*, vol. 7, n° 3, 2011.
- Van Vooren, Bart, „A Legal-Institutional Perspective on the European External Action Service”, *Common Market Law Review*, vol. 48, n° 2, 2011.
- Vanhoonacker, Sophie, Pomorska, Karolina, Maurer, Heidi, „The Presidency in EU External Relations: Who is at the helm?”, *Politique européenne*, n° 35, 2011.
- Вукчевић Дејана, „Институционални капацитети ЕУ: Питање парламентарне контроле заједничке безбедносне и одбрамбене политике”, *Политичка ревија*, бр.1, 2012.
- Вукчевић Дејана, „Безбедносна политика ЕУ у савременој теорији међународних односа”, *СПМ*, бр.1,2010.
- Вукчевић Дејана, „Финансирање безбедносне и одбрамбене политике ЕУ”, *СПМ*, БР.4, 2009.
- Wessels, Wolfgang, Bopp, Franziska, „The Institutional Architecture of CFSP after the Lisbon Treaty - Constitutional breakthrough or challenges ahead?”, *Research Paper*, n° 10, 2008.
- Радивојевић, Зоран, „Нова институционална реформа Европске уније”, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 1, 2009.
- Тодоровић, Јелена, „Институционалне новине у Европској унији након усвајања Лисабонског уговора”, *Политичка ревија*, вол. 26. бр. 4, 2010.
- Тодоровић Јелена, „Утицај европеизације и политике условљавање на јачање административних капацитете”, *СПМ*,бр.4 2011.

Resume

L'Union européenne, est-elle plus visible sur la scène internationale après l'entrée en vigueur du traité de Lisbonne? L'architecture institutionnelle de l'UE en matière de représentation extérieure est assez complexe. L'ensemble de l'action extérieure de l'Union est regroupé dans un même titre V relatif à l'action extérieure de l'UE. Pourtant, le traité ne parvient pas à effacer le clivage intergouvernemental/supranational qu'existait auparavant, ce qui a été confirmé par le fait que la politique étrangère et de sécurité commune a été soumise à des procédures et règles spécifiques par rapport au reste de l'action extérieure de l'UE. Dans le domaine de la représentation extérieure, l'objectif du traité de Lisbonne a été d'en accroître la visibilité, la stabilité et la cohérence. Or, le traité introduit la pluralité d'acteurs dans ce domaine,

et on assiste à un chevauchement de leurs compétences en la matière. Ces acteurs sont souvent confrontés dans le processus de l'application des dispositions du traité. Ceci confirme que le traité de Lisbonne est avant tout un grand compromis, qui s'efforce d'instaurer un équilibre entre les intérêts des Etats membres et des institutions communautaires, un équilibre qui est difficile à réaliser, ce qui n'est sans conséquences pour la visibilité de l'UE sur le plan international.

* Овај рад је примљен 19. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.

Ирина Р. Милутиновић
Мегатренд универзитет, Београд

ХАРМОНИЗАЦИЈА НАЦИОНАЛНИХ ПРОПИСА СА ЕВРОПСКИМ РЕГУЛАТОРНИМ ОКВИРОМ У ОБЛАСТИ РАДИО-ДИФУЗИЈЕ У СРБИЈИ

Сажетак

У раду је представљен европски регулаторни оквир за област радио-дифузије који укључује низ међународних докумената, у којима је остварен консензус држава чланица Савета Европе и Европске уније. Стандарди који су познати као *европска пракса* или *европски стандарди* изражени су у форми директива или препорука и представљају јединствен и обавезан регулаторни оквир развоја медијске сфере у свим државама интегрисане Европе. Циљ рада је да преиспита степен усклађености између захтева европског регулаторног оквира и достигнућа дела домаће медијске регулативе и њеног спровођења.

Применом компаративног, дескриптивног метода и теоријске анализе правних докумената који представљају изворну грађу за ово истраживање, закључујемо да је усаглашавање домаће регулативе са европским стандардима у овој области у значајној мери примењено у законским актима који су у периоду 2000–2012. године донети у Републици Србији. Захваљујући позитивним примерима хармонизације остварени су предуслови за демократску трансформацију медијског система Србије у целини. Међутим, са становишта имплементације прописаних одредби у пракси, посматрани период карактерише кршење закона, Устава Републике Србије као и обавезујућих међународних докумената, чиме је исказан недостатак политичке воље да се реформа медијског система Србије спроведе доследно и целовито. Најновији изазови развоја радио-дифузије захтевају одлучније, консеквентније и темељније

усаглашавање домаће регулаторне праксе са европским регулаторним оквиром за област медија.

Кључне речи: радио-дифузија, регулација, европски регулаторни оквир, Република Србија

ЕВРОПСКИ РЕГУЛАТОРНИ ОКВИР ЗА ОБЛАСТ РАДИО-ДИФУЗИЈЕ

Европски регулаторни оквир за област радио-дифузије укључује низ међународних докумената у којима је остварен консензус држава чланица Савета Европе и Европске уније. Стандарди који су познати као *европска пракса* или *европски стандарди* у области радио-дифузије афирмишу највише вредности познате у демократским земљама европске традиције. Изражени су у форми директива или препорука и представљају јединствен и обавезан регулаторни оквир развоја медијске сфере у свим државама интегрисане Европе.

Основне вредности које промовише европски регулаторни оквир за област радио-дифузије утемељене су у одредбама међународних докумената: Универзалне декларације о људским правима (1948)¹⁾ и Конвенције за заштиту људских права и основних слобода (1950)²⁾, чија је суштина у гарантовању слободе мишљења и изражавања, укључујући право на примање информација путем било којих медија, што обухвата и право да нико не буде узнемираван због свог мишљења, као и право да тражи, прима и шири обаве-

1) Члан 19 Декларације гласи: „Свако има право на слободу мишљења и изражавања, што обухвата право да не буде узнемираван због свог мишљења, као и право да тражи, прима и шири обавештења и идеје било којим средствима и без обзира на границе“. - Универзална декларација о правима човека, УН, 1948.

2) Конвенција за заштиту људских права и основних слобода (познатија као Европска конвенција о људским правима) усвојена је у Риму 1950. године, а иницирана Универзалном декларацијом о људским правима. Члан 10 ст. 1 конвенције гласи: „Свако има право на слободу изражавања. Ово право укључује и слободу на становиште и на примање и саопштавање обавештења и идеја без мешања јавне власти и без обзира на границе. Овај члан не спречава државе да радио-станице, телевизијске станице и биоскопска предузећа подвргну режиму дозвола.“

Ставом 2 наведеног члана Европске конвенције наглашено је веома важно правило у правној теорији и пракси – да су слободе једних ограничене слободама других: „Пошто вршење ових слобода повлачи за собом дужности и одговорности, оно може бити подвргнуто формалностима, условима, ограничењима или казнама, који су предвиђени законом и који су неопходни у интересу националне безбедности, територијалног интегритета или јавне сигурности, ради спречавања нереда или злочина, ради заштите здравља или морала, ради заштите угледа или права других, ради спречавања откривања обавештења примљених у поверењу или ради очувања ауторитета и непристрасности судова.“

штења и идеје било којим средствима и без обзира на границе, уз могућност ограничења која произлазе из дужности и одговорности неопходних у демократском друштву и прецизно прописаних законом. Суштина наведених одредби је у промовисању слободе изражавања и слободног протока информација, што представља кључни правни основ за поступке који се у вези са медијима воде пред Европским судом за људска права у Стразбуру. Будући да је Србија сукцесор Југославије (потписника Универзалне декларације) у међународним односима, и чланица Савета Европе, наведене одредбе практично представљају саставни део националног законодавства те имају обавезујући карактер.

С обзиром на чињеницу да је Република Србија стекла статус кандидата за пријем у чланство у Европској унији, држава је обавезана да испуни оне прописе ЕУ који чине *Acquis Communautaire* у аудиовизуелној области. Од докумената који чине регулаторни оквир за национална законодавства европских земаља, посебно су значајни и Декларација о слободи изражавања и информисања³⁾, Директива о аудио-визуелним медијским сервисима⁴⁾ и Европска конвенција о прекограничној телевизији⁵⁾.

У поменутој Декларацији о слободи изражавања и информисања, Савет Европе је афирмисао суштински значај медијског плурализма и разноврсности садржаја медија у демократском друштву, одредивши га у контексту темељних права на слободу изражавања и информисања, како је гарантовано чланом 10 Европске конвенције.

Принципи Савета Европе о релевантним питањима из ове области садржани су превасходно у Директиви о аудиовизуелним медијским сервисима (Директива АВМС),⁶⁾ која представља обавезујући регулаторни документ у области свих аудиовизуелних медијских услуга на простору Европске уније. Будући да детерминише правце регулисања електронских медија у новом технолошком добу, у националним законодавствима, Директива АВМС данас представља посебно значајан документ европске медијске политике. Директивом су обухваћени, како модел традиционалног телевизијског емитовања – такозвани линеарни ауди-

3) Декларација о слободи изражавања и информисања усвојена је од 29. априла 1982.

4) Директива је усвојена октобра 1989, измењена јула 1997. и потом децембра 2007. године.

5) Конвенција је усвојена маја 1989, ступила на снагу маја 1993. и ревидирана октобра 1998. Овај документ је тренутно у ревизији са основним циљем да буде прилагођен новој реалности.

6) Директива о аудио-визуелним медијским сервисима, децембар 2007.

овизуелни медијски сервис, тако и нелинеарни сервис односно „услуга на захтев“, при чему су предвиђена два нивоа система правила: посебна правила за линеарне сервисе и посебна правила за нелинеарне.⁷⁾ Поред тога, Директива АВМС донела је значајну промену у смислу диференцирања произвођача и преносника медијских садржаја (дакле у редефинисању самог појма медија),⁸⁾ и у редефинисању појма емитованог програма⁹⁾.

Ради остварења главних задатака које је Савет Европе идентификовао као одбрану и одржавање својих основних принципа у новим срединама и промовисање слободе изражавања у сложеном условима нових комуникационих услуга, Савет је основао Надзорни комитет за медије и нове комуникационе услуге, који примењује посебне правне инструменте. У том смислу, као најважнији инструмент промовисан од стране Савета Европе издваја се поменута Европска конвенција о прекограничној телевизији (ЕЦТТ), чија је функција да обезбеђује минимална заједничка правила у бројним областима аудио-визуелне стварности.¹⁰⁾

Европски стандарди области радио-дифузије описани су у бројним препорукама Савета Европе. Међу значајнијим документима, са становишта специфичности потреба трансформације домаћег медијског система, издвојили су се: Препорука Савета министара, Рец (2003) 9 о мерама за промовисање демократског

7) Директива је допуњена Препорукама о заштити малолетних лица и људском достојанству: Препорука 1882 (2009), Промоција интернет и онлајн медијских услуга прикладних за малолетнике; Декларација о заштити достојанства, безбедности и приватности деце на интернету (усвојена 20. 2. 2008); Препорука ЦМ / Рец (2009) 5 Савета министара државама чланицама, о мерама за заштиту деце од штетних садржаја и понашања, као и промоција њиховог активног учешћа у новом информационом и комуникационом окружењу (усвојена 8. 7. 2009).

8) Према Директиви, произвођачи медијских садржаја означени као „провајдери“, нису више уједно и „емитери“, будући да нова технологија за дистрибуцију сигнала обезбеђује велике капацитете протока и различите друге услуге којима се медији раније нису бавили. Стога је Директивом предвиђено да убудуће компаније које поседују такозване мултиплексе, продају своје услуге емитовања, и то према новом принципу дозвола и договору о зони покривања. Тиме ће произвођачи садржаја односно програма бити ослобођени брига о инвестицијама у емисионој инфраструктури, али ће услуге емитовања морати да плаћају према тржишним условима. - Директива о аудио-визуелним медијским сервисима, децембар 2007.

9) Који, према Директиви АВМС означава „скуп покретних и непокретних слика са или без звука који представља индивидуални део у оквиру распореда или каталога који је установио провајдер медијског сервиса и чији се облик и садржај могу упоредити са обликом и садржајем телевизијског емитовања“. - Директива о аудио-визуелним медијским сервисима, децембар 2007.

10) На пример, слобода изражавања, програмирање, оглашавање, спонзорства и заштита права појединаца, и да обезбеди да пренос услуга телевизијског програма буде у складу са њеним одредбама.

и друштвеног доприноса дигиталног емитовања; Препорука о медијском плурализму и разноликости медијског садржаја (2007); Препорука Р (96) 10 о гарантовању независности јавног радиодифузног сервиса; Препорука ЦМ / Рец (2007) 16 државама чланицама о мерама за промовисање вредности јавног сервиса интернета; Декларација о независности и функцијама регулаторних тела у сектору емитовања (2008); Декларација о расподели и управљању дигиталним дивидендама и јавном интересу (2008); Декларација Савета министара ЕУ о слободи комуникација на интернету (2008); Препорука 2009/625/ЕК за медијску писменост у дигиталном окружењу за конкурентнију и садржајнију аудиовизуелну делатност за инклузивно друштво; Декларација о улози медија цивилног друштва у промовисању друштвене кохезије и међукултурног дијалога (2009); Комуникација Европске комисије о државној помоћи јавном радиодифузном сервису у домену финансирања (2001, 2009); Модел закона о радио-дифузији као сервису јавности, ITU/BDT – Унеско (2000); Препорука Савета министара Рец (2003) 9 о мерама за промовисање демократског и друштвеног доприноса дигиталног емитовања; Декларација о расподели и управљању дигиталним дивидендама и јавном интересу (2008). Сврха ових докумената су практични савети, конкретна упутства, која земљама у транзицији треба да укажу на одређене моделе регулисања медијске сфере на европски и демократски начин.

У наведеним директивама и препорукама формулисани су циљеви промена медијских система у транзицији, као и задаци држава у овом процесу. Почетком 2000-их година, Република Србија се сусрела са задацима институционалне трансформације медијског система у транзицији, који су садржани у усвајању и имплементирању следећих европских регулаторних стандарда у домаћи законодавни оквир: ослобађање медија од утицаја власти, као и других политичких агенаса, финансијских и осталих центара моћи; спровођење власничке трансформације медија и увођење медијског тржишта, односно дуалног модела власништва над медијима; укидање монопола власти над медијима и укидање монопола појединих медија, спровођењем трансформације државних радиотелевизија у медијски модел јавне радио-дифузије – који је препуштен медијским професионалцима над чијим радом се успоставља јавна – цивилна контрола; увођење независних регулаторних тела, којима се са владиних институција преносе на цивилни сектор ингеренције за додељивање дозвола за емитовање програма и надзор над радиодифузним установама, у складу са законским условима и јавним интересом, и транспарентно – путем јавних конкурса; спровођење

вођење медијског плурализма и диверсификације програмског садржаја; спречавање недозвољене медијске концентрације и успостављање транспарентности власништва над медијима; увођење дигиталног емитовања телевизијских програма.

Усвајање и примена наведених стандарда у националном медијском законодавству, односно хармонизација са европским регулаторним оквиром, истакнута је као један од императива у процесу интеграција Републике Србије у европске институције.

ХАРМОНИЗАЦИЈА СА ЕВРОПСКИМ РЕГУЛАТОРНИМ ОКВИРОМ

У периоду од 2000. до 2012. године, прилагођавање домаћег медијског законодавства европској регулаторној пракси остваривано је у складу са начелима која су прокламована на званичном веб-сајту Професионалног европског удружења регулаторних тела (ЕПРА)¹¹⁾, чији је Републичка радиодифузна агенција постала пуноправни члан. ЕПРА предвиђа специфичности примене европских стандарда у националним медијским законодавствима, које су условљене конкретним друштвено-историјским, политичким, културним, технолошким и другим околностима у различитим државама.¹²⁾ Ради ефикасног прилагођавања аутентичних законодавстава земаља у транзицији европском регулаторном оквиру, препоручено је да се поступак имплементације европских стандарда у национална законодавства спроводи пажљивим прилагођавањем норми европске регулативе постојећој пракси и правном систему, имајући у виду специфичности законодавне традиције и остварени ниво демократије у одређеној држави. Дакле, прокламовано је начело да свака суверена држава формира своје системе регулације у складу са европским стандардима, на начин који осигурава њихову применљивост у условима специфичних друштвених потреба.¹³⁾

Као први циљ односно услов свих осталих промена на почетку транзиције медијске сцене у Србији, истакнуто је ослобађање медија од утицаја власти, као и других политичких агенаса медијског система укључујући и остале центре моћи. Задатак државе у овом контексту јесте да као основно начело у уставу и медијским законима пропише и осигура спровођење одређених мера

11) European Platform of Regulatory Authorities – EPRA, www.epra.org.

12) <http://www.epra.org/articles/about-regulatory-authorities>, пошећено 14. 4. 2012.

13) Јелена Сурчулија, „Улога медијских регулаторних тела: слобода и надзор“, *Српска правна ревија*, година 4, бр. 7, Правни форум, Београд, 2008, стр. 22.

којима би сузбила сопствени утицај и утицај других политичких актера као и посредника финансијске моћи на јавну сферу и санкционисала другачије понашање, чиме се обезбеђује могућност да цивилни сектор буде контролор и критичар медијске праксе, а тиме контролор и критичар власти. У том циљу, Савет Европе је у резолуцији 1636 (2008) дао Индикаторе за медије и демократију Савета Европе, где посебно наглашава самосталност приватних у односу на институције државе или компаније под контролом државе (јавна предузећа). Ово значајно питање обрађено је и у додатку Препоруке Савету министара, Рец (2003) 9 о мерама за промовисање демократског и друштвеног доприноса дигиталног емитовања. Значај овог документа огледа се превасходно у подстицању држава чланица ЕУ да траже начине за бржи прелазак на дигитално емитовање, инсистирајући притом на стриктном поштовању интереса јавности, као и интереса и ограничења свих категорија електронских медија, посебно некомерцијалних и регионалних односно локалних електронских медија. У том смислу, пред Србијом је изазов да обезбеди одговарајући демократски правни оквир и повољне економске и техничке услове у сусрет дигитализацији.

Следећи услов транзиције медијског система Србије сачуван је у нормативном уобличавању процеса власничке трансформације и увођењу медијског тржишта, односно дуалног модела власништва над медијима. Циљ овог захтева био је, такође, афирмација јавног интереса, која се спроводи сузбијањем утицаја националне и локалне власти на медије, законским инструментаријумом који предвиђа постојање приватног односно комерцијалног власништва над електронским и штампаним медијима, поред институција радиодифузног медија типа јавног сервиса, који припадају државном власништву.¹⁴⁾ Власничка диверсификација медијског тржишта, сходно европским стандардима, предвиђена је Законом о радио-дифузији из 2002. године¹⁵⁾. Првобитни четворогодишњи рок за приватизацију свих државних електронских медија, у Закону о изменама и допунама Закона о радио-дифузији из 2005. године продужен је најкасније до 31. децембра 2007. године.¹⁶⁾ Упркос одредбама Закона о радио-дифузији, процес власничке трансформације медија у Србији заустављен је после приватизације 31 електронског и 25 штампаних медија, услед политичких

14) Раде Вељановски, „Медији и држава у транзицији“, *Годишњак*, Факултет политичких наука, Београд, 2009, стр. 368.

15) Закон о радио-дифузији, „Сл. гласник РС“ бр. 42/2002, 97/2004, 76/2005, 62/2006, 85/2006, 86/2006. и 41/2009

16) Закон о изменама и допунама Закона о радио-дифузији, „Службени гласник РС“, бр. 76/2005, чл. 4.

притисака и финансијских уцена преосталих локалних медија који су протествовали против приватизације. Формално, процес приватизације заустављен је уступањем Владе Републике Србије пред овим притисцима, која је свој Закључак о потреби да се заустави процес приватизације радио и телевизијских станица оправдала интересима националних мањина и потребом емитовања програма на њиховима језицима.¹⁷⁾

Значајан искорак у правцу демократизације медијског система било је увођење независних регулаторних тела (Independent Regulator Body), којима се са владиних институција преносе на цивилни сектор ингеренције за додељивање дозвола за емитовање програма, у складу са законским условима и јавним интересом, и транспарентно – путем јавних конкурса. Овај стандард предвиђа правило потпуно слободног, дакле без икаквих дозвола, оснивања штампаних медија, док се у случају електронских медија традиционалним институцијама државе одузима право издавања дозвола за емитовање радио и телевизијских програма. Препорука Савета Европе о независности и функцијама регулаторних органа у области радио-дифузије Р (2000) 23, служи као основа за оснивање оваквих регулаторних органа из области радио-дифузије у државама чланицама Савета Европе и земљама Европске уније.¹⁸⁾ У Препоруци се каже: „Препоручује се да владе држава чланица: оснују, ако то већ нису учиниле, независне регулаторне органе у области радио-дифузије...“¹⁹⁾, а у Анексу овог документа посебно је наглашена независност и дистанца у односу на политичке и друге утицаје: „Државе чланице треба да обезбеде оснивање и неометано функционисање регулаторних органа у области радио-дифузије стварањем одговарајућег законског оквира у те сврхе. Правила и процедуре који уређују функционисање регулаторних органа или утичу на то функционисање треба јасно да потврде и заштите њихову независност.“²⁰⁾ Слично томе, Индикатори за медије у демократији Савета Европе, Препорука 1848 (2008)²¹⁾, наводе да „ре-

17) Закључак Владе 05 бр. 023-8988/2007 објављен је 27. 12. 2007. године.

18) Ипак, с обзиром на појаву конвергенције медија, телекомуникација и осталих информационих услуга последњих година, поједини аутори квалификују ову Препоруку као „већ помало застарелу“, „јер су многе земље у међувремену усвојиле нове законе који препознају конвергенцију, тј. спајање регулаторних органа из области медија и телекомуникација“ - Јелена Сурчулија, нав. дело., стр. 22-23.

19) Препоруку бр. Р (2000)7 о независности и функцијама регулаторних органа у области радио-дифузије, усвојио је Комитет министара Савета Европе, 20. децембра 2000, и односи се на све земље чланице Савета Европе.

20) Исто, Анекс II, 3.

21) Члан 8.15 Препоруке Савета Европе 1848 (2008).

гулаторно тело за радиодифузне емитере мора функционисати на непристрасан и ефикасан начин, на пример, приликом издавање дозвола.“ (...)

Оснивањем Републичке радиодифузне агенције (РРА) у складу са Законом о радио-дифузији, Србија се формално ускладила са европским правом, јер Директива АВМС захтева да свака држава чланица обезбеђује независност националног регулаторног тела одговорног за спровођење Директиве. Језгро домаћег регулаторног тела су три институције: Републичка радиодифузна агенција (РРА), Републичка агенција за телекомуникације (РАТЕЛ) и саморегулаторни Савет за штампу. Европски стандарди препоручују обезбеђење инструмената ефикасније сарадње између РРА и РАТЕЛ-а, у сусрет изазовима преласка на дигитално емитовање програма у блиској будућности.²²⁾

У циљу заштите независности регулаторног органа у области радио-дифузије од уплитања политичких или економских интереса, Препоруком Р (2000) 23 дефинисана су прецизна правила која се тичу дужности и овлашћења регулаторних органа, њиховог састава, демократског и транспарентног именовања и разрешења њиховог чланства, као и начини за утврђивање њихове одговорности, неспојивости функција чланова регулаторних тела са другим секторима у којима може да дође до сукоба интереса.²³⁾ Посебно је значајно да начини њиховог финансирања буду јасно дефинисани законом, јер је финансирање регулаторних органа још један кључни елемент њихове независности. У пракси се ове препоруке примењују другачије у различитим правним системима.

Један од значајнијих задатака медијске транзиције јесте укидање монопола власти над медијима и укидање монопола појединих медија. Савет Европе посвећује значајну пажњу стандардима који се односе на организацију и функционисање јавног медијског сервиса. Процес трансформације државних радио-телевизија који су у социјализму сматрани „саставним делом државног естаблишмента“, у медијски модел јавне радио-дифузије који је препуштен медијским професионалцима над чијим радом се успоставља јавна контрола, описан је у Препоруци бр. Р (96) 10 о гарантовању независности јавног сервиса радио-дифузије.²⁴⁾ Препорука истиче

22) Веб-сајт Министарства за телекомуникације и информационо друштво

http://www.mtid.gov.rs/digitalizacija/digitalizacija/proces_donosenja_strategije_za_prelazak_sa_analognog_na_digitalno_emitovanje_radio_i_televizijskog_programa_u_republici_srbiji.587.html - 26. 4. 2010.

23) Према: Јелена Сурчулија, нав. дело, стр. 23-25.

24) Препоруку је усвојио Комитет министара Савета Европе, 11. септембра 1996. године.

начело аутономности јавног сервиса, као „медијског модела који је основан од јавности, финансиран од јавности и контролисан од јавности“²⁵⁾, и набраја организациона и програмска питања – уређивачку независност и институционалну аутономију – која својим законским актима мора јасно да гарантује држава. Истакнути су принципи заштите самосталности јавног сервиса у домену: концепције и производње програма, уређивачке политике и организације делатности сервиса, запошљавања и руковођења особљем унутар сервиса, управљања финансијским средствима, потписивања правних аката који се односе на пословање сервиса и поступања сервиса у правним поступцима и према трећим лицима. Тако се остварује функција јавног сервиса, који је дефинисан као „разноврсна, плуралистичка понуда информативних, образовних, забавних и других садржаја, која се производи по највишим стандардима квалитета и која је намењена свим друштвеним групама и појединцима без дискриминације“.²⁶⁾ Протокол о систему јавног емитовања у земљама чланицама ЕУ (Амстердамски протокол) дефинише надлежности Европске уније и држава чланица у овој области. Принципи за примену правила државне помоћи јавном радиодифузном сервису у домену финансирања наведени су у Комуникацији Европске комисије из 2001. године. Ревидирана Комуникација усвојена је 2. јула 2009, и она је више фокусирана на одговорност и ефективну контролу јавног радиодифузног сервиса на националном нивоу, укључујући транспарентну процену укупног утицаја јавно финансираних нових медија – који су замишљени да делују као јавни сервис. У Препорукама се тражи да се ситуација у погледу финансирања јавног радиодифузног сервиса мора даље разјашњавати у складу са судском праксом европских судова.

У Препорукама о јавном радиодифузном сервису из 2004. године, Парламентарна скупштина Европе наглашава да су услуге јавног сервиса обично изложене притисцима од стране политичких и економских интереса, конкуренције комерцијалних медија, финансијских тешкоћа и опасностима од концентрације медија. У овом документу се констатује обавеза јавних радиодифузних служби да раде независно од центара економске и политичке моћи, али се наглашава и потреба коегзистенције јавних и комерцијалних медија којом се у великој мери доприноси иновирању, диверсификацији и побољшању квалитета програма.

25) Раде Вељановски, *Јавни РТВ сервис у служби грађана*, Клио, Београд, 2005, стр. 24.

26) Препорукабр. Р (96) 10 о гарантовању независности јавног сервиса радио-дифузије.

С обзиром на специфичности положаја и задатака јавног радиодифузног сервиса, Парламентарна скупштина Савета Европе подстиче државе чланице да дефинишу одговарајуће законске, институционалне и финансијске оквире за функционисање јавног радиодифузног сервиса. У том циљу је група стручњака за јавни медијски сервис у информационом друштву, 2008. године урадила извештај о томе како би држава чланица требало да обезбеди правне, финансијске, техничке и друге одговарајуће услове, како би се омогућило да јавни медијски сервис обавља своје надлежности.

Што се тиче комерцијалних медија, пажња Савета Европе углавном је усмерена на садржај регулаторне политике као и на проблем медијске концентрације. Од посебног значаја је препорука Савета Европе земљама у транзицији о спречавању недозвољене медијске концентрације и успостављању транспарентности власништва над медијима. Инсистирање на спречавању монопола државе или појединаца у јавној сфери је предуслов демократског реформског процеса, јер превелика концентрација власништва над медијима омогућава вршење доминантног утицаја на јавно мњење, чиме се негативно утиче на његово демократско структурирање. У Препоруци се каже: „Припадници јавности треба да имају могућност равноправног и непристрасног приступа неким основним информацијама о медијима како би формирали мишљење о вредности коју треба дати информацијама, идејама и мишљењима које шири медиј“. Хармонизација са европском медијском политиком и регулативом захтева увођење инструментарија којима се обезбеђује транспарентност власништва над медијима, односно механизам упознавања јавности са власницима појединих медијских кућа или величином њиховог удела у власништву, укључујући и сва лица која су са њима повезана на начин да могу имати утицај на програмске садржаје.

Будући да је усаглашавање регулативе обавезно – како у земљама које су предњачиле у стварању стандарда и принципа, тако и у националним законодавствима земаља које нису чланице Европске уније – представљени стандарди, као и други припадајући заједничком европском регулаторном оквиру, усвојени су и прописани у медијским правним актима који су донети у периоду 2002–2012. године у Србији. Превасходно, наведени стандар-

ди уграђени су у Закон о радио-дифузији²⁷⁾, Закон о јавном информисању Републике Србије²⁸⁾, Закон о оглашавању²⁹⁾ и Закон о електронским комуникацијама³⁰⁾. Такође, припремљен је и Закон о недозвољеном обједињавању и јавности власништва јавних гласила³¹⁾, који (истина) тек треба да уђе у скупштинску процедуру изјашњавања и одлучивања. Остварен је, дакле, значајан допринос експерата из цивилног сектора и власти, да се у правни и медијски систем Србије унесе дух демократије и високих европских стандарда. Без сумње, остварени су први предуслови демократске трансформације медијског система.

Међутим, у пракси, период транзиције медијског система Србије који је спровођен у посматраном периоду, карактерише споро и неконсеквентно остваривање закона, чак и његово често кршење. Стога озбиљан преокрет у медијској сфери није у потпуности остварен. Према је законска иницијатива имала несумњив допринос демократизацији стања у медијском систему Србије и његовој савременијој правној заснованости, уочава се низ недостатака који транзицију медијског система Србије одређују као успорену:

1. *Приватизација медија није успела* нити су предвиђени механизми којима би се гарантовало спровођење законски прописаних рокова. Држава је немедијским законима³²⁾ интервенисала у медијску сферу (чинећи кршење Закона и Устава), којима је омогућила да многи локални медији не буду приватизовани и да остану у неком виду државног или власништва локалних органа власти.

2. *Проевропски Закон о медијској концентрацији* написан 2008. године до данас није процесуиран у Парламенту, чиме су остала нерегулисана питања недозвољеног обједињавања власништва над медијима односно медијског укрупњавања, а подаци о медијском тржишту, уделу државе и појединаца у власништву медија у Србији – нетранспарентни. Притом, овај закон није наведен у сету закона предвиђених за измене и допуне у обавезујућем документу „Стратегија развоја система јавног информисања у Репу-

27) Закон о радио-дифузији, „Сл. гласник РС“ бр. 42/2002, 97/2004, 76/2005, 62/2006, 85/2006, 86/2006. и 41/2009.

28) Закон о јавном информисању, „Сл. гласник РС“ бр. 43/2003, 61/2005. и 71/2009.

29) Закон о оглашавању, „Сл. гласник РС“ бр. 79/2005.

30) Закон о електронским комуникацијама, „Службени гласник РС“, бр. 44/2010.

31) Краће се назива Закон о медијској концентрацији.

32) Закон о локалној самоуправи (2007), Закон о граду Београду (2007), Закон о националним саветима националних мањина (2009).

блици Србији до 2016. године³³⁾, који је Влада донела у септембру 2011.

3. Упркос чињеници потврђеној од стране Уставног суда Републике Србије, да је Закон о електронским комуникацијама из 2010. године, несагласан са Уставом РС³⁴⁾, будући да крши основно људско право о неповредивости тајности писане комуникације – које је загарантовано и Универзалном декларацијом о људским правима и Европском конвенцијом, у поменутој Владиној Медијској стратегији ни овај закон није предвиђен за измене.

4. Медијска стратегија³⁵⁾ није на објективан начин размотрила и предочила стварни учинак транзиционих послова у области медијског система Србије – а који су представљали обавезу, како са становишта домаћег медијског законодавства, тако и са становишта савремене европске медијске политике, нити пројектује правац следеће фазе у реформи медијског система Србије и његове регулативе, узимајући у обзир актуелне приоритете европске медијске политике.

У посматраном периоду забележени су и други примери кршења Устава и закона приликом спровођења законодавне процедуре, у случајевима, на пример, установљења и избора чланова Савета РРА³⁶⁾, именовања Управног одбора и директора РТС³⁷⁾ и други³⁸⁾. Коначно, све владе формиране у периоду 2000–2012. године испољавале су изванредан степен уздржаности у односу на спровођење темељне и доследне трансформације медијског система у Србији.

33) Стратегија развоја система информисања до 1916. године, „Службени гласник Републике Србије“ бр. 75/2011. Краће се назива Медијска стратегија.

34) Опширније у Ирина Милутиновић, „Тајност електронских комуникација као изазов демократској јавности“, Зборник радова са научног скупа „радио-дифузија у Србији – садашњост и будућност“, Факултет политичких наука, Београд, 2012.

35) Стратегија развоја система информисања до 1916. године, „Службени гласник Републике Србије“ бр. 75/2011.

36) Опширније у Снежана Миливојевић, „Телевизија у транзицији: од државне контроле до дивљег тржишта“, *Пет година транзиције у Србији II*, Социјалдемократски клуб – Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2006, стр. 279.

37) Исто

38) Опширније у Ирина Милутиновић, *Настанак и развој регулације радио-дифузије у Србији*, докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд, 2012.

АКТУЕЛНИ ИМПЕРАТИВИ ЕВРОПСКЕ РЕГУЛАТИВЕ

Међу најактуелнијим задацима развоја радиодифузног спектра у Европи је планирање и увођење дигиталног емитовања телевизијских програма. Спровођење овог технолошког пројекта обавезно је једнако за развијене и земље у транзицији, на основу договора у Европској унији и Савету Европе, који је конкретизован директивама у којима је дат прецизан опис правних и техничких детаља за регулацију ове области.³⁹⁾ Прелазак с аналогног на дигитално емитовање инициран је од стране ЕУ. Планирано је да кроз дигитализацију Србија добије приступ на 32 фреквенције истог квалитета као и 8 националних фреквенција које користи данас.⁴⁰⁾ Процењује се да вредност дигиталне дивиденде износи приближно 250 милијарди евра годишње.⁴¹⁾ Она пружа значајан допринос повећању конкурентности и развоју нових сервиса који се уводе. У циљу повећања дивиденде и регулисања информационог окружења, европско право је развило неколико политика, одлука, директива и препорука, наведених у документу Тржишно регулисање, подстицање информатичког друштва и експлоатација користи. Предвиђене су бројне активности и програми подршке ради повећања дигиталне дивиденде у оквиру европског образовања, културе и уметности. У области културе нарочито је релевантан програм „Медија 2007“, чији је циљ ојачање конкурентности европске аудиовизуелне индустрије и захтева прекограничну сарадњу у свим земљама ЕУ. За домаћу регулативу у области радиодифузије посебно су значајне импликације преласка на дигитално емитовање на целокупно медијско окружење, а посебно на телевизијско тржиште.

У документу Савета министара ЕУ и Савета Европе: Препорука, Рец (2003) 9, о мерама за промовисање демократског и друштвеног доприноса дигиталном емитовању, оцењено је да дигитална технологија отвара нове могућности али уједно и ризике

39) Увођење дигиталне технологије емитовања телевизијских програма, поред техничке оптимизације која се огледа у могућности преношења десет уместо једног програма, уз знатно квалитетнији тонски и видео сигнал, омогућава и фундаменталну промену у моделу рецепције телевизијских садржаја – који такозваном телевизијом на захтев смењује аналогно преузимање садржаја контролисаног програмском шемом.

40) Комуникација од стране ЕК ка Европском парламенту, Савету, Европском економском и социјалном комитету и Комитету регија од 13. 11. 2007 – Потпуна корист од дигиталне дивиденде у Европи: заједнички приступ употреби спектра након дигиталног прелазка: http://europa.eu/legislation_summaries/information_society/124114_en.htm 30. 4. 2010; није објављена у „Службеном гласнику“.

41) Исто

на пољу комуникација, посебно у аудиовизуелном окружењу, које ће осетити једнако јавни и приватни емитери. У циљу промовисања медијског плурализма у новим условима дигиталне ере, Савет Европе предлаже стварање адекватних правних и економских услова који гарантују разноликост РТВ сервиса и јавни приступ разноврснијим и квалитетнијим програмима, укључујући доступност прекограничним програмима.

Увођење дигиталне радио-дифузије и престанак рада аналогне телевизије у Европи, Африци и делу Азије, договорено је на Регионалној конференцији о радио-комуникацијама Међународне уније за телекомуникације (ИТУ), која је одржана у Женеви, јуна 2006. године (ИТУ РРЦ06). На конференцији је договорено да прелазак с аналогног на дигитално емитовање у дефинисаним подручјима треба да буде завршено до 17. јуна 2015. године, с тим што је Препоруком Европске комисије, СОМ (2005) 204, чланицама Европске уније сугерисано да прекину аналогно емитовање и потпуно пређу на дигиталну телевизију до почетка 2012. године. Влада Републике Србије је на седници од 2. јула 2009. прихватила европске препоруке и питање дигитализације регулисала Стратегијом преласка с аналогног на дигитално емитовање програма (Стратегија о дигитализацији)⁴²⁾, којом је предвидела да прелазак с аналогног на дигитални земаљски пренос спроведе до 4. априла 2012.⁴³⁾ Премда је усвајање наведене Стратегије оцењено као позитиван корак у Извештају Европске комисије за 2009. годину, у следећем владином документу – Медијска стратегија, нису побројани резултати који су остварени током две године од почетка припрема за прелазак на дигитално емитовање програма, али је пропуштена и прилика да се укаже на нови крајњи рок спровођења дигитализације у Србији – већ је неодређено наведено да „Република Србија ради на процесу преласка с аналогног на дигитално емитовање, у оквиру међународно прихваћених рокова“⁴⁴⁾.

Године 2010. објављена је опсежна студија финансирана од стране Европске уније⁴⁵⁾, у којој је анализирана српска медијска сцена, а конкретна решења упоређивана са еквивалентним стан-

42) Стратегија преласка с аналогног на дигитално емитовање програма, „Службени гласник РС“ бр. 52/09.

43) Веб-сајт Министарства за телекомуникације и информационо друштво:
http://www.mtid.gov.rs/digitalizacija/digitalizacija/proces_donosenja_strategije_za_prelazak_sa_analognog_na_digitalno_emitovanje_radio_i_televizijskog_programa_u_republici_srbiji.587.html - 26.4.2010.

44) Медијска стратегија, „Службени гласник РС“ бр. 75/11, стр. 12.

45) Медијска студија на српском језику, COWI Consortium, 2010.

дардима који су примењени у Аустрији, Данској и Немачкој. У овој студији је указано на кључне прописе Европске уније који чине *Acquis Communautaire* у аудиовизуелној области, и које Србија, у случају чланства у ЕУ, мора да испуни. Такође, указано је на принципе Савета Европе о релевантним питањима из ове области. Студија посебно сагледава подручја на којима би регулаторна тела у области радио-дифузије у Србији у наредним годинама требало да размотре нове мере, како би се у потпуности регулатива радиодифузног система Србије ускладила са препорукама Савета Европе, европским правом и применом стандарда ЕУ. У том смислу, идентификовано је шест тема:

Заштита малолетника. Директива о аудиовизуелним медијским сервисима (АВМС) садржи конкретне одредбе о заштити малолетника. Од Србије се очекује да у радиодифузни регулаторни систем укључи ове одредбе, узимајући у обзир различитости линеарних и нелинеарних програма. Када се ради о линеарном (класичном телевизијском) преносу, захтева се забрана програма који „могу озбиљно да угрозе“ развој малолетника (нпр. порнографија или насиље); рестрикција програма који су потенцијално штетни за малолетнике, на начин да се преносе у времену када је мало вероватно да ће их малолетници гледати односно избором времена емитовања, или мерама техничке контроле (нпр. шифрирањем – криптограмом, или претходним звучним упозорењем, и томе слично). Када су у питању нелинеарни програми, не постоје ограничења за програме који би могли бити само „штетни“, већ су програми за које се оцени да „могу озбиљно да угрозе“ развој малолетника дозвољени услугама на захтев, с тим што они могу бити доступни само коришћењем ПИН кодова или другим, сложенијим системима верификације година старости корисника.⁴⁶⁾

Медијска писменост. У Директиви АВМС Европска комисија је издала Препоруку 2009/625/ЕК за медијску писменост у дигиталном окружењу, за конкурентнију и садржајнију аудиовизуелну делатност за инклузивно друштво. У Препоруци се наводи да је њен циљ „повећање медијске писмености у дигиталном окружењу, како би се постигла конкурентнија економија заснована на знању и допринос што образованијем информационом друштву“⁴⁷⁾. Према овом документу, од Србије се очекује да у наредном периоду, у што је могуће већој мери, део регулативе који се односи на дигиталне медије усклади са захтевима: промовисања и финансирања истраживања, студија и пројеката који покривају различите аспекте и

46) Медијска студија на српском језику, COWI Consortium, 2010, стр. 7.

47) Медијска студија на српском језику, COWI Consortium, 2010, стр. 8.

димензије медијског образовања у дигиталном окружењу; организовања дебата на конференцијама и јавним догађајима који се одnose на укључивање медија у образовање; спровођења националне кампање за јачање друштвене свести о културном наслеђу, као и свести о ризицима који се јављају при обради личних података путем информационих и комуникационих мрежа; вођења кампања за подизање свести о техникама које се користе у сврху комерцијалне комуникације (пласман производа и онлајн оглашавање); одржавања информационих семинара о креативној економији и ауторским правима.

Финансирање јавног сервиса и државна помоћ. У документу Комуникација ЕК о примени правила државне помоћи за јавни радиодифузни сервис, из 2001. године, и ревидираној Комуникацији ЕК из 2009, наведени су захтеви Европске комисије о преиспитивању одговорности и спровођењу ефикасне контроле јавно финансираних медијских услуга на националном нивоу. Транспарентна процена подразумева: правовремени преглед значајних нових услуга покренутих од стране јавних радиодифузних сервиса, тржишно уравнотежавање утицаја таквих нових услуга, објашњења у вези са укључивањем плаћених услуга у оквиру јавног сервиса; ефикаснију контролу претплаћивања и побољшање контроле мишије јавног сервиса на националном нивоу.⁴⁸⁾

Регулисање фреквентног спектра. Према Директиви о оквиру и овлашћењима у електронским комуникацијама, расподела и управљање радиофреквентним спектром у Европској унији регулише се од стране националних администрација, односно остаје првенствено у надлежности држава чланица. Према ревидираној Оквирној директиви, Европска комисија може да предлаже законе Европском парламенту⁴⁹⁾ и Савету Европе за успостављање дуго-рочних Програма политике радио-спектра (ППРС).

Ауторско право. Питања координације одређених правила у вези с ауторским правима и правима сродним ауторским правима која се примењују на сателитско емитовање и кабловско реемитовање, регулисана су Директивом Савета Европе број 93/83/ЕЕЦ из 1993. године. Директивом о заштити ауторских права регулисани су односи носиоца права између извођача, произвођача и аутора одређеног аудиовизуелног записа, у домену сателитског емитова-

48) Медијска студија на српском језику, COWI Consortium, 2010, стр. 8-9.

49) О законодавним надлежностима Европског парламента видети:

Слободан Зечевић, „Еволуција надлежности Европског парламента“, *Српска политичка мисао*, бр. 4/2011, год. XVIII, св.34, Институтзаполитичкестудије, Београд, 2011, стр. 176-183.

ња ауторског дела и кабловског реемитовања емисија. Државе чланице ЕУ могу успоставити и додатне мере заштите, поред оних које су наведене у Директиви.

Савет Европе. Стандарди Савета Европе у области медија експлицирани су у Препорукама Парламентарне скупштине и Декларацији Савета министара ЕУ. Као главне изазове радиодифузне регулативе у наредном периоду, Савет Европе је идентификовао: одбрану и одржавање својих основних принципа у новим срединама, и промовисање слободе изражавања у сложеним условима нових комуникационих услуга. Институција надлежна за наведене послове је Надзорни комитет за медије и нове комуникационе услуге, а најважнији правни инструменти промовисани од стране Савета Европе описани су Европској конвенцији о прекограничној телевизији (ЕЦТТ).

* * *

Тежња за таквим статусом медија којим би се остварила мисија медија као „четврте власти“ или „чуvara капија“ система, у друштвима савремених демократија интерпретира се кроз остварење неколико претпоставки: достизање идеала слободног протока информација, мишљења и ставова; медијски плурализам и слободно медијско тржиште; дистанцирање целокупног медијског система од утицаја центара моћи, како државе, тако и крупног капитала, бизниса, војностратешких и других интереса. Са нормативном афирмацијом ових захтева у већини земаља у транзицији – тако и у Србији, отпочеле су промене на путу трансформације и демократизације медијског система.

Међутим, са становишта озбиљног преокрета у медијској пракси који захтева примену новоустановљених прописа, у Србији су остварени резултати испод нивоа очекивања која је демократска јавност имала од демократских промена. Истина, и бројни примери других земаља у транзицији показују да овај период карактерише споро и неконсеквентно остваривање закона, чак и његово често кршење. То, наравно, не ослобађа одговорности владајуће елите и институције државе за чињење или нечињење.

У целини посматрано, досадашња примена медијских закона открива тенденције спречавања корених промена у систему радио-дифузије. Премда су нови закони прекинули линију урушавања медијског законодавства, у транзиционој Србији у посматраном периоду није показано довољно политичке воље да се развласте владајуће структуре у области радио-дифузије, односно да је продужен утицај власти на медије од локалног до нивоа државе.

Irina Milutinovic

**HARMONIZATION OF NATIONAL
REGULATIONS WITH EUROPEAN REGULATORY
FRAMEWORK FOR BROADCASTING IN SERBIA**

Summary

This paper presents a European regulatory framework for the broadcasting sector, which includes a number of international documents in which the consensus of member states of the Council of Europe and the European Union has been achieved. The standards known as *European practice* or *European standards* are given in the form of directives and recommendations and provide a unique and mandatory regulatory framework for the development of the media in all countries of integrated Europe. The aim of this paper is to examine the degree of harmonization between the requirements of the European regulatory framework works and achievements of the local media regulations and their implementation.

By applying comparative, descriptive methods and the theoretical analysis of legal documents that are the source of material for this study, we conclude that the harmonization of domestic legislation with European standards in this area has significantly been achieved in the legislative acts adopted in the Republic of Serbia during the period between 2000 and 2012. Due to the positive examples of harmonization the preconditions for democratic transformation of the media system of Serbia as a whole have been achieved. However, from the point of view of the implementation of the set provisions in practice, the observed period is characterized by breach of the law, the Constitution of the Republic of Serbia, as well as the binding international documents, demonstrating the lack of political will to implement consistently and comprehensively the reform of the media system in Serbia. The recent development challenges of broadcasting require more decisive, consistent and thorough harmonization of domestic regulatory practice with the European media regulatory framework.

Keywords: broadcasting, regulation, the European regulatory framework, the Republic of Serbia

ЛИТЕРАТУРА

- Вељановски, Р., (2005) *Јавни РТВ сервис у служби грађана*, Клио, Београд
Вељановски, Р., (2009) „Медији и држава у транзицији“, *Годишњак*, Факултет политичких наука, Београд

- Декларација о слободи изражавања и информисања, 1982.
- Директива о аудио-визуелним медијским сервисима, 1989, 1997, 2007.
- Европска конвенција о прекограничној телевизији, 1989, 1993, 1998.
- Закон о електронским комуникацијама, „Службени гласник РС“, бр. 44/2010.
- Закон о јавном информисању, „Сл. гласник РС“ бр. 43/2003, 61/2005. и 71/2009.
- Закон о оглашавању, „Сл. гласник РС“ бр. 79/2005.
- Закон о радио-дифузији, „Сл. гласник РС“ бр. 42/2002, 97/2004, 76/2005, 62/2006, 85/2006, 86/2006. и 41/2009.
- Зечевић, С., (2011) „Еволуција надлежности Европског парламента“, *Српска политичка мисао*, бр. 4/2011, год. XVIII, св. 34, Институт за политичке студије, Београд
- Конвенција за заштиту људских права и основних слобода, 1950.
- Медијска студија на српском језику, COWI Consortium, 2010.
- Миливојевић, С. (2006) „Телевизија у транзицији: од државне контроле до дивљег тржишта“, *Пет година транзиције у Србији II*, Социјалдемократски клуб – Friedrich Ebert Stiftung, Београд
- Милутиновић, И., (2012) „Тајност електронских комуникација као изазов демократској јавности“, Зборник радова са научног скупа „радио-дифузија у Србији – садашњост и будућност“, Факултет политичких наука, Београд
- Николић, М. (2007) „Јавни радиодифузни сервис у Србији – трансформације у транзицији“, *Анатомија радија* (ур. Н. Маричић), РДУ РТС–Радио Београд, Београд
- Препорука бр. Р (2000)7 о независности и функцијама регулаторних органа у области радио-дифузије
- Препорука бр. Р (96) 10 о гарантовању независности јавног сервиса радио-дифузије
- Стратегија преласка с аналогног на дигитално емитовање програма, „Службени гласник РС“ бр. 52/09.
- Стратегија развоја система информисања до 1916. године, „Службени гласник Републике Србије“ бр. 75/2011.
- Сурчулија, Ј., (2008) „Улога медијских регулаторних тела: слобода и надзор“, *Српска правна ревија*, година 4, бр. 7, Правни форум, Београд
- Универзална декларација о правима човека, УН, 1948.
- http://europa.eu/legislation_summaries/information_society/l24114_en.htm (30. 4. 2010)
- <http://www.epra.org/articles/about-regulatory-authorities>, (30. 4. 2010)
- http://www.mtid.gov.rs/digitalizacija/digitalizacija/proces_donosenja_strategije_za_prelazak_sa_analognog_na_digitalno_emitovanje_radio_i_televizijskog_programa_u_republici_srbiji.587.html - (26. 4. 2010)

Resume

The European regulatory framework for broadcasting involves a number of international documents in which a consensus among the member states of the Council of Europe and the European Union has been achieved. The standards known as the *European practice* or *Euro-*

pean standards in the field of broadcasting reaffirm the highest values known in democratic countries of the European tradition. They are expressed in the form of directives and recommendations and provide a unique and mandatory regulatory framework for the media development in all countries of integrated Europe.

The core values promoted by the European regulatory framework for the broadcasting sector are founded by the provisions of international documents: the Universal Declaration of Human Rights (1948) and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950), the essence of which is to guarantee the freedom of opinion and expression, including the right to receive information through any media, including the right that no should be harassed because of their opinion, as well as the right to seek, receive and impart information and ideas through any media and regardless of borders, with the possible restrictions arising from the duties and responsibilities necessary in a democratic society and precisely defined by law.

At the beginning of the 2000s, the Republic of Serbia met with the tasks of institutional transformation of the media system in transition, which are included in the adoption and implementation of the following European regulatory standards in the domestic legal framework: the media liberation from the influence of power, as well as other political agents, financial and other centers of power; the implementation of the ownership transformation of media and the introduction of media market, i.e. the dual model of media ownership; the abolition of the monopoly of power over media and the abolition of the monopoly of certain media by the implementation of the transformation of state radio and television media into the model of public broadcasting, which is left to media professionals whose work is supervised by public - civilian control; the introduction of independent regulatory bodies, to which the authority for allocation of broadcasting licenses and the supervision of broadcasting facilities is transferred from governmental institutions to the civil sector, in accordance with legal requirements and the public interest, in a transparent way - through public tenders; the implementation of media pluralism and diversification of program content; the prevention of illegal media concentration and establishing of transparent media ownership; the introduction of digital broadcasting of television programs.

In the period from 2000 until 2012 the harmonization of domestic legislation with European standards has been applied considerably in legislation such as the Law on Broadcasting (2002), the Law on Public Information (2003), the Law on Advertising (2005) The Strategy of transition from analogue to digital broadcasting (The Strategy on

Digitization) in 2009. The new laws have been passed that have brought the spirit of democracy and high European standards into the media and legal system of Serbia. In this process efforts of experts from the civil society and government are evident, as a result of which the first prerequisites of transitional media system transformation have been achieved.

Harmonization of regulations is mandatory, both in the countries leaders in the creation of standards and principles, and the national legislation of the countries that are not members of the Council of Europe. However, from the point of view of the implementation of the set provisions in practice, the observed period is characterized by breaching of the law, the Constitution of the Republic of Serbia, as well as binding international documents, demonstrating thus the lack of political will to implement the reform of the media system in Serbia consistently and comprehensively. An important turnover in the sphere of media has not been fully realized. The most recent challenges of the broadcasting development in Serbia require a more consistent and thorough harmonization of domestic regulatory practice with the European media regulatory framework.

In the following years the regulatory bodies in the broadcasting sphere in Serbia should consider new measures in order to fully bring the regulations of the broadcasting system of Serbia into line with the Council of Europe recommendations, European law and the implementation of the EU standards. In document *The Media Study* in Serbian (2010), the Council of Europe points to the key provisions in audiovisual domain. The six themes have been identified representing the backbone of the future challenges for the broadcasting regulation: the protection of minors, media literacy, the funding of public service broadcasting and state aid rules, regulation of frequency bands, and copyright.

* Овај рад је примљен 15. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.

Дарко Гавриловић

Природно-математички факултет, Нови Сад

УТИЦАЈ МАСОНА НА СТВАРАЊЕ И ПОЛИТИКУ СХС*

Сажетак

Аутор ће у раду на основу релевантне архивске грађе и доступне литературе да анализира развој слободног зидарства међу Србима и Хрватима до 1929. године као и међуоднос истог са јачањем српско-хрватских политичких веза. Посматрати ће се и проблематика стварања јужнословенске државе, концепт унутрашњег уређења, њен развој и унутрашњи политички сукоб те са поменути процесима настојати да повежу дешавања међу слободним зидарима.

Кључне речи: масони, Срби, Хрвати, Краљевина Срба Хрвата и Словенаца, унитаризам, федерализам.

РАД МАСОНА НА ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ЈЕДИНСТВУ И СТВАРАЊУ ЗАЈЕДНИЧКЕ ДРЖАВЕ ОД КРАЈА 19. ВЕКА ДО 1918. ГОДИНЕ

Идеја о стварању заједничке државе јужнословенских народа развијала се током 19. века и почетком 20. века. С друге стране, политичко искуство у Хрватској до 1897. године показало је да притисак извана, пре свега од стране владајућих кругова из Будимпеште, неће моћи да се уклони без заједничке борбе Хрвата и Срба и без демократизације јавног живота. Хрватска се и даље налазила под жестоком притиском режима бана Куена Хедерварија, који је ишао за тим да Хрватску покори искључивим интересима угарске

* Рад је резултат рада на пројекту “Друштвени односи Срба и Хрвата, национални идентитет и мањинска права с аспекта европских интеграција”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

владе. Суочени са суморном политичком стварношћу у којој су се странке оба народа исцрпљивале у међусобној борби, један део омладинаца који је тек ушао у свет политике, Хрвата и Срба из Загреба, одлучио је да крене другим политичким путем. Тако су у фебруару 1896. године студенти загребачког универзитета, усмерили енергију на окупљање хрватске и српске омладине, покушавајући да је придобију идејом народног јединства.¹⁾ Ова идеја, постала је срж идеологије једног дела студената који су се касније активно наставили да баве политиком, а који су према договору из Максимира ушли не само у странке које су активно учествовале у политичком животу Аустро-Угарске већ и у масоне. Заједнички став те Напредне омладине био је да се без промене политичког курса тадашњих странака, не може остварити преко потребно јединство (Прибићевић 1990:15). Због тога, од почетка 20.века, са уласком и напредовањем припадника те тзв. Напредне омладине у политичке странке, курс истих је почео да се мења у правцу потребе да се Хрвати и Срби удруже у политичкој борби за већа политичка права унутар Аустро-Угарске монархије.

Сличним путем, 1897. године, кренуо је и један део хрватске омладине која је била занесена предавањима Томаша Масарика (који је био масон – оп.аут.) у Прагу о словенској узајамности, о борби против клерикализма и апсолутизма. У том граду, они су покренули лист “Хрватска Мисао”, у којем су наглашавали да су Срби и Хрвати један народ и из те идеје црпели потребу блиских политичких односа. Прашки омладинци су анализирали назадовање политичког живота у земљи и при том долазили увек до јединственог закључка да се одбрана од туђинске хегемоније може спровести само српско - хрватском сарадњом.

Као што је незадовољство политичком ситуацијом у земљи расло међу Напредном омладином тако је за време владавине бана Куена Хедерварија у Хрватској, масонски удео у политичким борбама у конституисању отпора мађаризацији био све већи. То се дешавало због тога јер је број Словена, првенствено Хрвата и Срба, заинтересованих за српско-хрватску политичку сарадњу, у слободнозидарским ложама постепено био све доминантнији. Антиклерикализам, тежња за просвећивањем народних маса али и усмерење уперено против мађарских власти биле су битне ознаке деловања слободних зидара у Хрватској и то од оног тренутка када су својом бројношћу почели да бивају све заступљенији Хрвати и Срби. (Гавриловић 2011:2)

1) О појмовном и теоријском одређењу нације види код Милован Радаковић, Народ и нација – теоријске школе и правци, Политичка ревија, год.(XXIII) X, вол.30, бр.4/2011, стр.1-17.

До почетка Првог светског рата рад српских и хрватских масона био је усмерен на успостављању добрих политичких односа који су након почетка Првог светског рата били стављени у службу стварања заједничке јужнословенске државе. Њихови напори ни су били подржани само од стране домаћих политичара и угледних личности, углавном масона, као што су били Анте Трумбић, Иван Рибар или Ђорђе Вајферт, већ и од оних споља, попут Томаша Масарика и Едварда Бенеша. У циљу стварања заједничке државе масони су на располагање ставили све своје економске и духовне снаге. Након нишке декларације с краја 1914.године у којој је Србија као свој ратни циљ истакла уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, један део словенских политичких емиграната из Аустро-Угарске прихватио је ову идеју и формирао Југословенски одбор у априлу 1915.године. Одбор је узео на себе задатак да инострану јавност упозна с идејом уједињења јужнословенских народа у заједничку државу. Интересантно је споменути да су како у српској влади (Ђ. Вајферт, Д. Стевановић и В.У. Јовановић) тако и у Југословенском одбору (Х. Хинковић, И. Мештровић, Ф. Поточњак, В. Петровић и други) већина били масони који су усаглашавали рад на стварању заједничке државе. Покретали су часописе или пак користили постојеће²⁾ да би у њима истакнути публицисти (оп.аут. нпр. Милан Марјановић који је био масон) могли да разлажу своје идеје везане за потребу државног јединства јужнословенских народа.³⁾ Преко својих веза у масонским круговима поменути политичари су вршили пропагандну активност и путем предавања на јавним трибинама или у пробраним друштвеним круговима, што је први започео Хинко Хинковић у ложи “Fraternite De Peuples” у Француској.⁴⁾ Масони који су се налазили у власти Краљевине Србије инаугурисали су свој “стожер у Марсељу ради усклађивања јединственог дјеловања, али и ради представљања јужнословенске идеје пред савезницима...у ово вријеме српско се масонство повезало и с најудаљенијим земљама у свијету“ (Ђ.Вајферт 1923:4) Најјачу пропа-

2) У циљу јачања јужнословенске сарадње и стварања заједничке државе радили су неки од познатих листова попут „Глас СХС“ и ријечки „Нови лист“).

3) Томаш Масарик је покренуо иницијативу да почне са радом часопис „Neu Europe” који је у јавност пласирао идеје разбијања Аустро-Угарске и стварања словенских држава. Истог октобра 1916.године основано је друштво Serbian Society of Great Britain које је ширило мисли о стварању јужнословенске државе, а које су основали углавном исти људи који су покренули часопис.

4) Када су стизали у иностранство, српски масони су износили пред тамошњу браћу информације о насиљима и злочинима почињеним над окупираном народом у Србији. Српски масони посебно су апеловали на савезнике, да се скупља помоћ заробљеним и интернираним Србима. Више о томе у Ђ (орђе). В(ајферт), У емиграцији, Неимар, II/1923, 11, стр.3-11. У Иван Мужић, Масонство у Хрвата, Лаус, Сплит, 2001, стр.187.

гандну активност масони су остварили управо у Француској, чије је “слободно зидарство... било у оно доба најприступачније за третирање националних питања,” (Ђ.Вајферт 1923:4) а у чијем парламенту био је и велики број слободних зидара. У прилог стварању јужнословенске државе на рушевинама Аустро-Угарске говорили су на Западу Томаш Масарик и Едвард Бенеш. Њихова активност била је у складу са аспирацијама чешких и словачких националних тежњи да се разбије Аустро-Угарска и створи јединствена чехословачка држава. Мада је амерички председник Вудро Вилсон (оп. аут. такођер масон) био 1917.године за очување Аустро-Угарске, његову идеју је с временом променио Масарик и усмерио не само његову одлуку већ и одлуке других политичара из САД и Британије у правцу рушења Аустро-Угарске.⁵⁾ Наиме, Масарик је доказивао да Пољаци, Чехословаци и Југословени нису културно нижи од Аустријанаца и Мађара и да су зрели за политичку слободу.” (Д.Полужански1940:4-13) Стална теза Масарика и Бенеша била је да Немачку треба свести на њу саму, Аустро-Угарску поделити те створити неколико нових самосталних словенских држава, које ће ради свога опстанка бити природни помоћници Француске против Немачке експанзије на Исток. Таква политика била је и политика јужнословенских масона. Због тога је и рад Франка Поточњака, истакнутог јужнословенског политичара из Аустро-Угарске био усмерен ка томе да се створи држава Срба, Хрвата и Словенаца која би требала да буде “одбрамбеним бедемом против најезде германске, запреком стварању обруча германскога свјетског господства.”⁶⁾

Наравно, није само рад масона погодовао распаду Аустро-Угарске и стварању заједничке јужнословенске државе. Оваква теза била би претерана и неумесна. Овој ситуацији у прилог су ишла како дешавања на фронтима тако и унутрашњи проблеми који су потресали ову државу са даљим развојем ратних дешавања. Тако је распад Аустро-Угарске био изазван и социјалним и националним немирима које су водили политичари незадовољни заједничком

5) Председник Вилсон је придобијан постепено непрекидном акцијом српских, односно југословенских политичара, посебно од краја фебруара 1917, па даље, а и од Масарика лично током 1918.године.

6) Више о идејама Франка Поточњака везаним за стварање јужнословенске државе, али и за антиримокатолички став, може се пронаћи у Франко Поточњак, Како изгледају кубни блокови које су српски масони примијели у темеље уједињења Срба, Хрвата и Словенаца, *Обзор*, LXIX/1928, 87, стр.5. Иначе, овај политичар је у име Југословенског одбора отишао у САД где је учествовао на два конгреса, на којима је био заступљен велики број исељеничких организација у циљу регрутације добровољаца и скупљања финансијске помоћи. После њега, на истом задатку радили су Хинко Хинковић и Милан Марјановић.

државом, затим подршком Сједињених Америчких Држава идеји националног самоопредељења и стварања националних држава те интересима Француске која је видела у стварању Југославије и Чехословачке могућност да се подигне брана за заустављање немачког напредовања.

Сви ови разлози створили су услове за почетак уједињења јужнословенских народа у заједничку државу. Прво је Велика народна скупштина у Новом Саду састављена већином од политичких представника Срба и других словенских народа прогласила 25. новембра 1918. године уједињење Баната, Бачке и Барање са Србијом⁷⁾, да би дан касније Велика народна скупштина у Подгорици одлучила да збаци династију Петровић с власти у Црној Гори и да се Црна Гора уједини са Србијом. Потом се приступило уједињењу Државе СХС са Краљевином Србијом. Процес уједињења био је убрзан не само због националног интереса Срба из обе државе да живе у једној држави већ и с једне стране због тога што је Италија притискала да се у њену корист остваре одлуке Лондонског уговора, првенствено када је реч о присаједињењу Далмације италијанској држави, а са друге што је Хрватска била суочена с бројним проблемима: политичким, као тек настала држава нерешеног међународног статуса, затим економским, наследивши дубоку кризу ратом исцрпљене земље и коначно безбедносним, због све озбиљнијих претњи које су извирале из унутрашњих нереда. Када се водила расправа око начина на који ће се решити питање уједињења са Србијом, у свакодневним расправама избијала су два опречна става међу српским и хрватским политичарима, којима су се углавном приклањали политичари према националном опредељењу: централистички, који је тражио што тешњу сарадњу са Србијом и којем су у највећем броју били склони српски политичари из Хрватске, Босне и Херцеговине и Србије, те федералистички, који је будућу државну заједницу замишљао као заједницу у којој ће Хрватска, као саставни део Државе СХС имати већу слободу одлучивања, те којем су били склонији политичари хрватске националности.

7) Треба имати на уму да је Војводина у тадашњим оквирима (Бачка, Барања и Банат) била у саставу Државе СХС.

РАД МАСОНА НА ЈАЧАЊУ ЈУЖНОСЛОВЕНСКОГ ЈЕДИНСТВА У ЗАЈЕДНИЧКОЈ ДРЖАВИ ОД 1918. ДО 1929.

Чим је регент Александар Карађорђевић, који је био масон,⁸⁾ прогласио 1. децембра 1918. године уједињење Србије са Државом СХС у заједничку државу, Краљевину СХС, почео је процес политичке диференцијације.⁹⁾ Он се показао јасним већ при састављању прве владе. Када је она почела да ради, процес је постао јаче изражен. Групе политичара су заузимале ставове према начину на који је извршено државно уједињење и према политичкој пракси чији је главни носиоц био Светозар Прибићевић (српски политичар из Хрватске), иначе вођа Хрватско-српске коалиције која је успела да се у Хрватској одржи на власти и током рата, упркос свом ставу о нужној потреби политичке сарадње између Срба и Хрвата која никада није била добро прихваћена од стране владајућих кругова Аустро-Угарске.

Када је реч о томе да је Прибићевић био активно укључен у начин на који је спроведено уједињење, треба имати на уму да је оно спроведено без присуства иједног од политичара и државника који су за време рата водили југословенски покрет и били најодговорнији за стварање југословенске државе.¹⁰⁾ Чак је и позиција Николе Пашића била пољуљана код регента Александра, који је почео да се више ослања на Стојана Протића и Светозара Прибићевића, него на званичне представнике - председника српске владе или председника Народног већа СХС.¹¹⁾ Тако је уједињење извршено од стране делегације средишњег одбора Народног вијећа Државе СХС на челу са Светозаром Прибићевићем и Антом Павелићем

8) Мада су неки аутори текстова о масонима тврдили да нема поузданим доказа о томе да је регент Александар Карађорђевић био масон, у прилог његовог чланства у тој тајновитој организацији тврде Уједињене велике ложе Србије. Види www.uvl.rs

9) О регулисању оснивања и рада политичких странака у Краљевини СХС – Југославији види код Урош Шуваковић, Друштвене промене и регулисање положаја политичких партија у Краљевини Србији и прве две југословенске државе, Српска политичка мисао, бр.3/2010, год.17, вол.29, стр.317-332.

10) Више о раду С. Прибићевића на уједињењу и стварању заједничке државе види код Дарко Гавриловић, Политичка активност Светозара Прибићевића у стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, *The Shared History, Nations, States and Diasporas of the Former Yugoslavia*, Institute for Historical Justice and Reconciliation – Hague, Centar za istoriju, demokraciju i pomirenje – Novi Sad, Sremska Kamenica 2010, стр.177-194.

11) Светозар Прибићевић, нд, стр.43,44, 96,97. Више о начину на који је извршено уједињење Државе СХС и Краљевине Србије види код Гавриловић Дарко, У вртлогу национализма, Stylos, 2007, стр.143-181.

старијим и са друге стране лично престолонаследником Александром Карађорђевићем. У Београду, Делегација није преговарала, што би било очекивано у оваквој ситуацији, са србијанским и црногорским политичким представницима. Пошто су захтеви Делегације били неприхватљиви Александру¹²⁾, на брзину је сročена и прочитана 1.децембра 1918.године нова изјава (Адреса). Александар је потом, уместо болесног краља Петра, прочитао проглас о уједињењу „Србије са земљама независне државе Словенаца, Хрвата и Срба у јединствено Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца.“ Ублажени захтеви Делегације, у Адреси су претворени у „жеље“ које никога нису обавезивале на извршење. Политичка диференцијација је ускоро постала јасна. С једне стране стајали су они који су, у вези са питањем унутрашњег уређења, били за јачу централизацију, а са друге они који су унутрашњи модел заједничке државе видели у федералном односу.¹³⁾ Држава је била подељена на оне који су били за монархију и оне који су били за републиканско уређење. Идеолошке поделе су биле јасне, јер у држави су се на политичком пољу ускоро сукобиле странке које су биле националистичке, социјалистичке и комунистичке. Сирови етнички национализми, нарочито српски и хрватски, су се сукобили. Један од основних интереса српског национализма био да држава буде снажно централистички уређена и да као таква гарантује да неће доћи до одцепљења крајева у којима живи српска мањина, а хрватски национални интерес настојао је да државу учини федералистичком и да, у случају незадовољства таквом државном заједницом, омогући Хрватима да изађу из ње.

У таквој ситуацији, велика већина масона је видела нову државну заједницу као своју нову отаџбину и прионули су не само

12) Упуте Делегације, назване Напутак, предвиђале су да унутрашње уређење будуће државе одреди уставотворна скупштина, а до њеног сазива краљевску власт би обнашала породица Карађорђевић. Теоретски, уставотворна скупштина би државу могла да прогласи и републиком. Напутак је садржавао и мере којима су се покушале осигурати посебност држава које улазе у заједницу. Сви послови су требали да се деле на заједничке и посебне (земаљске, покрајинске). Тражено је да се до Устава задржи затечено историјско-територијално стање. Предвиђено је стварање Државног већа у којем би се само споразумом могли решавати сви темељни проблеми.

13) Један од истакнутих хрватских политичара и масона Анте Трумбић учествовао је у стварању заједничке државе. Мада је био именован за министра спољних послова, он је био забринут да у новој држави не дође до “покушаја пренагљене централизације”, што је сматрао негативним за будући развој државе. Због тога је са групом хрватских и српских политичара крајем 1918, организовао Југословенску демократску лигу. Програм Лиге је представљао покушај да се помири начело унитарне државе са начелом федеративног уређења. Више о томе код Драгослав Јанковић, Богдан Кризман, Грађа о стварању југословенске државе (1.1-20.12 1918), Београд 1964, стр.723 као и код Бранимир Глигоријевић, Демократска странка и политички односи у Краљевини СХС, Београд 1970, стр.25.

да је помажу кроз рад својих ложа, већ и као појединци и политичари.¹⁴⁾ Слободни зидари у Краљевини СХС су се регрутовали из економске и интелектуалне елите. Ту мисао сликовито је описао Ђорђе Вајферт у 13-ој Посланици Великог Мајстора од 5.4 1924. године: „Међу нама има: великих трговаца, обртника, привредника, производника, техничара, банкара финансијера, законодаваца и других одлучних функционера у профаном животу.“ (Ненезић 1987:397) Сагласно масонском принципу којег је истакао Марко Костренчић „масони треба да по својим склоностима улазе у разна социјална струјања, у све политичке партије...треба поради и око тога, да се истакнути и признати вође покрета и странака приближе односно придобе за масонство, па онда учине добрим масонима ...Масони треба да своју политику прожимају масонским начелима, треба да цијелу политичку и социјалну борбу управљају по масонским принципима.“(Ibidem:395,396) А ти принципи били су постављени још у „Начелима“ из 1723.године која су била састављена од три дела: Историје масонерије, Дужности и Прописа. У Дужностима стоји да масон је дужан да се повинује моралним прописима, да треба да буде искрен и поштен, да у масонске ложе не смеју се уносити никакве размирице и приватне увреде и да масонерија има за циљ да ослободи људски дух било какве тираније и менталне тортуре, за који је у средњем веку, према ставу масона, углавном била задужена Римокатоличка црква. Та црква била је проглашена непријатељем масона и у Краљевини СХС. У прилог томе сведоче и ставови ложе Максимилијан Врховац у вези са склапањем конкордата са Ватиканом где се у писму Великог мајстору каже да „се у нашој јавности готово и не чује глас против тога...Ложа Максимилијан Врховац заступа у томе питању сасвим противно гледиште, и држи да је уопће цијела наша масонерија звана да ...поради колико може више против склапања конкордата...Што се тиче вјерских односа уопће, то би нашем стајалишту највише одговарало растава цркве и државе, која тек остварује у пуном значењу ријечи начело слободе савјести...да спријемо презисање цркве на друго подручје. Таква су подручја настава и брак...

14) Од краја осамдесетих година прошлог века националистички оријентисани историчари из Србије и Хрватске настојали су у својим радовима да пренагласе утицај масона у стварању Краљевине СХС. Тврдили су да је та држава њихова идеја и њихово дело. То није била истина. Додуше, истина је да је велики број масона био укључен у рад странака које су подржавале стварање, а касније и опстанак те државе. О томе више види код Ivo Banac, *The Fearful Assymetry of War: The Causes and Consequences of Yugoslavia's Demise*, Daedalus, vol.121, no.2, *The Exit from Communism* (Spring 1992), pp.1-174 kao i u I. Banac, *Yugoslavia*, *The American Historical Review*, Vol.97, No.4 (Oct.1992), p.1099.

овдје је важно још и то , да буде загарантована слобода вјерског одређења код мјешовитих бракова...“¹⁵⁾

Још у јануару 1919.године масони су почели са радом на фузији српских и хрватских ложа.(Šestak 1921:12) Разговори су завршени 6.фебруара 1919.године одлуком да се оснује „Вел. Ложа Срба, Хрвата и Словенаца „Југославија“ која би под своје окриље узела како ложе у Србији тако и оне у Хрватској и све друге које би се накнадно основале.(Šestak 1934:65-66) На врху југословенског масонства налазио се некадашњи српски Врховни савет, који је 1919.године постао Врховни савет Срба, Хрвата и Словенаца. Суверени велики командер био је Ђорђе Вајферт, иначе велики мајстор Велике ложе СХС Југославија. Главна масонска база у Загребу, на коју се ослањало вођство југословенских масона у Београду, налазила се у ложи Максимилијан Врховац. Из ове ложе ширило се масонство у Далмацију и Словенију. Као чланови кроз ову ложу прошли су многи истакнути међуратни интелектуалци и политичари попут: Јурај Деметровић, Хинко Кризман, Грга Новак, Виктор Новак, Раденко Станковић, Фердо Шишић итд.¹⁶⁾

У политичком животу заједничке државе масони су у највећем броју били чланови Југословенске демократске странке (ЈДС), која је такођер основана 1919.године. Разлога за то је било више. Међу најважније спадају следећи: ова странка је прихватала идеју југословенства, подржавала је централистичко уређење државе које је у исто време било и гарант постојања чвршће државне заједнице, странка је била за оживотворење српско-хрватског политичког споразума, за извесне измене Устава које би допринеле стабилности државе. О томе је говорио на конгресу ЈДС из 1921.године Светозар Прибићевић, нагласивши да је гледиште те странке „политичка централизација, управна деконцентрација и самоуправна децентрализација ... Те речи јасно кажу шта странка хоће. Један народ, једну државу и једно државно законодавство.“(Demokratija 1921:1) Међутим, у првој половини двадесетих година дошло је до раскола у ЈДС. Он се десио због тога што се странка парализовала на оне које је предводио Љуба Давидовић и који су били за договор са истинским политичким представником хрватског народа, а то је била Хрватске републиканска сељачка странка (ХРСС), по питању државног уређења, и оне који нису прихватили такву опцију,

15) Ставови ложе „Максимилијан Врховац“ о конкордату (1924), у књизи З. Ненезић, нд, стр.532,533.

16) Акт ложе Максимилијан Врховац у Загребу под насловом Старјешинство и часништво 1929.године, Копија у приватном власништву; АЈ фонд 100, фасцикла 5, инв.бр.20-22, код И. Мужих, нд, стр.228.

упорно се држећи централизма и унитаризма, а које је предводио Светозар Прибићевић. Његова намера је била да првенствено заштити Србе из Хрватске што је постало очито још на основу његовог предлога о административној подели земље на области. (Вапас 1988:178) Будући да ХРСС је била оштро против Видовданског устава, а није била ни за тако уређену државну заједницу Прибићевић је оштро иступао против поменутог странке.¹⁷⁾

Пошто један део масона из ЈДС, предвођен поменути политичарем, није прихватао никакве промене устава, они су се 1924. године одцепили од странке и направили своју Самосталну демократску странку (СДС). Мада је масонска идеја била да се ради на српско-хрватској слози и да се јачају српско-хрватске политичке везе и сарадња, масони су се са поделом у ЈДС нашли подељени у два политичка тора. С једне стране били су они који су остали верни странци и који су наставили да траже унутардржавна решења на задовољство и Срба и Хрвата, а са друге они који су приступивши Прибићевићу одлучили да државу јачају у савезу са Народном радикалном странком (НРС).¹⁸⁾ Чињеница је да су се општа начела слободних зидара поклапала са начелима Светозара Прибићевића, јер „мада слободно зидарство није политичко друштво, ипак има једну политику коју наши слободни зидари не смију сметнути са ума и за коју морају бити готови подносити жртве...То је национална политика. Она се зове Отаџбина. И кад дужност према отаџбини својој спадају у ред главних дужности слободних зидара, зар има народа који не би хтио прихватити услуге њихове?“¹⁹⁾ СДС је 1927.године променила политику несарадње са хрватским странкама које су заступале федералистичке идеје и направила је коалицију са највећом хрватском странком – Хрватском републи-

17) Рудолф Хорват је 1923, формулисао све захтеве Радићеве ХРСС. Главне тачке састојале су се у томе да „Хрватска уђе у конфедерацију са Србијом...да у њој Хрватска и Србија чине савез равноправних држава. Према иностранству има то изгледати ... као Унија ... Обрана цијеле државне заједнице тражи споразум у војничким питањима...Ми Хрвати више не желимо имати заједничке новце са Србијом...” Архив Југославије, фонд Ђуре Поповића, 305-40-74, чланак С. Прибићевића под насловом Правда од 10.марта 1923.

18) Међу истакнутим члановима Прибићевићеве странке масони су били: др. Грегор Жерјав, др. Иван Палечек, др. Алберт Крамер, др. Првислав Гризигоно, др. Срђан Будисављевић, др. Јурај Деметровић, Већеслав Вилдер, др. Едо Лукинић, др. Хинко Кризман, Душан Дуда Бошковић, итд. Више о томе у књизи Д. Гавриловић, ид, стр.204.

19) Политичка делатност масона заснивала се на начелима изградње државе која значе сређивање њених унутрашњих прилика у смислу провођења конкретне националне политике унитаризма. Ти ставови су се слагали са ставовима С. Прибићевића. Због тога не изненађује чињеница да је Прибићевић као министар унутрашњих послова одобрио рад масонских ложа и потврдио њихову “Конституцију”. Више о томе код Сретен Ј. Стојковић, Слободно зидарство, његов циљ и принципи, његова прошлост и садашњост, Београд, ЛДИЈ, 2001, као и у књизи Хрвоје Матковић, Светозар Прибићевић и Самостална демократска странка до шестојануарске диктатуре, Загреб 1972, стр.106,107, 129.

канском сељачком странком – која се звала Сељачко-демократска коалиција.²⁰⁾ Тако се један део политички активних масона нашао подељен већ према томе коју је двојицу својих првака подржавао - на оне који су остали у странци уз Љубу Давидовића и оне који су незадовољни политиком странке кренули даље за Светозаром Прибићевићем.

Без обзира на ове поделе југословенски орјентисани масони су радили на јачању државе и југословенске идеологије. Према изјавама истакнутих југословенских масона, масонерија је имала запажену улогу у политичком животу Краљевине СХС. Масонерија је углавном спроводила идеје које су долазиле из већих масонских центара и настојала да под својом контролом држи целокупан јавни живот – културу и просвету, финансије и привреду, национална и патриотска удружења (Соколе, Скауте, Народну одбрану, Јадранску стражу, Удружење резервних официра, Четнике, Орјуну и друге).²¹⁾ Српска интелектуална елита и српски државотворци, заједно са великим бројем хрватских и словенаких југословенски орјентисаних политичара те већим делом јеврејске интелектуалне елите, у великом броју су били припадници југословенских масонских ложа.

Њихов рад није био само усмерен на политички живот већ је своје плодове давао и у свету културе. Међу њима посебно су се истицали у књижевности, Иво Андрић, Густав Крклец, Јован Дучић, вајари Иван Мештровић и Рудолф Валдец, историчари Виктор Новак, Васиљ Поповић и Владимир Ћоровић, као и многи други. У складу са жељама да нова држава политички заживи текли су и велики радови везани за изградњу и даљи развој главног града – Београда. Масони су у Београду и пре стварања заједничке државе оставили доста трагова у архитектури. Међу најлепшим здањима из предјугословенског доба спадају: зграда Друштва Светог Саве у улици Цара Душана²²⁾, галерија Природњачког музеја на Калемегдану²³⁾ и Капетан-Мишино здање на данашњем Студентском

20) Више о политичкој активности Сељачко-демократске коалиције види код Дарко Гавриловић, Светозар Прибићевић и Стјепан Радић у *Селјачко-демократској коалицији, Serbo-Croat Relations in The 20th Century – History and Perspectives*, Institute for Historical Justice and Reconciliation – Salzburg, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje-Novı Sad, Novi Sad 2008, стр.21-36.

21) *Uporedi Arhiv Jugoslavije (AJ)*, Beograd, Fond Masonske lože Jugoslavije, f. 15. 100-18-57.

22) Ово здање је сазиано 1914.године, по пројекту архитекте Петра Бајаловића, масона. У архитектонском смислу, оно је комбинација више стилова, али доминира српсковизантијски стил, у то доба веома заступљен у српској архитектури.

23) Ова зграда је подигнута тридесетих година 19.века. То је била прва наменски грађена зграда масонске ложе у Београду. На тој згради пиластри јасно асоцирају на стубове Јакин и Боаз који у масонском виђењу приказују двојност света – симболичко виђење два

тргу²⁴). У Краљевини СХС у Београду је остављено неколико величанствених здања на којима се налазе масонски симболи. Највеће масонско здање настало у Београду између два светска рата јесте зграда Министарства поште - данашњег Поштанског музеја - у Палмотићевој број 2.²⁵ Осим ове зграде подизане су и друге лепе грађевине са масонским симболима попут зграде Поште број 6 која се налази поред данашње београдске железничке станице²⁶ као и кућа Дамјана Бранковића у Булевару ЈНА 2, изнад Славије²⁷. Масони су за собом оставили и велику вајарску делатност у Бео-

града природе - а пет степеника на улазу представљају пет симболичних корака којима чланови помоћничког реда улазе у храм. У тој згради је 1936. године био планиран и први масонски музеј у Београду. Више о томе код Зоран Љ. Николић, Масонски симболи у Београду, Београд, Службени гласник, 2010.

- 24) Капетан Миша Анастасијевић био је слободни зидар. Ова зграда је подигнута 1863, а првобитно је капетан Миша планирао да то буде његова приватна палата, да би током изградње капетан Миша одлучио да зграда буде задужбина отечеству. Грађевина је обликована у духу романтизма. Њена архитектура представља стилску мешавину романоготских, ренесансних и српско-византијских градитељских традиција. Више о томе код Бранко Вујовић, Београд културна ризница, ИДЕА И Војноиздавачки завод Београд, 2003.
- 25) Са врха зграде, која доминира овим делом града, јасно "гледају" наизменично симболи троугла и виска, док су шестар, висак и троугао доминантни и са свих сегмената оградe. Стилизовани део шаре која краси велики део здања такође показује исте испреплетене симболе, што ову прелепу зграду очигледно и без икакве сумње сврстава у најупечатљивије објекте са масонским обележјима у Београду. Испред улаза у здање остали су симболи примерени духу времена када је зграда и настала. Тако данас изнад улаза стоји грб са симболима Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Здање Министарства пошта пројектовао је познати предратни архитекта Момир Корунковић, један од истакнутих чланова масонске организације тог доба. Изградња је окончана 1930. године. Више о томе код Б. Вујовић, нд.
- 26) Многобројни су Корунковићеви архитектонски потписи на граду, а један од најупечатљивијих била је зграда која је претходила данашњој Пошти број 6 која се налази поред београдске Железничке станице. Та зграда имала је необичну судбину, јер су делови фасада страдали током немачког и савезничког бомбардовања у Другом светском рату, па је после тога, а у стилу новонасталих политичких и културних времена остала конструкција Корунковићевог здања, али је њена спољашност била значајно осиромашена, приближавајући се соцреалистичком изгледу. Стари записи говоре да је и та зграда, баш налик овој, у Палмотићевој улици, била препуна симбола који су неупућеним Београђанима оног времена деловали нејасно, али су слободни зидари умели лако да их препознају. www.новости.рс Зоран Љ. Николић, Бисери слободних зидара. Вечерње новости од 18.4.2004.
- 27) До самог рата Дамјан Бранковић је био велики беседник Велике ложе Југославије, и са тог места се повукао, не напуштајући слободне зидаре. Архитектуру своје куће, која је изграђена 1928. године, у потпуности је подредио својој припадности слободним зидарима. Само здање је, у духу академизма, пројектовао Драгиша Брашован. Одмах изнад улазних врата у зграду налази се рељеф, изнад којег доминира пирамида са "оком свевидећим", чије значење је доминантно код масона. Сунчеви зраци обасјавају силуете две жене, од којих је једној на рамену сова, симбол сталне будности, а другој је у руци огледало, које представља интроспекцију, самоспознају. На згради се налази још много медаљона и минијатурних фигура које се симболички односе на масонерију, односно на ученичке стадијуме у духовном тасовању слободног зидара. www.новости.рс Зоран Љ. Николић, нд.

граду у првим декадама 20. века. Међу споменицима онима који су били масони истичу се споменици Риги од Фере²⁸⁾ и Доситеју Обрадовићу²⁹⁾. Најмонументалније вајарско, али и архитектонско дело које се доводи у блиску везу са масонима је Споменик незна- ном јунаку на Авали. Аутор овог споменика је већ споменути Иван Мештровић који се крајем тридесетих година 20. века разочарао у југословенску идеју тако да је чак за време Другог светског рата отворено комуницирао са Антом Павелићем, поглаваром Независне државе Хрватске.³⁰⁾ Овај вајар оставио је Београду још један споменик, а то је Победник на Београдској тврђави³¹⁾ који је подигнут у част победе Србије у ратовима против Османлијског царства и Аустро-Угарске од 1912 до 1918. године. Велика градитељска и уметничка активност слободних зидара у Београду није била за чуђење. Овај град је био домаћин Великог међународног масонског конгреса 1926. године. Пун назив тог окупљања био је Манифестација светског слободног зидарства у корист мира, а рад Конгреса се одвијао под председништвом великог мајстора Ђорђа Вајферта.

КРИЗА У СРПСКО-ХРВАТСКИМ ОДНОСИМА И УНУТАР ХРВАТСКЕ МАСОНЕРИЈЕ У КРАЉЕВИНИ СХС

Политички живот у Краљевини СХС карактерисало је постојање великог броја странака које су се разликовале по националном и верском принципу, а на чијем челу су се налазиле вође већином харизматског типа.³²⁾ У светлу српско-хрватских односа треба ис-

28) Грчки револуционар из друге половине 18. века чије се припадништво слободозидарском реду везује за грчку Хетерију која је била блиска слободним зидарима, али и за чланство у првим београдским ложама.

29) Споменик је подигнут 1914, а извајао га је Рудолф Валдец, такођер масон.

30) Да би се подигао овај споменик требало срушити средњовековни град Жрнов на Авали и зарубити врх. Стару грађевину са врха планина је елиминисала Војска Краљевине Југославије. Радови су трајали од 1934, до 1938. године. Споменик је изграђен у виду маузолеја са каријатидама који представљају жене у народним ношњама из свих крајева Југославије. Србија се разликује од других учесница Првог светског рата по томе што оне имају споменике незнамом војнику, а Србија споменик незнамом јунаку. Више о томе код Б. Вујовић, нд.

31) Споменик Победник је свечано откривен 1928. године, поводом прославе десетогодишњице пробоја Солунског фронта и победе Србије у ратовима од 1912. до 1918. године. Споменик и плато испод њега дневно посети више од 5.000 туриста. Победник је најфотографисанији и најпопуларнији београдски споменик.

32) Више о харизматском типу види код Ђорђе Стојановић, Дарко Гавриловић, Од модерне парадигме вођства ка пост-модерној парадигми вођства, Српска политичка мисао бр.1/2011, год.18, вол.31, стр.11-38.

таћи да су се сукоби водили првенствено у вези са обликом владавине и унутрашњим државним уређењем. Док је већина Срба окупљених око ЈДС и НРС подржавала централистичко уређење и монархију верујући да ће на тај начин држава бити чвршћа и моћи да снажније обезбеди Србима да ће живети у једној држави, дотле су Хрвати већином давали подршку републиканском уређењу и федералистичком концепту желећи да за себе задрже већа права. Мада су неки хрватски политичари подржавали стварање Краљевине СХС, сматрајући заједничку државу најбољим решењем за Хрватску, они су се ипак разликовали у својим ставовима о уређењу нове државе. Тако је на пример Хрватска заједница, утемељена 1919. године, тражила федеративно уређење нове државе (међу њеним члановима били су Анте Трумбић, Матко Лагиња, Анте Павелић старији).³³⁾ Хрватска пучка сељачка странка, касније републиканска (ХРСС), коју је водио Стјепан Радић, тражила је стварање хрватске државе унутар федеративно уређене југословенске заједнице која не би требала да буде монархистичка. И коначно, Хрватска странка права је одбацивала било какву заједничку јужнословенску државу опредељујући се за стварање самосталне хрватске државе. У Хрватској се јавила и социјалистичка идеја коју је најснажније заступала Комунистичка партија Југославије.

Будући да је Устав државе, изгласан у јуну 1921. године, озаконио дотадашњи централизам и унитаризам, а на изборима ХРСС добила огромно поверење хрватских бирача, било је јасно да ће главни проблем Краљевине СХС бити борба централистичких и федералистичких снага. Радић је био истински вођа федералистичких снага и у наредних неколико година. На изборима 1923. године узео је велики број гласова Хрвата из Хрватске и Босне и Херцеговине којима су се надали припадници Хрватске заједнице и Демократске странке. Чак и када су у питању били гласови забрањене Комунистичке партије, Радић је имао значајну предност.³⁴⁾ До промене Радићевог односа према централизму дошло је 1925. године након што је овај политичар безуспешно лобирао на Западу и Истоку за федералистичко преуређење државе и након што се нашао у затвору наизглед без маневарског простора. Међутим, Радић је признав-

33) Ставови Анте Трумбића потпуно су се приближили ставовима Стјепана Радића до 1923. године. У прилог томе сведочи писмо Радића које је 26.8 1923. послао Трумбићу где између осталог каже да га је Сер Едвард Бојл питао за Трумбића „ваљда пети пут, је ли се Ви слажете с мојом политиком и колико. Ја сам одговорио, да сте Ви безувјетно за то, да Хрватска и хрватски народ сачувају своју државну и народну индивидуалност ...“ Свеучилишна књижница у Сплиту, легат А. Трумбића, писмо С. Радића А. Трумбићу, 26.8 1923.

34) Свеучилишна књижница у Сплиту, легат А. Трумбића: Писмо Ивана Лорковића Анти Трумбићу од 14.2 1923.

ши династију Карађорђевић и Видовдански устав³⁵⁾ не само изашао из затвора већ је ушао у владу са НРС. Тада је то изгледало као победа НРС и династије Карађорђевић. Па ипак, није било тако. Веома брзо Радић је изашао из владе, почео је да критикује власт и на политичкој сцени је привукао себи Прибићевићеву странку која је била одбачена оног тренутка када је постало изгледно да ће Радићева странка и НРС саставити владу. Будући да је Прибићевић био политички осветољубив човек, а да га је избацивање из владе зарад састављања прве српско-хрватске владе, у којој су се нашла два изразита национална лидера – Пашић и Радић – осамило на политичкој сцени и разочарало у краља Александра Карађорђевића са којим је на брзину прогласио Краљевину, овај политичар је, постепено до 1927.године, почео да се окреће Радићевој странци која је коалицију са СДС оберучке прихватила. Прихватање Прибићевића био је атак на дотадашње релативно јединство српских политичара по питању српских националних циљева, а са друге, можда Радићев предах, у намери да се касније покуша доћи до федеративног преуређења државе.(Гавриловић 2007:219)³⁶⁾ Радићев потез изазвао је тренутни прекид сарадње са Хрватском заједницом, али је зато Радићу донео сарадњу са Прибићевићем – представником већине Срба из Хрватске. Тако је створен „пречански фронт“ који је Радићу давао велики легитимитет у даљим акцијама везаним за унутрашње преуређење државне заједнице као и у борби за хрватске националне интересе.

Као што је ово питање довело до подела у политици тако је изазвало раздор и у масонству, мада ни изблиза тако велик као на политичкој сцени. Очигледан сукоб међу масонима у Хрватској, који је тињао још од времена преношења седишта ложе „Љубав ближњега“ из Сиска у Загреб 1903.године, у коме су се поларизовали они масони који су апсолутно веровали у јединство порекла и будућност Срба и Хрвата и они који нису били заинтересовани за било какве везе између ова два народа. Са стварањем Краљевине СХС овај сукоб стремио је ка врхунцу. Још од 1919.године, југословенски орјентисани масони су радили на онемогућавању рада и политичких акција оних масона из Хрватске којима југословенска идеја није била блиска.(И.Мужић 2001:211-239) У прилог томе говори и чињеница да је у ложи „Љубав ближњему“ у Загребу било хрватских националиста који нису хтели уједињење, а међу којима су се истицала браћа Домац Јулије и Бранко, адвокати из Загреб.

35) Радићева странка је променила име у Хрватска сељачка странка одрекавши се републиканства. Vladko Maček, In The Struggle for Freedom, New York 1957, p. 105.

36) Д. Гавриловић, нд, стр.219.

Они су се резервисано односили према стварању Југославије и јужнословенског уједињењу.³⁷⁾ Одроз политичке кризе огледао се и међу масонима и то тако да су међу „незадовољницима“ била двојица истакнутих масона који су током Првог светског рата улагали велике напоре у стварању заједничке државе – Франко Поточњак и Хинко Хинковић. (Ибидем) Поделе међу масонима биле су очите и по питању југословенског националног предзнака масонства. Тако на пример, један део хрватских масона окупљених у Загребу у ложи Прометеј 1926. године истакнуо је у њеној декларацији на дан инсталације „да не постоји национално, па тако ни југословенско масонство, већ само масонство у појединим земљама.“ (Гласник 1926:10-11) По истој декларацији „Савез слободних зидара је интернационално братство... Зато ложа „Прометеј“ стоји на стајалишту, да нема тако зване југословенске масонерије, него има масонерије у Југославији ...“³⁸⁾ Таква начелна изјава била је заправо критика политичког ангажовања Велике ложе Југославија. Да је политика била камен спотицања међу масонима потврдили су и догађаји у периоду од 1925 до 1927. године када је један део масона из Хрватске све више тражио одвајање масонства од политике да би 1927. године основали Велику ложу Либертас у коју су ушле постојеће три ложе (Љубав ближњега, Прометеј и Амицитија) које нису биле под заштитом Велике ложе Југославија. Они су тражили признање од англосаксонског масонства, избегавајући националну компоненту у масонерији а тражећи решење у вери и философији. Међутим, енглеска Велика ложа признала је 1930. године Велику ложу Југославија која је критиковала некадашњу загребачку браћу да се „враћањем езотерици ругају сувременој науци и њеним несумњивим тековинама... то је збир праелемената људског мудровања и надмудривања у излагању нагона, низа веровања и пророчанстава...“³⁹⁾ У овај унутармасонски, а у суштини српско-хрватски сукоб били су увучени и Јевреји масони. Хрватски масонски дисиденти имали су интерес да у свом кругу истакну Јевреје и да их погурају у том смеру зато јер је тим Јеврејима масонима југословенски национализам био далек и нису могли да се идентификују са њим. Због тога су од стране југословенски орјентисаних масона долазиле антисемитске изјаве које су показале „дух вјер-

37) Елаборат УДБ-е у Загребу од 23.1.1958. године, пописи живих масона у Загребу, Осијеку, Карловцу, Сушаку, Сплиту и Дубровнику (Настанак и развој масонерије у Хрватској) код И. Мужих, нд, стр.541.

38) АЈ, Ф 100 - Декларација ложе Прометеј поводом њене свечане инаугурације од 17.6.1926.) у књизи З. Ненезић, нд, стр.377.

39) Говор Дамјана Бранковића одржан на годишњој скупштини Велике ложе Југославија 23.3.1930 у Београду, с.4, у књизи И. Мужих, нд, стр.235.

ске нетрпељивости, који је без ичијега изазова избио...“(Ненезић 1987:378) Изгледа да је симболична Велика ложа Либертас, након тога, основана под заштитом Велике националне мајке *Zu den drei Weltkugeln* у Берлину.⁴⁰⁾ Да су националне побуде биле присутне у расцепу између југословенског и хрватског масонства потврдили су ставови неких хрватских чланова 1941.године. У једном њиховом писму које је упућено поменуте године поглавнику Анти Павелићу истиче се, како је та Велика ложа „била увијек жариште хрватског родољубља и да су се у њој окупљали Хрвати, који су гајили наду у боље дане.“⁴¹⁾

* * *

Од када су почетком 20.века у све већем броју српски и хрватски политичари југословенског опредељења почели да улазе у редове слободних зидара ова организација је, сходно томе, почела све више да се окреће српско-хрватској сарадњи. Рад на српско-хрватској слози постајао је све јачим, а кулминирао је када су се масони са великом преданошћу посветили прво стварању а потом изградњи заједничке државе – Краљевине СХС. Између два светска рата, на простору Југославије, масони су исказивали већином јединство и слогу када је било речи о заштити и напретку заједничке државе. Своје духовне потенцијале узидали су у свет културе и науке. Ипак, не сме се сметнути са ума да је масонерија била у исто време покретач и средство у раду хрватских и српских политичара не само на успостављању сарадње до 1918.године већ и на стварању заједничке државе и њеном даљем животу. Покретач је била утолико што је у циљу стварања заједничке државе на располагање у раду на јачању српско-хрватске сарадње стављала своје интелектуалне потенцијале, материјална добра и часописе. Средство је била утолико што су у њене редове улазили и они који су видели масонерију као објекат у сопственој политичкој борби који ће јој помоћи да остваре одређене политичке циљеве. Због политичке поларизације која је уследила у вези са поделама насталим по питању да ли држава треба да буде централистичка или федералистичка и да ли треба да буде монархија или република, дошло је

40) Детаљан извештај о материјалу немачке обавештајне службе који је писан у Берлину 23.5 1939, св.4, АЈ, фонд 100, доноси у књизи И. Мужих, нд, стр.235.

41) Јаков Блажевић, Тражио сам црвену нит, Загреб 1978, стр.179. На овај извор као реалну процену не можемо у целости да се ослонимо. Треба имати на уму да је „Католички Тјединик“ 15.јуна 1941.године писао да су „Срби највећи непријатељи Хрвата, а да су Жидови и масони највећи непријатељи цијеле Еуропе.“ Више о томе у *American Political Science Review*, Vol.56, No.4 (Dec., 1962), p.1021.

до подела и међу масонима. На жалост, по масоне, мало ко се сећао мисли масона Адолфа Михалића о томе како он није хрватски масон, како је само рођен у Хрватској, а да је у ствари само слободни зидар. Такав космополитизам у редовима масона, који је долазио од човека који је давао подстицај сарадњи Хрвата и Срба, био је све ређа појава од када је створена заједничка држава, а посебно када је извршен атентат на хрватске посланике у Народној скупштини 20.6 1928.године, те 6.1 1929.године окончан вишестраначки живот Краљевине СХС и заведена диктатура краља Александра. Атентатом на посланике и проглашењем диктатуре јаз између српских и хрватских политичара се још више продубио и поделио један део масона, да би тек деломично био ублажен, након државног насиља и антирежимских расположења године 1939, када су председник владе Драгиша Цветковић и вођа ХСС – Владко Мачек потписали споразум којим је створена Бановина Хрватска. Мада је овај споразум нападан од стране екстремиста са обе стране, он је представљао помирљиво решење. Очито, опасност предстојећег рата и могућност да Немачка искористи хрватско незадовољство по узору на словачко код цепања Чехословачке било је довољно да се прихвати већина Мачекових услова за споразум⁴²⁾ који је поживео до слома Краљевине 1941.године.

Darko Gavrilovic

MASONIC INFLUENCE ON THE CREATION AND POLITICS OF SHS

Summary

The author will work on the basis of the relevant archives and the literature that examines the development of Freemasonry among the Serbs and Croats to 1929 as well as the correlation between them with a strengthening of the Serb-Croat political connections. The paper will analyze the problems of creating the South Slav state, the concept of interior design, its development and internal political conflict and the processes associated with these events among the Masons.

Keywords: Freemasons, the Serbs, the Croats, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, unitary state, federalism.

42) Према споразуму створена аутономна Бановина Хрватска у чији састав су ушли крајеви настањени великим бројем Хрвата: дотадашња Савска и Приморска бановина, котареви Дубровник, Шид, Илок, Брчко, Дервента, Градачац, Травник И Фојница. Бановина је добила широку аутономију у унутрашњим пословима, за које је предвиђен и сопствени буџет. Заједнички су остали послови државне безбедности, промет и спољна трговина. Врховну власт у бановини обнашала су бан и Сабор.

ЛИТЕРАТУРА

Архивска грађа

Необјављена

Архив Југославије, фонд Буре Поповића.

Свеучилишна књижница у Сплиту, легат А. Трумбића.

Објављена

Јанковић Д, Кризман Б (1964), Грађа о стварању југославенске државе (1.1-20.12 1918), Београд, Институт друштвених наука.

Периодика

Вечерње новости од 18.4 2004 www.новости.рс

Гласник II/1926

Демократија, 709/6.11 1921.

Неимар, II/1923

Обзор, LXIX/1928

Шестар, I/1921

МЕМОАРИ

Блажевић Ј, (1978) Тражио сам црвену нит, Загреб, „Загреб“

Прибићевић С, (1990) Диктатура краља Александра, Загреб, Глобус.

Монографије, расправе, чланци

Банац И, Национано питање у Југославији (поријекло, повијест, политика), Загреб, Глобус, 1988.

Ванас I, (Spring 1992) The Fearful Assymetry of War: The Causes and Consequences of Yugoslavia's Demise, Daedalus, vol.121, no.2, The Exit from Communism: 141-174.

Ванас I, (Oct.1992) Yugoslavia, The American Historical Review, Vol.97, No.4: 1084 - 1104.

Вујовић Б, Београд културна ризница, ИДЕА И Војноиздавачки завод Београд, 2003.

Гавриловић Д, (2007) У вртлогу национализма, Stylos, Нови Сад.

Гавриловић Д, (2008) Светозар Прибићевић и Стјепан Радић у Селачко-демократској коалицији, Serbo-Croat Relations in The 20th Century – History and Perspectives, Institute for Historical Justice and Reconciliation – Salzburg, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje-Novisad, Novi Sad: 21-36.

Гавриловић Д, (2010) Политичка активност Светозара Прибићевића у стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, The Shared History, Nations, States and Diasporas of the Former Yugoslavia, Institute for Historical Justice and Reconciliation – Hague, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje – Novi Sad, Sremska Kamenica: 177-194.

Гавриловић Д, (2011) Рад слободних зидара на српско-хрватској сарадњи до почетка Првог светског рата, рад изложен на међународној научној конференцији, “The First World War and Balkan Knot, Belgrade.

Глигоријевић Б, (1970) Демократска странка и политички односи у Краљевини СХС, Београд, Институт за савремену историју.

- Матковић Х, (1972) Светозар Прибићевић и Самостална демократска странка до шестојануарске диктатуре, Загреб, Свеучилиште у Загребу, Институт за хрватску повијест.
- Маџек V, (1957) *In The Struggle for Freedom*, New York, Pennsylvania State University Press.
- Мужић И, (2001) Масонство у Хрвата, Сплит, Лаус.
- Ненезић З, (1987) Масони у Југославији (1764-1980), Београд, Народна књига.
- Николић З, (2010) Масонски симболи у Београду, Београд, Службени гласник.
- Полужански Д, (1940) Масарикова Нова Европа, Нова Европа, књ. XXXIII, бр.1, од 26.1. 1940.
- Радаковић М, (2011) Народ и нација – теоријске школе и правци, Политичка ревија, год.(XXIII) X, вол.30, бр.4/2011:1-18.
- Стојановић Ђ, Гавриловић Д, (2011) Од модерне парадигме вођства ка пост-модерној парадигми вођства, Српска политичка мисао бр.1, год.18, вол.31:11-38.
- Стојковић С. Ј, (2001) Слободно зидарство, његов циљ и принципи, његова прошлост и садашњост, Београд, ЛДИЈ.
- Шуваковић У, (2010) Друштвене промене и регулисање положаја политичких партија у Краљевини Србији и прве две југословенске државе, Српска политичка мисао, бр.3/2010, год.17, вол.29:317-332.

Resume

At the beginning of 20th century, political ideas of the Slavs politicians and Slavs who were Freemasons, in connection with break up of Austro-Hungarian Empire and the creation of the Slavs nation-states coincided successfully. Therefore, there has been a joint effort to create a Slavic state. One of the countries that emerged from that cooperation was Kingdom SHS. After creating a common state, the Croatian-Serbian relations became more complicated. Croats were dissatisfied with established centralism, instead of their efforts to create country on principles of federalism. Same as the situation became worst between Croat and Serbian politicians, disagreements about internal organisation of the state have emerged among the Masons. Nevertheless, a large number of Masons done a great work which stimulated the economic development of the country, same as the culture have made considerable fruits of many Masonic artists and writers.

* Овај рад је примљен 23. октобра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.

Владан Јончић

Правни факултет, Универзитет у Београду

ОПШТИ ПРОБЛЕМИ У ЗАШТИТИ ЦИВИЛА У ОРУЖАНИМ СУКОБИМА И ИСКУСТВА СРБИЈЕ

Сажетак

Искуства Републике Србије по питању примене међународног права оружаних сукоба су велика. Страдање Србије у медијском рату у коме је право на коришћење међународноправно дозвољених промена статуса цивила и бораца злоупотребљено војном интервенцијом у виду агресије и добар је пример за друге мале земље у њиховим корацима у правцу међународних интеграција. Међународно хуманитарно право је кроз међународне конвенције утврдило заштиту цивила и направило разлику између цивила и бораца. Допунски протоколи на Женевске конвенције из 1977. године омогућили су да учесници оружаних сукоба могу наизменично да мењају статус. Таква одредба је у пракси отворила могућност за злоупотребу тих норми. Овај проблем се намеће и у савременим процесима међународних интеграција. Отварају се овим сумње да међународне интеграције не значе аутоматски и бољитак за мале државе. Намеће се питање да ли су оне тако напредне како на први поглед изгледају?

Кључне речи: Србија, цивили, борци, оружани сукоби, међународно хуманитарно право, женевске конвенције, Протоколи I и II.

ОПШТИ ПРОБЛЕМИ ЗАШТИТЕ ЦИВИЛА

Проблеми у поштовању заштите цивила нису нешто ново у међународном праву. Искуства Србије у вези овог питања су знатна, имајући у виду грађанске ратове током деведесетих година двадесетог века и агресију НАТО пакта на СР Југославију 1999. годи-

не. Та искуства нису мала, али са друге стране, ратови вођени на почетку 21. века указују на извесна понављања и неке новине.

Историја оружаних сукоба и статистички подаци из тих сукоба показују да су страдања цивила у оружаним сукобима била све веће и већа. У Првом светском рату, Другом светском рату, а посебно касније, од Корејског рата до прве деценије 21. века страдања цивила су се знатно увећала. Међународно право је од краја 19. века до данас покушало да пружи правну заштиту цивилном становништву од дејства рата.

Доктрина је већ раније утврдила да су цивили парцијално и не баш поуздано били штићени од последица рата. Од старог века преко средњег до данас, чинили су се покушаји да се путем права заштите цивили. Разлог се може да тражи пре свега у мотивима вођења ратова. Основни мотив је био да се покори противник и да се презму његови ресурси; сировине, драгоцености, земља, руде и радна снага. Управо очување радне снаге као значајног потенцијала за покретање процеса производње, односно, проширење репродукције је био један од основних разлога очувања цивила у животу. Уосталом, разлог покретања војних похода у старом веку био је прибављање радне снаге или наплата откупа.¹⁾ Сврха разликовања цивила и војника током историје оружаних сукоба била је пре у утврђивању бројности противника и негових војних ефектива, а мање хуманитарни разлози, мада се не искључује у неким моменима и овај чинилац.

Савремено међународно хуманитарно право током свог еволутивног развоја стало је на становиште да се борбена дејства изводе само између легалних учесника оружаних сукоба, тј. бораца, дакле, оних који имају право да примењују силу и да се према њима примењује сила. Цивили су врло рано били изузети из ратних чини и остало је до данас да се према њима се не сме примењивати сила. То је био један од основних принципа међународног хуманитарног права. Отуда је Међународни комитет Црвеног крста у својој студији о правилима обичајног међународног хуманитарног права обавезу разликовања цивила од бораца и заштите цивила ставио под број један.²⁾

1) М., R., Devie, *The Evolution of War*, New Haven, 1929.p.12; М., I., Finley, *Slavery in classical Antiquity*, Cambridge, 1968, pp. 190-203; V., Jončić, *Međunarodnoprani status ratnih zarobljenika*, VIZ, Beograd, 2003, str. 27. В., Јончић, *Међународно хуманитарно право*, Правни факултет, Београд, 2010, стр. 20- 21, 37.

2) Jean-Marie Henckaerts /L., Doswald-Beck, (edit.) *Customary International Humanitarian Law*, Vol. I, ICRC, Cambridge, 2005, § 1.

Србија је као правни следбеник СР Југославије постала везана многим међународним уговорима.³⁾ То је случај и са међународним конвенцијама из области међународног хуманитарног права, односно међународног права оружаних сукоба. Посебно је изражено поштовање Србије међународном обичајном праву. Искуства из грађанских ратова и међународни оружани сукоб у виду агресија НАТО пакта на СР Југославију, чија је једна од република била Србија, дају довољно основа да се верује да богато искуство Србије у овим сукобима и њено поштовање међународног права оружаних сукоба отвара широке могућности у њене међународне интеграције. Да би се сагледале те могућности и перспективе неопходно је анализирати степен заштите цивила коју пружа међународно хуманитарно право и проблеме у поштовању заштите цивила у сукобима на крају 20. и почетку 21. века. Ово је посебно значајно да се у овим анализама има у виду искуство Србије у грађанским ратовима на тлу Југославије током деведесетих година, побуне шиптарских терориста на Космету и агресије НАТО- а на њу 1999.године.

МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ СТАТУС И ЗАШТИТА ЦИВИЛА

Међународно обичајно право и међународно уговорно право су заштиту цивила ставиле у први план још на почетку свог развоја. Тако је старо обичајно правило, које се није увек дословце поштовало, скоро опште било прихваћено у току 19. века када је почео развој савременог међународног права оружаних сукоба. Што се тиче уговорног права већ у првим конвенцијама била је предвиђена начелна заштита цивила и цивилних објеката у оружаним сукобима.⁴⁾ Темељна заштита цивилног становништва и цивилних објеката урађена је Женевском конвенцијом о заштити грађанских лица за време рата из 1949.године (Четврта конвенција) и Протоколима I и II из 1977. године.

Конвенција из 1949. године заштићује цивиле у међународним сукобима и делимично и штуро у унутрашњим сукобима (чл. 3. Конвенције). С друге стране Конвенција обавезује цивиле да не предузимају делатности које су штетне по безбедност државе која је запосела њихову територију (чл. 5. Четврте конвенције). Дакле,

3) Званично Република Србија се у документима Међународног комитет Црвеног крста води да је приступила Женевским конвенцијама из 1949.године и Протоколима I и II, 16.10.2001.године.

4) Правилник о законима и обичајима рата на копну из Хашке конвенције од 1907.године.

предузимање непријатељских активности од стране цивила Конвенција не дозвољава.

Четврта конвенција је у члану 13. утврдила општу заштиту целокупног становништва на простору на коме се одвијају међународни оружани сукоби и то без икакве неповољне дискриминације, посебно на расу, народност, веру или политичка убеђења. Циљ ове заштите јесте ублажавање патње које собом доноси рат. Општа заштита се односи на све цивиле, а посебно на заштиту појединих категорија цивила у условима борбених дејстава и на заштиту цивилног становништва када падну под власт противника. Конвенција нарочиту пажњу обраћа на заштиту лица на окупираној територији, као и на посебне категорије цивила (заштита жена, деце, странаца, избеглица и апатрида) и на заштиту других категорија цивила (интернирана лица).

Протокол I из 1977. године је у овом делу допунио Конвенцију с циљем прављења јаснијих разлика у свако доба између цивила и бораца и између цивилних и војних објеката (чл. 51. Протокола I). То је било неопходно из разлога што је чланом 44. омогућио лицима са статусом борца, односно цивила, да могу да наизменично да мењају статус. Зато је Протокол све стране у сукобу обавезао да у свако доба праве разлику између цивилног становништва и бораца, као и између цивилних и војних објеката. Исто тако да и лица која претендују на тако мењање статуса стриктно поштују правила за те промене. Предвиђено је да цивилно становништво ужива општу заштиту од опасности које произлазе из војних операција. Лица која наизменично мењају статус могу да очекују заштиту која се пружа цивилима, али само док нису ангажовани у непријатељствима и зато су стране у сукобу дужне да се у свакој прилици придржавају предвиђених правила.

Међународно правна забрана војних активности није само окренута према цивилним лицима, него и према цивилним објектима. Протокол је под општом заштитом обухватио све цивилне објекте, поједине врсте тих објеката (културна добра заштићена још хашким конвенцијама из 1954. године, историјске споменике, уметничка дела, храмове и сл.), објекте неопходне да би цивилно становништво опстало (преживело), заштита природне околине, заштиту грађевина и инсталација које садрже опасне силе (броне, насипе, нуклеарне електране за производњу енергије и сл.), као и забрану напада на војне објекте који су у близини поменутих објеката, ако би такав напад могао да проузрокује ослобађање опасних сила из грађевина или инсталација и довео до тешких губитака ме-

ђу цивилним становништвом (чл. 55 и 56 Протокола I). Протокол обавезује сукобљене стране да предузму мере да се војни објекти и инсталације не нађу у близини заштићених објеката и да предузму мере предосторожности у циљу заштите цивилног становништва, поједине цивиле и цивилне објекте под њиховом управом од опасности које произилазе из војних операција (чл. 58).

Поред поменутих ограничења борбених активности у циљу заштите цивила и цивилних објеката Протокол I предвидео је заштиту места и зона под посебном заштитом. Да би такво место имало тај статус као небрањено место мора да испуњава прецизно одређене услове које је предвидео Протокол. Такво место губи свој заштићени статус када престане да испуњава услове постављене Конвенцијом и Протоколом I, или споразумом сукобљених страна.

Поред небрањених места међународно право познаје и демилитаризоване зоне. Под Демилитаризованим зонама подразумеваја се простор који су сукобљене стране још у доба мира или после избијања непријатељстава изричито писмено или усмено, директно или индиректно (преко силе заштитнице или непристрасне хуманитарне организације) споразумно утврдиле. Демилитаризована зона не губи заштићени статус ако се на том простору нађу полицијске снаге задржане искључиво у циљу одржавања закона и реда.

Поменуте забрана односе се како на међународне оружане сукобе, тако и на немеђународне. Други измењени и допуњени протокол уз Конвенцију о одређеном класичном оружју (чл. 3. § 7), Трећи протокол уз Конвенцију о одређеном класичном оружју у складу са амандманом на члан 1. Конвенције (чл. 2. § 1) и у Отавској конвенцији о забрани антиперсоналних мина потврђују поменуто правило да се мора правити разлика између цивила и бораца (преамбула Конвенције) у циљу заштите цивилног становништва. Протокол I из 1977. године (чл. 50) нешто прецизније и детаљније утврђује заштиту цивила у односу на Четврту конвенцију и што је важно први пут ближе одређује појам цивила.⁵⁾

За разлику од њега, Протокол II допуњује и развија члан 3. заједнички за Женевске конвенције из 1949. године без намере да мења његове постојеће услове за примену. Протокол је обезбедио

5) „Члан 50.

1. Цивил је свако лице које не припада једној од категорија лица наведених у члану 4.А (1), (2), (3) и (6) III конвенције и у члану 43. овог протокола. У случају сумње да ли је неко лице цивил, то лице ће се сматрати за цивила.

2. Под цивилним становништвом подразумевају се сва лица која су цивили.

3. Присуство међу цивилним становништвом лица која нису обухваћена дефиницијом цивила не лишава становништво његовог цивилног карактера.“

само минимум заштите за лица у унутрашњим сукобима. Може се сматрати да је Протокол II максимум што се у том тенутку могло да постигне. Улажење у питања суверенитета држава као што је гарантовање заштите побуњеника је само посеби било велики корак у уплитању међународног права у унутрашње правне системе држава. Зато се Протокол II задржао само на гарантовања минимума заштите предвиђених међународним инструментима који гарантују људска права.

Оба протокола понављају обавезу из Четврте женеvске конвенције да се заштићена лица не могу позивати на одредбе протокола да би се угрозио суверенитет државе или одговорност владе да „свим законитим средствима одржава или поново успостави закон и ред у држави или да брани национално јединство и територијални интегритет државе“. Такође, нико се не може да позива ни на једну одредбу из протокола „као оправдање за интервенцију директну или индиректну, из било ког разлога у оружани сукоб или унутрашње или спољне послове високе стране уговорнице на чијој је територији дошло до тог сукоба“. На ову одредбу се скоро потпуно заборавило у пракси када се неке државе (па и УН) позивају на интервенцију у неку државу под видом заштите људских права и уз коришћење института „хуманитарне интервенције“. Додуше, то се ради на перфидан начин преко разних побуњеничких група које себи дају називе са асоцијативним дејством указујући на њихову демократичност и популизам као што су „Слободна армија“, „Народне демократске снаге“, „Либерална народна армија“, „Сиријска Слободна Армија“, „Сиријски национални Савет“ итд. Догађа се да те снаге у кратком временском периоду мењају свој назив што указује на несталност њихових циљева и принципа или се појављује више таквих покрета па је тешко одредити шта им је циљ и која им је политичка платформа.⁶⁾

Значајно питање је утврђивање статуса бораца, у циљу њиховог разликовања од цивила. Женеvске конвенције о заштити лица у међународним оружаним сукобима не помињу борце изричито. То се постиже на основу тумачења ко има право на статус рањеника, болесника, бродоломника, а посебно ратног заробљеника, тако

6) Тако се приликом побуне шиптарског становништва на Космету деведесетих година прошлог века појавило више покрета док се под утицајем спољног фактора нису све те снаге објединиле. У Сирији се још увек не може да утврди да ли делује више покрета или је то један нејединствен са различитим фракцијама. У Либији су почели сукоби са више побуњеничких покрета против званичне власти и до обарања Гадафија се није могло прецизно да утврди да ли су у питању један или више покрета. У завршној фази побуне један број побуњеничких група се успео да споји у један лабав савез. Кохезија тог покрета показала се одмах после завршетка рата када су почели међусобни сукоби између тих фракција.

да се може сматрати да лица поменута у овим конвенцијама имају легалан статус учесника сукоба.⁷⁾ Тек ће касније на новој женеvској конференцији 1974 – 1977. године посвећеној реафирмацији и развоју међународног хуманитарног права да се покрене питање утврђивање статуса бораца и небораца.

Допунски протокол на Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава међународних оружаних сукоба из 1977. године (Протокол I) у члану 43. дефинисао је оружане снаге и у ставу 2. је одредио да су сви припадници оружаних снага борци – „што значи да имају право да директно учествују у непријатељствима“. У Конвенцији се не прави разлика између бораца и небораца. Међутим, ако се има у виду да је то само протокол, може да се сматра да се не одриче значај деобе на борца и неборца из Женевских конвенција. Протокол је имао само за циљ да да ближе објашњење која се лица сматрају за борце у оружаном сукобу. Протокол је први пут у чл. 44 ст. 3. супституисао да ће се свако лице (може бити и цивил који је променио статус) које учествује у непријатељствима под условом да отворено носи оружје и то: а) за време сваког војног ангажовања и б) у време када га противник може видети док је ангажован у војном развијању које претходи предузимању напада у коме ће оно учествовати сматрати за легалног учесника оружаних сукоба. Тиме је дефинитивно омогућена промена статуса и наизменично мењање статуса цивила, односно бораца. На конференцији су изнете примедбе и указано на евентуалне проблеме у практичној примени оваквог решења. Показало се после више од тридесет година примене ових решења у пракси да су њихова непотпуност и непрецизност довеле до проблема у поштовању и примени као и злоупотреби ових решења.

Обавезу разликовања цивила од бораца и заштиту цивила од ратних дејстава стипулисала је Четврта женевска конвенција из 1949. године. Колики је значај овог разликовања у циљу заштите цивила од борбених дејстава у оружаним сукобима види се и по значају који је Међународни комитет Црвеног крста дао овом правилу у својој Студији под називом „Обичајно међународно хуманитарно право“. Комитет је ову обавезу предвидео као правило број један. Правило је зановано на широкој пракси држава које су га утврдиле као норму обичајног међународног права примењивог у међународним и немеђународним оружаним сукобима.⁸⁾ Оно је

7) Јончић, В., *Међународноправни статус учесника оружаних сукоба*, Правни факултет, Београд, 2012, стр. 75-153.

8) Многе државе су у својим војним приручницима прихватиле ово правило. Тако, војни приручници, Француске (Jean-Marie Henckaerts /L., Doswald-Beck, (edit.) *Customary In-*

у уској вези са чл. 13. (2) Допунског протокола II који забрањује нападе на цивилно становништво.⁹⁾ Иначе је ова забрана врло стара.¹⁰⁾ Раније конвенције често су је потенцирале. Међутим, слабост овог правила управо је норма утврђена у чл. 42. ст. 3. Допунског протокола I из 1977. године јер дозвољава учесницима оружаног сукоба да могу да мењају статус, тј. да једно време буду борци (узму учешће у оружаним сукобима), а да у неком моменту постану цивили и обратно.

ПРОБЛЕМИ ПОШТОВАЊА ПРАВИЛА О ЗАШТИТИ ЦИВИЛА И ИСКУСТВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Проблеми у поштовању и различитим приступима ових одредаба из Женевских конвенција и протокола искрсли су убрзо по ступању на снагу. Нарочито је овај проблем дошао до изражаја последњих двадесет година, посебно у немеђународним оружаним сукобима.

Да би се применило међународно право оружаних сукоба у неком унутрашњем сукобу неопходно је да се утврди да се ради о унутрашњем сукобу, а не о појединачним актима насиља или немирима ужих размера у некој држави. Примена међународног права оружаних сукоба у унутрашњим сукобима ступа на снагу под одређеним (нејасним) условима. Дакле, све до одређеног тренутка таква интервенција државе према наоружаним лицима која примењују силу против државе и њених органа или изазивају веће ексцесе, ремете јавни ред и мир или изазивају општу несигурност, сматра се као чисто унутрашња ствар државе и нема примене међународног права. Поставља се питање који је то тренутак, односно, који су то критеријуми који одређују када ће неки сукоби да

ternational Humanitarian Law, Vol. II. ICRC, Cambridge, 2005, §§21 и 188), Индонезије (*ibid.*, §§ 192), Израела (*ibid.*, §§25, и 193-194), Шведске (Приручник МХП, *ibid.*, §§ 29), Уједињеног Краљевства (*ibid.*, §§212- 213), САД, (*ibid.*, §§33-334 и 214-215).

9) Забрана напада на цивилно становништво је присутна и у другим међународним уговорима; у Другом измењеном и допуњеном протоколу уз Конвенцију о одређеном класичном оружју, у Протоколу III уз Конвенцију о одређеном- класичном оружју која се примењује у немеђународним оружаним сукобима, у Отавској конвенцији о забрани антиперсоналних мина и др.

10) Први пут је ово ово правило поменуто у Петроградској декларацији 1868.године: „... да је једини легитимни циљ који треба државе да имају пред собом за време рата ослабљење војних снага непријатеља...“. Хашке конвенције не прецизирају да се на тај начин мора да прави разлика између цивила и бораца. Међутим, чл. 25. којим се забрањује „напад или бомбардовање било којим средствима небрањене градове, села, насеља или зграде заснован је управо на овом принципу (Хашки правилник чл. 25).

се сматра као одговор државе на појединачне акте насиља и чисто унутрашња ствар државе, а када ће прерасти у грађански рат где међународно право ступа на сцену (одредбе које се односе на немеђународне оружане сукобе) у правом смислу и када се побуњенички покрет прихвата као ентитет и регуларна оружана сила. Узима се једна врло непрецизна формулација (иначе један од услова), а то је да када побуњеничке снаге, поред поменутих услова, још и контролишу знатан део територије на којој су успоставили своју власт.

Колика је то територија, како, по ком критеријуму утврдити ефективност те власти питања су која немају прецизан одговор. У последње време пракса указује да се ово питање решавало од случаја до случаја. Србија има непријатно искуство у случају утврђивања примене међународног права на тлу СФР Југославије из разлога што је признањем насилне сецесије појединих република Југославије од стране дела међународне заједнице унутрашње сукобе (грађанске ратове) утврдила као међународне сукобе. Тако је насилну сецесију, која је недозвољива по међународном праву, прихватила као нешто легитимно и легално и признала одцепљење сецесионистичких република као легално. Искуства Србије у овим одлукама дела међународне заједнице значајна су за њену будућу перцепцију и њених опредељења у одлучивању пред међународним телима и форумима. Да ли прихватити оваква решења и опредељења убудуће? Пред Србијом је огромно искуство у томе и неопходно је имати опредељујући став који је у складу са међународним правом, иако оно није поштовано када је Србија била у питању. За мале земље једино решење у сложеним ситуацијама је да се држе правила и начела међународног права.

У случају Дарфура, приступило се другачијој формули за утврђивање постојања унутрашњег сукоба. Комисија УН о Дарфуру, нашла да је сукоб превазишао оквире чисто грађанских немира и да је прерастао у грађански рат.¹¹⁾ Дакле, Комисија је нашла правни основ за утврђивање постојања оружаног сукоба. У Извештају комисије за Дарфур поменуто је да „побуњеници врше *de facto* контролу над неким областима Дарфура“. С обзиром да је влада укључила у борбена дејства регуларне оружане снаге и паравојне милиције (JANJAVED милицију) и да је притом дошло до масовног бомбардовања села и градова, уз жестоке борбе на широком простору¹²⁾, а да је истовремено побуњеничка армија заузела део територије и да је контролише, сматра се да се овим прешла гра-

11) T. Youngs, 'Sudan: Conflict in Darfur', *House of Commons*, Research Paper 04/51, 2, June 2004, pp. 7–9.

12) *Ibid.*, pp. 9-11; 'Sudan Rebels Reach Khartoum', *BBC News*, 10 May 2008.

ница од спорадичних аката насиља ка општем грађанском рату, а са њим и примена правила међународног права оружаних сукоба (чл. 3. Женевских конвенција и правила Протокола II).¹³⁾ У доктрини има становишта да се у утврђивању постојања оружаног сукоба треба да крене од става Међународног трибунала за бившу Југославију изнетог у случају Тадић.¹⁴⁾ Односно, да само постојање сукоба већ изазива примену међународног хуманитарног права¹⁵⁾, тј., да су све стране у сукобу обавезне да поштују правила оружаних сукоба. Трибунал је у овом случају дефинисао постојање оружаног сукоба и примену правила међународног права оружаних сукоба, односно, међународног хуманитарног права на следећим основама: сагледавају се два аспекта сукоба; интезитет сукоба и организација старана у сукобу. „У оружаном сукобу интерног или мешовитог карактера, ови блиско повезани критеријуми користе се искључиво у циљу да се, као минимум, направи разлика између оружаног сукоба и разбојништва, неорганизованих и краткотрајних побуна, као и терористичких активности које не подлежу међународном хуманитарном праву.“¹⁶⁾ У сваком случају скоро да је опште прихваћен став да се увек првенствено полази од Женевских конвенција и њених Додатних протокола из 1977. године (посебно Протокола II) и званичних коменатара на Женевске конвенције и њене протоколе.¹⁷⁾

У случају Сирије Међународни комитет Црвеног крста је у виду свог саопштења прогласио да је „оружани сукоб у тој земљи грађански рат, што значи да се међународно хуманитарно право има да примењује на територији те земље“.¹⁸⁾

С друге стране, један од основа интернационализације неког унутрашњег сукоба, поред степена масовности и интезитета (по некада нису узимани као значајан чинилац) јесте кршење основних људских права. Овај основ се иначе често користио и користи за оправдање тзв. „хуманитарних интервенција“, које су правни

13) *Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General*, Geneva, 25 January 2005, para. 62.

14) Zeray Yihdego, *op. cit.*, 2009, pp. 45-47.

15) Y. Dinstein, *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, Cambridge, (2004) pp. 14-16.

16) http://www.un.org/icty/bhs/cases/tadic/judgements/tj970507b/tad-tj970507foot.htm#_ftn46.

17) На ово упућују и поментути аутори, Zeray Yihdego *op. cit.*, 2009, и Y. Dinstein, *op. cit.*, 2004, p. 37; Y. Sandoz, /C., Swinarski/B., Zimmermann, (eds), *Commentary on the Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949* (1987), 1448-1449.

18) Associated Press, 15.07.2012., (<http://srb.time.mk/read/4d84925eac/8e4d4e43ad/index.html>).

основ за савремени интервенционизам.¹⁹⁾ То је учињено као оправдање за агресију НАТО држава против СР Југославије 1999. године. Касније је исти аргумент искоришћен као разлог војне интервенције против Авганистана, Ирака и Либије. Тренутно се овај аргумент користи у покушајима да се на тим основама донесе резолуција УН о примени строжијих мера (читај, војне интервенције) против Сирије.

Докази о страдању цивила најчешће су од стране западних медија и невладиних организација које се баве праћењем стања људских права у свету или појединим земљама. Међутим, поставља се питање веродостојности извора на основу којих се закључује да је дошло до масовних страдања цивила, односно, до „хуманитарне катастрофе“. Ова кованица често се користи да би се приступило изнуђеном добијању сагласности Савета безбедности УН на примену Главе VII Повеље УН. Србија, што се тиче овог узрока, односно повода, за војне хуманитарне интервенције има изузетно искуство. На првом месту је то „случај села Рачак“ на Космету. „Случај Рачак“ је инсцениран од стране Верификационе мисије ОЕБС-а на Косову и Метохији и њеног шефа Вилијема Вокера. Сукоб полицијских снага са шиптарским терористима у коме је један број терориста изгубило животе у околини овог малог села на Космету представљени су од стране Вокера и његовог тима као страдање цивила од стране српских полицијских снага. У овом случају је сама Мисија изашла вишеструко из свог мандата и супротно правилима међународног права о статусу и деловању оваквих мисија потпуно самоиницијативно и без дозволе земље домаћина у стилу шпијунских и субверзивних манира изашла на терен на коме је већ био припремљен сценарио „страдања цивила“. Да се радило о припадницима терористичке војне формације види се из првих извештаја сниматеља и репортера „Асошијетед преса“, „Монда“, „Фигаро“, „Тајмс“, „Ди Велта“, „Би-Би-Си-ја“ и др.²⁰⁾ Још јаснији доказ о својеврсној гнусној лажи и превари било је признање Хашима Тачија у интервјуу Би-Би-Сију 2000. године када је описујући „јуначку борбу“ и погибију припадника јединице ОВК која се

19) С., Аврамов, *Међународно јавно право*, Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2011, стр. 659-661; Б., Кривокапић, *Међународна људска права*, Правни факултет, Београд, 2010, стр. 400-405; В., Кривокапић, „On the concept of humanitarian and preventive self-defence“, *Adrias*, vol. 14, 2007, pp.5194; S. Savić, „Međunarodno pravo i humanitarna intervencija“, *Međunaroni problemi 1/2007*, str. 5-48; Н., Раичевић, *Хуманитарна интервенција у међународном праву*, докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 2008 (преузето од Б., Кривокапић, *Међународна људска права*, Правни факултет, Београд, 2010).

20) Р., Гаџиновић, *Отимање Косова и Метохије*, ВИНЦ „Војска“, Београд, 2004, стр. 116-117.

борила у Рачку у време „инцидента“. Годину дана касније, 2004. године Медлин Олбрајт је дала изјаву Би-Би-Сију да је био потребан инцидент у Рачку како би се одржао притисак на европске савезнике ради војне интервенције.²¹⁾ Данас је асно да је Рачак вешто иманипулсиан уз помоћ медијске екампање како би се нашао повод за војну интервенцију на СР Југославију. Закасна изјава финских патолога на челу са Хеленом Рантом која је у почетку лагала и поткрепила припремљени сценарио „о масовном страдању цивила од стране полицијских снага“ који су вршили аутопсију погинулих у Рачку да се не ради о страдању цивила само је једна од многих круцијалних доказа да се радило о великој и далекосежној превари.²²⁾ Сценарио из Рачка одлучујуће је утицао је да се донесе одлука о војној интервенцији НАТО-а на СР Југославију. Успешан сценарио примењен у селу Рачак није остао усамљен. Сличне ситуације се касније примењују у другим сукобима како би се изнудила војна интервенција.

Тако је после тзв. „масакра“ након бомбардовања владиних снага града Хоулеа у сиријском грађанском рату, Савет безбедности УН осудио овај покољ, али није навео ко је крив. Одмах је Би-Би-Си приказао слике страдања цивила за које се ускоро открило да су то слике из 2003. године са Ирачког ратишта.²³⁾ Савет УН за људска права који надгледа ситуацију у Сирији признао је да једине податке о покољу добија путем телефонске везе са неидентификованим „поверљивим изворима“.²⁴⁾

Само десет дана касније тај „масакр“ добија нејасан епитаф. Мисија УН је закључила да је већина жртава убијена аутоматским оружјем, а не од последица артиљеријских граната или од хладног оружја, како су тврдили побуњеници и неке западне владе. На основу овог страдања и још неколико чланице НАТО савеза појединачно прекинуле су дипломатске односе са Сиријом. Са прекидом дипломатских односа наговестиле су потенцијални почетак нове „хуманитарне операције“ за спас невиних жртава. Званична изјава Русије била је садржана у неколико кратких реченица. „Шта

21) *Вечерње новости*, 25.01.2004.године (преузето из: Р, Гађиновић, *Отимање Косова и Метохије*, 2004, стр.117.

22) Првобитни налази финских форензичара и касније изјаве Хелене Рант види: *Политика*, 19-01-2004.године (Р, Гађиновић, *op.cit.*, стр. 119-120).

23) “UN Security Council issues statement condemning Houla Massacre“, (<http://rt.com/news/un-security-syria-houla-348/>, посећено септембра, 2012).

24) „UN Commissioner report on Houla? But they only talk to Syrian opposition – by phone“, (<http://rt.com/news/houla-massacre-un-syria-635/>)

се догодило у Либији ? Што се догодило у Ираку ? Да ли су тамо становници постали сигурнији?²⁵⁾

Други проблем који се појавио у јасном разликовању цивила и бораца у оружаним сукобима нарочито је дошао до изражаја у оружаним сукобима у градовима. Коришћење наоружаних цивила – бораца у пракси је попримио веће размере у насељеним местима у односу на борбена дејства на отвореном простору, ван насеља, јер су се у највећем броју сукоба борбе одвијале у урбаним срединама. Овакав начин ратовања дошао је до изражаја у унутрашњим оружаним сукобима, (грађанским ратовима). Без видљивих обележја, без униформе, само са оружјем у рукама, побуњеници су често били бркани са цивилима. У више случајева легалне оружане снаге су из разлога војне потребе примењивале силу током извођења војних операција без много обзира на присутност цивила. Без намере да се улази у разматрање намерног или ненамерног напада на таква лица, може да се закључи да је повећан проценат страдања цивила у унутрашњим оружаним сукобима. на то указује пракса оружаних сукоба у току целог 20 века и почком 21. С друге стране, побуњеници су у великом броју почели да користе ову предност њиховог неразликовања од цивила. Нешто због слабе обскрбљености војним материјалом, нешто због недисциплине, углавном у већини таквих сукоба, посебно на почетку рата, побуњеници су масовно били у цивилној одећи и без икавог обележја само са оружјем које се често и није јасно видело да је у њиховим рукама.

У току сукоба на тлу СФР Југославије и касније у сукобима шиптарских терориста са полицијским снагама СР Југославије и Р. Србије на Космету масовно је коришћена верзија учествовања цивила у сукобима под одредницом међународног права о праву на наизменичну промену статуса цивила и бораца.

Што се тиче тешког наоружања, сукоби у Либији показали су да су се масовно користила цивилна возила, посебно од стране побуњеника са постављеним оружјем на тим возилим, тако да су се из даљине тешко могла да распознају. Касније су због дејства НАТО авијације либијске оружане снаге почеле такође да користе цивилна возила (или да маскирају војна возила у цивилна) за своје тешко наоружање.

Питање заштите цивила у оружаним сукобима је тако постало врло компликовано. Као што је изнето, цивили по новим решењима у међународном праву оружаних сукоба могу да мењају

25) No Libya-style scenario to bring down President Assad: Putin, (<http://www.presstv.ir/detail/2012/06/02/244216/no-libyalike-scenario-in-syria/>).

статус што отежава распознавање њиховог статуса. Да би наоружани цивили који претендују на статус цивила прешли у овај статус, довољно је само да одбаце оружје и да се помешају са неспорним цивилима, па да већ имају статус цивила. Додуше, чл. 44. ст. 3. Протокола I и правило 1. Обичајног међународног права захтевају од бораца да се разликују од цивила, али само „док су ангажовани у нападу или војној операцији или у припреми за напад“. Проблем настаје у случају смрти или рањавања таквог борца који мења статус. Он је борац и дужан је да се разликује само у току борбених дејстава и то тако што је у обавези да док суделује у борбеним дејствима мора отворено да носи оружје (једини видљив знак да је учесник оружаног сукоба), да се придржава правила и обичаја рата и да је организован, тј. да постоји систем организације и на тим основама утврђена одговорност (по систему субординације) лица за акте својих потчињених. Међутим, како разликовати у градским борбама дозвољене мете, наоружане цивиле, који претендују на статус бораца од обичних цивила кад је у таквим ситуацијама врло тешко уочити лица која отворено носе оружје од неоружаних цивила. У случају да такво лице одбаци оружје или погине оно се може да третира као цивил. Накнадно утврђивање статуса лица која су погинула је непоуздано. Мртва лица која на себи имају цивилну одећу и немају код себе оружје уобичајено се сматрају да су цивили. Тешко је утврдити да ли су та лица пре смрти били учесници сукоба или несрећно настрадали цивили у борбама у насељеним местима? У борбеним дејствима се оружје узима од погинулих и тај једини видљиви знак разликовања цивила од бораца нестаје. Разуме се да су у овим случајевима могуће разне комбинације избегавања признања да се ради о борцима. Таква лица често се приказују као настрадали цивили, што све значајно доприноси медијској и пропагандној хајци против легалне власти у смислу оптужбе да су војне снаге легалне власти вршиле одмазду према цивилима. Пракса прикривеног и нејасног учешћа цивила у борбеним дејствима и злоупотреба статуса цивила, односно бораца узела је маха на крају 20. и почетком 21. века. Масовно коришћење овог нејасног статуса и медијска злоупотреба страдања тзв. „цивила“ прешла је сваку меру да се у једном тренутку морала да призна и осуди ова пракса од неких медија. Тако је у поменутом случају „Рачак“ потпредседник парламентарне скупштине ОЕБС-а Вили Вимер одбацио с гнушањем манипулације које су вршене сниматељи с намером да се испровоцира интервенција НАТО-а на Југославију. Последњи догађаји везани за сукобе у Сирији указују на сличне сценарије, али и одсуство партнерске сарадње неких медија са протагонистима западних политичких кругова. Тако је

часопис „Њујорк Тајмс“ морао да призна да се у сукобима у селу Тремзах у Сирији не ради о масакру цивила од стране регуларних војних снага Сирије, како су медији са Запада по правилу до тада извештавали, већ да се догодио оружани сукоб између сиријске војске и побуњеника и да нема говора „о намерном убијању 200 цивила“.²⁶⁾ Ради се, дакле, о погибији наоружаних побуњеника (бораца) у сукобу са регуларном војском. Последњих месеци у сукобима у Дамаску, Алепу, Сукарију, Сахуру и у околини Хананоа, Опсерваторија за људска права потврдила је да од 37 погинулих у и око једног аутобуса не може да се потврди да ли су они сви војници или цивили.²⁷⁾ Очито се концепт примењен у југословенском грађанском рату („пијаца Маркале“ и „случај села Рачка“) више не може да спроводи као раније у медијском рату. Више је него јасно да се ради о перфидним поступцима у циљу пропагандног рата. Активисти за људска права са седиштем у Лондону огласили су се са саопштењем да је побијено преко 200 цивила у масакру у поменутом селу. У овом случају погинули побуњеници се приказују као намерно побијени грађани од стране сиријских владиних група. Међутим, снимци обелодањени после борби у селу Тремзах недвосмислено указују да се ради о оштрим сукобима војске са побуњеницима.²⁸⁾

Следећи проблем који се годинама поставља у вези са статусом и заштитом цивила јесте међународноправни статус цивилних објеката и њихова заштита у оружаним сукобима, посебно у грађанским ратовима.

Опште је познато да су у сукобима на Космету шиптарски терористи масовно користили цивилне објекте, куће, школе и друге јавне зграде за своје терористичке делатности.

Коришћење цивилних објеката попримило је широке размере. Тако су у сукобима у Дарфуру побуњеници користили цивилне објекте у војне сврхе.²⁹⁾ Слично се догађало и у грађанском рату у Уганди.³⁰⁾ Разуме се да цивили у овим сукобима заиста страдају и то нико не негира. Проблем је што се не може прецизно да утврди

26) <http://www.trojka.rs/beli-svet/32210-sirija-laziran-masakr-civila-video.html>

27) Блиц, online, Beta, 9.9.2012, (http://www.blic.rs/Vesti/Svet/341972/Zestoki-sukobi-sirom-Sirije_posceno_avgusta_2012).

28) Trojka, rs/beli –svet (op. cit., <http://www.trojka.rs/beli-svet/32210-sirija>).

29) Zeray Yihdego, „Darfur and Humanitarian Law: The Protection of Civilians and Civilian Objects“, *Journal of Conflict & Security Law*, Oxford University Press, 2009, p.62.

30) Manisuli Csenyonjo, „Accountability of non-state actors in uganda for war crimes and human rights violations: between amnesty and the international criminal court“, *Journal of Conflict & Security Law*, (2005), vol. 10, no. 3, p. 406.

у којој мери и да ли су били у објектима који нису изгубили статус заштићених цивилних објеката по међународном праву или у објектима који су били коришћени у војне сврхе. Посебно је питање да ли су они цивили или прикривени борци. Тако изјаве званичника из НАТО-а у циљу оправдања страдања цивила у ваздушним бомбардовањима објеката у Либији истичу „дубоко жаљење због било каквих цивилних жртава за које је НАТО могао бити одговоран“ и да је испитан сваки веродостојан навод о нападу на цивиле уз потврду да су „погођени циљеви били легитимни војни циљеви, изабрани у складу са мандатом УН-а“.³¹⁾ Притом је додато да „је НАТО учинио све како би смањио опасност за цивиле, али у сложеној војној кампањи ризик увек постоји“.³²⁾ Дакле, признаје се да је било страдања цивила супротно одредбама Четврте женеvске конвенције и Протокола I и II и правила међународног обичајног права. Међутим, тврдња да су ти објекти били „легитиман војни циљ“ неопходно је било да се образложи, с обзиром да цивилни објекти губе тај статус само у случају да се користе у војне сврхе или да постоји сумња у њихов статус, а онда се они морају да третирају као цивилни. Напад на такве „сумњиве објекте“ може да се изведе тек након што се супротна страна упозори на то, односно након предузетих мера предострожности (чл. 19. Четврте женеvске конвенције, чл. 57. Протокола I и Правило 1. и 2. Обичајног међународног хуманитарног права). Присуство других лица међу цивилима не лишава цивиле њиховог статуса и права на заштиту (чл. 50. ст 3. Протокола I).

Од грађанског рата на просторима СФР Југославије деведесетих година до данас, покреће се питање и појављују се масовне оптужбе у вези са нападима на цивилне објекте (бомбардовање насељених места и појединачних цивилних зграда).³³⁾ Последњи случај сукоба у Сирији свеж је пример оптужби од стране медија да војне снаге не поштују статус цивилних објеката, односно да масовно бомбардују градове и друга насељена места, не водећи рачуна о страдању цивила. На том плану међународно право нема засада јасан одговор и решење. Остаје да се на притисак праксе и доктрине, а уз асистенцију субјективних чинилаца у међународном праву покрене то питање.

31) HRW: 72 civila žrtve NATO-a u ratu u Libiji, од 14. маја 2012. г. (<http://balkans.aljazeera.net/makale/hrw-72-civila-zrtve-nato-u-ratu-u-libiji>, посећено, августа 2012).

32) *Ibidem*.

33) В., Јончић, „Повреде правила хуманитарног права и људских права у агресији НАТО-а на Савезну Републику Југославију“, Војно дело, бр.2. ВИЗ, Београд, 2001; В. Јончић, „Маскирање ратних злочина“, Информатор, бр. 1. НИЦ, Београд, 2001. стр. 21-37.

Прихватањем решења од стране међународног права да лица која узму учешће у оружаном сукобу могу да мењају статус и да у једном тренутку буду цивили, а у другом, борци, дуго је тумачено као значајан напредак у циљу заштите цивила и проширења круга лица која имају право на учешће у оружаним сукобима. Многи теоретичари међународног, посебно права оружаних сукоба, славили су ово одлуку као велики напредак малих народа и нових држава,³⁴⁾ бивших колонија у дипломатској борби са великим силама око утврђивања статуса легалних учесника оружаних сукоба. Народи бивших колонија су у време доношења Протокола завршавали своје антиколонијалне и национално – ослободилачке ратове и били су веома спремни да прихвате једну овакву формулацију. За ово решење посебно су биле заинтересоване мале државе које су развијале своју одбрану на општеном одбрамбеном рату и широком учешћу народа у одбрани од агресије. Нажалост, ово решење претворило се у своју супротност.³⁵⁾ Томе је нарочито допринела нова борбена тактика великих сила да користећи тзв. „побуњенике“ против легалних власти у унутрашњим сукобима у неким државама и коришћењем могућности наизменичне промене статуса цивила и бораца искористи побуњене цивиле као оружану силу против легалне власти у циљу обарања те власти.³⁶⁾ На тај на-

34) Тако, *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, International Committee of the Red Cross, Geneva, 1987., 512, Commentary, III, pp.67-68 ; Саветовање о актуелним питањима развоја међународног хуманитарног права, *op. cit.*, 1979, стр. 189 -191. М., Kaldor, *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, Cambridge, 1999; М., Ignatieff, *The Warriors' Honor: Ethnic War and the Modern Conscience*, New York, 1997; Human Security Report 2005: *War and Peace in the 21st Century*, produced by the Human Security Centre of the University of British Columbia, Canada, 2006; Аврамов, С/Крећа, М., *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 2003, стр. 666; Б., Јанковић, *op.cit.*; З., Vučinić, *Međunarodno ratno i humanitarno pravo*, Službeni glasnik, Beograd, 2006, str. 277-279; G., Perazić, *Međunarodno ratno pravo*, VINC, Beograd, 1986, str. 194; V., Gozze-Gučetić, „Dopunski protokol uz Ženevske konvencije za zaštitu žrtava rata“, *JRMP*, Beograd, br. 3/1977; Gozze-Gučetić, V., „Status borca“, Savetovanje o aktuelnim pitanjima razvoja međunarodnog humanitarnog prava, *Crveni krst Jugoslavije*, Beograd, 1978. стр. 56, 58, 65, 71 ;T., Ropp, „War“, New York, 2000; R. Preston/ S.,Wise, *Men in Arms*, N.York, 2000, p. 134; Final record of the Diplomatic conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law applicable in Armed conflicts, Geneva (1974–1977), Vol. XIV, B. (CDDH/III/SR.33-36.Anex, pp.519, CDDH/III /SR. 33-36, Annex, pp. 526-527, CDDH/III/SR.33-36, Annex, pp.528, CDDH/III/SR.33-36,pp. 531, CDDH/III/SR.33-36, Annex, pp. 542).

35) В., Јончић, „Разликовање цивила од учесника оружаних сукоба у оружаним сукобима“, *Правни живот*, бр. 12 , Удружење правника Србије, Београд, 2011, том IV, стр. 195-219.

36) Случај Либије је посебно карактеристичан јер је у овом случају разоткривена улога неких западних држава у организовању и помагању побуне, као и ангажовању плаћеника као побуњених грађана против „Гадафијевог режима“. (<http://www.nspm.rs/savremeni-svet/tjeri-mejsan-sta-se-zapravo-dogodilo-u-libiji.html>, посећено, septembar, 2012). Слично је и са Сиријом где побуњеници преко Либана добијају оружје и новац од страних „доброчинитеља“. (BBC, News middle East, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-15905970>, посећено, avgust, 2012)

чин оне, са једне стране, реализују своје ратне циљеве путем овако прикривене агресије која не може да се докаже, а са друге, губитке побуњеника у живој сили приказују као страдање цивила.³⁷⁾ Коришћење цивила као легалних учесника оеужаних сукоба и могућност замене њиховог нејасног статуса су једна од сегмената нове стратегије и доктрине у³⁸⁾ обличене у полититци „Новог светског поретка“. Уосталом, ово је само један сегмент у новој стратегији у којој је агресија прикривена у савременој високотехнолошкој и софтифицираној револуцији савременог рата коју примењују неке од великих сила, а на првом месту САД са циљем успостаљања светске доминације на Сун-Цуовском правилима успешног вођења рата без оружане боре („вођење рата и победа без рата“).³⁹⁾ У овој високотехнолошкој револуционарној стратегији велики значај има савремена технологија употребе медија у ратне сврхе. Управо тзв. „страдања цивила“ уобличена медијском хајком на високотехнолошким основама користе се као правни основ за тзв. „хуманитарне интервенције“. Погибија тих побуњеника у борбеним дејствима медији тих „умешача“ приказивали су и приказују и данас као тешка страдања цивила, иако се ради о легитимној примени силе према тим побуњеницима – наоружаним цивилима.⁴⁰⁾ Ова пракса већ је била испробана у грађанском рату у Југославији, а посебно у побунама шиптарских терориста на Космету крајем деведесетих година прошлог века („случај Рачак“ итд.), случајеви у Дарфуру, (Судан), у Еритреји (Етиопија),⁴¹⁾ знатан број случајева у тзв. „Арапском пролећу“, Тунис, посебно Либија, Судан, Сирија и др. Поред овог мешања статуса, постоји и проблем статуса побуњеника у унутрашњим оружаном сукобима. Таква лица легална власт тих држава обично сматра криминалцима или терористима⁴²⁾ који

37) Савремена стратегија вођења рата коју су усвојиле велике силе иницирана је искуствима ратова вођених до Вијетнамског рата и прихватањем стратегије и доктрине од стране САД под популарним анзивом „Звездани ратови“ (позната и као „Реганова доктрина“) и истраживањем Алвина и Хајди Тофлер. (А./Х., Тофлер, *Рат и антират*, Паидеа, Београд, 1998).

38) Д., Џонстон, *Сулуди крсташи*, Игам, Београд, 2005.

39) Више о овоме: Д. Николиш, „Ратовање без рата - будућност (идела) америчке доминације светом“, *Српска политичка мисао*, 1/2012, стр.105-129.

40) Знатно се користе пропагандна искуства и медијске преваре путем пропагнде у којој се фотомонтажом монтирају слике страдања цивила. Видети обелодањене лажи снимака из Сирије који су у ствари снимци икоришћени из страдања цивила у Либији, ако су и они аутентични? (<http://www.sandzacke.rs/izdvojeno/medijsko-montiranje-rata/>)

41) Allehone Mulugeta Abebe, „Displacement of Civilians during Armed Conflict in the Light of the Case Law of the Eritrea-Ethiopia Claims Commission“, *Leiden Journal of International Law*, 22, (2009), pp. 823–851.

42) О тероризму и терористима: Brian, M. Jenkins, *International Terrorism a New Mode of Conflict: International Terrorism and World Security*, Croom, Helm, London, 1975; P., Гаһи-

су се подигли против правног и политичког система своје државе. Такав статус они задржавају и сматрају се криминалцима све док побуна не добије статус грађанског рата. До проглашења таквог сукоба за грађански рат може се сматрати да су то појединачни акти насиља, унутрашњи немири итд. Проглашењем ширих немира за грађански рат ступа на снагу, поред унутрашњег права и међународно и то онај његов део који се односи на унутрашње оружане сукобе (на првом месту члан 3. заједнички за све Женевске конвенције из 1949. године, Допунски протокол II и међународно обичајно право). Држава у том случају има извесне обавезе по међународном праву, иако је то чисто њена унутрашња ствар. У том случају обавезе је државе (ако је потписница Протокола II на Женевске конвенције из 1977. године) да поштује минимална права побуњеника, односно чл. 3. Женевских конвенција (у случају да није прихватила Протокол II). Ако такву државу не обавезују ни Конвенције ни Протокол обавезна је према правилима обичајног права. Додуше, Протокол II у чл. 3. изричито одбацује тумачење да се његове одредбе схватају као основ за рушење система власти од стране побуњеника.⁴³⁾ Дакле, ове одредбе у смислу пружања заштите требале би се рестриктивно да тумаче, а никако као широко право. Управо овако широко тумачење ових одредаба пружа широке могућности да учесници немеђународних оружаних сукоба (зло)употребљавају право које је првенствено имало за циљ да заштити учеснике антиколонијалних, национално ослободилачких и одбрамбених ратова (у почетној фази рата када немају међународно признање). Може се сматрати и да редактори Протокола нису имали у виду нити су намеравали да овим одредбама дају широку заштиту или право побуњеника на рушење система власти у сопственој држави путем оружане побуне⁴⁴⁾ нити подстрек за такве акције. Јер, да су то имало у виду, питање да ли би државе учеснице конференције у Женеви 1977. године прихватиле ова решења.

Наша искуства која имамо у ратовима вођеним на крају 20. века на тлу Југославије и посебно агресија НАТО пакта на СР Ју-

новић, *Тероризам*, Драслар, Београд, 2005; Д., Симеуновић, *Тероризам*, Правни факултет, Београд, 2009.

43) „1. Не може се позивати ни на једну одредбу из овог протокола да би се угрозио суверенитет државе или одговорност владе да свим законитим средствима одржава или поново успостави закон и ред у држави или да брани национално јединство и територијални интегритет државе.

2. Не може се позивати ни на једну одредбу из овог протокола као оправдање за интервенцију директну или индиректну, из било ког разлога у оружани сукоб или унутрашње или спољне послове високе стране уговорнице на чијој је територији дошло до тог сукоба.“ (Чл. 3. Протокола II).

44) Р., Гаџиновић, „Унутрашњи оружани облици угрожавања капацитета безбедности државе“, Страни правни живот, Институт за упоредно право, Београд, 1/2012, стр.10-12.

гославију и Р. Србију 1999. године, као и сукоби са шиптарским терористима деведесетих година 20. века у доброј нас мери легитимишу да у интеграцијама са светом понудимо и своја искуства и своју спремност на поштовање и унапређење међународног хуманитарног права и међународног права уопште.

Vladan Joncic

**GENERAL PROBLEMS IN THE PROTECTION
OF CIVILIANS IN ARMED CONFLICT
AND SERBIAN EXPERIENCE**

Summary

The experience of the Republic of Serbia regarding the application of the international law of armed conflict are high. The suffering of the Serbian media war in which the right to use the international legal status of the permitted changes abused civilians and combatants to military intervention in the form of aggression, and a good example for other small countries in their steps towards international integration. International humanitarian law is the protection of international conventions determine civilai and made a distinction between civilians and combatants. Additional Protocols to the Geneva Conventions of 1977. This allowed the participants to the armed conflict can alternately change the status. Such a provision is in practice open to the possibility of abuse of the norms. This problem arises in the contemporary processes of international integration. Open to the suspicion that an internationally integration does not automatically mean improvement for small states. This begs the question whether they are so advanced that at first glance look like?

Keywords: Serbian, civilians, fighters, armed conflicts, international humanitarian law, the Geneva Conventions, Protocols I and II.

ЛИТЕРАТУРА

Allehone Mulugeta Abebe, „Displacement of Civilians during Armed Conflict in the Light of the Case Law of the Eritrea-Ethiopia Claims Commission“, Leiden Journal of International Law, 22, 2009.

Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, International Committee of the Red Cross, Geneva, 1987.

Devie, M., R., *The Evolution of War*, New Haven, 1929.

- Final record of the Diplomatic conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law applicable in Armed conflicts*, Geneva (1974–1977), Vol. XIV.
- Finley, M., I., *Slavery in classical Antiquity*, Cambridge, 1968.
- Final record of the Diplomatic conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law applicable in Armed conflicts, Geneva (1974–1977), Vol. XIV, B. (CDDH/III/SR.33-36.Anex, CDDH/III /SR. 33-36, Annex, CDDH/III/SR.33-36, Annex, CDDH/III/SR.33-36, CDDH/III/SR.33-36, Annex.
- Gozze-Gučetić, V., „Dopunski protokol uz Ženevske konvencije za zaštitu žrtava rata“, *JRMP*, Beograd, br. 3/1977.
- Gozze-Gučetić, V., „Status borca“, Savetovanje o aktuelnim pitanjima razvoja međunarodnog humanitarnog prava, *Crveni krst Jugoslavije*, Beograd, 1978.
- Human Security Report 2005: *War and Peace in the 21st Century*, produced by the Human Security Centre of the University of British Columbia, Canada, 2006.
- Ignatieff, M., *The Warriors' Honor: Ethnic War and the Modern Conscience*, New York, 1997.
- Jean-Marie Henckaerts /L., Doswald-Beck, (edit.) *Customary International Humanitarian Law*, Vol. I, ICRC, Cambridge, 2005.
- Jenkins, B., M., *International Terrorism a New Mode of Conflict: International Terrorism and World Security*, Croom, Helm, London, 1975.
- Jončić, V., *Međunarodnoprani status ratnih zarobljenika*, VIZ, Beograd, 2003.
- Kaldor, M., *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, Cambridge, 1999.
- Krivokapić, B., „On the concept of humanitarian and preventive self-defence“, *Adrias*, vol. 14, 2007.
- Manisuli Csenyonjo, „Accountability of non-state actors in uganda for war crimes and human rights violations: between amnesty and the international criminal court“, *Journal of Conflict & Security Law*, 2005, vol. 10, no. 3.
- Perazić, G., *Međunarodno ratno pravo*, VINC, Beograd, 1986.
- Preston R. / Wise, S., *Men in Arms*, N.York, 2000.
- Ropp, T., „War“, New York, 2000.
- Savić, S., „Međunarodno pravo i humanitarna intervencija“, *Međunarodni problemi*, 1/2007.
- Vučinić, Z., *Međunarodno ratno i humanitarno pravo*, Službeni glasnik, Beograd, 2006.
- Zeray Yihdego, „Darfur and Humanitarian Law: The Protection of Civilians and Civilian Objects“, *Journal of Conflict & Security Law*, Oxford University Press, 2009.
- Аврамов, С., *Међународно јавно право*, Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2011.
- Аврамов, С/Крећа, М., *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 2003.
- Блиц, online, Beta, 9.9.2012,
- Цонстон, Д., *Сулуди крсташи*, Игам, Београд, 2005.
- Гађиновић, Р., *Отимање Косова и Метохије*, ВИНЦ „Војска“, Београд, 2004.
- Гађиновић, Р., *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

- Гаџиновић, Р., *Тероризам*, Драслар, Београд, 2005;
- Гаџиновић, Р., „Унутрашњи оружани облици угрожавања капацитета безбедности државе“, Страни правни живот, Институт за упоредно право, Београд, 1/2012.
- Извори међународног хуманитарног права*, МКЦК, Београд, 2002.
- Јанковић, Б., *op.cit.*;
- Јончић, В., „Маскирање ратних злочина“, Информатор, бр. 1. НИЦ, Београд, 2001.
- Јончић, В., „Повреде правила хуманитарног права и људских права у агресији НАТО-а на Савезну Републику Југославију“, Војно дело, бр.2. ВИЗ, Београд, 2001.
- Јончић, В., *Међународно хуманитарно право*, Правни факултет, Београд, 2010.
- Јончић, В., *Међународноправни статус учесника оружаних сукоба*, Правни факултет, Београд, 2012.
- Јончић, В., „Разликовање цивила од учесника оружаних сукоба у оружаним сукобима“, *Правни живот*, бр. 12, Удружење правника Србије, Београд, 2011, том IV.
- Кривокапић, Б., *Међународна људска права*, Правни факултет, Београд, 2010.
- Николић, Д., „Ратовање без рата - будућност (идеја) америчке доминације светом“, *Српска политичка мисао*, 1/2012.
- Раичевић, Н., *Хуманитарна интервенција у међународном праву*, докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 2008.
- Саветовање о актуелним питањима развоја међународног хуманитарног права, Црвени крст Југославије, Београд, 1979.
- Симеуновић, Д., *Тероризам*, Правни факултет, Београд, 2009.
- Тофлер, А./Х., *Рат и антират*, Паидеа, Београд, 1998.
- Тројка, rs/beli –svet (op. cit., <http://www.trojka.rs/beli-svet/32210-sirija>).
- (<http://balkans.aljazeera.net/makale/hrw-72-civila-zrtve-nato-u-ratu-u-libiji>, 2012).
- <http://www.trojka.rs/beli-svet/32210-sirija-laziran-masakr-civila-video.html>
- <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/341972/Zestoki-sukobi-sirom-Sirije>).
- <http://www.nspm.rs/savremeni-svet/tjeri-mejsan-sta-se-zapravo-dogodilo-u-libiji.html>.
- BBC, News middle East, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-15905970>
- <http://www.sandzacke.rs/izdvojeno/medijsko-montiranje-rata/>.
- <http://balkans.aljazeera.net/makale/hrw-72-civila-zrtve-nato-u-ratu-u-libiji>.

Resume

Problems in respect of protection of civilians are not new in international law. Serbian experience regarding this issue are significant, given the civil wars of the twentieth century and the NATO aggression against the Federal Republic of Yugoslavia in 1999. year. Serbia as one of the republics of the Yugoslav wars of the experiences of the nineties with such experience provides sufficient grounds to believe that such a

rich experience of Serbia in the conflict and its respect for international law of armed conflict opens wide opportunities in its international integration. In order to realize these possibilities and perspectives necessary to analyze the degree of protection afforded civilians, international humanitarian law and issues in respect of the protection of civilians in conflicts in the late 20th and the beginning of the 21st century.

Modern international humanitarian law during its evolutionary development stopped at the notion that combat operations are performed only between participants of legal abuses, ie. Soldiers, therefore, those who have the right to use force, and that force is applied to them. Civilians were early were exempt from war and it has remained to this day that they are not allowed to apply force. Geneva Convention 1949th The protecting civilians in international conflicts and partly poorly in internal conflicts (Article 3 of the Convention). On the other hand, the Convention obliges civilians not to take activities that are detrimental to the security of the state that has occupied their territory (Article 5 of the Fourth Geneva Convention). So, taking hostile action by the Convention does not allow civilians. Fourth Convention, Article 13 determine the general protection of the entire population in the area where conducting international armed conflict, without any adverse distinction, particularly on race, nationality, religion or political belief. The aim of this protection is to relieve the suffering war brings. General protection applies to all civilians, and in particular the protection of certain categories of civilians in combat conditions and the protection of the civilian population as they fall under the power of the opponent. The Convention pays particular attention to the protection of persons in the occupied territories, as well as to specific categories of civilians (the protection of women, children, foreigners, refugees and stateless persons) and to protect other categories of civilians (internee).

Protocol I of 1977. year in this part supplement the Convention with a view of making clearer distinction at all times between civilians and combatants and between civilian and military objectives (Article 51 of Protocol I). This was necessary because the Article 44 allow persons to the status of combatant or civilian, that can alternately change status. Unlike Protocol I, Protocol II develops and supplements Article 3 common to the Geneva Conventions of 1949. years with no intention of changing its current requirements for the application. The protocol is provided only minimal protection for persons in internal conflicts. It can be said that the Protocol II to the maximum in this point, would be to achieve this.

Problems in respect of the different approaches to these provisions of the Geneva Conventions and protocols emerged soon after the

entry into force. In particular, this issue came to the fore last twenty years, especially in non-international armed conflicts. It opens with a series of questions in the protection of civilians in such conflicts. Of the questions under what conditions effective international humanitarian law in internal conflicts, the question of how to distinguish combatants from civilians while alternately changing status and is done without abuse of international law. It was the conflict in Kosovo in Serbia, but also in other internal conflicts. Examples of this are the conflicts in Darfur, Libya, Syria and other neuralgic places around the world. Our experiences have led to wars in the late 20th century in Yugoslavia and especially NATO aggression on Yugoslavia and the Republic Srbiju 1999. year, and clashes with terrorists Shqipetar nineties of the 20th Ages us in good measure to legitimize the integration with the world and offer their experience and their willingness to respect and promotion of international humanitarian law and international law in general.

* Овај рад је примљен 25. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.

Предраг Р. Терзић

СХВАТАЊЕ УНУТРАШЊЕ СЛОБОДЕ У ДЕЛУ ВЛАДИМИРА ЈОВАНОВИЋА*

Сажетак

У раду анализирамо питања унутрашње слободе, односно слободу у оквиру државних граница. Лична слобода је за Владимира Јовановића природно и главно човеково право. Јовановић, ипак, грешни када истиче да слобода појединца не може да ограничи слободу било ког другог члана друштва. Слобода је темељ добро уређеног друштва и државе, замајац привредне активности и научних открића, али слобода не може да осигура да ће се социјални развитак сам по себи и остварити. Свака влада треба да буде ограничена правом. Право је за Јовановића исто што и правда. Како се не би доносили закони који су у нескладу са принципом правде, он предлаже следеће либералне институционалне механизме: слободу јавног говора и јавне контроле, опште право гласа, слободу штампе и одговорност оних који извршавају закон. У погледу облика владавине Владимир се залагао за онај облик који почива на принципу слободе и произилази из слободно изражене воље народа, била то република или уставна монархија. Вертикална структура власти у таквој држави треба да буде заснована на широким облицима децентрализације. Владимир Јовановић је промовисао и неопходност остварења слободне привредне активности. У тржишној утакмици једни добијају, а други губе. Притом, задатак државе није само да променом прописа побољша положај радника, већ и да мерама социјалне политике помогне угроженима.

Кључне речи: Владимир Јовановић, слобода, унутрашња слобода, либерализам, српски либерализам, српски либерали.

* Аутор је као стипендиста Министарства просвете и науке Републике Србије распоређен на пројекту бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, у оквиру кога је и настао овај рад.

Иако по свом формалном образовању није био политиколог, Владимир Јовановић је, поред економских, управо у области политичких наука оставио значајан научни опус. Међутим, овај представник средње генерације српских деветнаестовековних либерала дуго је био запостављан у оквиру наше политичке науке, а његове књиге, чланци и студије нису доживеле нова издања. Зато је потпуно разумљиво зашто Јовановићеве идеје нису налазиле пут до шире читалачке публике.

Студије које су обрађивале политичке погледе Владимира Јовановића, било да су биле посвећене његовом лику и делу или су га само успут помињале, пробудиле су ново интересовање за овог класика српске политичке мисли. Значајан допринос у циљу упознавања научне јавности са Јовановићевим друштвено-политичким деловањем био је научни скуп одржан 2008. године у Српској академији наука и уметности на тему: “Друштвена и политичка мисао Владимира Јовановића”. Академик Михаило Марковић је започео приређивање текстова за зборник радова са овог скупа, да би после његовог одласка рад на припреми зборника завршио Александар Костић.

Прилику да се заинтересовани упознају са оригиналним текстовима овог аутора пружио нам је Службени гласник који је прошле године издао *Изабране списе* Владимира Јовановића. Приређивач Бошко Мијатовић је, желећи да прикаже Владимирову економску и политичку мисао, сакупио велики број пажљиво изабраних текстова. Тиме, ипак, рад на поновном објављивању дела Владимира Јовановића није ни изблиза завршен, јер остаје још радова из области економије, политичке теорије, историје политичких теорија, политичке социологије, политичке лексикографије које треба сакупити, разврстати их у посебне тематске области и објавити.

ЖИВОТ ВЛАДИМИРА ЈОВАНОВИЋА

Владимир Јовановић је рођен 1833. године у Шапцу. Ниже школе је завршио у свом родном граду, а гимназију у Београду. Године 1850. уписује Лицеј, где студира прво на филозофском, а касније и на правном одсеку.

Као државни стипендиста школовање наставља у иностранству, и то од лета 1854. године студирајући пољоприврену академију у Мађарској, да би неколико месеци касније прешао у Хохенхајм. У Београд се враћа септембра 1856. и бива постављен за

управника Топчидерске економије. Међутим, због неслагања са својим претпостављеним, начелником економског одељења у Министарству унутрашњих дела А. Николићем, у јануару 1858. бива премештен на место писара у том министарству.

Јовановићево службовање у Министарству унутрашњих дела није, ипак, дуго трајало јер већ у априлу 1859. постаје секретар у Министарству финансија, а два месеца касније Одбор Светоандрејске скупштине га је, као припадника либералне струје, изабрао за млађег секретара. У кратком периоду током 1859. године био је уредник службеног гласила *Српских новина*, али је због патриотских изјава смењен на захтев београдског паше. Следеће године, такође на пашин захтев, Јовановић је отпуштен из државне службе. Не својом вољом напушта Србију и одлази у Белгију и Енглеску где изучава друштвене и политичке установе.

После смрти кнеза Милоша, Јовановић се враћа у земљу. Либерали су у то доба гајили велике наде да ће кнез Михаило усвојити и примењивати либерална начела владавине, али су се та надања веома брзо показала неоснованим. Кнез Михаило је сматрао да се у културно, привредно и образовно заосталој Србији идеје о парламентарној демократији, народној суверености, слободи и правди не могу лако усвојити. Либерали су за њега представљали мањину супростављену већинској Србији која није имала свест о потреби за таквом врстом промена.

О односу кнеза Михаила према либералима, али и ставу да је народ недорастао за слободу и демократске установе добро говоре следеће Михаилове речи:

„Ја могу на прсте избројати све европски образоване људе у мојој земљи; њих нема више од десетак-дванаест. Установе једне земље не праве се за дванаест највише образованих људи; оне се морају подешавати према општем нивоу народа. Дати парламентаризам само с тога да би Милован Јанковић и још неколико њих као он могли држати парламентарне беседе било би неозбиљно.”¹⁾

По повратку у Србију Владимир заједно са Милованом Јовановићем и Стојаном Бошковићем ради на оснивању независног, либералног листа *Народна скупштина*. Ипак, власт у складу да претходним ставом кнеза Михаила забрањује лист и сву тројицу

1) Боро Мајданац, *Народна скупштина Србије: од обичајне установе до савременог парламента: 1804-2004* (Друго измењено и допуњено издање), Народна скупштина Републике Србије, Архив Србије, Београд, 2004, стр. 27. За читаоце заинтересоване за увид у развој народне суверености у деветнаестовековној Србији може бити корисна и следећа студија: Живојин Ђурић, *Народна сувереност и демократски преображај Србије у 19. веку: политичкоисторијска студија*, Институт за политичке студије, Београд, 1999.

уредника хапси. У притвору проводе неколико дана, да би их након тога суд ослободио кривице и пустио на слободу. У октобру 1861. године Јовановића постављају за начелника Студеничког среза, али он одбија да прихвати то место и бива отпуштен из државне службе.

У време турског бомбардовања Београда либерална група улаже значајне напоре у циљу придобијања европског јавног мњења за ослобођење свих Срба и њихово уједињење. У том циљу Владимир Јовановић одлази у Лондон. У престоници тада највеће колонијалне силе света Јовановић 1863. објављује спис „The Serbian nation and the Eastern Question”, а за српску ствар се залаже и у својим чланцима у листу *Morning star*.²⁾

После Енглеске, Владимир своју мисију наставља одласком у Италију, где разговара за тамошњим новинарима и италијанским патриотама како би и италијанску јавност упознао са праведном борбом српског народа за слободу. Током ових путовања Владимир Јовановић је упознао Гледстона, Мацинија, Херцена, Бакуњина, Кошута и друге значајне личности тога доба.

Године 1863. Владимир се поново враћа у Београд и постаје професор политичке економије, финансија, политичке аритметике и историје политичке економије на Великој школи. Међутим, због либералних ставова које је заступао још једном се сукобљава са властима. На скупу Друштва српске словесности, долази до неслагања Јовановића са тадашњим министром просвете Костом Цукићем поводом најављеног Владимировог предавања, касније објављеног под насловом „Србенда и готован”, и предлога да се за иностране чланове Друштва изабере Гарибалди, Чернишевски и Херцен.

Због овог сукоба, Јовановић већ сутрадан губи катедру. Тако је професура Владимира Јовановића трајала само једну школску годину, а на Велокој школи предавао је још само школске 1889/90. године, и то као хонорарни професор. Оставши без прихода поново напушта Београд и настањује се у Новом Саду, где сарађује у *Српском Дневнику*. Међутим, лист бива забрањен већ у јулу 1864. и Владимир се опет сели. Сада одлази у Женеву у којој наставља своју издавачку делатност. Покреће лист *Слобода*. Лист је излазио прво једном недељно, а у следећој години једном у две недеље. Ипак, само два броја овог листа доспела су до читалаца у Срби-

2) Јовановићево деловање у Лонодону 1863. године део је Прве просрпске кампање у енглеском јавном мњењу, која је била иницирана од стране кнеза Михаила. Видети: Слободан Г. Марковић, *Гроф Чедомил Мијатовић: Викторијанац међу Србима*, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Београду, АИЗ “Досије”, Београд, 2006, стр. 315-323.

ји. Уредник убрзо прекида излажење овог и покреће ново гласило, *Српску слободу*. Иако је кнез Михаило дозволио улазак новог листа на територију кнежевине Србије, министарство је и овај покушај ширења либералних идеја у Србији забранило тако да је *Српска слобода* почетком 1866. престала да излази.

Јовановић се након тога враћа у Нови Сад. У Новом Саду, граду који је у то време несумњиво био центар српског духовног живота, Владимир је био веома активан. Он пише за Милетићеву *Заставу*, постаје њен коуредник, а истовремено делује и на организацији српске омладине. Велика скупштина Уједињене омладине српске одржава се августа 1866. године у Новом Саду. На трећој скупштини Уједињене омладине три године касније Јовановић постаје њен председник. Међутим, Омладину потресају сукоби између либерала и социјалиста, на линији Београд - Нови Сад и опредељења за и против политике Намесништва. Владимир се 1870. разилази са Светозаром Марковићем, а годину дана касније угарске власти забрањују даљи рад Уједињене омладине српске.

После атентата на кнеза Михаила, Владимир Јовановић је оптужен за саучесништво и заједно са Љубеном Каравеловим проводи у притвору у Варадину и Пешти седам месеци (од 15. јуна 1868. до 4. јануара 1869. године). Следећих година Владимир је на путовањима по Француској, Италији и Швајцарској да би се у Београд вратио 1873. Наставља активан друштвени живот држећи предавања, али и објављујући привредне, друштвене и политичке чланке у листу *Будућност*.

У државну службу Јовановић поново ступа 1873. године и постаје секретар Министарства унутрашњих дела, а касније секретар у Министарствима просвете и финансија. У априлу 1876. долази на место министра финансија и на њему остаје до октобра 1880. године и подношења оставке целе владе због потписивања трговинског уговора са Аустро-угарском. Изузетак у Владимировом управљању државним финансијама је период од новембра 1879. године, када је дао оставку на министарско место због неусвајања његовог предлога о порезу на трговце којим би се исплатили ратни дугови, до јуна 1880. када поново ступа на министарску дужност. Као министар финансија Јовановић није успео да обезбеди неопходан кредит за рат са Турцима 1876. године, па је новац морао да буде прикупљен принудним зајмом у земљи и ревизицијма.

Године 1881. Стојан Бошковић и Владимир Јовановић покрећу лист *Нови век* у коме критикују банкарске махинације, због чега су обојица пензионисани као министри на расположењу.

Председник Српског ученог друштва Владимир постаје 1883. године, али није изабран у Српску краљевску академију када

је 1886. основана. Од септембра 1886. до септембра 1889. године због школовања сина Слободана и ћерке Правде са породицом живи у Минхену, Цириху и Женеви а потом се враћа у Београд. На Великој школи као хонорарни професор предаје годину дана. У марту 1890. постаје члан Државног савета и у њему остаје све до 1901. године, када је коначно пензионисан. У наредним годинама Владимир се полако повлачи из јавног живота. Преминуо је у Београду, 4. марта 1922. године.

ШТА ЈЕ СЛОБОДА И ГДЕ СУ ЊЕНЕ ГРАНИЦЕ?

Аутори који су изучавали дело Владимира Јовановића истичу његово либерално опредељење одређујући га у политичком и економском смислу првенствено као либерала, а његову мисао као либералну.³⁾ “Либерализам се може прегнантно одредити као идеологија слободe: за либерализам слобода представља врховну вредност коју треба претпоставити свим другим вредностима. Либерализам је тако пројекат који тежи слободи.”⁴⁾ И заиста, ако бисмо једном речју покушали да одредимо суштину политичке теорије Владимира Јовановића, али и његову звезду водиљу у практичном политичком деловању, то би без сумње била слобода.

Шта је за Владимира слобода? Слобода, по његовом схватању, “значи, да је свако властан себе” и додаје: “Бити власним себе, то се зове бити човеком.”⁵⁾ Дакле, слобода је човекова суштина, његова бит, односно оно својство које је претпоставка људског свеколиког развитка. “Живот, способности, употребљавање - другим речима личност, слобода, сопственост - то је човек.”⁶⁾

Владимир Јовановић се залагао за слободу у свим областима човековог живота и свим приватним и јавним односима: од породице, општине, државе до међународних односа. Лична слобода је природно и главно човеково право, она је услов људског достојанства и напретка. Политичке слободе, на другој страни, предста-

3) Душан Батаковић Владимира Јовановића назива “апостолом либерализма у Србији”. Видети: Душан Т. Батаковић, “Владимир Јовановић: апостол либерализма у Србији”, у зборнику: *Либерална мисао у Србији. Прилози историји либерализма од краја 18. века до средине 20. века* (приредили Јовица Тркуља, Драгољуб Поповић), ЦУПС, Београд, 2001, стр. 141-172.

4) Вишња Станчић, “Либерална демократија као остварење слободe”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2010, стр. 166.

5) Владимир Јовановић, “Шта је слобода?”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 95.

6) Владимир Јовановић, “Законитост (по Бастију)”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 47.

вљају гаранције за личну слободу, оне их обезбеђују и својом недодирљивошћу подупиру, док су спољни услови слободе имовина, штедња и привредна делатност, јер се њима обезбеђује и гарантује независност човека од других људи.

Слобода, ипак, није довољна да би неко и постао човек, јер она је, ма колико значајна била, само могућност, потенција, неопходан, али не и довољан услов напретка.

Схватање слободе као потенције, могућности личног и друштвеног напретка најбоље се сагледава у Јовановићевом супростављању насиља слободом. Он истиче:

“Наћићемо, да свугде где слобода влада, способности људске развијају се, чувство поштења уздиже се, друштвене врлине распростиру се, свет идеја отвара се, проналасци научни множе се, знања као опште добро све су обилнија, радња се велича, живот постаје племенигији, човек се усавршава, човештво напредује.

А свугде где насиље царује, човек је мање обавештен, мање поштен, зле страсти разуздавају се о трошку савести, незнање помрачава дух, и предрасуде постају најжешћа сметња људском развитуку и усавршавању.

Тако је слобода оно што човека човеком чини; слобода је природно и вечно право човека.”⁷⁾

Посматрано из угла било ког друштва које о слободи оскудева, из призме човека који се за њу свим својим делом и бићем залаже, она изгледа лепше, боље и потпуније. Слобода, међутим, није једини чинилац напретка. Она је почетни темељ добро уређеног друштва и државе, замајац привредне активности и научних открића и гарант мање или више неспутаног права на изношење различитих виђења друштвеног напретка, али слобода ни на један начин не може да осигура да ће се социјални развитац сам по себи и остварити. Слобода је важан предуслов напретка, али су људи ти, који користећи на прави начин могућности слободе, доприносе побољшању услова живота у различитим областима свог деловања. Да би појединац успео да на прави начин развије своје способности потребно је да осим слободе има макар и минималне услове: материјалне могућности, школе и друге образовне и научне институције, културне установе, спортске клубове и др.

Већа слобода не мора значити и већи свеукупни друштвени прогрес, па се промена степена слободе у неком друштву или више њих не може узети као једини критеријум његовог развоја. Утолико је и погрешан Јовановићев став по коме: “Ступањ друштвеног развитака мери се ступњем *слободе и слоге* у радњи његових чла-

7) Исто, стр. 97.

нова за опште добро; па овом мером одређује се и вредност у друштвеној организацији.”⁸⁾

Слобода сваког појединца, како је Владимир представља, прави је пример либералног става. Проблем, међутим, настаје када овај принцип треба пренети са појединачног нивоа на виши ступањ друштвене организације. У том погледу неопходно је уредити односе између великог броја појединаца, који у складу са либералном оријентацијом, треба да имају исти, али и широк степен различитих политичких, економских и других слобода.

Поставља се питање да ли слобода једног човека истовремено ограничава слободу неког другог? Јовановић даје одричан одговор:

“Почем слобода значи, да је *свако* властан од себе: то би се грешило, ако би се мислило, да се слободом једнога оштећава слобода другога. Тако погрешно мишљење може долазити само од претпоставке, да су лични интереси један другоме противни. Но кад се за личне интересе узме оно што они уистини јесу: добија се уверење, да су прави лични интереси сви међу собом сагласни.”⁹⁾

Није ли ово претерано идеалистички, чак утопистички став Владимира Јовановића? Да бисмо на ово питање одговорили морамо прво видети како Јовановић одређује лични интерес. “Личним интересом”, сматра Владимир, “може се назвати само оно, чиме се потпомаже опстанак или напредак лица” и даље, закључује да нас историја учи “да оно што је на штету једноме, на штету је и другоме.”¹⁰⁾

Дефиниција личног интереса код Јовановића је и за нас прихватљива, али став о потпуном поклапању или чак идентичности општег и личног интереса само поткрепљује сумњу у Владимиров идеализам. У друштву постоји толико личних интереса колико и људи који то друштво сачињавају. Интереси су понекад слични, некад мање или више различити, а неретко и потпуно супростављени. Ако су лични интереси међусобно толико неусаглашени, а схватања о средствима која воде личном напретку несумњиво некомпатибилна због ограничених ресурса, јасно је да је илузорно

8) Владимир Јовановић, “Привредни ред и покрет у друштвеном и међународном животу”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 434.

9) Владимир Јовановић, “Шта је слобода?”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 95.

10) Исто.

очекивати да се они могу сажети у некаквом општем интересу који би био сагласан свим појединачним интересима чланова друштва.

СТИЦАЊЕ СЛОБОДЕ КРОЗ ОГРАНИЧАВАЊЕ ДРЖАВНЕ ВЛАСТИ

Владиминова борба на теоријском, али и практичном плану за законско ограничавање државне власти дубоко улази у сферу његовог разумевања слободе. Јовановић се пита: “Шта је дакле закон?” и одмах даје одговор: “Закон је општа, правна одбрана личности, слободе и сопствености.”¹¹⁾ На другом месту, он додаје: “Свакојако, закон по својој природи мора бити живо слово правде, јер по чувству и мишљењу народа, закон и правда, то је свеједно.”¹²⁾

Владимир Јовановић сматра да закон који је у складу са принципима правде не обезбеђује само остварење личних, друштвених, политичких и економских слобода појединаца, већ је и гаранција јефтине, правичне и ефикасне власти. Ако се закон схвати у надасве либералном духу као систем правила који обезбеђује људску личност, слободу и сопственост онда је такав закон нужно и брана свакој самовољи, арбитрарности и анархији. Али, Владимир сасвим исправно закључује да закон може да се претвори и у своју супротност.

“Закон се изврће! Закон - па дакле и сва уједињена народна снага - не само што не служи својој цели, већ се употребљује за другу, сасвим противну цел! Закон постаје оруђе свима самовластницима, наместо да буде узда за њих! Закон је сам извор неправде, наместо да буде оружје противу неправде! Заиста, где се тако закон злоупотребљује, ту је права беда...”¹³⁾

Свака влада треба да буде ограничена правом. Како се не би доносили закони који су у нескладу са принципом правде, Јовановић предлаже следеће либералне институционалне механизме: слободу јавног говора и јавне контроле, опште право гласа, слободу штампе и одговорност оних који извршавају закон.¹⁴⁾ Ти принципи

11) Владимир Јовановић, “Законитост (по Бастију)”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 47.

12) Исто, стр. 50.

13) Исто, стр. 47.

14) У овом Јовановићевом ставу надзире се и његова опредељеност за ограничење демократске власти путем либералних механизма. Однос либерализма и демократије пред-

чине и данас камен међаш ограничења свакој власти, покушавала она да изађе из домена права или само као видљиви простор њеног опсега деловања.

То, међутим, никако не значи да власт треба да буде слаба. Управо супротно, Владимир Јовановић сматра да она треба да буде снажна, али само ако своју моћ употреби како би заштитила и одбранила слободе. Држава треба да штити безбедност становника, економију, трговину, науку, веру, културу, али не треба и да се меша у њих. Драган Симеуновић примећује да се овде види утицај Русоа на Јовановића.¹⁵⁾

На другој страни, Јовановићево одређење закона искључиво као правде није довољно. Праведна расподела права, слобода и других добара у неком друштву заснива се на аритметичкој подели. Кад се ради о правима и слободама таква подела је потпуно оправдана, али закон треба да, не кршећи једнакост људи, привредних и других субјеката али уважавајући њихове различитости и специфичности, обезбеди и друге врсте општих расподела заснованих на принципу правичности, а не искључиво правде.

Владимир Јовановић сматра да постоји три облика владавине. Један је монархијски, други републикански, а трећи облик назива уставно-монархијски или ограничено-монархијски облик. Јовановићево схватање “чисте” монархије ни по чему не одступа од нашег одређења апсолутне монархије и карактерише га неограничена власт сконцентрисана у личности владоца, подела на “више” и “ниже” друштвене класе и одсуство демократских права и слобода.

За разлику од монархије, власт у републици је репрезент опште воље, заснована је на начелу избора и тежи општем добру. У републици сви грађани имају једанака права, сразмерне обавезе и исти степен слободе. Трећи, уставно-монархијски облик владавине преузима део карактеристика монархије, а део одлика републиканске власти. Власт шефа државе је наследна, али је ограничена

ставља значајну и веома изучавану тему у оквиру савремене политичке теорије. Литература која се бави овим питањем је бројна и опширна, а како не обухвата ужу тему нашег рада на овом месту се њом нећемо ни бавити. За кратак увод у ову тему можете, поред многих других, видети и текст Александра Новаковића у коме он проблематизује тезу Виктора Ванберга да су либерализам и демократија комплементрани појмови, истиче, потпуно супротно, непомирљивост ове две идеологије. На тај начин читалац добија увид у основе поставке различитих мишљења. Видети: Александар Новаковић, “Либерализам и демократија”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 117-136.

15) Драган Симеуновић, *Нововековне политичке идеје у Срба*, Институт за политичке студије, Београд, 2000, стр. 169.

установама које јој не дозвољавају да се претвори у пуку вољу владоца. Сувереност је тако подељена између краља и народа који се међусобно ограничавају.

Неки аутори истицали су да се Јовановић у свом теоријском делу залагао за републиканско уређење као најдемократскије, а да је у пракси подржавао монархијски облик власти династије Обреновића.¹⁶⁾ Ова привидна супротност у његовом делу се, чини нам се, може без много потешкоћа оправдати. Наиме, представници народа су се на Светоандрејској скупштини слободном вољом изјаснили да прихватају наследну владавину монарха из династије Обреновића. Тиме је на потпуно демократски начин извршен пренос дела суверенитета са народа на владара. Даљу борбу за увођење либералних и демократских новина у Србији није, дакле, требало водити променом облика владавине, већ реформама у оквиру саме монархије, односно њеним преиначењем у уставну монархију. На оснаживање демократског поретка у Србији могу, по Владимиром мишљењу, да утичу и српске традиционалне установе и народни обичаји (побратимство, сабори, славе и др.).¹⁷⁾

Јовановић се бавио не само изучавањем облика владавине и начином институционалног уређења централне власти, већ је своја истраживања усмерио и на однос локалне самоуправе и републичких органа. За оно време доста смело, он се супроставља преовлађујућем мишљењу о неопходности централистичког уређења државне власти.

Иако сматра да је пропаст српске средњовековне државе (царевине) започела њеном поделом на војводства, Владимир се залаже за широку децентрализацију али и за неопходност остајања у домену послова централне власти оних питања која се тичу општег интереса и сигурности свих грађана.

16) Видети на пример: Михаило Марковић, “Актуелност либерализма Владимира Јовановића”, у зборнику: *Друштвена и политичка мисао и делатност Владимира Јовановића: зборник радова са научног скупа одржаног 22. и 23. маја 2008. године* (приредили: Михаило Марковић, Александар Костић), САНУ, Београд, 2011, стр. 9.

17) Владимир Јовановић, “Српски народ и источно питање”, у: Владимир Јовановић, *Избавани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 83-4. О политичкој традицији и другим изворима српског политичког преображаја у 19. веку пише и Живојин Ђурић (Видети: Живојин Ђурић, *Народна сувереност и демократски преображај Србије у 19. веку: политичкоисторијска студија*, Институт за политичке студије, Београд, 1999, стр. 31-45), док Милан Парошки српске Народне скупштине XIX века посматра као “ризничаре саборне традиције” (Милан Парошки, “Народне скупштине XIX века - ризничари саборне традиције”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2010, стр. 33-45.). Посебан проблем у данашње доба представља вредновање националне традиције. О томе видети: Бојан Јовановић, “Вредновање националне традиције”, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 02/2011, стр. 87-99.

Локалне власти, по Јовановићу, треба да имају широке надлежности и то у области пореске политике, јавног реда и мира, здравства, социјалних питања, саобраћаја, путне и водоводне инфраструктуре. “Другим речима: сваки човек јесте господар од себе; свака општина јесте властна од свега што се тиче места које она захвата (што је локално): а држава бди над оним што је народно, опште, или што се свију тиче.”¹⁸⁾

СЛОБОДА ПРИВРЕДНЕ АКТИВОСТИ

Владимир Јовановић се и у привредном животу залагао за слободу деловања. Сматрао је да слободна економска активност даје најбоље резултате стварајући веће друштвено богатство и благостање за највећи број људи. У том циљу Владимир је заговарао поправљање услова који доприносе привредној активности. Истицао је да је потребно побољшати саобраћајну инфраструктуру у земљи, улагати у алате, машине и кадар, али спровести и многе либералне тековине кроз реформу пореског система и убрзавање судских процеса, промену застарелих прописа и доношење нових који би били у складу са потребама привреде.

Међутим, и поред тога што хвали физиократски принцип *laissez faire, laissez passer*, Јовановић сматра да држава не треба у потпуности да напусти економско поље. Он апелује на државу да се, поред осталог, брине “за оснивање, потпомагање и неспречено употребљавање помоћних средстава за индустријални и трговачки развитак, као завода за распрострањење знања, одговарајући потребама индустријалног и трговачког времена; за пробуђење предузимљивости: за обезбеђење капитала и кредита...”¹⁹⁾.

И поред тога што остаје при ставу да економска слобода даје најбоље резултате, он, ипак, сматра да она треба да буде надзирана од стране државне власти и, када је то потребно, ограничавана. Увођењем моралног аргумента у расправу Владимир поставља питање правичности расподеле произведене вредности на капиталисте и раднике. У тржишној утакмици једни добијају, а други губе, а задатак државе није само да променом прописа побољша положај радника, већ и да мерама социјалне политике помогне угроженима.

18) Владимир Јовановић, “Општина”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 238.

19) Владимир Јовановић, “Како да спасемо народ да се не задужује зеленашима”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 36.

Неодговрајућа расподела, сматра Јовановић, није само последица разлика у расподели произведених добара, јер, на другој страни, она проистиче и из позиција неједнаке моћи у трговини. Економски снажни појединци и државе користе свој положај како би експлоатисали сиромашне. Стога Владимир примећује: „Дух индивидуализма, којим она дише, када се примени на привредни и друштвени живот отвара широко поље и нередовном покрету личних интереса. Отуд у слободној конкуренцији све осетнији сукоби личних и народних интереса, па и све јача лична и народна саможивост и грамзивост.”²⁰⁾

Негативне стране капитализма Јовановић сажима на једном месту у свом рукопису *Покрет економске мисли*. Обрен Благојевић, упоређујући их са Владимировим почетним ставовима у економској сфери, закључује следеће: „Очевидно је да се овај велики идеалист, негдашњи апостол либерализма и заступник правде засноване на приватној својини и слободној конкуренцији, гледајући током свог дугог века све мрачнији лик капитализма и, нарочито, присуствујући почетку његовог рушења у великој октобарској револуцији, и сам све јаче уверавао и у празнину и у илузорност својих негдашњих идеала. Само тако, заиста, могу се објаснити све оне критике савременог му друштва, чији број и оштрина расту исто онако као што се ублажава његов опозициони став према социјализму, упоредо са дегенерисањем либералног капитализма у монополски империјализам.”²¹⁾

Превише би било рећи да Владимир Јовановић напушта поставке класичног либерализма у области економије јер се он и даље залаже за заштиту приватне својине, а слободно економско деловање заступа докле год оно не постане штетно по општи интерес. То примећује и Благојевић када само пасус касније додаје: „У суштини, иако критичан према многим негативним странама капитализма и разочаран у оно чему је пред његовим очима одвео либерализам XIX века, он је остао приврженик приватне својине, слободне конкуренције и буржоаске демократије. Тим духом, неспорно, и поред многих недоследности, одише основна нит и садржина свих његових дела, укључив и она која су остала у рукописима.”²²⁾

20) Владимир Јовановић, “Привредни ред и покрет у друштвеном и међународном животу”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011, стр. 450.

21) Обрен Благојевић, *Економска мисао у Србији до Другог светског рата*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1980, стр. 217.

22) Исто, стр. 217-218.

Закључујемо да је Владимир у основи сачувао свој класично либерални став, али да је он током времена еволуирао доживевши делимичне корекције, а засигурно је извршио и одређена померања у правцу социјалдемократије. Такво Јовановићево становиште још више јача око 1920. године када он, подстакнут привредном кризом, говори и о другој страни капитализма: о егоизму, грабежи, експлоатацији и богаћењу на рачун сиромашних, стварању картела и монопола.

Економску мисао у Србији Владимир Јовановић је задужио и преводом најпознатијег дела свога професора Вилхелма Рошера *Систем народне привреде* (W. Roscher, System der Volkswirtschaft), који је издао у две књиге: *Начела народне привреде* (1863) и *Народна економика полске привреде* (1872). Такође, Владимир је на српски превео и значајно дело Џона Стјуарта Мила *О представничкој влади* (1876).

МЕШАЊЕ СТРАНИХ ДИПЛОМАТСКИХ ПРЕДСТАВНИКА У УНУТРАШЊЕ ПОСЛОВЕ СРБИЈЕ

У периоду када се Србија тек уздизала из окриља турске царевине, утирући пут својој аутономији и каснијој независности, полако је, макар на неко време, место првом уступио један други сукоб за остварење народне слободе. Народ и његови представници су се, борећи се за остварење народног суверенитета, супростављали апсолутној кнежевској власти. Ипак, фактори који су утицали на ограничавање народне суверености, али и слободе националне државе у настајању, били су бројнији и сложенији.

Владимир Јовановић је био од оних друштвених и политичких делатника који је, још у периоду када Србија није ни постала формално независна држава, приметио да се осим Турске и друге силе, посредством својих дипломатских представника, мешају у њене унутрашње ствари и тако ограничавају народну слободу.

Користећи своју моћ и утицај у међународним односима, велике и снажне државе су покушавале да утичу и мешају се у унутрашње односе малих и економски неразвијених земаља. Тако су страни конзули, уместо да штите права својих грађана који се налазе у Србији и да доприносе побољшању економских и политичких односа својих и српског народа, неретко утицали и на доношење одлука књаза и владе, чак и на персонална решења. Владимир не жели да за страно мешање у унутрашње односе Србије оптужи са-

мо једну земљу или више њих, а да неку другу силу или силе потпуно амнестира, већ том послу приступа вредносно и интересно неутрално. На тај начин Јовановић се приказује као истински борац за слободу, а не као присталица остварења интереса било које од великих сила. Такво Владимирово опредељење је у блиској вези са његовим схватањем спољне слободе, а она ће бити тема неког нашег будућег истраживања дела Владимира Јовановића.

Predrag R. Terzić

THE UNDERSTANDING OF INTERNAL FREEDOM IN THE WORK OF VLADIMIR JOVANOVIĆ

Summary

In this paper we analyze the internal matters of freedom and liberty within the state borders. Personal freedom is, for Vladimir Jovanovic, the main man's natural right. Jovanovic, however, is wrong when he says individual freedom can not restrict the freedom of any other member of society. Freedom is the foundation of well-ordered society and the state, the momentum of economic activity and scientific discovery, but freedom can not ensure that social development itself is true. Every government should be limited by the law. For Jovanovic, the law is the same as justice. Not making law inconsistent with the principle of justice, he proposes the following liberal institutional mechanisms: freedom of speech and public control, universal suffrage, freedom of the press and the responsibility of those who execute the law. In terms of form of government, Vladimir advocated a form that is based on the principle of freedom and results from the freely expressed will of the people, whether it is republic or a constitutional monarchy. The vertical structure of power in such a state should be based on broad types of decentralization. Vladimir Jovanovic promoted the necessity of the realization of free economic activity. In the market competition ones receive and others lose. In doing so, the task of government is not only a change in legislation to improve the position of workers, but also social policy measures to help vulnerable.

Keywords: Vladimir Jovanovic, freedom, inner freedom, liberalism, Serbian liberalism, Serbian liberals.

ЛИТЕРАТУРА

- Батаковић, Душан Т., „Владимир Јовановић: апостол либерализма у Србији”, у зборнику: *Либерална мисао у Србији. Прилози историји либерализма од краја 18. века до средине 20. века* (приредили Јовица Тркуља, Драгољуб Поповић), ЦУПС, Београд, 2001.
- Благојевић, Обрен: *Економска мисао у Србији до Другог светског рата*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1980.
- Ђурић, Живојин: *Народна сувереност и демократски преображај Србије у 19. веку: политичкоисторијска студија*, Институт за политичке студије, Београд, 1999.
- Јовановић, Бојан, „Вредновање националне традиције”, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 02/2011.
- Јовановић, Владимир, „Како да спасемо народ да се не задужује зеленацима”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011.
- Јовановић, Владимир, „Општина”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011.
- Јовановић, Владимир, „Привредни ред и покрет у друштвеном и међународном животу”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011.
- Јовановић, Владимир, „Шта је слобода?”, у: Владимир Јовановић, *Изабарани списи* (приредио Бошко Мијатовић), Службени гласник, Београд, 2011.
- Мајданац, Боро: *Народна скупштина Србије: од обичајне установе до савременог парламента: 1804-2004* (Друго измењено и допуњено издање), Народна скупштина Републике Србије, Архив Србије, Београд, 2004.
- Марковић, Михаило, „Актуелност либерализма Владимира Јовановића”, у зборнику: *Друштвена и политичка мисао и делатност Владимира Јовановића: зборник радова са научног скупа одржаног 22. и 23. маја 2008. године* (приредили: Михаило Марковић, Александар Костић), САНУ, Београд, 2011.
- Марковић, Слободан Г.: *Гроф Чедомиљ Мијатовић: Викторијанац међу Србима*, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Београду, АИЗ „Досије”, Београд, 2006.
- Новаковић, Александар, „Либерализам и демократија”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009.
- Парошки, Милан, „Народне скупштине XIX века - ризничари саборне традиције”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2010.
- Симеуновић, Драган: *Нововековне политичке идеје у Срба*, Институт за политичке студије, Београд, 2000.
- Станчић, Вишња, „Либерална демократија као остварење слободе”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2010.

Resume

Vladimir Jovanovic wrote works of science and textbooks, studies and political pamphlets. He was twice imprisoned, suspected by the Austrian authorities to take part in the assassination of Prince Michael,

as he fought for the introduction of the opposition and the embodiment of liberal ideas in Serbia, but also held important government positions, even at the place of the Minister. He also worked as a teacher of the High School, a journalist, a publicist.

Jovanovic stood for freedom in all spheres of human activity. In this text we deal exclusively with Vladimir's understanding of inner freedom and liberty within the state borders. Personal freedom is for him the main man's natural right. Jovanovic, however, is right when he says that the freedom of one man can not restrict the freedom of any other member of society, it is clear that the personal interests conflicting with each other so much that it is illusory to expect that there is a general interest in which could be summarized all the individual members' interests.

Freedom is not the only factor of progress. It is the initial foundation of well-ordered society and the state, the momentum of economic activity and scientific discovery, but freedom in any way can not ensure that social development itself is true.

Every government should be limited by the law. It should not be weak, but strong, but only on condition that the use of its power is to protect and defend freedom. For Jovanovic, the law is the same as the justice. Not making law that are inconsistent with the principle of justice, he proposes the following liberal institutional mechanisms: freedom of speech and public control, universal suffrage, freedom of the press and the responsibility of those who execute the law.

In terms of form of government Vladimir advocated a form that is based on the principle of freedom and results from the freely expressed will of the people, whether it is republic or constitutional monarchy. The vertical structure of government in such a state should be based on broad types of decentralization.

In the economy field, Vladimir Jovanovic has promoted the necessity of the realization of free economic activity. In the market competition ones receive and others lose. The task of state is not only a change in legislation to improve the position of workers, but also social policy measures to help the vulnerable.

Jovanovic was the opponent of foreign countries interfering in the internal affairs of Serbia, pointing out that the great and powerful government using its power and influence in international relations, seeking to influence and interfere in the internal affairs of small and economically underdeveloped countries.

* Овај рад је примљен 21. октобра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.

ПРИКАЗИ

УДК 316.74:37(049.3)

Радивоје Кулић

Учитељски факултет у
Призрену - Лепосавић

ОБРАЗОВАЊЕ И ДРУШТВО

Јован Базић: ДРУШТВЕНИ АСПЕКТИ ОБРАЗОВАЊА: ПРИЛОЗИ ЗА СОЦИОЛОГИЈУ ОБРАЗОВАЊА, Институт за политичке студије, Учитељски факултет, Београд – Лепосавић, 2012.

У настојању да свеобухватно и продубљено сагледају сложене односе образовања и друштва савремени теоретичари са подручја социологије и сродних научних дисциплина представљају и анализирају бројна

питања и проблеме претежно теоријског, али и практичног карактера.¹⁾ Тако су у средишту њиховог истраживачког интереса веома често претпоставке за конституисање и дефинисање социологије образовања, историјски развој ове дисциплине, образовне реформе и оптимизациона анализа, као и образовање „висококвалификоване радне снаге“ (Levinson, Ed., 2002), утицај социјалне диференцијације на школу и образовање и положаја наставника као социјалне и и професионалне групе (Сузић, 2001; Oeuvrard, 2003; Ивковић, 2004, и др.), анализе теоријско-методолошких основа социологије образовања (Зборовский, Шуклина, 2005, и др.) и мноштво других значајних феномена из њеног делокруга. Стога није нимало једноставно упустити се у ово научно и академско „подруч-

1) Видети, на пример: Н. Сузић (2001), *Социологија образовања*, Српско Сарајево, Завод за уџбенике и наставна средства Републике Српске; D. Levinson, Gen. Ed. (2002), *Education and Sociology*, En Encyclopedia, RoutledgeFalmer, New York; M. Casouault, F. Oeuvrard (2003), *Sociologie de l'éducation, La Découverte*, Paris; М. Ивковић (2004), *Социологија образовања: одабране теме*, Учитељски факултет, Врање; Г. Зборовский, Е. Шуклина (2005), *Социология образования*, Москва, Гардарики.

је“, изнаћи неке нове појаве за анализу и нарочито приближити ову сложену материју којима је социологија образовања, с једне стране, мање позната област студија, а са друге стране, потребна и из нешто специфичнијег аспекта. То је, чини ми се, била идеја водила др Јована Базића, професора Учитељског факултета у Лепосавићу приликом осмишљавања и развијања текста: *Друштвени аспекти образовања*.

Књига осим предговора и сажетка, садржи три повезане целине: *Образовање и политика*, *Болоњски процес* и *засебне огледе о друштвеним аспектима образовања*. У првој тематској целини проф. Базић у основи разматра међузависност односно различите аспекте односа образовања и политике што је одувек актуелна тема у социјалним наукама. Још тачније, он се бави колико утицајем политике на образовање толико и утицајем образовања на политику, с правом истичући да се политичка традиција и политичка социјализација, као битне компоненте политичке културе, дотичу „образовања. Посебно оног дела образовања које има највећи утицај на политику и политичко понашање, а то је политичко образовање...“ (стр. 26) уз важну напомену да се притом не сме и не може остати на стицању „сазнања о политици“, јер је исто тако неопходно

припремити младе и одрасле за партиципацију у друштвеним активностима односно „за презимање одговорности и политичких обавеза у друштву...“ (Исто), што је суштина и смисао сваког здравог концепта грађанског образовања.

Стога није нимало случајно што се аутор о овом делу књиге бави грађанским васпитањем из различитих перспектива: из перспективе разумевања његовог концепта, односно централне теме у већини земаља у транзицији данас, из аспекта односа грађанског и националног у васпитању у просветној политици Србије, као и из угла заступљености грађанског васпитања и веронауке у школама Рашког округа. Тако су „упоришне тачке“ аутора у теоријској елаборацији концепта грађанског васпитања демократија, образовање за демократију, грађанско друштво, односно национални и грађански садржаји у наставним плановима и програмима, док је његова емпиријска верификација у алтернатици са веронауком открила многе потешкоће и противуречности. То, још прецизније исказано, значи да се наставни програм и наставне стратегије у оквиру извођења наставе из оба предмета морају „стално преиспитивати и иновирати новим садржајима, нарочито оним који афирмишу универзалне људске вредности и који су коресподентни са ци-

визитацијски достигнућима“ (стр. 101).

У другом делу Базићеве књиге под називом „Болоњски процес“ представљена су три текста која имају за циљ да читаоце подробније упознају са различитим аспектима реформе високог образовања у Србији. У том смислу посебну пажњу привлачи текст – „Болоњски процес у Србији“ који је, како проф. Базић с правом истиче велики изазов за наше високо образовање, још увек неспремно за његову истинску имплементацију. Притом аутор указује и на предности и на недостатке Болоњског процеса у Србији са очигледно критичком дистанцом према концепту универзитета коме је у основи искључиво „тржишна логика“ утемељена у „идеологији и стратегији мултинационалних компанија“ (стр. 108). Базићеве оцене о Болоњском процесу су одмерене и изнијансиране, уз веома добру рефлексију на истинске проблеме и противуречности током његове реализације у високошколским установама у Србији од школске 2006/2007. до данас. Он указује на тешкоће у поступку акредитације високошколских установа у Србији који је трајао „дуже него што је то Законом било предвиђено“, али и на многа друга значајна питања и проблеме повезане са организацијом наставе (једносемстрални предмети, пове-

ћана „административна функција“ наставника, уситњавања наставних предмета, и др.). То су оцене које се често износе и у другим културно-педагошким срединама без претензије и намере да се оспори значај и потреба афирмације Болоњског процеса као цивилизацијске и европске вредности. Тако разумевање његове суштине и смисла подразумева усаглашавање националног и глобалног, на шта с правом указује Базић: „Учествовање у процесу европеизације морају се познавати властити корени и културно наслеђе. Путем традиције негује се културни идентитет и културна разноврсност. Образовање својом филозофијом и својим програмима треба да, поред осталог, помогне људима да упознају своју и друге културе што доприноси развоју свести о заједничким елементима у наслеђу човечанства“ (стр. 140). Другачије речено, битно је да Болоњски процес поштује разноврсност образовних система на подручју Европе, односно њену друштвено-политичку, економску, филозофску, културну и верску разноврсност на које се с разлогом указује и у другим релевантним филозофско-социолошким и педагошким изворима.

Вредан пажње је и део књиге који се односи на улогу високог образовања у изградњи националне безбедности Србије о че-

му у нашој стручној литератури не постоји довољно релевантних анализа. Реч је, међутим, о озбиљном изазову за нашу државу и њен образовни систем, што је одавно препознато у многим другим земљама, на пример у Руској Федерацији, али и у нашем суседству. Стога би сазнање аутора о томе да су готово сви наставни садржаји који су релевантни за националну безбедност „избачени из школе и универзитета“ ваљало схватити крајње озбиљно и одбацивати такву европеизацију и постмодернизам.

У трећем делу Базићеве књиге налазе се четири засебна огледа у којим се анализирају различите теме и проблеми друштвених аспеката у образовању: доживотно образовање за одрживи развој, информационо-комуникационе технологије у образовању, уставно уређење образовања у Србији и образовни профил политичких елита у државама насталим из бивших република СФРЈ. Реч је о темама које не налазимо у мени познатој сродној литератури код нас и у свету, не само због богатства других програмски садржаја, него и ради споријег препознавања како би *Е. Морен* рекао „духа времена“. То је основни разлог што је писац текста своју пажњу усмерио и на доживотно образовање за одрживи развој које се правилно разуме „и у контексту дру-

штвених односа и технолошког развоја, јер оно битно утиче на формирање друштвене свести, вредности и интереса, као и друштвених промена пожељних за одрживи развој“ (стр. 168). Слични разлози генерисали су његов интерес за анализу места и улоге информационо-комуникационих технологија у образовању односно неопходност остваривања једног новог концепта и у српском друштву – концепта информатичке писмености. Истовремено, чини се да је Базићева анализа уставног уређења образовања у Србији двоструко мотивисана: значајем које образовање има „у склопу многих политичких и правних питања уставног уређења“, али и потребом студената да се на што сажетији начин упознају са уставним „дефинисањем“ образовања у Републици Србији. Ако се стручна литература и до сада бавила утицајем елита на реформу образовања (Видети: *Levinson, Gen. Ed.* (2002), и др.) Базићев текст о образовном профилу политичких елита на простору некадашње Југославије огледало је наше тужне прошлости, али и „наук за будућност“. Његово је мишљење да су ове елите биле и остале „више оптерећене стереотипима о прошлости и садашње нужности, него што имају визију државних циљева и начина како да се они остваре. Оне су интересно конституисане и менаџерски опредеље-

не, зато имају слабе осећаје за политичку лојалност и потребу за изградњу политичке кохезије...“ (стр. 215), чему доприносе и њихова „фрагментарна знања“ и идеолошке хипотеке.

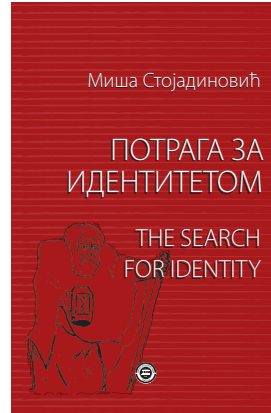
Књига др Јована Базића „Друштвени аспекти образовања: прилози за социологију образовања“ означава још један искорак у проучавању широког спектра тема са подручја социологије образовања. Добро обавештен и професионално компетентан Базић се својом књигом намењеном колико студентима и наставницима, толико и широј научној и стручној јавности представио као мисаон и даровит аналитичар и истраживач различитих друштвених аспеката образовања. На таквим претпоставкама написан је овај савремен и кавитетан текст који је значајно обогатио литературу са подручја „дисциплина о образовању“.

УДК 316.72(049.3)

Биљана Витковић

Министарство финансија и привреде РС, Београд

ПОТРАГА ЗА ИДЕНТИТЕТОМ

Миша Стојадиновић, Потрага за идентитетом, Институт за политичке студије, Београд, 2012, 181 стр.

Питање идентитета представља један од најактуелнијих проблема проучавања најразличитијих научних дисциплина. Репрезентативна студија Мише Стојадиновића *Потрага за идентитетом* представља тежњу да се одговори на једно од вечних питања која „муче“ човека током читаве његове историје а то је: Ко сам *Ја*? „Потрага за идентитетом“ постаје нарочито актуелна у време брзих друштвених промена које свакодневно обликују структуру и динамику друштва. Модерниза-

ција, вртоглави развој технологије, глобализација, транзиција, индивидуализација, многобројни социјални конфликти, све су то изазови које процес формирања идентитета мора превазићи у савременом друштву. Формирање развијеног идентитета је значајно не само са становишта развоја личности већ и друштва уопште.

Предмет истраживања монографије представља одговор на нека од најважнијих питања са којима се данас сусрећемо а то су: Како одредити идентитет? Какви су изазови формирања идентитета у савременом друштву? Какав је значај националног идентитета у XXI веку? Какав је утицај процеса глобализације на национални идентитет и националну државу? Како развити грађански идентитет?

Структуру монографије чине: три целине – „Како одредити идентитет?“, „Национални идентитет у XXI веку“ и „Грађански идентитет и демократија“, Предговор, и на крају Закључна разматрања (на српском и енглеском језику) под називом „Идентитет у контексту глобалних друштвених промена“. Дат је преглед табела и графикона (који илуструју поједине тезе из Стојадиновићеве аргументације). На крају књиге наведена је и коришћена литература у истраживању у којој они који се занимају за одређе-

ну област могу наћи допунске информације.

Врло је инструктивно излагање у првом делу монографије који се бави самим проблемом одређења идентитета. Идентитет спада у ред „неухватљивих“ појмова које није ни мало лако дефинисати. Један од разлога за то је свакако и то што идентитет представља један динамичан феномен који се стално мења. Тачно је да формирање идентитета захтева један континуитет и стабилност, али то не значи и његову статичност, већ напротив он се непрестано мења зависно од развоја човекове личности и његовог искуства у друштву које га окружује. Формирање личног и колективног идентитета представља саставни до сазревања човека што довољно говори о актуелности коју овај проблем са собом носи. Свако од нас је носилац великог броја идентитета који се формирају, почевши од нашег рођења и не престају да се формирају, мењају и прожимају током читавог нашег живота.

Наравно, лични и колективни идентитети не настају сами од себе већ се увек утемељују унутар одређеног социјално-културног миљеа. Они се, дакле, развијају у односу са другим (другима), што је уједно и разлог због кога је аутор наручиту пажњу посветио социолошком приступу овом проблему. Идентитет је нераскидиво везан

са друштвом, али се ту не ради о једној једносмерној вези, већ пре свега о међусобно условљеној интеракцији између појединца и друштва унутар које се идентитет јавља као крајњи резултат. Он се ствара у друштву, али истовремено он обликује друштво.

У студији је наглашено да је проучавање идентитета нарочито важно у срединама које карактерише мултинационалност, мултикултуралност и мултиконфесионалност, где је сусрет различитости неизбежан, а развој толеранције неопходан, какав је, на пример, случај са Балканом. Сам концепт мултикултурализма је у веома дугом периоду прихватан са одушевљењем од стране многобројних теоретичара те му је стога посвећена посебна пажња у студији. Мултикултурализам би уопштено говорећи требало да значи складан суживот припадника различитих култура, где ће различитости бити третиране као извор међусобне сарадње и међусобног напретка. Међутим, важна поента студије, до које је аутор дошао после детаљније анализе, јесте да се може видети да основне идеје мултикултурализма нису изашле ван домена теорије и реализовале се у пракси. О томе, сасвим лепо, нажалост, сведочи историја Балкана где су различитости представљале извор многобројних конфликта. Да је ситуација

разочаравајућа по питању мултикултурализма и на глобалном нивоу говоре у прилог и подаци које је аутор користио у свом раду, а који показују низак ниво поверења припадника различитих нација. Тамо где нема поверења, нема ни толеранције, а без толеранције нема ни говора о постојању мултикултурализма. Став „политичке елите“ неких од развијених демократских земаља као што су Немачка, Француска, Велика Британија је свакако обесхрабрујући када се ради о судбини мултикултурализма на почетку овог миленијума.

Други део монографије аутор је посветио анализи значаја националног идентитета у XXI веку. Када се помене реч „националног“ углавном се у везу са тим доводе разни стереотипи и предрасуде, при чему се оне крећу од његовог величања до његовог одбацивања. Аутор је у монографији покушао да превазиђе дихотомију на *pro et contra* националног идентитета и да овом проблему приступи што је објективније могуће.

Крај XX века је са собом донео велике изазове за националну државу. Овај период је обележен јачањем наднационалних облика идентификације, као што су на пример европски идентитет или идентификација са човечанством. Национални идентитет, међутим, и поред бројних предвиђања да ће крај

XX века означити његов нестанак и даље наставља да постоји не губећи своју снагу као извор колективног идентитета. Однос између процеса глобализације и изградње националног идентитета је веома сложен.

У студији је описано како глобализација, са једне стране, доводи до стандардизације начина живота путем информационе технологије и масовних медија. Ваља истаћи да она може бити злоупотребљена од стране великих сила, а под оправдањем „боље економске ефикасности“ или „демократског развоја“, која би као крајњи резултат имала присилно изједначавање и укидање свих видова различитости. Са друге стране, глобализација, такође, може довести и до ширења разноликости и сарадње међу припадницима различитих народа. Подаци које је аутор навео у студији показују да су грађани широм света веома поносни на своју националност, што говори о томе да се она не би смела тек тако укинути. До каквог ће резултата доћи све зависи од модела глобализације који буде изабран.

Становиште студије је да неолиберални концепт глобализације свакако није пут којим треба поћи. Неолиберализам се као облик организације друштва показао као потпуни промашај. Велике економске силе на челу са Сједињеним Америчким Државама свакодневно

демонстрирају његове слабости. Процес глобализације се данас налази у фази тзв. финансијског глобалног капитализма, која је на стакленим ногама. О њеној неуспешности сасвим лепо сведочи талас глобалне економске кризе од које нису имуне ни најразвијеније државе света. Ваља се подсетити да су Сједињене Америчке Државе 2. августа 2011. године у последњим минутима избегле банкрот, повећањем границе спољног задуживања. Стратегија којом се велике силе користе би се могла описати термином „доктрина шока“ која доводи до настанка „капитализма катастрофе“. Оне државе које се великим силама нађу на путу проглашавају се „вирусом“ који треба што пре искоренити. Оне су „неспособне“ да саме развијају демократију па им стога у томе треба „помоћи“. Као решење у сукобљености између национализма и либерализма намеће се концепт либералног национализма према чијем схватању сваки појединац може бити уједно и члан неке етничке групе, али и ширег националног колективитета.

Главна поента студије је да неолиберални модел глобализације, мора бити замењен моделом „глобализације са људским ликом“, која ће као крајњи циљ имати човека, а не профит.

Посматрајући резултате истраживања које је Стојадино-

вић изложио, а када се ради о судбини националног идентитета у XXI веку, главни закључак студије јесте да је национални идентитет далеко од тога да представља „превазиђену творевину прошлости“ и да се не може ни наслутити тренутак који ће означити крај његовог постојања.

У последњем, трећем делу, монографије истражен је однос између грађанског идентитета и демократије. Грађанин, човек са одређеним правима и дужностима у одређеној друштвено-политичкој заједници којој припада, представља значајан субјекат политичког система. Политички системи би стално требало да служе остварењу добробити грађана, а не да постоје независно од њих и да буду злоупотребљени у друге сврхе. У том смислу развој партиципативне демократије са грађанима као активним учесницима је нешто чему неоспорно треба тежити. Идентитет представља значајан фактор јачања демократских и националних капацитета једног друштва.

Водећа претпоставка студије гласи: да би се створио грађански идентитет потребно је обезбедити повољно демократско окружење. Међутим, оно што аутор истиче јесте да демократија спада у ред појмова који се веома често идеализује и идеологизује што је уједно и разлог због чега је значајан део моно-

графије посвећен управо овом проблему.

Кључна ауторова позиција је да демократију не треба идеализовати, према њој је битно имати критички однос и не треба је посматрати као нешто што ће само од себе настати. Она није ништа друго до само један од многих облика државне власти који треба пре свега реализовати. Да би се остварила демократија ваљало би обезбедити један „неуобичајени сплет околности“, тј. морају се створити неопходни услови за њен развој, а постојање грађанског/ демократског идентитета је свакако само један од многих. Да је демократија нешто чему треба тежити, свакако се не доводи у питање у студији, нарочито ако се имају у виду подаци које је аутор навео, а који говоре о томе да велики број грађана сматра да је демократија и поред својих слабости ипак најбољи облик владавине. Оно што забрињава је низак ниво поверења који ти грађани имају у њене институције и то је нешто на чему би требало порадити.

У студији је посебно наглашено да политичка култура представља, такође, незаобилазну тему када се ради грађанском идентитету јер чини оквир унутар кога се он формира. Тамо где нема политичке културе јавља се политичка некултура која представља једну од највећих препрека за формирање

грађанског идентитета, али и за развој демократије уопште. Тек када се отклоне све препреке које стоје на путу остварења политичке културе могло би да се говори и о повољном окружењу за развој грађанског идентитета.

И на крају, али не и последње, ваља резимирати провокативне закључке до којих је Стојадиновић дошао: потрага за идентитетом траје током читаве историје људског друштва и наставиће се у будућности као једно од најважнијих истраживања људског рода; национални идентитет на почетку XXI века наставља да постоји као један од најутицајнијих социјалних оквира и извора колективног идентитета и не може се ни наслутити тренутак када ће он бити превазиђен. Када се, међутим, ради о односу између грађанског идентитета и демократије може се рећи да је то однос међузависности, јер се грађански идентитет може развити само у демократском окружењу, а опет демократија се не може ни замислити без постојања грађанског идентитета. У том смислу у студији је наглашена важност значаја развоја институционалних капацитета који би били један од главних носилаца развоја личног и колективног идентитета у XXI веку.

Научни значај монографије проистиче из научне актуелности проблема којим се бави, али

и из потребе да се у друштвеним наукама унапреди теоријско-аналитички приступ разумевању проблема идентитета.

Друштвени значај монографије, између осталог, проистиче и из чињенице да формирање идентитета у савременом друштву у процесу глобализације наилази на многобројне изазове. Са једне стране, она се доживљава као позитивна тековина уколико повезује људе и њихове делатности широм света, а са друге стране она као да носи опасност пуког уједначавања и обезличавања, постајући претња идентитету појединих народа и њихових култура. Ширење глобалне цивилизације (светско тржиште, капитал, трговина, комуникације, оруђа и оружја) и очување локалне културе (традиције, обичаја, фолклора, језика, заната), као да се не могу измирити. Види се, дакле, како се поједина друштва, са једне стране отварају према свету, а са друге стране затварају, пружајући отпор због страха од губитка идентитета. Прихвата се цивилизацијска униформност, али се жели очувати културна разноликост... У том смислу ће разумевање горе поменутих изазова умногоме олакшати „потрагу за идентитетом“.

Монографија Мише Стојадиновића представља креативно промишљено, оригинално и синтетичко дело – засновано на савременим методолошким по-

ставкама у истраживању и привлачним, приступачним и директним приступом проблему – које на иновативан начин омогућава дубинске, компаративне увиде у сложеност „потраге за идентитетом“ у контексту глобалних друштвених промена. Због комплексности тематике којом се бави – разматрање проблематике идентитета – књига спада у ретка дела и њихово објављивање је драгоцено. Монографија представља богат извор знања и заправо је прекретница у начину мишљења у нашој средини, јер не само да отвара, већ и нуди одговоре на многа питања која се до сада нису постављала. Тема студије је необично актуелна, јер је прворазредно сведочанство о изазовима са којима се суочава процес формирања идентитета у савременом друштву и начинима њиховог превазилажења. Аутор у својој монографији чини један значајан напор у анализи овог феномена трудећи се да укаже на потребу за очувањем властитог идентитета уз сву могућу отвореност према културним вредностима других народа, те процес формирања идентитета заправо представља једну сталну „потрагу за идентитетом“ у коме сваки појединац стално дефинише себе у додиру са другима. На крају ћемо додати и то да се у овој надахнутој и подстицајној студији – коју, поред осталог, карактеришу информативност, уравнотеженост

историјског и савременог, као и едукативна компонента – поред прегледне анализе кључних тема читалац суочава и са бриљантним анализама специфичних питања за која и не слуги да се налазе у опсегу ове глобалне анализе и у којима може да пронађе бројне ставове и констатације које ће га подстаћи на размишљање и пружити стабилну полазну основу за даља и дубља истраживања у овој области у било ком њеном сегменту. Њена практична димензија је од посебне важности јер доприноси расветљавању места и улоге идентитета у савременом друштву, доприноси и бољем разумевању савремених друштвених процеса, и њиховог утицаја на формирање идентитета те може служити бројним институцијама и организацијама које се баве овим проблемом. Књига својим бритким интерпретацијама, мноштвом примера, али и актуелизацијом тема постаје занимљив критички путоказ даљим сазнањима и за неутралну стручну јавност.

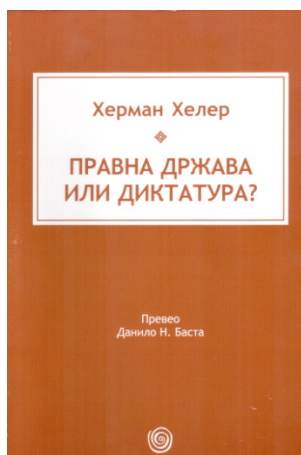

УДК 321.01+32(4)“1918/1945”
(049.3)

Душан Достанић

Институт за политичке студије, Београд

ПРАВНА ДРЖАВА ИЛИ ДИКТАТУРА?

Приказ књиге: Хермана Хелера, *Правна држава или диктатура?*, превео Данило Н. Баства, Досије, Београд, 2011, 39. стр.

У првом моменту може деловати чудно како смо се одлучили за приказ једне невелике књиге, која нема ни четрдесет страница текста. Међутим, име њеног аутора и његов значај за савремено политикологију, као и чињеница да је ово прво Хелерово (Hermann Heller) дело које се појављује на српском језику, сугеришу да би била велика штета када би чак и овако мала књига остала непредстављена.

Заједно са Рудолфом Смендом, Хансом Келзенем, Максом Адлером и Карлом Шмитом Херман Хелер спада у најбитније правно-политичке теоретичаре Вајмарске Републике. Он у својим делима полемише пре свега са Шмитом и Келзенем. Посебно је интересантно његово ошто супротстављање Шмиту које је кулминирало 1932. године у процесу Прусија против Рајха, када је Хелер заступао социјалдемократе, а Шмит владу у Берлину. Због Хелерове преране смрти, његово највеће односно животно дело *Учење о држави* остало је недовршено. Међутим, управо овакњи важи за једно од најважнијих дела која су допринела заснивању политикологије у Немачкој након Другог светског рата. Тако Хелер данас важи за „оца немачке политичке науке“. У политичком смислу, Хелер је припадао немарксистичком делу социјалдемократске партије, и залагао се за потпуну интеграцију пролетаријата у социјалну, културну и политичку структуру националне државе. Сматрао је да класна структура друштва неодржива, те да је потребно развијати демократску и социјалну, правну државу.

Оптирање за социјалну, правну државу основни је мотив књиге која је пред нама. Хелеров основни циље је да докаже да диктатура није никаква алтернатива правној држави, те да грађанска класа, зарад

свог опстанка, али и опстанка националне културе мора прихватити социјалну државу и рационализацију социо-економских односа. Такође, у одређеном смислу, ова књига представља полемику са Шмитом као заступником тезе да је правна држава застарела те да је њена замена диктатуром већ извесна ствар. Хелер је посебно критичан према Шмитовом схватању о непротивречности између демократије и диктатуре. Поред полемике са Шмитом Хелер жели да разобличи мисао немачке конзервативне револуције, антибуржоаске буржоазije, односно оног слоја којисе у мржњи према закону и правној држави напаја ничеовским ирационализмом, херојизмом и религијом генија прижељкујући владавину чврсте руке. Тај део грађанства не жели више сигурност и нужност правног поретка, већ пустоловину, романтичну опасност и чудо. Хелеров закључак је да грађанство које прижељкује диктатуру заправо пориче своје духовно биће као и егзистенцијалне услове свог друштвеног живота. „Оно пориче своје сопствено духовно биће и баца се у наручје једног ирационалног неофеудализма“ (стр. 16). Без правне државе и прорачунљивости грађанство не може ни економски преживати.

Са друге стране, Хелер и овим списом побија Келзена и његову чисту теорију права. Он тврди да је Келзен погрешно

разумео идеју правне државе, која код њега постаје празни формализам и технизација. Хелер циља на Келзена када каже: „Празне апстракције тога номократског мишљења не мало доприносе томе да унапређују идеју диктатуре управо међу омладином која трага за моралним образложењем и која је гладна стварности“ (стр. 15). Другим речима, колико правну државу угрожавају напади оних који прижељкују диктатуру (крвожедни ирационалисти), исто толико јој сметају и они који може бити мисле да је бране (бескрвни рационалисти), али који су је потпуно погрешно разумели. Таква одбрана правне државе заправо само погодује диктарорским аспирацијама.

Хелер свој спис започиње краћим разматрањем социјалних, политичких и духовних основа правне државе. Она је настала културним развитком, све већом поделом рада и с тим повезаном међузависношћу друштвених група, што је изискивало већу сигурност саобраћаја и већу правну сигурност. Сигурност је могуће остварити већом прорачунљивошћу и планским карактером друштвених односа. Правна држава настала је као резултат друштвене рационализације, путем све већег законодавства „тј. свесног прописивања правила за друштвено делање, која правила су за све већи круг лица и ствари искључивала самопомоћ у корист централног прописивања

и примењивања норми“ (стр. 7). Паралелно са тим дошло се до свести да се не може дозволити концентрација власти у једној тачки, односно да ће пре или касније неконтролисана власт довести до непрорачунљивости и самовоље. До веће правне сигурности могло би доћи једино ако би народ преко свог представништва, сам себи доносио законе и тако био гарант сопствене слободе.

Хелер је светан не само друштвено-политичког развоја правне државе него њене идејне историје, која сеже у доба Ренесансе. Реч је о идеји да је слобода могућа једино под законом, али да и тај закон мора поседовати одређени квалитет. Закон постаје деперсонализован, он више није воља бога или монарха, него „норма уздигнута изнад сваке воље и сваке самовоље; садржина тих закона хоће да се у све већој мери прочита из оностраног и умом сазнатљивог бића природе и друштва“ (10). Носилац овог идеала правне државе било је грађанство, класа која је имала посед и образовање. Хелер признаје да је у то време грађанство успело да осигура своју хегемонију, јер је демократија била ограничена на образовање о посед. Организовани и развијени капитализам уздрмао је ову идиличну слику. Увећани и освешћени пролетаријат испоставља своје захтеве и захтева своје учешће у доношењу закона. Али Хелер увиђа

да правно-политички равноправан пролетаријат постаје опасан за грађанство. Угрожено грађанство почиње да сумња у сопствене идеале. Материјална идеја правне државе бива испражњена и претворена у нешто што је формалистичко-техничко. Идеал правде се негде загубио и остало се само при примени закона без обзира на његову садржину. „Сада су биле важне само још рачунска природа и буржоаска сигурност закона, а не више његова исправност“ (13). Овакву техницију и деиндивидуализовану механизацију закона који служи још само обезбеђењу економске сигурности, Хелер препознатљива је у Келзеновој чистој теорији права.

Хелер уочава да је грађанство постало песимистично у вези са идејом правне државе. Оно је омрзнуло закон и тражи владавину генија, опасност, авантуру... Грађанство је издало само себе и захтева диктатуру, али ту своју тежњу за диктатором вешто заодева митовима. Хелер настоји да разобличи те митове, а први на удару је национализам, који је за њега само религија за овладавање стадом. Даље, диктатура се често правда захтевом за уклањање демократске корупције. Хелер међутим то не узима у обзир као довољно ваљан аргумент. По његовом мишљењу диктатура је корумпиранија него демократија. „У демократској правној др-

жави, свака од конкурентских пратија има највећи интерес да открије корупцију других; свака мора придати значај томе да има беспрекорну репутацију. (...) Али, пошто диктаторска партија нема надзорника а одстрањени су подела власти и основна права, у диктатури је и пристојним елементима одузета свака могућност да пословне махере позову на одговорност у штампи, у парламенту или, такође, пред судом.“ (21). Мора се признати да на овом месту Хелер делује понешто наивно. Чак и у демократијама партијске елите могу штитити једни друге и прикривати случајеве корупције. Он може бити у праву, можда су диктатуре стварно корумпираније него демократије, али то опет не значи да су демократије решиле проблем корупције, односно да ће се он решити сам од себе кроз конкуренцију међу патријама и њихову тежњу да очувају беспрекорну репутацију. Поготово је тако нешто мало вероватно у данашње време уз нараслу моћ масовних медија.

У вези корупције Хелер такође тврди да диктатура квари политички дух и вољу народа, јер је свака диктатура изграђана на лажи да се воља читавог народа поклапа савољом диктатора. Захваљујући војним, економским и политичким притисцима диктатуре су кадре да скоро читав народ утерају у живот у лицемерству и лажи. Овај облик корупције је, сматра Хе-

лер, много опаснији по духовно здравље народа него економско богаћење политичара.

Диктатура се може правдати и покушајем спасавања целокупне европске културе. Хелер сматра да је на овом месту реч о буржоаском самообожавању које себе поистовећује са културном елитом, а социјалну правну државу олако проглашава за владавину мање врених (24). Није дакле случајно што је Освалд Шпенглер у исто време и пророк пропасти Запада и заговорник владавине генија. Хелер сматра да је на овом месту реч о бркању, класе, расе и масе.

Још један од велова иза којих се крије диктатура Хелер види у позивању на остваривање „праве демократије“ која би морала бити очишћења од свих либералних начела, а то значи од читавог каталога права и слобода. У таквој ситуацији, диктатор себи може дозволити плебисцитарну легитимацију, али то, сматра Хелер, није никаква, а најмање истинска демократија. Штавише, скривање иза „демократије“ открива још једну слабу страну диктатуре. „Међутим, баш у томе што се без таквих плебисцита не може бити чак ни у фашистичкој Италији, показује се непродуктиван ресантимански карактер идеје диктатуре“ (27).

Следеће оправдање диктатуре које Хелер разобличава је тзв. корпоративна држава или

држава професионалних стажеа. Истини за вољу, Хелер признаје да се ова идеја надовезује на стварне потребе за самоуправом у социо-економској области, те да сама идеја корпоративизма није у супротности са демократијом, али је за Хелера проблематично оно што противници правне државе смерају са корпоративном идејом. Зато он тврди да је реч о манипулацији једном идејом, те да је оно о чему говоре заступници корпоративне државе заправо неоствариво и у крајњем значи распад државе. Хелер се позива на заступника идеје корпоративне државе, Отмара Шпана, који говори да ће се корпоративна држава градити одозго надолу, а не одоздо нагоре, а то опет значи да је реч о диктатури која се користи корпорацијама како би економски овлада масама.

На крају Хелер закључује да диктатура нема шта да супротстави правној држави осим идеолошки прикривену силу. „Ако данашња култура и цивилизација, које је превасходно створило грађанство, треба да се одрже, а немоли да се обнове, онда досегнути степен прорачунљивости и друштвених односа мора на сваки начин не само да се сачува него чак и повећа“ (31). Диктатура и са њом повезани национализам, сматра Хелер штете националној култури колико и националној привреди, а од њих имају користи само још неки крупни капиталисти. Ако

Европљани желе да економски и културно конкуришу Американцима морају заборавити на свој парохиски национализам и срушити царинске зидове међу собом. Хелер тврди да се једна националистичка диктатура не може супротставити економским нужностима без штете по националу привреду. Зато он и не види алтернативу социјалној правној држави јер „правно-државно позакоњење привреде не значи ништа друго него подређење средстава за живот циљевима живота“ (33.) односно претпоставку за обнову културе. Капиталистичка производња је дакле одговорна за културни пад јер ни мануелним ни интелектуалним радницима није остављала времена за културно-стваралачку делатност.

Хелер дакле приступа одбрани правне државе у време када је ова са свих страна оспоравана и захтева од нација Запада на остану на своме путу. Међутим, Хелер се задржава само на грађанским захтевима за диктатуром, док се унапред ограђује од диктатуре пролетаријата када тврди „бољшевичка диктатура, која је у целини ипак само реприза облика владавине Петра Великог, није никада познавала алтернативу правна држава или диктатура и може остати искључена из нашег разматрања“ (6). Изостављање диктатуре пролетаријата из свог разматрања чини да Хелер губи из вида колико је грађанство осећало страх не од пролетаријата

у политици и праламенту већ од *диктатуре пролетаријата* што није иста ствар. Истини за вољу пролетаријат је испоставио захтеве за својом диктатуром и то не само у Русији, пре него што је грађанство почело мислити о својој диктатури. Пракса бољшевичке диктатуре није била таква да би се преко ње могло нехајно прећи, уз коментар да она никада и није познавала алтернативу правне државе.

У данашње време Хелерова књига остаје изузетно значајна, не само због свог противљења диктатури, већ и зато што индиректно поручује да се правна држава, једнакост и слобода не могу узимати здраво за готово.

■

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима – Bold (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима Bold (фонт 12). Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 до 1,5 ауторског табака, (односно 16 до 25 страна, 36300 до 56725 карактера са размаком).

После ових података следи **сажетак** који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду *кључне речи* чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У **сажетку** треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста, после **литературе**, треба написати **резиме** чија дужина може бити до 1/10 дужине чланка. Аутор би у резимеу у структурираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. *Сажетак, кључне речи и резиме* треба превести и на енглески језик, ако је рад на енглеском, сажетак и кључне речи треба превести на српски језик. Текст за часопис не садржи посебан увод и закључак.

Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5 – ћирилично писмо.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15; Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54);
- када се **ради о чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);
- када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања,

број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);

- **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

- **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
- **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Текстове слаати у штампаном и електронском облику: Институт за политичке студије, Светозара Марковића 36, e-mail адреса – smiljana.raunovic@ipsbgd.edu.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да допринесе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа рецензент треба да одговори на следећа питања: Да ли је аутор показао у чему је оригиналност чланка? Да ли је аутор довољно оправдао своје тврдње? Да ли је аутор стручно/научно утемељио своје тезе? Да ли је рад комплетан према Упутству за ауторе? Којој научној области рад припада? Затим, рецензија треба да садржи примедбе о стручном/научном квалитету рукописа, али и сугестије за побољшање рукописа, уколико за то постоји потреба.

На самом крају рецензент треба да оцени којој категорији рад припада (**оригиналан научни рад, прегледни рад, кратко или претходно саопштење, научна критика, односно полемика, осврти и прикази**) и да изнесе своје мишљење о томе да ли рукопис треба да се прихвати у садашњем облику, да се прихвати уз сугерисане измене или да се не прихвати због наведених разлога у рецензији.

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

СРПСКА политичка мисао / главни и
одговорни уредник Живојин Ђурић. Vol. 1, br.
1/4 (1994) - . - Београд (Светозара Марковића
36) : Институт за политичке студије,
1994 - (Београд: Eseloge d.o.o.). 23 см

Тромесечно. - Има издање на другом
медијуму: Српска политичка мисао (CD-
ROM изд.) = ISSN 1452-318. Има издање на
другом језику; Serbian Political Thought =
ISSN 1450-5460

ISSN 0354-5989 = Српска политичка мисао
(Штампано изд.)

COBSIS.SR-ID 102782215

1994

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО
THOUGHT
POLITICAL
SERBIAN

ISSN 0354-5989 UDK 32 година XIX vol. 38. № 4/2012.

9 770354 598003